शब्दार्थचिन्तामणिः

Sabdartha Cintamanih

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथेन

Brahmawadhuta Srisukhanandanatha

REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः
ŚABDĀRTHACiNTĀMANIH

तृतीय खण्ड

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

भारतीय विद्या प्रकाशन
पो० बा० नं० 1108, कचौड़ीगली
वाराणसी - 221001
फोन : 392376

प्रिन्टवैल

जयपुर-302 004

Published by
PRINTWELL
S-12, Shopping Complex,
Tilak Nagar, Jaipur-302004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT. LTD.
H.O. S-12, Shopping Complex, Tilak Nagar, Jaipur-302 004
B.O. 295-B, Bharti Nagar, P.N. Pudur, Coimbatore-641041
Price : Rs. 7200-00 per set of 4 Vols,

ISBN 81-7044369-5 (Set)
SABADARTH CHINTAMANI
First Published-1860
Reprint-1992

Printed at :
Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indi. Complex,
Phase-II, Phone : 533736, 533762
Delhi - 110035

शब्दार्थचिन्तामणि:कोश:

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचित :

* * *

राज्यन्तेखिलदिव्यसिद्धिसहितंखड्गप्रतापोज्ज्वलंलक्ष्मीवैभवमस्तुतेचिरतरं
पौरन्दरीयम्परम् । धर्म: श्रीयशसैधता मनुदिनं नीरोग दीर्घायुषा
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेश्रीशम्भुतुष्ट्यासदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर
संयुताद्रिगणान्मानंसमुत्सारयन् तत्पत्नीहृदिलोकशोकमनिशं
संस्थापयन्दुस्सहम् ॥ नम्रीभावयुतेसुहृद्जनगणेमानंसमाविश
यन्भूयात् सज्जनसिंहभूपतिलकोविख्यातनामावनौ ॥ २ ॥
यावत्तेनिकटंनयान्तिमनुजास्संयाचकार्थिनो मन्यन्ते
हृदयेनदीनसभयान्त्यक्तोत्सवान्स्वान्भृशम् ॥
प्राप्तास्तेत्वरमेव दातृपदवींसम्यक्चरन्तोवरं
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेतेदान
दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

* * *

तृतीयोभाग: पवर्गीय:

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमहीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल
दिवाकर मेदपाटदेशे श्री१०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कवि
राजिराजप्रेरणयाएकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९ ४० वैक्रमे
ब्देराजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयिवंशोधरप्रबन्ध
त : श्रीमेद पाटेश्वरकोशधनव्ययान्मुद्रित :

श्रीमदेकलिंगोविजयते

प : पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कण : पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचे : क्विप् । कणन्ति कण शब्दे पचाद्यच् । पच : कणायच । पाककलहाद्ये व प्रधानंतत्रनान्यत्

पक्तापीडः पुं० पखौडा इ० भा० प्र० वृ० त्रि० पंचकृत्ये । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्तव्यः त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्वे । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्यः ॥

पक्तिः स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । वा० क्तिः ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं० अग्नौ ॥ त्रि० पाचके । पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । एवुल्तृचावितितृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादिनात्रः ॥ तेजस्वि ॥

पक्त्रिमः त्रि० पाक्रिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वितःक्त्रिः । पाकेन निर्वृत्तम् क्त्रेर्मम्नित्यम् ॥

पक्वः त्रि० परिणते । पका० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्तः । पचोव इति निष्ठातस्यवः ।

निष्ठाम्प्राप्ते । सुदृढइ०यावत् । पक्का० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषाये कर्मभिः पक्वे० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वं करोति कृञ्० । क्विप् । त्रि । पाककर्तरि ॥

पक्वरसः पुं मद्ये ॥ इतिशव्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पकौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकायाम् ॥ वटिका वेशनस्यापि क्वथितायां निर्मज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भ जननी बल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्व स्वं तत्

वारि च ॥ पक्वजले ॥

पक्वाधानम् न० पक्वाशये ॥

पक्वान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्वान्नस्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदाचारः आमंशूद्रस्य पक्वान्नं पक्व मुत्सृष्ट मुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥

पक्वाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्वाशय स्त्वधोनाभेरूर्द्धमामाशयः स्मृतः ॥ पक्वस्य आशयः ।

पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते० परिगृह्यतेदेवकार्यार्थंपितृकार्यार्थंवायः कालविशेषःपक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवागृह्यतेसः ॥ रूढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धं ब्रूते ॥ यद्वा । पणते । पण० । गृधिपण्योर्दकौचेतिसः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वे गृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रबले ॥ सहायबले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पाखाइतिभाषा ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिशिरः पक्षः समाश्रीयतामित्युपदेशः ॥ शरपक्षे । वाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा० धूमवत्त्वे हेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥

पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडक्किकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥

पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे

पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥

पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थी च चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥

पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥

पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥

पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टासिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तच्च । पर्वतेवन्ह्यनुमितौअनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्यासिद्धिर्यत्रनतिष्ठति । सपक्षस्तत्रवृत्तित्व

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषापरिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री॰ पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ पक्षस्यमूलम् । पक्षात्तिः ॥

पक्षद्वारम् । न॰ पक्षके ॥ पक्षेपार्श्वेद्वारम् ॥

पक्षधरः । पुं॰ सुधांशौ ॥ इन्दौ ॥ यज्ञपत्युपाध्यायच्छात्रे । चिन्तामणिश्लोककारे । मिश्रे ॥ त्रि । पक्षधारणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री॰ व्याप्यस्यपर्वतादिवृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं॰ आसक्तिविशेषे ॥ अन्यायसाहाय्यकरणे ॥ पक्षेपातः ॥ पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामित्युक्तः ॥

पक्षपातिता । स्त्री॰ सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री॰ खडक्किकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं॰ गजस्यपार्श्वभागे ॥ पक्षयत्यनेन । पक्ष॰ । चु॰ । पुंसीति घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न॰ पक्षतौ । डानक्॰ इ॰ गौड़॰ भा॰ ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं॰ खगे । विहगे ॥

पक्षः । न॰ पक्षे । गक्षति ॥ पचति । डुपचष् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् । पक्षसीतुस्मृतौपक्षाविति शुभाङ्कः ॥ त्यनीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेद्वे पक्षसी इतिशवरस्वाम्योदयः ॥ माधवस्तु पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन् । पक्षश्छदिः संवत्सरार्द्धञ्चेत्याह ॥

पक्षसुन्दरः । पुं॰ लोध्रे ॥ इतिहारावली ॥

पक्षाघातः । पुं॰ अर्धांगइतिख्याते भावप्रकाशोक्तवातजन्येरोगविशेषे ॥ पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं॰ द्वयोः पञ्चदश्योः ॥ अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य अन्तः ॥

पक्षालुः । पुं॰ पक्षिणि ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं॰ पूर्णिमायाम् ॥ अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री॰ पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम् । विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥ आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥ आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्तेयस्यां सारात्रिः पक्षिणी । यथा । द्वे अह्नी एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते । इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी । पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवस्तो यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं॰ खगे । विहगे । शकुनौ ॥ पच्छी । इतिपंछी॰ इतिचभा॰ ॥ पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनावितीनिः ॥ धान्याङ्कुरचयायेचतेषांमांसं लघूत्तमम् । आनूपंवलकृन्मांसंस्निग्धं

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पक्षविशेषं विष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमात्रिकस्य द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वा णे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुरटीव

पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवाले । पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराजः । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां राजा । टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिलः । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् । नीडे ॥

पक्षिसिंहः । पुं तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं ० गरुडे ॥

पक्षीन्द्रः । पुं० जटायौ ॥ तार्क्ष्ये ॥

पक्तृः । त्रि० पाककर्त्तरि । पक्तरि ॥ पचेःस्तृरितिवोपदेवः ॥

पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्जल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥ अणीयसि । गरुति ॥ पक्ष्यतेऽनेनवा ॥ पक्ष० । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्कः । पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्को दाहास्रपित्तार्त्तिशोथघ्नःशीतलःसरः ॥ पञ्च्यतेदुःखमनेन । पचिव्यक्तीकरणे हलश्चेतिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ् ॥

पङ्ककर्वटः पुं० दलाढ्ये । जलमुक्तपङ्के । दलदल० इ० भा० ॥

पङ्ककीरः । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगडः । पुं०
पङ्कगडकः । पुं० } पाकाल० इ० गौ० भा०

पङ्कगतिः । स्त्री० मत्स्ये ॥ ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राहः । पुं० मकरे ॥ इ० हारावली ॥

पङ्कजम् । न०
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजाकरे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशइतिइनिः ॥

पङ्कधूमः । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव धूमोऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्द्दमयुक्तनरकवि० ॥

पङ्कमण्डूकः पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकुसुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूपमपाहर । नागन्टपतिवरभाषितसुद्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवलीतिहि ॥ यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्दतिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति । मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधवतवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवासः । पुं० कर्कटे ॥ इ० स० नि ॥

पङ्कशुक्तिः । स्त्री० सितालिकायाम् । दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरणः । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥

पङ्कारः पु० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

जलकुब्जके ॥ इतिमे ० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति। पिच्छादित्वात् इलच्॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्केजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी ० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्केरुहम् । न ० पद्मे ॥ पङ्केरोहति। रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्ये दोषा यथा । नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्ति भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपे चाप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषनिवारणोपायो यथा । एक पङ्क्त्युपविष्टाये नस्पृशंति परस्परम् । भस्मनाकृतमर्यादा नतेषां सङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्म्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरवीथ्याम्॥ पञ्चनम् । पचिव्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पञ्चते । पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम् ॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भ्गौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकच्छे चारुचचार ॥ क्षितौ ॥ सङ्ख्येये ॥ पञ्चकद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशद्दिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन् शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः । चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्यायः । रूढिशब्दोयम् । तथाचात्रनावयवार्थे ऽभिनिवेष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोहिनानार्थः । अस्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति। अस्तिचदशसङ्ख्यायाम् । कृतवान्पङ्क्तिरथोविलङ्घयदिति दशरथइत्यर्थः अस्तिहिछन्दोविशेषे यथा। यस्यपञ्चाक्षराः पादाः । तथाचछन्दोविशेष एवार्थइतिबोध्यं॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं ० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं ० कुररपक्षिणि । कुब्जइ०भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं ० अपाङ्क्ते ये । मन्वादिस्मृत्युक्त श्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं ० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निगृहस्थे ॥ यथाह

हारीत : । पवन: पावनस्त्रेतायस्य पञ्चाग्नयोगृहे । सायम्प्रात : प्रदीप्यन्तेसविप्र : पङ्क्तिपावन : ॥ इति अग्न्या : सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेया : पङ्क्तिपावना : ॥ इत्यादिनामनूक्तेषुब्राह्मणेषु ॥

पङ्क्तिरथ : पुं ० दशरथनृपे ॥

पङ्क्तिवीज : पुं ० वर्वूरवृक्षे ॥

पङ्गु : । पुं ० शनैश्चरे ॥ परिव्राजि ॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच । योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस : ॥ त्रि० श्रोणे । जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे । जङ्घाहीने ॥ पनतिपन० वा० गु: ॥

पङ्गुकाय : । पुं ० शनैश्चरग्रहे ॥

पङ्गुल : । पुं ० सितकाचाभघोटके ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

पङ्गुल्यहारिणी । स्त्री० शिम्बडीवृक्षे ॥

पङ्गू : । स्त्री ० विकलजङ्घायाम् ॥ पङ्गोश्च त्यूङ् ॥

पच : । त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् । पचाद्यच् ॥

पचक : । पुं० पचे ॥ स्वा० क : ॥

पचन् । त्रि० पचमाने ॥ पचति । लट : शत्रितिपचे : शतृ ॥

पचत : । पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पचति । डुपचष्० । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्षिभ्योतच् ॥

पचत्पुट : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पचन : । पुं० अग्नौ ॥ न० पाके ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥

पचनी । स्त्री० वनवीजपूरके ॥

पचन्ती । स्त्री० पाककर्त्र्याम् ॥

पचमान : । पुं० वह्नौ ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । पचते । डुपचष्० । लट : शतृशानचावितिशानजादेश : । आनेमुक् ॥

पचम्पचा । स्त्री० दार्व्याम् । दारुहरिद्रायाम् ॥ पचति । पचे : पचाद्यच् । पृ० ॥ ...

पचा । स्त्री० पाके ॥ पचनम् । पचे : षित्वादङ् ॥ टाप् ॥

पचि : । पुं० अग्नौ ॥ पचति । डुपचष्० । सर्व ० इन् ॥

पचेलिम : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पचति । पचएलिमच् । त्रि० पक्तव्ये ॥ यथापचेलिमा : शालय : पक्तव्या इत्यर्थ : पच्यते । पचे : कर्मणि केलिमरउपसङ्ख्यानं ॥

पचेलुक : । पुं० पाचके । सूदे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पच्छ : । अ० पादम्पादमित्यर्थे ॥

पच्यमान : । त्रि० वर्त्तमानपचनकर्मलाश्रये । वर्त्तमानपाकविशिष्टेतण्डुलादौ ॥

पज्ज : । पुं० शूद्रे पदो जात : : जनी० । ड : ॥

पज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥

यथा । प्रतिपद्यमकितषोडशमात्रा नवमगुरुत्वविभूषितगात्रा । पज्झटिकायाएषविवेकः क्वापिनमध्यगुरुर्गणएकः ॥ यथा । तरलवतंसास्निष्टस्कन्धस्खलतर पज्झटिका कटिबन्धः । मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्दः कालियशिरसिननर्त्तमुकुंदः ॥

पञ्चकम्। न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु ॥ अत्रगृहनिमित्ततृणकाष्ठहरणेदोषो यथा। अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षतिः। सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्वादिपंचके ॥ त्रि० पंचसङ्ख्या परिमाणविशिष्टे ॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य। तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेष्वितिपञ्चसंख्यापरिमितिसंघार्थेकन्प्रत्ययः ॥ पञ्चभिः क्रीते ॥ संख्यायाअतिशदन्तायाइतिकन् ॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा ॥

पञ्चकपालः । पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे ॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् ॥ न० ॥ पंचानांकपालानांसमाहारे ॥

पञ्चकर्म। न० पञ्चप्रकारशारीरकचिकित्साविशेषे ॥ यथा। वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम्। पञ्चकर्मेदमन्यच्च कारउत्क्षेपणादिकम् ॥ इति श० चं० ॥

पंचकषायाः । पुं० महास्नानीयपंचप्रकारकषायद्रव्ये ॥ यथा । जम्बुशाल्मलिवाट्यालं वकुलंवदरंतथा । कषायाः पंचविज्ञेया देव्याः प्रीतिकराः शुभाः ॥ पंचचतेकषायाश्च ॥

पञ्चकारुकी। स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु ॥

पञ्चकृत्यः पुं० पत्त्रपौडे ॥ न० ॥ सृष्ट्यादिषु ॥ यथा । यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम् । कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुमःशिवमिति ॥

पञ्चकोलम्। न० पञ्चोषणे । पाचनविशेषे ॥ यथा। पञ्चकोलंकणामूलकृष्णाचव्याग्निनागरैः। पञ्चकोलंरसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम् ॥ तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत् गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

पञ्चकोषाः। पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु ॥ कोषाइवात्माच्छादकत्वात्कोषाः । पञ्चचतेकोषाश्च॥ यथाहुर्विद्यारण्यगुरवः पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते । देहःसोन्नमयोनात्माप्राक्चोर्द्ध्वंतदभावतः ॥ १ ॥ पूर्णोदेहेबलंयच्छन्नक्षाणांयः प्रवर्तकः । वायुःप्राणमयोनासावात्माचैतन्यवर्जनात् ॥ २ ॥ अहन्तांममतांदेहेगेहादौचकरोतियः। कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नासावात्मामनोमयः ॥ ३ ॥ लीनासुप्तौवपुर्बोधे व्याप्नुयादानखाग्रगा चिच्छायोपेतधीर्नानात्मा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखा वृत्तिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभोगेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५ ॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दमयोप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशाः । पुं० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचतेक्लेशाश्च ।

पंञ्चक्षारगणः । पुं० क्षारपंञ्चके । पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभिः प्रोक्तः पंचक्षाराभिधोगणः । काचसैन्धवसामुद्र विट्सौवर्चलकैः समैः ॥ स्यात्पंचलवणंतच्च मृज्जोपेतंषडाह्वयम् ॥

पंचगणयोगः । पुं० विदारिगन्धा वृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिकाः ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोर्दध्यादिपञ्चसु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतगोमूत्रगोमयै रिति ॥ तन्मानं यथा । पलमात्रं दुग्धभागं गोमूत्रं तावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलकत्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्चगव्यानां समानोभागइष्यतइति गौतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोशकृद्द्विगुणंमूत्रं पयः स्यात्तच्चतुर्गुणम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्चगव्ये तथादधीति ॥

पञ्चगुप्तः । पुं० चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० स्पृक्कायाम् ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिकापदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमालसम् । सुराङ्गनात्तवल्लवी करप्रपञ्चचामरस्फुरत्समीरवीजितं सदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीरः । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजनः । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भूतैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिवध्योश्चेतिनवृद्धिः ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संह्रादपुत्रे दैत्यविशेषे ॥ गन्धर्वाः पितरोदेवा असुरारक्षांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभवन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीनः । पुं० भाण्डे ॥ त्रि । पञ्चजनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः । दिक्संङ्ख्ये संज्ञायामिति० समासः । पञ्चजनेभ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यानमितिखः । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधारयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्बहुव्रीहेश्च छएव । पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञानः। पुं॰ बुद्धे ॥

पंचत्। पुं॰ पञ्चके। वर्गे ॥ पंचपरिमाणमस्य। पञ्चदशतौवर्गेवेति निपातनादतिप्रत्ययः ॥

पंचतत्त्वम्। न॰ आकाशादि पंचभूतेषु ॥ मद्यादिपंचसु ॥

पञ्चतन्मात्रम्। न॰ तामसाहंकारोत्पन्नमहाभूतोपादानकारण शब्दस्पर्शरूपरसगन्धेषु ॥ तदाश्रय द्रव्येषुच ॥

पञ्चतपाः। त्रि॰ अग्निचतुष्टयसूर्यैतत्पञ्चकसाध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतयः। त्रि॰ पञ्चावयवे ॥

पञ्चता। स्त्री॰ मरणे। पांचभौतिकस्यशरीरस्यपंचधाभावे। देहारम्भकाणांपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानांस्वांशसङ्क्रमणात्पृथक्त्वे ॥ पञ्चभावे ॥ पञ्चानांभावः। तल् ॥

पञ्चतिक्तम्। न॰ तिक्तद्रव्यपंचके ॥ निम्बः पटोलः क्षुद्राचगुडूचीवासकस्तथा। विसर्पकुष्ठनुत्ख्यातो गणोयंपञ्चतिक्तकः ॥

पञ्चत्वम्। न॰ पञ्चभावे ॥ पञ्चतायाम्। मरणे ॥ पञ्चधासम्भृतः कायोयदिपञ्चत्वमागतः। कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्रकापरिदेवना ॥

पञ्चदशः। त्रि॰ पंचदशानांपूरणे। पन्द्रवां इ॰ भाषा॰ प्र॰ ॥ तस्यपूरणेडट् ॥

पंचदश। त्रि॰ पंचाधिकदशसंख्यायाम् ॥ सङ्ख्येये ॥ पंचचदशच ॥

पञ्चदशी। स्त्री॰ अमावास्यायाम् ॥ पौर्णिमास्याम् ॥ पंचदशानांपूरणी ॥ डट्। ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतेवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा। अ॰ पंचप्रकारे ॥ सङ्ख्यायाविधार्थेधा ॥

पञ्च। त्रि॰ सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथापंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनखः। पुं॰ व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनदः। पुं॰ पंचनदीयुक्तदेशविशेषे। पञ्चाप॰इ॰भा॰वाहीके। तीर्थविशेषे ॥ न॰। पंचानांनदीनांसमाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम्। न॰ निम्बवृक्षस्यपुष्पादौ ॥ यथाह। पंचनिम्बन्तुतत्पुष्पमूलवल्कफलच्छदैरिति ॥

पंचनी। स्त्री॰ शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचपक्षी। पुं॰ पारिभाषिकपक्षिपञ्चकद्वारात्रिकालबोधकेशिवोक्तेप्रश्नग्रन्थे ॥

पंचपर्व्वा। स्त्री॰ अविद्यायाम् ॥ यथा। तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यन्धसंज्ञितः। अविद्यापंचपर्वैषा प्रादुर्भूतामहात्मनः ॥ पंचपर्वाण्यस्याः। अनोबहुव्रीहेरितिनङीप्। पंचपर्व्वाणी॰पंचपर्वाणः ॥ डाप्पक्षेतु। पंचपर्व्व ॰ पंचपर्वाः ॰-इत्यादिबोध्यम् ॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्थानांबीजपूरकबिल्वयो : । गंधकर्मणि सर्वंचपत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिकेकर्मणिघटोपरिदेयेपञ्चपल्लवे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्गवपत्रेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंबटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुक्तंचमुनिभिस्तन्त्रवेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहार : ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणां समाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वेष्वेवहिकर्मसु ॥ द्र० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करबीरादिषु ॥ यथा । करबीरंतथाजातीचम्पकंसरसीरुहम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्त्तितमिति ॥

पञ्चप्रासाद : । पुं० देवगृहविशेषे ॥

पंचबन्ध : । पुं नष्टद्रव्यस्यपञ्चमांशदंडे ॥

पञ्चभद्र : । पुं० पञ्चस्थानेषुपुष्पितेऽश्वविशेषे ॥ यथा । पञ्चभद्रस्तुहृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषुपुष्पित : ॥ पाचनवि० ॥ यथा । छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिम्बशुण्ठीजनित : कषाय : समीरपित्तज्वरजर्ज्जराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्र : ॥ त्रि० । विप्लुते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहार : ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरेतैरसाच्चअम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धराद्याभूता : पंचस्युर्गुणोना:क्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटल: ॥ गुरु : स्निग्धस्तीक्ष्णरूक्षौ लघुरेतेगुणा : स्मृता : । पंचभूतेषु तिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्यादिगुणाधिक्याद्गुणंद्रव्येप्रकल्पयेत् ॥*

पंचम: । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमय: शरदृतु: प्रात:कालश्च ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थितेस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायु : समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्द्धसु । विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तज्जन्यत्वात्स्वर : पंचम : । अपिच । प्राणोऽपान:समानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचम : स्वर: । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलो रौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरत : । प्रभातेसुरतोनिन्द्य: ऋषभ: पञ्चमोपिच । जनयेत्प्रधनं द्युचाप्रंचत्वंपंचमोपिच ॥ पंचमस्यविशेषोयंकथित:पूर्वसूरिभि: । प्रगेप्रगीतोजनयेद्दशनस्यविपर्ययम् ॥ इति ॥

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । तस्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥

पंचमवेद : । पुं ० भारते ॥

पचमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्येषुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्प्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहात्मभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ वध्यतेहन्तीत्यर्थः आर्षत्वात् । अथवावध्यतेहिंसाजनितदुरितेनसम्बध्यतेहन्यतेवेत्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥

पञ्चमारः । पुं० बलदेवस्यपुत्रे ॥

पञ्चमास्यः । पुं ० कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ *

पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेत्वष्ट्रादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोंवास्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥

पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफलम् । यथा । भूपालमान्योमनुजःसुगात्रः कृपासमेतोविदुषांवरेण्यः । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ ङसि ० भ्याम् ० भ्यस् ० इ ० त्रिके ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप् ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावंसमाश्रिता गायनसम्प्रदायैः । खर्वाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्त्रीतिसङ्गीतदर्प्पणः ॥

पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चते । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाश्च ० पञ्चमुखानीवयस्य ॥

पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥

पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यषड्वर्षपर्यन्तं प्रतिमासीयशुक्लपञ्चम्यांभविष्य पुराणोक्तेस्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिनांत्रिदण्डकमण्डलुशिक्यपात्र जलपवित्ररूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥

पञ्चसूत्रम् । न० गोजाविमहिषीगर्दभीनांमूत्रे ॥ पञ्चानांमूत्राणां

समाहार : ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थ मीशानतत्पुरुषा घोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनाम्नाप्रसिद्धेपाचनविशेषे ॥ तत्त्रिविधम्यथा । श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका । स्योनाक : पञ्चभिश्चैतै : पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत् तिक्तंकषायंकफवातनुत् । मधुरंकासश्वासघ्नमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ * लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुवल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ * तृतीयंतृणाख्यंतत्तु । कुश : काश: शरोदर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तकृच्छ्रहरंपञ्चमूलंवस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार : । द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरक्तक : । पुं० पत्तपीडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषि

भि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्द्धमेववा । सुवर्णस्याप्यभावेतुआज्यंज्ञेयंविचक्षणैरितिहेमाद्रिः ॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा । रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम् । ब्राह्मंशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम् ॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम् । इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुध्रुवादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चसुनिशासु ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणि च । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंरुचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार : ॥

पञ्चलाङ्गलकम् । न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकलोहेइति हेमचंद्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकरङ्गेषु ॥

पञ्चलोहकम् । न० स्वर्ण रजत ताम्र

वङ्गनागेषु ॥

पञ्चवक्त्रः । पुं० शिवे ॥ पञ्चवक्त्राणियस्यसः । तानियथा । विभाव्यमुखपद्मंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यं वामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णवर्णमघोरंच समंभीमविमर्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेचाद्यंद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ सिंहे ॥

पञ्चवटः । पुं० उरस्कटे । जोटिङ्गे । बालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री० दण्डकारण्यान्तर्भूतेस्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तदुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिविश्रुतः प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तपःकरणार्थंपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटीधात्रीह्यशोककः । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत्पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचिविल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकंवह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्रीसा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्ताबृहत्पञ्चवटींशृणु । विल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपयेत् । अशोकंवर्तुलाकारंपचविंशतिसम्मितम् ॥ दिग्विदिक्ष्वामलकींच एकैकंपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमागतिः ॥ इति हेमाद्रीयव्रतखण्डधृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥

पञ्चवर्गः । पुं० कापटिकोदास्थितगृहपतिवैदेहिकतापसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भच्छात्रः कपटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंवृत्त्यर्थिनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजाब्रूयात्यस्यदुर्वृत्तं पश्यसितत्तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारूढपतित उदास्थितः । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्ववद्

ब्रूयात् । वहूत्पत्तिकमठे स्थापयेत्० प्रचुर सस्योत्पत्तिकंभूम्यन्तरंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्मकारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षक : क्षीणवृत्ति : प्रज्ञाशौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजक : क्षीणवृत्तिर्वैदेहिकव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमानाभ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवावृत्तिकामस्तापसव्यञ्जन : । सोपिक्वचिदाश्रमेवसन् बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्यगणवृत्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्तापस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं बदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहारंकल्पयेत् । शिष्यास्त्वास्यातीतानागतज्ञानादिकं ख्यापयेयु : तेनबहुलोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वसनीयत्वात् सर्वेकार्य मकार्यंच पृच्छन्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथयन्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञ : प्रतिराजस्य आत्मीयानां चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्ग : ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतस वल्कलैः । सर्वैरेकत्र संयुक्तै : पंचवल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतना : । क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्च कंहिमं ग्राहिव्रण शोथविसर्पजिदितिराजनिर्घण्ट : ॥

पंचवाण: पुं ० कामदेवे । स्मरे ॥ पंचवाणा : द्रावणाद्याअस्य । तेच । द्रवणं शोषणं वाणं तापनं मोहनाऽभिधम् । उन्मादनंचकामस्यवाणा : पंचप्रकीर्तिता : ॥ अपिच अरविन्दमशोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलोत्पलंचपञ्चैते पंचवाणस्यसायका : ॥ पंचानां वाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचवाण विशिष्टे ॥

पंचवायव : । पुं० प्राणापानव्यानोदान समानाख्येषु ॥ पंचचते वायवश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थितिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदा : । पुं ० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ्ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभावानामप्यस्मिता दीनां विपर्यय स्वभावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविपर्ययेण वधार्यते वस्तु अस्मिता दय

स्तत्स्वभावा : सन्तस्तदभि निविशंते । अतएव पंच पर्वा अविद्येत्याह वार्षगण्य : ॥ *

पंचशर : ।पुं० कामे।मकरध्वजे ॥ पंचशराअस्य । तेच उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्था:शरा : अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका ।स्त्री० विवाहोपयोगिवेधविशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न ० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥
सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सवपद्धति : ॥

पञ्चशाख:। पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य॥ न० पञ्चशाखानां समाहारे ॥ चि० । पञ्चशाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्रचतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सनत्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातन: । तृतीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्दन : ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपिलम्बोढु… मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्चशिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् ।

ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनीयसामिति ॥

पंचशूरण : । पुं पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर मालाकन्द द्विशूरणै: । क्लृप्तोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: शूरण: श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादिपंचसु ॥ त्वंक्पत्रफलमूलानिकुसुमञ्चैवपंचमम् ॥

पंचषा : ।त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषधय : । पुं ० पंचप्रकारौषधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधाकन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्पनेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञक:॥

पञ्चसुगन्धकम् । न ० पंचप्रकारसुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंचकेन । समांशभागेनचयोजितेनमनोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री ० पंचप्रकारप्राणिवधस्थाने ॥ यथा। पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोदकुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न ० पंचशूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं ० रूपविज्ञानादिस्कन्धानांसमुदाये ॥

पंचस्रोत : । पुं ० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री॰ ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

पंचस्वरोदय : । पुं ॰ ज्योति : शास्त्र विशेषे ॥

पंचाग्नि : । पुं॰ अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्या: पंचाग्नयोयस्यतथोक्तोगृहे ॥ पवन : पावनस्त्रेतायस्यपंचाग्नयो गृहे । सायंप्रात : प्रदीप्यन्ते सविप्र: पङ्क्तिपावन : ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंय : कुरुते ॰ सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्नि : ॥

पंचाङ्ग : । पुं ॰ पुष्पिताश्वे । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा । बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणाम : स्यात्पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहाया : साधनोपायाविभागोदेशकालयो : । विनिपातप्रतीकार : सिद्धि : पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न॰ । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिन : । एकत्रमिलितञ्चेतत्पंचाङ्गमितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा । विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिकरणस्मृतमिति ॥ देवाराधनार्थंस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धति : पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पचाङ्गं तन्त्रवेदिन इति ॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोग : करणमेवच । पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदु : स्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोग : सागरसङ्गम : ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयत्रपंचिकेति ॥

पञ्चाङ्गगुप्त : । पुं॰ कमठे । कच्छपे ॥

पञ्चाङ्गप्रणाम : । पुं ॰ भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा । जानुभ्यांचसपाणिभ्या सुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुल : । पुं ॰ मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपककाष्ठे ॥ पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्त : ॥

पंचाङ्गुली । स्त्री॰ तक्राह्वाक्षुपे ॥ इ॰ राजनि॰ ॥

पंचातपा । स्त्री॰ तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्ताशाम्भवी शाम्भवो जप : । यष्टिये दारुभि : शुष्कै श्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्तत्र पचम : । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यविम्बं वीक्षती बहुलांशुके

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक :। त्रि० पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन :। पुं० शिवे। पञ्चआननान्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चंविस्तृत माननं यस्यस :॥ यद्वा। मुखं पादाश्च पञ्च आननानीव यस्यस: ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सर :। न० दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा। स्त्री० पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा। एकातु अमरा दूर्वा तस्याग्रन्थिं समानयेत्। अन्यातु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती। अन्यातु विल्वपत्रस्था शिवसन्तोषकारिणी। अन्यातु योगसिद्ध्यर्थं निर्गुण्डीचामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो: प्रियतोषणी। एता: पञ्चा मरा ज्ञेया : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खण्डे ३६ पटल: ॥

पञ्चामृतम्। न० दुग्धादि पञ्चसु। यथा। दुग्धं सशर्करंचैव घृतं दधि तथामधु। पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहार: ॥

पञ्चामृतयोग:। पुं० गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा। गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकातथा। शतावरीति पञ्चानां योग: पञ्चामृताभिध इ० राज० नि० ॥

पञ्चाम्नाय :। पुं० शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : पश्चिम : पश्चिमा मुख :। दक्षिणोदक्षिणस्तद्व दुत्तरश्चोत्तर : पर:। निरुत्तरंतथाचोर्द्ध्वं सिद्धान्तागमरूपिणम्। ऊर्द्ध्वाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो दक्षिण : कर्णरूपक :। पश्चिम : प्रश्नरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्धाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलानुभवात्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी। त्रि० पंचानामाम्रसहितानां वृक्षविशेषाणांसमारोपके ॥ यथा। अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती :। द्वे द्वे तथादाडिममातुलुङ्गे पचाम्रवापी नरकंनयातीतिवाराहपु० ॥

पंचाम्लम्। न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा। अम्लवेतसवृक्षाम्ल वृहज्जम्बीरनिम्बुकै :। चतुरम्लंहि पंचाम्लं बीजपूरयुतै र्भवेत् ॥

पंचारी। स्त्री ० शारिशृङ्खलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चि:। पुं० बुधग्रहे ॥ इ ० त्रि० ॥

पंचाल :। पुं० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा। कर्णेनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥ यथा। शर्माणिसर्वाणि। देयानि

रुद्राणि ॥ पुंभूम्नि । पंचाला : । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जाहिच्छत्राभिधदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विडीत्यादिना कालन् ॥ पंचाला : क्षत्रिया : तेषांनिवासो जनपद : पंचाला : । निवासे ऽणोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तु हर्यश्वान्मुद्गल सृञ्जय बृहदिषु यवीनर काम्पिल्लसंज्ञा : पंचानामेतेषां विषयाणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽ भिहिता इति पंचाला : । इ० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्याय : ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तरभागत : । इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दशयोजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

पञ्चालिका । स्त्री ० वस्त्रादिकृतपुत्रिकायाम् ॥ गीतिविशेषे ॥ पञ्चभिर्वर्णैरल्पते । अलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ संज्ञायामितिएवुल्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥

पंचाली । स्त्री ० पंचालिकार्थे ॥ शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । वालोपवीते ॥

पंचावयव : । पुं ० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पंचावयवा : । यथा । पर्वतोवन्हिमानितिप्रतिज्ञा ० धूमवत्वादिति हेतु: योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथामहानसम् इत्युदाहरणम् तथाचायमित्युपनय : तस्मात्तथेति निगमनम् ॥

पञ्चावस्थ : । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्था : । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचतत : परम् । वार्द्धकंचतत:प्रोक्तं पंचावस्था : प्रकीर्त्तिता : ॥ त्रि ० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचदशत : परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविंशति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभाव : शञ्चप्रत्यय : ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्य : । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यस: ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंचभिरक्षै : पंचभि : कपर्दै : पंचभिशलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना : पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्यैवान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकरणम् । न ० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहर्त्तृ प्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्च भागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्ध भाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति।तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुन:। स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादे रर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धैर्हिभूताना मितराष्टमभागजम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोचसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणां वै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायूपस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्ते :॥

पञ्चेषु : । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एताण्युपविषाण्याहु: पंचपांडित्य शालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माण: । पुं ० भूम्नि आहार पाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽप्याग्नेय वायव्या : पञ्चोष्माण: सनाभसा: । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवा : पार्थिवानेव शेषा : शेषांशदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जर: । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्त:। न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे । पक्ष्यादिबन्धगृहे। पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट :। पुं ० पीलो ० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जल : । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जि : । स्त्री० सूचनालिकायाम् । पांइज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइज० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्रः ॥ अग्रसन्धान्याम् ॥ पञ्चाङ्गे । पत्रा इ० भा० । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थपत्रे । बही० खाता इ० भा० ॥ सकलपदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्यः । पृ० । इकारस्याकारः । स्वार्थेकः ॥ पिञ्जयतिवा । क्वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्रविशेषे । तिथिपत्र० इ०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । यः शूद्रदैवज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्रेण शृणोति पञ्जींशत्रुः क्षयंयाति शशीव कृष्णे ॥ग्रन्थवि० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्जीकारः । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पटः । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चाले । पटले । छदिषि ॥ पु० सुचेलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चत्र० इ०भा० ॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पट्यतेऽनेन पटभासने । खनोघचेतिघः घित्वादन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभावः । क्वचिदचवाद बिषयेऽप्युत्सर्गोभिनिबिशते इतिघञ् बिषये पुंसीतिघोवा ॥

पटकः । पुं० सेनानिवेशे । शिबिरे ॥

पटकारः । पुं० तन्त्रबाये ॥ चित्रकरे ॥ चाते रा० इ० भा० ॥ पटंशोभनबस्त्रंचित्रपटंबा करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० बस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणालयनिकायाम् । तंबू । इ० भा० ॥

पटच्चरम् । न० जीर्णबस्त्रे ॥ पटते । पट० बा० अत् । भूतपूर्बंपटत् । भूत्पूर्बेचरट् ॥ यद्वा । पटत्इत्यव्यक्तं शब्दं चरति करोति । अच् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वा । आचारक्विपिशन्ताच्चरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटबन्धः । पुं० पटका इतिख्यातेकटिबन्धबि० पटस्यबन्धः ॥

पटभवनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटकमठः । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डपः । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न० बस्त्रालये । दूष्ये ॥ शाम्याम् । पटवासे ॥

पटरकः । पुं० गुन्द्रवृत्ते । पटेरा इ०भा०

पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । छानिइ०भा० तिलके ॥ दृग्रोगे । दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ० भा०यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यदृष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिदथपश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयंबाह्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसंश्रितम् चतुर्थंङ्कालकाश्रितम् ॥ तथा चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंबाह्यं तेष्वन्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटल माश्रितंत्वचिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते० इति० ॥ अत्रतेजः शब्देनरक्तम् जलशब्देनरसोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु वाह्यादिभेदेनाधिष्ठानबिशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गबिशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाभ्यन्तरेनतुवाह्ये ० इ० विजयरक्षितः ॥ स्त्री०न० । ब्रजे । बृन्दे । सञ्चये ॥ पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पटल्युदकंवा । पटगतौख्यर्थः । वृषादित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न० बलीकनीध्रे । परीली इति० परावली इतिच भाषा० ॥ पटस्य छदिषःप्रांतम् ॥

पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥

प्रटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्यवासः ॥ पटोवास्यते येनवा । वास० । चु । घः ।

पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टाते । वुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यते येन । वासउपसेवायाम् । चु० । घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयतिवा । कर्मण्यण् । कन् ॥ *

पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धेवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी ॥ हिंसने ॥ पुं० । न० । आनके । ढोल इ० भा० ॥ पटंहन्ति । हन्० । अन्येभ्योपीतिडः ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥

पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पटति । पट० । पिना० आकः ॥

पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

पटिः । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुली ॥ कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भावः । पृथ्० इमनिच् ॥

पटिष्ठः । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

मतिशयेनपटु : । अतिशायनेतमबिष्ठनाविति० इष्ठन् ॥

पटी । स्त्री० तिरस्करिण्याम् । यवनिकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पटीयान् । त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनपटु : । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री० । उगितश्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे त्रिलिङ्ग : ॥

पटीर : । पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति पटगतौ । कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्यईरन् ॥

पटु : । पुं० पटोले । काण्डीरलतायाम् ॥ कारवेल्ले ॥ चौरके ॥ पटोलपत्रे ॥ न० । छत्रायाम् ॥ लवणे ॥ पांशुलवणे ॥ त्रि० । दक्षे ॥ चतुरे ॥ मधुरे ॥ नीरोगे । रोगविहीने ॥ तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥ धूर्ते ॥ पाटयति । पटगतौ । ण्यन्त: । फलिपाटीत्यु: पटादेशश्च ॥

पटुक : । पुं० पटोले ॥

पटुतम : । त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषामतिशयेनपटु: । अतिशायनेतमप् ॥

पटुतृणकम् । न० लवणतृणे ॥

पटुपत्रिका । स्त्री० क्षुद्रचञ्चुचुपे ॥

पटुपर्णिका । स्त्री० क्षीरिणीवृक्षे ॥

पटुपर्णी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हेमाह्वायाम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्या : ॥

पाककर्णेतिङीष् ॥

पटोटजम् । न० छत्राके ॥

पटोल : । पुं० औषधि विशेषे । कर्कच्छदे । तिक्तके । परवर इ० पलवल इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं वृष्यंलघ्वग्निदीपनम् । स्निग्धोष्ण हन्तिकासास्रज्वरदोषत्रयक्रिमीन् ॥ पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखात् । नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफलंपुन : । दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्तिक्तापटोलिका ॥ अपिच । पटोलपत्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम् । फलंतस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥ पटति । पट ० । अन्तर्भावितण्यर्थो वा । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न० वस्त्रान्तरे ॥

पटोलक : । पुं० शुक्तौ ॥

पटोलपत्रम् । न० पलवलपत्तीतिप्रसिद्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं पाचनंलघु । स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च ज्वरकासक्रिमिप्रणुत् ॥

पटोलिका । स्त्री० ज्योत्स्न्याम्पचेंडा ० इ० प्र०दीर्घफले । पटति । पट० । ओलजन्तात् ० स्वा ० कन्० । टाबित्वञ्च ॥

पटोली । स्त्री० ज्योत्स्न्याम् । चचेंडा० पंडोल० इ० भा० प्र० दीर्घफले ॥ जातेरिति० गौरादित्वाद्वाङीष् ॥

पट्ट : । पुं० पेषणपाषाणे । शिल्० इ

तिभाषा ॥ व्रणादीनांवन्धने । पट्टी इ॰ भा॰ ॥ चतुष्पथे । चौवाटा॰इ॰ भा॰ राजादिशासनवि॰ पट्टा॰ इ॰ भा॰ ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा॰ इतिच भा॰ ॥ फलके । ढाल॰ — इतिभाषा॰ ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टकः । पुं॰ पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न॰ वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री॰ महाराज्ञ्याम् । पटराणी॰ इ॰ भाषा॰ ॥

पट्टनम् । न॰ पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ वा॰ तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री॰ पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न॰ पतङ्गे । वक्रम्॰ इ॰भा

पट्टरञ्जनकम् । न॰ पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न॰ नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनिर्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकलार्थसम्पन्नः ॥ पट्टः शुभदोराज्ञां मध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तनरेन्द्र महिष्याः षड्युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ चतुरङ्गुल विस्तारः पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्विचप्रसाद पट्टः पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिताः श्रेयसो बृद्ध्यै ॥ अत्रैव शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विनाशंकरोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ अशुभेलक्षणे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभनिमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमादिशेद्राज्ञः । शस्तनिमित्तः पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न॰ नाडीचे । नालिताशाक॰ इ॰ गौ॰ भा॰ । नालीकाशाक ॥ इ॰ दे॰ भा॰ ॥

पट्टारोहा । स्त्री॰ पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आरोहोयस्याः सा ॥

पट्टार्हा । स्त्री॰ पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री॰ अल्पविस्तारेपट्टवस्त्रविशेषे ॥ पट्टी॰ इ॰ प्र॰ वस्त्रे ॥ वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्यलोध्रे ॥

पट्टिकाख्यः । पुं॰ क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्रः । पुं॰ क्रमुके । लाक्षाप्रसादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं॰ रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि॰ । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्तीति । अतइनिः ॥

पट्टिलः । पुं॰ पूतिकरजे ॥

पट्टिश : पुं० खङ्गविशेषे। अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववक्षोवन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ क्तिजन्तात्पट्टिशब्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट्व : । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पट्यते पटगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठक: । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० क: ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेतपिशाचानांपठनादेबनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । बियोगिनीकान्तबितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषातिमुग्धा । आश्वास्यमानाप्रिययाचसख्याबिधूषराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदर: ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठित: । त्रि० वाचिते । अधीते । कृतपाठे । यथा । मयान पठिताचण्डीत्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा इतिचिंतितिहा

स्यार्णव : ॥

पठितव्य: । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशङ्कु : । पुं० अश्वस्य पादवन्धनकीले ॥ पद्दनशीला: पादा: । तेषांसंहति : पड्वी । तस्याईशो नियामक पड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकोयम् ॥

पण: । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाकादिकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यबहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ दानाद्युत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥ पणनम् पण्यते ऽनेनवापण० । नित्यंपण: परिमाण इत्यप् पुंसीति घोवा । हलश्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । शौण्डिके ॥ पणितद्यूतवेतने ॥ ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पण्यते: उत्सृज्यते । इ०स: ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणबन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपालेगुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे इत्येके ॥ करणालइ० भाषा० प्र०

ड्वाद्ये ॥ पणंवाति० गच्छति । आत इ० क : ॥ पणायति अन्तस्तल्वोक: पणवइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिद्वि० ॥

पणस : । पुं० पनसे । पण्यद्रव्ये ॥ पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच । अत्यविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ इ० हे०

पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यवहारे ॥

पणायित: । त्रि० ईड़िते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्त : । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न० वराटके ॥ पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥

पणि : । पुं० चौरे ॥

पणित : । त्रि० पणायिते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्त : । आयाभाव : ॥

पणितव्य : । त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तोतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण० । तव्यत्तव्यानीयर : ॥

पण्ड : । पुं० क्लीवे । नपुंसके ॥ पंडते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पणते ॥ पण० । अमन्ताड्ड : ॥ त्रि० । निष्फले ॥

पण्डक : । पुं० पण्डे ॥ भिक्षौ । परिव्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा नारींतथा षोड़श वार्षिकीम् । शतवर्षांच योदृष्ट्वा निर्विकार : सपण्डक इति० ॥

पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्यतेऽनया । पडि० । गुरोश्चेत्य: । टाप् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥ त्रि० । तद्विशिष्टे ॥

पण्डित : । पुं० विदुषि । दोषज्ञे । सद्भावति । कवौ । धीरे । निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिक : श्रद्दधान एतत् पण्डित लक्षणम् ॥ पठका: पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका : । सर्वे व्यनिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम् ॥ सम्यदर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्यता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पडि० । गत्यर्थेतिक्त: । इट् ॥ नात: परतरंलोकेक्वचिदाश्चर्यमद्भुतम् । पुत्रदारगृहासक्त : पण्डित: परिगीयते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितम्मन्य : । त्रि० आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि० पण्डिताभि मानिनि ॥

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्वितिसाधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्या नांवीथी । स्वार्थेकन् । वाणीजावीहीइतिवजार०इतिचभाषा ॥ आपणः पण्यवीथीचद्वयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वतः ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री०ज्योतिष्मत्याम् । मालकों गणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम्॥

पण्याजीवः । पुं० क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे । कङ्गुनी पत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाह्रस्वापण्यान्धाचित्रिविधास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्टः ॥

पतम् । न० पक्षे ॥

पतगः । पुं० पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणागच्छति । गम्लृ० । डः ।

पतगोत्तमः । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तमः ॥

पतङ्गः । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वग्राकरसरोरुहलः पतङ्गइतिलक्ष्यम् । जलमधूके॥ पतति । पत्लृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । वकम्० इ० भा० प्र० । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पततेः स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलिः । पुं० गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लटः शत्रादेशः ॥

पतत्पतिः । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पतिः ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिकः ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्वाहुलकादत्रन् ॥ पतति । पत्लृ० । अमिनक्षीत्यत्रन् वा ॥

पतत्रिः । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरत्रिन् ॥

पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

पतद्ग्रहः । पुं० कटकौले । प्रतिग्राहे । प्रोष्ठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तंगृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ॥ पततो ग्रह इति वा ॥

पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । अशने : पतनेनवेदना पतनज्ञान मतीवदु : सहमिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नर : पतनमृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥

पतयालुः । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्त : । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

पतसः । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पत्लृ० । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥

पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयपताकासा प्रकीर्त्तिता ॥ पततिपत्यतेज्ञायतेयोधभेदोऽनया वा । पत्लृ० । वलाकादयश्चेति साधु : ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ केतौ ॥

पताकिकः । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ व्री० ठन् ॥

पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तिव्री० इनिः । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्रविशेषे ॥

पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणेङीप् ॥

पतिः । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिणधृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विध : ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सवैपति : स्यादकुतोभय : स्वयम् समन्तत : पाति भयातुरंजनम् । सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपरमिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ त्राणशीले ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥

पतिम्वरा । स्त्री० स्वयम्वरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायांभृतृवृजीत्यादिना खचिपूर्व पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा ।वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्टक् । उपधालोपः कुत्वम् ॥

पतितः । त्रि० महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मं यः समुच्छिद्य परधर्मं समाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तितः ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० द्र० भा० ॥ पत्लृ० । क्तः । द्वितीयाश्रितातीतपतित इति निपातादिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारणपोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिबान्धवः । पुं० पत्युर्मातृप्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबान्धवाः ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः । मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततश्चन्नभ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषाव्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः । पतिर्व्रतमस्यावा । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृतेम्रियेतया पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्तेपश्चाच्चयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते सास्त्रीज्ञेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पतेरः । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । पतिकठिकुठीत्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ वक्कम्० द्र० भा० प्र० वृक्षवि० ॥ पतङ्गे । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुरङ्गंरञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गंमधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दवज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पत्लृ० । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । पत्त

नस्यवश्चिक् ॥

पत्तलम् । न० अघनदुग्धे ॥ इति प्राणक्षाशब्दांम्बुधि: ॥

पत्ति: । पुं० पदगे । पदातिके ॥ पद्यते । पद० । वाहुलकात्ति: । क्तिज्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मात्रिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथात्र्यश्वापत्ति : पंचपदातिकेत्युक्ते : ॥ अपिच । एकोरथोगजश्चैकोनरा : पंचपदातय: । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञै: पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिता : ॥ पतति०पच्यतेवा पत्लृ० । क्तिन् ॥ पद्यते पद०स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिक: । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैक: पति: कार्य: सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहति: । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहति : ॥

पत्तूर: । पुं० शालिञ्चशाके ! लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपस:फलम् ॥ पत्युर्यज्ञेसंयोगो ययादम्पत्यो: सहाधिकारात् पत्युर्नौयज्ञसंयोगे० इ० नकारांता देशोङीप्च ॥ सर्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नर: । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाज : । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याट : । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० त्रि० शे० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पततेर्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ छुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दासनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्लृ० । सर्वधातुभ्य : ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । षाएमासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्ति : सञ्जायते यत : । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यत : पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर ० इ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्ताबोधकलिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभङ्गप्रकारः। पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य ऊर्द्ध्वं तु द्विगुणं त्यजेत्। शेषभागे लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान् ॥ अथ पत्रस्वरचनक्रमः। राजलेखकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः। पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयुतम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेखकोरहसिस्थितः। यथायोग्यानुसारेणपत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ दिनद्वयंत्रयंवापि विचार्यपण्डितेनवै। स्वभ्रान्तिर्दूषणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्तके॥ सामान्यपत्रं संलिख्य रहसिश्रावयेन्नृपम्। नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलिखेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रकारः। अङ्कुशं प्रथमं दद्यान् मङ्गलार्थं विचक्षणः। मध्ये विंदु समायुक्त मत्र: सप्ताङ्क संयुतम् ॥ तदध: स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं सुशोभनम्। ततः श्री शब्दरूपाणि पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृतेनैव कुशलंविलिखेत्सुधीः। ततः शुभाशुभांवार्तां संस्कृतैः प्राकृतैस्तथा ॥ ततः प्रमाणसंदेशं ततोवा तांनियोजयेत्। कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं ततः किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रेषणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम्। सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरितम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञात्वालिखेत्तु यः। स्वदेशे कीर्तिमाप्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्रकम्। सराज मन्त्रिभिःसार्द्धं यशः प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भमज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम्। स राज मन्त्रिभि: सार्द्धं दुर्यशोमहदाप्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रमः। राजपत्रं नयेन्मूर्द्ध्नि ललाटेमन्त्रिणांमतम्। गुरुपत्रं नयेन्मूर्द्ध्नि ब्राह्मणानांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचैव स्वामिनस्वतथैवच। सादरेणैवयत्नेन तथामूर्द्ध निधारयेत् ॥ भार्यापुत्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधीः। प्रवीराणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरितम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधारणलक्षणम्। अन्येषामपिपत्राणां नियमोनात्रदर्शितः ॥

अथपत्रपठनप्रकारः। पत्रं धृत्वानमस्कृत्य पूर्वाग्रंस्थापयेत्सुधीः। दक्षिणाग्रेणसदसि नृपाग्रेराजलेकः ॥ पत्रं वितत्यसदसि द्विवारंमनसा पठेत्। स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्य मच्चोभो राजलेखकः ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं शुभंवायदिवाऽशुभम्। पत्रंश्रुत्वाविदित्वार्थं सभायांश्रावयेत्ततः ॥ रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रेश्रावयेत्द्विजः। अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रं नृपाज्ञया ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

द्विजोत्तमः ॥ नृपतेः सन्निधौस्थित्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥

अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वं षडङ्गुलं त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरीकुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम् ॥ मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्दनैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन चन्दनैःपितृपुत्रयोः । सन्यासिनांचन्दनेन यतीनांकुंकुमेनच ॥ रक्तचन्दनपंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शोणितेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥ एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसारतः । पत्रस्योर्द्ध्वंतुमतिमान् कुर्यात् चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्यकोणच्छेदनप्रकारः । दक्षिणपत्रकोणस्य अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥ एकांगुलप्रमाणेन राजपत्रस्यचैवहि ॥ अथ राजपत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिराजस्य दानशौंडंतथैवच । तथासच्चरितंयोज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ यथायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः । राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमंविदुः ॥ अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम् ॥ अथ पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदंशास्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणंसनमस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत् प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्राणप्रियादिकंपदम् । बिन्यस्यविलिखेद्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ० अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं साध्वीं तथासच्चरितादिकम् । भार्यापत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तमम् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्वचनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥ । अथपितृपत्रस्य । प्रभुवर्यंनमस्कारं तथासच्चरितादिकम् । बिन्यस्यविलिखेत्पुत्रः पितृपत्रे पदक्रमम् ॥ अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्वबाञ्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् । सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपदक्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्यभृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति । शस्त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा ॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसारतः । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञः पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्दबिन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामिनःपञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ । श्रीशब्दानां त्रयंमित्रे एकैकंपुत्रभार्ययोः ॥ अथराज्ञः प्रशस्तिः । स्वस्तिगीर्वाण चयचूड़ारत्नराजिरोचि

पत्रम्

श्चुम्बितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुबृन्दचन्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरवरविषमसमरसञ्चरत्प्रवलतरतुरगखुरपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्तिष्ठद्भूयिष्ठधूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्रचण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासिवित्रासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रार्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतविहद्दारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिविश्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमरालाबलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोयशोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्रीयुतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥

स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डितारिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडितसङ्ग्रामाङ्गनरिङ्गमाणानेकवारणवाहादिकायकांडवक्रतरनक्रचक्रचङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभूतयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिताखिलजगन्मंडलविविधद्रविणार्पणसन्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदातकीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालेपलेपितगीतिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविलासगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंडश्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापातपनीतापितारातितसमध्यासितनिकुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्रीमन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहाराजदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमत्समस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु कोषगोक्तषिक्तषोवल गजबाजिगृहपरिवारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु अस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषु श्रीश्रीमन्त्रिप्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं वर्णभूतोऽत्रत्यं भव्यमावेदयन् तत्रत्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुक्षणं पृच्छतिस्म ॥ ॥

अथगुरुप्रशस्तिः ॥ स्वस्तिश्रीनारायणपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधुपायमानमानसेषु । विविधविद्याविद्योतिताखिलगुणगणालङ्कृत वेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचारसम्पन्नपरमहंसपरिव्राजकाचार्यसेव्यमानश्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारविन्देषुकोटिशः प्रणामाः ॥

अथभार्यायाःस्वामिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमदुद्दाम प्रेमहेमभूषितास्मदःदिभक्तजनेषु । कर्णयोरधिष्ठानेषु । नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरिणामेषु । चतुवर्गप्रदायकेषु । ममापररूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणारविंदेषु । गोविंदइवेंदिरायाः शङ्करइव गिरिजायाः महेन्द्र इव पुलोमजायाः प्रतिदिनं वर्द्धमाना समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥

* ॥ अथभर्त्तुर्भार्याप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पत्रम्

मूर्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनीनिकायामिव चन्द्रस्यक्षणदायामिव कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथिकस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीतलामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवेदयन्ती पत्नीशुभाशीराशीन् निवेदयतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं प्रतिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमदभिनववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागानुरञ्जितानुगृहीत स्वगृह्यवर्गेषु । निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्तास्मदादि भालस्थलविशालभाग्य संभावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरोरुहेषु । अकिञ्चित्करकिङ्करस्यमम बद्धकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्नाः साष्टाङ्गप्रणतयः सहस्रमजस्रं विज्ञाप्यन्त ॥ * ॥ अथपितुः पुत्रं प्रति प्रशस्तिः । स्वस्तिश्री विश्वेश्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादितातिविततानवद्यविद्याविलासपीयूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधुरीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशावतंससकलविश्वासनिधाननिजकुलपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां राशयः सन्तुविज्ञाप्यन्त ॥ * ॥ अथ सन्न्यासियतिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमत्परहंसपरिव्राजकाचार्यंकरणनिपुणतापराङ्मुखेषु । विषमविष

पत्रम्

यद्दोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचंनाविभावेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्तवद्धदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीलेषु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणारविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालनपवित्रीकृतधरित्रीतलेषु । सकलभूदेवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारविन्देषु । ममावनीसंलग्नंसाष्टाङ्गप्रणामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणायेतिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ भृत्यप्रशस्तिः । स्वस्तिभगवच्चरणपरायणसकलद्रवणाधिरक्षकगोमहिष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेवकवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥

॥ * ॥ अथारिप्रशस्तिः । स्वस्ति समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायशः परिपूरितसकलसामन्तराजधानीविजृम्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानुरक्षकसततपरित्रस्तशरणागतामुकं प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्जपूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृतान्तः करणदिग्विलासिनीविसरधम्मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनुबन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृतसुरपुरभूमिरुहेषु । स्वस्तिश्रीमत् परमेश्वरपादपाथोरुहास्वादचतुरचित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दावनजनितामितयशः पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागणस्तनतटप्रबलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थगर्वाकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्रपात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वमपिज्ञेयम्

पत्रकम् । न० पालाशे । तेजपत्रे । तेजपात्० इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं किंचित् तीक्ष्णोष्णं पित्तलं लघु । निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचि पीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पुं० । शालिंचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिञ्जोलायां ॥

पत्रकृच्छ्रः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोदकैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्रउदाहृतः इति याज्ञवल्क्यः ॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णानामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबेत् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाहसाध्यः पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्तः । पुं० स्नुहीभेदे । चिकण्टे ॥

पत्रघना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्रङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रझङ्कारः । पुं० रायभाटी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटौ ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥ शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्तिते तिहारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरुः । पुं० दुष्खदिरे ॥

पत्रत्रयम् । न० वर्वरादिषु ॥ वर्वरा तुलसी बिल्वं पत्रत्रयमुदाहृतम् ॥

पत्रदारकः । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुमः । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशुः । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णादिच्छेदिकायाम् । ब्रश्चने । छेनी इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशुः ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जायाम् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपालः । पुं० आयतायांछुरिकायाम् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची० इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ललाटाभरणे । ललाटिकायाम् ॥ पाशानां समूहः पाश्या । पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टोका० इ० गौ० भा० प्र० । मूर्द्धखोले ॥ इ० त्रि० जलत्रायाम् । खर्परे । वारित्रायाम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंधने ॥ बंधः पलाश पत्राणां शीर्षेपत्रपिशाचिके तिहारावली ॥

पत्रपुष्पः । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पकः । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥

पत्रबंध: । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्द : पत्रबंध इति लयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥

पत्रबाल : । पुं०तुलाघटेदांड इति गौ० भा० ।।

पत्रभंग: । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रलेखायाम् ॥

पत्रभङ्गि: । पुं०)
पात्रभंङ्गे ॥
पत्रभङ्गी । स्त्री०) ॥

पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधर : ॥

पत्ररथ : । पुं० अण्डजे । पक्षिणि ॥ पत्रंरथइवयस्य ॥

पत्रलम् । न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्र : ॥

पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभंगे। स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकबिशेषे । पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥

पत्रबल्ली । स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशीलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाह: । पुं० वाणे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरथो मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा । अण् ॥

पत्रशाक : । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा । स्त्री० पत्रनाडिकायांम् । माव्यां ॥

पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठ: । पुं०विल्वे । इ० रा० नि० ।

पत्रसूचि: । पुं० कण्टके ॥ इ०चि०

पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धंसपत्रंचाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं बिद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥

पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे । वकम् ० पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रेषुअङ्गतिवा । अगिगतौ । अच् ॥

पत्राङ्गुलि: । स्त्री० भङ्गे० । स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलि : अङ्गुलिव्यापार: ॥

पत्राञ्जनम् । न०मस्यां ॥

पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्यम् । न० पत्तङ्गे ॥

पत्राम्ला । स्त्री० चुक्रिकायांम् । चूका०

इ०भा० ॥

पत्रालुः । पुं० इक्षुदर्भायाम् ॥ कास्तालौ ॥

पत्रावलिः । स्त्री० गैरिके । पत्रश्रेण्याम् ॥

पत्रावली । स्त्री० पत्रलेखायाम् ॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्तनवाश्वत्थपत्रेषु ॥ यथा । अमायां निशिसङ्घेतु पत्रेचाश्वत्थसंज्ञके । क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकम् ॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्ध वस्तुनोरेकतराव धारणार्थकब्राह्मणवालकोत्तोलिततत्तत्सन्देहकोटिलिखित पत्रसमूहे ॥

पत्राहारः । त्रि० तपोविशेषाल्लब्ध संज्ञे तापसविशेषे । दीर्घपत्राशने ॥

पत्रिका । स्त्री० लघुपत्रे । चिट्ठी इ० भा० ॥ पत्र्याम् । लिपौ ॥

पत्रिकाख्यः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥ त्रि० पत्रिकानामके ॥

पत्रिणी । स्त्री ० पल्लवे ॥

पत्री । पुं० श्येने ॥ पत्ररथे । खगे ॥ काण्डे वाणे ॥ द्रुमे ॥ रथिके ॥ अद्रौ ॥ रथे ॥ तालद्रुमे ॥ श्वेतकिणिह्याम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ पाच्याम् ॥ पत्राणि संन्त्यस्यअतइनिठनावितीनिः ॥ अतिशयितम् ० प्रशस्तंवापत्रमस्येति वा ॥ त्रि० । पत्रयुक्ते ॥

पत्री । स्त्री० पत्रे ॥ लिपौ ॥ यथा । जन्म

पत्री ॥

पत्रोपस्करः । पुं० कासमर्दे ॥

पत्रोर्णः । पुं० शोणके । श्योनाकवृक्षे । अरलू० इ० भा० ॥ न० । धौतकौषेयवाससि । मुक्टा० इ० भा० ॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य । पत्रेषुकृताऊर्णाबटलकुचादिपत्रेषुकृमिभिरूर्णायाःकृतत्वात् । पत्रोर्णाऽस्त्यत्र । अर्शआद्यच् ॥

पत्सलः । पुं० पथि ॥ पतति । पत्लृ० पतेरश्चलइ०सरः ॥

पथः । पुं० मार्गे ॥ पथति । पथेगतौ । प० अच् । बाटः पथश्चमार्गश्चेतिसुभूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ । पथः पथीति द्विरूपेषुविश्वश्च ॥

पथकः । पुं० पथिकुशले ॥ तत्रकुशलःपथइतिवुन् ॥

पथरथः । पुं । अध्वरथे ॥

पथिकः । त्रि० अध्वनीने । अध्वगे ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् ॥

पथिकसन्तति : स्त्री०)
पथिकसंहति : स्त्री०) हरौ । पथिकसमूहे ॥

पथिका । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

पथिकी । स्त्री ० अध्वगायाम् ॥ पन्थानं गच्छति । पथःष्कन् । षित्त्वात् ङीष् ॥

पथिद्रुमः । पुं० श्वेतखदिरे ॥

पंथाः । पुं ० अयने । वर्त्मनि । मार्गे । अध्वनि ॥ द्वाविमावथ पन्थानौयत्र

वेदाः प्रतिष्ठिताः। प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तौचविभाषितः॥ पथंतेऽनेन। पथि०। पथिमथिभ्यामिनिः॥ पतन्त्यनेनवा। पतेःस्थश्चेतिडुनिः। थान्तादेशश्च॥ पन्थादेयोब्राह्मणायस्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षु षे। वृद्धायभारयुक्तायरोगिणेदुर्वलायच॥ यथाहमनुः। चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः। स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयो वरस्यच॥ तेषान्तु समवेतानांमान्यौस्नातक पार्थिवौ। राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गिति॥ गमनगुणाः। पंन्थामेदः कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः। यत्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीड़ाकरंभवेत्॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियशोभनम्॥ उपाये॥ यथा। एषपन्था अमृतत्त्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञानमिति॥

पथिप्रज्ञः॥ पुं० मार्गाभिज्ञे॥ पन्थानम् प्रजानाति। प्रेदाज्ञइतिकः॥

पथिलः। त्रि० पथिके॥ पथन्तिऽनेन। पथि०। मि० इलच्॥

पथिवाहकः। पुं० निष्ठुरे॥ शाकुनिके॥

पथ्यः। पुं० हरीतकीवृक्षे॥ न०। सैन्धवे॥ त्रि०। हिते। चिकित्सादौहितकारके॥ यथा। अशीते-नाम्भसास्नानं पयःपानंनवाःस्त्रियः। एतद्दोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम्॥ मानवाः इतिसम्बोधनम्॥ विनापिभेजषजैर्व्याधिःपथ्यादेवनिवर्तते। नतुपथ्यविहीनस्य भेषजानांशतैरपि॥ न०। शुभावहेवचने॥ शास्त्रीयात्पथोनपेतः। धर्मपथ्यर्थेत्त्यादिनायत्॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमाहुर्हितैषिणः॥

पथ्यशाकः। पुं० तंडुलीयशाके॥

पथ्या। स्त्री० हरीतक्याम्। अभयायाम्॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया। जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः॥ अलावुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता। पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांस लास्मृता॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीसूर्णवर्णिनी। त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी। प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत्। चूर्णार्थंचेतकीशस्ता यथायुक्तं प्रयोजयेत्॥ वंध्याकर्कोटक्याम्॥ मृगेर्वारौ॥ चिर्भिटायाम्॥ पथोनपेता। धर्मपथ्यर्थ न्यायादनपेते०इ०यत्। टाप्॥ चतुर्दशाक्षरच्छन्दः प्रभेदे। यथा॥ सजसायलौचसहगेनपथ्यप्रमता॥ यथा। स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

जलदास्तडित्तुलितकांतकार्तस्वरा:। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकरा : सवितुः क्वचित् कपिशयन्तिचामीकराः ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा । प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयोः प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जय जयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त ।कुरुकरुणामितिभणितिः पथ्याभवरोगदुःस्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलुः । पुं० भावप्रकाशोक्ते औषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम् । न० रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे ॥

पथ्यावक्त्रम् । न० विषमवृत्तविशेषे ॥ यथा । युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा । रासकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे । आसीद्गोपमृगाक्षीणां पथ्यावक्त्रा मधुस्तुति रिति ॥

पत्०द् । पुं० चरणे । पादे ॥ पद्यते । पदगतौ । क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तंनमन्यते । पदन्नित्यादेशविधानात् ज्ञापकात् । अन्येतुपदादेशएवायमित्याहुः । प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनशसाद्यनंतभूतेपितत्प्रवृत्तेः सम्भवात् । अतएवऔङः श्यां ककुद्दोषणी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पदः। पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ । व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ अङ्घ्रौ । पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंचिधान्तेसुप्तिङ्भ्यामव्ययंतद्विवर्ज्जितम् ॥ चत्त्वारिपदजातानिनामाख्यातेउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ताः ॥ चत्त्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे । व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्त्वे । आनन्दरूपे । ब्रह्मणि । स्वरूपे ॥ पदति पद्यतेयोगादिसाधनैः सर्वैर्मुनिभिः प्राप्यतेवा । पदस्थैर्ये० पदगतौवा । पचाद्यच् । भावकर्मकरणेषुवाघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । खनो घचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदकः । पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा । क्रमा० वुन् । त्रि० । पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादियुतेस्वनाम्नाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदगः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां गच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो०डः । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपादस्यपदइत्यदन्तआदेशः ॥

पदजातम् । न० पदसमूहे । परापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

वरणकाराः ॥

पदनीयः। त्रि० गमनीये ॥ पदेरनीयर् ॥

पदन्यासः। पुं० गोचुरे ॥ पदविन्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्तौ । गूढार्थशब्दव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका। स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि०व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदविः। स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ पद्यतेऽनया । पदगतौ । पद्यटिभ्यामविः ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनइ० ङीष् ॥

पदमाला। स्त्री०मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौचअष्ठीवन्तौच० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥

पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः। पुं०पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजीतिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदातिः। पुं० पदगे। पादातिके । पत्तौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपदादेशः । चतुर्मात्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रासः। पुं० शब्दालङ्कारेषुलाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः। पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थः। पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृतिः पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयताह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थं मत्त्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुबचनमन्यतरस्यामित्युच्यते । द्रव्यं पदार्थं मत्वा स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम् । तत्रजातिवादिनआहुः । जातिरेवशब्दे नप्रतिपाद्यते । व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयः शब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां तदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादयः शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय निमित्ता डित्थत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातुवाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेरभिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमित्तजात्य भ्युपगम :॥ व्यक्तिवादिनस्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातेस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादानन्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयट :॥ पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः पदार्थ :॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भाव : पदार्था सप्त कीर्तिता :॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धा : पदार्था नैयायिकानामप्य विरुद्धा :॥ गोतमोक्ताः षोडश पदार्थास्तु । यथा । प्रमाण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति निग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसाधिगम :॥ एषां लक्षणानि० यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल दुःखापवर्गास्तुप्रमेयम् ॥ २ ॥ समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकिकपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसामान्यं सदृष्टान्त :॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः॥ ७॥ अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्क :॥ ८ ॥ विमृश्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनिर्णय :॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपलम्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥ यथोपपन्नच्छलजातिनिग्रहस्थानोपालम्भोजल्पः॥ ११ ॥ सत्प्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकालात्ययापदिष्टाहेत्वाभासाः ॥ १३ ॥ वचनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याच्छलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्माभ्यांप्रत्यवस्थानंजाति :॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ † ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवादिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः स्युर्जीवाजीवास्रवास्त्रय :। संवरोनिर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति ॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु त्रिषु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो द्विविध : आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापित्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

वश्चेतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्विविधौ । तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधित्वेन भेदव्यवहारहेतू । शुद्धौत्वभेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि विविधः । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात् एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते पदस्यअर्थः पदार्थः । सद्विविधः शाक्तिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथमश्चतुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ । अर्थकामौ प्रशस्तौद्वौ सर्वेषां सम्मतौ प्रियौ । धर्माधर्मेति वाग्वादो दम्भोयं महतामपि ॥ पश्चात्तापवचन मेतद्वृत्रासुरवधेमुनीनाम् ॥

पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्थाभिनयोनामच्चे योवागङ्गसत्त्वजः । इतिभरतः । सत्त्वमन्तः करणम् ॥

पदासनम् । न० पादपीठे ॥

पदिकः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां चरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । इकेचरतावितिपदादेशः ॥

पद्गः । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छति । गमॢ० । अन्येभ्यो० डः । पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥

पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि । । पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्रन्थार्थवोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते । हन्० । क्तिन् । हिमकाषिहतिषु चेतिपद्भावः ॥

पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ बह्वादिभ्यश्चेति वाङीष् ॥

पद्धिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥

पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ ॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्रवर्ति विशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥ बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मासनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य बन्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलिने । अरविन्दे । कमले । तामरसे । राजीवे ॥ बसन्तेशीतभीताश्च कोकिलस्यबनेरुतम् । अन्तर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिताइति ॥ पद्मके । इभाननबिन्दुवृन्दे । व्यूहविशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे १००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ ॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके ॥ चित्रकाव्यभेप्रदे ॥ पद्मालक्ष्मीरस्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुखितिमन् ॥

पद्मकम् । न० विन्दुजालके । हस्त्याननादिस्थबिन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे । पद्माकइतिपाजाइतिचभाषा ॥ ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पे वृक्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं वातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

श्लेष्मास्रपित्तहृत् । गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषाप्रणुत् ॥ पद्ममिव । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥

पद्मकन्दः । पुं० शालूके । पद्ममूले ॥

पद्मकर्कटी । स्त्री० पद्मवीजे ॥

पद्मकर्णिका । स्त्री० अब्जकर्णिकायाम् ॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा । मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत् ॥

पद्मकाष्ठम् । न० पद्मके । पीतके केदारजे । पाटलापुष्पसन्निभे ॥

पद्मकी । पुं० छत्रपत्रके । भूर्जवृक्षे ॥

पद्मकेशरः । पुं० । न० किञ्जल्के ॥

पद्मखण्डम् । न० पद्मसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यधिकारे कमलादिभ्यःखण्डः ॥

पद्मगन्धि । न० पद्मके । पद्माकइति । पाजा० इतिचभा० ॥ पद्मस्यगन्धइवगन्धोस्य । उपमानाच्चेतीत्वम्

पद्मगर्भः । पुं० ब्रह्मणि ॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य ॥ हरौ ॥ पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्येउपास्यत्वात् ॥

पद्मचारिणी । स्त्री० उत्तरापथभवस्व नामख्यातवृक्ष विशेषे । अव्यथायाम् । अतिचरायाम् । चारट्याम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ पद्मचरितुंशीलमस्याः । सुपीतिणिनिः ॥

पद्मजः । पुं० चतुरानने ॥ मधुविशेषे ॥ पद्मेजातः । जनीडः ॥

पद्मतन्तुः । पुं० मृणाले ॥

पद्मदर्शनः । पुं० श्रीवासे । धूपविशेषे ॥

पद्मनाभः । पुं० मधुरिपौ । विष्णौ ॥ पद्मं नाभौयस्य । अच्प्रत्यन्ववेत्यचाजितियोगविभागादच् । पद्ममिवसुवर्तुलानाभिरस्यवा ॥ यद्वा । पद्मस्यहृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात्

पद्मनाभः । पृ० साधुः ॥ भाविजिनविशेषे ॥

पद्मनाभिः । पुं० पद्मनाभे । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अजितियोगविभागस्यासार्वत्रिकत्वान्नाच् ॥

पद्महालम् । न० मृणाले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पद्मपत्रम् । न० पुष्करमूले ॥ पद्मस्येवपत्रमस्य ॥ अब्जदले ॥

पद्मपर्णम् । न० पद्मपत्रे ॥

पद्मपाणिः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सूर्ये ॥ बुद्धे ॥ त्रि० । कमलहस्ते ॥ पद्मंपाणौयस्ये ॥

पद्मपुराणम् । न० पाद्मे ॥ तत्संख्या श्लोकायथा । पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं पद्माख्यंविपुलंमतमिति ॥

पद्मपुष्पः । पुं० कर्णिकारे । पिङ्गाङ्गपक्षिणि ॥

पद्मप्रभः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ त्रि० । पद्मसमानप्रभायुक्ते ॥ *

पद्मप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम् । मनसादेव्याम् ॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥

पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

पद्मबन्धुः । पुं० सूर्य्ये ॥ पद्मानांबन्धुः ॥ भ्रमरे ॥ पद्मावंधवोऽस्य ॥

पद्मभूः । पुं० व्रह्मणि ॥

पद्ममुखः । त्रि० पद्मसमानमुखयुक्ते ॥

पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥

पद्मयोनिः । पुं० धातरि । द्रुहिणे । व्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥

पद्मरजः । न० त्रसरेणौ । परमाणवष्टके ॥

पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसंमासः ॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाभ्रजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शबलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुः सुसंस्थानः । अन्तः प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः । दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेतिमणिदोषाः ॥ सर्पमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्यीयः सविज्ञेयः ॥ यस्तंविभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्त्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यश्चाष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धं तेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणवहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्येकोनाशीतिर्वाराह्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥

पद्मलता । स्त्री ० मृणालिन्याम् ॥

पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ वुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥

पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष्

म्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः

पद्मवर्णकम् । न॰ पुष्करमूले॥ त्रि॰ पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ पद्मे वासोस्याः ॥

पद्मवीजम्। न॰ गालोड्ये। पद्माक्षे। कमलवीजइतिकमलगट्टा॰ इतिचभाषा ॥ पद्मस्यवीजम् ॥ पद्मवीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्टम्भिवृष्यंरूक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातरंबल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत् ॥

पद्मवीजाभम् । न॰ मखान्ने। मखाना इ॰ भा॰ प्र॰पानीयफले ॥

पद्मव्यूहः ।पुं॰ पद्माकृतौ व्यूहविशेषे॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्टजिगीषुः पद्मव्यूहः। तेनराजापुरान्निर्गत्यसर्वदा कपटनिवेशनंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता। स्त्री॰ श्रियि। लक्ष्म्याम् ॥ पद्मंहस्तेयस्याः॥ त्रि॰ पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा। स्त्री॰ फञ्जिकायाम् । भार्ग्यरि पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः॥ श्रियि । रमायाम्॥ चारव्याम्। पद्मचारव्याम्॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा ॥ पन्नग्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥ दुर्गाहिन्मातरि ॥ कल्किदे

वेनविवाहितायाम्वृहद्रथराजकन्यायाम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते।पद॰। अर्त्तिस्तुसुहितिमन् । टाप् ॥

पद्माकरः। पुं॰ तडागे । कासारे। सपद्मागाधजलाशये॥ योग्यतयानिष्पद्मेचमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकरःउत्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः ॥

पद्माक्षम्।न॰ पद्मवीजे॥ त्रि॰।पद्मलोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री॰ पद्माह्वायाम् ॥

पद्माटः ।पुं॰ चक्रमर्दके । उरणाक्षे। पवाड॰ इ॰ भा॰॥ पद्ममिवपद्मांवांद्मपसमूहंवा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया। स्त्री॰ लक्ष्म्याम् । कमलायाम् ॥ पद्ममालयोऽस्याः ॥

पद्मावतिका ।स्त्री॰ मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मित पटकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविवुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविहिता । इहदशवसुभुवनैर्भवति विराम : सकलाभिमतफलायतदाफणिनायकपिंगलभणित सुमङ्गल रसिकमनः संविहितमदा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्मनिकृन्ततिजनयतिशर्म्म नमर्मसदः : चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

लयतिमदनोद्दयमदः । प्रियसखि ममनयनंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधरणीरमणंयर्दिमिलतिविशालं भवति तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणाम् ॥

पद्मावती । स्त्री॰ जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् । मनसादेव्याम् । नदीप्रभेदे । पद्मा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ पद्मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिकावृत्ते ॥ जयदेवकवेः पत्न्याम् ॥

पद्मावतीप्रियः । पुं॰ जरत्कारुमुनौ ॥

पद्मासनम् । न॰ योगिनामासनविशेषे ॥ यथा । वामोरूपरिदक्षिणं नियमतः संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि पश्चिमेनविधिनाधृत्याकराभ्यां धृतम् । अङ्गुष्ठं हृदयेनिधार्यचिवुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारनाशनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अपिच । ऊर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पाददतलेशुभे । अङ्गुष्ठौचनिवध्नीयाद्धस्ताभ्यांव्युत्क्रमात्ततः ॥ पद्मासनमिति प्रोक्तंयोगिनां हृदयङ्गममितिदेवीगीता ॥

पद्मासनः । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने ॥

पद्मासना । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् । पद्ममासनंयस्याः ॥

पद्माह्वयम् । न॰ पद्मके । पद्माक॰ इ॰ भा॰ ॥

पद्मावहा । स्त्री॰ पद्मचारिण्योषधौ ॥

पद्मी । पुं॰ हस्तिनि ॥ पद्मंविंदुजालकमस्त्यस्य । इनिः ॥ हरौ ॥ पद्मंहस्तेऽस्य ॥

पद्मिनी । स्त्री॰ पद्मसङ्घाते ॥ नलिन्याम् । विसिन्याम् ॥ मूलनालदलोत्फुल्लफलैः समुदितापुनः । पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्विसिन्यादिश्चसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरा तिक्ता कषाया शिशिरा परा । पित्तकृमिशोष वान्ति भ्रान्ति सन्तापदोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्त लक्षणगुणाः । अन्यत्रापि गुणायथा । पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणा चसा । पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावातविष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्याम् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिसन्त्यत्र । पु॰ इनिः ॥ स्त्रीविशेषे ॥ यथा । भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा दीर्घकेशीकृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनीपद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम् मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥

पद्मिनीकण्टकः । पुं॰ पद्मकांटा इति गौडेषुख्याते ॥ भावप्रकाशोक्तेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पद्मिनीकान्तः । पुं॰ रवौ ॥

पद्मिनीखण्डम् । न॰ पद्मिनीनां

समूहे ॥ कम०खण्ड : ॥

पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्ये ॥

पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥ पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥

पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सुज्येष्ठे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥

पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

पद्य : । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंचतुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥

पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥ पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थेइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे पदंदृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्यमितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्यन्तिपद्या : शर्करा : । विध्यत्यधनुषेतियत् ॥ स्तुताविति विश्व : ॥

पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्यतेऽस्मिन् । पद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥

पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । स्नामदिपदीत्यादिनावनिप् ॥

पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्टकिफले । कटहलइतिफनस० इतिचभाषा ॥ अस्यपर्यायादयोयथा पनस : कण्टकिफल : फणाशीति वृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्निग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंवृंहणंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । वल्यंशुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥ आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहकृन्मधुरंवल्यं कफमेदोविवर्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि मधुराणिच । गुरूणिवद्धवर्चांसिसृष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो वृष्योवाततित्तकफापह : । विशेषात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभि : । अलंपनसपाकाय फलंकदलसम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं वृंहणंस्निग्धशीतलम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रबलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं हृद्यंबलप्रदम् । छर्द्दिघ्नंनचचक्षुष्यं वृष्यञ्चवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलमपक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्तपित्तहरंस्वादु तत्फलास्थ्यपितद्गु

णम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसीविशेषे ॥ वानरीविभेदे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्णमध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायित :। त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यतेस्म । पण । पनच । क्त :। आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

पनित:। त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्त :। आयाभाव : ॥

पन्थक :। त्रि० पथिजाते ॥ पथः पन्थचेतिवुन् ॥

पन्न :। पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पनेः कृवृजृसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्त :। गत्यर्थेति कर्त्तरिवाक्तः ॥

पन्नग :। पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गम्लृ० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिडः ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रह : ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशर :। पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्यःकेशर : ॥

पन्नगाशन :। पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्यु : ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणीक्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नध्री । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनहा पनही० इतिचभाषा ॥

पपी :। पुं० सोमे । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ पातिलोकम्पिवतिवा । पा० । यापो : किद्द्वेचेतिई : ॥

पपु:। पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भ्रेश्चेतिचकारादन्यतोपिकुर्द्धातोद्वेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायाबक : परमधार्मिक : । शनैःशालयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ बकः किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृतः । सहवासी विजानाति चेष्ठितंसहवासिनामिति ॥ ओड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पय : कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पय : कन्देयस्या : ।

पयःखल्ल:। पुं० चतुष्पदवहनीयेजलाहरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

खालङ्कृतिभा॰ ॥

पयः पूरः । पुं॰ अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि । न॰ कतके । कडुआनिर्मली॰ द्रु॰ भा॰ ॥

पयःफेनी । स्त्री॰ । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं॰ अपांसमूहे । पूरे ॥ पयसांचयः ॥

पयः । न॰ क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते॰पयतेबा । पयगतौपीङ्॰ पानेबा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं॰ मार्जारे ॥ त्रि॰ । पयःपानकर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा॰ । सुपीतिकः ॥

पयस्पाशम् । न॰ कुत्सितेपयसि ॥ याप्येपाशप् । पाशकल्यककाम्येष्विति बिसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि॰ पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोबिकारः । गोपयसोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री॰ दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्यबल्ल्याम् ॥ कुटम्बिनी क्षुपे ॥ आमिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि॰ पयस्विनि ॥ पयोस्त्यस्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री॰ छाग्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् । अन्येभ्योपीतिबलः ॥

पयस्विनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥ भारतबर्षस्थबिशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ बिभा

बर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरबिदार्याम् ॥ ॥ छाग्याम् ॥ जीबन्त्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिबिनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं॰ द्वीपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं॰ घनोपले ॥ द्रु॰ हा॰ ॥

पयोजन्मा । पुं॰ घने । मेघे ॥ पयसोजन्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं॰ मेघे ॥ पयोददाति ॥ डुदाञ्॰ । कः ॥

पयोद्बान्तम् । न॰ अम्भःकणे

पयोधरः । पुं॰ इक्षुबिशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरबपुर्बिरसापुरासीत् सैबालकाङ्कुरलतामधुनाबिभर्त्ति बक्रं प्रसर्पति तनोर्बितनोति लक्ष्मीप्रायः पयोधरसमुन्नतिरत्रहेतुरिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धरति । धृञ्॰ । अच् । पयसोधरः ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ कर्णिकारबृत्ते इतिशब्दाम्बुधिः ॥

पयोधाः । पुं॰ समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्॰ । पयसिचेति धाञोऽसिः ॥ मेघे ॥

पयोधिः पुं॰ समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

पयोधिकम् । न॰ समुद्रफेने ॥

पयोनिधिः । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । अधिकरणेकिः ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ० क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पयसोलतेव ॥

पयोव्रतः । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रतविशेषे । द्वादशाहसाध्ये विष्णुव्रतवि० ॥

पयोष्णीजाता । स्त्री० सरस्वतीसरिति ॥

पयोष्णी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्याचलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयोष्णी सलिलंरुच्यंपवित्रंपापनाशनम् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्तिप्रदंलघ्वितिराजनिर्घण्टः ॥

परः । पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ ब्रह्मणआयुषि ॥ यथा । कालसङ्ख्यासमासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता । सएवस्यात्परः कालस्तदन्तेपरिपूज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत्पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ अपिच । क्षीणकल्पशतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ॥ ब्रह्मणः कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्पदम् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्यायः ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । पश्चाद्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसीस्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तपस्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादिति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगुणासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशंकाकलङ्कशून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्मप्राणायामंपरंतपः । सावित्र्यास्तुपरंनास्तिमौनात् सत्यं विशिष्यतइतिमनुः ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन् । व्यतिरिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तरस्मिन् ॥ पिपर्त्तिरोषम्०पूर्यते०ऽनेनवा । पृ० । प० । ऋदोरप्० पुंसीतिघोवा ॥

परःशतः । त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये । शताधिके ॥ शतात्परः । पञ्चमीतियोगविभागात्समासः । राजदंतादिः । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ परः शताद्यास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात् ॥

परःसहस्रः । त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । सहस्राधिके ॥ सहस्रात्परं । पञ्चमीति योगविभागात्०स०राजदंतादिः । पारस्० सुट ॥

परकीयः । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ परस्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिच्छः ॥

परकीया। स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः। पुं पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम्। न० परभूमौ ॥ यथा । बृषापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः। पुं० पर्वावधौ । अङ्गुलिपर्वणि ॥ इ० हा० ॥

परच्छिद्रम्। न० परदोषे ॥ नीचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ० ग० पु० ॥

परजातः। पुं०कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः। त्रि० शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः। पुं० तैलयन्त्रे ॥ क्षुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः। पुं० वरुणे ॥ इ०तिहेमचन्द्रः ॥

परञ्जयः। पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम्। न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्ते ॥ यथा । बुद्ध्यादिस्वकार्यमहङ्कारे जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथाक्षीणास्सतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः। एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते। तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति। त्रि०। परवशे। पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः। अ० परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा। वसत्यागतोरमणीयंवा। विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच्। तद्धितस्वासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र। अ० परलोके ॥ परस्मिन्। सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः। त्रि० धार्मिके। परकालभयशीले ॥

परत्त्वम्। न० परतायाम्। परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम्। दिक्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्त्वम्। ज्येष्ठेकालकृतंपरत्त्वमिति ॥

परदारः। पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा। परदाररतास्चैवपरद्रव्यहरास्चये। अधोधोनरकेयान्ति पीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम्। न० अन्यजनपीडायाम्॥

परदेवता। स्त्री० परमात्मनि। परब्रह्मणि ॥

परद्वेषी। त्रि० विदूषके। परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः। पुं० स्वमप्रत्ययविहिते ॥ पर-

स्वपरेषांवाधर्मः ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकामक्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकामक्रोधादिरूपंशत्रुगणंशौर्येणबलवता विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयतीतिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ण्यन्तात्परेकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्तापेरितिखच्प्रत्ययः । खचिह्रस्वः । मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परञ्चतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाकरहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्ननिर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमुनिभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिताक्षरा ॥

परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नभोजिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चित्ताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि० परान्ने । परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद० । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौपुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥

परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि० । अन्यपालिते । परेणपोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टे महोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री० पण्याङ्गनायाम् । वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्व्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्यःपूर्वोभर्त्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथाक्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्व्वेतिचोच्यतेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहैम

परप्रपौत्रः । पुं० हृचप्रपौत्रे ॥(चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छिते ॥

परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुसम्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये

॥ परभागोभवेद्वर्णद्वयसंसर्गजारुचि:

परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्तास्वकान्तास्त्रीयोभुङ्क्ते सनराधम :। सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तश्रीकृष्णजन्मखंडे १८ ऽ ध्यायेविशेषोद्रष्टव्य : ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्० । क्विप् ॥

परभृत: । पुं० कोकिले पिके ॥ परेणाकाकेनभृत: ॥ त्रि० ॥ परपोषिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ क्षेपे ॥ किन्त्वर्थे ॥ केवले ॥

परम : । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अकारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्यस : ॥

परमगति : । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मोक्षहेतौ ॥ यांविप्रा:सर्वत : शान्ताविशुद्धाज्ञाननिश्चया : । गतिंगच्छन्तिसन्तुष्टास्तामाहु : परमांगतिमितिमोक्षधर्म : ॥

परमन्तप : । न० इन्द्रियजये ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्चह्यैकाग्र्यंपरमंतप: । प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोपिविधिवत्कृता: । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमंतप : ॥ आलोचने ॥

परमपद : । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ परदेवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभि : प्राप्यते इति पद: परमञ्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥

परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । हां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षि : । पुं० भेलाद्यृषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंस : । पुं० आत्मानात्मविवेकिपरिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजड़भरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुखजानामयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजातानामयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंस उच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्यामुक्ता : सर्वेशिवोपमा : ॥ हंसोन कुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरेन्निषेधविधिवर्जित : ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि कर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्क्षोणीं नि : संकल्पोनिरुद्यम: । सदात्मभावसंतुष्ट : शोकमोहविवर्जित : । निर्निकेतस्तितिक्षु : स्यान्नि : शंकोनिरुपद्रव : ॥ नार्पणंभक्ष्यपेयानांनतस्यध्यानधारणा: । मु

क्तोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयतिरिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागतिः । स्त्री० साक्षान्मोक्षहेतौ ॥ यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञानन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणुः । पुं० परिमण्डले । परमेणौ । यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः ॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्यतेरजः । तस्ययः षष्ठकोभागः परमाणुः सउच्यते ॥ * ॥ सौत्रान्तिकादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमाणवः खरस्नेहोष्णेरणस्वभावाः । तथाहि कठिनस्वभावाःपृथिवीपरमाणवः । स्नेहस्वभावाःअपांपरमाणवः । उष्णस्वभावास्तेजसः परमाणवः । ईरणस्वभावावायुपरमाणवः इति ॥ परमश्चासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्यादिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवयवः परमाणुः । सचनित्योनिरवयवस्ततः सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा । नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्यादणुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात् सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्यनामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिकरणम् । यथा । पारिमांडल्यभिन्नानांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिपरमाणुरूपस्यनित्यत्त्वम् । पार्थिवपरमाणुरूपस्याऽनित्यत्त्वम् । यथा । जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यस्यहेतुकम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमाणुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वादिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुतः सृजतिपरमेश्वरः । यथा । अयोजनंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनंद्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्यंप्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वादस्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्जलिः ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशानन्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोगनाशादिक्रमेणद्व्यणुकशानात्तिष्ठन्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोधूयमानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणवः । इति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वाभावादतीन्द्रियत्त्वम् । यथा ॥ महत्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ * कालविशेषे ॥ यथा । सकालः परमाणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतोविशेषभुग्यस्तुकालः सपरमोमहान् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणुस्त्रयः स्मृतः । जालार्करश्म्यवगतः खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री भागवते ३स्कन्धे ११ अध्यायः ॥ अस्यार्थः । सतः प्रपञ्चस्यपरमाणुतांपरमाण्ववस्थांयोभुङ्क्तेसकालः परमाणुः तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयोभुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थः । ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्यपर्यटनंवक्ष्यति तत्रसूर्योयावतापर

माणुदेशमतिक्रामतितावान्कालः परमाणुः। यावताचद्वादशराश्यात्मकंसर्वंभुवनकोषमतिक्रामति । सपरममहान्संवत्सरात्मकः तस्यैवावृत्त्यायुगमन्वन्तरादिक्रमेणद्विपरार्द्धान्तत्त्वमिति। तथाच पञ्चमेसूर्यगत्यैवकालादिविभागंवक्ष्यति ॥ इदानींद्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकालावस्थांकथयतिद्वौपरमाणूअणुः स्यात्त्रयोणवस्त्रसरेणुः सतुप्रत्यक्षइत्याहजालार्केति । गवाक्षप्रविष्टेष्वर्करश्मिष्ववगतः कोसौयोतिलघुत्वेनखमेवानुपतन्अगात्गतः। नगामितिपाठेखमेवानुपतन्नवगतः नतुगांपृथ्वीम्। इति श्रीधरस्वामिनः ॥

परमाखवङ्कः। पुं० विष्णौ ॥

परमात्मा। पुं० चिदात्मनि। स्वप्रकाशज्ञानस्वभावात्मनि। कार्यकारणविलक्षणेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे ॥ देहादिबुद्ध्यन्तानामविद्ययात्मत्वेनकल्पितानांपरमः प्रकृष्टउपद्रष्टृत्वादिविशेषणविशिष्टआत्मा ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेभ्यः पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्मभ्यः परमः प्रकृष्टोऽकल्पितोब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेत्युक्तः आत्माच सर्वभूतानांप्रत्यक्चेतनः। उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः। परामायाशक्ति र्यस्य सः। अतति सर्वंव्याप्नोतीत्यात्मा । परमश्चासावात्माचेतिवा ॥ परमात्मातत्पदार्थः सर्वोपाधिविवर्जितः ॥ अत्रोक्तं श्रीदेवीभागवते। याशक्तिः परमात्मासौयोसौसापरमात्मता। अन्तरंनैतयोः कोपिसूक्ष्मं वेदचनारदेति ॥ अंतरंभेदः सूक्ष्ममपिनवेद ॥ अस्यध्यानं यथा। हृत्पद्ममध्येपुरुषंपुराणं सत्यात्मकंसर्वजगत् स्वरूपम्। ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञंचिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति ॥

परमाद्वैतः। पुं० विष्णौ ॥ मतविशेषे ॥ यथा। निर्गुणंवामभागेचसव्यभागेऽद्भुतानिजा। मध्येनाथः स्वयंज्योतिस्तज्ज्योतिर्मेतमोहरमिति ॥

परमानन्दः। पुं० अविनाशिनिरतिशयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे ॥ परमश्चासावानन्दश्च ॥ अतिशयाह्लादे ॥ ब्रह्मानन्दे ॥ सार्वभौमादिहिरण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्ष परमावधित्वात् ॥

परमान्नम्। न० क्षीरिकायाम् ॥ पायसे। खीर इ० भा० ॥ परमञ्च तदन्नञ्च ॥ यद्वा। परमाणामुत्तमानांदेवादीनामन्नम् ॥

परमायस्तः। त्रि० अतिश्रान्ते ॥ परमश्चासौ आयस्तश्च ॥

परमायुः। पुं० विंशत्यधिके वर्षशते। जीवितकाले ॥ यथा। शतंवर्षा

णिविंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : सह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरिणामिह। अब्दाद्वात्रिं शदश्वानांशुनां द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दानांवृषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरवस्तादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥इ० शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं० असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० क्षत्रियजातिविशेषे० ॥

परमार्थः। पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थितेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहे स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावतः साक्षात्परमार्थ : सदैवतु ॥ सशिव : सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः । अपर : कल्पित : साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमायया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात् सत्यार्थंचिद्घनं । उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गानिवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्मगीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुर्ष्वर्थेषूत्कृष्टे मोक्षे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्ये तनिवर्त्तेतनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षोर्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि०।तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्वमेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातलक्षाणि । परमार्थविन्नपुण्यैर्नचपापैर्लिप्यतेविमलः ॥

परमार्हतः । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्तिः । पुं ०साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यदाहुगीतासु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्यु : । पुं०काके । वायसे ॥ परेभ्योमृत्युरस्य ॥

परमेशः । पुं० परशिवे॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमादिन्द्रादिभ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादयःतेषामीशः ।

परमेश्वरः । पुं०महेश्वरे । शिवे ॥ परमात्मनि । सर्वंजडवर्गसत्तास्फूर्त्तिप्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्वदोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वरश्च । परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्यगर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेवतायाम् । पराम्बायाम् ॥ परमाचासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी।पुं० धातरि। पितामहे। अब्जयोनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्मपदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थःकिदितीनिः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । स्थास्थिन्स्थॄणामितिषत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा । आदौसर्वत्रदेवेशिमन्त्रदःपर

मोगुरुः। परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठीत्वहंगुरुरितिबृहन्नीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरुः। परापरगुरुस्त्वं हिपरमेष्ठिगुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शालग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभः पद्मचक्रसमन्वितः। चित्राकृतिस्तथापृष्ठे शुषिरञ्चातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथायुतम्। विम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषिरञ्चातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच। परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मसमन्वितः ॥ सवर्तुलस्तथापीतः पृष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रहः ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः। द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरञ्चापिवर्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने। बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी। स्त्री० ब्राह्म्याम्। वामनहाटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठिनः शक्तौ ॥

परमेष्वासः। पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्परः। पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादाविति हेमचन्द्रः ॥

परम्परा। स्त्री० परिपाट्याम्। अनुक्रमे ॥ वधे। हिंसायाम् ॥ अन्वये। सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा। परंपिपर्त्ति। पॄ०। अच्। श्वपचजारहरेतिवत्। तत्पुरुषेकृतीति बहुलग्रहणादमोलुक्। पृ० ॥

परम्पराकम्। न० इष्ट्यांपशुघाते। शमने। प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं। अक०। भावेघञ्। अञ्चतेर्घञ् वा ॥ यद्वा। परमतिशयेऽव्ययम्। परंपरः श्रेष्ठः आकोऽस्मात् ॥

परम्परीणः। त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति। परोवरपरम्परेत्यादिनाखः। प्रकृतेः परम्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टिः ॥

पररीणम्। न० पर्वणि ॥ पर्णवृन्तरसे ॥ पर्णसिरायाम् ॥ घृतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

परुः पुं० केशराजे। भृङ्गसोदरे ॥

परलोकः। पुं० स्वर्गादिलोकान्तरे। शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगमः। पुं० मृत्यौ ॥

परवञ्चनम्। न० परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान्। त्रि० पराधीने ॥ परः स्वामीअस्यास्ति। तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्। मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यइतिवत्त्वम् ॥

परवशः। त्रि० अस्वतन्त्रे। परायते

। पराधीने ॥ परस्यवश : ॥

परवश्य : । त्रि० पराधीने । परस्याधीनताङ्गते ॥

परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज : ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्पद्यतेतत्स्वाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठं फलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताच्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परञ्चतद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥

परव्रत : । पुं ० धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न० रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपगवादिभ्योयत् ॥

परशु: । पुं० स्वधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शॄहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशॄभ्योडिच्चेतिकु : ॥

परशुधर : । पुं० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । परशोर्धर: ॥ त्रि० परशुधारिणि ॥

परशुराम : । पुं० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोन्नृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंत्रेतांयुगादाव तीर्ण : ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु यमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थं प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंविश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाख्यस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहज : परशुस्तस्य तंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या श्चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

पुत्रात्त्वाद्यजुर्वेदाध्यर्षय : । सता तातृकत्राद्यीभूतवेदविद्याविशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं० स्वपूर्णामतौ । जामदग्न्ये ॥ सूर्यैक : ।

परश्वध : । पुं० कुठारे । परशा० इ० भा० । परश्वधनम् । टुधोञ्च ० । अन्ये प्वपीतिड: । परश्वधं धयति । धेट् ० । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥

परश्व: । अ० श्व: परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परश्वो इ० भा० ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥

परस्तात् । अ० परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:दरावा वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपञ्चे अस्तातिः ॥

परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुर : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्त्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहतम् । न० सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विकडे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते : कर्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्जयित्त्वा लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्यचेतिचतुर्थ्या अलुक् ॥

परश्वध: । पुं० परश्वधे । कुठारे ॥ परशुखंदधाति । काष्ठखण्डधारकत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपेतिक : ॥

परा । अ० विमोचे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु परामत: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट: । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेपरावृत्त: । भृशे पराजित: । अधीने पराधीन : । मोक्षणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथमसुदितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं० खङ्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकःसर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकेपञ्चधेनवः । पराकस्यप्राजापत्यपञ्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ : क्तः

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ पराञ्चिपुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रमः । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि। बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्तावितिशब् ० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरक्षस्सुगुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेषुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैतन्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्याद्वृहस्पतिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मत्येषैवास्यपराक्रियेति ॥

परागः । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिवाडः ॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्० ॥

परागतिः । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

पराग्दर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गदः । पुं० शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्क । परैधिते ॥ परेणआचितः । चिञ्० । क्तः ॥

पराचीनः । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

न्ज्ञात्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश : । स्वतातात्कृतकृत्योभूत्वेदविद्या विशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं॰ भृगूणांपतौ । जामदग्न्ये ॥ स्वार्थेक : ॥

परश्वध : । पुं॰ कुठारे । फरसा॰ इ॰ भा॰ । परश्वयनम् । टुओश्वि॰ । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंधयति । धेट्॰ । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं॰ दन्दशूकविशेषे ॥

परश्व: । अ॰ श्व: परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परसों इ॰ भा॰ ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं॰ आत्मनि ॥

परस्तात् । अ॰ परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा बसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपच्चे अस्तातिः ॥

परस्परम् । अ॰ अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुप : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहतम् । न॰ सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते : कर्म्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न॰ तङानौ वर्जयित्त्वा लादेशेषु तिप्॰ तस् झि । सिप् थस् थ॰ । मिप् वस् मस् एतेषु॰ शतृक्कसु॰ इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्यचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध: । पुं॰ परश्वधे । कुठारे ॥ परस्स्वंदधाति । काष्ठदण्डधारकत्वात् । डुधाञ्॰ । आतोनुपेतिक : ॥

परा । अ॰ विमोचे॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशाऽर्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ॰ मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोचणप्रातिलोम्यकेषु परामत: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट : । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेपरावृत्त: । भृशे पराजित: । अधीने पराधीन : । मोचणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री॰ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं॰ खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकः सर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकेपञ्चधेनवः । पराकस्यप्राजापत्यपञ्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ : क्त :

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ पराञ्चिपुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रमः । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरत्नस्य गुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेषुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैतन्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्याब्रह्मस्यतिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मत्वेषैवास्यपराक्रियेति ॥

परागः । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिवाडः ॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्० ॥

परागतिः । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

पराग्दर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गदः । पुं० शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्क । परैधिते ॥ परेणआचितः । चिञ्० । क्तः ॥

पराचीनः । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अस्त्रु०। ऋत्विगादिनाक्विन् तत : स्वार्थेविभाषास्त्रेरदिक् स्त्रियामितिख :॥

पराजय :। पुं० रणेभंगे। पराभवे। पराजयनम् ॥ जिअभिभवे। पराजयनम् एरच् ॥ सर्बत्रजयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यङ्गीकार :॥

पराजित :। त्रि० पराभूते। निर्जिते। जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा। जिअभिभवे। क्त :॥ पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म। जि०। क्त :। यद्वा। परेषामाज : क्षेपणंजातमस्य। ता०। इतच् ॥

पराञ्च :। पुं० परञ्चार्थे ॥

पराडीनम्। न० पक्षिण : परावृत्यगमने ॥

परात्पर :। त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि॥ परात्ब्रह्मादेरपिपर: श्रेष्ठ:। दूरार्थकत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्यइत्यलुक् ॥

परात्प्रिय :। पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा। पुं० प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि ॥ उत्सार्यानात्मन : सर्बानन्वयव्यतिरेकत:। प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानमवेत्परम्॥ परश्चासावात्माच। परमात्मा ॥

परादन:। पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष :॥

पराधीन :। त्रि० परवशे। परतन्त्रे। नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास :। अषडक्षेतिख :॥ स्वाधीनवृत्ते : साफल्यंनपराधीनवृत्तिता। येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता :। इति गरुड़पुराणे ११३ अध्याय :॥

परानन्द:। पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्रयस्यैकविषयत्वेनभवति। यथाहुरागमविद :। शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यं तृतीय : स्वात्मनिश्चय :। निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति ॥

परानसा। स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकाल :। पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल :॥

परान्नम्। अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्पृष्टान्ने ॥ परान्नंपरवासश्च नित्यंधर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि०। परपिण्डादे। परान्नेनोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम्। परान्नंनित्यमस्य। अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम्। त्रि० परेपे ॥ परागताआपोऽस्मिन्। अवर्णान्ताद्वेतिपक्षे अपईदभाव :॥

परापरम्। न० परूषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरुः । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्वत्यां ॥

परापरज्ञः । त्रि० विद्याविद्याविभागज्ञे ॥

पराप्रकृतिः । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्नायांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ क्षेत्रज्ञलक्षणायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभवः । पुं० तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वेश्वरमजंदेवंजगतः प्रभवाप्ययम् । भजंतियेपुष्कराक्षं नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मणस्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकारः ॥ विनाशे ॥ पराजये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्सङ्ख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवैर्नृपसैन्यैश्चसमस्तैः खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जनाः सर्वेभयभीताःपराभवे ॥

पराभिध्यानः । त्रि० दूराग्दर्शिनि ॥

पराभुक्तिः । स्त्री० पातालादिकलान्ताधूवर्त्ति बिचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नतत्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूतः । त्रि० जिते । प्राप्ताभिभवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥ *

परामर्शः । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्षणे । तर्के । ऊहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्याप्यस्यपक्षधर्मत्वधीः परामर्शउच्यते । अस्यार्थः । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनुमितिजनकम् । तच्चव्याप्यः पक्षे इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति ज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापारः । यथा । व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधीर्भवेत् । अस्यार्थः । अनुमायामनुमितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्यापारः । तथाहि । येनपुरुषेणमहानसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चात्सएवपुरुषः क्वचित्पर्वतादौअविच्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्तिस्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाच्चवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्टः । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परामृश्यते । मृश० । क्तः ॥

पराम्बा । स्त्री० पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपिण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्राभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजा:कृष्णपरायणाइति । न०आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमयनंस्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृष्टंपुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्राप्यंस्थानंञ्चेतिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्त: । त्रि० पराधीने ॥

परारिअ० पूर्वतरवर्षे गतटतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्य:परुत्परार्येषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभाव: आरिचसंवत्सरे ॥

परारि: । त्रि० परशत्रौ ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्नोवक्तव्य: ॥

परारु: । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुक: । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्रस्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतित्पत्यर्थं पञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन् ॥ यथा ।पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्ससोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादिताल्लिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्ध मभिधीयते ॥ इ० बि-पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गुणितेद्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्ध्य: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ।। परस्मिन्नर्द्धेभव : ॥ अर्द्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्मे त्यर्थ:।।

परावर्त्त: । पुं० परिवर्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायो : षष्ठेस्कन्धे ॥ ईदृच : पुरुषोन्यादृक् यमितासमदृक् तथा । चामस्वप्रतिदृचस्वे त्यासप्तर्षे : परावह : ॥ सप्तवायून्तर्गत सप्तमवायौ ॥ सतुपरिवहवायोरुर्द्ध स्थित : ॥

पराविद्ध: । पुं० कुवेरे ॥ त्रि० । परै:शत्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

पराविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुनेययाब्रह्मावगम्यते । यत्तदद्रेश्यमग्राह्य मगोत्र चरणं ध्रुवम् । अचक्षुः श्रोत्रंतदपाणिपादंनित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्ममिति ॥

पराबृत्तः । अपावृत्ते ॥

परावृत्तिः । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० बृहत्याम् ॥

पराशक्तिः । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ पराख्यायाम् ॥ यथाहजनमेजयं प्रति व्यासः । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्ये चराजानः पराशक्तेरुपासकाः । संसारतरुमूलस्य कुंठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशरः । पुं० व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुनेः पुत्रे ॥

पराश्रयः । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ परआश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० बृक्षोपरिजातलताविशेषे । बृन्दायाम् । बृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु० । ल्युट् ॥

परासिसुः । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ अस्यतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

परासुः । त्रि० मृते ॥ परागताअसवोयस्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्त्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्० । सुपीतिणिनिः ॥

परास्तः । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्तः ॥

पराहतः त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्तः ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपश्चबृहदारण्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति बृत्तिरूपउक्तः । तथाच सृष्टिसमयेयः प्रथमोभावो व्यक्तस्यपरावाणीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्नः पराहन्तारूपः सोहङ्कारः सदेवसोम्येदमग्रआसी दित्यत्रोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठः ॥

पराह्णः । पुं० अपराह्णे ॥ अरपश्चतदहश्चेतिविग्रहः ॥

परि । अ० सर्बतोभावे ॥ वर्ज्जने ॥ व्याधौ ॥ शेषे ॥ इत्थंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायांम् ॥ आलिङ्गने ॥ लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदाः स्युश्चम्पूख

ण्डकथाकथा। आख्यायिकापरिकथेति। त्रिकाण्डशेषः ॥

परिकम्पः। पुं० भये ॥ कम्पे ॥ परितः कम्पः ॥

परिकरः। पुं० सङ्घे। गणे ॥ पर्यङ्के ॥ परिवारे ॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगात्रिकावन्धे ॥ यथा। सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम्। वद्धः परिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥ युद्धोचितपरिधाने ॥ समारम्भे ॥ विवेके ॥ सहकारिणि ॥ यत्ने ॥ अलङ्कारवि० ॥ यथा ॥ विशेषणैर्यत्साकूतैरुक्तिः परिकरस्तुसः ॥ अर्थाद्विशेष्यस्य। उदाहरणम्। यथा। महौजसो मान धना धनार्चिताधनुर्भृतः संयतिलब्धकीर्त्तयः। नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तयः प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम् ॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकारः कृतः तथाप्येकनिष्ठात्वेनवहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणितः ॥ परिकीर्यते। कृविक्षेपे। ऋदोरप् ॥ परिक्रियतेऽनेन। पुंसीतिघः ॥

परिकर्तिका। स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम् ॥

परिकर्त्ता। पुं० अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजकेइत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

परिकर्म्मा। पुं० सेवके। परिचारके ॥ इतिरत् ॥ न०। अङ्गसंस्कारे। कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्मणि ॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरिकर्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थः ॥

परिकर्म्मी। त्रि० सेवके ॥ इ०हे० ॥

परिकल्पितः। त्रि० कृते ॥

परिकल्प्यः। त्रि० परिकल्पितुंयोग्ये ॥

परिकाङ्क्षितः। त्रि० तपस्विनि ॥ इतिशब्० ॥

परिकीर्णः। त्रि० व्याप्ते ॥ परितः कीर्णः ॥

परिकूटम्। न० पुरद्वारकूटके। नगरद्वारकूटके। हस्तिनखे। हथनो ० ह०इ० भा० ॥

परिक्रमः। पुं० विहारे। क्रीडार्थंपद्भ्यांसञ्चरणे ॥ प्रदक्षिणे। परिक्रम्मा०इ०भा०परिक्रमणम्। क्रमु०। घञ् ॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

परिक्रमसहः। पुं० छागले ॥

परिक्रयणम्। न० नियतकालंभृत्या स्वीकरणे ॥ परितःक्रयणम् ॥ क्रयणस्यसमीपंवा ॥

परिक्रिया। स्त्री० परिसर्पे। परिजनादिनावेष्टने ॥ परिकरणम्। कृञः शच्। रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥

परिक्लान्तः। त्रि० परिश्रान्ते ॥

परिक्षित्। पुं० नृपान्तरे ॥ अभिमन्युपुत्रे ॥ अश्वमेधे ॥ परितोदुरितंक्षी

गतेयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्ठिते । निवृते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्ठने । खाई०इ०भा० ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं शतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराणाञ्चगम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्केतपूर्वकञ्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते०परितःखातावा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः ।पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० बिख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगत : । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्याम् ॥

परिग्रह : । पुं० परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपकृतिःकर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभुविभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसीदन्त्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूल्ये ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्रऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृहत्वेपिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवा ग्रहवृद्धित्यप्विभाषाग्रहइत्यज्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते ॥

परिघः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाक्षीचमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी० इ०प्र०अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे ॥ अर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसेचतथाकाचघटेगोपुरसद्मनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहननम् ० परिहण्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने ॥ परितोघात : ॥

परिघातन : । पुं० परिघे । लोहबद्धलगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातइत्यनेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोष : । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

परिचयः।पुं० संस्तवे। विशेषेणज्ञाने॥ परचादू०भा०॥ परिसमन्ताच्चयनम्। चिञ्०। एरच्॥ अभ्यासे॥

परिचरः। पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरक्षके॥ परिधिस्थे। सेनायांराज्ञोदण्डनायके॥ प्रयाणेसामन्तस्यापकर्षेइत्यन्ये॥ रथगजादेश्चक्रपादादिरक्षकेदू०केचित्॥ सेवके॥ परितश्चरति। पचाद्यच्॥

परिचरणम्। न० गुर्वादिशुश्रूषायाम्॥

परिचर्य्या। स्त्री० सेवायाम्। उपासने। शुश्रूषायाम्॥ परिचरणम्। चर०। परिचर्या परिसर्येतिशोयङ्चनिपात्यते॥

परिचायकः। पुं० लक्षणे॥

परिचाय्यः। पुं० यज्ञाग्नौ। समूह्ये। उपचाय्ये॥ परिचीयते। चिञ्०। अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः। अग्निरिहनज्वलनः। किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम्। तस्मिन्नभिधेये॥

परिचारः। पुं० परिचरणे॥ परिचरेर्घञ्॥

परिचारकः। त्रि० भृत्ये। दासेरे। दासे। सेवके॥परिचरति। चर०। ण्वुल्॥

परिचारिणी। स्त्री० परिचरणशीलायाम्। परिचरणचित्तायाम्॥ परिचरततीचरेर्णिनिः॥ ङीप्।

परिचार्य्यः। त्रि० सेव्ये॥

परिचितः। त्रि० परिचयविशिष्टे। ज्ञाते। समृद्धे

परिचेयः। त्रि० परिचयनीये। परिचेतव्ये॥

परिच्छदः। पुं० परिजने। पोष्यवर्गे॥ वसनाभरणादौ। गृहोपकरणे॥ युद्धोपकरणे॥ आच्छादने॥ परिच्छाद्यतेऽनेन। छद०। पुंसीतिघः। छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः॥

परिच्छन्दः। पुं० परिच्छदे॥

परिच्छन्नः। त्रि० परिच्छदविशिष्टे॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते। संवृते॥

परिच्छित्तिः स्त्री० परिमाणे। इयत्तायाम्॥

परिच्छिद्य। अ० निश्चित्य॥ *

परिच्छिन्नः। त्रि० परिच्छेदविशिष्टे। अवधिप्राप्ते॥ परिमिते। एकदेशवर्त्तिनि॥ परिच्छिन्नत्त्वंत्रिविधम्। देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात्। तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वरूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्त्वं। कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम्। वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति॥

परिच्छेदः। पुं० ग्रन्थसन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे॥ यथा। सर्गोवर्गः परिच्छे

दोघाताध्यायाङ्कसंग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकश्चग्रन्थसन्धयः ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्वंपरिमितत्त्वं वापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चंपरिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनंहरस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमुकुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषुप्रणम्रेषुसत्सुहठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिःशोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाद्युपपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥

परिजायते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्निति सिद्धिः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनामन्प्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्दौ ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोहिश्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेतिपठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपूर्वोयणादेशइत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्वे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षिणि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ ब्रह्मैवनामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेमृत्तिकेवोदञ्चनादिभावेन । अतएव प्राकृतरूपस्थसत्त्वस्यापरित्यागःप्रपञ्चेषु उदञ्चनादाविवमृत्तिकात्वस्येत्यर्थः ॥ परिणामवादश्चसाङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानांनये ॥ यथा । गुणसाम्यंप्रधानंस्याद्गुणाःसत्वंरजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपंदृश्यते हिस्फुटं जगत् ॥ प्रधानंस्यान्महान् सोहङ्कारोऽसौषोड़शात्मना । जायतेपञ्चतन्मात्राण्यक्षाण्येकादशापियत् ॥ तन्मात्राणितुभूतानिजायन्ते तत्रसङ्ख्यया । चतुर्विंशतिरेतानितत्रात्मा पञ्चविंशतिः सदेवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वंकारकरूपकम् । आविर्भावतिरोभावौजन्मनाशावुदीरिताविति ।

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपितो वायुःसन्निहतोयदा कफपित्ते समावृत्यशूलकारीभवेद्बली ॥ तस्यौषधंयथा । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफलाचूर्णमेववा । मधुनास्वादितंरुद्र परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणामोस्यास्तीति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादिनि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिलक्षणंपरिणामंयोवक्तिसः ॥

परिणायः । पुं० शारीणांसमन्तान्नयने ॥ परितोवामदक्षिणतोनयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् परिणायेनशारीन्हन्तिसमन्तान्नयनेनेत्यर्थः :

परिणायकः । पुं० परिणेतरि ॥ नयतेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे । पनहा० चौड़ाचौसार इत्यादिभा० । विशालतायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह० । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुंतिर्यक्प्रहर्त्तुमिच्छौ ॥ नमेस्सन्नन्तादुप्रत्ययः । एकाचउपदेशेऽनुदात्तादितीट्प्रतिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयतेस्म । णू स्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पुं० भर्त्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिद्यूने ॥

परितर्कणम् । न० ऊहे ॥ हिंसायाम् ॥

परितर्पणम् । न० परितृप्तिक्रियायाम् ॥

परित:। अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चेतिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्यामिष्यते ॥ सर्वञ्च ॥

परिताप:। पुं० दुःक्खे ॥ नरकान्तरे॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परितस्ताप: ॥

परितुष्ट:। त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तुष्टे ॥

परितोष:। पुं० अतितृप्तौ। सन्तोषे। सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा। त्वामुदरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरितोषम् । हतहृदयंह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरंनपुन: ॥

परित्याग:। पुं० सर्वतोभावेनवर्जने। परित्यजने। क्षोरणे ॥ मलोत्सारणे ॥ परितस्त्याग: ॥

परित्राणम्। न० मारणोद्यतस्यनिवारणे। हस्तधारणे। हस्तवारणे। पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् ॥ रक्षणे ॥

परिदर:। पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा। दन्तमांसानिशीर्यन्तेयस्मिन्ष्ठीवतिचाप्यसृक्। पित्तासृक्कफजोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम्। न० नैमेये। परीवर्त्ते। विनिमये ॥ परिकृत्यदानम् ॥ न्यस्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी। पुं० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठायकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत:। ज्येष्ठेऽनिर्विष्टेकनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठ:परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदातापरिकर्त्तायाजकस्तेसर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक:। त्रि० अवबोधके ॥

परिदीपित:। त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित: ॥

परिदृष्ट:। त्रि० समन्तात्साक्षात्कृते ॥

परिदेवनम्। न० अनुशोचनोक्तौ। विलापे ॥ दिवुपरिदेवने। चु०। ल्युट् ॥

परिदेवना। स्त्री० शोकनिमित्तविलापे। शोकोक्तौ ॥ यथा। अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत। अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबलवीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच। अलभ्यंलभतेमर्त्य स्तत्रकापरिदेवना ॥ एकसार्थंप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामिनाम्। यद्येकस्त्वरितोयातिकातत्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरिदेवने। चु०। ण्यासश्रन्थोयुजितियुच् ॥ टाप् ॥

परिद्यून:। त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु० क्त: ॥

परिद्रष्टा। त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यकर्त्तरि। साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति। दृशिर:। वा० तृन् ॥

परिधानम्। न० अधोंशुके। अन्तरीये। उपसंव्याने॥ परिधीयतेऽनेनवा। डुधाञ् ० कृत्यल्युटोवहुलम्॥

परिधायः। पुं० जलस्थाने॥ परिच्छेदे॥ नितम्बे॥

परिधावी। पुं० वत्सरविशेषे॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्लेशैर्बहुविधैः प्रिये। मारुतैःफलदाहैश्चपरिधाविनिशोभने॥

परिधिः। पुं० यज्ञियद्रुशाखायाम्॥ उपसूर्यके। परिवेशे। चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले॥ परितोधीतेऽनेनवा। डुधाञ्०। उपसर्गेघोः किः॥ चक्रप्रान्ते॥ भूगोलादेर्वेष्टने॥

परिधिस्थः। पुं० परिचरे। परितः स्थिते सेनारक्षके॥ परिधौसेनान्तेतिष्ठति। ष्ठा०। सुपीतिकः॥

परिधेयः। त्रि० परिधानीये। परिधानोपयुक्ते उत्तरीयादिवस्त्रे॥ परिधातुंशक्यः। धाञ्०। अचोयत्ईद्यति। गुणः॥

परिनिष्ठितः। त्रि० चतुरे॥ निश्चिते॥

परिपक्वः। त्रि० परिणते॥ परितः पक्वः॥

परिपक्वमानसः। त्रि० श्रवणमननादिभिः स्थितप्रज्ञे॥

परिपणम्। न० नीव्याम्। वणिङ्मूलधने। पूंजी० इति भा०॥ परिपण्यतेवृद्ध्यर्थंप्रयुज्यते। पण०। पुंसीतिघः॥ राजपुत्रादेर्बन्धके॥

परिपन्थकः। पुं० शत्रौ॥ इ० हे०॥

परिपन्थी। त्रि० शत्रौ॥ परिदोषाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य। पथिगतौचु०। णिनिः॥ परिवर्जनीयः पन्थाअस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादोन॥ विघ्नकृति। पथिकदस्यौ॥

परिपल्लवम्। न० तीर्थविशेषे॥

परिपवनम्। न० तितउनि॥ तिलउपरिपवनम्भवतीतिपस्पशाभाष्यम्॥

परिपाकः। पुं० विपाके॥ परिपचनम्। डुपचष्०। घञ्॥ परिपक्वतायाम्॥ यथा। इत्यङ्गुतंकेवलबह्निपक्वमांसेनमत्स्यः परिपाकमेतीतिभावप्रकाशः॥ नैपुण्ये॥ य०। वीक्ष्यतस्यविनयेपरिपाकंपाकशासनपदंस्पृशतोपीति।नैषधेपञ्चमः सर्गः॥

परिपाकिनी। स्त्री० त्रिवृतायाम्॥

परिपाटिः। स्त्री० अनुक्रमे। आनुपूर्व्याम्॥ परिर्भागे। भागेनपाटनम्। पट०। स्वार्थण्यन्तः। अचइः॥ इणजादिभ्यइतीणवा॥ इतिकर्त्तव्यतायाम्॥

परिपाटी। स्त्री० आवृति। अनु-

क्रमे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥

परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकड्डू०गौ०भा० ॥

परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥

परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयतेर्णिनिः ॥

परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परितः पूर्णः ॥

परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परितः पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावइतितल् ॥

परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलंप्लवंवल्यंतत्कुटन्नटसंज्ञकम् । आयतेमुस्तकाकारंशैवालकुलसञ्चये ॥

परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परितः पेलवम्मृदु ॥

परिप्रश्नः । पुं० कोऽहंकथमिदंजातंकोवैकर्त्तास्यविद्यते॰उपादानंकिमस्यस्यकथंबद्धोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परितः प्रश्नः ॥

परिप्लवः । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥

परिप्लुतः । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥

परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ ग्राम्यधर्मेवेदनावत्यांयोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायाम्भवतिग्राम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकरः ॥

परिफुल्लः । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परितः फुल्लः ॥

परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्रधान्ये । अच्०घञ्वा ॥

परिभवः । पुं० अनादरे ॥ यथा । हन्तव्याद्विजजातयः परिभवेप्येतद्वचः पालनात्पीतः कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्क्षणेवारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंग्रसतियः कस्तत्रकुम्भोद्भवः ॥ परौभुवोऽवज्ञानइ०घञभावेऋदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभावः। पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परीभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः। त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लष्प्रतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोहिद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकस्य । आद्यो- यथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोद्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतेभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र० शक्तिवादिगादाधरीटीका ॥

परिभूः। पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्॰परिसर्वतोभवति । भू० । क्विप् ॥

परिभूतः। त्रि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवकर्त्तरि ॥ यथा ॥ येबालभावेनपठन्तिविद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोगः। पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः। पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः। त्रि० वर्तुले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः। त्रि० विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः। पुं० विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्दने ॥ विमर्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । द्र० शब्० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ :। परि : सर्वतोभावे। यथोक्तम्। परिमाणन्तुसर्वत। इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे। पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्विधम्। अणुमहत्दीर्घम्ह्रस्वंचेतिभेदात्। यथोक्तंभाषापरिच्छेदे। परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम्। अणुदीर्घंमहद्ध्रस्वमितितद्भे दईरित :॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम्। सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम्। परिमाणंघटादौतुपरिमाणजउच्यते॥ प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते। परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यतेयेनतद् ॥

परिमार्ज्जनम्। न० परिशोधने॥ खाद्यविशेषे। मधुमस्तके ॥ यथा। मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या :। मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित :। त्रि० परिमाणविशिष्टे। परिच्छिन्ने। एतावति। इतना इ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित :॥

परिमिलित:। त्रि० व्याप्ते। समन्तात्सङ्गते ॥

परिमृष्ट :। त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय :। त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्०। अचोयत्। ईद्यति। गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोक्ष :। पुं० मलत्यागे ॥ परितोमोक्षणे ॥

परिमोषी। त्रि० परिमोषणशीले। चौरे ॥

परिरब्ध :। त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ :। पुं० आलिङ्गने। परिष्वङ्गे। वाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भणम्। रभ०। घञ्। रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

परिरम्भित :। त्रि० आलिङ्गिते। रक्षिते ॥

परिवत्सर :। पुं० वत्सरे॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा। शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेय : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाअनुउदापूर्वकवत्सर संज्ञका : वत्सराभवन्ति। यथोक्तम्। शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा :। सम्परीदानुपूर्वाश्च तथोदापूर्वकामता : ॥ परिपूर्वेतथादानंयवानांचद्विजोत्तमा :। इति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादय :। वस०। सपूर्वाच्चिदितिसर :। सस्यार्द्धधातुकइति सस्यत :॥

परिवर्जनम् । न० मारणे॥ परित्यागे॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृत : स्वपित्रोस्तस्योपपत्नीपरिवर्ज्जनंकिम् ॥ वृजीवर्ज्जने । ल्युट् । परितोवर्ज्जनम् ॥ कुभार्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुजन्मञ्चकुदेशञ्चदूरत : परिवर्ज्जयेत् ॥ ब्राह्मणंवालिशंक्षत्रमयोद्धारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरत:परिवर्ज्जयेत् ॥

परिवर्त्तः । पुं० नैमेये । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अपवर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिवर्त्ते । विनिमये । परेतना इ०भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्ते मेढ्रजातक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तितः । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसार: परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ।

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥

परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छेदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यते वा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथः । पुं० ग्रामे ॥ परितोवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथ: ॥

परिवहः । पुं० परावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवादः । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सततसुलभदैन्येनि: सुखेजीवलोकेयदिममपरिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टं मत्समक्षंतिरोवाजगतिहिवहुदु:खेदुर्लभ : प्रीतियोगइति । वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् ॥

परिवादकः । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायां वीणायाम् । सतरसिया० इ० भा० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुपीतिणिनि: ॥ परिवादविशिष्टायाम् ॥

परिवापः । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ परिवपनमनेनअत्रवा । टुवप्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतुमण्णिजन्ताद्पेल्युट् ॥

परिवापितः । त्रि० मुंडिते ॥ परि

वाप्यतेस्म । मुंण्डनार्थीन्नवपिर्ण्यन्त: । क्त : ॥

परिवार : । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाह : । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्योपायैर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभि : । वह० । हलश्चे तिघञ्उपसर्गस्यघञोतिपक्षे दीर्घाभाव : यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविण्ण : । पुं० परिवित्तौ ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विषन्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोज्येष्ठ: परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजक: तेएतेसर्वेपतिता इत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

परिवित्ति : । योग्रे दारपरिग्राहीतस्य ज्येष्ठे । परिवेत्तुरनूढेज्येष्ठे भ्रातरि परिवर्ज्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्ति : परीवेत्ता ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमाः इ० मनुः ॥

परिवीत : । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिवृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिवृंहित : । त्रि० परिपूर्णे ॥ वृंहे:क्तः

परिवृक्ण: । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृढ : । त्रि० अधिपे ।प्रभौ ॥ परिवर्हतिवृंहतिवा । वहवृहिवृद्धौ कर्त्तरिक्तप्रत्यय : ॥ प्रभौपरिवृढइतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृत : । त्रि० आवृते । समन्ताद्वेष्टिते । व्यवहारान्नृ: पश्ये त्सभ्यै: परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावे नवृत: ॥

परिवृत्त : । त्रि० सर्वत : प्रवृत्ते ॥

परिवृत्ति: । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थानांस्यात्समासमै : । परिवृत्तिरलङ्कारइति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमतंलास्यंदत्त्वाश्रयतभृशमामोदमसमम्लतास्त्वध्वन्यानामहहदृशमादायसहसाददत्याधि व्याधिभ्रमरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेर्द्धे समेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्यदारुणनिनादवत : प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भपरिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विवृत्तौ ॥ परिवित्तावित्ति०दृष्ट : ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्तासविज्ञेय: परिवित्तिस्तुपूर्वज : ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रंवालभते । विद्लृलाभे टन्टचौशंसिचदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् ।न० विवाहे॥ अग्न्याधाने सर्वतोभावेनज्ञाने ॥

परिवेदनीया। स्त्री० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥ *

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ०हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातभूतरश्मिमण्डले ॥ अत्राहवराहमिहिरः सम्मूर्छितारवीन्द्वोःकिरणाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयोदृश्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेषांसंज्ञान्तराण्याह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापोताभ्राभशबलहरिशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशपितामहाम्बुकृताः ॥ धनदः करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सोपिवायुकृतः ॥ वस्तुवर्णेनफलमाह । चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसम्भूतः । अविकलवृत्तःस्निग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसन्निभोरूक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंवहुवर्णोनृपवधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्त्तौसद्योवर्षंकरोतिपीतस्वदीप्तार्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्यात्रयोत्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतोनृपंहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहर्निशं रक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकरः । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहेणमासेनविग्रहोवाग्रहेंदुभनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डल गतोरवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिच वातवृष्टिं स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौमः कुमारवलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहिता मात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिवृ

श्चन्द्रजेसुवृष्टिश्च । शुक्रेयायिक्षत्रियराज्ञीपीडाप्रियश्चान्नम् ॥ क्षुदनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभयंकेतौ । परिविष्टेगर्भभयंराहौव्याधिर्नृपभयश्च ॥ * ॥ द्व्यादिषुग्रहेषुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धानिविजानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रहयो: । दिवसकृत : शशिनोवाक्षुदवृष्टिभयंत्रिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतुर्षुनरेन्द्र : सामात्यपुरोहितोवशंमृत्यो: । प्रलयमिवविद्धिजगत : पञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ * ॥ अथताराग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफलमाह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवसमुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणामथवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ * ॥ तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । विप्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदादिषुक्रमश : । श्रेणीपुरकोषाणांपञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराजस्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषकर : । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्रयोदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरिवेशोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्यात्तु पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥ * ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमाह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थितायायिनांश्चबाह्यस्था । परिवेषमध्यरेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्त: श्यामोरूक्षोभवतिचयेषांपराजयस्तेषाम् । स्निग्ध : श्वेतोद्युतिमान्येषांभागोजयस्तेषामिति ॥ * ॥ अपिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामेतुपीडा॰दिनकरपरिवेषोवृद्धियुद्धं द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : क्षेममायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्वनाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्येपरिवेषोरात्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंश्चेदहोरात्रेतदानश्यतिपार्थिव : ॥ एतेनविधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते । सर्वभूतविनाश : स्यात्तस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । विष्लृव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषक : । त्रि॰ अन्नादिपरिवेषणकर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनचर्चित : सुवसन : स्रग्वीप्रसन्नानन: स्पष्टात्मासुभग : प्रसन्नहृदय : श्रीकान्तपूजारत : । स्वामिस्नेहपर : स्वपाकनिपुण : प्रौढोवदान्य : शुचिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजश्चान्योपिवाभूपते : ॥ स्त्री॰ । परिवेषिका ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनानवधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयनाभिरामा । विम्बाधराशिरसिवद्धसुगन्धपुष्पामन्दस्मिताक्षितिभृतांपरिवेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न॰ भोजनार्थमन्नादे : पात्रेसमर्पणे । परोसना॰हू॰भा॰ ॥

तत्प्रकारोयथा। पुरस्ताद्विमलंपात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम्। स्थापितंपीठकेशुभेनाभिदेशसमुन्नते॥ तत्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम्। सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्यकम्॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जानस्ययथाक्रमम्। प्रलेह्याद्याद्रवाः सर्वेपानीयंपानकंपयः॥ चोष्यंसन्धानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत्। सर्वानिक्षुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंदधि॥ पुरतः स्थापयेद्भोक्तुर्द्वयोः पङ्क्त्योस्तुमध्यतः। एवंविज्ञायमतिमान्परिवेषप्रकल्पनम्॥ ततोर्हौभवतिग्राह्यः सम्यक्सम्परिवेषितुम्॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेमनुः। पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितम्। विप्रान्तिकेपितॄन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत्॥ अन्नस्येतितृतीयार्थेषष्ठी। वर्द्धितं॰पूर्णंपिठरानिपात्रम्। उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणानांसमीपेपरिवेषणार्थमत्वरयास्थापयेत्। तथाचपाकस्थाल्याआकृष्यप्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्थाल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौसंस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरिताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत्। उभाभ्यामपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्॰ इतिमत्स्यपुराणात्। यत्तुश्राद्धेपरिवेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽङ्गानभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न। एकेनदक्षिणेनादत्तंशूद्रादत्तंनभक्षयेदित्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रादत्तभक्षणनिषेधेनतन्मात्रपरिवेषणस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपिपात्रान्तरितंकृत्वादेयम्। हस्तदत्ताश्चयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच। दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेचकिल्बिषम्॥ तस्मादन्तरितंदेयंपर्णेनाथतृणेनवा। प्रदद्यान्नतुहस्तेननायसेनकदाचन॥ इतिवशिष्ठवचनेनसामान्यतोऽभिधानात्। पितृभक्तितरङ्गिण्यामप्येवम्। मनुः। गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतंमधु। विन्यसेद्यततः सम्यक्भूमावेवसमाहितः॥ आमिषंपानपात्रञ्चभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत्। भक्ष्यभोज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच॥ हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच। उपनीयचतत्सर्वंशनकैः सुसमाहितः॥ परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन्॥ गुणान्उपकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादिपात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत्॥

॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टितः। त्रि॰ परिक्षिप्ते। परिस्कृते। परिते॥ परितोवेष्टितः॥

परिवेष्टा। त्रि॰ परिवेषणस्यकर्त्तरि॥ परिवारे॥

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्याद्व्यधेतिणः ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ इ०-हे० ॥

परिव्राट्०ड् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पारासरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोहः समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदुःखाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदुःखाविकारिता ॥ सर्व्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्यउच्यते ॥ इतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजेः षः पदान्तइतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषयेषत्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि : । स्त्री० श्रावण्यामोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपिनृपतिः परिशङ्कनीयः । अङ्कस्थितापियुवतिः परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परितः शिष्टः ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलितः । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्विन्नंयत्तद्घृतेदर्व्यामुहुरालोड्यभर्ज्जितम् । माक्षयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्तञ्चेच्छाम्बुनामुहुः । जीरकाद्यैःसमायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परितः शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परितः शोधः ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परितःश्रमः ॥

परिश्रय :। पुं० सभायाम् ॥ आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥

परिश्रान्त :। त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्तियुक्ते ॥ परित : श्रान्त : ॥

परिश्रुत :। त्रि० सर्वतोभावेनश्रवणविशिष्टे ॥

परिश्लेष :। पुं० आश्लेषे ॥

परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसमवाये । सभायाम् ॥ परिषत्त्वं यथा । एकबिंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्यायपारगै :। बेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिषत्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित : सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सूद्विषेतिवाक्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्त्वम् ॥

परिषद :। पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ इ०द्वि० ॥

परिषद्वल :। पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज : कृष्यासुतिपरिषदोवलच् ॥

परिषिक :। पुं० स्नानादौ ॥

परिष्कन्द :। पुं० परिस्कन्दे । पराचिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् ॥ परेश्चेतिवाषत्त्वम् ॥

परिष्कार :। पुं० विभूषणे । अलङ्कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवीतिषत्वम् ॥ संस्कारे । शुद्धौ ॥

परिष्कृत :। त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ परिस्क्रियतेस्म । क्त :। सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य: सिवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जामितिषत्वम् ॥

परिष्वक्त :। त्रि० आलिङ्गिते ॥ यथा । स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत : ॥ अन्योन्यंगाढलिङ्गितौभवतइत्यर्थ: ॥

परिष्वङ्ग :। पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥ परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरिष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य : इतिष : ॥

परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्येतिगीयते । साचोभयप्राप्ताबितरनिवृत्तिं बोधयति । यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसेतरपञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध : । तदुक्तम् । नियम : परिसङ्ख्यावाविध्यर्थोहिभवेद्यत :। अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महेइति ॥ एकस्योभयत्रप्राप्तावेकत्रनियमनेयथाहु:। एकस्यवस्तुन : प्राप्तावनेकत्रैकधायदा । एकत्रनियम : साहिपरिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । इयंत्रिदोषवतीयथाहस्मात्त :। श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधादित्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि

तंयत्प्रकल्प्यते। तादृगन्यव्यपोहाय परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणान्तरावगतमपिवस्तुशब्देनप्रतिपादितम्प्रयोजनान्तराभावात्सदृशवस्त्वन्तरव्यवच्छेदाययत्पर्यवस्यति साभवेत्परिसङ्ख्या ॥ अत्रकथनंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथाचपरिदृष्टंतथोभयत्रव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानतावाच्यत्त्वञ्चेतिचत्त्वारोभेदाः । क्रमेणोदाहरणम् । किमासेव्यंपुंसांसविधमनवद्यंद्युसरितः किमेकान्तेध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृतः । किमाराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरुणायद्दासक्त्याचेतोनिरवधिविमुक्तौप्रभवति ॥ किम्भूषणंसुदृढमत्रयशोनरत्नंकिंकार्यमार्यचरितंसुकृतंनदोषः । किंचक्षुरप्रतिहतंधिषणाननेत्रंजानातिकस्त्वदपरः सदसद्विवेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरचरणाधरदलेषुरागस्ते । काठिन्यंकुचयुगलेतरलत्त्वंनयनयोर्वसति ॥ भक्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवतिकामास्त्रे । चिन्तायशसिनवपुषिप्रायः परिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम् । न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधिः । पुं० उभयोस्त्वयुगयत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरेविधौ ॥ यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति । इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम् । तस्यरागतः प्राप्तत्वात् । नापिनियमपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगयत्प्राप्तेः पक्षेऽप्राप्त्यभावात् । अतइदमपञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभवतिपरिसङ्ख्याविधिः । साचद्विविधा । श्रौतीलाक्षणिकीच । तत्र अत्रह्येवावयववतीतिश्रौतीपरिसङ्ख्या । एवकारेणपवमानातिरिक्तस्तोत्रव्यावृत्तेरभिधानात् । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइतितुलाक्षणिकीइतरनिवृत्तिवाचकपदाभावात् । अतएवैषात्रिदोषग्रस्ता । दोषत्रयञ्च । श्रुतहानिः अश्रुतकल्पनाप्राप्तबाधश्चेति । तदुक्तम् । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधइत्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्तेः कल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्यबाधनादिति । अस्मिंश्चदोषद्वयंशब्दनिष्ठंप्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठइतिदिक् ॥

परिसमाप्तिः । स्त्री० निश्चये ॥

परिसरः । पुं० पर्यन्तभूमौ । नदीनगरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परितः सरन्त्यत्र । सृगतौ । पुंसीतिघः ॥ मृत्यौ । विधौ ॥ देवे ॥

परिसरणम् । न० सर्वतोगमने ॥ सृगतौ । ल्युट् ॥

परिसरा । स्त्री० नाड्यां ॥

परिसर्प्प: । पुं॰ परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न॰ प्रसरणे ॥ परिसर्प्पे ॥

परिसर्य्या । स्त्री॰ परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ॰ । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौचनिपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री॰ इयत्तायाम् ॥ परित:सीमा ॥

परिस्कन्द: । पुं॰ पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्॰ । प॰ अच् । परेश्चेतिपक्षेषत्वाभाव: ॥

परिस्तरणम् । न॰ आच्छादने ॥

परिस्तोम: । पुं॰ गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ्॰ । अर्त्तिस्तुसुखिति मन् ॥ यद्वा । परिगत: स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्ताइति परे:स्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नष: ॥

परिस्पन्द: । पुं॰ कुसुमप्रकरादे: पत्रावल्यादेश्चरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पदि॰ । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न॰ सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परिस्पन्दमान: । त्रि॰ सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुट: । त्रि॰ प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरित: । त्रि॰ प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री॰ वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परित: स्रवति । स्रु॰ । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुत: । त्रि॰ स्यन्ने । स्रवयुक्ते ॥ परित: स्रूयतेस्म । स्रु प्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्त: ॥

परिस्रुता । स्त्री॰ वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परित:स्रवति । स्रु॰ । क्विप्॰ तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परित : स्रूयतेस्मलोकै: । स्रु॰ । गत्यर्थेतिक्त: ॥

परिहापित: । त्रि॰ त्याजिते ॥

परिहार: । पुं॰ अनादरे ॥ परिक्रियतेऽनेनात्रवा । हृञ् । घञ्॰ । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभाव: ॥

परिहार्य्य: । पुं॰ वलये ॥ त्रि॰ । त्याज्ये ॥

परिहास: । पुं॰ नर्मवाक्ये । परीहासेठट्टा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षक: । त्रि॰ निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न॰ परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमात्या देर्भावतत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजापा वुपधाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परित : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० बिचारणायाम् ॥ परितईक्षणमनया । ईक्ष० । गुरोश्चह्लः । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपबिशेषे ॥ अभिमन्युसुते । बिष्णुराते ॥ सयुधिष्ठिरानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्तीराजावभूव । सएवलोकविख्यात : परीक्षिदितियत्प्रभु : । पूर्वदृष्टमनुध्यायन्परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षित: । पुं० परीक्षिति । अभिमन्युपुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशेषुजातोयस्माद्दर:सुत: । तस्मात्परीक्षितोनाम विख्यात: पृथिवीतले इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सञ्जातापरीक्षायस्यता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्घेतुभिर्विमृश्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादानेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तुमिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि० जिह्वासौ ॥ आप्नोते : सन्नंतादुप्रत्यय : । आप्ज्ञपृधामीदितीकार : । अत्रलोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पु० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति०-भावेघञ् । वृद्धि: । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पृपालनपूरणयो : । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥

परीवर्त्त : । पु० प्रतिदाने । निमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं० अपवादे । निन्दायाम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमानदोषस्याभिधानंपरीवाद : । अविद्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवेक : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतुवितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव : तुलोत्तीर्णस्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवेस्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतवत : ॥

परीवापः । पुं० पर्युप्तौ ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनात्रवा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्येभिः । वह० । हलश्चेतिघञ उक्षपर्गस्यघञीति पाक्षिको दीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इषेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेक्तिन् । परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसारः परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवेकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसि० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । वाहलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावःउत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्नः । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भवः । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वारः । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि० कर्वुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परेषांदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्त ॥ पश्चान्यत्क्रोधसन्तापत्रासससञ्जननंवचः । परुषंतच्चविज्ञेयंयच्चान्यच्चतथाविधम् ॥ चक्षुष्मन्नितिलुप्ताक्षंचण्डालंब्राह्मणेच । प्रशंसानिन्दनंद्वेषत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवलः ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षमुदाहरणमपवादइत्याह ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्ति पूर्यतिअलंबुद्धिंकरोति । पॄ० । पॄनहिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओजः प्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्यास्मृतापरा ॥ वामनादिमते गौडीप्येया ॥

परुः । न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्व्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄपालनपूरणयोः । अर्त्तिपॄवपीत्युस् ॥

परूषम् । न० फलवृक्षभेदे । अल्पाऽस्थिनि । नीलचर्म्मणि । परुसाइति च फालसा० इतिचभाषा० ॥

परूषकम् । न० परूषे ॥ परूषकंकषायाम्लमामंपित्तकरंलघु । तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम् ॥ हृद्यंतृट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाशः ॥

परेण । अ० परतोर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

परेतः । पुं० सूतान्तरे ॥ त्रि० । मृते ॥ परंलोकम्इतः ॥ परादूरमितोवा ॥

परेतरः । त्रि० आत्मीये । अवस्वके ॥ परादितरः ॥ स्वामिकार्य्यार्थमितरेषांभेदके ॥ परान्विपक्षान्इतरयतिभेदेनआत्मसात्करोति । तत्करोतीतिण्यन्तात्कर्म्मण्यच् ॥

परेतराट् । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥ परेतेषुमृतेषुराजते । राजृ० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । जान्तः ॥

परेद्यवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्यःपरुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनिनिपात्यते ॥

परेपम् । त्रि० परापे ॥ परागताआपोयत्र । इयन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्यअवर्णान्तादेत्युक्तेः पाक्षिकईत् ॥

परेष्टुका । स्त्री० वहुसूत्याम् । वह्वपत्यायाङ्गवि ॥ परमिच्छतिपरैरिष्यतेवा । वा० तुः । स्वा० कः ॥

परैधितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । औदासीन्येनपरपुष्टे ॥ परैरेधितः सम्वर्द्धितः ॥

परोक्षः । पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० । इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परोक्षमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अत्राहुः । परोभावः परस्याक्षेपरोक्षेलिटि दृश्यताम् । उत्वंवादेः परादक्ष्णः सिद्धंवास्मान्निपातनात् ॥ अस्मात्परोक्षलिडितिनिर्द्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ अक्षिविषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपरः । अक्ष्णः परमितिविग्रहेशरदादिषुप्रतिपरेतिसमासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः । परोक्षेलिडितिनिपातनात्परस्यौकारादेशः ॥ पारस्करादित्वात्सुडित्यप्याहुः ॥ श्रीभोजस्तुपरार्थेपरश्शब्दंमन्यते ॥

परोपकारः । पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचिनापुरागीतः श्लोकश्चश्रूयतेभुवि । सर्वधर्ममयः सारः सर्वधर्मज्ञसम्मतः ॥ परोपकारः कर्त्तव्यः प्राणैः कण्ठगतैरपि । परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख-

गडे २२ अध्यायः ॥

परोवरीणः । त्रि॰ योह्निपरांश्चअवरांश्चअनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिखः । अवरस्यादेरुत्त्वंनिपात्यते । गुणः ॥

परोवरीयान् । त्रि॰ उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठादपिश्रेष्ठे ॥ पुं॰ । परम्परंवरीयस्तु गुणवतिप्राणि ॥

परोष्णी । स्त्री॰ तैलपायिकायाम् । मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकायाम् । चटिकाविशेषे ॥ परंशत्रु उष्णं यस्याः । गौ॰ ङी ॥

पर्कटिः । स्त्री॰ प्लक्षवृक्षे ॥

पर्कटी । पुं॰ प्लक्षवृक्षे । जटिनि ॥ कमण्डलुतरौ ॥ पाकरि॰ इतिभाषा ॥

पर्कटी । स्त्री॰ प्लक्षवृक्षे । पाकरि॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ पूगादेर्नूतनेफले ॥ पृच्यते पृची॰ । वा॰ कटः । गौ॰ ङीष् ॥

पर्ज्जनी । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् ॥ पिपर्त्ति । पॄ॰ विच् । पर् चासौजनी च ॥ परम्पालकंस्वास्थ्यंजनयति वा । जनी॰ ॥ ण्यन्तः । कर्मण्यण् ॥

पर्ज्जन्यः । पुं॰ मेघशब्दे ॥ ध्वनदम्बुदे ॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति । पर्षतिवा । पॄ॰ । पृषुसेचनेवा । पर्जन्य इ॰ साधुः ॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे ॥ पर्जन्योनाम वृष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशेष इतिछान्दोग्यभाष्यम् ॥ मेघसामान्ये ॥ यत्त्राङ्गवतिपर्जन्यः ॥ सूर्ये ॥ स्वगोभिर्भौतुमारेभेपर्ज्जन्यः कालआगते ॥

पर्ज्जन्यहर्षः । पुं इन्द्रे ॥

पर्ज्जन्या । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् ॥

पर्णः । पुं॰ वातपोथे । पलाशे । किंशुके । ढाक॰ इ॰ भा॰ ॥ ॥ पिपर्त्ति । पॄ॰ । धापॄवस्यज्यतिभ्योनः ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्णहरितभावे । अच् ॥ न॰ । पत्रे ॥ ताम्बूले ॥ यथा । अनिधायमुखे पर्णं पूगंखादयतेनरः । मतिभ्रंशी दरिद्रःस्यादन्तेनस्मरतेहरिम् ॥

पर्णकृच्छ्रः । पुं॰ पत्रकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः । प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृच्छ्रउदाहृतः ॥ इतिगरुड़पुराणम् ॥

पर्णखण्डः । पुं॰ वनस्पतौ ॥ ताम्बूलैकांशे ॥

पर्णचोरकः । पुं॰ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

पर्णध्वत् । त्रि॰ पर्णध्वंसकर्त्तरि ॥

पर्णनरः । पुं॰ पित्रादिशवास्थ्यलाभेदाहार्थंतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्ररचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तनराकारेपुत्तलके ॥

पर्णभेदिनी । स्त्री॰ प्रियङ्गौ

पर्णभोजनः । पुं॰ छागले ॥ पर्णानि

भोजनंयस्य ॥ त्रि० । पत्रभक्षके ॥

पर्णमाचालः । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥

पर्णमृगः । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौकोवृक्षमार्जारवृक्षमर्कटिकादयः । एतेपर्णमृगाः प्रोक्ताः सुश्रुताद्यैर्महर्षिभिः ॥ स्मृताः पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्याः शोषिणोहिताः । श्वासार्शकासशमनाः सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाशः ॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥ पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादिः ॥

पर्णसिः । पुं० पङ्कजे । पद्मे ॥ जलगृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्ययः पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशनः । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णासः । पुं० स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । असदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥

पर्द्दः । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द्द० । प० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।

पर्प्पः । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पगतौ । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ पिपर्त्ति । पृ० । खष्यशिल्पशष्येत्यादिनापप्रत्ययान्तः साधुः ॥

पर्प्पटः । पुं० पितपातड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटोवरतिक्तश्चस्मृतः पर्पटकश्चसः । कथितः पांशुपर्यायस्तथा कवचनामकः ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्वातलोलघुः इतिभावप्रकाशः ॥ पापड़० इ०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गुहरिद्रालवणैर्युताः ॥ सर्जिकाजीरकाभ्याञ्चतनूकृत्यचवेल्लिताः ॥ पर्पटास्तेसंदङ्गारभृष्टाः परमरोचकाः । दीपनाः पाचनारूक्षागुरवः किञ्चिदीरिताः ॥ मौद्गाश्चतद्गुणाः प्रोक्ता विशेषाल्लघवोहिताः । चणकस्यगुणैर्युक्ताः पर्पटाश्चणकोद्भवाः ॥ स्नेहभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणैरितिभावप्रकाशः ॥

पर्प्पटकः । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥

पर्प्पटद्रुमः । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा० ॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्णकृल्लघुः । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीकः । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । ॠपॄवृजांदेरुक् चाभ्यासस्येतिईकन् । धातोर्द्वित्वं रुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄ पालन पूरणयोरस्य निपातनमिदमाश्रित्यस्तोतॄणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीणः । पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्ण चूर्णरसे ॥ न० पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिकः । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्० उकारस्याकारःसलोपः रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु त्रिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम् ॥

पर्य्यङ्कः । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्क० पलङ्गः इ०भाषा वृष्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंव्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाट्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्वः । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोगः । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इतिहलायुधः ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रहःनिग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थः । यत्रत्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थेनैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोषः ॥

पर्यन्तः । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्तः ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभूः । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्तेभूः ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्ययः। पुं० व्यतिक्रमे। क्रमोल्लङ्घने। शास्त्रतोलोकव्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे। अतिपाते। उपात्यये॥ पर्य्ययणम्। इण्_गतौ। एरच्॥

पर्य्ययणम्। नं० अश्वसज्जायाम्। जीन० इ० भाषा० पलानइतिच॥

पर्य्यवसानम्। न० चरमे॥ षोन्तककर्मणि॥ पर्य्यवपूर्वः। ल्युट्॥

पर्य्यवसितः। त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते॥

पर्य्यवस्था। स्त्री० विरोधने॥ पर्य्यवस्थानम्। ष्ठा०। आतश्चेत्यङ्०॥

पर्य्यवस्थाता। त्रि० शत्रौ। विरोधिनि॥ पर्य्यवतिष्ठति। ष्ठा०। तृच्॥ पर्य्यवरोद्धरि॥

पर्य्यवस्थानम्। न० विरोधे॥ ष्ठा०। ल्युट्॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ॥

पर्य्यश्रुः। त्रि० परिगतानन्दवाष्पे॥

पर्य्यस्तः। त्रि० पतिते। स्रस्ते। ढैपडा० इतिभा०॥ हते॥ परितोऽस्तः॥ परिवृत्ते। सर्वतः प्रसृते॥ क्षिप्ते॥

पर्य्यस्तिका। स्त्री० खट्वायाम्॥

पर्य्याचान्तम्। न० एकपङ्क्तिस्थान्अन्यानवमन्ययत्रान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्याचान्तमुच्यते॥

पर्य्याणम्। न० पल्ययने। घोडेकापलान० इ० भा०॥ बङ्काग्रभागे० इ० त्रि० शे०॥

पर्य्याधाता। पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे॥ यथा। सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेअग्न्याधानंकरोतिहि। तयोः पर्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः॥

पर्य्याप्तम्। न० यथेष्टे। निकामे॥ निवारणे॥ त्रि०। तृप्ते॥ शक्ते॥ कार्यकारणदक्षे॥ परिमिते॥ आप्लृव्याप्तौ। परिपूर्वः। भावे० क्तः॥ प्राप्तौ॥ तृप्तावितिमेदिनिकरः॥

पर्य्याप्तिः। स्त्री० प्रकामे॥ प्राप्तौ॥ रक्षणे। मारणोद्यतस्यनिवारणे॥ पर्यापनम्। पर्याप्तिस्त्राणार्थः। क्तिन्॥ सामर्थ्ये॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामकः। पदार्थभेदेननाना। यथा। पर्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्यादिप्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधितिः। समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोऽपितादृशसम्बन्धः। इतिसामान्याभावेजगदीशः। द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यश्च॥

पर्यायः। पुं० प्रकारे॥ अवसरे॥ क्रमे। आनुपूर्व्याम्। परिपाट्याम्। अनुक्रमे। वारी० इ० भा०॥ निर्माणे॥ द्रव्यधर्मे॥ क्रमेणैकार्थवाचकाः शब्दाः पर्यायाः इतिविजय

पर्याय :

रचित : ॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनसहयत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनंसहतत्पर्याय : । यथा । समानं कुलभावस्सदानादानन्तथैवच । तयोर्वंशसमानंहिपर्यायस्स्वप्रचक्षते ॥ इतिकुलदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा । एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय : । एकं वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियतेवासपर्याय : । क्रमेणोदाहरणम् । श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्यभाग : पद्भ्यांभुक्तास्तरलगतय : संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्ते वक्ष : कुचसचिवतामद्वितीयस्त्ववक्त्रम्तद्गात्राणांगुणविनिमय : कल्पितोयौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थितिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृदयेवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससि वाचिपुन : खलानाम् ॥ यथावा । विम्बौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वंमदृश्यत । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षिदृश्यते ॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएकतयाध्यवसितत्त्वादेकत्त्वमविरुद्धम् ॥ तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणम्मिहिअअमेकरसम् । विम्बाहरेपिआण निवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ * ॥ तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणे हृदयमेकरसम् । विम्बाधरेप्रियाणांनिवेशितंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्यायशयनम्

श्रीसहोदरंरत्नंकौस्तुभ : आभरणंयस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतानन्तत्तेषांपातालवासिनामसुराणामितिचंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणेनप्रियाणांकान्तानांविम्वसदृशेऽधरे विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयोजकनिर्देशाद्भेद : ॥ अन्यस्ततोन्यथा । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवतिक्रियतेवासोन्य : । क्रमेणोदाहरणम् । मधुहिमरुचिरंवच : खलानाममृतमंहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथकथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालहलंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिमन्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव : साधेनुर्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघटा : । सक्षुद्रोमुशल:ध्वनि : कलमिदंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यंदिवसैर्द्विजोयमियतींभूमिंसमारोपित : ॥ अत्रैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वान्नपरिवृत्ति : ॥ * ॥ अपिचलक्षणान्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारे वर्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकंपर्यायालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् । इण्० । परावनुपात्ययइणइतिघञ् । व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त : पर्यायकालोव इतिव्रह्माभ्यभाषतइति ॥

पर्यायशयनम् । न० उपशायै । विशाये । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणशयनम् ॥

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेन वस्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात् पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेच्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्रै रावणशक्रौमदमानमुक्तौजाताविति व्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्ले चलति दृष्टे गौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतुयथादृष्टं तथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृष्टं भेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासितः । त्रि० पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहारः । पुं० बीवधे । उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । कांबडइतिवहंगीइतिचभा० ॥ परितआह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहितः । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठज्येष्ठे अग्न्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदञ्चनम् । न० उद्धारे । ऋणे ॥ परितउदच्यते । अञ्चु० । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्तः । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेननञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणेरात्रेः पर्युदासः ॥ परिसर्वतोभावेनउदास्यतेविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्युपयुक्तः । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्यायुःकृत्स्नंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्यविद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूंढणाइतिढूंढइतिचभा॥ अन्यांपर्येषणांचर ॥ तर्कादिनायथा।बोधितधर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगत० दि० । इषआभीक्ष्ण्ये क्र्या० । आभ्यांपरेर्वैतिपचेयुच् । टाप् ॥

पर्व्वकम् । न०जरुपर्वणि । घौंटूइति

जानू इतिच भा० ॥

पर्ब्बकारी । पुं० धनादिलोभेनअपर्वसु अमावास्याक्रियावर्तके ॥

पर्ब्बगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्ब्बतः । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्य्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्ब्बाणिसन्त्यस्य । तपपर्ब्बमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्ब्बति । पर्बपूरणे । भृमृदृशियजिपर्ब्बिपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्चैषपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वतः ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान्मेरुर्माल्यवान्गन्धमादनः ॥ महेन्द्रोमलयः सद्यः शुक्तिमानृक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासोमन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेषु तथैवोत्तरमानसः । एतेविंशतिविख्याताः पर्वतास्तस्थुषांवराः ॥ पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावदा इ० गौ० भा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्ब्बतकाकः । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्ब्बतजः । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्ब्बतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्ब्बतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्बतराजः । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्बतानांराजा ॥ राजेतिटच् ॥

पर्ब्बतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शक्रध्वजात्पञ्चयुते दशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमीञ्चयावत् प्रपूजयेत्पर्ब्बतराजपुत्रीमिति ॥

पर्ब्बतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्ब्बताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्ब्बतारिः । पुं० इन्द्रे ॥ पर्ब्बतानामरिः ॥

पर्ब्बतालयः । पुं० वानरे ॥ पर्ब्बतआलयोयस्य ॥

पर्ब्बताशयः । पुं० मेघे ॥

पर्ब्बताश्रयः । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्ब्बतवासिनि ॥

पर्ब्बश्रयदेशः । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्ब्बताश्रयिणश्चये । निर्हाराहंसवर्णाश्चकुपथाअपथाःखशाः ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमूहकाः । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिराताश्चामरैः सह ॥ इ० तिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीयः । पुं० अक्षोटे ॥ पर्वतेभवः । विभाषामनुष्य इतिपक्षेछः ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्ब्बताच्चेतिछः ॥

पर्व्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । महे ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्वाणि । तानियथा आदिःसभावनविराटमथोद्यमञ्चभीष्मोगुरुरविजमद्रवसौप्तिकञ्च । स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमोमुषलयानदिवावरोहइतिमहाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्द्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा । पर्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा ॥ पर्वति० पर्वतेवा । पर्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्ति पृणातिवा ॥ पॄ० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥ क्षणे ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनिः । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणि योनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाड़िमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्याममावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः ॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्ग्रसतेपर्वसन्धिष्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥

पर्व्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुं शृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वण् शुनौपृचेति० शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु० इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश० । स्पृशेःश्वण् शुनौपृच स्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥

पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरित्यूङ् ॥

पर्श्वधः । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिडः । परश्वंदधाति डुधाञ् । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह० याज्ञवल्क्यः । चत्त्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा । साब्रूतेयंसधर्मः

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाक्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्त्वम् । वा०परेरन्तलोपः ॥ यद्वा । शृदृभसोऽदिरितित्यदिप्रत्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वलः । त्रि० परिषद्वले । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्त्यस्य । रजः कृष्यासुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पलः । पुं० पलाने । शस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । बिल्वे ॥ तत्तु शास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यके अष्टतोलकम् । लौकिकेसाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंज्ञेयंज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः । तैः पलंस्यात्तु तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । भाक्रान्ते पक्षस्यान्ते पर्याकाशिदेशेस्वामी : कान्तंवक्रंहृतंपूर्णंचन्द्रंमत्वाराक्षीचेत् । क्षुत्क्षामः प्राटँस्थे तस्थे तोराहुः क्रूरःप्राद्यात् तस्माद्ध्वान्तेहर्म्यस्यान्तेशय्ये कान्ते कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलमृषष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्वषष्ट्यापलंपलानांघटिकाकिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतथायैंस्त्रिंश्यैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालङ्क्यशाके ॥ इ०रा० नि० ॥

पलगण्डः । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कटः । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्करः । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कषः । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । तत्पुरुषइ० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके ॥ रास्नायाम् ॥ किंशुके ॥ गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् ॥ लाक्षायाम् । क्षुद्रगोक्षुरके ॥ महाश्राव

ण्याम्॥ मक्षिकायाम्॥ टाप्॥

पलप्रियः। पुं० द्रोणकाके॥ त्रि०। मांसादे॥

पलभा। स्त्री० पलविभायाम्। विषुवत्प्रभायाम्॥ साचमेषसङ्क्रमणादर्वाक्सपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाच्छाया। यथोक्तंग्रहलाघवे। मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्द्धजाभापलभाभवेत्सेति॥

पललः। पुं० राक्षसे। यातुधाने॥ न० पङ्के॥ मांसे॥ तिलचूर्णे॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णश्चपिष्टकः। पललंमधुरंरुच्यंपित्तास्रबलपुष्टिदम्। इ० राजनिर्घण्टः॥ सैन्धवतिलचूर्णे। तिलकुट० इ०भा॥ यथा। पललन्तु समाख्यातंसैन्धवस्तिलपिष्टकम्। पललंमलकृद्वृष्यंवातघ्नंकफपित्तकृत्॥ वृंहणंगुरुवृष्यञ्चस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम्॥ पलति० पल्यतेऽनेनवा। पलगतौ। वृषादिभ्यश्चिदितिकलः॥

पललज्वरः। पुं० पित्ते॥ इतिहारावली०॥

पललप्रियः। पुं० द्रोणकाके॥

पललाशयः। पुं० गण्डरोगे॥

पलवः। पुं० प्लवे। पञ्जराखेटे। मत्स्यधारणोपाये। लोपो० इ०गौ० भाषा०॥

पलशतम्। न० तुलायाम्॥ पलानां शतम्॥

पलाग्निः। पुं० पित्ते॥

पलाङ्गः। पुं० शिशुमारे॥

पलाण्डुः। पुं० सुकन्दके। मुखदूषणे। शूद्रप्रिये। रोचने। प्याज० इ० भा०॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषकः। फरणोन्यः पलाण्डुस्तुलतार्कोद्रुद्रुमश्वसः॥ इ०धन्वन्तरिः॥ सुश्रुतस्तु। लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम्। फरणश्चपलाण्डुश्चलतार्कश्चापदारिका॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डोर्दशजातयः॥ इत्याह॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधैः॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्णः कफकृन्नातिपित्तलः॥ हरतेकेवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाशः॥ पलति। पलरक्षणे। बाहुलकात्आण्डुप्रत्ययः॥

पलादः। पुं०। स्त्री०। राक्षसे॥ पलमत्ति। अद०। कर्मण्यण्॥

पलादनः। पुं०। स्त्री०। राक्षसे॥ त्रि० मांसभक्षणशीले॥

पलान्नम्। न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते। पलौदने। मांसौदने॥

पलापः। पुं० गजगंडे। हस्तिकपोले॥

पलायनम्। न० अपयाने। प्रद्रावे। भयादिनास्थानान्तरगमने। भागना० इ० भा०॥

पलायितः । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हे० ॥

पलालः । पुं० । न० । निष्फलितृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् ॥ पलमलतिवा । अल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहदः । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलालीतद्वति ॥ मत्त्वर्थे० पामादित्वात्नः । शाकीपलालीदद्रूणांह्रस्वत्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाशः । पुं० शट्याम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्यः सरोष्णोव्रणगुल्मजित् । कषायः कटुकस्तिक्तः स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्शः कृमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तट्दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्शः क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे । पत्ता० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशकः । पुं शाट्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसारः । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाक्षः । पुं० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्यः । पुं० नाड़ीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे पलाशानि सन्त्यस्य । अतइनिः ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपल्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्याः । अर्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्येकोक्तेर्भाषायामपिअनयोस्तइत्यस्यस्थानेक्न् इत्येषआदेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघः । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहणनम्० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप्

घादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । त्रिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्त : । लोष्ठपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपोवा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृत: शरीरोष्माशिरोगत : । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधव : । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशाङ्गस्तूतमञ्जत : । धात्रीफलद्वयंपथ्यं द्वेतथैकंविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्तिपलितंनेहसंशय : ॥ दशाङ्गंपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमार्द्रौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभि:पचेद्य: । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशा:काशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भङ्गराजोऽयसोरज : । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाश : ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असित पलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप् तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलञ्चओदनञ्चअनयो: समाहार : ॥

पल्य : । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्क : । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ वृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलक्षणे । घञ् । परेश्चघाङ्कयोरितिवालत्त्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ०हि० च० ॥ वल्गाइन्तालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्ल : । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लव : । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घाते शाखाया : पल्लवोमत : इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ षिङ्गे ॥

पल्लवक : । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रु : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुर : । पुं० तोक्मे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधार : । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविक : । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवाः सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लिः । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाहः । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृणः सुपत्रस्ताम्रवर्णकः । अहृद्यः शाकपत्रादिः पशूनामवलप्रदः ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्टन्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुड्यमत्स्ये । विश्वम्बरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली० इतिच० भा० ॥ अस्याःपतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामस्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्याः शब्दफलं यथा । वित्तंब्रह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाशक्रेहुताशेभयम् । याम्यामग्निभयंसुरद्विषिकलिर्लाभः समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितंदिग्लक्षणंखञ्जने ॥ज्ये छीकृतेक्षुतेप्येवमूचुः केचिच्चकोविदा इति० ॥

दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ज्ञेयंज्ये छीकृतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । डवोखरा० इ० भा० ॥ अल्पंसरः पल्वलंस्याद्यत्र चन्द्रश्चगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्रत्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुचषालिल्वलपल्वलधिषण्यशिल्याः इतिवलच् ; यद्वा । पिवन्त्यस्मिन् । पापाने अस्मात्सानसीत्यादिनैववलच्लुगागमोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावासः । पुं० कूर्मे ॥

पवः । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पूञ्० । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवनः । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ पवनःपावयितॄणांवेगवतांवा मध्येभगवतोविभूतिः । सप्तवाह्य पवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्ध्वः स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्यः परोपिसुवहः परिपूर्वकोस्माद्वाह्यः परावहइमेपवनाः प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवाते सूर्पादिनाधान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

षीकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लघ्वादित्रिकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्कले ॥ ।ऽ न० । आपाके । कुम्भकारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । आवाद्रुतिभा० ॥ जले । त्रि० । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ल्युट्

पवनविजय : । पुं० गरुडोक्तशुभाशुभसूचकेश्वासवायुजयोपायकेग्रन्थविशेषे ॥

पवनव्याधि : । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मज : । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मज : ॥

पवनाल: । पुं० तूर्णाह्वे । देवधान्ये । जुम्हरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाश : । पुं० सर्पे ॥

पवनाशन : । पुं० सर्पे ॥ पवनोशनंयस्य ॥

पवनाशनाश : । पुं० गरुडे ॥ मयूरे

पवनेष्ट : । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषवृक्षे ॥

पवमान : । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजोःशानन् । आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्ठोमेहिद्वादशस्तोत्राणितत्रोद्गात्राद्यैस्त्रिभिर्यजमानार्थं कर्मक्रियते.तानिपवमानपदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थ : ॥ निर्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्नि : । यथा । अथय : पवमानस्तु निर्मथ्योग्नि : सउच्यते । सचवैगार्हपत्योग्नि : प्रथमोब्रह्मण:स्मृत : इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मज : । पुं० हव्यवाहने ॥ यथा । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाहनउच्यते ॥

पवारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पवि : । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुनाति । हीरकस्यपवित्रत्वोक्तेः पुनातेरचइ : ॥

पवित : । त्रि० पविचिते । पूते ॥ पूयतेस्म । पूङ् । क्त : पूङ्श्चेतीड्विकल्प : । गुणावादेशौ ॥ न० । मरीचे ॥

पविता । त्रि० शवित्रताकारके ॥ पुनाति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्यसंस्काराद्यर्थंचसाग्रनिर्गर्भकुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्रकुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पुनाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

तयोरितीत्रः ॥ यद्वा । पवतेपुनातिवा । पूङ्० । पूञ्०वा । अशित्रोदिभ्यइत्रौत्रौ ॥

पवित्रकः । पुं० अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्रजाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ पवित्राद्विपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । सग्रन्थितुपवित्रकमितिस्मृतिः ॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्रकम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ इ० रा० नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुलस्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्रायाम् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदानकोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवैर्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवित्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्येत्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्ययाष्टमीश्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्याद्देव्याः प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गामन्त्रेणमन्त्रेणवादुर्गावीजेनभैरव । वैष्णवीतंत्रमन्त्रेणपवित्रारोहणंचरेत् ॥ विशेषाच्छ्रावणारभ्यदेव्याः कुर्यात्पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवित्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्थाणवादिषु ॥ स्थाणुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहाबलाः वस्त्रापदाविमुक्ताह्वरुद्रकोट्यः खमण्डले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्राष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।

पवित्रितः । त्रि० पवित्रे । प्रयते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

पशव्यः । त्रि० पशूपभोग्यबालतृणादिसमृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेयत् ॥

पशु । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ सम्यगर्थे ॥ पशुमन्यमानाः ॥

पशुः । पुं० मृगादौ । सिंहव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यलक्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम् ० इ० भा० रत्नकणादः । ग्राम्यारण्यप्रभेदेनचतुर्दशविधाःपशवोभवन्ति । यथा हपैठीनसिः । गौरविरजोऽश्वोऽश्वतरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरुपृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति दुर्गोत्सवतत्त्वम् ॥ देवाजे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञपार्श्वउष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाहयःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभिधीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणेतिथि

तत्त्वम् ॥ अवैधंपशुहननेदोषो यथा गारुड़े ।वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभि : । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणाद्यष्टपाशबद्धप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमो । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा: प्रकीर्तिता: ॥ पाशबद्ध: पशु:प्रोक्त: पाशमुक्त : सदाशिव: इति ॥ ज्ञानशून्ये जने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनानिसमानमेतत् पशुभिर्नराणाम् ।ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीना : पशुभि: समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साधकानांभावत्रयाणांप्रथमेभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धंतथासन्ध्यावन्दनंपितृतर्पणम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्त्योमहासिद्धिंलभेद्ध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रंपुष्पंफलं तोयंस्वयमेवाहरेत्पशु: । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशो:कृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्दर्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवताप्राय:शुद्धान्त:करण: सदा । द्वन्द्वातीतोवीतराग : सर्वभूतसम : क्षमी ॥ तस्यकालो यथा । आदौदशमदंडेनपशुभाव मथापिवा । इति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकावधिइतिवामकेश्वरे ५१ पटल : । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भावनिन्दा माहरुद्रजामले । पशुभावरतायेचकेवलं पशुरूपिण: । रात्रौ यन्त्रञ्चमंत्रञ्चनस्पृशेन्नजपेत्क्वचित् ॥ संशयोबलिदानेच तन्त्रेचसंशय: सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्चअविश्वासोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदकोदैवते पुन: । निरामिषेण देवेशिदेवताया : प्रपूजनम् ॥ अज्ञानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड़नम् । सर्वेषाञ्चैवनिन्दान्तुय:कुर्याच्चमहेश्वरि ॥ सएवशुभावेनह्यधम: परिकीर्तित: ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे ६ पटल : ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविनादेविरमणं परिवर्ज्जयेत् ॥ मांसादिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्वेदविहितं कुर्यान्नियमतत्पर : ॥ इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटल : ॥ (**) ॥ संसा

र्यणौ ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारूपं तदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्चयतोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सदप्यभासमानत्त्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते । वध्योनाहतवीर्यस्यसोतएवविमोचणात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रियात्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकरणेशास्त्रेप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवास्तिनतुमुक्तावेवमुक्तौतुसं वित्त्यभावो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधायामोहरूपायामुक्तेर्निराकृतत्त्वात् । यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचैतन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानीमेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । सदुत्पत्तेः सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्त्वात् । अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेकाभ्यांसंसारावस्थायांसर्व्वतोमुखत्वं चैतन्यस्यकुतइत्याशङ्कानिरासायाह । सदपीतिसत्यमनुपलंभःसंसारावस्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथासिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुपलम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसतिव्यञ्जकेयश्चायमनुपलम्भःसव्यञ्जकाभावकृतःअतस्तनाऽसत्वंसाधयति । तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मान्नप्रथतेततः केनापिप्रतिवद्धमित्यवसीयते । अस्माच्चहेतोरनाहृतनिजसामर्थ्यस्यपुरामुक्तेःसआत्मावश्यः इति ॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर्० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्चेत्यु: पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्यावेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभूताः । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठानम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टिः । तत्रग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्याइतिभेदः ॥

पशुक्रिया । स्त्री० मैथुने ॥

पशुजातिः । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥ सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचजन्तवः । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्यात्र प्रोक्ताहिपशुजातयः ॥

पशुपतिः । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥ पशोर्वृषस्यपतिः ॥ पालयामिपशून्यस्मात् सृजामिचयदृच्छया । तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ पशूनांजीवानांसुरनरतिरश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्यास्थावरान्ताश्चपशवः परिकीर्तिताः । तेषांपतिर्महादेवःस्मृतः पशुपतिः श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्तौ

पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपालः । पुं० वृत्त्यर्थतयाछागमेषादिपोषके ॥

पशुपाशः । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृणालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोवृणा

दि :। घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी। कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता :॥ षड्दर्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये। परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रिता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे॥

पशुपाशक :। पुं० रतिबन्धविशेषे॥ यथा। स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गींस्वपादान्त: पदद्वयम्। ऊर्द्धांशेनरमेत्कामीबन्धोयं पशुपाशक :॥

पशुप्रेरणम्। न० गवादीनांचालने। उद्जी। हांकना० इ० भा०॥ पशूनांप्रेरणम्॥

पशुमोहनिका। स्त्री० कट्वीलतायाम्

पशुरज्जु :। स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ। दामन्याम्॥ पशुबन्धनीरज्जुः॥ शाकपार्थिवादि :॥

पशुराज :। पुं० सिंहे॥ पशूनांराजा टच्॥

पशुवृत्ति :। त्रि० अतिवत्सले॥

पशुहरीतकी। स्त्री० आम्रातकफले॥

पश्चात्। अ० प्रतीच्याम्॥ चरमे॥ अधिकारे॥ पृष्ठभागे॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा। वसत्यागतोरमणीयंवा। पश्चादितिसूत्रेणअपरस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽस्तातेर्विषये॥

पश्चात्ताप :। पुं० अनुतापे। विप्रतीसारे। अनुशोचने। पछतावा० इ० भा०॥ पश्चात्तपनम्। तपसंतापे। घञ्॥

पश्चार्द्ध :। त्रि० अपरार्द्धे। शेषार्द्धे॥ अपरश्चासावर्द्धश्च। अपरस्यार्द्धे पश्च भावोवक्तव्य :॥

पश्चिम :। त्रि० चरमे। अन्ते॥ पश्चाद्भव :। अग्रादिपश्चाड्डिमचच्॥ पच्छम० इ० प्रसिद्धे देशे॥

पश्चिमक्रतु :। पुं० अन्त्येष्ट्याम्॥

पश्चिमरात्रि :। स्त्री० अपररात्रे॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च। विशेषणसमास :॥

पश्चिमा। स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि। प्रतीच्याम्। वारुण्याम्॥ तद्दिग्भववायुगुणा यथा। पश्चिमोमारुतस्तीक्ष्ण : कफमेहविशोषण :। सद्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरीरिणाम् इ० रा० नि०॥ अपिच। पश्चिमोग्निवपुर्वर्णबलारोग्यविवर्धन:। कषाय : शोषण : स्वर्य्योरोचनो विशदोलघु:॥ अपांलघुत्त्ववैशद्यशैत्यवैमल्यकारक:। सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत्॥ व्रणसंरोपणस्त्वच्योदाहशोथतृषापह इ० रा०व०॥

पश्य। अ० विस्मये॥ प्रशंसायाम्॥

पश्यन्। त्रि० ईक्षणकर्त्तरि॥ पश्यति। दृशिर्०। लट : शतृ॥

पश्यत। अ० प्रशंसायाम्॥ विस्मये।

पश्यतोहर :। त्रि० चोरे॥ यथा।

य : पश्यतोहरेदर्थंसचौर : पश्यतोहर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरेष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयगतनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारात्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्यमाख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तेनयजेद्देवींकामसंङ्कल्पपूर्वकम् । सएववैदिकाचार : पश्वाचार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमनकालेकण्ठारोपितकाष्ठवाहे ॥ पञ्चमंषष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चेतिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० वालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठंवहति । ण्वि: । वाहइतिङीष् पृषोदरादित्त्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे ॥ अपस्त्यायति । ष्टैस्त्यै शब्दसङ्घातयो: । आतश्चोपसर्गइतिक: । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपोद्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री०, महाभाष्यस्यादिमाह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङन्तादचियङोऽचिचेतिलुक् । अजाद्यतइतिटाप् । दीर्घोकितइत्यभ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पह्लव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्चपह्लवा: श्मश्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पह्लिका । स्त्री० कत्तृणे । वारिप्रश्न्याम् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । सं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके । औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थंचिरसंचितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० ह्रस्वमन्थरे ॥ स्त्री० । नदीभेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जिदृशिकम्यमिपशिवाधामित्यादिना० साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ० रा० ॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकायाम् ॥ यथा । शासनंधर्मकील:स्यान्मकुति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिकाकृष्णकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेषः ॥

पांशुचत्त्वरः । पुं० घनोपले ॥

पांशुचन्दनः । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामरः । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वर्द्धापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न० पाक्ये लवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥

पांशुपर्य्यायः । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥

पांशुमर्द्दनः । पुं० केदारे ॥

पांशुरः । पुं० दंशके । डांस० इ० भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः ॥

पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पांशुलः । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशु० अस्तिअस्यअस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमितः स्वयम् । क्षारंगुरुकटु स्निग्धंश्लेष्मलंवातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्याः । नगपांशुपांण्डुभ्यश्चेतिरः । कपि० । लः ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पांसनः । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके

पांसुः । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि इतिसाधुः ॥

पांसुलः । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥

पाकः । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निनाहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचयः पाकः इतिस्मृतिः ॥ भर्जनंतलनंस्वेदः पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाकः सप्तविधोमतः ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्यः पाकएवच । अथवापक्षपर्यन्तं ततस्त्याज्यंमनीषिभिः ॥ दैत्यविशेषेइन्द्रभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते, परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिबतिवा । पारक्षणे पापानेवा । अर्भकपृथुकपाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित ॥ इण्भीकापाशलीतिकन्वा ॥

पाकक्षाः । पुं० पानीयामलके ॥

कृष्णाफलपाके ॥

पाककृष्णाफल : । पुं० पाककृष्णा ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणामशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ यथारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजमनित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनित्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतमनित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इत्यर्थः । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ, आपाकनिक्षिप्ते घटेपरमाणुषुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटनाशेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्तिः । तत्रचपरमाणव:समवायिकारणम् । तेज : संयोगोऽसमवायिकारणम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवायिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवैशेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवावयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुगपद्रूपांतरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवादिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थः ॥ अन्यत्रजलादावित्यर्थ : इतितर्कदीपिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् । आवा इ० भा० ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पाकफल: । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं० व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यले ॥

पाकयज्ञ : । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहायज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्मनित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतुर्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिं पाकयज्ञेप्रचक्षते इतिफलंसमुचितस्य । प्रत्येकफलमुक्तं हारीतेनयद्देवेभ्योजुहोतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्योददातिपितृलोकंतेनजयति०यत्स्वाध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति यद्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजयतीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यंस्वातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अत्रभ्रात्रादीनामविभक्तानामपिसंसृष्टानांमुख्येनैकेनैवपाकयज्ञा : कर्त्तव्या : । यदाहु : । एकपाकेनिवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंसृष्टानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ वृषोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । चरुहोमाङ्गकर्मणि ॥

पाकयज्ञिक : । पुं० पाकयज्ञकर्त्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं० कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्रव्ये ॥ अनिले ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि० । व्रणादिपाकका

रिणि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्याम् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेतस्याः कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैर्ऋत्यांशस्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसदनंसौम्येत्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यपः ॥

पाकशासनः । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यदैत्यभ्रातुः शासनः । शासयति । शासु० । णिजन्तः नं० ल्यु० ॥

पाकशासनिः । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कक्खट्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० वालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुखः । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारिः । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्तिमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भावः । इमनिच् ॥

पाकुकः । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्णकन्कनुमौ चेतिसाधुः ॥

पाक्यम् । न० बिड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ पाकेसाधुवा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिकः । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणनिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥

पाखण्डः । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्मः पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशाः पाखण्डिनोमताः ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनुः । पाखण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशामुखेषुखद्योता स्तमसाभान्तिनोग्रहाः । यथापापेनपाखण्डा नहिवेदाः कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥

पागलः । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

था । पागलायाङ्गहीनायचान्धायवधिरायच । जडायचैवमूर्खायक्लीवतुल्यायपापिने ॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सोपिय : स्वकन्यांददातिचेतिब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिखण्डे १४ अध्याय : ॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तरमपिदृश्यते ॥

पाङ्क्तिः । पुं० प्रगाथविशेषे ॥ पङ्क्तिरादिरस्य । सोस्यादिरितिच्छन्दसः प्रगाथेष्वित्यण् ॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय : । त्रि० सद्भि : सहैकपङ्

पाङ्क्त्य : । त्रि० क्तौभोजनार्हे ॥

पाचक : । पुं० अग्नौ ॥ सूपकारे । विक्लित्यनुकूलव्यापारवति ॥ न० । पित्तविशेषे ॥ यथा । पाचकंपचते भुक्तंशेषाग्निबलिवर्द्धनम् । रसमूत्रपुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र : ॥ पचति । डुपचष्० । ण्वुल् ॥

पाचन : । पुं० अनले । अग्नौ ॥ अम्लरसे ॥ रक्तैरण्डे ॥ न० । दोषपाचककाथौषधे । दशमूल्यादौ ॥ यत्पत्याममाहारं पचेदामंरसञ्चयत् । यदपक्वान्पचेद्दोषाँस्तद्विपाचनमुच्यते ॥ अम्ले ॥ प्रायश्चित्ते ॥ त्रि० पाचयितरि ॥

पाचनक : । पुं० टंकणे ॥

पाचनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

पाचल : । पुं० अग्नौ ॥ पाचके ॥ एधनद्रव्ये ॥ वाते । वायौ ॥ न० पाचने ॥ इ० हे० ॥

पाचाल : । पुं० पाचलार्थेषु ॥ इ० हे० ॥

पाचित : त्रि० कृतपाके । सञ्जातपाके । पक्वाया० इ० भा० ॥

पाची । स्त्री० लताविशेषे । मरकतपत्र्याम् । हरितपत्रिकायाम् ॥

पाज : । न० बले ॥ पाति । पारक्षणे पातेर्बलेर्जुट्चेत्यसुन् । पाजसी० पाजांसी० इत्यादि ॥

पाञ्चकपाल : । त्रि० पञ्चकपालयागसम्बन्धिनि ॥ पञ्चकपालस्यायम् । अण् ॥

पाञ्चकलायिकम् । न० परिमाणविशेषे ॥ पञ्चकलाया : परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिस० । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥

पाञ्चजन्य : । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे ॥ पञ्चजनेदैत्यविशेषेभव : । पञ्चजनादुपसंख्यानमितिञ्य : । पञ्चजनोनामासुरआसीत्तदस्थिभवत्वात् ॥ पञ्चजनेपातालेभव : इ० स्वामी ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे ॥ अग्नौ ॥

पाञ्चजन्यधर : । पुं० विष्णौ ॥

पाञ्चनद : । पुं० पञ्चनददेशाधिपे ॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि ॥

पाञ्चभौतिका । त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते ॥

पाञ्चालिका । स्त्री० पाञ्चालिकायाम् ॥

पाञ्चलोहितकम् । न० परिमाणविशे-

षे । पञ्चलोहिन्योगुञ्जाः परिमाणस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाणमितिठञ् । भस्याढइतिपुंवद्भावाल्लोहिनीशब्दस्य कारनकारयोर्निवृत्तिः॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्यजंतथा । फुत्कृतञ्चेतिमुनिभिः कथितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवाखण्डम् ॥

पाञ्चार्थिकः । पाशुपते ॥ इ० त्रि० ॥

पांचालः । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ क्षत्रियसमानशब्दादित्यपत्यवत्प्रत्ययः ॥ पंचालाः पुं० वहुत्वे ॥ त्रि० । पंचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशेभवा । जनपदतदवध्योरितिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० }
पांचालपुरम् । न० } म्लेच्छेषुफरक्काबाद इति ख्यातेपत्तने॥

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्तः क्विप् ॥

पाटकः । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अक्षादिपातके । अक्षादिचालने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चरः । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

पाटनम् । न० छेदने । पाडना इ० भा०

पाटलः । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पाटलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । ण्यन्ताद्वृषादित्वात्कलः ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । विल्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्पम्पाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञः पुष्पमूलेषुबहुलमितिवहुलग्रहणात् नेहलुप् ॥

पाटलद्रुमः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पवृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नंफलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटलाति । ला० । कः ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

न्ङीष् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलिः । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चाऽसौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्रत्यसुदर्शनाभिधस्यराज्ञःपुत्राणांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्यलोकेबृहस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणापंचतन्त्रहितोपदेशादयोग्रंथारचिताः ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविकः । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयष्ठन् ॥

पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० बलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्कलितस्येति ॥

पाटीरः । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतवपटीयान्कः परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलैः पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाट्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाट्यशाकन्तुमधुरंदुर्जरंगुरुपाकिच ॥

पाठः । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुषः ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नतः । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिकाः ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधीः । हस्तसंस्थापनादेवयस्मादल्पफलंलभेत् ॥ स्वयंचलिखितंयत्तुकृतिनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिरेषनिरूपितः ॥ पठनम०पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठकः । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥

पाठक्रमः । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजनयन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविधः । मन्त्रपाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेयाऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्यानांपाठक्रमाद्यःक्रमआश्रीयतेसमन्त्रपाठः । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापिचयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्त्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिरेवेदमेवंकर्त्तव्यमित्त्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्राः पुनः प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्त्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्त्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्त्येवंविधिवाक्यक्रमाद्यः क्रमः सब्राह्मणपाठक्रमःयद्यपिब्राह्मणवाक्यान्यर्थंविधायकृतार्थानितथापिप्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्तान्येवक्रमस्मारकत्त्वेनस्वीक्रियन्तेइतिलौगाक्षिभास्करः ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोबलीयान् ॥

पाठभूः । स्त्री० ब्रह्मारण्ये । वेदपाठस्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठस्यअध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिबोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्यविधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठः । तदर्थंशालादेवालयादिः ॥ तथाहि मनुः । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः । वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चअध्येष्यमाणस्त्वाचान्तइत्यादिनोक्तैः सेवेतेमाँस्तुनियमानित्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभिः विधिदेशितैः स्वगृह्यविहितैः । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मकः सोपिनिषत्कोपिअध्येतव्यः । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ्निर्देशः ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥ योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहितः शीघ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्यापिस्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभावः । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्यः ॥ १६८ ॥ (*) ॥ तस्माद्देवालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्यवाश्रुतेः । पठनंकारयेद्राजन्यदोच्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत्। सभवेत्सर्व्वलोकानांपूज्य : पूजापदंब्रजेदितिपुराणान्तरम् ॥

पाठशालिनी । स्त्री॰ पाठमञ्जर्याम् ॥

पाठा । लताविशेषे । अम्बष्ठायाम् । वनतिक्तिकायाम् । तिक्तपुष्पायाम् ॥ अस्यागुणायथा । पाठोष्णाकटुकातीक्ष्णावातश्लेष्महरीलघु :। हन्ति शूलज्वरच्छर्द्दिकुष्ठातीसारहृद्रुज : ॥ दाहकण्डूविषश्वासक्रमिगुल्मगरव्रणान् । इ॰ भावप्रकाश : ॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा । वातामयवलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ अस्या:शाकप्रकारस्तु । पाठाशाकंगतरविदिनेगव्यतक्रेणसिद्धंप्रात : कालेजरणसंहितेतप्ततैलेविपाच्यम् । चूर्णंलिप्तं लवणसहितंमारिचंतच्चनव्यं सर्व्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्य : प्रभूतम् ॥ पठ्यते । पठ॰ । कर्म्मणिघञ् । अजादित्त्वात्टाप् ॥

पाठिका । स्त्री॰ पाठायाम् । पटांड़ू॰ इ॰ प॰ भा॰ ॥

पाठित : । त्रि॰ अध्यापिते ॥ यथा । माताशत्रु: पितावैरीबालोयेननपाठित: । नशोभतेसभामध्ये हंसमध्येवकोयथेति ।

पाठी । पुं॰ चित्रकवृक्षे ॥ यथा त्रि॰ । पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति । अत्रइनिठनावितीनि: ॥

पाठीकुठ: । पुं॰ चित्रकवृक्षे ॥

पाठीन : । पुं॰ वोयाली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्धे मत्स्ये । सहस्रदंष्ट्रे । वोदाले ॥ गुणायथा । पाठीन: श्लेष्मलोवल्योनिद्रालु : पिशिताशन : । दूषयेद्रुधिरंपित्तं कुष्ठरोगंकरोतिच ॥ ‡*‡ ॥ पाठीन : खण्डित : शस्त्रैर्वेसवारसमन्वित : । कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजित : ॥ पाठीन : कफकृद्वल्योनिद्रालुर्वातनाशन : । मांसाशीवातरक्तस्यकारकोरेतसस्तथा ॥ पाठिंपृष्ठंनमयति । णमुप्रह्वत्वे । णिच् । अन्येभ्योड: । अन्येषामपीतिदीर्घ : ॥ पाठके ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥

पाठ्य : । त्रि॰ अध्यापनीये । पाठनीये ॥

पाण: । पुं॰ पाणौ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पाणविक : । त्रि॰ पणवस्यवादके ॥

पाणि: । पुं॰ पञ्चशाखे ॥ शये । करे । हस्ते ॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन । पण॰ । अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥ कुलिकवृक्षे ॥ स्त्री॰ । पण्यवीथ्याम् । हट्टे

पाणिकम् । न॰ पणेनक्रीते ॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक् ॥

पाणिगृहीती । स्त्री॰ पत्न्याम् । वि-

धानेनोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकतयापाणिः गृहीतोयस्याः। पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष्।कुतूहलादिनापाणिर्गृहीतोयस्यादास्यादेः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम्। न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः। पुं० भर्त्तरि। पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति। ग्रह०। अण् ॥

पाणिघः। पुं० पाणिवादे। मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यनेनपाणावुपपदेहंतेष्टक्टिलोपोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः। पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः। पुं० नखे ॥

पाणितलम्। न० कर्षपरिमाणे। तोलकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः। पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण०। घञर्थेकविधानमितिपणेःकः पणोऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम्। अण्। गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः। पुं० दाक्षीपुत्रे। शालङ्किनि। व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणिनोयुवापत्यम्। इञ् ॥

पाणिनीयम्। न० पाणिनिप्रोक्तेव्याकरणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवित्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख उपविश्यमहताप्रयत्नेनसूत्राणिप्रणयतिस्मतत्राशक्यंवर्णेनाप्यनर्थकेनभवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणिनिनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा। वृद्धाच्छः ॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रोः ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा। प्रोक्ताल्लुगित्यणोलुक्। तेनस्त्रियाम्पाणिनीया०ब्राह्मणीमचनङीप् ॥

पाणिन्धमः। त्रि० अन्धकाराद्याहताध्वनि ॥ तत्रहिशाणयोध्मायन्तेऽस्मिन्नितिविग्रहेउग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्चेतिखश्। मुम् ॥

पाणिन्धयः। त्रि० पाणिद्वारापानकर्त्तरि ॥

पाणिपीडनम्। न० विवाहे ॥ पाणेः पीडनम्ग्रहणम्। कृद्योगाचषष्ठीससमस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक्। पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि०। पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्दः। पुं० करमर्द्दके ॥ पाणिं मृद्नाति। मृदक्षोदे। कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम्। न० अस्त्रे ॥ इतिहलायुधः ॥

पाणिरुहः। पुं० नखे ॥

पाणिवादः। त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंवादयति। वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः। त्रि० पाणिवादे ॥ इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या। स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । सृजविसर्गे । पाणौसृजेर्ण्यदितिण्यत् । चजोरितिकुत्त्वम् ॥

पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षौचपाणीतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥

पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधरः ॥

पाण्डरः । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वेतवर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥

पाण्डवः । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पांडोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभीलः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयनः ॥

पाण्डवेयः । पुं० अभिमन्युसुते । पारीक्षितनृपे ॥

पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणोः ॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीयवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रवणे ॥ पण्डेतिबुद्धेर्नामैतत्साजाता यस्यमानतः । सपण्डितस्तस्यकर्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञितिष्यञ् ॥

पांडुः । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सितेवर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदाख्यपक्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोक्तो यश्चित्रपक्षः कलध्वनिः । द्वितीयो धवलःप्रोक्तः सकपोतस्फुटध्वनिः ॥ चित्रपक्षः कफहरो वातघ्नोग्रहणीप्रणुत् । धवलः पांडुरुद्दिष्टोरक्तपित्तहरोहिमः ॥ रसेपाकेचमधुरः सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ‡✻✻‡ ॥

पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्तः पाण्डुवर्णः प्रकीर्त्तितः । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुरस्तुरक्तपीतभागीप्रत्यूषचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्धःकेतकीधूलिसन्निभः ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रं गवांमूत्रेभावितंचायसोरजः । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नरः ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धं मण्डूरचूर्णंसगुडमश्नतः । पाण्डुरोगःक्षयंयातिपक्तिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलं सुसंतप्तं भूयोगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषविडङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठंहरिद्रे त्रिफलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तंशृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्चेतिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डुः। स्त्री० माषपर्ण्याम्। माषाणी इ०गौ०भा०॥ खरुसंयोगोपधान्नेतिनङीष्॥

पाण्डुकः। पुं० शालिविशेषे॥ पाण्डुरोगे॥ पांडुनृपे॥ पांडुवर्णे॥

पांडुकण्टकः। पुं० अपामार्गे॥ पांडूनिकण्टकान्यस्य॥

पांडुकम्बलः। पुं० श्वेतप्रावारे। श्वेतकम्बले॥ राजास्तरणवर्णकम्बले॥ पांडुवर्णकम्बलः। पांडुश्चासौकम्बलश्चेतिवा। ग्रावभेदे॥

पांडुकम्बली। पुं० पांडुवर्णकम्बलावृतेरथे॥ पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथः। पांडुकम्बलादिनिरितीनिः॥ त्रि०। पांडुकम्बलयुक्ते॥ मत्त्वर्थीयइनिः॥

पांडुतरुः। पुं० धववृक्षे॥

पांडुनागः। पुं० पुन्नागवृक्षे॥ श्वेतगजनागयोः॥

पांडुपत्नी। स्त्री० कौन्त्याख्यौषधौ। रेणुकायाम्॥

पांडुपत्रम्। न० परिपक्वपत्रे॥

पांडुपुत्रः। पुं० पांडवे॥

पाण्डुपृष्ठः। त्रि० अलक्षणे। पांडुवर्णपृष्ठयुक्ते॥

पांडुफलः। पुं० पटोले॥

पांडुफला। स्त्री० चिर्भिटायाम्॥

पांडुभूमः। त्रि० पांडुवर्णभूमियुक्तदेशे॥ पांडुभूमिरस्मिन्। कृष्णोदकपांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते॥

पांडुमृत्। स्त्री० पांडुभूमौ॥ खट्याम्॥

पाण्डुरः। पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे॥ ईषच्छ्वेते॥ श्वित्ररोगे॥ कामलारोगे॥ त्रि० तद्वति॥ न० मरुवके॥ पांडुःशुक्लोवर्णोऽस्त्यस्यास्मिन्वा। नगपांशुपांडुभ्यश्चेतिरः॥

पांडुरद्रुमः। पुं० कुटजे॥

पांडुरपृष्ठः। त्रि० लक्षणहीने॥ इ० हे०॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते॥

पांडुरफली। स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे। धूसरायाम्॥

पांडुरा। स्त्री० माषपर्ण्याम्॥ पांडुरवर्णायां॥

पांडुरागः। पुं० मदनकवृक्षे॥ त्रि०। पांडुवर्णयुक्ते॥

पांडुरेक्षुः। पुं० श्वेतेक्षौ॥

पांडुलेखः। पुं० प्रथमलिखिते। मसौदा० इ० भा० पांडुलिपौ॥ यथा। पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत्। न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वेव्यासः॥

पांडुलोमा। त्रि० पाण्डुवर्णैर्लोमभिर्युक्ते॥

पांडुलोमशा। स्त्री० माषपर्ण्याम्॥

पांडुलोमा। स्त्री० माषपर्ण्याम्। माषाणी० इ० गौ० भा०॥

पांडुशर्करा। स्त्री० रोगविशेषे॥ यथा

। पिष्टं वैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्दैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाक : । पुं० चण्डालेनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूक : । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्य : । पुं० पाण्डोराज्ञि । देशविशेषे ॥ यथा । कम्बोजाद्दक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशोमहेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोप : ॥

पाण्य : । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यास्य : । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥

पात : । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्लृ० । घञ् ॥ नम्रीभावे ॥ त्रि० त्राते ॥

पातकम् । न०. नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कंकामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्तेः ॥ पातयतिअधोगमयतीतियत्तत् ॥ तत्तुनवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥

पातङ्गि: । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये । (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांडनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भे प्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रज्ञं निरदिशद्भगवान्पतञ्जलि : ॥ १ ॥ द्वितीये । तप : स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चवहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गं संयमपदवाच्यंतत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतप : समाधिजाःसिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरंपरमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसाङ्ख्योक्तान्येवात्रापि । षड्विंशस्तुपरमेश्वरोऽधिकः ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्रहः ॥

पातदुग्धा । स्त्री० वन्ध्यकस्थगव्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले । नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा । अतल वितल सुतल रसातल तलातल महातल पातालान्यधोधोविद्यमानानिसामान्यतः पातालशब्दवाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वड़वानले ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥ पतन्त्यत्रपापात् । पत्लृ० । पतिचण्डिभ्यामालञ् ॥ पातम् अलतिपातमालातिवा ॥ पुं० । औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे ॥ यथा । ऊर्द्ध्वमापस्तलेवह्निर्मध्येतुरससंग्रहः । पातालयन्त्रमेतद्धिशोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुड़ी । स्त्री० लताविशेषे । वत्सादन्याम् । सोमवल्ल्याम् । तिक्ताङ्गायाम् । गारुड़्याम् । छिउड़ा० इ० भा० ॥ छिलिहिण्डे ॥ छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरुड़ाह्वयः । छिलिहिण्डः परंवृष्यः कफघ्नः पवनापहः ॥

पातालनिलयः । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालंनिलयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे । पाताले ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालेओकआश्रितो यस्यसः ॥

पातिः । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामिनि । ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिकः । पुं० शिशुमारे ॥

पातितः । त्रि० भ्रंशिते ॥

पातिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्याम् ॥ मृत्पात्रविशेषे । पातिल्० इ० गौ० भा० प्र० । पतीली० इ० दे० भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुकः । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि ॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठेरके । गन्धपत्रे । वाबुइ० इति० भा० ॥ रक्षितरि ॥ पानशीले इतिकश्चित् ॥

पात्रः । पुं० न० भाजने ॥ याग्येस्रुवादौ ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमित्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूलयोर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावारमध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यन्त्रभाण्डे ॥ नाट्यानुकर्त्तरि ॥ आढकपरिमाणे ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे । विद्यातपोयुक्ते । रक्षके ॥ नविद्य

याकेवलयातपसावापिपात्रता । यत्रवृत्तीद्वमेचोभेतद्विपात्रंप्रकीर्त्तितम् ॥ रक्षकोहिस : । यतोविद्यातपोभ्यामात्मनोदातुश्चपालनक्षमएवप्रतिगृह्णीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायुक्तोधर्मशील : प्रशान्त : क्षान्तोदान्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्लानोगोहितोगोशरण्योदातायज्वाब्राह्मण : पात्रमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥ पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रंजनार्द्दन : ॥ पिवतिअनेनात्रवा । पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापीयतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा सर्वधातुभ्यष्ट्रन्नितिष्ट्रन् । दादिभ्यश्छन्दसीतित्रन्वा ॥

पात्रट : । पुं० कर्पटके । कर्परे ॥ त्रि० कृशे ॥

पात्रटीर : । पुं० मुक्ताव्यापारमन्त्रिणि । अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्यरजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके । हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ॥ कङ्के ॥

पात्रसंस्कार : । पुं० पुरोटौ । पत्रभङ्कारे । रायभाटी० डू० गौ० भा० । भाजनशुद्धौ ॥

पात्रिकम् । न० पात्रपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्यक्षेत्रे ॥ पात्रस्यवाप : । पात्रात्ष्ठन् ॥

पात्रिकी । स्त्री० क्षेत्रभक्तौ ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पात्रिय : । त्रि० पात्र्ये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घँश्च ॥

पात्री । स्त्री० अमत्रे । पात्रे ॥ पिवन्त्यऽनया । पा० ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पात्रीयम् । न० यज्ञपात्रे ॥

पात्रीर : । पुं० न० यज्ञद्रव्ये ॥ पत्रे इतिकश्चित् ॥

पात्रेसमित : । त्रि० भोजनसमयएवसङ्गतेनतुकार्ये ॥ सपात्रेसमितोन्यत्रभोजनान्मिलितोनय : ॥ पात्रेसमितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समासश्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा निधायहृदयेपापंय : परंशंसतिस्वयम् । सपात्रेसमितोऽथस्यादितिशब्दमाला ॥

पात्रोपकरणम् । न० भूपभूषणे ॥

पात्र्य : । त्रि० पात्रिये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घँश्चेतियत् ॥

पात्त्वम् । न० पापित्रातरि ॥ सर्वेषामेवपात्राणांपरंपात्रंमहेश्वर : । पतन्तंत्रायतेयस्मादतीवनरकार्णवात् ॥

पात्त्वता । स्त्री० पात्त्वे ॥

पाथ : । न० पानीये । जले । उदके ॥ पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन:थुट् ॥ भक्ते । भात० डू० भा० ॥ अन्नेचेत्यसुनथुट्च ॥

पाथिः। पुं० अब्धौ। समुद्रे॥ जले॥ चक्षुषि॥ पिबति। पा०। पिबतेस्थुगितीसिन्॥

पाथेयः। त्रि० पथिव्ययोपयोगिनि। शम्बले॥ पथिसाधुः। पथ्यतिथिवसति स्वपतेर्ढञ्॥ कन्याराशौ॥

पाथोजम्। न० कमले॥ पाथसिजातम्। जनी०। सप्तम्यांजनेर्डः॥

पाथोदः। पुं० मेघे॥ पाथोददाति। डुदाञ्। आतोनुपेतिकः॥

पाथोधरः। पुं० मेघे॥ पाथसोधरिः॥

पाथोधिः। पुं० समुद्रे॥ पाथांसिधीयन्तेऽस्मिन्। कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञः किः॥

पाथोनिधिः। पुं० समुद्रे। अकूपारे॥ पाथसांनिधिः॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्रवा। पाथोधिवद्धाञःकिः॥

पात्—द्। पुं० चरणे। पादे॥

पादः। पुं० बुध्ने। मूले। तुरीयांशे। रूपकादेश्चतुर्थभागे॥ शैलप्रत्यन्तपर्वतेमहाद्रेः समीपेक्षुद्रपर्वते॥ चरणे। अङ्घ्रौ॥ अस्यलक्षणं यथा। अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौ-श्लिष्टाङ्गुलीरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी। उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा। सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचचरणौदारिद्र्यदुःखप्रदौ। मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यचिच्छेदौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौपीतावगम्यारताविति॥ विरूक्षावस्निग्धौ। पांडुरनखौ० पांडुराशुक्लाभानखाययोः। वक्रावस्पष्टौदीर्घौवा। उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गायत्रअध्वनेरतौभवतः। कषायसदृशौकृष्णलोहितौ॥ मयूखे। उस्रे। किरणे॥ ऋक्पादे॥ श्लोकस्यतुर्यांशे॥ पद्यतेऽसौ। पदगतौ। पदरुजविशस्पृशोघञ्॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा। हलश्चेतिकरणेघञ्॥

पादकटकः पुं० नूपुरे॥ हंसके। शब्दरहितपादभूषणे॥ पादस्यकटकः॥

पादकृच्छ्रः। पुं० व्रतविशेषे। यथा। एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच। उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृत॥ इतिगारु१०३ अध्यायः॥

पादगंडिरः पुं० पादरोगविशेषे॥ श्लीपदे। गोद० इ० गौड भा०॥

पादग्रहणम्। न० अभिवादने। नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्कारे॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्शः॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः। सव्येनसव्यः स्प्रष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिणः॥

पादचतुरः। पुं० छागे॥ सैकते॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । करके ॥ परदोषैकप्रवक्तृपरुषे ॥ इ॰ मे॰ ॥

पादचत्वरः । पुं॰ पादचतुरे ॥ इ॰ हेमचन्द्रः ॥

पादचारी । पुं॰ पादातौ ॥ त्रि॰ पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादजः । पुं॰ शूद्रे ॥ पद्भ्यांजातः । जनी॰ डः ॥

पादत्राणम् । न॰ पादुकायाम् ॥

पाददद्रुः । पुं॰ विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेतः ॥ पुं॰ चरणपीठे ॥ पादयोर्निकेतः आश्रयः ॥

पादपः । पुं॰ । द्रौ । वृक्ष ॥ पादैः पिवति । पा॰ सुपीतियोगविभागात्कः पादपीठे ॥

पादपखण्डः । पुं॰ वृक्षसमूहे ॥ पादपानांसमूहः । वृक्षादिभ्यः खण्डः

पादपरुहा । स्त्री॰ वन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री॰ पादुकायाम् ॥

पादपाशः । पुं॰ दामाञ्चने । अश्व पादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री॰ शृङ्खलायाम् । पैरकीसकली इ॰ भा॰ ॥ खड्कायाम् । खड्वा इ॰ भा॰ ॥

पादपीठः । पुं॰ न॰ पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ॰ हे॰ च॰ ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाश्च स्वचूडामणिमरीचिभिः । नीराजयन्तिभूपालाःपादपीठान्तभूतलमितिशीक्षणामिश्रः ॥

पादपीठिका । स्त्री॰ नापितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पलः । पुं॰ कर्णिकारे ॥ पादपेउत्पलम्तदाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलयः । पुं॰ हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न॰ श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न॰ चरणाधोभागे । गोहिरे ॥

पादरक्षणम् । न॰ पादुकायाम् ॥

पादरज्जुः । स्त्री॰ पार्याम् । हस्तिपादवन्धनगुणे ॥ चरणवन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री॰ पादुकायाम् ॥

पादरोहणः । पुं॰ वटवृक्षे ॥

पादविकः । पुं॰ पथिके ॥ पदवींधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजाः । स्त्री॰ पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न॰ पातक्षेपे ॥

पादशः । अ॰ पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैलः । पुं॰ प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथः । पुं॰ पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृतः शोथः पादसमुत्थितः । पुरुषंहन्तिनारीन्तुमुखजोगुह्यजोद्वयम् इति माधवः ॥

पादस्फोटः । पुं॰ विपादिकायाम् । विवाइ॰ इ॰ भा॰ । स्फुटति । स्फुट॰ । घञ् । पादस्यस्फोटः ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न॰ मात्रावृत्तविशेषे यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभषितम् । भवतिसुगुम्फितषोड़शकलकंवाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवनहृतकुसुमपराग : परभृतनिभृतरषितवनभाग : । चिरतरसञ्चितमानदुरन्त : कस्यनमुद मुपनयति वसन्त : ॥

पादायम् । न० प्रपदे । पादस्यायम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दैप्० । दयते । देङ् पालनेवा । आतइतिक : ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनांसमूह : । भिक्षादित्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादाति : । पुं० पत्तौ । पादातिकि ॥

पादातिक : । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलकात्इकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनयास्तथायुयुधिरेन्नृपा : । आपदिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघकाव्य१८ सर्गे ६० श्लोक : ॥ नृपाराजान : । आपदिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्त : नतुश्वापदवृत्त्येतिभाव : । पृतनयासेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपृतनाशब्दस्यअत्रान्वयश्चित्रे सोढव्य : । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रजह्रु : । यथा दिव्याजनताअन्तरिक्षवर्त्तिसिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । समानुषयुद्धंचक्रुरित्यर्थ : ॥

पादरक्ष: । पुं० पोलिंदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द: । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त : । पुं० अरघट्टके । रहंट्० इ० भा० ॥

पादाविक: । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरक्षणादौ । वा० इक: ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियुक्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्टकुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधामकरशङ्कव : । घण्टक:शिशुमारश्चेत्यादय:पादिन:स्मृता: ॥ पादिनोपिचयेतेतुकोषस्थानां गुणै: समा : ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिन : ॥ त्रि० । पादविशिष्टे ॥

पादुक:। त्रि० गमनशीले ॥

पादुका। स्त्री० पादत्राणे। चर्मादिनिर्मितपादाच्छादने। उपाह्नि ॥ पादूएव। स्वार्थेक: ॥

पादुकाकार:। पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति। डुकृञ्०। कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत्। पुं० चर्मकारे ॥

पादू:। स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया। पद०। णित्कसिपद्यर्त्तेरित्यू: ॥

पादूकृत्। पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति। कृञ्०। क्विप्। तुक् ॥

पादोदकम्। न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा। हरिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेहरे:। पादोदकञ्चनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोच्युत: ॥ नैवेद्यमन्नंतुलसीविमिश्रंविशेषत: पादजलंपिवेच्च। योश्नातिनित्यंप्रयतो मुरारे: प्राप्नोतिसुप्रमयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्याय: ॥ अपिचतत्रैव। हत्यांहन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकंनैवेद्यंवहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम्। भक्त्याधीनमतिस्थितिर्हरिजनेतत्सङ्गति: सङ्गजांशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्ति केवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि। कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापंपादोदकंभगवत:प्रपुनातिसद्यइति पीतेपादोदकेविष्णोर्यदिप्राणैर्विमुच्यते। हत्त्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाङ्क्तम्। न० पङ्क्तिसमूहे ॥ भि० अण्० ॥

पाद्म:। पुं० वेधसि ॥ न०। पद्मपुराणे ॥

पाद्यम्। न० पादायवारिणि। पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा। षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधश्चतुरङ्गुलम्। ओष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठेपादसमायुक्तंचतुरङ्गुलमानत:। पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम्। पादार्घाभ्यांचेति यत् ॥

पान:। पुं० नि:श्वासे ॥ शौण्डिकालये। शुण्डायाम्। खड्गादे: संस्कारविशेषे। पाण० इ० भा० ॥

पानम्। न० पीतौ। द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने। पीना० इ० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिवंत्यत्र। पापाने। अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत्। कृत्यल्युटोवहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम्। न० पन्नापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्रफलपानकम् ॥ यथा। आम्रमामंजल-

स्विन्नं मर्द्दितंदृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तंकर्पूरमरिचान्वितम् ॥ प्रपानकमिदंश्रेष्ठंभीमसेनेननिर्मितम् । सद्योरुचिकरंबल्यंशीघ्रमिन्द्रियतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतंपानकंवातनाशनम् । कफपित्तकरंकिञ्चित्प्रत्यहंयदिसेवितम् ॥ पक्वाम्रस्यतु । सुपक्वमाम्रस्यफलंसुमुष्टिना सम्मर्दितंशर्करयासमन्वितम् । एलालवङ्गार्द्रकवासवासितंवर्णान्वितं कस्यनरोचकंभवेत् ॥ पानकंचाम्रसम्भूतंस्वाद्वम्लं गुरुपित्तजित् । सुहृद्यं श्लेष्मकृद्बल्यं वर्ण्यंवृष्यं रुचिप्रदम् ॥ -(✻✻✝✻✻)- ॥ अम्लिकाफलपानकंयथा । अम्लिकायाः फलं पक्वंमर्द्दितम्वारिणादृढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रं लवंगेन्दुसुवासितम् ॥ अम्लिकाफलसम्भूतंपानकंवातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चित्सुरुच्यं वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं यथा । भागैकंनिम्बुजंतोयंषड्भागंशर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं पानकंपानकोत्तमम् ॥ निम्बूफलभवंपानमत्यम्लं वातनाशनम् । वह्निदीप्तिकरंरुच्यंसमस्ताहारपाचकम् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकंयथा । शिलायांसाधुसम्पिष्टं धान्याकंवस्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तंकर्पूरादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीनेमृन्मयेपात्रेस्थितंपित्तहरम्परम् ॥०॥ जम्ब्वाः पानकं यथा । जम्बूफलंस्थूलतरंसुपक्वंसम्मर्द्दितम्शर्करयास्कृमालम् । सुवासितंवेल्लजभृङ्गपत्रैरुदारंविवत्ते विरुचौजनानाम् ॥ जम्बूफलभवंरुच्यं पानकंकफनाशनम् । कषायंवातकृत्स्तोकंस्वाद्वम्लं ग्राहकंपरम् ॥ वीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसेयोज्यं त्रिगुणंशार्करंजलम् । कर्पूरमरिचोन्मिश्रं पानकंस्यादिदंवरम् । मातुलुङ्गभवंपानंशूलानाहविनाशनम् । श्वासेकासेऽरुचौवातविड्बन्धेषुचपूजितम् ॥ हैमकिरणन्तु । शर्करानालिकेलश्चबीजपूररसप्लुतम् । पटपूतंभवेद्धेमकिरणंनामपानकम् ॥ पानकं हैमकिरणंरुच्यं हृष्यं बलप्रदम् । सुस्निग्धंवातहृच्छुभ्रं किञ्चित्कफकरं गुरु ॥ करमर्द्दपानकंयथा । लवङ्गार्द्रकसंयुक्तंसुपिष्टं वारिणायुतम् । करमर्द्दकरैर्मर्द्यंसप्तभागसितान्वितम् ॥ वातहृद्रुचिदंभव्यं हृद्यमम्लतरंस्मृतम् । रक्तपित्तकरश्चोष्णमाकण्ठ्यं कारमर्दितम् ॥ नारङ्गपानकं यथा । सुपक्वनारङ्गफलंनिपीडितं संयोजितंशर्करयातिशुभ्रया । सहार्द्रकंचेन्दुकणेनवासितम् पानेच्छयाकेन नसंस्तुतञ्चणम् ॥ नारङ्गफलसम्भूतंपानकंवातनाशनम् । मधुरंविशदंरुच्यं सुस्निग्धंपित्तहृद्दृढम् । ० ।

चारस्यतु । चारवृक्षफलजं सशर्करं मर्दितंशिशिरवारिणाढ्यम् । ऐलमार्द्रकयुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलितंकृतहासम् ॥ चारस्यफलजंपानंगुरुवृष्यंरुचिप्रदम् । कफपित्तहरंश्रेष्ठंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषजीरचुक्रादिद्राक्षादाडिमजंतथा । एकैकंसम्भवंभिन्नंपानकंक्रियतेबुधैः ॥ एवमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यवातथा । शर्करामरिचोन्मिश्रंरस्यंस्यात् पानकंवरम् । एवंहिपानकंकार्यंसुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानुसारेणज्ञातव्याः पानकेषुच ॥

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भूयपिवन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चषके ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे । नयनाग्निवाणसङ्ख्यकर्षैस्तुपरमेश्वरि । हेतुपात्रंप्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुलसाधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षंलौकिकतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तंकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौकर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवा पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । क्षीरादि । पापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ॥

पानात्ययः । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशरदिवसन्ते चपानीयमिति । अस्यार्थः । पानीयंजलंशरदिपानीयम्पानार्हम्भवतिनिर्मलत्वात्त्रिदोषघ्नत्वात्विशेषतः पित्तोपशान्तित्वात् । वसन्ते चपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीयमल्पंदेयमितिभावः । पारक्षणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्यगुणायथा । पानीयंभ्रमनाशनंक्लमहरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राछर्दिविनाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितंशीतलंलघ्वच्छंरसकारणंनिगदितंपीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्भेदास्तु । पानीयंमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममितिद्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजंकरकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥ अनार्त्तवंप्रमुञ्चन्तिवारिवारिधरास्तु यत् । तत्त्रिदोषायसर्वेषांदेहिनांपरिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताड़ागञ्चतथावाप्यंकौपंचौडञ्चपाल्वलम् ॥ विकिरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्तितम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञातव्यानिविचक्षणैः ॥ भुक्त्यादौसलिलंपीतंकार्श्यंमन्दाग्निदोषकृत् । मध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्तेस्थौल्यकफप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिनः प्राणाः पानीयंपावनंमहत् । पानीयस्यप्रदानेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीयः । पुं० तण्डुलीयप्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुलः । पुं० उद्रे । जलमार्जारे ॥

पानीयपृष्ठजः । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमराज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥ पानीयस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामलकंस्मृतम् ॥

पानीयालुः । पुं० जलालौ । पनियालु० इ० भा० ॥

पानीयाम्ना । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थः । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्त्यंगच्छति । पन्थोणनित्त्यम् । इ० पन्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि । किल्विषे । वृजिने । एनसि । दुरिते ॥ निषिद्धकर्म्मानुष्ठानविहितकर्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसविशेषमाहश्रीसदाशिवः । अनुष्ठानंनिषिद्धस्यत्त्यागोविहितकर्मणः । नृणांजनयतः पापंक्लेशशोकामयप्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परानिष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधंजानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टकरात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अन्यस्मान्मुच्यतेमर्त्त्यः प्रायश्चित्त्यासमाधिना ॥ प्रायश्चित्त्याथवादण्डैर्नपूतायेकृतांहसः । नरकान्ननिवर्त्तन्तेइहामुत्रनिगर्हिता इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंयथा । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

मथापिच। त्रीणिपापानिकायेनसर्वत: परिवर्ज्जयेत्॥ असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमनृतंतथा। चत्वारि वाचाराजेन्द्रनजल्पे तनचिन्तयेत्॥ अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृदम्। कर्मणांफलमस्तीतित्रिविधंमनसाचरेत्॥ अपिच। अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानत:। परदारोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम्॥ पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्वश:। असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम्॥ परद्रव्येष्वपिध्यानंमनसानिष्ठचिंतनम्। वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम्। त्रि०। अधर्मिणि। शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि॥ यथा। कथापिखलुपापानामलमश्रेयसेभवेदिति॥ क्रूरे। परद्रोहादिकरे॥ ॥ पात्यस्मादात्मानम्। पारक्षणे। पानीविषिभ्य: प:॥ पापमस्यास्तिवा। अर्शआद्यच्॥ पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच। तस्याधर्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्तिसाधव:॥ धर्मनित्य: प्रशान्तात्मा कार्य्ययोगवह: सदा। नाधर्मेकुरुतेबुद्धिंनचपापेप्रवर्त्तते॥ धर्मनित्योधर्मेनितरांरत:। कार्य्ययोगवह: कार्य्योपायतत्पर:॥

पापकम्। न० दुरदृष्टे। पाप्मनि। पापे॥

पापकर्त्तृकयोग:। पुं० यात्रायोगविशेषे॥ यथा। दुर्वलोयदिमार्गेशोनिवसेत्पापमध्यग:। पापकर्त्तृकयोगोयंयातु: पत्नींनिहन्तिवै॥

पापकर्म्मा। त्रि० पापाचारे॥ नचिरं पापकर्माण: क्रूरालोकजुगुप्सिता:। ऐश्वर्यंप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूलाइवद्रुमा:॥ पापंकर्म्मयस्यस:॥

पापकृत्। त्रि० पापकारिणि॥ पापंकृतवानितिविग्रहेसुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञ इतिक्विप्॥

पापकृत्तम:। त्रि० अतिशयपापकारिणि॥

पापगण:। पुं० पञ्चमात्स्याष्टमप्रभेदे॥

पापग्रह:। पुं० अर्द्धीनचन्द्रादौ॥ यथा। अर्द्धीनेन्दु: कुजोराहु: शनिस्तैर्युतइन्दुज:। रवि:पापाभवन्त्येते शुभास्त्वान्ये प्रकीर्त्तिता:॥ जन्मराश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्था: पापाअपिशुभाभवन्ति। यथा। केतूपप्लवभौममन्दगतय: षष्ठत्रिसंस्था: शुभाश्चन्द्रार्कावपितेचतौचदशमौचन्द्र: पुन: सप्तम:। जीव: सप्त नवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसोमात्मज: शुक्र: षड्दशसप्तवर्जमितरेसर्वेऽप्युपान्ते शुभाइति॥

पापघ्न:। पुं० तिले॥ त्रि० पापनाशके॥

पापचेलिका। स्त्री० अम्बष्ठायाम्।

प्राठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । प्राठायाम् ॥ पापेचलति । चलविलसने । पचादौचेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापक्तीतिपापचोवायु : । तमीरयतिवा । अण् ॥

पापपति : । पुं० जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुष : । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ सचोक्त: पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वादौपुरुष : श्रेष्ठ : संसारंसचराचरम् । सर्वेषांदमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकञ्चैवगोहत्यादोषवाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिवुक्कालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णंपिङ्गनेत्रं स्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥

पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्त : । त्रि० निष्पापे ॥

पापयोनि : । पुं० अजे ॥ तिरश्चि ॥

पापरोग : । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौपापरोगा : । तेच । उन्माद : । त्वग्दोष : । राजयक्ष्मा । श्वास: । मधुमेह : । भगन्दर : । महोदर : । अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौ पापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धि : । पुं० मृगयायाम् ॥ द्वि० हे०

पापल : । त्रि० पापग्राहके ॥

पापशमन : । त्रि० पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥

पापित्ता । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकर्णद्वयललितंकृत्वाविप्रंगुरुसहितम् । तद्वृत्तंपिंगलभणितंपापित्तेतिश्रवणहितम् ॥ यथा । भ्रामंभ्रामंभुवनतलंदर्शंन्दर्शंजगदखिलम् । भूयोभूय:परिगुणितम् विष्णोर्नाम श्रवणहितम् ॥

पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्नृ० । नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपातित: ॥ पातिपिवतिवा । पा० । नामन्निति० मनिन्० धातो : पुगागमश्चनिपातनात् ॥

पामघ्न : । पुं० गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घंण्ट : ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिबतिदेहंवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिक : ॥ यद्वा । पाधर्म : मृयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघ : ॥

पामरोद्वारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालञ्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवैगरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतंचसिन्दूरञ्चमरीचकम् । पामाविलिपितानश्येद्बहुलापिव्रषध्वज ॥ अन्यञ्च ॥ मरिचंचित्रतंकुष्ठंहरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रे द्वे कुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरञ्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्याद्धंपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्ठगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिछिद्राणितैलेनानेनम्रक्षणात् । चिरोत्थितमपिछिद्रं विवर्णंतत्क्षणाद्भवेदिति गारुडे १८४ अध्याय: ॥ पायत्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइति नङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौता: परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिता : पायसोभवेत् ॥ पायस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्इति भा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायक इतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित: । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्त : । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागम : ॥

पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवाग्गतिरपानश्चमायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पुं० । कृवापाजीत्युण् । आतोयुक् ॥ यद्वापातिमलनिस्सारणेन । पारक्षणे पिवतिवस्त्यौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्गन्तव्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्याद्धार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुसोह्यर्थ : साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्याद्दतेधारणपारणम् ॥ नराचौपारणंकुर्याद्दते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याद्दतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अत्रोभयवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्धप्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैववियोगस्तदैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउपवासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्तव्यंयावन्नैकस्यसंक्षयः ॥ सांयोगिकेव्रतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । तत्रैवपारणंकुर्यादेवंवेदविदोविदुः ॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्यन्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रातरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्सवान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्तेरिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने-विहितकालेविहितभोजने ॥

पारतः । पुं० । पारदे । पारा० इ० भा० ॥ पारंतनोति । तनु० । अन्येभ्यो० डः ॥

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परतन्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारदः । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महारसे । चपले । रसे । सूते । यथा । पारदस्तुमनाक्पाण्डुः सूतस्तुरहितोमलात् । पारदस्तुमनाक्शीतः सर्वेतुल्यगुणाः स्मृताः ॥ इतिशब्दार्णवः ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा । शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेतः पतितंधरणीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्लमच्छमभूच्चतत् ॥ क्षेत्रभेदेन विज्ञेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तंतथापीतंकृष्णंतत्तुभवेत्क्रमात् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रस्तुखलुजातितः । श्वेतंशस्तंरुजांनाशेरक्तंकिलरसायने ॥ धातुवादेतुतत्पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारदः षड्रसः स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायनः । योगवाहीमहावृष्यः सदादृष्टिबलप्रदः ॥ सर्वामयहरः प्रोक्तोविशेषात्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्ब्रह्माबद्धोज्ञेयोजनार्दनः ॥ रञ्जितः क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वरः ॥ मूर्च्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूय-खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिमृतःकोन्यःकरुणाकरःसूतात् ॥ रसामृते । यस्ययोगस्ययोयोगस्ते नैवसहयोजितः । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर-वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलंविषंवह्निगिरित्वचापलंनैसर्गिकंदोषमुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौत्रपुनागयोगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनीश्वरैः ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदाहोग्निनाकष्टतरःशरीरे । देहस्यजाड्यङ्गिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्यहृतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्ठंभुजगेनगण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीयः । वह्निर्विषंमलञ्चेतिमुख्या दोषास्त्र

योरसे ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंम्टतिंमूर्च्छान्नृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथिता दोषाभिषग्भि : पारदेयदि । तथाप्येतेत्रयोदोषाहरणीयाविशेषत : ॥ संस्कारहीनं खलुसूतराजंय : सेवतेतस्यकरोतिवाधाम् । देहस्यनाशंविदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्नराणाम् ॥ पञ्चवशब्दवाच्येम्लेच्छजातिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पारंददाति । डुदाञ्० । आतोनुपेतिक: ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छितस्यगुणायथा । पारद : क्रमिकुष्ठघ्नोजयदोदृष्टिद : सर : । मृत्युहृच्चमहावीर्य्योयोगपाहीजराहर : ॥ स्मृत्योजोरूपदोवृष्योवृद्धिकृद्धातुवर्द्धन : । षण्ढत्वनाशन : शूर : खेचर : सिद्धिद : पर : ॥ पारद:सकलरोगहा स्मृत : षड्रसोनिखिलयोगवाहक: । पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधनविधि: । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यैर्यथाप्राप्तैस्तुषवर्जैर्जरान्वितै: । मृद्भाण्डंपूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥ तन्मध्येभृङ्गराण्मुण्डीविष्णुक्रान्तापुनर्नवा । मीनाक्षीचैवसर्पाक्षीसहदेवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णीच हंसपादीचचित्रकम् । समूलंकुट्टयित्त्वातुयथालाभंविनि:क्षिपेत् ॥ पूर्वाम्लभाण्डमध्येतु धान्याम्लकमिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रान्तागिरिकर्णीच अपराजितैवश्वेत नीलपुष्पभेदात् ॥ अत्यम्लमारनालंवातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे । धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंराजीरजनीत्रिफलार्द्रकम् । महाबलानागबलामेघनाद : पुनर्नवा ॥ मेषशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम् । एतत्समस्तंव्यस्तंवापूर्वाम्लेनैव पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्रमङ्गुलमात्रकम् । तन्मध्येनि:क्षिपेत्सूतंवध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दोलायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितोरस : । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तदलाभेकर्कटशृङ्गीग्राह्या ॥ नवसारम् नौसादर । अन्यच्च । मूलकानलसिन्धूत्थत्र्यूषणार्द्रकराजिका : । रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुंज्यात्पृथक्पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमानमिदंबुधै : । पटावृतेषुचैतेषुसूतंप्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेकञ्चदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्तीव्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मल : ॥ मूलकंमुरइ । अनलश्चित्रकम् । त्र्यूषणंत्रिकटु । राजिकाराइ ॥ + ॥ अथ मर्दनम् । इष्टकाचूर्णंचूर्णाभ्यामादौ मर्द्योरसस्तत : । दध्नागुडेनसिन्धूत्थराजिकागृहधूमकै: ॥

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तसर्षपै : कृतै : कषायै बृंहती विमिश्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोरसोदिनत्रयं सर्बमलैविमुच्यते ॥ † अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषणं त्रिफलावन्ध्याकन्दै : क्षुद्राद्वयान्वितै : । चित्रकोर्णानिशाक्षारकन्यार्ककनकद्रवै-॥ सूतंकृतेनयूषिणवारान्सप्ताभिमूर्च्छयेत् । इत्थं सम्मूर्च्छित : सूतस्त्यजेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याकन्दंबांझखस्वसाकन्द । क्षुद्राद्वयम्० छोटीकटै आ०वडीकटैआ । ऊर्णा ऊर्णामेषका । निशाहरिद्रा । क्षारो यवक्षार: । कन्याकुमारी । अर्कोऽर्कपत्ररस : । कनकोधत्तूरपत्ररस : अथोर्द्धपातनम् । मयूरग्रीवताप्याभ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्याधरेकुर्याद्रसेन्द्रस्योर्द्धपातनम्॥ सूतस्स्यादूर्द्ध्वपातेनसर्बदोषविवर्जित: । मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यं सुवर्णमाखी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्रवयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यं यावत्पारद : पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे डमरूयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रिफलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयुतै:। नष्टपिष्टंरसंकृत्वालेपयेदूर्द्ध्वभाजनम् ॥ ततोदीप्तैरध:पातमुपलैस्तस्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञे तुतत: सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रि-

याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । तदाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्बकर्मसु ॥ † ॥ अथ मुख्य दोष हरशोधनविधि : । गृहकन्याहरतिमलं त्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति । तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छयेत्सप्त ॥ ०(०††०)० ॥ अथ सर्बदोषहंर : संक्षिप्त : शोधनविधि : । कुमारिकाचित्रकरक्तसर्षपै: कृतै:कषायैर्बृहतीविमिश्रितै: । फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिनत्रयंसर्बमलैर्विमुच्यते ॥ एवंकदर्थित : सूत : षण्डोभवति निश्चितम् । वह्न्यौषधीकषायेणस्वेदित : सवली भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चिकावन्ध्या भृङ्गाब्दै : स्वेदितो वली । तत: सपावकद्रावै:स्विन्न : स्यादितिदीप्तवान् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका अम्ली । वन्ध्याबांझखखसा । भृङ्गी भृङ्गराज : । अब्दोमुस्ता । पावकश्चित्रक : ॥ † ॥ अथरसस्यमारणविधि: । धूमसारंरसंतोरींगन्धकंनवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भागंकृत्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांविनि : क्षिप्यताञ्चमृद्वस्त्रमुद्रया । विलिप्यपरितोवक्त्रे मुद्रांदत्त्वाविशोषयेत् ॥ अध: सच्छिद्रपिठरीमध्ये कूपींनिवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरैर्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

ल्ल्यांतदधोवह्निंकुर्याच्छनैःशनैः।तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालयेत्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैर्म्रियतेरसउत्तमः। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्धगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अधःस्थंचमृतंसूतंगृह्णीयात्तन्तुमात्रया।यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्य : प्रकारः। अपामार्गस्यवीजानांमूषायुग्मं प्रकल्पयेत्। तत्संपुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपू : काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिमेदक :। एतच्चूर्णमधस्थोर्द्ध दत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्रुद्धमूषासंपुटेसुधीः। मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यं यथास्थानेयथामात्रं यथाविधि- ॥ † ॥ --(**)-- ॥ अथान्य : प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धै रसंकिञ्चिद्विमर्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोस्थमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वाततसंपुटेसूतंतत्रमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वा तद्गोलकंप्राज्ञोरुद्धमूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्य : प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्ट : कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाश : ॥

पारदरड :। पुं॰ देशविशेषे । सतु॰ ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी । त्रि॰ पारज्ञे ॥ पारंद्रष्टुं शीलंयस्य । णिनि : ॥

पारदारिकः। पुं॰ परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ य : परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयश :। सचनिन्द्य : पापयुक्त : शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतौपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्य्यम् । न॰ परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि॰ पारज्ञे ॥ पारमन्तंदृष्टवान् ॥ दृशेःक्वनिप् ॥

पारमार्थिक :। त्रि॰ परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागत :। ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न॰ ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम्। न॰ आम्नाये। कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचारःपारम्पर्यक्रमागत :। तत्रतंनावमन्येतधर्मस्तत्रैवतादृश : इतिविवादभंगार्णव : ॥ परम्परायाआगतःततआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेशः। पुं॰ ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेशः ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिकः। त्रि॰ परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रसुप्ताभृशनास्तिकाः ॥ परलोकेभवः। अध्या

स्मादेष्ठञिष्यते। अनुशतिकादिः॥

पारवतः। पुं० कपोते। पारावते॥

पारशवः। पुं० निषादे॥ यथा। यंब्राह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुतम्। सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवःस्मृतः॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रासुते॥ करणेनसमाचाऽस्यवृत्तिर्ज्ञेयामनीषिभिः॥ परस्त्रीतनये॥ अयसि। लोहे॥ शस्त्रे॥ परान्शृणाति। शॄ०। आङ्परयोः खनिशॄभ्यांडिच्चेत्युः। परशुरेव। प्रज्ञाद्यण्॥ परस्त्रियाअपत्यंवा। परस्त्रीपरशुञ्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृतेःपरशुरादेशोऽञ्प्रत्ययः॥ परशव्यस्यविकारे॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च॥

पारश्वधः। पुं० परश्वधधारिणि॥

पारश्वधिकः। पुं० कुठारधारिणि। पारश्वधे। परश्वधायुधे॥ परश्वधःप्रहरणमस्य। परश्वधाट्ठञ्च॥

पारसिकः। पुं० देशान्तरे। पारसीके॥

पारसी। स्त्री० पारसस्यभाषायाम्॥ पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे॥ तदारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते। ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीद्वये। विशाखार्द्रोत्तराषाढशतभेपापवासरे॥ लग्नेस्थिरेसचेन्द्रेचपारसीमारवींपठेत्। शूद्रइतिशेषः॥ द्विजस्यतदध्ययनाभावात्। सोऽनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम्। सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयइतिमनूक्तेः। औशनसादिप्रोक्तमर्थशास्त्रमधीयानोयदिसान्वयः शूद्रत्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभाषाध्ययनंकुर्वाणः सान्वयोम्लेच्छतामाप्नोतीतिकिंवाच्यम्॥ अपशब्दत्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम्। म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्यात्। अपिच। ब्राह्मणेननापशब्दोवक्तव्यः। भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात्। म्लेच्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमितिपस्पशाभाष्यम्॥

पारसीकः। पुं० अश्वविशेषे। आवट्टजे। परादने॥ देशविशेषे। पारसिके॥ त्रि०। तद्देशोद्भवे॥ पारसीकेदेशविशेषेभवः। कोपधाच्चेत्यण्॥

पारसीकयवानी। स्त्री० खुरासानीअजवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये। पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगुणैः। विशेषात्पाचनीरुच्याग्राहिणीमादिनीगुरुः॥

पारसीकवचा। स्त्री० खुरासानीवच० इ०प्र० वस्तुनि॥ पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा। हैमवत्युदितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषतः॥

पारस्करः। पुं० देशविशेषे॥ पारंक

रोति । डुकृञ्० । कृञोहेत्वितिकः । पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञायामितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेय : । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ढक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धि : ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापार : । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेःप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजैकागारिकाग्निजखादिभ्योविनङ्क्ष्यतीतितद्रक्षणेमहद्दुःखमितिभावयतोविषयोपरमेया तुष्टि : साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० साङ्ख्यविदः ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमयन्तेसकलंप्राप्नुवन्तियेन । अय० । करणेतिल्युट्०युज्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासज्ञे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिक : । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियायाअनुत्पादात् । तथापिशिष्य एवपारायणतुरायणेतिठन्प्रत्ययइ

त्याकर : । तथाहि । यश्चैवाधीते यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयत : । यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपति उभौतौवपत : । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावत : । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापह : । मङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञै : कथितोवीर्यवर्द्धन : ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्तेलग्नेवासुरपूजिते । योग: पारावतोयातु : शुक्रेवालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रबलोयदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिद : ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्शत्रोरहङ्काराद्वाज्ञानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्यय : । द्वितीयेति पञ्चमीतियोगविभागाद्वासमास: ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रि : । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतइव अङ्घ्रिरस्याः ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छ : । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्ट । पारा

वतोन्योवर्द्धे शीकामुकोघुल्घुलारवः। पारावताङ्घ्रिपिच्छस्वक्षेयोगलरवश्चसइति ॥

पारावती। स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्रभेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावारः। पुं० उदन्वति। समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमावृणोति। वृञ्। कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तइति वा। अर्शआद्यच् ॥

पारावारीणः। त्रि० पारावारगामिनि। पारावारङ्गच्छति०। इत्यांद्यर्थेषु। अवारपाराद्विगृहीताद्विपरीताच्चेति खः ॥

पाराशरः। पुं० द्वैपायने। व्यासे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्यम्। ऋष्यण् ॥ न०। पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि०। पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरिः। पुं० वेदव्यासे ॥ पराशरस्यापत्यम्। अतइञ् ॥

पाराशरी। पुं० भिक्षौ। मस्करिणि ॥ पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते। पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोरितिणिनिः ॥

पाराशर्यः। पुं० वेदव्यासे। बादरायणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम्। गर्गादित्वाद्यञ्०इत्यनन्तरापत्ये पिगोत्ररूपाध्यारोपात्प्रत्ययः ॥

पारिकाङ्क्षी। पुं० तपस्विनि ॥ परिकाङ्क्षितुंशीलमस्य। काक्षिकाङ्क्षायाम्। सुपीतिणिनिः। पृ० ॥ यद्वा। पारमत्रास्ति। इनिः। पारिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि इ० हेमचन्द्रः ॥

पारिक्षितः। पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्-अश्वमेधः तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघः। पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥ यथा। पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽनलर्क्षतः। वायव्याग्नेयदिक्संस्थंपारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृत्तिकानक्षत्रात्सप्तभानिपूर्वस्याम्मघातःसप्तभानियाम्यायाम्अनुराधातः सप्तभानिपश्चिमायाम्धनिष्ठातः सप्तभान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसर्वत्रवाक्यशेषः। तत्र०वायव्याग्नेयदिगुपनिबद्धारेखापारिघोदण्डस्तं सर्वथानलङ्घयेदित्यर्थः ॥ तत्रयवनेश्वरः। प्राचीमुदग्द्वारिभिरत्रयायात्प्राग्द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम्। तत्रैवयाम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्यपरांप्रयायादिति ॥

पारिघातिकः। पुं० अधूरथे ॥

पारिजातः। पुं० मन्दारे। पारिभद्रतरौ। सुरद्रुमे ॥ पारिणोब्धेर्जातः ॥ पारमस्यास्ति। अतइनिः। पारिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारेजातोविष्णुपद्याः पारिजातेतिवि-

श्रुतइत्यागमः ॥

पारिजातकः। पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेकः ॥

पारिणामिकः। पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम्। न० परिणयलब्धधने ॥ यथा। मातुः पारिणाय्यं स्त्रियोविभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम्। त्रि० खट्वोपकरणशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा। अर्थस्यसङ्ग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत्। शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांचपारिणाह्यस्यचेक्षणे ॥ इतिमानवे ९ऽध्यायः एनांपत्नीं ॥

पारितथ्या। स्त्री० वालपाश्यायाम्। सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम्। बन्दीबेना० इ० भा०। सिंती० इ० गौ० भा० ॥ परितस्तथाभूतापरितथा। चतुः० स्वार्थेष्यञ् ॥

पारितोषिकः। त्रि० प्रदेये। तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम्। परितोषादागतंवा। शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः। पुं० चौरे। पन्थानंवर्ज्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति। परिपन्थंहन्तिवा। परिपन्थश्चतिष्ठतीतिठक् ॥

पारिपात्रः। पुं० कुलाचलविशेषे। चित्रकूटे। सुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रकः। पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विकः। पुं० अनुगे ॥ पार्श्ववर्त्तिनि ॥ पार्श्वे इतिपरिपार्श्वम्। विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः। परिपार्श्वेवर्त्तते। परिमुखंचेतिचकाराट्ठक् ॥ नट्याः पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लवः। पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये। अश्वमेधेकर्मणिजामितापरिहारार्थंपुत्रादि हतायराज्ञेकथासौष्ठवार्थकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाइत्यादिकासाञ्चित्कथा। तस्यांरात्रौपारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि०। चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते। प्लुङ्गतौ। अच्। प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रः। पुं० मन्दारे। निम्बतरौ। पारिजातके। पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथभेदः कृमिप्रणुत् ॥ तत्पुष्पंपित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति। अतइनिः ॥ पारिपारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा। प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रकः। पुं० भद्रदारुणि। द्रुकिलिमे। देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न०। कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम्। न० कुष्टौषधौ व्याप्ये। पाकलेपरिभावेसाधुः ॥ तत्रसाधुरितियत्स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाश्रयेषुभवति। भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

भुवोभावे । जामिनी इ० भा० ॥ यथा । साक्षित्वंपारिभाव्यञ्चदानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ताःपरस्परमितिदायभागः

पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्केतेनार्थवोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुमात्रवृत्तिपरिमाणे ॥ परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिकः । त्रि० सेवके ॥ अपपरीत्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परिमुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्जयित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमुच्यते । यदातुसर्वतोभावेपरिशब्दःप्रादिसमासश्चतदायतोयतःस्वामिनोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोर्थोबोध्यः । एवंपारिपार्श्विकेप्यूह्यम् ॥

पारियात्रः । पुं० पारिपात्रगिरौ । चित्रकूटे ॥ परितोयात्रयादृश्यते । शेषइत्यण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रकः । पुं० पारियात्रे ॥ स्वार्थेकन्

पारिरक्षकः । पुं० मस्करिणि । तापसे ॥

पारिवर्हः । पुं० न० विवाहकालप्रदेयेवरवध्वोःप्रीतिदेये ॥

पारिशः । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दराले । कपीतने । पलाशपीपलइतिगजगण्ड० इतिचगौ० भा० प्र० वृत्ते ॥ पारिशोदुर्जरःस्निग्धःक्रमिशुक्रकफप्रदः । फलेम्लमधुरोमूले कषायःस्वादुमज्जकः ॥

पारिषदः । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसभायांसाधुःपरिषदोण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागाण्णः ॥ उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिषदिभवः । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । पत्राध्वर्युपरिषदश्चेत्यञ् ॥

पारिषद्यः । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसाधुः । परिषदंसमवैतिवा । परिषदोण्यइतिण्यः ॥

पारिहारिकः । त्रि० परिहारकर्त्तरि ॥

पारिहार्य्यः । पुं० आवापके । कटके वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । घञन्ताच्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । न० परिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्कर्याम् । सनालजलपात्रे । झारी इ० भा० ॥ दन्तिनःपादरज्जौ ॥ परागे ॥ पात्र्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे ॥ पारयति० पार्यतेवा । पृपूर्त्तौ । चु० । पचाद्यच्घञ्वा । ङीप् ॥

पारीक्षितः । पुं० परीक्षितनृपे ॥ परी

क्षिततनये । जनमेजये ॥ न० । परीक्षितकथिते श्रीभागवते ॥

पारीणः । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषिकः खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारेतिखोवा ॥

पारीन्द्रः । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥

पारीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पटशाटके ॥

पारुः । पुं० वन्हौ ॥ सूर्ये । पिवति । पा० । वा० । पिवतेरपिरुः ॥

पारुष्यः । पुं० गीष्पतौ । वृहस्पतौ ॥ न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥ प्रत्यक्षरूक्षवचनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये ॥ संक्रन्दनवने ॥ परुषोनिष्ठुरभाषी । तस्यभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ अगुरुणि ॥

पारेरकः । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमाला ॥

पार्घटः । पुं० पांशौ ॥ इतिहारावली ॥

पार्थः । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्रसादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअपत्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥ राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ् ॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिवः । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे ॥ वत्सरविशेषे ॥ बहुशस्यानिजायन्तेसर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रेलाटदेशेचपार्थिवेनात्रसंशयः ॥ १९ ॥ शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि० पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिविकारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्याईश्वरः तत्रविदितोवा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञावित्यनुवर्त्तमाने तस्येश्वरः तत्रविदितइतिचेत्यञ् ॥ पृथिव्याअयमितिप्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञौ । तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अञिपार्थिवीतिवोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । सर्वभूमौत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् तथासर्वाणिभूतानिविभ्रतः पार्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनकजायाम् ॥ अणन्तत्त्वाट्टिड्ढेतिङीप् ॥

पार्परः । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कीमाश्रे । यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥ नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ गदान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्याप्तिकः । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥ पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा । अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणमुदाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत्पार्वणमितिस्थितिः ॥ पार्वणपदेनगोष्ठी

श्राद्धान्यपिगृह्यन्तेतेषांपार्वणविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वणिभवमिति व्युत्पत्तिस्तथापिदिवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं स्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकर्म्मणि । पुं० मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । वकायन इतिडेकइतिच भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृड़ान्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम् ॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य इयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थे तुअपवादित्वादिञ्स्यात् । इतोमनुष्येतिनङीष् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० गणविशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । कान्तादण् । असरूपत्वाच्छैषिकाच्छैषिको

नेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु: ॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुलहुलइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शूनांसमूह : । पार्श्वणस् । सितिचेतिपदत्त्वाद्भत्वाभावादोर्गुणेन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वण्शुनौपृचेतिश्वण् णित्त्वाद्वृद्धि : ॥ कटेरूपरिचतुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैर्मृदुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि : । नराभूम्यधिपा ज्ञेयाविपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ कुसृत्याविभावन्वेषीपार्श्वक : सन्धिजीवकइ०हे० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥

पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यानमितितसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

द्वौ ॥ मुखपार्श्वंतसोर्लीपश्चेतिच्छः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैकादश्यांश्रीहरे : पार्श्वपरिवर्त्तनोत्सवे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्वस्यपार्श्वमेववाभाग : ॥

पार्श्वशूल : । पुं० न० शूलरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेवदारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसीसैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेनस्ये तथाभ्यङ्गे तैलमेतत्प्रदापयेत् । हृच्छूलंपार्श्वशूलञ्चगण्डमालांचनाशयेत्इतिगारुडे १८९ अध्यायः ॥

पार्श्वस्थ : । पुं० समीपस्थितनटे ॥ त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षाधोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे ॥ इ० हे० ॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्याम् ॥ जीवन्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पार्षद : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यइतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात्सः ॥

पार्षद्य : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षद्दिसाधु : । पर्षदोण्यः० इ० ण्य : ॥

पार्ष्णि : । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भागे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ० भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री० उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्षति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने । घृणिपृष्णिपार्ष्णीतिसाधु : ॥ स्पृशन्त्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥

पार्ष्णिग्राह : । पुं० पृष्ठत : शत्रौ । जिगीषो : पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशेषेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनिर्यातस्यय : पृष्ठवर्त्तीनृपतिर्देशाक्रमणाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥ पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्मण्यण् ॥ गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥

पालः । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० राज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥

पालकः । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके ॥ न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् ॥

पालकाप्य : । पुं० मुनिविशेषे । करेणुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

पालकाव्य : । पुं० गजशास्त्रकृतिमहर्षिविशेषे ॥

पालघ्न : । पुं० जलजतृणभेदे । छत्रायाम् ॥ पालंक्षेत्रंहन्ति । अमनुष्येतिटक् ॥

पालङ्कः । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्इ० प्र० शाके । वाज० इ०प्र०खगे ॥

पालङ्गी । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ्डू०भा०प्र०शा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० डू० प्र० शाके । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकायाम् ॥ अस्यगुणाः । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वंशीलत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणञ्चेति० राज० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरखोंटीतिगौ०भा० ॥ पालङ्कशाकेपालङ्क्या वास्तुकाकाराक्षुरिकाचीरितच्छदा ॥ पालङ्क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदिनीगुरुः । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमाकीर्णंहिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्अङ्क्यते । अङ्कपदेलक्षणेच । अदन्तः । अचीयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभार्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टेपियदिसाध्वीपतिव्रतेतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्यः प्रसूतायाः गोर्दुग्धे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाशः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशखण्डादौ ॥ पलाशस्यविकारः । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० डू० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्डः । पुं० मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डंतिलतैलयुक्तंविपाचितंसैन्धवकासमर्दैः । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचोष्णामेदःशुक्रविवर्द्धिनीति ॥

पालिः । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छात्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ण्यन्तः । अचइः ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥

पालितः । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्दः । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयोः ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

श्रेण्याम् ॥ स्थाल्याम् ॥

पाल्यः । त्रि॰ रक्षणीये ॥

पाल्वलम् । न॰ पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसरः पल्वलंस्याद्यच्चचन्द्रक्षंगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्क्षल्पं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥

पावकः । पुं॰ अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितृनरे ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावकः पवमानश्चशुचिरग्निश्चतेत्रयः । निर्मथ्यः पवमानःस्याद्वैद्युतःपावकःस्मृतः ॥ यश्चासौतपतेसूर्यः शुचिरग्निस्त्वसौस्मृतः ॥ इतिकौर्मे १२ऽध्यायः ॥ पुनाति । पूञ्॰ । ण्वुल् ॥ पक्षिवि॰ ॥

पावकारणिः । पुं॰ अग्निमन्थे ॥

पावकिः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥

पावनः । पुं॰ द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्येग्नौ ॥ यः शीतापनोदनाद्यऽर्थंवहुषुप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योग्निः ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न॰ प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि॰ ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि । पापक्षयकरे गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥

पावनध्वनिः । पुं॰ शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥

पावनी । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥

पावितः । त्रि॰ पवित्रीकृते ॥

पाशः । पुं॰ मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्वः सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वकः शोभनार्थे ॥ छत्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । वन्धनहेतौ । पाशजाले । देहेन्द्रियादिसंयोगवियोगलक्षणे॰ अनवरतजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जाभयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्त्तिताः ॥ पाश्यतेबध्यतेयेनवा । पश वन्धने । चु॰ । घञ्॰ घोवा ॥

पाशकः । पुं॰ अक्षे । देवने । पासा॰ । इतिभा॰ ॥ पाशयति॰ पशयतिवा । पश॰ ॥ ण्वुल्॰ कुन्वा ॥

पाशजालम् । न॰ प्राबल्यादौ ॥ प्राबतीशवलिकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकीर्त्तिताः ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्यप्रतिबन्धकत्वात् पाशानांजालमिवजालम् ॥

पाशपाणि : । पुं० वरुणे । अप्पतौ ॥ पाश : पाणौयस्य ॥

पाशवपालनम् । न० घासे ॥

पाशित : । त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥

पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि : ॥

पाशीकृत : । त्रि० पाशबद्धे ॥

पाशुपत : । पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम्० तत्प्रियत्त्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्दैवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यर्थेऽश्वपत्यादित्त्वादण् ॥

पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताकेवह्निपुराणोक्तव्रतबिशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं हत्वासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन : सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलाग्रे ॥

पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिबिशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । प ल- । कर्म्मण्यण् । तस्यकर्म्म भावोवा । ष्यञ् ॥

पाश्चात्य : । त्रि० अन्त्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भ । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥

पाश्चात्याकरसम्भवम् । न० रोमके । रामलवणे । सांभर० हि० भा० ॥

पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह : । पाशादिभ्योय : ॥

पाषक : । पुं० पादाभरणविशेषे । पाषुली० गौड़० भा० ॥

पाषण्ड : । पुं० बौद्धक्षपणकादौ । वेदविरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गंसङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षणु दाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड : । पृषोदरादि : ॥

पाषण्डक : । पुं० पाषण्डे ॥

पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौञ्ज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापै रालापंस्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित : ॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्यैस्तुसन्त्यक्तात्त्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदवादविरोधिभि : ॥ पाषण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्यावापिपापिभि : । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्ज्जयेत्

॥ एतेनग्नास्तवाख्याताद्दृष्ट्याश्राद्धोपघातकाः । एषांसम्भाषणात्पुंसां दिनपुण्यंविनश्यतीत्यादिपाद्मोत्तरखण्डम् ॥

पाषाण : । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्द्धन्य : ष : । पषत्यनेनवापषवाधेग्रन्थे च । हलश्चेतिघञ् । अणति । अण० । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारक : । पुं० टङ्के । टांकी इतिभा० । पाषाणस्यदारक : ॥

पाषाणदारण : । पुं० टङ्के ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ण्यन्त : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद : । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन : । पुं० हाथाजुडी०इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । वृक्षविषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभेदइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिद्भिन्नयोजनी । अश्मभेदोहिमस्तिक्त : कषायोवस्तिशोधन : ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्महृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थरचूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके॥

पाषाणी । स्त्री० वटखरा० इ० प्र० क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक : । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चोपसर्गेक : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय : । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

पिकबन्धु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष : । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग : । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्द : । पुं० वसन्तकाले ॥ पिकानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । कोकिलायां ॥

पिकेक्षण : । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्यचक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्क : । पुं हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्दमाला ॥

पिङ्ग : । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । वलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिञ्जति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

क्वादि : ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥

पिङ्गचक्षु : । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोथदुर्भिक्षंसमासात् कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्माक्षिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कडार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कद्रु : । केचिदत्रद्वयंद्वयंपर्यायमाहु : अत्र नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कद्रुः ॥ पिशङ्गोरोचनापांडु : कद्रु : कनकपिङ्गल : ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्त : कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवद्बहुवर्णविशेष : कपिल : इत्यपिव्याख्यातारमाहु : ॥ न० । पित्तले ॥ पिञ्जति । पिजिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ०रा०॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदु:खं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति. श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाड़ीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डाध : स्याधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाड़ीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥

पिङ्गलिका । स्त्री० वलाकायाम् ॥

पिङ्गसार : । पुं० हरिताले ॥ इ०रा०॥

पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श०. चं ॥

पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहावितिषच् ॥

पिङ्गाश : । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शेषे । पाङ्गाश० इ० गौ० भा० ॥ न० जात्यस्वर्णे ॥

पिङ्गाक्षी । स्त्री० नालिकायाम् ॥ इ० हे० चं० ॥ नौलिकायामिति मेदिनिकर : ॥

पिङ्गास्य : । पुं० पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविषिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षण : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गोग्रज : । पुं० रवे : पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्ड : । पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्त्यन्नम् । क्षमु० । जमन्ताड्ड : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : ॥ अपिचण्ड्यतेऽनेन हेतुनावा । चडिकोपे । पुंसीति घोवा ॥

पिचण्डिल : । त्रि० तुन्दिले ॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचव्य : । पुं० कार्पासे ॥ इ० हे० ॥

पिचिण्ड : । पुं० पिचण्डार्थे ॥ पृ० ॥

पिचिण्डिका । स्त्री० पिण्डिकायाम् । जङ्घापश्चिमभागे । पिँडली० इति भाषा० ॥

पिचिण्डिल : । त्रि० तुन्दिले । बृहत्कुक्षौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचु : । पुं० निर्वीजकार्पासे । तुले । कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥

भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्दने । मृ० कु : ॥

पिचुक : । पुं० मदनवृक्षे । मयना० इति० गौड़भा० ॥

पिचुतूल : । पुं० न० कार्पासतूले ॥

पिचुमन्द : । पुं० निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति । मदिस्तुत्यादौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्द : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ पिचुं कुष्ठभेदंमर्दयति । मृदक्षोदे । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुल : । पुं० झाबुकद्रुमे । झाउ० इतिभा० ॥ इज्जले । हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥

पिच्चटम् । न० सीसके ॥ रङ्गे । त्रपुणि । रांग० इ० भा० ॥ पुं० नेत्ररोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्च च्छेदने । अच् । पिच्चंटीकते । अन्येभ्योपीतिड : ॥ पिच्चयति । शकादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छ : । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न० । वर्हेशिखण्डे ॥ चूड़ायाम् । पिच्छति पिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । अच्घञ्वा ॥

पिच्छल : । त्रि० अशुद्धे ॥

पिच्छलदला । स्त्री० वदरीवृक्षे ॥

पिच्छवाण : । पुं० श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री० पूगे ॥ छटायाम् ॥

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिविष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० दू० भा० ॥ पङ्क्तौअश्वपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलालायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ दू० श० चं० । पिच्छाते । पिच्छबाधे । गुरोश्चेत्य : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छाते वा । अच्घञ्वा ॥ यद्वा । पतितुमिच्छति । पत्लृ० । सन्नन्त : । प० अच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मान्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लालसीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमितिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभरत:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपादीतिभानुदीक्षित : । यथा । तरुण'सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्डयुक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पिच्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छादित्वात्इलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्ष ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्त्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ धन्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिंशपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुविशेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकाक्षुपे ॥ शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्यास्ति । पि० इलच् ॥

पिच्चोदकम् । न० नेत्रमले ॥

पिञ्ज : । पुं० बधे ॥ पिञ्जनम् । पिञ्जिहिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० वले ॥ त्रि० ॥ व्याकुले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट: । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनुषि । विहनने । तूलस्फोटनकार्मके । पीजनदू० भा० ॥

पिञ्जर: । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्तवर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पच्यादिरोधगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतवर्णे ॥ पिञ्जनम् । पिञ्जिहिंसायाम्०वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनिट्त्वचनान्नकुत्त्वम् । पिञ्जं वर्णविशेषंरातिक : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति०पिञ्जतेवा । पिञ्जि० । बाहुलकादलच् ॥ पिञ्जं लातिवा । आतद्वतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच। प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानस् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा०नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पं:इज०इ०गौ०भाषा ॥ इ०त्रि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावित्यूलच् ॥

पिञ्जूष : । पुं० कर्णमले ॥ इ०हे० ॥

पिञ्जेट : । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिट: । पुं० नलादिरचितेभाण्डे । कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयो : । कर्त्तरिइगुपधेतिक : ॥ न०चाले ॥ इ०त्रि० ॥

पिटक : । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ त्रि०विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां०पिटका । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूह: । पाशादिभ्योय : ॥

पिटङ्कश : । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाक : । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठर : । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥ कुद्रङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयो : । बाहुलकादरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधेतिक : । पिठंराति । रादाने । आतोनुपेतिक : ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अध : सच्छिद्रपिठरीतिलक्ष्यम् ॥

पिडक : । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्ड : । पुं० वोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० श्राद्धविशेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपिण्डदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच्० ॥ पिण्ड्यतेवा । कर्म्मणिघञ् ॥

पिण्डकः । पुं० सिह्लनामगन्धद्रव्ये ॥ पिशाचे ॥ पिंडालौ ॥ वोले ॥ पिण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्दः पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूरः । पुं० राजजम्ब्वाम् । पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्ज्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् । स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकास्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थंपथ्यखर्जूरीम् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे । पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रंपिण्डसदृशंस्वल्पसत्त्वंतथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकंस्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलकः । पुं० तुरुष्के । सिह्ले ॥

पिण्डदः । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥ यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः । पिंडदः सप्तमस्तेषांसापिंडंसाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपदम् । न० अङ्गविशेषे ॥

पिण्डपादः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवापुष्पे ॥ कुशेशये । पद्मपुष्पे ॥ तगरपुष्पे ॥

पिण्डपुष्पकः । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलाब्वाम् ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डद्रवफलानियस्याः । सम्भक्षेतिटाप् ॥

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्डके । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिंडलः । पुं० सेतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिंडवीजकः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिंडा । स्त्री० पिंडायसे ॥ कस्तूरीप्रभेदे ॥ वंशपल्याम् ॥

पिंडातः । पुं० सिह्लके ॥

पिंडान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्ये । मासिकश्राद्धे ॥ पितृयज्ञपिंडानामनुपश्चादाह्रियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिंडायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिंडारः । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥ महिषीरक्षके ॥ द्रुमे ॥ क्षेपे ॥ विकङ्कतवृक्षे न० । फलशाकविशेषे ॥ पिंडारंशीतलंबल्यंपित्तघ्नंरुचिकारकम् । पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरं स्मृतम् ॥

पिंडारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वारवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रमहादेवस्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्राःशूलचिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यते ॥

पिंडालुः । पुं० कन्दगुडूच्याम् । ग्रन्थिले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे । सुथिनी० इ० भा० । चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडालुकम् । न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ०भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडाश : । पुं० भिक्षौ ॥

पिंडाह्वा । स्त्री० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पिंडिका । स्त्री० रथनाभौ । रथचक्रमध्ये सर्वश: काष्ठानियत्रसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनोधोमांसलप्रदेशे । पिंडली० इ० भा० ॥ श्वेताम्लौ ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे । पीठे ॥ पीडयन्ते अरायस्याम् । पिडि० । हलस्येति घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

पिंडित : । पुं० तुरुष्के । सिल्हके । नागौरीगूंद० लोबान० इ० भा० ॥ त्रि० गुणिते ॥ घने ॥

पिंडी । पुं० पिंडीतके । मदने ॥

पिंडिल : । पुं० सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि० स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि० । सलिकलीति० इलच् ॥

पिंडिला । स्त्री० गोडुम्बायाम् ॥

पिंडी । स्त्री० पिंडीतगरे ॥ अलाबूप्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ० ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे । इ० धरणि: ॥ पिंडे ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥

पिंडीतक: । पुं० मरुवके । श्वसने । मदनवृक्षे ॥ पिंडींतनोति । तनु० । अन्येभ्योपीतिड: । संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरविशेषे । कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरे ।

पिंडीतरु : । पुं० महापिंडीतरौ ॥

पिंडीपुष्प : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पिंडीर : । पुं० दाडिमद्रुमे ॥ त्रि० नीरसे ॥

पिंडीशूर : । पुं० गेहेनर्दिनि । गेहेशूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परद्वेषिणि ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पिंडोलि : । स्त्री० भुक्तसमुज्झिते ॥

पिण्याक : । पुं० न० तिलकल्के । खल० इ० भा० ॥ तिलकिट्टन्तु प्रिण्याकस्तथा तिलखलि:स्मृता । पिण्याकोग्लयनोरूक्षो विष्टम्भीदृष्टिदूषण: ॥ हिंगुनि ॥ बाह्लीके । कुङ्कुमे ॥ सिह्लके ॥ पण्यते । पण० । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्लृसञ्चूर्णने । पिनाकादित्वादाक : षस्यणत्वम् । धातोर्युगागमश्च ॥

पितरौ । पुं० सहोक्तयामातापित्रो: ॥ माताचपिताच । पितामाचेत्येकशेष : ॥

पितामह: । पुं० विरञ्चौ । पद्मयोनौ । ब्रह्मणि ॥ तापस्यजनके । आर्यके ॥ लोकपितृणांमरीच्यादीनामर्यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहादूत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित : ॥ आदिगुरुचतुष्कले(ऽ॥) ॥

पितामहसर : । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिषिच्चेतिडामहच्षित्वान्ङीष् ॥

पिता । पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचवालोपिपितैव । यथाहमनुः । ब्राह्मस्यजन्मन : कर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता । वालोऽपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः अध्यापयामासपितॄन्शिशुराङ्गिरसः कवि : । पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यव : । देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंवः शिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैवाल : पिताभवतिमन्त्रद : । अज्ञंहिवालमित्याहु : पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पारक्षणे । नप्तृनेष्टृत्वष्ट्रितिनिपातनात्साधु : ॥ पुं० भू० पितरः । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्यः पितरोजाता : पितृभ्योदेवमानवाः । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वश : ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्या : ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे श्राद्धादौ ॥

पितृगण : । पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्य येमरीच्यादयः सुता : । तेषांमृषीणांसर्वेषांपुत्रा : पितृगणाःस्मृताः ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्प्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥ पितॄणांतृप्तिमात्रे ॥ विनारूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलै : खगै : । विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्खः ॥ नेष्टकादिचितेपितॄंस्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरानक्लिष्टकषायवासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेषतर्पयत्यद्भि : पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तम : । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वादय : ॥

पितृतिथि : । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्ध्वंपित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदंमृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपिग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपति : । पुं० यमे ॥ पितॄणांपतिः ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितु : पिता ॥

पितृप्रसू : । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रिय : । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रिय : ॥

पितृवान्धव : । पुं० पितुर्मात्रादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातु : स्वसु : सुता : । पितु : पितु : सोदराश्चविज्ञेया :पितृवान्धवा :

पितृभोगीण : । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हित : । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

पितृभोजन : । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसार्थेमतुप् ॥

पितृयज्ञ : । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाण : । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तंदत्तमितिकर्म तेनप्रतिपत्तव्ये पथि । कृष्णगत्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥

पितृराज : । पुं अर्यम्णि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोक : । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिण : पन्था: पितृलोक : सउच्यते । मनुष्यानन्दत : सोयंगुणैस्तु स्याच्छताधिक : ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्य : । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितु : स्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभ : । त्रि० मनोजवे । पितृसमे ॥ पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गइ० क : ॥

पितृसू : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकत : ॥ पीतंनिरामम् । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंसौरंतेज : पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षान्तनिदाघयोश्चेति । अत्रकोपइति संबध्यते ॥ यत : । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्यैष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्रविचारज्ञै : पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

कोपकारणान्याहभावमिश्र : । कटूष्णोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायामनद्यादिभिः । भुक्तेऽजीर्यतिभोजनेचशरद्ग्रीष्मे तथा प्राणिनांमध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसमयेपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलैःकुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषामिषेणच । गव्येनदधितक्रेणनृणां पित्तंप्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिकाः यास्यप्रभेदा : पंचोक्ता : । यथा । पाचकंभ्राजकंचैवरञ्जकालोचके तथा । साधकंचैवपंचेतिपित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्याह । अग्न्याशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपित्तंनिवसतिक्रमादितिभावप्रकाशः ॥ अपिदीयतेस्म । दो० देङ्० वा । क्तः । अचउपसर्गात्तः । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः । संज्ञापूर्वकत्वाद्दस्तीतिदीर्घोन ।

पित्तघ्नम् । न० घृते ॥ पित्तं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिठक् ॥ त्रि० पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री० गुडूच्याम् ॥ ङीप् ॥

पित्तज्वरः । पुं० पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषतः कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्तज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न० रोगविशेषे । रक्तपित्ते ॥

पित्तलम् । न० धातुविशेषे । आरकूटे । पीतल० इ० भा० ॥ त्रि० पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्वा । सि० लच् ॥

पित्तला । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥

पित्तारिः । पुं० पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यअरिः ॥

पित्रीयः । त्रि० पित्रे हिते । तस्मैहितमितिछः ॥

पित्र्यः । न० पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ आद्यादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकल्पे ॥ पितरोदेवताअस्य । वाय्वृतुपित्रितियत् । रीङ्ऋतः । यस्येतिच ॥ त्रि० पितुरागते ॥ ततआगतइत्यधिकारेपितुर्यच्चेतियत् ॥

पित्सन् । पुं० विहङ्गमे ॥ त्रि० पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छुः । लटः शतृ । सनिमीमेतीस् । अभ्यासलोपः ॥

पित्सनम् । न० पथि ॥ इतिप्राणकृष्णशब्दाम्बुधिः ॥

पित्सुः । त्रि० पिपतिषति ॥

पिधानः । पुं० न० तिरोधाने ॥ अपिपूर्वकडुधाञोल्युट । वष्टिभागुरिरितिपक्षेअल्लोपः ॥

पिनद्धः । त्रि० आमुक्ते । परिहितक-

वचाद्दौभटे ॥ अपिनह्यतेस्म । णहवंधने । कर्मणिक्त : । वष्टिभागुरिरित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं॰ न॰ रुद्रचापे ॥ पांशुवर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शाङ्करएवत्रिशूल : इति॰स्वामी । पातिशिवानुचरान् । पिनाक्नाद्दयश्चेतिपातेराक : इत्त्वंनुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥ पिनाकादित्त्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं॰ शिवे ॥ पिनाकोधनुरस्यास्ति । इनि : ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ रवि : षष्ठेसितश्छिद्रे तृतीयेभूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविज्ञेयोयातुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषन् । पुं॰ खगे ॥ त्रि॰ पित्सौ । पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं॰ विहगे ॥ त्रि॰ पतितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्रत्यय : । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री॰ तृषि ॥ लोभस्यभार्येयम् । पश्यचुत्पिपासे ॥ पातुमिच्छा । पापाने । धातोरितिसन् । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : । पिवते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं॰ कीटविशेषे ॥ अपिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् । वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थेकन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री॰ पिपीलकस्त्रियि । चौँटी॰इ॰भा॰ ॥ टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री॰ पिपीलिकायाम् ॥ घञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं॰ खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री॰ खाद्यभेदे । गुडशर्करायाम् ॥

पिप्पल: । पुं॰ बोधिद्रुमे । चलदले । अश्वत्थवृक्षे । पीपल॰इ॰भा॰ ॥ पिप्पलोदुर्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्रणास्रजित् । गुरुस्तुवरकोरुक्षोवर्ण्यो योनिविशोधन:इतिभावप्रकाश : ॥ * अत्रपद्मपुराणोक्तानिवचनानिलिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशाकेनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ * ॥ अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरार्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोवचनंयथा ॥ †*† ॥ एवंसमर्चितोऽश्वत्थ: सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञार्थंच्छेदितोश्वथ : सर्वारोग्यप्रदोभवेत् ॥ *†* ॥ अश्वत्थ : पूजितोयेन पूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थश्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: ॥ अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवमयोगुरु: । ससेव्य : पूजनीयस्त्वक्षणाच्चयविनाशक: ॥ भृग्वर्कवारेभौमेचमध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

नंकार्यंकुलक्षयभयात्मभिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिमूलेसिक्तत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षिविशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥

पिप्पलकम् । वक्षोजप्रान्ते । चूचुके ॥ सीवनसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० वालिवैधव्ययोगनाशकेव्रते ॥ वलवद्विधवायोगेवाल्ये सतिमृगीदृशाम् । पितारहसिकुर्वीत तद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलादः । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ पिप्पल्येव । स्वार्थेकः । ह्रस्वः ॥

पिप्पली । स्त्री० कणायाम् । उपकुल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अनुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरी लघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शः प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्राकफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदः कफविनाशिनी । श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी ॥ जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुडपिप्पली । कासाजीर्णाऽरुचिश्वासहृत्पाण्डुकृमिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णाद्गुणोऽत्रभिषजांमतः ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । वा० अलच् । पृ० । गौरादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके । पीपलामूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूलम् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमूले ॥ इ० हे०

पिप्लुः । पुं० जटुले । लस्सन इतिभाषा ॥ अपिप्लवते प्लुङ्गतौ ॥ मितद्र्वादित्वाड्डुः । वष्टिभागुरिरल्लोप मवाप्योरुपसर्गयोः ॥

पियालः । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धवीजस्यवृक्षे ॥ पीयते । पीयुः सौत्रोधातुः । पीयुक्षणिभ्यांकालन् । बाहुलकाद्ध्रस्वश्च ॥

पिलुकः । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः । पुं० क्लिन्नचक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्ने चक्षुषीअस्य । क्लिन्नस्यचिल्पिलीतिपिलादेशो लश्चप्रत्ययः ॥ चक्षुर्गतः क्लेदरोगः पिल्लशब्दवाच्यः । तद्योगाच्चक्षुस्तद्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः ॥

पिशङ्गः । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशेवर्णे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ पिंशति । पिश अवयवे । विडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥ पक्षेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाक्षिको ङीप् ॥

पिशाचः । पुं० देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच० इतिचभाषा० ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश० । कर्म्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोपः । अश्शब्दस्यशाचादेशः । मध्यतालव्यः ॥ प्रेते ॥ यथा । अशौचान्ताद्द्वितीयेह्नियस्यनोत्सृज्यतेवृषः । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचकः । पुं० पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥

पिशाचकी । पुं० कुबेरे ॥ पिशाचाःसन्त्यस्य । पिशाचाच्चेतीनिः कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रुः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानां द्रुः ॥

पिशाचपतिः । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानां पतिः ॥

पिशाचवृक्षः । पुं० शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री० गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न० मांसे ॥ पिंशति । पिश अवयवे । पिशेः किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्तः ॥

पिशिता । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि० शाष्कुले । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशुनः । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तलक्षणष्टाप् ॥

पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूपे ॥ त्रि० चूर्णिते । चूर्णीकृते । क्षुण्णे । पीसा इ० भा० ॥

पिष्टकः । पुं० घृतपूपादौ । अपूपे पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकारः । संज्ञायामिति कन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदास्याम् । पिसनहारी इ० भा० ॥

पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । विष्टपे ॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिनः । विशप्रवेश

ने । अस्मात् ० विटपपिष्टपविशपोलपाइत्यौणादिक : कपन् ० विशतेरादे : प : प्रत्ययस्यतुट्चश्चेतिषत्वम् ॥ यद्वा पिश्यते ० पिष्यतेवा । पिशगतौ ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रेविष्टपस्थानेपिष्टपद्वलिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्त: । नायंयुक्त: । यत्रब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठ्यादिपाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषे । पिष्टपाकपात्रे । तई इ० भा० ॥ तेलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुपचष् ० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यपचनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूर: । पुं० वटकेघृतपूरे ॥ इ०हे०॥

पिष्टवर्त्ति: । पुं० मुद्गकसूरादिपिष्टेचमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ०हा० ॥

पिष्टात: । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छके । अवीर इतिबुक्का० इतिभा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थमेकीकृत्यगन्धद्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्म्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतत्रचीरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टविदले ॥ पिठो इ० भा० ॥ यथा । दालि: संस्थापितातोयेततोपहृतकाञ्जिका ॥ शिलायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिताबुधैरितिभावमिश्र: ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेताम्लिकायाम् ॥

पिहित : । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका ० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ् ० । क्त : । दधातेर्हि :। भागुरिमतेनाल्लोप : ॥

पीठ: । त्रि० चौकीतिपीढी० इत्यादिनाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिंसासंक्लेशनयो : । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घ: । पीयतेऽत्रवा । पीङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाणकाष्ठैश्चपीठस्त्रिविधउच्यते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्य : ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्नेदेवतास्थानविशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्या : सत्या : शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाअवयवा: यत्रयत्रपतितास्तएवदेशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्निति पौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ * ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्वरउवाच । मात : परापरेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

ठंशक्तिभैरवदेवता : ॥ देव्युवाच ॥ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सलया:भिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनतत्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं भैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन विष्णु चक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्मरंध्रं हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन : । कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादिगम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रं मे देवीमहिषमर्द्दिनी। क्रोधीशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ २ ॥ सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभैरव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा तत्रदेवता ॥ ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदेशश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया भगवतीगुणातीतावरप्रदा ॥४॥ ज्वालामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव: । अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजालन्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदेवीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरव; ॥६॥ देवताजयदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीमम ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महामायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षहस्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥ उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपातश्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्डकीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११ ॥ वहुलायांवामवाहुर्वहुलाख्यातुदेवता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्परश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर : । भैरव : सिद्धिद : साक्षाद्देवीमङ्गलचण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षवाहुर्मेभैरवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलियुगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रिपुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता। भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद : ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्रामरीभैरवोम्वर : ॥ १६ ॥ योनिपीठंकामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । यत्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपिणी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमानन्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवीतत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवीदेवीतत्रनक्षत्रदेवता । प्रचण्डचण्डिकातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ वगलाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी । एतानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥ एवंतादेवता : सर्वाएवंतेदशभैरवा : ॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरूपेगृहेगृहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

समासाद्ययावच् छिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णंत्रिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवादय : । भूतधात्रीमहामायाभैरव : क्षीरखण्डक : ॥ युगाद्यायांमहादेवदक्षाङ्गुष्ठंपदोमम ॥ १९ ॥ नकुलीश : कालिपीठेदक्षपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीषुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वर : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्थाकिरीटत : । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीदेवताकालभैरव : । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्डलञ्चममश्रुते : ॥ २३ ॥ कान्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेचगुल्फत : । स्थाणुर्नाम्नाचसावित्रीदेवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणिवंधचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरवः । २६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरव : शम्बरानन्दोदेशेदेशेव्यवस्थित : ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेचकङ्कालोभैरवोरुरुनामक : । देवतादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब : कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वामहा

देवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारे भूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधक : । नत्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेनस्तु । नर्म्मदाख्येनितम्बक: ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यञ्चशिवानीचण्डभैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥ संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशुचौ । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पंवामेवामनभैरव : ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव: ॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावामगुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्चप्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ ऊर्द्धोष्ठोभैरवपर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी । देवीबिकृताख्योजलेस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमातृका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ अनायीभैरवोवत्ससर्वशैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांदक्षस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव: ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

क्षोमहोदरः॥ ४२ ॥ नालाहटां नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा । तत्र साकालिकादेवो सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णमेचभीरुर्नामभैरवः । देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमनः पातश्चक्रनाथस्तुभैरवः । नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ अग्नोरेपाणिपद्मश्चदेवतायशरेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायकः ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वरः । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशयः ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वरः । इन्द्राणीदेवतातत्रइन्द्रेणोपासितापुरा ॥ ४९ ॥ विराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवोऽमृताख्यश्चदेवी तत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधे दक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरवः । सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिताः पुत्रपीठनाथाधिदेवताः ॥ चित्राधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोक्रियतेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ अज्ञात्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिञ्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येतकल्पकोटिजपादिभिः ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदं दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यातशान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौशिवपार्वतीसंवादेएकपञ्चाशद्विद्योत्पत्तौपीठनिर्णयः समाप्तः ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेवद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलिः । पुं० नायकविशेषे । पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्दः । पुं० नायकविशेषे । नर्म्मसचिवे ॥ तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादक इति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधिः प्रयच्छकरुणा गर्भंव चोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांवास्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहुर्यस्मैकुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेइति ॥ नाट्योक्तानायकप्रिये ॥

पीठसर्पकः । त्रि०
पीठविसर्पी । खञ्जे
पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्गौ ॥

पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री० पातनिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौंकी

पीढा॰ पीढी॰ इत्यादिभाषा ॥

पीडनम् । न॰ अवमर्द्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपरचक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्द्दने । टीपना फींचना भीचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविषमाशनपीडनाद्यैःपक्वंद्रुमादिवफलंपततिक्षणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥

पीडा । स्त्री॰ बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु॰ । भिदाद्यङ् । णिजभावेगुरोश्चेत्य :। टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पीडितम् । न॰ स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि॰ । यन्त्रिते । बाधिते । मर्द्दिते ॥ पीडासञ्जातास्य । ता॰ इतच् ॥

पीत : । पुं॰ गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहल्दिया इतिचभाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न॰ पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि॰ पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिबतिवर्णान्तरम् । औणादिकःक्तः ॥ पीयते चक्षुषायम् । पापाने । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ पीतागावइत्यत्रतु॰ पीतंपानम्॰ आसामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययोबोध्य : । यद्वोत्तरपदलोपोत्रद्रष्टव्य : । पीतोदका : पीता : । अत्रोदकस्यपीतत्त्वंगोषूपचर्य्यते ॥

पीतकम् । न॰ ताले । हरिताले ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्योनाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि॰ पीतेनरक्ते ॥ पीतात्कन् ॥ यद्वा । स्वार्थे यावादिभ्य : कन् ॥ पीतचन्दने ॥

पीतकदली । स्त्री॰ स्वर्णकदल्याम् ॥

पीतकद्रुम : । पुं॰ हरिद्रुवृक्षे ॥

पीतकन्दम् । न॰ गर्जरे ॥

पीतकरवीरक : । पुं॰ पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसरे । सुगन्धिकुसुमे ॥

पीतकावेरम् । न॰ कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।

पीतकाष्ठम् । न॰ पीतचन्दने ॥

पीतकीला । स्त्री॰ आवर्त्त कीलतायाम् ॥

पीतघोषा । स्त्री॰ पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥

पीतचन्दनम् । न॰ पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्य्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतचम्पक : । पुं॰ प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥

पीततण्डुल : । पुं॰ कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला । स्त्री॰ वृहतीप्रभेदे । चविकावृक्षे । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥

पीततुण्ड : । पुं॰ कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥

पीततैला । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारु : । न॰ देवदारुणि ॥ पीतञ्चतद्दारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री॰ हैमक्षीर्याम् ॥ पीतंदुग्धमस्या : ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रु : । पुं॰ दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतंद्रवति । द्रु गतौ । मितद्र्वादित्वाट्ड : ॥ पीतश्चासौद्रुश्चवा ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतन : । पुं॰ आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न॰ पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरिताले ॥ पीतंकरोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । ल्युर्वा ॥ यद्वा । पीयते । पीङ्पाने । वा॰ तनन्॰ गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतेर्वा । नयगतौ । णीञ् वा । अन्येभ्योपीतिड : ॥

पीतनक : । पुं॰ आम्रातके ॥

पीतनी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री॰ श्वित्रघ्न्याम् !

पीतपादा । स्त्री॰-शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्प : । पुं॰ चम्पकवृक्षे ॥ कर्णिकारे ॥ पिण्डीतकप्रभेदे ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानि पुष्पाण्यस्य ॥ न॰ । बाहुल्यवृक्षे ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवाट्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोषातक्याम् ॥ त्रपुष्याम् । राजकोशातक्याम् ॥

पीतफल : । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥ कर्म्मरङ्गवृक्षे ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलक : । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

पीतवालुका । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्र : । पुं॰ किङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराज : । पुं॰ स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥

पीतमणि : । पुं॰ पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्त : । पुं॰ खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न॰ मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्ड : । खगविशेषे । कलिकारे ॥

पीतमुद्ग : । पुं॰ मसौ । प्रवेले । शारदे । सोनामूंगा इ॰ भा॰ इ॰ हे॰ ॥

पीतमूलकम् । न॰ गर्जरे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

पीतयूथी । स्त्री॰ स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही॰ भा॰ ॥

पीतरक्त :। पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतरत्नम्। न० गोमेदमणौ ॥

पीतराग :। पुं० पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि०। पीतवर्णवति

पीतरोहिणी। स्त्री० काश्मर्याम् ॥

पीतल :। पुं० पीतवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

पीतलकम्। न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पीतलोहम्। न० पित्तलभेदे ॥

पीतवासा :। पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पीतवस्त्रवति ॥

पीतवीजा। स्त्री० मेथिकायाम्। पीतानिवीजानियस्या : ॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥

पीतवृक्ष :। पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतशाल :। पुं० असनवृक्षे ॥

पीतसार :। पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ वीजके ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥

पीतसारक :। पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीत : सारोस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतसारि। न० स्रोतोञ्जने ॥

पीतसालक :। पुं० सर्जकवृक्षे। असने। बन्धूके। विजयसार० इ० ख्याते ॥ पीत : सारोऽस्य। रलयोरेकत्त्वम् ॥

पीतस्फटिक :। पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीता। स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म। पीङ्पाने० पापानेवा। कर्मणिक्त :। घुमास्थेतीत्वम् ॥

पीताङ्ग :। पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

पीताब्धि :। पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीत: अब्धिर्येनस : ॥

पीताभम्। न० कालीयके। हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि०। पीतकान्तौ ॥

पीताम्बर :। पुं० अच्युते। विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यस : ॥ शैलूषे ॥ न० हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥

पीताम्बरा। स्त्री० बगलादेव्याम् ॥

पीताश्मा। पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीति :। पुं० घोटके। तुरगे ॥ इत्यमर : ॥ पिबति। पापाने। क्तिच्। घुमास्थेतीत्त्वम् ॥

पीति :। स्त्री० पाने। द्रवद्रव्यस्यगलाध : करणे ॥ इतिमेदिनीकर :। पानम्। पा०। स्त्रियांक्तिन्। घुमास्थेतीत्त्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥

पीतिका। स्त्री० पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतु : पुं०। सूर्ये ॥ वन्हौ ॥

पिवति । पा० । प : किच्चेति तुन् ॥

पीथ : । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिवति । पा० । पातॄतुदीत्यादिनाथक् ॥

पीथि : । पुं० घोटके ॥

पीन : । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्त : । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्याय : पीभाव : ॥

पीनस : । पुं० रोगविशेषे । नासास्रावे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदानम् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टं व्यवस्येत्खलुपीनसेन ॥ तञ्चानिलश्लेष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णंमधुसैंधवसंयुतम् । सर्वरोगज्वर श्वासशोषपीनसहृन्नवेत्इति ॥ पीनंस्यति० साथतिवा ; षोअन्तकर्म्मणि० पैत्वयेवा । आतोनुपेतिक : ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कव्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्ध : । पुं० महिषे ॥

पीनोध्नी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥ पीनमूधोऽस्या : । ऊधसोऽनङ् । वहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥

पीपरि : । पुं० ह्रस्वप्लक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीयु : । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षित : ॥ पिवति । पा० । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्रत्यय : धातोरौत्त्वंयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूषलोकप.स्वालीचरमानांक्रमायदा इ० लोलिम्बराज : ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नव्यसूतधेनो : सप्तदिवसावधि क्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीय्यते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो धातु : प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥

पीयूषमहा : । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

पीयूषरुचि : । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥

पीलक : । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्र : ॥

पीलु : । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । वर्गे ॥ व्रजादिदेशेषु स्वनाम्नाप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कु : ॥ न० पीलुश्च

स्यफले । पीलू॰ इ॰ भा॰ ॥ पीलु श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुक : । पुं॰ मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुण : । पुं॰ पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप् प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्र : । स्त्री॰ लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री॰ विम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि॰ स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । ध्याप्यो ; सम्प्रसारणं चेतिक्वनिप् ॥

पीवर : । त्रि॰ स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । छित्वरच्छत्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ पुं॰ कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री॰ स्थूलस्तन्याङ्गवि । पीनोध्न्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवराः स्तनाः पीवरौवास्तनौअस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । ध्याप्योः सम्प्रसारणञ्चेतिक्वनिप् स्त्रियांवनोरचेङीब्रौ ॥

पुंध्वषः । पुं॰ गन्धमूषिके ॥

पुंश्चलः । पुं॰ व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपस्थतास्तिस्रोरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । नृपत्त्वं स्याच्चतसृभिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखिणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ॰ गरुडपु॰

पुंश्चली । स्त्री॰ व्यभिचारिण्याम् । अतिचञ्चलायाम् । असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोवेद भुवनेदुर्ज्ञेयंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यांयोहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ वहिष्कृतश्चयशसाधर्म्मेणस्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदास्वकर्म्मसाध्यासाकोवातस्याः प्रियोऽप्रियः । दैवेकर्म्मणि पैत्रेचपुत्रेबन्धौनभर्त्तरि ॥ दारुणंपुंश्चलीचित्तं सदाशृङ्गारकर्म्मणि । प्राणाधिकंरतिज्ञंसाऽमृतदृष्ट्याहिपुंश्चली ॥ रत्नप्रदंरत्यभिज्ञंविषदृष्ट्याहिपश्यति । सर्वेषांस्थलमस्त्येवपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्तेसर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चलीनांविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकीटंहन्तुश्चया

दया। सानास्तिपुंश्चलीनाञ्चकान्तं हन्तुंपुरातनम्॥ रतिश्चनूतनंप्राप्यविषतुल्यंपुरातनम्। कान्तं हत्वा हिनस्त्येवसोपायेनावलीलया॥ * ॥ पृथिव्यांयानिपापानिपुंश्चलीष्वेवभारते। तिष्ठन्तिताभ्योनपराः पापिष्ठाः सन्तिकिञ्चन॥ (*†*)॥ पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्ब्बं पातकमिश्रितम्। दैवेकर्म्म णिपैत्रेचदेयंनचतथाजलम्। अन्नं विष्ठापयोमूत्रंपुंश्चलीनाञ्चनिश्चितम्। दत्त्वापितृभ्यो देवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत्॥ शतवर्षंकालसूत्रेपचत्येवसुदारुणे। घोराश्चकारिकृमयस्तं दशन्तिदिवानिशम्॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्तेदैवाद्दिनराधमः। सप्तजन्मकृतंपुण्यंतस्यनश्यतिनिश्चितम्॥ आयुः श्रीर्यशसांहानिरिहलोकेपरत्रच। तस्माद्यत्नाद्वर्जनीयंपाकपात्रं कलत्रकम्॥ (०‡*†)॥ पुंश्चलीदर्शने पुण्यंयात्रासिद्धिर्भवेद्ध्रुवम्। स्पर्शने चमहापापं तीर्थस्नानाद्विशुद्ध्यति॥ स्नानंदानंव्रतञ्चैवजपश्चदेवपूजनम्। निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंवृथा॥ (*०†०*)॥ उपस्थितसकामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथारहस्युपस्थितांकामात्पुंश्चलींचेज्जितेन्द्रियः परित्यजेद्धर्म्मभयादधर्मान्नरकंव्रजेत्॥ (†०*०†)॥ सर्वदैवतस्यास्तपस्वित्त्याज्यत्वं गर्हितत्वं चयथा। उपस्थिताचयायोषित्त्याज्यारागिणामपि। श्रुतौश्रुतमितित्याज्यासर्वदैवतपस्विनाम्॥ अहोसर्वाः परित्याज्याःपुंश्चलीचविशेषतः। धनायुःप्राणयशसांनाशिनीदुःखदायिनी॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्परकार्यविघातिनी। निष्ठुरानरघातिभ्यः सर्वापद्बीजरूपिणी॥ विद्युद्दीप्तिर्जलेरेखालोभान्मैत्रीयथाभवेत्। परद्रोहाद्यथासम्पत्कुलटाप्रेमतत्परम्॥ सर्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योविषहीजासदैवसा। योविश्वसेत्तांसम्मूढोविपत्तस्यपदेपदे॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३। २४। ७२ अध्यायः॥ पुंसोभर्त्तुः सकाशाच्चलति॰पुरुषान्तरंगच्छति। चलगतौ। अच्। गौरादिः॥

पुंश्चिह्नम्। न॰ शिश्ने॥

पुंसवनम्। न॰ दुग्धे। गर्भे॥ संस्कारविशेषे॥ द्वितीयेवातृतीयेवामासिपुंसवनंभवेत्। व्यक्तेगर्भेभवेत्कार्यंसीमन्तेनसहाथवा॥ पुमान् सूयतेऽनेन। षुञ्॰। ल्युट्॥

पुंस्त्वम्। न॰ रेतसि। शुक्रे॥ पुरुषत्वे॥

पुंस्त्वविग्रहः। पुं॰ भूतृणे॥

पुक्कसः। पुं॰ श्वपचे॥ अधमे॥ पुत्कुत्सितम् पुण्यं वापुमांसंवाकस

ति । क्कसगतौ । अच् । मू० कोवा ॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातानिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नील्याम् ॥

पुङ्ख : । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । बाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न० मङ्गलामङ्गले ॥ यथा । पुङ्खानुपुङ्खविषयेक्षणतत्परोपिधीरोनमुञ्चति मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंगतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं० न० पुञ्जे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पुङ्गल : । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरिप्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं० वलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च । गौरतद्धितलुकीतिटच् ॥ औषधमात्रभेदे ॥ उत्तरपदस्थ : श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ महोक्षे ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमास: । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं० पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं०न० लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रसादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभाण्डेतिनिपातनाद्वायसाप : ॥

लीचटकाना० इतिभा० ॥

पुच्छदा । स्त्री० । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छ्रितवृन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा बलादावनिकेतनेषु । अच्० घञ्वा । पृ० । यद्वा । उन्नत्यापुमांसंजयति । अन्ये० ड : ॥

पुञ्जिकस्थली । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पुट : । पुं० जालपल्लवे ॥ न० । आदीपाले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तमृदादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारानाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भाव स्तद्गुणत्वं गुणाढ्यता । सलिले तरणञ्चापितत्सिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणपूरितेपुटमौषधम् । कोष्ठेरुद्धं प्रयत्नेनगोविष्ठोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्रार्द्धंकोष्ठिकोपरिनि : क्षिपेत् ॥ वह्निंविनि : क्षिपेत्तत्रमहापुटमितिस्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोविष्ठा० गोइठा ॥ +*‡* ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथायते । वनोपलसहस्रेणपूर्णेमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्द्धानिकरण्डानिअर्द्धान्युपरिनिःक्षिपेत् ॥ एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तमम् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणः ससपादः तेनत्रिंशदङ्गुलप्रमाणेनेत्यर्थः अतएवोक्तम् । साधारणेनराङ्गुल्यात्रिंशदङ्गुलकोगजः । करण्डानि० आरण्यागोमयाः । इ० गजपुटम् ॥ २ ॥ (++++)— अरत्निमात्रकेकुण्डेपुटंवाराहमुच्यते ॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके खातेकथितंकौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तुनिष्कनिष्ठेनमुष्टिना । इत्यमरः । निसृतकनिष्ठयामुष्ट्योपलक्षितोहस्तोऽरत्निरित्यर्थः ॥ शोड़शाङ्गुलकेखाते कस्यचित्कौक्कुटंपुटम् ॥ यत्पुटंदीयतेखातेह्यष्टसङ्ख्यैर्वनोपलैः । कपोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितैः ॥ ५ ॥ गोष्ठांतर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्यातंवरिष्ठंरससाधने ॥ बृहद्भाण्डस्थितैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोवरपुटंप्रोक्तंभिषग्भिः सूतभस्मकृत् ॥ ६ ॥ बृहद्भाण्डेतुषैः पूर्णे मध्ये मूषांविधारयेत् । क्षिप्त्वाग्निंमुद्रयेद्भाण्डं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७ ॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न० । अश्वखुरे । ३ ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिरचितेपुष्पाद्याधारे । पुडा० इति० टीका० इतिचभा० । मिथःसंश्लेषे ॥

पुटकम् । न० पद्मे ॥ इतिशब्द० ॥

पुटकन्दः । पुं० कोलकन्दे ॥

पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुटकानिसन्त्यत्रपुष्करादिभ्योदेशइतीनिः ॥

पुटग्रीवः । पुं० गर्गर्याम् ॥ ताम्रकुम्भे ॥

पुटपाकः । पुं० पुटान्तरितौषधपचने ॥ अस्यविधिर्यथा ॥ पुटपक्वस्यकल्पस्यस्वरसोगृह्यतेयतः । अतस्तुपुटपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया ॥ पुटपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता : लेपञ्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्व्याङ्गुलिमात्रकम् । काश्मरीवटजंब्वादिपत्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्राह्यः कर्षमात्रं मधुक्षिपेत् । कल्कचूर्णद्रवाद्यास्तुदेयाः कोलमिताबुधैः ॥ ०० ॥ अपिच । द्वे बिल्वे स्निग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम् । द्रवस्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत् ॥ तदेकत्रसमालोड्यपत्रैः सुपरिवेष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्त्वातद्रसंबुधः ॥ तर्पणोक्तेन विधिनायथावदवधारयेत् । दृष्टिमध्ये निषेच्यः स्यान्नित्यमुत्तानशायिना ॥ स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रिधा । हितःस्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

स्यस्तुलेखनः ॥ हृष्टैर्वलार्थमितरः पित्तासृग्व्रणवातनुत् । इतरोरोपणः । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्वादौषधैः कृतः ॥ स्नेहनः पुटपाकः स्य द्वयोर्द्वे वाक्शतेतु सः । वाक्शतंछोटिकाशतम् । जाङ्गलानांयकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतैः ॥ कृष्णलोहरजस्ताम्रशङ्खविद्रुमसिन्धुजैः । समुद्रफेनकासीस स्रोतोजदधिमस्तुभिः ॥ लेखनीवाक्छतंतस्य परंधारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गल मध्वाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखनात्त्रिगुणोधार्यः पुटपाकस्तुरोपणः । तिक्तकद्रव्याण्याह । निम्बामृतावृषपटोलनिदिग्धिकाभिः स्यात्पञ्चतिक्तकइतिप्रथितोगुणोवम् । आचरेत्तर्पणोक्तान्तुक्रियांव्यापत्तिदर्शने । व्यापत्तिदर्शने । मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने । तेजांस्यनिलमाकाशमादर्शंभास्वराणिच । नेत्ते ततर्पितेनेत्रे यश्चवापुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्रः ॥

पुटपाकजम् । न० मांसस्यव्यञ्जनान्तरे ॥ गुरुयन्त्रेणयत्पक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकजम् ॥

पुटभेदः । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ आतोद्ये ॥ तटिनीमुखे ॥ चक्राकारेणजलानामधोयाने ॥ पुटंसंश्लिष्टंभिनत्ति । भिदिर० । कर्मण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैःपुटैर्भिद्यते इ० ॥

पुटभेदकः । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानिपात्राणिभिद्यन्तेऽत्र । भिदिर्० । अधिकरणेल्युट् । युज्वा ॥

पुटालुः । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अहिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुडिया० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुटोदकः । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा० ॥

पुण्डरी । पुं० हस्तिनांमनुष्याणाञ्चक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे । सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाहौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनकवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतकर्णे ॥ शाले

जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । सश्वेतंरक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोत्सेधञ्चसरागञ्च पुण्डरीकंप्रचक्षते इति० । पुण्डरीकवर्णयोगात्पुण्डरीकः । अर्शआद्यच् ॥ पुण्डयति । मड़िभूषायाम् । पुडिच । फर्फरीकादयश्चेत्यरीकम् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासुदेवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्रः पवित्रोवासर्वावस्थाङ्गतोपिवा । यःस्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसबाह्याभ्यन्तरः शुचिरितिस्मृतेः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषुअक्षियस्यवा ॥ पुण्डरीकस्थानेअक्षियस्येतिवा ॥ अयमर्थस्तुहरिस्तेसाहस्रमितिपुष्पदन्तस्तोत्रेव्यक्तः ॥ यद्वापुण्डरीकलोकात्मकमक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ तत्क्षायतिवा । क्षैक्षये । आतोनुपसर्गेइतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । आङ्प्रश्लेषोवा । तत्रसुपीतिमूलविभुजेतिकः ॥ न० । पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डयति । पुडिखण्डने । अच् । पुंडस्यार्य्यः प्रधानम् । शकन्ध्वादिः

पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके चित्रे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ ह्रस्वप्लक्षे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्राः ॥ न० । ऊर्द्धपुण्ड्रादौ ॥ पुण्डयते । पुडिखण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासंत्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । स्थिरपुष्पायाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति० पुण्डयतेवा । मुडिबन्धने० पुडिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पण्डितेनापिकिन्तेनसमर्थेनचदेहिनाम् । यत्पुण्यंभारमुद्वोढुमशक्तः पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेतपुण्येषुयइच्छेन्महतींश्रियमिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभनकर्म्मणि ॥ त्रि० । शोभने । मनोरमे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुनाति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञोयत्णुड्ह्रस्वश्चेतियत्णुट्ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुणकर्म्मणिशुभे । इगुपधेतिकः । पुणेसाधुः । तत्र

साधुरितियत् ॥ दयासमं नास्तिपुण्यं पापं हिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन् ॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्त्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्ये नियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्म्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः इतिकृञः क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतिवा । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ।

पण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ सज्जलादिवद्विरुद्धलक्षणयापुण्यश्चासौजनश्च ॥ धार्म्मिके ॥ पुण्याश्रयोजनः । मध्यमपदलोपीसमासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुवेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामीश्वरः ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्यारामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्यभूः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्यभूमिः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः इतिवत्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धेराजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानिवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिरः । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्म्मशीले ॥ पुण्यआत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यञ्चतदहश्च । राजाहःसखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यह्नादेशो न । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीवत्त्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्मा

दौमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्यवारत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं देवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनिरोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्रियवैश्ययोः ॥ सोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमहीपतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स्वस्तिप्रयोजयेदितियमः ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनिर्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे । पतङ्गिकायाम् ॥ यतआह । माक्षिकंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् । भ्रामरन्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभवेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतायते । तायृसन्तानपालनयोः । बाहुलकात्कः । यलोपः । केणइतिह्रस्वः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ पिपीलिकाप्रभेदे । दीमकइतिसौंडक०इति चभाषा ॥ यथा । धर्म्मंशनैःसञ्चिनुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलोकसहायार्थंभास्वन्तं स्वशरीरिणमिति ॥

पुत्र : । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आत्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अपत्ये । पूतंइतिभाषा० ॥ अस्यनिरुक्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः । तस्मात्पुत्रइति प्रोक्तः स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ संसारिणीयमवश्यमपेक्षितः । अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गोगंतुंपरन्तप । येनकेनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा । पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवोमनुः । तेषांषड्बन्धुदायादाः षडदायादबान्धवाः ॥ औरसः क्षेत्रजश्चैवदत्तः कृत्रिमएवच । गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥ कानीनश्चसहोढश्चक्रीतः पौनर्भवस्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदायादबान्धवाः इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण सहत्रयोदशविधोऽपिभवति ॥ ‡‡ ॥ जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभोजनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतुर्विधाः पुत्रायथा । सुमनोवाच) । ऋणसम्बन्धिनः केचित्केचित्न्यासापहारकाः । रिपवश्चप्रियाश्चेति स्वकर्मवशवर्त्तिनः ॥ भेदैश्चतुर्भिर्जायन्ते पुत्रामित्राःस्त्रियस्तथा । भार्यापिताचमाताचभृत्याःस्वजनबान्धवाः ॥ स्वेनस्वेनहिजायन्ते सम्बन्धेनमहीतले । न्यासापहारभावेन यस्ययस्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पुत्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचापहृतंन्यासंतस्यगेहेनसंशयः ॥ न्यासापहारणाद्दुःखंसद्दत्त्वांदारुणंगतः । न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहारकस्यच ॥ गुणवान्रूपवांश्चैवसंबल

क्षणसंयुत :। भक्तिञ्चदर्शयेत्तस्यपुत्रोभूत्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यधरोवापिबहुस्नेहंप्रदर्शयेत् ; स्वीयं द्रव्यंसमुद्राढ्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातुलाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतद्दादायपुनर्व्रजेत् । यथातेनप्रदत्तंतस्यासापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंसहत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम्। तादृशंतस्यदद्यात् सपुत्रोभूत्वामहागुणै :॥ अल्पायुषस्तथाभूत्वा मरणं यान्तितेतथा । दुःखंदत्त्वाप्रयान्त्येवंप्रकृत्यैवंपुनः पुनः ॥ यदाहपुत्रपुत्रेतिप्रलापंहिकरोतिसः। तदाहास्यंकरोत्येषकः सपुत्रोहिकस्यच ॥ अनेनापिकृतंन्यासंमदीयंपरिचारिणा । द्रव्यापहारोपिपितापूर्वमस्यैवतस्यच ॥ पिशाचस्त्वंमयादत्तमस्यैवहिदुरात्मनः। द्रव्यापहरणेनापिममप्राणागताः किल ॥ दुःखेनमहताचैवयथाहंपीडितःपुरा । तदादुः खंप्रदत्त्वाहंद्रव्यंमुद्राढ्यमुत्तमम् ॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास्यसौम्यवत् । गतोस्मिस्वगृहंचाद्यकस्याहंसुतईदृशः ॥ नचैषोपिपितापूर्वमस्यैवनचकस्यचित् । पिशाचत्वं मयादत्तमस्यैवचदुरात्मन :॥ एवमुक्त्वाप्रयात्येवतंप्रहस्यपुनः पुनः। प्रयात्यनेनमार्गेणदुःखंदत्त्वासुदारुणम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुत्राः

भिन्नेभवन्तिवै । संसारेदुःखबहुलादृश्यन्तेयत्रतत्रहि ॥ १ ॥ ऋणसंबन्धिनः पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाग्रतः । ऋणंयस्यगृहीत्वायः प्रयाति मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा भ्रातावाथपिताप्रियः। मित्ररूपेण वर्त्तेतअन्तर्दुष्टः सदैवसः ॥ गुणं नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराकृतिः । जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यं सदैवस्वजनेषुच ॥ नित्यंमिष्टंसमश्नातिभोगान्भुञ्जीतनित्यशः। द्यूतकर्मरतो नित्यंचौरकर्मणिनित्यशः ॥ गृहाद्द्रव्यंबलाद्धर्त्तांवार्यमाणः प्रकुप्यति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिनेदिने ॥ द्रावकत्रासकश्चैवबहुनिष्ठुरजल्पकः। वञ्चयित्वैवमुद्राश्च हृत्वासुःखेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादिभिर्बालो द्रव्यंगृह्णातिदारुणः। पुनर्विवाहसंयोगान्नानाभेदैरनेकधा ॥ एवंसंचीयतेद्रव्यंनैवमेनद्ददात्यपि । गृहक्षेत्रादिकंसर्वंममैवहिनसंशयः। पितरंमातरंचैव वदत्येवं दिनेदिने ॥ मुद्गरैर्मुसलैश्चैवकशाघातैस्तुदारुणैः। मृतेतुतस्मिन्पितरितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ निःस्नेहोनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशयः। श्राद्धकार्याणि दानानिनकरोतिकदाचन । एवंविधास्त्रयःपुत्राभवन्तिचमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

मितवाग्रे मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैव क्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्ये वंप्रहस्यै वपुन : पुन : ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं मातरंपुन : । सक्रोधोवर्ततेनित्त्यं नैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयित्वा तु मातरंचपुन : पुन : । प्रयात्ये वंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावत : ॥ ३ ॥ अथात : संप्रवच्यामियस्माल्लभ्योभवेत्प्रिय: । जातमात्र: प्रियं कुर्यात्बाल्ये नटनक्रीड़नै: ॥ वय: प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्त्यं तावुभौ परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रियसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञायस्नेहेनरुदतेपुन : ॥ श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्त्ये वंसुदु : खार्त्तस्तेभ्योयात्रां प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : स्नेहान्निर्यापयतिनिश्चित : । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय: ॥ पुत्रोभूत्वामहाप्राज्ञ अनेनविधिनाकिल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवच्यामितवाग्रे प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावेनसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवगृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोपयातिसंन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥ तवाग्रे कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृशी । यथापुत्रास्तथाभार्या पितामाताथबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्ये समाख्याता : पशवस्तुरगास्तथा । गजामहिष्योदासश्च ऋणसम्बन्धिन: स्वामी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । वशिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवाग्रे प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो यस्यात्मासत्त्यधर्मरत : सदा ॥ बुद्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदाम्वर : । सर्वकर्मसुसद्धीरोवेदाध्ययनतत्पर : ।। सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदेवब्राह्मणपूजक : । याजक : सर्वयज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥ विष्णुध्यानपरोनित्त्यं शान्तोदान्त : सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्त्यं सर्वस्वजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारको विद्वान् कुलस्यपरितोषक : । एवं गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदायक : ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा । सर्वतीर्थाद्वरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ यद्वेणोवैष्णवद्वेषीसर्वधर्मवहिष्कृत : । पृथुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगात्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य मुच्यन्तिपूर्वजा : । पितापितृऋणमुक्त : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुरुषत्रातृत्वं यथा [। वैष्णवोयदिपुत्र:स्यात्सतारयति पूर्वजान् । पितॄनधस्तनान्वंशांस्तारयत्त्यतिपावन : ॥ + ॥ कुपुत्रजन

नेपितॄणांनरकगमनंयथा । तथायदिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजाः । सुघोरेनरकेदीनाः शपन्तिचमुहुर्मुहुः ॥ यथा जलेकुप्लवेनतरन्मज्जतिमूढधीः । तथापिताकुपुत्रेणतमस्यन्धे निमज्जति ॥ जातमात्रे कुलेजन्तौसंशेरतेपितामहाः । किमेषोऽधोनयेदस्मात्ऊर्द्ध्वं वावैणावोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे ११ । १२ । १८ । १२० अध्यायः ॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा । वरजो वीर्यजश्चैवक्षेत्रजः पालकस्तथा । विद्यामन्त्रसुतानाञ्चगृहीतः सप्तमः सुतः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते : ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्यायः पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्रीपार्वत्युवाच । गृहमागत्यप्राणेशतत्रसांफलदायकम् । कल्पे कल्पेऽध्यासतेयं तंपश्यागत्यमन्दिरम् ॥ शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमहोत्सवम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभवतारणम् ॥ स्नानञ्चसर्वतीर्थेषुसर्वयज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यकलांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पुण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रदर्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम् सर्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यद्देवानशनैः व्रतैः । सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥ यद्विप्रभोजनैःपुण्यंयदेवसुरसेवनैः । सत्पुत्रप्राप्तिपुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ६ ऽध्यायः ॥ ०(†††)० विद्यादिरहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थः पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्म्मिकः । तथागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनगर्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदात्त्रिविधः । यदुपात्तं यशः पित्रा धनंवीर्य्यमथापिवा । तन्नहापयतेयस्तुसनरोमध्यमःस्मृतः ॥ तद्वीर्य्याभ्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तितः । निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्तमम् ॥ यः पित्रासमुपात्तानिधनवीर्य्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधममितिमार्कण्डेयपुराणम्) ॥ *†* ॥ जायमानोहरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् । म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्रसमोरिपुरितितुकुपुत्रजन्यं दुःखमनुभवंकुर्वाणस्योक्तिः ॥ संसारिणः सुखंपूर्णंसत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपुत्राचरिताद्दुःखंमरणाभ्यधिकंविदुः ॥ ०(*†*)० पुत्रस्यप्रशंसा यथा । धनंनान्यञ्चरत्नं वातत्सर्वंपुत्रहेतुकम् । नभक्षितंयत्पुत्रेणतद्द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिकावापीशतवापीसमंसरः । सरःशताधिकोयज्ञः पुत्रोयज्ञशताद्वर

॥ तपोदानोद्भवंपुण्यं जन्मान्तरसुखप्रदम् । सुखप्रदोपिसत्पुत्रः प्राणिभ्योऽपिसुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपिपरोबन्धुर्नभूतोनभविष्यति ॥ † ॥ एष्टव्याबहवः पुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलंवा वृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकंतस्मात्त्रायते । त्रैङ्पालने । सुपीतिकः ॥ यद्वा । पुनाति०पूयतेवा । पूञ्पवने । पुवोह्रस्वश्चेतिक्त्रः ॥ उत्तमश्चिन्तितंकुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यमः । अधमोऽश्रद्धयाकुर्याद कर्त्तोच्चरितं पितुरितिमहाभारतम् ॥

पुत्रकः । पुं० पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥ शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुकम्पितः पुत्रः । अनुकम्पायामितिकः ॥ पुत्रकृत्रिमे०इतियावादिषुपाठाद्वा कन् ॥

पुत्रकन्दा । स्त्री० लक्ष्मणाकन्दे ॥

पुत्रका । स्त्री० कन्यायाम् । पुत्र्येव । स्वार्थेकन् । सूतकापुत्रिकेतिङी नदूवर्ज्जस्यपक्षेऽकारः ॥

पुत्रजीवः । पुं० वृक्षविशेषे । श्लीपदापहे । जीयापोताइतिभाषा ॥ पुत्रजीवोगुरुर्वृष्योगर्भदः श्लेष्मवातकृत् । सृष्टमूत्रमलोरूक्षोहिमः स्वादुः कटुः पटुः ॥

पुत्रञ्जीवकः । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

पुत्रदा । स्त्री० लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

पुत्रदात्री । स्त्री० श्वेतपुष्पिकायाम् । वृत्तपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्धलतेयम् ॥

पुत्रपत्नी । स्त्री० पुत्रस्यभार्यायाम् । स्नुषायाम् ॥ पुत्रः पतिर्यस्याः । नित्यंसपत्न्यादिष्वितिनान्तादेशेनान्तलक्षणोङीप् ॥

पुत्रपौत्रीणः । त्रि० पुत्रपौत्रानुभवकर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति । परोवरेत्यादिनाखः ॥

पुत्रप्रदा । स्त्री० वृहतीप्रभेदे । चविकायाम् ॥

पुत्रभद्रा । स्त्री वृहज्जीवन्त्याम् ॥

पुत्रवान् । पुं० विद्यमानपुत्रे ॥ पुत्रोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुत्रवती । स्त्री० विद्यमानपुत्रायाम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्मनुः ॥ पुत्रोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥

पुत्रवलः । त्रि० पुत्रवति ॥ पुत्रोस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवलच् । असंज्ञात्वाद्वल इतिनदीर्घः ॥

पुत्रशृङ्गी । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

पुत्रश्रेणी । स्त्री० प्रत्यक्श्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणांश्रेणिरस्याः ॥

पुत्रसूः । स्त्री० पुत्रजनयित्र्याम् ॥

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापितेपितरि ॥ मुख्येनपुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेनविधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् । यदपत्यंभवेदस्यांतन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यावतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वाद्वा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषाबन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् ॥ यस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ हृद्वविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपुत्रीहिकुत्सिता । सर्वपापैस्तुदुःखायपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । त्रि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवापुत्राच्छच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० ⎫ पुत्रनिमित्तक
पुत्रेष्टिका । स्त्री० ⎭ यागविशेषे ॥

यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रैषणा । स्त्री० पुत्रार्थंदारस्वीकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेतियत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यतेगलतीति०पुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्टइत्यर्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकाः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्थे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानिचत्वारितृणगुल्मलतादिरूपंस्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नंजङ्गमञ्चेतिषड्प्रकारोयंपुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । बा० अरः पस्योकारश्च ॥

पुनः पुनः । अ० पौनः पुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्यपर्यायाः ॥ नित्यवीप्सयोरितिपुनःशब्दस्यद्विर्वचनम् ॥

पुनःपुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यंराजगृहेवनम् । च्यवनस्याश्रमः पुण्योनदी पुण्यापुनःपुनेतिगयामाहात्म्यम् ॥

पुनःसंस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवनाइतिभाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्रपुनरागमनंकुर्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्वचने ॥ यथाहगोत्तमः । शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्वचनंपुनरुक्तम् तस्यविभागार्थंशब्दार्थयोरिति । तेनशब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणाय अन्यत्राऽनुवादादिति । अनुवादान्यत्वे सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानंहिपुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यारूपः सप्रयोजनकएवेतिभावः । तथाच समानार्थकपूर्वानुपूर्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्वीकशब्दस्यनिष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यं यथा घटोघट इति । द्वितीयं यथा घटः कलस इति । एतस्य प्रमादादिनासम्भवः ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्यस्वशब्देनपुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्त्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्यतेनरूपेणपुनरभिधानंपुनरुक्तम् । इदमेवचअर्थपुनरुक्तमितिगीयते । यथावह्निरुष्णइतिपूर्वपदाक्षिप्तोक्तिरियम् । उष्णोवह्निरितिउत्तरपदाक्षिप्तोक्तिः । एवंवह्निरस्तिगेहेमास्तीतिविध्याक्षिप्तोक्तिः । जीवन्गेहेनास्तिबहिरस्तीतिनिषेधाक्षिप्तोक्तिः । पुनरुक्तत्रैविध्यञ्चेदंभाष्यादिसम्मतम् । अन्येतुशब्द पुनरुक्तं द्विविधम्० तस्यैवशब्दस्यपुनरभिधानंपर्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत्पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तंजन्मास्य । यथा मातुरग्रेऽधिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने । तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् । इतिमनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनःकथने । कथितस्यैवकथने ॥

पुनर्डीनम् । न० सण्डीनएवसामान्य

गमने ॥

पुनर्भवः। पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नवः॥

पुनर्नवा। स्त्री० साटीइतिप्रसिद्धे शाकविशेषे। शोथघ्न्याम्॥ सा द्विधा। यथा। पुनर्नवाश्वेतमूला ह्रस्वीरोदीर्घपत्रकः। पुनर्नवापरारक्तावर्षाभूरक्तपुष्पकः॥ पनर्नवाश्वेतमूलाशोथघ्नीदीर्घपत्रिका। कटुःकषायारुच्यर्शःपांडुहृद्दीपनीपरा॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रध्नोदरप्रणुत्। पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानिलाटिका। शोथघ्नीक्षुद्रवर्षाभू वर्षकेतुः कठिल्लकः॥ पुनर्नवारुणा तिक्ताकटुपाकाहिमालघुः। वातलाग्राहिणीश्लेष्म पित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्रः॥ पुनरभीक्ष्णं नवानूयतेवा। स्तदोरप्। क्षुभ्नादिः॥

पुनर्नवाशाकम्। न० पौनर्नवे॥ पौनर्नवंशाकमतीवकोमलंसुस्वेदितंमुष्टिभिरेवपीडितम्। सम्पाचितंमिष्टतमन्तुतैलेसंवासितंहिङ्गुकयेनरुच्यम्॥ पौनर्नवंहिचक्षुष्यन्तिक्तंरुच्यंकफापहम्। शोफपांडुक्षयश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम्॥

पुनर्भवः। पुं० नखे॥ पुनर्भवति। भू० अच्॥ रक्तपुनर्नवायाम्। शरीरान्तरे॥ त्रि०। पुनर्नवाजाते॥

पुनर्भवी। पुं० आत्मनि॥ डू०हेम चन्द्रः॥

पुनर्भूः। स्त्री० दिधिष्वाम्। द्विरूढायाम्। अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरुह्यते। इत्यसावन्यस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता। भू० क्विप्॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूःसंस्कृतापुनरितिस्मृतिः॥ त्रिविधासासमाख्यातानारदेनमहर्षिणा। कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता। पुनर्भूःप्रथमासोक्तापुनःसंस्कारकर्म्मणा॥ १॥ देशधर्म्मानवेक्ष्यस्त्रीपितृभिर्याप्रदीयते। उत्पन्नसाहसान्यस्मै सा द्वितीयाप्रकीर्तिता॥ उत्पन्नसाहसाउत्पन्नव्यभिचारा॥ २॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते। सवर्णायसपिण्डायसातृतीयाप्रकीर्तितेतिमिताक्षरा॥ ३॥ त्रि०। पुनर्वारजाते।

पुनर्वचनम्। न० पुनरुक्ते॥

पुनर्वसुः। पुं० अजे। विष्णौ॥ पुनःपुनःशरीरेषुवसतिक्षेत्रज्ञरूपेण। वस०। उः। पुनःशब्दःपौनःपुन्येवर्त्तते०एकस्यपुनःशब्दस्यलोपोवा॥ कात्यायनमुनौ॥ धनारम्भे॥ शिवे॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसूद्विवचनान्तः॥ पुनर्वस्वोर्जाते॥ श्रविष्ठाफाल्गुनीत्यणोलुक्॥ तत्रजातस्यफलम्॥ यथा। प्रभूतमित्रः

कृतशास्त्रयत्नः सद्रत्नकामी वरभूषणाढ्यः। दाताप्रतापीवसुधाधिपोसौपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूरितित्यचैकवचनंप्रामादिकम् ॥

पुनानः। त्रि० पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुनाति। पूञ्०शानच्। प्वादीनांह्रस्वः ॥

पुन्नागः। पुं०सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्यातवृहत्पुष्पवृक्षविशेषे। पुरुषे। तुङ्गे। केशरे। देववल्लभे। गुर्जरदेशेसँदेशराड़ितिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा। सरलाविरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः। नशमीनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसारकानने ॥ पुमान्नागइव। उपमितसमासः। पुन्नागोन्यश्रेष्ठःप्राधान्यात्सइव ॥

पुन्नाटः। पुं० चक्रमर्द्दे ॥

पुन्नाडः। पुं० चक्रमर्द्दे ॥ पुमांसंनाडयति। नडभ्रंशे। चु०। कर्म्मण्यण्। मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरकः। पुं० नरकविशेषे ॥ पुन्नामनरकंघोरंविनाशंप्राहसर्वतः ॥

पुपूषन्। त्रि० पवितुंसाधयितुंनिर्वुसीकर्तुमिच्छतिकर्षके ॥ पुनातेः सन्नन्ताल्लटः शत्रादेशः। सनिग्रहगुहोश्चेतिचकारादिटः प्रतिषेधः ॥

पुप्फुलः। पुं० उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोगः ॥

पुप्फुसः। पुं० वीजकोषे। पद्मवीजाधारे। वराटके ॥ फोँपडा०फेपडाचइतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये। रक्तफेनजे ॥ यथा। हृदयाद्वामतोऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थः। पुं० धर्मादिषुचतुर्षु। पुरुषार्थे ॥ पुंसोन्नातु :पुरुषस्यअर्थःप्रयोजनंयस्मिन् ॥

पुमान्। पुं० पञ्चजने। पुरुषे। पूरुषे। नरे ॥ पाति। पा०। पातेर्डुम्सुन् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्नितिपाठः। तत्रपुनाति। पूञ्पवने ॥ यस्त्रत्यङ्गुलोत्सेधोयः पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्नामाभगवान्हरिः। स्त्रीनाम्नीलक्ष्मीमैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णुपुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांतावदर्द्धोभवेत्पुमान्। यन्नवालैः परिवृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पूः। स्त्री० पुर्यास्। नगरे। पत्तने। हट्टादिविशिष्टपुरे ॥ पिपर्त्ति। पॄ०। भ्राजभासेतिक्विप्। उदोष्ठ्यत्युत्। रपरः। र्वोरितिदीर्घः ॥ पूर्यते। पुर० सं०क्विप्वा ॥

पुरः। पुं० गुग्गुलौ ॥ पीतभिण्टाम् ॥ न०। गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पुष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे। शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरम्द्वारपालाधिष्ठात्राद्यनेकपुरोपकरणस

म्यत्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम् । पुरञ्जसोपकरणं [illegible]नाऽसंहत त्वस्वाम्यर्थंदृष्ट[illegible]दंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । सू०क : ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिक : ॥ न० । स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने ॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुरःसरः । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरःसरति । सृ० । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिट : ॥

पुरञ्जनः । पुं० जीवे । कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मन : पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पाद्दंबहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा । नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ॥ राजन्मदीया : सर्वेतेमाहुश्चपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जयः । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि ॥

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरणः । पुं० समुद्रे ॥ पूर्यते । पॄ० । कृपॄवृजिमन्दिनिधाञ : क्यु : ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्टग्राम् । हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली ॥

पुरतः । अ० अग्रतोर्थे ॥ प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात्अतसुच्

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दरः । पुं० इन्द्रे । पुरुहूते । शक्रे ॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे । पूःसर्वयोर्दारिसहोरितिविदारणार्थकाद्दॄधातोःखच्प्रत्ययेवाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातित : ।, चौरे । यथा । समांसमीनायदिपाकशालासमांसमीनादशधेनवःस्युः पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे । न० । चविके ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ इतिहारावली ॥

पुरन्ध्रिः । स्त्री० पुरन्ध्र्याम् ॥

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रसधवायाम् । कुटुम्बिन्याम् ॥ पुरंगेहंधारयति । धृञ्० । स्वार्थण्यन्त : । संज्ञायांभृतॄञितिखचिह्रस्वः । गौ०ङीष् । पृ० ॥ स्त्रीमात्रे ॥

पुरविजयी । पुं० पुरांविजेतरिशिवे ॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायजपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छदः । पुं० तृणविशेषे । दर्भे । सोमपत्रे । उलु०डू० गौड़भा० ॥

पुरः । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्०पूर्वीवाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्याः पूर्वावाब्रसत्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामितिअसिः पुरआदेशश्च ॥

पुरस्कारः । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥ अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुरः क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृतः । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्ते ॥ अग्रेकृते ॥ ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्तः । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरतः कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्वः पूर्वावा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । वा० का ॥ अविरते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्पः । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वंपुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पेषुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियमः ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्० संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिकाः शब्दाउपदिश्यन्तेतदद्यत्वे नतथा० वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराणः । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुनानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव

ति। योहिअवयवोपचयद्वारेणाभिनिर्वर्त्यतेसइदानींनवोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोवृद्धिवर्ज्जितः॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्चलक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वन्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ *‡**‡*)॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेषुमत्स्याद्यष्टादशसु॥ यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैवब्रत्रयं वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभवमित्यस्मिन्नर्थे सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति० ट्युट्युलौ। पूर्वकालेकेतिनिपातितस्तुडभावः॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेष्वितिनिपातितोवा॥ पुं० न० कार्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने। पुराणा० इ० भा०॥

पुराणगः। पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुषः। पुं० विष्णौ॥ पुराणश्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुराभवा। टित्वान्ङीप्॥ बह्वादित्वात्पक्षेङीष्वा॥

पुरातनः। पुं० परमात्मनि॥ कालेनापरिच्छिन्नत्वात्पुरापिभवतीति सतथोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने। पुराणे। प्रतने॥ अनादिगुरुपरम्परागते॥ पुराभवः। सायञ्चिरमितिट्युट्युलौ। अत्राधिकान्यपिनिपातनानिभवन्तीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टित्वान्ङीप्॥

पुराधिपः। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्षः। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारिः। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तरः। पुं० खेटे॥ शाखानगरे॥

पुरावसुः। पुं० भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्वचरिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासादिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्॥ ण्यन्तात्पचाद्यच्॥

पुराश्रुतिः। स्त्री० पुरातन्यांगाथायाम्॥ अन्तकालेहिभूतानिमुह्यन्तीतिपुराश्रुतिः॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ इ० हे०॥

पुरिः। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥ नद्याम्॥ पिपर्त्ति पूर्यतेवा। पॄ०। कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावासः पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थविशेषे॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्चीअवन्तिका। पुरीद्वारावतीचैव

सप्तैतास्मोक्षदायिकाः ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तियेकृतावानराः परम् । लक्षन्तेनपुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्रचित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानतत्वेन सपूर्णः पूर्णतत्त्वपदस्थितिः । परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामासउच्यते ॥ इतिबृहच्छङ्करदिग्विजयः ॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति कः । गौरादित्वाज्जातेरितिवा ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाड्याम् ॥ पुरींशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनांक्वावित्यनुनासिकलोपः । तुक् ॥ पुरिंतनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घः ॥

पुरीमोहः । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ पिपर्त्ति शरीरम् । पॄ० । कृतॄभ्यामीषन् । शृपॄभ्यांकिच्चेति० ईषन्किच्च । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पङ्के ॥

पुरीषणः । पुं० पुरीषे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

पुरीषमः । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुरुः । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपवि० । ययातेः कनिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ पिपर्त्ति० पूर्यतेवा । पॄ० । पॄभिदीतिकुः ॥

पुरुः । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सवः । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशकः । पुं० सरःकाके । हंसे ॥

पुरुदंसा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवाः । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्ययः । विद्यात् पुरुरवः शब्दं उकारस्यापिदीर्घतामितिद्विरूपकोषः ॥

पुरुरूपः । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुराणिरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्यसम् । न० बहुरूपे ॥ इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्तिः । त्रि० बहुशक्तिमति ॥

पुरुषः । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टकार्यकरणसङ्घाते । पूरुषे ॥ नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपत्सुमूढो द्युतिमान्यः सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहुः पुरुषं बुधा इति ॥ हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेण पुर्षु पूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपर्षुवाशयाने । पूर्णत्वात्पुरि पुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्वेनात्मनाजगद्दितिभाष्यम् ॥ नवद्वारंपुरंपुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् । व्याप्यशेतेमहात्मायस्तस्मात्पुरुषउच्यतेइतिमहाभारतम् ॥ पुरिशेतेयतस्तस्मात्पुरुषोजीवउच्यते । सर्वंपूरयतीत्येवंपुरुषोब्रह्मभण्यते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पुरुषइतिशुल्वसूत्रम् ॥ ऊर्द्ध्वबाहुपुरुषे ॥ सचविंशत्यधिकशतमङ्गुलंभवति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ साङ्ख्यतत्त्वज्ञे ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मशरीरमेवपुरुषः । तदपिहिपुरिस्थूलेशरीरेशेतेसुखदुःखादयः प्राकृताबुद्धिगुणाः तत्कथमेतेचेतनसम्बन्धित्वेनभवन्तीत्युच्यतेपुरुषइति । पुरिलिङ्गेशेतेइतिपुरुषः । लिङ्गंतत्सम्बन्धीतिचेतनोपितत्सम्बन्धीभवतीत्यर्थः ॥ पूर्वमनेनप्राणबुद्ध्यात्मनाजगत्समस्तमितिपुरुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरेउषतिश्चहमाकारेणवसतीतिवापुरुषः ॥ पुरतिपुरलोकंप्रतिप्राणादिभ्योऽग्रेगच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तंप्राणोनूत्क्रामतीतिश्रुतेः । पुरश्चाग्रगमने । पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तंमनइत्याहुः शरीरंपुरमुच्यते । अव्यक्तेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते० इति ॥ यद्वा पुरूणिफलानिमनोभिलषितानिसनोतिददाति । षणुदाने । डः ॥ पुरूणिभुवनानिसंहारसमयेस्यतिअन्तः करोतिवा । षोन्तकर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवर्त्तके ॥ ०+० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितेमनुजे ॥ यथा । पात्रेत्यागीगुणेरागीभोगीपरिजनैः सहाशास्त्रेबोद्धारणेयोद्धापुरुषः पञ्चलक्षणइतिप्राचीनाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । स्त्रीयांनमदंकुर्यात्सुखदुःखयोर्भृतः । तन्मित्रंयत्रविश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियइतिगारुडे १६ऽध्यायः

पुरुषकम् न० घोटकोर्द्ध्वस्थितौ । सीधेपांवखडेपांवहू० भा० ॥ यथा । पश्चिमाभ्यान्तुपादाभ्यांभुविस्थित्वाग्रपादयोः । ऊर्द्ध्वप्रेरणयास्थानमश्वानांपुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव । कः ॥

पुरुषकारः । पुं० प्रयत्ने ॥ पुरुषस्यकृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ यथा । मनुरुवाच । दैवेपुरुषकारेचकिंज्यायस्तद्ब्रवीहिमे । अत्रमेसंशयोदेव छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्यउवाच । स्वमेवकर्म्मदैवाख्यंविद्धिदेहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेहश्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकूलंतथादैवंपौरुषेणविहन्यते । मङ्गलाचारयुक्तानांनित्यमुत्थानशीलिनाम् ॥ येषांपूर्वकृतंकर्म्मसात्त्विकं

मनुजोत्तम । पौरुषेण विना तेषां केषांचिद् दृश्यते फलम् ॥ कर्म्मणा प्राप्यते लोके राजसस्य तथा फलम् ॥ कृच्छ्रेण कर्म्मणा विहितामसस्य तथा फलम् ॥ पौरुषेणाप्यते राजन् मार्गितव्यं फलं नरैः । दैवमेव विजानन्ति नराः पौरुषवर्ज्जिताः ॥ तस्मात् त्रिकालसंयुक्तं दैवं न सफलं भवेत् । पौरुषं दैवसम्पत्त्या काले फलति पार्थिव ॥ दैवं पुरुषकारश्च कालश्च मनुजोत्तम । त्रयमेतन्मानुषस्य पिण्डितं स्यात् फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगाद् दृश्यन्ते फलसिद्धयः । तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले कथञ्चन ॥ तस्मात् सदैव कर्त्तव्यं सधर्म्मं पौरुषं नृभिः ॥ एवं ते प्राप्नुवन्तीह परलोके फलं शुभम् ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान् न च दैवपरायणाः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पौरुषे यत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान् दैवपरान् मनुष्यानुत्थानयुक्तान् पुरुषान् हि लक्ष्मीः । अन्विष्य यत्नाद् वृणुते नृपेन्द्र तस्मात् सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ इति मात्स्ये दैवपुरुषकारकोनाम १८५ अध्यायः ॥ पुरुषस्यकारः कर्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच इति पुरुषात् प्रमाणेऽर्थे दघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनायः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥ पुरुषान्नयति । णीञ्० । कर्मण्यण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकुञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे । तन्निरूपणं यथा पश्य वाराह्यां ६६ अध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० गृहे ॥ पुरुषाणां सारं विवेकधैर्यक्षमाशान्तिप्रमुखं हरतीति तथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जिनराजविशेषे । शैवौ ॥

पुरुषादः । पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनाम्नि जिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुषस्यायुः । अचतुरेति निपातनात् साधुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्य प्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च पुरुषार्था उदाहृताः ॥ अथ मनुः । वशीकृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा । सर्वान् संसाधयेदर्थानक्षिण्वन् योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रवृत्तफलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेचस्मृतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलंनिकृति : क्षमाचकामस्यरूपञ्च वयोवपुश्च । धर्मस्ययागादिदयादमक्षमोक्षस्यसर्वोपरम : क्रियाश्च : ॥ तत्रउत्कृष्टपुरुषार्थलाभसम्भवत्यधमंकामयमनोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषास्थ्नांमाला०साअस्तिअस्य । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम: । ननिर्द्धारणइतिषष्ठीसमासनिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमोवा । ननिर्द्धारणइति निषेधस्तुजात्याद्यनपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्ततेकर्मधारयेतु सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुषइतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तम: । अतोस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हन्तार्हद्विशेषे ॥

पुरुसत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुर्विश्वरूपश्चासौसत्तमश्च ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्तिगच्छति । हन० । अन्येभ्योपीतिड: ॥ यद्वा ॥ पुरून्जहाति० जिहीतेवाआतइतिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूतमाह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरूणिहूतानिनामान्यस्य । युद्धेपुरुनाम्नाऽसुरेणहूतइतिवा । ह्वेञ : क्त : । सम्प्रसारणम् । हलइतिदीर्घ : ॥ पुरुःभूयिष्ठं यथास्यात्तथायज्ञेभिहूयतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्कराक्षे० इतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीरमणे । ऐले । बौधे । चन्द्रवंशीयादिराजे । राजर्षौ ॥ त्रि० आर्द्रदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवामाद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरु रौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्रगे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर:सरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अच्० खच्वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रेसरे । प्रष्ठे ॥ पुरोगन्तुंशीलमस्य । सुप्यजातावितिणिनि: ॥

पुरोटिः। पुं० पत्रभाङ्कारे। रायभाटिङ्ग०गौ०भा० ॥ पुरोटिःपुरसंस्कारेइतिहारावली ॥

पुरोडाशः। पुं० हविर्भेदे। यवचूर्णनिर्मितेरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य चमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते। दाश्दाने। कर्म्मणिघञ्। पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्यडत्वम् ॥

पुरोडाश्यम्। त्रि० पुरोडाशीये। हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा। स्त्री० महामेदायाम् ॥

पुरोधाः। पुं० पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते। डुधाञ्०। पुरसिचेति० धाञोऽसिः ॥

पुरोभागी। त्रि० दोषैकदृशि। दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुरः पूर्वं भजते। भज०। घिनुण् ॥ दोषैकग्राहिहृदयः पुरोभागीतुकथ्यते ॥ अग्रांशिनि ॥

पुरोहितः। पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि। पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु०धीयते आरोप्यते यः। डुधाञ्०। क्तः। दधातेर्हिः ॥ त्रय्याञ्चदण्डनीत्याञ्च कुशलःस्यात् पुरोहितः। अथर्वविहितंकुर्यान्नित्यंशान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरंचयथा। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः। आशीर्वादवचोयुक्तएषराज पुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तुयथा। काणंव्यङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम्। नखञ्जंव्याधितंवापिनृपःकुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम्। न० पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम्। न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥ यथा। ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच। समानश्चेतिपञ्चैताःकीर्त्तिताःप्राणवृत्तयः ॥ खंवाय्वग्न्यम्बुक्षितयोभूतसूक्ष्माणिपञ्चच। अविद्याकामकर्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति। अन्यच्च। भूतेन्द्रियमनोबुद्धिवासनाकर्मवायवः। अविद्याचाष्टकंप्रोक्तंपुर्यष्टमृषिसत्तमैः ॥ अपिच। ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्चतथापराणिकर्मेन्द्रियाणिमनआदिचतुष्टयञ्च। प्राणादिपञ्चकमथोवियदादिपञ्चकामश्चकर्मचतमःपुनरष्टधापूः ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुलः। पुं० पुलके ॥ त्रि० विपुले ॥

पुलकः। पुं० कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षान्यत्रद्रष्टव्या ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे। त्वक्पुष्पे ॥ हरिताले ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गल्वर्के०इतिहेमचन्द्रेपाठः ॥ असुराज्याम्इतिहेमचन्द्रः ॥ न० पर्वती

थमृत्तिकावि० । कङ्कुष्ठे ॥

पुलकित: । त्रि० हर्षिते ॥ पुलक: सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलन्ध्रि: । पुं० देशविशेषे ॥ शिलहट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे । पुलन्ध्रिदेशोदेवेशि नरनारायण: पर: ॥

पुलस्ति: । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य: । पुं० ब्रह्मण: कर्णाभ्यांजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुज: पत्यौ ॥

पुलह: । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गतिस्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रम: । पुं० हरि:क्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० प्लुताद्यनेकापरनामनि हयगतिवि० ॥ तदुक्तं हयलीलावत्याम् । प्लुतां प्लवङ्गिता माहुर्याधारा पुलनाभिधा । पुनरेनांनलोपान्तां पुलामित्याहुर्दैशिक: ॥ तल्लक्षणञ्चतत्रैव । क्षिपतिसमविशेषानुत्क्षिपत्यग्रपादान्प्रसरतिपुरतोऽश्व: साऽधारापुलाख्या । विलसतिसमपादोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करणमिहगतिज्ञा: प्राहुरन्यं पुलाख्यामिति ॥ पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्लथीकृत्यचरेत्पुलाख्यामित्यादि: ॥

पुलाक: । पुं० तुच्छधान्ये । असारधान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्म्मण्यण् ॥ पोलतिवा । बलाकादयश्चेतिसाधु: ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगति: पुलायितम् । अय० । क्त: ॥

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलादचिरोत्थिततटे । चडा० टापू० इ० भा० ॥ पोलति पुलमहत्त्वे । पुलितलिभ्याश्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द: । पुं० अरण्यचरेम्लेच्छजात्यन्तरे । शबरे ॥ पोलति । पुल० । कुणिपुल्यो: किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजातावितिड: ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥

पुलोमारि: । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस: । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

पुषित: । त्रि० पुष्टे । क्लनपोषणोपचिस्त्रगादौ ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त: । औवादिकत्वादिट् ॥

पुष्कर: । पुं० रोगवि० । नागवि० ॥ सारसपक्षिवि० । नृपवि० । नल

राजभ्रातरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यच्चान्तरे ॥ मेघाधिपवि० ॥ पुष्करो दुष्करजल: ॥ द्वीपवि० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । सिताम्भोजे । तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपवि० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्यास्वपरंस्थानंश्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्ब्रह्मण: स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुष : किदितिकरन्कित्वञ्च ॥

पुष्करक: । पुं० चिताभूमेराच्छादनार्थं क्रियमाणेष्टकानिर्मितेदेवकुलाकारगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ।

पुष्करज: । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्कर द्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीप: । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामहैम पुष्करसमण्डिता । तयासपुष्करद्वीप : ख्यापित : सुरसंज्ञित : ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठद्रव्यमूले । पौष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्कर मस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्ष: । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करेणोप मितेअक्षिणीअस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो: स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करहृदयपुण्डरीकमक्ष्णोतिव्याप्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदादक्षूव्याप्ताविति धातो: कर्म्मण्यण् ॥ पुरुहूतादिव्या: स्थाने ॥

पुष्करावर्त्त: । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्व: । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वय: । पुं सारसे ॥ न० पुष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्तिन्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्याम् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखाते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोधनुस्तच्चतुरुत्तर: । शतधन्वन्तरश्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगुण: प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चय: ॥ तेन चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायांच तु: शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वेनपुष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरंन तु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भि:पुष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठ: ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे० इतीनि: ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्वर्थीय इनि: ॥

पुष्करेक्षण : । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यांदेव्याम् ॥

पुष्कल : । पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्यामधीशे ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षामाहुर्ग्राससमात्रमन्नं तस्माच्चतुर्गुणम् । पुष्कलंहन्तकारन्तुतच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितेधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चि: कुञ्चयोष्टौचपुष्कलम् । पुष्कलानिचचत्वारिह्याढक : परिकीर्त्तित : ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुष: किदित्यनुवृत्तौ० कलँश्चेतिकलन्कित् ॥ स्त्रियांगौरादित्वात्पुष्कली ॥ सि० लज्वा- ॥

पुष्कलक : । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्कस: । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुष्ट: । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुषिते ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त: । दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टि : । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपते: पत्नीपूजिताजगतीतले । ययाविना परिक्षीणा : पुमांसोयोषितोपिचेतिभागवतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतफले० । पुष्टिर्धमङ्गनादीनांवृद्धिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकर : । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्त : । पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनस्सु । प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानंकृत्वातुयेकेचित्पुष्पंचिन्वन्तिवैद्विजा : । देवतास्तन्नगृह्णन्ति भस्मीभवतिदारुवदिति लघुहारीत : ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे । फूला फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकीवचाकुष्ठं पिप्पलीमरिचानिच । विभीतकस्यमज्जाच शङ्खनाभिर्मन : शिला ॥ सर्वमेतत्समंकृत्वाच्छागीक्षीरेणपेषयेत् । नाशयेत्तिमिरंकण्डूंपटलान्यर्बुदानि च ॥ अधिकानिचमांसानियश्चरात्रौनपश्यति । अपिद्विवार्षिकंपुष्पंमासेनैकेनसाधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदयानामनृणांदृष्टिप्रसादनी ॥ इतिचक्रपाणिदत्त : ॥ पुष्पतिपुष्यतेवा । पुष्पविकसने । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूतेधनदस्यविमाने ॥ पुष्पकोस्त्रीतिशब्दार्णवात्पुल्लिँङ्गोपि । नेत्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ मृदङ्गारशकल्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्तन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्याम्शिवस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतेकासीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमकृमिमात्रे ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमाञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० केतकवृक्षे ॥ दमनवृक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदातरि ॥

पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्यजिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पंधनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसान्त : ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिच : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिधयति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु धेट : खशितिकेचिदितिखश् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० बसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० यात्रायोगांतरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्ने सौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिविपिनकुठार : सङ्गराङ्गणे ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्धं विनायात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्यरस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्पतिवल्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगात्रसुरङ्गशुद्धं स्निग्धस्वच्छनिर्मलमतीवसुवृत्तशीतम् । य : पुष्परागसकलंकलयेदमुष्य पुष्णातिकीर्त्तिमतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापलक्षणम्यथा । कृष्णबिन्दुङ्कितंरूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करागारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरीक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलुपुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरक्त :॥

पुष्परेणु : । पुं० परागे ॥

पुष्परोचन : । पुं नागकेशरे ॥

पुष्पलाव : ।
पुष्पलावी । पुं० } मालाकारे ॥

पुष्पलिट् । पुं भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह ० । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानित्यद्विवचनान्तश्चन्द्रसूर्ययो : ॥ चन्द्रार्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचनं० पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिनप्रयोक्तव्यमितिभाव : । पुष्पविकसने । भावेघञ् । पुष्प : प्रकाशस्तद्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्या : । मतुप् ॥ त्रि० पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुलवारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाण : । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणिबाणाअस्य ॥

पुष्पवाहन : । पुं० पुष्परराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्य : । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमय : । पुं० वसन्ते । चैत्रवैशाखयो : ॥ पुष्पाणांसमय : ॥

पुष्पसायक : । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसार : । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसार : ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसक्कर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिताशीतारक्तपित्ताहरीलघु :॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेद : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहास : । कुसुमविकासे ॥ पुष्पाणांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविकाश : पुष्पहास : ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ निष्फलायाम् । रज : शून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । कर्णपुर्याम् । मालि

ण्याम् । भागलपुर० इ० प्र० नगरे ॥

पुष्पाजीवः । पुं मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुम्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलिः । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डकः । पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुजः । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पावचायी । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पमकरन्दकृतआसवे ॥

पुष्पास्त्रः । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पितः । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति । पुष्पाणिसंजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताक्षः । त्रि० बुद्बुददृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तेष्वर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्चपुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टिः । स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्राव्रजयुवतिव्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषुः । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणिइषवोऽस्य ॥

पुष्यः । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्यः सर्वार्थसाधकः ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्रः पितृमातृभक्तः स्वधर्मयुक्तोऽभिनयाभियुक्तः । भवेन्मनुष्यःखलुपुष्यजन्मासन्मानचामीकरवाहनाढ्यः ॥ पौषमासे ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भिः सहयोवतीर्णः । उक्तोबृहत्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुंतमीडे ॥ पुष्णातिकार्याणि०पुष्यन्त्यर्थाअस्मिन्नितिवा । पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्तर्यधिकरणेचक्यब् निपातितः ॥

पुष्यधः । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजातिविशेषे । आवन्त्ये ॥

पुष्यरथः । पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणारथे । चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमराययत् ॥ पुष्यइवरथः । पुष्येयात्रोत्सवादौरथोवा ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलंमनुजाधिपतिः प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् । अशुभंशुभञ्चलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपतेः कर्तव्यंदैवविपत्रोधेभ्याम् । नातःपरंपवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधिः

कालिकापुराणेवाराहाध्यायस्तुद्रष्टव्यः ॥

पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥

पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विधायपूजयेन्नित्यं पुस्तपूजोक्तसिद्धये ॥ लेप्यादिशिल्पकर्माणि ॥ आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृद्वावादारुणावाथवस्त्रेणाप्यथचर्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपुस्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्यते । पुस्त आदरादौणिच् । एरच् ॥

पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्ये पुस्तकस्यशृणुदेविसमासतः । मानेनापिफलंविन्द्यादमानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमात्रंमुष्टिमात्रमावाहुद्वादशाङ्गुलं । दशाङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा । आरम्भेचसमाप्तौच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिद्रागन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्चसुमनोहरैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानंप्रतिपत्रेचसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्रह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेलेखकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । यावदक्षरसङ्ख्यानंतावच्चनरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥

पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म कर्त्तरि ॥

पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥

पुस्तशिम्बिः । स्त्री० पुस्तकशिम्बिकायाम् ॥

पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीनामर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगंगुरुहिमं रूक्षंकषायंकफपित्तहृत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्यवैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रं तद्गुर्वभिष्यन्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नं दोषत्रयच्छेदिदृढमध्यं तदुत्तमम् ॥ अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरके द्वे जातीकोषश्चवंशजम् । लवङ्गधान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोज्ज्वला । धात्रीवरीद्व्यञ्जलिस्वपूगस्याष्टपलानिच ॥ उलूखलेचसंकुट्यचूर्णंक्षीराढकान्वितम् । सन्धाच्यभक्षितंहन्यात्वासरादौयथोचितम् । ज्वरदाहञ्चपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ्कुरान् ॥ छर्दिंप्रमेहमूत्राणामाघातञ्चविनाशयेत् । बलप्रदङ्गर्भदञ्चस्त्रीणाञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति० पवतेवा० पूयतेमुखमनेनवा-। पूञ्० । छापूखडिभ्यः । किदितिगन् ॥

पूगकृत :। त्रि० पुञ्जीकृते ॥ अपूग : पूग : सम्पद्यमान : कृत : इत्यर्थे श्रेण्यादय : कृतादिभिरितिसमासे ० श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथ :। त्रि० पूगानांपूरणे ॥ बहुपूगेतिडटितिथुगागमविधानादसंख्यात्वे पिडट् ॥

पूगपात्रम् । न० पूगपीठे । फरुवके ॥

पूगपीठम् । न० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री० कुहलौ । विवाहसम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम् । न० उद्वेगे । चिक्कणाम् ॥

पूगयाजक :। पुं० बहुयाजके ॥

पूगरोट :। पुं हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री० क्रमुके ॥

पूगिकाफलम् । न० पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री० पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न० उद्वेगे । पूगफले ॥

पूजक :। त्रि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न० अर्चने । पूजायाम् । । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीय :। त्रि० श्रुताचाराभिजनादिभि : पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री० नमस्यायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्चनधनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्या: सामान्यानुष्ठानंयथा । आदावृष्यादिकन्यास: करशुद्धिस्तत : परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्ध : प्राणायामस्तत : परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज० । चितिपूजीत्वङ् ॥

पूजार्ह :। त्रि० मान्ये । अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हइत्यच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजित :। त्रि० सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज० । क्त: ॥ देवे ॥ पूजितोय : सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोनतुवर्त्तमाने० तेन तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथाक्तस्यचवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्य :। त्रि० पूजनीये ॥

पूजिल :। पुं० देवतायाम् ॥ त्रि० पूज्ये ॥

पूज्य :। पुं० श्वशुरे ॥ त्रि० वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीक्ष्ये ॥ पूजार्हा स

था । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविशेषत : । तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भ्राताचभर्ताचपंचैतेगुरवस्मृताइतिकौर्मेउपरिभागे ११ अध्याय : ॥ पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्ह : । पूज० । अर्हेकृत्यटचश्चेतियत् ॥ सर्वस्यैवहिदानस्यग्रहीतागुरुरुच्यते । कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदातापूज्यतेगुरु : ॥

पूज्यपाद : । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूत : । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० बहुलीकृते । अपनीततुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादौसामन्यपवित्रे० स्वभावपवित्रे वा । पवित्रं मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्र पूतंजलंपिवेत् । सत्यपूतांवदेद्वाचंमन : पूतंसमाचरेत् । शठिते बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्त : ॥ पवतेस्मवा । पूङोगत्यर्थेतिक्त : ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रतो : स्त्री० । पूतक्रतोरैच्चेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतु : । पुं० इन्द्रे ॥ पूता : क्रतवो येन ॥

पूतक्रतु : । स्त्री० देव्याम् ॥ पूता : क्रतवोययासा ॥

पूतगन्ध : । पुं० वर्वरे ॥

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतञ्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रु : । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धान्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् । पूतनास्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात् ॥ सिन्धुदेशजास्वल्पत्वक्बृहदस्थिहरीतकी लेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ : ॥ गन्धमांस्याम् ॥ वालरोगविशेषे ॥ वालमातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे । वकासुरभगिन्याम् ॥ अहोवकीयं स्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्यसाध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांततोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पूतंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारि : । पुं० बालमुकुन्दे । श्रीकृष्णे ॥ पूतनायाअरि : ॥

पूतनासूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांसूदितवान्० सूदयतिवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

पूतनाहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांहन्ति । हन० । क्विप् ॥

पूतपापः । त्रि॰ निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफलः । पुं॰ पनसे ॥

पूता । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं॰ ईश्वरे ॥ पूतः शुद्धः सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहितः आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्तःकरणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूतिः । स्त्री॰ दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥

पूतिकः । पुं॰ पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ् ॰ । तिन्तिडीकादयइति॰ इकन् ॥ न॰ विष्टायाम् ॥

पूतिकरजः । पुं॰ लट्वाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टवतिकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति॰ भा॰ ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्जः । पुं॰ पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णकः । पुं॰ कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वा जायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसज्ञेयःपूतिकर्णकः ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसस्तैलंसिन्धुधूमरजोगुडः पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुतः ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजातीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्तः ॥

पूतिका । स्त्री॰ मार्जार्याम् ॥ पोइ इ॰ प्र॰ लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुखः । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न॰ सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूतेः पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न॰ पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्धः । पुं॰ गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे ॥ न॰ रङ्गे ॥ त्रि॰ दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धिः ।
पूतिगन्धिकः } त्रि॰ दुर्गन्धे

पूतिगन्धिका । स्त्री॰ वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारुः । न॰ देवदारुणि ॥

पूतिनस्यः । पुं॰ नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुस्वरसव्योषसम्भवैः । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गकसैन्धवबृहतीफलशिग्रुस्वरसदन्तीभिः । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्रः । पुं॰ श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री॰ मातुलुङ्गायाम् ॥

पूतिफली । स्त्री॰ वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलेष्वस्या : पाककर्णेतिङीष् ॥

पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥

पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥

पूतिवात : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ अधोवायौ ॥

पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥

पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाश्याम् ॥

पूतिक : । पुं० गंधमार्जारे ॥ घोडाकरञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० लट्वा स्वकरञ्जे ।

पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकीटे ॥

पूतिभाव : । पुं० दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥

पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धैणे ॥ यस्यनाभौमृगनाभिर्जायते ॥

पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोमृदुपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतर: स्मृत : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुपक्वोरुचिकारक : ॥ पवनंपू : । पूञ्०सं०क्षिप् । पुवंपाति०पिवतिवा । पारक्षणे०पानेवा । आतइतिक : ॥

पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥

पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥

पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णिमाया : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥

पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥

पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । क्षतजे । मलजे । पीप०राध०इ०भाषा ॥

पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूये ॥

पूयरक्त : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रंतंपूयरक्तंप्रवदन्तिरोगम् ॥

पूयारि : । पुं० निम्बपादपे

पूयालस : । पुं० सन्धिगतरोगभेदे ॥ लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्य: सान्द्रंपूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥

पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥

पूर : । पुं० जलसमूहे । अम्भसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥

पूरक : । पुं० प्राणवायौ : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनासापुटेनवा:सव्यापसव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ वाह्येनवायुनामुर्त्ते : शक्तिसीमप्रपूरणम् । पूरक : सतदभ्यासात्सुगुर्वपिविकर्षयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्वासोध्मात : पूरकउच्यते ॥ आत्मानुसन्धाने ॥ ब्रह्मैवास्मीतियावृत्तिः पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीआप्याय

णे । खुल् ॥ वीजपूरे ॥ गुणकाङ्के ॥ पुं० प्रेतदेहनिष्पादकाशौचकादेय दशपिण्डे ॥ त्रि० पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं० सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न० अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ वानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥ हिङ्गुधान्यजलेमांसंसुखिन्नंसूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीरार्द्रवीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेतप्तेपरिभृष्टंधूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंवृष्यंहृद्यंपुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंवल्यंमन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि०पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पृणाति । पृपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पूर्य्यतेऽनेन । पूरी० । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ पटारक्षकसूत्रेषु ॥ पूरणकार्य्याम् ॥ पूरयति । पूरी० । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री० पूपविभेदे । पूरी० कचौरी०हू०भा० ॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांयुञ्ज्याल्लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । तयापिष्टिकयापूर्णासमिताकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वासापूरिकाकथिताबुधैः । रुच्यास्वाद्वीगुरुः स्निग्धावातपित्तासृग्दूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्या रक्तपित्तहृत् ॥ वदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिक्यायांमेलितंपञ्चमांशकम् । वदरत्वग्भवंचूर्णंजलेनालोडयपीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा खण्डपाकविलेहिता । पूरिकावदरोन्मिश्रास्निग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुराष्टड्वातघ्नी सराच्छर्दिविनाशिनी । एवंविप्रायखर्जूरशर्करानारिकेरकैः ॥ द्राक्षयावैसुपूर्यंस्तुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि० कृतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्य्यतेस्म । पूरी० । क्तः । वादान्तेतिपक्षेइट् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं० पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ चैतन्ये ॥ यथा । यस्माद्विश्वमुदेतियच्चरमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासायस्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलंयन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुशन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादिर्वा ॥ यद्वा । पूरयति पूर्य्यतेवा । पूरी०वा० कुशन् ॥

पूर्णः । त्रि० व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं० शक्ते ॥ समर्थे । सकले ॥ पूर्य्यतेस्म पूरी० । कर्त्तरिकर्म्मणिवाक्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

पूर्णक: । पुं० स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुत्सित: पूर्ण: । संज्ञायांकन् ॥

पूर्णकुम्भ: । पुं० भद्रकुम्भे । जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौकुम्भश्च ॥

पूर्णकोष्ठा । स्त्री० नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्र: । पुं० सम्पूर्णेन्दूभयाष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ पूर्णश्चासौचन्द्रश्च ॥

पूर्णता । स्त्री० पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम् । न० वस्तुपूर्णपात्रे ॥ वर्द्धापके । पूर्णानके ॥ उत्सवकालेहर्षात्गृहीतवस्त्रालङ्कारादौ ॥ होमकर्मणिब्रह्मदक्षिणायाम् ॥ हर्षादुत्सवकालेयदलङ्काराम्बरादिकम् । आकृष्यगृह्यतेपूर्णपात्रंपूर्णानकश्चतत् ॥

पूर्णमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमास: । पुं० पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णवीज: । पुं० वीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिक: । पुं० वैनाशिके ॥ वैशेषिकास्तावदर्द्धवैनाशिका: सर्वक्षणवादिनस्तुपूर्णवैनाशिकत्वेनप्रसिद्धा: शास्त्रे ॥

पूर्णा । स्त्री० पञ्चमीदशमीपूर्णिमामावास्यासु ॥

पूर्णानकम् । न० वर्द्धापने ॥ आनके ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे । हर्षात्उत्सवकालेवस्त्राद्याकर्षणे ॥

पूर्णावतार: । पुं० नृसिंहे ॥ रामे ॥ परिपूर्णतमे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाहन्ता । स्त्री० पराहन्तायाम् । यथाहुर्वार्तिककारा: । भुक्तंयथान्नं कुक्षिस्थंस्वात्मत्त्वे नैवपश्यति । पूर्णाहन्ताकवलितंविश्वंयोगीश्वरस्तथेति

पूर्णिका । स्त्री० नासाच्छिन्नीनामकपक्षिणि ॥

पूर्णिमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् । शुक्लपक्षान्तिमतिथौ ॥ साद्विविधा । यथा । राकाचानुमतीचैवद्विविधा पूर्णिमामता । पूर्णोदितकलाक्षीणे पौर्णमास्यांनिशाकरे ॥ पूर्णिमानुमतीज्ञेयापश्चास्तमितभास्करे ॥ यस्यान्तामनुमन्यन्तेदेवतापितृभि:सह । तस्मादनुमतीनामपूर्णिमाप्रथमा स्मृता ॥ यदाचास्तमितेसूर्येपूर्णचन्द्रस्यचोद्गम: । युगपत्सोत्तरारागात्तदानुमतिपूर्णिमा ॥ राकान्तामनुमन्यन्ते देवतापितृभि: सह । रञ्जनाच्चैवचन्द्रस्यराकेतिकवयोऽब्रुवन् ॥ तस्यांजातस्यफलंयथा । कन्दर्पतुल्योयुवतिप्रियश्चन्यायाप्तवित्त: सततंसहर्ष: । शूरोवलीशास्त्रविशारदश्चस्तुपूर्णिमाजन्मनियस्यजन्तो: ॥ पूरी० । भावेक्त: । पूर्णंचन्द्रस्यपूरणम् । तेननिर्वृत्ता ॥

पूर्तम् । न० खातादिकर्मणि ॥ खादिनादेवकुल्यादिग्रह: । तदुक्तम् । पुष्करिण्य: सभावापीदेवतायतनानिच । आरामश्चविशेषेण

पूर्त्तं कर्म विनिर्दिशेत् ॥ अपि च । वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ इति ॥ ग्रहोपरागेयद्दानंपूर्त्तं तदपिनाकृदम् ॥ आरामादिक्रियाजेफले ॥ पालने ॥ त्रि० पूरिते ॥ छन्ने ॥ पूरणम्० पूर्यतेस्म या । पृ० । भावेकर्मणिवाक्तःनध्याख्येतिनिष्ठानत्वंन ॥

पूर्त्तिः । स्त्री० पर्याप्ते । उपसम्पन्ने ॥ पूरणे ॥

पूर्वः । त्रि० पूर्वजे ॥ प्राचि ॥ आद्ये ॥ अग्रे ॥ श्रुतिभेदे ॥ न० कारणे । पूर्वभाविनि ॥ पुम्भूम्नि । अतिक्रान्ते ॥ पूर्वति । पुर्वपूरणे । अच् । पृ० ॥

पूर्वगङ्गा । स्त्री० रेवायाम् । नर्मदानद्याम् ॥ पूर्वाचासौगङ्गाच ॥

पूर्वजः । पुं० ज्येष्ठभ्रातरि ॥ अनादौ ॥

पूर्वजाः । पुं० भूम्निदिव्यपितृगणे । न्यस्तशस्त्रेषु । कव्यवालादिषु ॥ पूर्वस्मिन्कालेजातः सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पूर्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ टाप् ॥

पूर्वजिनः । पुं० अतीतजिनवि० । मञ्जुघोषे । शार्दूलवाहने ॥

पूर्वदिक्पतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पूर्वदिक् । स्त्री० प्राच्यांदिशि । पूर्वस्याम् ॥

पूर्वदेवः । पुं० असुरे । दैत्ये ॥ पूर्वश्चासौदेवश्च । पूर्वापरप्रथमेत्यादिना समासः ॥ यद्वा । पूर्वदेवः । अन्यायाद्दिदेवत्त्वाद्भ्रष्टः । सुप्सुपेतिसमासः ॥

पूर्वदेशः । पुं० सूर्योदयोपलक्षितेदेशे । वर्तनौ ॥

पूर्वपक्षः । पुं० शुक्लपक्षे ॥ पूर्वश्चासौपक्षश्च ॥ शास्त्रीयप्रश्ने । सिद्धान्तविरुद्धकोटौ । चोद्ये । देश्ये । फक्किकायाम् ॥

पूर्वपक्षपादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतेप्रथमेपादे । भाषायाम् । प्रतिज्ञायाम् । पक्षे ॥

पूर्वपर्वतः । पुं० उदयाचले ॥ पूर्वपर्वतः ॥

पूर्वफल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्षत्रान्तर्गतैकादेशेनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । शूरस्त्यागीसाहसी भूमिभर्त्ताकोपाक्रान्तःस्याच्छिरालोतिदक्षः । धूर्तःक्रूरोत्यन्तवाताधिकः प्राक्फल्गुन्यस्य जन्मकालेचयस्य ॥

पूर्वफल्गुनीभवः । पुं० बृहस्पतौ ॥

पूर्वभद्रपदः । पुं० प्रोष्ठपदासु । पञ्चविंशतिमेनक्षत्रे ॥

पूर्वभद्रपदाः
पूर्वभाद्रपदाः स्त्री० } अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतपञ्चविंशतितमेनक्षत्रे । प्रो

ष्ठपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जितेन्द्रियः सर्वकलासुदक्षोजितारिपक्षः खलुतस्यनित्यम् । भवेन्महीयान्सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदाप्रसूतौ ॥ पूर्वाश्चताभाद्रपदाश्च ॥ एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयक्षः । पुं० जिनवि० । जलेन्द्रे । मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्गः । पुं० नाट्यशालायाम् ॥ नाट्योपक्रमे । प्राक्सङ्गीते । गुणनिकायाम् ॥ रङ्गप्रधानाख्योरङ्गविघ्नशान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्राद्यनेकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्यः कर्म्मविशेषः पूर्वरङ्गः । तदुक्तंवसन्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वंरङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवाः प्रकुर्वन्तिपूर्वरङ्गः प्रकीर्त्तितः इति ॥ पूर्वरङ्गंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते । प्रविश्यतद्वदपरःकाव्यमास्थापयेन्नटः ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गश्चततः प्रस्तावनेतिच । आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वंरज्यतेऽस्मिन् । रञ्जेर्घञ् । कुत्वम् ॥

पूर्वरागः । पुं० नायिकानायिकयोर्दशाविशेषे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमिथः संगूढरागयोः । दशाविशेषोयोऽप्राप्तौपूर्वरागःसउच्यते ॥ इ० ॥

पूर्वरात्रः । पुं० रात्रेःपूर्वभागे ॥ रात्राह्नाहाः पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न० पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न० अनुमानविशेषे ॥ यथा । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत् । तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धम्दृष्टस्वलक्षणसामान्यमितियावत् । तद्यस्यविषयत्त्वेनास्ति । अनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेषः पर्वतेनुमीयते । तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्षणं वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीतावीतभेदात्तद्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि० प्रागभियोक्तरि । प्रथमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि० अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैलः । पुं० उदयपर्वते ॥

पूर्वसरः । त्रि० अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री० पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणाः । पूर्वस्तुमधुरोवातः स्निग्धः कटुरसान्वितः । गुरुर्विदाहशमनोवातहृः पित्तनाशनः ॥ इति ॥

पूर्वाद्रिः । पुं० उदयाचले । दिनमूर्द्धनि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री० अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयोभूयः स्तूयमानानुरक्तो भक्तोदेवेबन्धुमान्योतिदक्षः । पूर्वाषाढाज-

ऽस्कालेयदित्यादाषाढ : स्याद्वैरिवर्गेनितान्तम् ॥ पूसावर्बाचाषाढाच ॥

पूर्वाह्ण : । पुं॰ द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्तु पूर्वाह्णोह्यपराह्णस्तत : पर : । आवर्तनात्॰ वासरस्यच्छायापरिवर्तनात्प्रागितिशेष : ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिंशद्दण्डदिनमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मक : काल : यथा । पूर्वाह्णोवैदेवानां मध्यंदिनंमनुष्याणामपराह्ण : पितॄणामितिश्रुति : ॥ अह्न : पूर्वम् । पूर्वापराधरेत्येकदेशिसमास : । राजाह : सखिभ्यष्टजितिटच् । अह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि॰ पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभव : । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्॰ इतिट्युट्युलौतुट्च । घकालतनेष्विंत्यलुक् ॥

पूर्वेद्यु : । अ॰ प्रात : काले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ रुद्य : परुदित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युसप्रत्ययो निपात्यते ॥

पूष : । पुं॰ ब्रह्मदारुणि । तूत॰ इ॰ भा॰ ॥ पूषवृद्धौ । इगुपधात्क : ॥

पूषक : । पुं॰ ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएवक : ॥

पूषा । पुं॰ सूर्ये ॥ जगत : पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्नितिनिपातित : ।

पूषभाषा । स्त्री॰ अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं॰ शिवे ॥

पूषा । स्त्री॰ पिङ्गलापृष्ठवर्त्तिन्यांनाड्याम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठेनीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्यनेत्रान्तायावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री॰ मरुन्मालायाम् । पिशुनायामोषधौ । असारक॰ इ॰ भा॰ । पिडिं॰ इ॰ गौ॰ भा॰ स्पृश्यते । स्पृशस्पर्शने । वा॰ कक् । पृ॰ ॥

पृक्तम् । न॰ धने ॥ त्रि॰ रुचिते ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची॰ । क्त : ॥

पृक्ति : । स्त्री॰ सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री॰ अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चहलइत्य : । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छतनु : । पुं॰ प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि॰ प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री॰ सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ अत्रेभा : ॥ २४३ । रथा : २४३ । अश्वा :७२९ । पादातिका : १२१५ । समस्तसङ्ख्ययाखचिचतुर्विंशतिभि : स्मृता । २४३० ॥ प्रियते । पृङ्व्या-

याने । वा॰ तन: सुखाभावश्च ॥

पृतनाषाट् । पं॰ इन्द्रे ॥ पृतनांसहते । षहमर्षणे । छन्दसिसहइति॰ ण्वि : सहेरितिष : ॥

पृथक् । अ॰ भिन्ने । विनार्थे । अन्तरेण । ऋते ॥ असङ्कीर्णे । नानार्थे ॥ पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा॰ कक् ॥

पृथक्त्वम् । न॰ पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावत्पृथक्त्वंस्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् । अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्वमुच्यते ॥ अस्मात्पृथगिदंनेतिप्रतीतिर्हिविलक्षणा ॥ पृथक्त्वं निरूपयति सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणंपृथक्त्वम् । तन्नित्यतादिकंसंख्यावत् । यथानित्ये त्वेकत्वं नित्यम्॰ अनित्ये अनित्यम्॰ आश्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यतेआश्रयनाशान्नश्यति॰ तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादिवत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः । हेयोपादेयविवेके ॥ भेदे ॥ आवेश्च : ॥ पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥

पृथक्त्वचा । स्त्री॰ मूर्वायाम् । छर्दंरीला॰ इ॰ भा॰ । देव्याम् । मधुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्याः ॥

पृथक्पर्णी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् । चित्रपर्ण्याम् । पीटवनी॰ इ॰ भा॰ । काकुल्या॰ इ॰ भा॰ ॥ पृथक्असंपर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता । स्त्री॰ विवेके । व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य । तस्यभावः । तल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥

पृथगात्मिका । स्त्री॰ व्यक्तौ ॥

पृथग्जनः । पुं॰ मूर्खे ॥ नीचे । अधमे ॥ पृथक्कार्योजनः असभ्यत्वात्पृथग्जनः । शाकपार्थिवादिः ॥ सज्जनेभ्यः पृथग्भूतोजनोवा । त्रि॰ पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥

पृथग्रूपः । त्रि॰ बहुविधे । पृथग्रूपमस्य ॥

पृथग्वर्त्मात्मा । पुं॰ वायौ ॥ पृथक्नानाविधंवर्त्मसञ्चरणमात्मास्वभावोऽस्य ॥

पृथग्वादः । पुं॰ द्वैतिनि ॥ पृथक्नानावस्तु॰ द्वैतंवदनंयस्य ॥

पृथग्विधः । त्रि॰ नानारूपे ॥ पृथक्धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण॰ परस्परविलक्षणाविधायस्य ॥

पृथग्बीजः । पुं॰ भल्लातके ॥

पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति । प्रथ॰ । प्रथः कित्सम्प्रसारणञ्चाजि : ॥

पृथवी । स्त्री॰ भुवि । पृथिव्याम् ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेः षिवन् सम्प्रसारणञ्चेत्यके । षित्वान्ङीष् ॥

पृथा । स्त्री॰ कुन्त्याम् । वसुदेवस्वसरि । पाण्डोः पत्न्याम् ॥

पृथाजः । पुं॰ कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

रश्मीसादौ । पृथाजा : पृथायांशजात : अनौ० । रु : ॥ अर्जुनपादपे ॥

पृथापति : । पुं० पाण्डुनृपे ॥ पृथायाःपति : ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोत्रायाम् । क्षमायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रसहिताद्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चसंभूतं घ्राणमध्यात्ममुच्यते । अधिभूतं तथा गन्धो वायुस्तत्राधिदैवतम् ॥ न्यायमतेन पृथिवीं विशनक्ति । गन्धवती पृथिवी । सा द्विधा । नित्याऽनित्या च । नित्या परमाणुरूपा । अनित्या कार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियं गन्धग्राहकं घ्राणं नासाग्रवर्त्ति । विषयो मृत्पाषाणादि : । इति । प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेःषिवन् सम्प्रसारणञ्च । षित्त्वान्ङीष् ॥ प्राणप्रदानात् स पृथुर्यस्माद् भूमेरभूत् पिता । ततस्तु पृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धो घ्राणेन्द्रियग्राह्यः काठिन्यं गौरवं तथा । वसुन्धरागुणा एते गदिता गुणवेदिभि : ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरिच्छैला तावती पृथिवी स्मृता ॥

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यां क्षयति वसति । क्षि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्त पृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपति : । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्या:पति: ॥ नाऽनृषि : कुरुते काव्यं नारुद्रो रुद्रमर्चति । नादेवांशो ददात्यन्नं नाविष्णु: पृथिवीपति: ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपाल : । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्र : । पुं० राजनि ॥

पृथु : । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगे सूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेणनृपस्य दक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनादादिराजोपाधिं प्राप्ते ॥ प्रथते । प्रथ प्रख्याने । प्रथिम्रदीति कु: सम्प्रसारणञ्च ॥ श्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुक : । पुं० चिपिटे । चिउडा० इ० भा० ॥ यथा । शालय : सतुषा आर्द्रा भृष्टा अस्फुटिताश्च ते : । कुट्टिताश्चिपिटा : प्रोक्तास्ते स्मृता पृथुका अपि ॥ पृथुका गुरवो वातनाशना : श्लेष्मलाश्चापि । सक्षीरा बृंहणा वृष्या बल्या भिन्नमलाश्च ते ॥ पृथु

रैव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति॰पर्थ्यतेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु॰ । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्॰प्रथे:सम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कैशब्दे । आतइतिक : ॥ त्रि॰ शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ बालिकायाम् ॥

पृथुकोल : । पुं॰ राजबदरे ॥

पृथुच्छद : । पुं॰ हरिदर्भे ॥ त्रि॰ वृहत्पत्रे ॥

पृथुपत्र : । पुं॰ रक्तलशुने ॥ हरिद्दर्भे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री॰ शट्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं॰ मत्स्ये ॥ पृथूनि महान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्देनपक्षोच्यतेतिस्वामी । बल्कलमितिसर्वधर : ॥ त्रि॰ वृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुल : । त्रि॰ विशाले ॥ पृथुपृथुत्वमस्यास्ति । सि॰लच् ॥ पृथु पृथुत्वंलातिवा । क : ॥

पृथुला । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ टाप्

पृथुशिम्ब : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

पृथुशिखर : । पुं॰ पर्वते ॥ पृथुर्महान्शिखरोऽस्य ॥

पृथुसेन : । पुं॰ राज्ञि ॥ पृथ्वीसेनायस्य ॥

पृथुस्कन्ध : । पुं॰ शूकरे ॥

पृथूदकम् । न॰ तीर्थविशेषे:प

पृथूदर : । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ वृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री॰ भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ स॥ त्वहत्याम्क्पत्र्याम् हिङ्गु ॥त्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ वृत्तार्हन्मातरि ॥ वृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे॰ प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकु : । वोतोगुणवचनादितिङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति ॥ अपिच । पयोधरपयुतास्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरुचिकङ्कणाललितभाववन्नूपुरा । सुवर्णरुचिरालसच्छवयाक्षपवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णिताहरतिहन्तपृथ्वीमम ॥ यथा । चताधरतटीघनस्वसितमङ्गरागव्ययोदृशोरपिचशोणिमाभवतिकारणादन्यत: । इदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंमुखेयदिदमञ्जनंरहसिचार्द्धचन्द्रंगले ॥

पृथ्वीका । स्त्री॰ वृहदेलायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । फर्फरीकादयश्चेतिसाधु : ॥

पृथ्वीकुरवक : । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न॰ गडलवणे ॥

पृदाकुः । पुं० वृश्चिके ॥ व्याघ्रे ॥ सर्पे ॥ चित्रके ॥ पर्द्दते । पर्द्द० । पर्द्देर्नित्सम्प्रसारणमल्लोपश्चेतिकाकुप्रत्ययः ॥

पृश्निः । स्त्री० रश्मौ ॥ त्रि० अल्पतनौ ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृशसंस्पर्शे । घृपृश्नीतिसाधुः ॥ पृच्छति० पृच्छ्यतेवा । पर्षति० पृष्यतेवा । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । पृषुसेचनेवा । पूर्ववत्साधुः ॥

पृश्निका । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

पृश्निगर्भः । पुं० गदाग्रजे । श्रीकृष्णे ॥

पृश्निपर्णी । स्त्री० पृथक्पर्ण्याम् । अङ्घ्रिवल्लिकायाम् । चक्रौत् ० इ० पिठवनि० इ० च० भा० । चाकुलिया० इ० गौ० भा० ॥ पृश्निपर्णीत्रिदोषघ्नीवृष्योष्णामधुरासरा । हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः ॥ पृश्निरल्पं पर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृश्निभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पृश्निशृङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ गणेशे ॥

पृश्नी । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

पृषत् । पुं० मृगे ॥ न० विन्दौ ॥ त्रि श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषुसेचने । वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदिति अतिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपात्यते । शतृवदस्यकार्यम् ॥

पृषतः । पुं० पृषाकमृगे । चित्रमृगे ॥ यथा । पृषतश्चन्द्रबिन्दुःस्याद्धरिणात्किञ्चिदल्पकः ॥ पृषतस्तुभवेत्स्वादुर्ग्राहकःशीतलोलघुः । दीपनोरोचनः श्वासज्वरदोषत्रयास्त्रजित् ॥ इति ॥ विन्दौ ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ घर्षति । पृषु० । पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच् ॥ यथा । पृषताः विन्दवः सन्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥

पृषताम्पतिः । पुं० वायौ ॥

पृषताश्वः । पुं० वायौ । अनिले ॥ पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य ॥

पृषती । स्त्री० मृग्याम् ॥

पृषत्कः । पुं० वाणे । शरे ॥ पर्षति पृषु० । लटः शतृ । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥ यद्वा । वर्त्तमाने पृषन्महदितिसाधुः स्वार्थेकन् ॥

पृषदश्वः । पुं० गन्धवहे । पवने । वायौ ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य ॥ पृषतामम्बुकणानामश्वइवेतिवा ॥

पृषदाज्यम् । न० सदध्याज्ये । दधिमिश्रितघृते ॥ पृषच्चतदाज्यञ्च ॥ यद्वा । पृषद्भिः सहितमाज्यम् ॥

पृषद्वलः । पुं० वायूश्वे ॥

पृषन्तिः । पुं० विन्दौ ॥ यथा । पयः पृषन्तिभिः स्पृष्टान्तिवाताः शनैः शनैरितिजाम्बुवतीविजयकाव्यम् ॥

पृषभाषा । स्त्री० इन्द्रपुर्याम् ॥

पृषाकरा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । वटखराइ०भा० ॥

पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिनसवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृच्छेः क्तः ॥

पृष्टव्यः । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वस्थाने । पीठ०इ०भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धंमांसलंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सधमानांविपर्यस्तंनिर्द्धनानांप्रकीर्त्तितमितिसमुद्रः ॥ चरममात्रे ॥ पृष्यते । पृषु० । तिथपृष्ठगूथेतिसाधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० चित्राधिकरणे० पृष्ठैः स्तुवतइत्यादौतथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थिः । पुं० गडौ । कूब० इ० भा० ॥

पृष्ठतः । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठेइति । आद्यादित्वात्तसिः ॥

पृष्ठदृष्टिः । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसादः । त्रि० परोक्षेदोषाभिधायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षेदोषकीर्त्तने ॥ त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंशः । पुं० रीढके । पृष्ठास्थिनि ॥ सतुगर्भमासमात्रेणभवति ॥

पृष्ठवहः । पुं० पृष्ठ्याश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्०ड् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पृष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाहः । पुं०
पृष्ठवाहकः । पुं० } वृषे ॥

पृष्ठवाह्यः । पुं० भारवाहकवृषे । स्थौरिणि । पृष्ठ्ये ॥

पृष्ठशृङ्गः । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी । प [illegible] शभीरौ । सैरिभे ॥ षंढे ॥ भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायनः । पुं० धान्यविशेषे ॥ मतङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदयः । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषोवृषःकर्कटश्चधनुर्मकरएवच । पृष्ठोदयाः षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्यः । पुं० स्थौरिणि । पृष्ठेनभारवहनशीलेघोटके ॥ न० पृष्ठवृन्दे ॥ यज्ञविषयेऽदः स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांसमूहः । पृष्ठाद्यन् ॥ प्रशस्तमतिशयितंपृष्ठमस्य । अन्येभ्योपीतियद्वा

पृष्णिः । पुं० सूर्ये ॥

पृष्णिका
पृष्णी । स्त्री० } कत्तृणे । कुम्भ्याम् ॥

पेचकः । पुं० उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ घूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्गुदाच्छादकमांसपिण्डवि

शेषे ॥ पचति॰पच्यतेवा॰दुःखेन । डुपचष्॰ ॥ पचिमच्योरिच्चोपधायाइतिवुन् । अतइत्त्वम् । पुगन्तेतिगुणःपर्य्यङ्के॰ मेषे॰ । यूके ॥

पेचकी । पुं॰ हस्तिनि ॥

पेचिलः । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

पेचु । न॰ पेचुल्याम् ॥

पेचुकम् । न॰ नाडीचशाके। पेचुल्याम् ॥ त्रिकाण्डशेषेकेचुकमितिपाठः

पेचुली । स्त्री॰ पेचुनि । नाडीचशाके

पेटः । पुं॰ प्रहस्ते । पेटति । पिट॰ । प॰ अच् ॥

पेटकः । पुं॰ न॰ पिटके । पुस्तकादीनांमञ्जूषायाम् । पिटार॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ कदम्बके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयोः । ण्वुल् ॥

पेटाकः । पुं॰ पेडायाम् । पेटके ॥

पेटिका । स्त्री॰ वृक्षविशेषे॰ । कुबेराच्याम् । कृष्णहन्तिकायाम् ॥

पेटी । त्रि॰ पेटके ॥

पेडा । स्त्री॰ पेटके । मञ्जूषायाम् । वृहत्पेटाके ॥ पिण्डते । पिडिसंघाते । प॰ अच् । अनित्यत्वान्ननुम् ॥

पेत्वम् । न॰ अमृते ॥ घृते ॥ पीयते । पा॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइति॰ इत्वन् ॥

पेपीयमानः । त्रि॰ अत्यासक्त्यापीयमाने ॥

पेयम् । न॰ पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि॰ । यथा। भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंचचर्व्वणम् । निर्व्वेषञ्चैवभक्ष्यंस्यादन्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ त्रि॰ पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा॰ । यत् । ईद्यति । गुणः ॥

पेया । स्त्री॰ आमायाम् ॥ अन्नमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेयाविधिर्गुणाश्च । चतुर्द्दशगुणेनीरेरक्तशाल्यादिभिः कृता । द्रवाधिकास्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधायिनी ॥ स्वेदाग्निजननीज्ञेयावातवर्च्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैंधवसंयुक्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूलहरीरुच्यास्याद्विषम्यविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा॰ । यत् । ईद्गुणौ । टाप् ॥

पेयूषः । पुं॰ न॰ अमृते ॥ नव्यदुग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आसप्तरात्रप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीयते॰पीयतेऽनेनवा । पीयइतिसौत्रोधातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् । बहुलवचनात्पक्षेगुणः ॥ अग्निसंयोगात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायाःगोःक्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघनं-

पियूषमुच्यते ॥ नव्यप्रसूते ॥

पेरु : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ्पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजि । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्वद्विविधम् । भस्माङ्गंहरितञ्च । तस्यगुणा : । पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंपरम् । स्थावरंजंगमञ्चैवसंयोगाच्चयच्चविषम् ॥ तत्सर्वंनाशयेच्छीघ्रंशूलंभूतादिदोषजम् । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंद्वयो: । स्थावरादिविषघ्नं स्याद्धरितञ्चापरं शृणु ॥ शीताङ्गंनाशयेच्छीघ्रं शूलंतिमिरभूतजम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पेलम् । न० अण्डकोषे ॥

पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्रसावकाशत्वंप्रकार : ॥ पेलनम् । पिलभेदने । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्यस्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्चतथालास्यं द्विविधंनृत्यमुच्यते । पेवलिर्बहुरूपाचताण्डवंद्विविधंमतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यं तथाभिनयशून्यता । यत्रसापेवलिस्तस्या : संज्ञादेशीतिलोकत : ॥ छेदनंभेदनंयत्रबहुरूपासुखावली ॥ ताण्डवंबहुरूपन्तद्धारणागलमुद्गतमिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भावेघञ् । पेशंलाति । ला० । क : ॥ वा० पिशेरलच्चा ॥ पेशोस्यास्ति । सिध्मादित्वालच्चा ॥ धूर्त्ते ॥ कर्मणामनसावाचावपुषाचशोभनत्वात् ० पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न० रूपे ॥

पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरके० इ० गौ० भा० ॥

पेशि : । पुं० शतकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिंशिअवयवे । हृपिशिरुहिवतीत्यादिना० इन् ॥ मांसविदले ॥

पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांसाम् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनांमांसखण्डानां कोषोभाण्डागारइतिस्वामी ॥

पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥

पेषणि : । स्त्री०) पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । } दृशदुपलात्मि-

कायाम्। पट्टे। ग्रहकच्छपे। सिल० कू० भा०॥

पैशलः। त्रि० पेशले॥

पैषाकः। पुं० पेषकस्याम्॥

पैञ्जूषः। पुं० कर्णे॥

पैठरः। त्रि० उख्ये। स्थालीपक्वमांसादौ॥ पिठरेसंस्कृतम्। संस्कृतंभक्षा इत्यण्॥

पैठीनसिः। पुं० स्मृतिकारकेमुनिविशेषे॥

पैण्डिन्यम्। न० भैक्षजीविकायाम्॥

पैतामहम्। त्रि० पित्र्ये। पितामहसम्बन्धिधनादौ॥ पितामहस्येदम्। तस्येदमित्यण्॥ स्त्रियांपैतामही

पैतृकम्। त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ॥ सुखिनस्थीयतेयत्रसदेशः खलुपैतृकः॥ पितुरागतम्। पितुर्यच्चेतिचकाराट्ठञ्॥ ङीपि० पैतृकीविद्या॥

पैतृकभूमिः। स्त्री०। पितृसम्बन्धिस्थाने॥

पैतृष्वसेयः। त्रि० पितुर्भगिनीसन्ततौ॥ पितृष्वसुरपत्यम्। ढकिलोपः। अतएवज्ञापकाड्ढक्॥ स्त्रियांपैतृष्वसेयी॥

पैतृष्वस्रीयः। त्रि० पितुर्भागिनेये। पैतृष्वसेये॥ पितृष्वसुरपत्यम्। पितृष्वसुश्छण्॥

पैत्तः। त्रि० पैत्तिके॥

पैत्तिकम्। त्रि० पित्तजव्याधौ। पित्तसम्भवे॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा वातपित्तश्लेष्मभ्यः शमनकोपनयोरितिठञ्॥

पैत्रम्। न० पितृतीर्थे। तर्जन्यंगुष्ठयोर्मध्ये॥ पितॄणामिदम्। तस्येदमित्यण्॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि॥

पैत्राहोरात्रः। पुं० पितृलोकस्यदिवारात्रौ। नृणांमासे॥ कृष्णपक्षः पितॄणांदिनम्० शुक्लपक्षोरात्रिः। पितॄणामयम्० पैत्रः। पैत्रश्चासावहोरात्रश्च॥

पैत्र्यः। पुं० दैवसर्गप्रभेदे॥

पैप्पलम्। त्रि० पिप्पलकाण्डे॥ पिप्पलभस्मनि॥ पिप्पलस्यावयवोविकारोवा। अवयवेचेत्यण्॥

पैलः। पुं० ऋषिविशेषे। ऋग्वेदधारकेव्यासशिष्ये॥ पीलायाअपत्यम्। पीलायावेत्यण्॥

पैलेयः। पुं० पैले॥ पीलायाअपत्यम्। अणभावे० द्व्यच इति० ढक्॥

पैशाचः। पुं० अष्टप्रकारविवाहान्तर्गताष्टमविवाहे॥ पैशाचः कन्यकांछलात्। छलमाहमनुः। सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति। सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमोधमः॥ पिशाचस्येवायम्। अण्॥ पिशाचएववा। स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण्॥ दैवसर्गविशेषे॥ त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि॥

पैशाचिकः। त्रि॰ पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम्। न॰ परस्मैपरोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्यकर्मभावोवा। यु॰। अण्॰ ॥

पैशुन्यम्। न॰ अविज्ञातदोषाविष्करणे। पिशुनतायाम्। खलतायाम् ॥ पिशुनस्यदुर्ज्जनस्यकर्मभावोवा। ब्रा॰ ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिबन्धुभ्रातृमित्रसकाशेऽर्थोपघातार्थंदोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्टः। त्रि॰ पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम्। न॰ मद्यविशेषे ॥ पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी। स्त्री॰ विविधधान्यविकारजायांमदिरायाम्। वारुण्याम् ॥ पैष्टीकटूष्णतीक्ष्णास्वादोषद्गौडीसमापरा। वातहृत्कफकृत्त्वीषत्पित्तकृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्

पोगण्डः। पुं॰ बालके ॥ बालआषोडशाद्वर्षात्पोगण्डश्चापिशब्दितः इतिनारदः ॥ दशवर्षीयबालके। त्रि॰ विकलाङ्गे ॥ पवते॰ पुनाति वा। विच्। पोगण्डएकदेशोऽस्य ॥

पोटः। पुं॰ वेश्मभूमौ। वास्तौ ॥

पोटगलः। पुं॰ नले। नरकट॰ नरसल॰ हि॰ भा॰ ॥ काशे। इक्षुगन्धायाम्। काँस॰ हि॰ भा॰ ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति। गलअदने॰ स्रवणेच। अच् ॥

पोटा। स्त्री॰ स्त्रीपुंसलक्षणायाम्। स्त्रीपुंसयोः स्तनश्मश्र्वादि चिह्नयुक्तायाम्योषिति ॥ पोटयति। पुट भाषार्थश्चुरादिः। पचाद्यच् ॥ दास्यां ॥

पोट्टली। स्त्री॰ पोट्टलिकायाम्। पोटली॰ हि॰ भा॰ ॥ यथा। शुद्ध्यर्थं त्रिफलाक्वाथेगुडूच्याः क्वाथएववा। दोलायन्त्रे पुरः पाच्यः पोट्टल्या वस्त्रबद्धया ॥

पोडुः। पुं॰ कपालास्थितले ॥

पोतः। पुं॰ शिशौ ॥ वहित्रे। समुद्रतरणार्थनौकाविशेषे। समुद्रयाने। वार्वटे। जहाँजा॰ जहाज॰ हि॰ आधुनिकभाषा ॥ यथा। समुद्रयानेरत्नानिमहामौल्यानिसाधुभिः। रत्नपारीक्षकैः सार्द्धमानयिष्ये बहूनिच ॥ शुकेनसहसंप्राप्तोमहान्तं लवणार्णवम्। पोतारूढास्ततः सर्वे पोतवाहैरुपासिताः ॥ अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिवेगेननिश्चयाः। हि॰ वाराहेगोकर्णमाहात्म्याध्यायः ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि ॥ गृहस्थाने। पोता॰ हि॰ गौ॰ भा॰ ॥ वाससि ॥ दशवर्षीयगजे ॥ पुनाति॰ पूयते

वा । पूञ्० । हसिमृग्रिण्वितितन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ्० । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सौनचिडी० इ० भा० ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे० अमृतवल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ० भा० ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतजः । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा गानावाणिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षितोवणिक् ॥

पोतवणिक्प्रियः । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥ पोतवणिजः प्रियायस्य : ॥

पोतरक्षकः । पुं० केनिपाके । पतवार० इ० भा० ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाहः । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकवि० ॥ वहित्रवाहके । दाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्म्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्राण्डमत्स्यसंघाते । पीना० इ० गौ० भा० ॥ पोतेवहित्रेआधीयन्ते । धाञः कर्म्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भकः आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणेल्युट् ॥

पोतासः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पक्षिणांस्त्र्यपत्ये ॥ पोतस्थक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतात्वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ्० । तृन्विधावृत्विक्षुचानुपसर्गस्येतितृन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधुः ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ्० । हलसूकरयोः पुवइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुधः । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

पोत्रिरथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वींपर्पटिकांततः । स्वेदयेत्तप्तकेतान्तुपोलिकांजगदुर्बुधाः ॥ तांखादेल्लप्सिकायुक्तांतस्यामण्डकवद्गुणाः ॥

पोलिन्दः । नौकावयवविशेषे । पादा

रवौ ॥

पोली । स्त्री० दिष्टकावि० । पूपाल्याम् । चर्य्याम् ॥

पोषः । पुं० पोषणे ॥

पोषकः । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ ॥ पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ भृतौ ॥

पोषयित्नुः । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ त्रिषु ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनिहृषिपुषीत्यादिना० इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृतरः । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्यः । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यसम्बर्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्रः । पुं० पुत्रप्रतिनिधौ पालनात्सुतत्वंप्राप्ते ॥

पोष्यवर्गः । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे ॥ यथा मातापितागुरुः पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिताः । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्गाश्चमीनत्र ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भ्राताप्रजाः दीनाः समाश्रिताः । अभ्यागतोतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्गउदाहृतः ॥ भरणंपोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन तंभरेत् ॥ पोष्याणांवर्गः ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियांपौंस्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्दपर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवनन्तुततः परमिति ॥ आचार्यप्रमुखानांहिपौनः पौन्ये नसम्मतौ । यतोगण्डावस्थतेनपौगण्डः सम्मतोबुधैरित्युक्तेस्तदवस्थावति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरं तिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यंमधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफास्रनुत् ॥

पौण्ड्रः । पुं० चंदेली० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्यसङ्ख्ये ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्डते । पुडि खण्डने । स्फायीतिरक् । प्रज्ञादण् ॥

पौण्ड्रकः । पुं० श्वेतपौंडा० इ० प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयोः । सुशीतोबृंहणोबल्यः पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशो

इदेश्यादौक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिनाशूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायाम्वैश्याज्जातेजातिवि॰ । पुंडो॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ पुण्ड्रएव । स्वा॰ कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं॰ देशवि॰ । विहार॰ इ॰ भा॰ ॥

पौण्ड्रक : । पुं॰ पुण्ड्रेक्षौ । सेव्ये । अतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं॰ वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न॰ घृतवर्णेमधुनि ॥ याकृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायोमहापिण्डिकावध्नानास्तरुकोटरान्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । तास्तज्ज्ञैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यं यन्मधुतद्वनेचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधुरूक्षोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत् । विदाहिमेहकृच्छ्रघ्नं ग्रन्थ्यादिक्षतशोषिषु ॥ पुत्तिकाभि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं॰ पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पोता॰ इ॰ मांती इ॰ भा॰ ॥ पुत्रस्य॰पुत्र्याश्चापत्यम् । अनृष्यानन्तर्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न॰ पोतुर्भावकर्मणो : ॥ उद्॰ अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि॰ पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री॰ पुत्रसुतायाम् । नप्त्याम् ॥ पुत्रस्यपुत्र्याश्चस्त्र्यपत्यम् । अञन्तत्वान्ङीन् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि॰ पुन : पुनर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न॰ आभीक्ष्ण्ये । पुन : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरित्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभमात्रेटिलोपस्य॰प्रातिपदिकाद्यर्थउपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं॰ पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ॰ ठक् ॥

पौनर्नवम् । न॰ पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं॰ द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रवि॰ । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्यर्थेऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वयेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भुत्वासपौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न॰ कतृणे । रौहिषतृणे । रामकर्पुर॰ इ॰ ख्याते ॥ त्रि॰ नागरे । पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥

पौरक : । पुं॰ गृहवाह्योपवने ॥ निष्कुटस्तुगृहारामोवाह्यारामस्तुपौरक : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं॰ पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि॰ पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री॰पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं॰ दुष्यन्तनृपतौ ॥ पुरोरप

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुम्लेच्छजातयः । पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्र जातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४८ध्यायः ॥

पौरस्त्यः । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभवः । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिकः । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीतेवेदवा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिकोनिसृष्टिर्वालयोः वास्थितिर्वातत्त्वमित्याह । तत्कल्पनामात्रम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्याद्यभावस्यगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुषस्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । वीनाप्युपायेनावश्यमिदंसम्पादयामीत्येवंविधोत्साहरूपेनिर्बन्धे ॥ उच्छास्त्रंशास्त्रितञ्चेतिपौरुषंद्विविधंस्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपरमार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रंपरस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितंनित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थोनरकः । अर्थे पुस्वर्गादिषुपरमोर्थोमोक्षः ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादणवा ॥ क्लीबाहिदैवमेवैवंप्रशंसन्तिनपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेणघ्नन्तिशूराः सदोद्यमाः इत्यग्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० इ० भा० ॥ दोषौचपाणीचतत्० ऊर्द्ध्वंविस्तृतंदोः पाणियेनसः तादृशोयेनसः तादृशोना० तस्ययन्मानंपरिमाणम् ॥ तेनवापुंसायन्मीयतेतत्र ॥ पुरुषप्रमाणमस्यपुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् ॥ पौरुषोनदः० पौरुषीनदी० पौरुषंसरः ॥

पौरुषेयः । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्यवधे ॥ पुरुषस्यपदान्तरे । पुरुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेणकृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥ पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषाभ्यांणढञाबितिठन् ॥

पौरोगवः । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा० इ० भा० ॥ पुरःपूजितोगौर्भूमिः पुरोगवी । गोरतद्धितलुकीतिटच् । तस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुरःप्रथमंयाच्यवस्तुषुगौर्नेत्रमस्य० पुरोगुः । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः । ततःप्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाशः । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिकः । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसहचरितोमन्त्रः-

पुरोडाश : । सएवपौरोडाश : । तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥

पौरोभाग्यम् । न॰ पुरोभागिन : कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥

पौरोहित्यम् । न॰ पुरोहितस्यकर्म्मभावयो : । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥

पौर्णमास: । पुं॰ पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभव: । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

पौर्णमासी । स्त्री॰ पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णोमासोयस्याम् । बहुव्रीहौकृते॰ स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीतिनिर्द्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते॰इति । पूर्णमासादण्वक्तव्य : । इत्यण् । ङीप् ॥

पौर्वदेहिकम् । त्रि॰ पूर्वदेहभवे ॥

पौर्वपदिक : । त्रि॰ पूर्वपदग्राहिणि । पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥

पौर्वापर्य्यम् न॰ कार्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥

पौर्वाह्णिकम् त्रि॰ पूर्वाह्णे भव: । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्य. मिति पक्षे ठञ् ॥

पौलस्त्य: । पुं॰ कुवेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्तेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे पुलस्तय: ॥ राक्षसे ॥

पौलि: । पुं॰ आपक्वे । भर्जितेहरितयवादौ ॥ पोलति । पुलमहत्त्वे । ज्वलादित्त्वाण: । पौलेननिर्वृत्त : । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥

पौलुषि: । पुं॰ सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥

पौलोमी । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥ पुलोम्नोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष् ॥

पौष : । पुं॰ तैषे । सहस्ये । हैमने ॥ तत्रजातफलम् । निगूढमन्त्र : सुकृषाङ्गयष्टि : परोपकारीपितृविप्रहीन : । कष्टान्वितार्थव्ययकृद्विधिज्ञ : पौष : प्रसूत : पुरुष : सुधीर : ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न॰ महे ॥ युद्धे पुष्ययुक्तेऽन्हि ॥

पौषी । स्त्री॰ पुष्ययुक्त पौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोप : । ङीप् ॥ पुष्येणयुक्तायांरात्रौ ॥

पौष्करम् । न॰ पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकंतिक्तमुष्णंवातकफज्वरान् । हन्तिशोथ.रुचिश्वासान्विशेषात् पार्श्वशूलनुत् ॥

पौष्करिणी । स्त्री॰ पुष्करिण्याम् ॥

पौष्टिकम् । न॰ पुष्ट्युत्पादककर्मणि

॥ चौरसमयेन। चाच्छादनवस्त्रविशेषे। कावाड़ू॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

पौष्णः। पुं॰ सूर्यपुत्रे ॥ न॰ रेवतीनक्षत्रे ॥

पौष्पयम्। त्रि॰ पुष्पनिर्मिते ॥

पौष्पकम्। न॰ धातुप्रभेदे। रीतिपुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृतिः। इवे प्रतिकृताविति कन्। ततः स्वार्थे॰ अण् ॥

पौष्पी। स्त्री॰ पुष्पपुरे। पटना॰ इ॰ भा॰ ॥

प्याट्। अ॰ हे। भोः। सम्बोधने ॥ प्यायते। प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्ययः

प्र। अ॰ प्रकर्षे ॥ गताद्यर्थे ॥ प्रश्चादिकर्मदीर्घेशेभृशसम्भवतृप्तिषु। वियोगशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शने ॥ यथा आदिकर्मणि॰ प्रयातः। दीर्घे॰ प्रबलामूषकाः। ईशे॰ प्रभुर्देशस्य। भृशार्थे प्रवर्द्धन्तिदायादाः। सम्भवे॰ हिमवतोगङ्गाप्रभवति। तृप्तौ॰ प्रभुक्तमन्नम्। वियोगे॰ प्रोषितः। शुद्धौ प्रसन्नमुदकम्। शक्तौ॰ प्रशक्तोविप्राय। इच्छायाम्॰ प्रार्थयते कन्याम्। शान्तौ॰ प्रशान्तोग्निः। पूजायाम्॰ प्राञ्जलिः स्थितः। अग्रे॰ प्रवालम्। 'दर्शने प्रलोकयति। इत्यर्थः ॥

प्रकटः। त्रि॰ व्यक्ते। निःसन्दिग्ध भातीतिव्यवहारगोचरे। स्पष्टे ॥ उद्भूते ॥ सम्प्रोदश्चेतिप्रशब्दात् स्वार्थेकटच् प्रत्ययः ॥

प्रकटितः। त्रि॰ प्रकाशिते ॥

प्रकटोदितम्। न॰ विस्पष्टवाक्ये ॥

प्रकण्वः। पुं॰ देशविशेषे ॥

प्रकथनम्। न॰ प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥ यथागाथाः प्रकुरुते। प्रकथयतीत्यर्थः। गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने आत्मनेपदम् ॥

प्रकम्पनः। पुं॰ वायौ ॥ नरकविशेषे ॥ न॰ कम्पातिशये ॥

प्रकरः। पुं॰ संहतौ। सङ्घे ॥ विकीर्णकुसुमादिषु। न॰ जोङ्गके ॥ प्रकीर्यते कॄविक्षेपे। ऋदोरप् ॥

प्रकरणम्। न॰ प्रस्तावे ॥ यथा। भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेत्तिलवणे प्रतीतिगमनप्रकरणे तत्वश्वे प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे। अभिनेयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थसन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं यथा। शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्रकार्यान्तरेस्थितम्। आहुः प्रकरणंनामग्रन्थभेदंविपश्चितः ॥ अत्र मीमांसकाः ॥ विनियोगविधेः सहकारिभूतेषुषट्सुप्रमाणेषुचतुर्थप्रमाणे ॥ उभयाकाङ्क्षाप्रकरणम्। यथा। प्रयाजादिषुसमिधोयजती

त्यादिवाक्येफलविशेषस्यानिर्देशात् समिद्यागेनभावयेदितिवोधानन्तरंकिमित्यस्त्युपकार्याकाङ्क्षा॰दर्शपूर्णमासवाक्येपिदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गंभावयेदितिवोधानन्तरंकथमित्यस्त्युपकारकाकाङ्क्षा । इत्थंचोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम् । तच्चप्रकरणंद्विविधम्॰महाप्रकरणमवान्तरप्रकरणञ्चेति । तत्रमुख्यभावनासम्बन्धिप्रकरणंमहाप्रकरणम्॰तेनचप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम् । एतच्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः सम्भवात् । नतुविकृतौ॰तत्रप्रकृतिवद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेनकथम्भावाकाङ्क्षायाउपशयेनापूर्वाङ्गानामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगासम्भवात् । तस्मादपूर्वाङ्गानांस्थानादेवविकृत्यर्थत्वमिति । अङ्गभावनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरणम् । तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजाद्यङ्गत्वम् । तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते॰तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभावनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधानाङ्गत्वापत्तेः । एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहितत्वंसन्दंशः । यथा॰अभिक्रमणं॰तद्विसमानयतउपभृतस्तेजोवाइत्यादिनाप्रयाजानुवादेन॰किञ्चिदङ्गविधायविधीयते॰तदनन्तरमपिप्रयाजानुवादेनप्रयाजत्वम्॰यस्यैवंविदुषः प्रयाजाइत्यन्ते॰प्रैभ्योलोकेभ्योभ्रातृव्यान्नुदते॰अभिक्रामंजुहोत्यभिजित्यै इतितदनन्तर मपिप्रयाजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवेदेत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते । अतःप्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रमणंतदङ्गंप्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोपकारंभावयेदितिज्ञाते॰कथमेभिरपूर्वंकर्त्तव्यमिति॰कथम्भावाकाङ्क्षायाः सत्वात् । साचसन्दंशपतितैरभिः क्रमणादिभिः शाम्यति । नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षाभावः । भावनासाम्येनतत्रापितत्सम्भवात् । यदिदंप्रकरणंतत्क्रियायाएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयोस्तुतद्द्वारा । तथाहि॰यजेतस्वर्गकामइत्यत्रफलभवनायांकथम्भावाकाङ्क्षायाःसन्निधपठितमश्रूयमाणफलकंक्रियाजातमुपकार्याकाङ्क्षयेतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति॰ (*) क्रियायाएवलोकेकथम्भावाकाङ्क्षायामन्वयदर्शनात् । नहिकुठारेणछिन्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायामनुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति॰किन्तुहस्तेनोद्यम्यनिपात्येत्युद्यमननिपातनेनएव॰हस्तस्यतद्द्वारैवान्वेतीतिसार्वजनीनमेतत् । इदंचस्थाना

द्भ्योबलवत् । अतएवाजेर्द्दीव्यति राजन्यमितिविदेवनादयोधर्मा अभिषेचनीयसन्निधौपठिताअपिस्थानान्नतदङ्गम्॰किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गमितिमीमांसकाः ॥

प्रकरणसमः । पुं॰ नैयायिकानांपदार्थाबान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । यस्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्टः प्रकरणसमः ॥ ४७ ॥ सहेतुः स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा॰निर्णयार्थमपदिष्टः प्रयुक्तः प्रकरणसमउच्यते । सक्तः तुल्याकाङ्क्षयामाह । यस्मात्प्रकरणं पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभाववन्ताविति तदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्यश्चनिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात्॰किन्तु धर्मिणःसाध्यवत्वंतदभाववत्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्त्तयतिसप्रकरणसमः । यद्वा प्रकृष्टंकरणंलिङ्गपरामर्शो वा॰कोहेतुरनयोः साधकः॰ एतयोः कः परामर्शः प्रमेतिशायश्चजिज्ञासाभवतीत्यर्थः । यस्मादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । लक्षणन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्शकालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शो वा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्ठत्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अन्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयन्तद्दशाविशेषेदोषइत्यतः सद्धेतोरपि बिरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमिष्टमेवेत्यवधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री॰ नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्षः । पुं॰ विशेषे । अधिके ॥ उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ प्रकर्षणम् । कृष॰ । घञ् ॥

प्रकाण्डः पुं॰ न॰ बिटपे ॥ तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखावधिवृक्षे । स्कन्धे ॥ त्रि॰ प्रशस्ते ॥ प्रगतःकाण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौः गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्य रूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥ प्रकाण्डयते । कडिभेदने । चु॰ । एरच् । पृ॰ ॥ प्रकाम्यते । कमु॰ णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोरा ॥

प्रकाण्डरः । पुं॰ द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ॰ अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि॰ निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु॰ । घञ् ॥

प्रकारः । पुं॰ भेदे ॥ सामान्यस्यभेदकेविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाशः । पुं॰ द्योत्ये । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उल्वणे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे॰दीपवत् । स्वविषयावरण

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते ॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० त्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशतेवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यज्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशक : । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशन : । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ० ल्यु: ॥

प्रकाशमान : । त्रि० भासमाने ॥ दिष्ट्योपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मेतियथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ प्रकाशआत्मास्वरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशित : । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्ण : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि० असङ्गते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्ण : पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहार : ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते ॥ य० । प्रकीर्णभाण्डमनवेक्ष्यकारिणींसदैवभर्त्तु : प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रींपरिवर्जयामीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्त : ॥

प्रकीर्णक: । पुं० अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ पापवि० ॥ यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम्० अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुध : कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नदृष्टंयच्चपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तित : । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तित : ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्यंवायोनर: कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्य: पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकारके । कठकरञ्ज० डू० भा० । नाटाकरञ्ज० डू० गौ० भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रौठाकरञ्जे ॥ त्रि० विप्रकीर्ये ॥ प्रकीर्यते । कृ० । अघ्न्यादित्वाद्यक् ॥

प्रकृत: त्रि० प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसराम: ॥ प्रकर्षेणकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ्: क्त: ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये

प्रकृतिः। स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच। यथा। स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलानिच। राज्याङ्गानिप्रकृतयः। इति॥ प्रकृतेः प्रभावस्तूक्तोदेवीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्रनृपेण यथा। भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम्। यजतेचमहायज्ञैः कर्मपूर्तंकरोतिचेति॥ प्रकृष्टंकरोतिराज्यमिति। क्तिच्॥ स्वभावे॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी सहजाप्रकृताचया। प्रकृतिःसेति विज्ञेयास्वभावंनजहातिया॥ जातौ॥ लिङ्गे॥ लिङ्गम्० व्यक्तम्। स्त्री पुन्नपुंसकञ्चेतिस्वामी। यथा० तृतीयाप्रकृतिः शण्ढः॥ पौरवर्गे। पौराणांश्रेणिषु॥ शिल्पिनि॥ शक्तौ॥ सापञ्चविधायथा। सापञ्चविधायथा। गणेशजननीदुर्गाराधा लक्ष्मीसरस्वती। सावित्रीचसृष्टिविधौप्रकृतिःपञ्चमीस्मृतेति॥ निरुक्तिस्तु। प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचकः। सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृतिः साप्रकीर्तिता॥ गुणे प्रकृष्टे सत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ। मध्यमे वर्ततेप्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचकः सृष्टेराद्याचयादेवीप्रकृतिः साप्रकीर्तितेति॥ योषिति॥ परमात्मनि॥ प्रत्ययात्पूर्विकायाम्। प्रत्ययात्प्रथमे॥ साद्विधा। धातुः प्रातिपदिकञ्च॥ पञ्चमहाभूतेषु॥ करणे॥ गुह्ये॥ जन्तौ॥ एकविंशत्यक्षरायांच्छन्दोवृत्तौ॥ एकविंशतित्यङ्के॥ मातरि। जनन्याम्॥ स्वास्थ्ये॥ योनौ। उपादानकारणे। मूलप्रकृतौ। सत्वरजस्तमसांसाम्यावस्थायाम्॥ यथा। सत्वंरजस्तमश्चैवगुणत्रयमुदाहृतम्। साम्यावस्थितिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता॥ केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः। एतदेवजगत्सृष्टिंकरोतिविकरोतिच॥ मूलप्रकृतिरविकृतिः। प्रकरोतीतिप्रकृतिः। साअविकृतिः प्रकृतिरेवेत्यर्थः। कस्मात्० इत्यत उक्तंमूलेति। मूलञ्चासौप्रकृतिश्चेति० मूलप्रकृतिः। विश्वस्यकार्यकलापस्यसामूलंनत्वस्यामूलान्तरम्० अनवस्थाप्रसङ्गात्। नचानवस्थायामस्तिप्रमाणमितिभावः। इति साङ्ख्यविदः॥ अविद्यायाम्॥ प्रकृतिर्नाममाया। साचसत्वरजस्तमोगुणमयीअघटनघटनापटीयसी-मिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीशक्तिः॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञानेच्छादिसंस्कारैर्वर्तमानजन्मन्यभिव्यक्ते० सर्वत्रबलवति॥ पुरुषार्थभ्रंसहेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेतिप्रकृतिरुपादानकारणंविद्याजानीयादित्यर्थः ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । परात्वेनस्वलक्षणा० अपराचेचस्वलक्षणा । यथा । भूमिरापोऽनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच । अहङ्कारइतीयंमेभिन्नःप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे पराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदं धार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समग्राङ्गोपदेशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेशः साप्रकृतिः । यथादर्शपौर्णमासादिः । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृतिः कर्तव्येतिमीमांसकानांव्यवस्था । तत्रयस्मिन्यागे० इति कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजीव्यतेसाप्रकृतिः । येनचोपजीव्यते साप्रकृतिरितितदर्थः ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्तिच् ॥

प्रकृतिजः । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेरागद्वेषादौ ॥ प्रकृतेर्जातः । जनी० । डः ॥

प्रकृतित्वम् । न० तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतित्वंसाङ्ख्यनयेऽभिमतम् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट वृक्षादयोविकाराः सन्ति० एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादयः० तथापिगवादयोबीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्वमिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्तः । त्रि० स्वभावतएवोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्तः ॥

प्रकृतिलयः । पुं० प्रधानलये । प्रकृतौसंश्लेषे ॥ पुरुषतत्वानभिज्ञस्य० वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलयः । प्रकृतिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुध्योपास्यमानेषुलयः । वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥

प्रकृतिविकृतिः । स्त्री० महदादिसप्तसु ॥ महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइतिप्रकृतिविकृतयः सप्त । तथाहि । महत्तत्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृतेः । एवमहङ्कारतत्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृतिश्चमहतः । एवंपञ्चतन्मात्राणितत्त्वानिभूताना माकाशादीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ ॥ तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वात् ॥ विरुद्धं रूपंविरूपम् । प्रकृतेर्विरूपम् ॥ त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसप्तके ॥

तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनकत्वात् ॥ समानंरूपंसरूपम् । प्रकृतेः समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थः । त्रि० आयत्सुखभोगजनककर्मचयेप्रकृतावस्थासुस्वस्वरूपेऽवस्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । स्था० । सुपिस्थइतिकः ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अम्भःपदवाच्यायांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्याः ॥

प्रकृष्टः । त्रि० प्रधाने । मुख्ये ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽयम् । कृष० । कर्मणिक्तः ॥

प्रकेतः । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्टःकेतः ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठः । पुं० भूपकक्षान्तरे ॥ विस्तृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकूर्परयोरन्तरे ॥ प्रकुष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उषिकुषीतिस्थन् ॥ प्रविष्टःकोष्ठंकुसूलंवा । अत्यादयइतिसमासः ॥ भुजे ॥

प्रक्खरः । पुं० अश्वकवचे । प्रखरे । पाखर० हू० भा० ॥ हू० थ०मा० ॥

प्रक्रान्ता । त्रि० उपक्रमकर्तरि । आरम्भकर्तरि ॥

प्रक्रमः । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे ॥ अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रमु० । घञ् ॥ अन्यपरिचर्यार्थक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्तः । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रामतिस्म । क्रमु० । क्तः ॥

प्रक्रिया । स्त्री० नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ्० । कृञः शचेतिशः । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडितः । त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । कर्तरिक्तः ॥

प्रक्लिन्नः । त्रि० प्रकर्षेणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वणः । पुं० प्रक्वाणे । वीणायाःक्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाञ्चेत्यप् ॥

प्रक्वाणः । पुं० प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षरः । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रखरे । पाखर हू० भा० ॥ हू० हे० घं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालितः । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्तः । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः ॥

प्रक्षेपः । पुं० औषधादिपुक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभः । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चलने ॥

प्रक्ष्वेडनः । पुं० सर्वलोहमयेशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेणक्ष्वेदते । ञिक्ष्विदा अव्यक्तेशब्दे । ल्युः । पृ० १

प्रक्ष्वेदनः । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रक्षरः । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० हु० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतरे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अत्युग्रे ॥

प्रख्यः । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युरुत्तरपदेप्रख्यः प्रकारः प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्रः ॥ महम्नन : प्रख्यपय : सरस्वतेतितुलच्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यातः । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यातयुक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ्वा । क्तः ॥

प्रख्यातपितृकः । पुं० प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यातः पितायस्य । कप् ।

प्रख्यातिः । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्डः । पुं० कूर्परोपरिकक्षपर्यन्तभागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रत्यासन्नोगण्डः कपोलोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० वहिः प्राकारे ॥ दुर्गप्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्थाने ॥

प्रगतजानुः । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुकः । त्रि० प्रज्ञौ । वातादिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । कप् ॥

प्रगन्धः । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भः । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्टव्याद्यवसरे अकौशलाप्रतिपत्त्याद्ययोगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल्भते । गल्भधार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगी : । स्त्री० उदारवचसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रगल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ निःशङ्कत्वंप्रयोगेषुबुधैरुक्ताप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रगाढः । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगाह्यतेस्म । गाहू० । क्तः । यस्यविभाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथः । पुं० चतुर्थषष्ठौपादौबार्हते प्रगाथेपुनरभ्यासित्वोत्तरयोरवस्येदित्येवमादिवचनाद्यद्वयोक्तंचोत्तिस्रः क्रियन्ते सप्रगाथइत्युच्यते ॥

प्रकर्षेणगानंयत्र ॥ यद्वा । प्रग्रथ्यते । ग्रन्थ० । अकर्तरिचकारकइति कर्मणिघञ् । पृषोदरादित्वाद्रेफनकारयोर्लोपः । उक्तेर्थेरूढश्चायम् ॥

प्रगुणः । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टागुणायस्य ॥ प्रकृष्टलाघवादिगुणवति ॥

प्रगृह्यः । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोहितत्रनसन्धीयते यस्यपूर्वाचार्यैः प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । असन्निकर्षोत्रग्रहेरर्थः । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुचेतिक्यप् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रातःकाले ॥ प्रगीयतेऽत्र वा । गैशब्दे । केप्रत्ययः ॥

प्रगेतनः । त्रि० श्वस्तने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभवः । सायंचिरमितिट्युट्युलौ ॥

प्रग्रहः । पुं० तुलासूत्रे ॥ वन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुवर्णालुमहीरुहे ॥ रशनायाम् ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावाद्यकार्याभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रेवणिजाम् । रश्मौचेतिघञभावापक्षे० ग्रहवृदित्यप् ॥

प्रग्राहः । पुं० तुलासूत्रे ॥ बध्यादौ नांबन्धने ॥ अभीषौ ॥ प्रग्रै । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रेवणिजां रश्मौचेतिघञ् ॥ यद्वा । प्रग्रहणम् ॥ ग्रह० । प्रेलिप्सायामितिघञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेणचरतिभिक्षुः । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंगृहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटावित् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्रघणः । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे बहिर्द्वारप्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रवशद्भिः पादैः प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघणः प्रघाणश्चेति साधुः । द्वारदेशेद्वौप्रकोष्ठौ । आभ्यन्तरोबाह्यश्च । तत्रबाह्यप्रकोष्ठे निपातनम् ॥

प्रघसः । पुं० असुरे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ प्रकर्षेणअत्ति । अद० पचाद्यच् । घस्लृभावे अच्युपसङ्ख्यानम् । उपसर्गेदइत्युपितु० घञपोश्चेति घस्लादेशः ॥

प्रघाणः । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे ॥ अलिन्दे । बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ प्रविशद्भिः पादैः प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघणः प्रघाणश्चेति साधुः । बाह्यप्रकोष्ठेनिपातनमिदम् ॥

प्रघातः । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणहननम्० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्ण: । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्टघूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायां सेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचक्षा: । पुं० बृहस्पतौ ॥

प्रचण्ड: । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि० दुर्वहे । दुर्द्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्ति: । पुं० वरुणद्रुमे ॥ त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्या: स्थानं छगलण्ड: ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचय: । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पावचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयञ्च परिमाणजनक: । यथा । सङ्ख्यात: परिमाणाच्च प्रचयादपि जायते । प्रचय: शिथिलाख्यो य: संयोगस्तेन जन्यते ॥ परिमाणं तूलकादीनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इ० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येन प्रसरणे ॥ प्रचयेन गमनम् ॥

प्रचर: । पुं० पथि ॥

प्रचरद्रूप: । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाक: । पुं० शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायित: । त्रि० निद्रादिना घूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तु: क्यङ्सलोपश्चेति० सन्नन्तात् कर्त्तरि क्त: ॥ प्रचलाया जातास्येति वा । प्रचलायते स्म । गत्यर्थेति क्तो वा ॥

प्रचलित: । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचार: । त्रि० सततव्यवहारे ॥ व्यक्तौ । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर० । घञ् ॥

प्रचित: । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रचीयते स्म । चिञ्० । क्त: ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकविभेदे ॥ य० । प्रचितकसमभिधोधीरधीभि: स्मृतो दण्डको नद्वयादुत्तरै: सप्तभिर्यै: ॥ यथा मुरहरयदुकुलाब्धिचन्द्रप्रभो देवकीगर्भरत्नत्रिलोकैकनाथ० प्रचितकपटसुरारिव्रजोद्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणैकेशरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोन्मेषनि:शेषितध्यायिचेतोनिविष्टान्धकार० प्रणतजनपरितापोग्रदावानलोच्छेदमेघप्रसीदप्रसीदप्रसीद ॥

प्रचीयमान: । त्रि० पुष्यमाणे ॥

प्रचुर: । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । इगुपधेति क: । चुरादीनां णिच् वैकल्पिक: ॥ प्रगतश्चुराया इति वा ।

प्रचुरपुरुष पुं चौरे ॥ बहुनरे ॥

प्रचेताः। पुं० वरुणे। अप्पतौ॥ मुनिविशेषे ॥ प्राचीनबर्हिषस्तनयेषु ॥ प्राचीनबर्हिषः पुत्राःसमुद्रत्यांदशाभवन्। तुल्यनामव्रताःसर्वे धर्मस्नाताःप्रचेतसः॥ त्रि० प्रकृष्टहृदि ॥ प्रकृष्टंचेतोऽस्य ॥ प्रचेतयतिवा । चिती० । असुन् ॥

प्रचेतसी । स्त्री० कट्फले ॥

प्रचेताः । पुं० सारथौ ॥

प्रचेलम् । न० पीलकाष्ठे ॥

पचेलकः । पुं अश्वे ॥

प्रचोदनी । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥ प्रचोदयति । चुदसञ्चोदने । ल्युट्॥

प्रचोदितः । त्रि० प्रेरिते ॥

प्रच्छदः । पुं० आच्छादने ॥

प्रच्छदपटः । पुं निचोले । येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यते तस्मिन्वस्त्रे इति स्वामी ॥ डोलिकाद्यावरणपटे० इत्येके ॥ स्त्रीपरिधानपटे०बुरका० इतिख्याते इत्यपरे ॥ आस्तरणपटे ॥ पिछौडा० पिछौडी नाम वाससि ॥ प्रच्छदति० प्रच्छाद्यते अनेनवा । चुरादिण्यन्तात्घः । छादेर्घेइतिह्रस्वः । प्रच्छदस्यापटस्य ॥

प्रच्छना । स्त्री० आमन्त्रणायाम् ॥

प्रच्छन्नम् । न० अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठीयगेहान्तर्द्वारि ॥ प्रकर्षेणच्छन्नम् । कुगतीतिसमासः त्रि० गूढे ॥आच्छन्ने ॥

प्रच्छन्नतस्करः । पुं० कितवकुशीलवादौ यथा॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्चमानवान् । विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्चक्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ एतेराष्ट्रे वर्त्तमानाराज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रिययानित्यंवाधन्तेभद्रिकाःप्रजाइतिमानवेनवमोऽध्यायः ॥

प्रच्छन्नहृदयः । त्रि०गूढाभिप्राये ॥ प्रच्छन्नंहृदयंयस्य ॥

प्रच्छर्दिका । स्त्री० वमिरोगे ॥ प्रच्छर्दनम् । छर्दवमने । रोगाख्यायाम् । ण्वुल् ॥

प्रच्छादनम् । न० उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे ॥

प्रच्छादितः । त्रि० आच्छादिते ॥

प्रजनः । पुं० पशूनांगर्भग्रहणकाले ॥ उपसरे । प्रथमगर्भग्रहे ॥ स्त्रीगव्यादिषुपुङ्गवादीनांप्रथमगर्भाधानार्थमैथुनाभियोगे ॥ गर्भधारणे प्रजननम् । जनी० । घञ् । जनिवध्योरितिनवृद्धिः ॥ यद्वाण्यन्तादेरच् । प्रशब्दोधात्वर्थंविपरीतयति । प्रादुर्भावस्यवैपरीत्यञ्चगर्भग्रहणम् । तच्चप्रथमं द्वितीयादिकंवेत्यन्यन्नाधहत्येके ! हरदत्तस्वरसोप्येवम् । वृत्तौतुप्रथमगर्भग्रहणमितिव्याख्यातम् ॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजननशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृञनिराकृञित्यादिना० इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः सतु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जु : सौत्रोवेगेगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्ते श्मशानानिभेजिरे । येप्रजांने शिरेधीरास्तेऽमृतत्त्वंहिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणवीजयोन्योः सङ्गवाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामितिडः ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्कंनचक्राङ्कंनपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कञ्चभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ राज्ञानंकामिनंचौरंप्रविशन्तिप्रजागराः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । अन्तर्भावितण्यर्थोजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टेजन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञ्याम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिराअत्रिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएवच । कर्द्दमश्चापियः प्रोक्तः क्रोधो

वाक्क्रीतएवच ॥ एकविंशतिरुत्पन्नास्ते प्रजापतयः स्मृताः । इति महाभारतेमोक्षधर्म्मः ॥ प्रजानां पतिः ॥ कौटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपतिः । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षादीनांपतिः ॥

प्रजापालः । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशुः क्लेदयत्युर्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायुः पालयतिप्रजाः ॥ तत्रदक्षिणायनम् वर्षाशरद्धेमन्ताः । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधुरास्त्रयरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्माः । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषायकटुकास्त्रयरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमपचीयते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणात्मकेभूपतेर्धर्म्मे ॥ यथा । चाटचारणचौरेभ्योवधबन्धभयादिभिः । पीडामानाः प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो विशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्याः । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहितम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिनः । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्टः । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वरः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजानामीश्वरः ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्तेविधेहि । भणिता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोडशकलेन ॥ यथा ॥ रमतेनमनः परितापधारिनमवामपिविरमतिनयनवारि । यदवधिहरिरीहक्पथमगामितदवधिबाधाशतमनुभवामि ॥

प्रज्ञः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रजानाति । ज्ञ अवबोधने । आतश्चोपसर्गइति कः ॥ प्रज्ञुप्रज्ञौविरलजानुके० इतिहेमचन्द्रः ॥

प्रज्ञप्तिः । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादिप्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शेमुष्याम् । बुद्धौ ॥ यथा । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्पणं यथा । देवीप्रज्ञावतःशास्त्रं तत्त्वज्ञानस्यसाधनमिति ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः ॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरैरुदाहृता । इतिविशेषः ॥ प्रज्ञ्याम् ॥ अप

रोक्षानुभवपर्य्यन्तविचारे ॥ चेतनायांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञायतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोपसर्ग इतिकः

प्रज्ञाकायः। पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञैवकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षुः । त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षुर्यस्य ॥

प्रज्ञातः । त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाणश्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचरः प्रज्ञातइत्युच्यते । प्रकर्षेणज्ञातः ॥

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञायतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥ ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रियाविरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु० प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंश्रुतेःयेनेक्षते शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच । स्वाद्वस्वादूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मातः प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभवाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघनः। त्रि० प्रज्ञानैकरसेप्राज्ञे ॥ स्वप्नजाग्रन्मनः स्पन्दनानिघनीभूतानीव । यथारात्रौनैशेन तमसाऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्वत् ॥

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु शब्दादिजनकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्रज्ञाअस्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावादः । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचितेशब्दे ॥ प्रज्ञानामवादः ॥ प्रज्ञावतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिलः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रज्ञास्त्यस्य पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञुः । त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः ॥

प्रज्वरः । पुं० मारकेवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वलः । त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलितः । त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते । दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिवि० । उड्डयनायक्रमबन्धे ॥ प्रथमंडयनम् । डीङ् विहायसागतौ । नपुंसकेभावेक्तः । स्वादयओदितइतिओदित्वान्निष्ठानत्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामितिकर्णपर्व ॥ अधः पतनेवेगवत्तायाम् ॥

प्रणः । त्रि० प्रत्ने । पुरातने ॥ नश्चपुराणप्रादितिनप्रत्ययः ॥

प्रणतः । त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ॥ प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । क्तः । कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणतिः । स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा-

ते । अनुनये । नमस्कारे ॥ प्रकृष्टा नतिः ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टोभगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमावाश्वचाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदरः । त्रि॰ प्रनतोदरे ॥

प्रणयः । त्रि॰ प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ॥ प्रेम्णि । स्नेहे ॥ याञ्चायाम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्रणयनम् ; णीञ्॰ एरच् ॥ त्रि॰ ॥

प्रणयनम् । न॰ प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि॰ प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं॰ स्वामिनि ॥ त्रि॰स्नेहवति ॥ प्रणयोस्यास्ति । इनिः ॥ अर्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्रणवः । पुं॰ तारे । मन्त्रादौ । वेदादौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावेदाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिहयं वेदास्तस्मात् प्रणव उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणम्यते इतिप्रणवः ॥ नमेः कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । पृषोदरादित्वान्मस्यवः । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । ऋदोरप् ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपरमेश्वरम् । णु॰ । पचाद्यच् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्टः । त्रि॰ प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणादः । पुं॰ तारशब्दे ॥ श्रवणामये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउच्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनितेमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेषकृतशीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतेशब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दार्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ।

प्रणामः । पुं॰ प्रणतौ प्रणिपाते । भक्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वापकर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्गपञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्याम्पद्भ्याञ्चजानुभ्या मुरसाशिरसादृशा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टाङ्गईरितः ॥ बाहुभ्याञ्चैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणामः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एकहस्तप्रणामश्चएकञ्चापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यं पुराकृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंविष्णुं वाप्रणमेद्द्विजः । निष्कृतिस्तस्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्यः । त्रि॰ अभिलाषविवर्ज्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ्॰ ।

प्रणाय्योसम्मतावितिसाधु:॥ प्रणाय्य : साध्वनिन्दितइतित्रिकाण्डशेष :॥

प्रणाल :। पुं० कृत्रिमजलनि :सरणमार्गे। पयनाला० पन्नाला० इ० भा०॥ नल्यते। णलबन्धने। कर्मणिघञ्। उपसर्गादितिणत्वम्॥

प्रणाली। स्त्री० आनुपूर्व्याम्॥ कृत्रिमाम्बुनि :सरणमार्गे। पयनाली-पनाली० इ० भा०॥ गौ० ङीष्॥

प्रणिदानम्। न० विनिमये॥ अत्यर्पणे॥

प्रणिधानम्। न० प्रयत्ने॥ प्रवेशने। अभियोगे। समाधौ। मनसोविषयान्तरवारणे। चित्तैकाग्रे॥

प्रणिधि :। पुं० अनुचरे॥ गूढपुरुषे। चरे॥ प्रार्थने। याचने॥ अवधाने॥ प्रणिधानम्०प्रणिधीयतेवा। डुधाञ्०। उपसर्गेघो :कि :प्रकर्षेणनिधीयतेज्ञेयमनवा॥

प्रणिपात :। पुं० अनुनये। प्रणतौ। प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचै :पतने। दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने॥ प्रकृष्टोनिपात :॥

प्रणिहित :। त्रि० निश्चले। समाहिते॥ सम्प्राप्ते॥ न्यस्ते। स्थापिते। निहिते॥ प्रणिधीयतेस्म। डुधाञ्०। क्त :। दधातेर्हि :अत्यन्ताप्ते॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते॥

प्रणीत :। पुं० संस्कृताग्नौ॥ प्रकर्षंनीत :॥ त्रि० क्षिप्ते॥ उपसम्पन्ने। पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ॥ विहिते। कृते॥ प्रवेशिते॥ प्रणीयतेस्म। णीञ्०। कर्मणिक्त :॥ उत्पन्ने॥

प्रणीतमना :। त्रि० हृष्टचित्ते॥

प्रणीता। स्त्री० यज्ञपात्रविशेषे। विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे॥ टाप्॥

प्रणुत :। त्रि० स्तुते॥ प्रणूयतेस्म। णुस्तुतौ। क्त :॥

प्रणुन्न :। त्रि० कम्पिते॥ प्रकर्षेणनुन्न :॥

प्रणेता। त्रि० कर्त्तरि॥ यथा। सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिवइति॥

प्रणेय :। त्रि० वशीभूते। वश्ये॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्य :। णीञ्०। अचोयत्॥

प्रणोद्य :। त्रि० प्रत्याख्येये॥

प्रतत :। त्रि० अभिव्यक्ते॥ निरन्तरे॥

प्रतति :। स्त्री० विस्तृतौ॥ वल्ल्याम्॥ प्रतनोति। तनुविस्तारे। क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम्॥

प्रतती। स्त्री० लतायाम्॥ विस्तारे॥ कृतिकारादितिङीष्॥

प्रतन :। त्रि० पुरातने॥ नश्चपुराणे प्रादितिचशब्दात्तनप्प्रत्यय :॥

प्रतनु :। त्रि० उत्कृष्टे॥

प्रतमक: । पुं॰ तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुवद्धज्वरादियोगेनतमकाख्यै वप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्च्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तराजोऽजीर्णक्लिन्नकार्यनिरोधत: ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न॰ वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्द्दन: । पुं॰ भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्द्दतिहिनस्ति । तर्द्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्त्वाल्ल्यु: ॥ ऋषिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्द्दयत्यभिभवतिस्वशत्रून्॰ इति ॥

प्रतल: । पुं॰ चपटे । तताङ्गुलिकरे । थाप॰ इ॰ भा॰ ॥ न॰ पातालवि॰ ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततंप्रश्लिष्टं तलेञ्च ञ्च ॥

प्रतान् । अ॰ विस्तारे ॥ प्रताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्ये तिदीर्घ: । मोनोधातो: ॥

प्रतान: । पुं॰ तन्तुसंयुक्तेषुत्रपुशालावूप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्॰ प्रतन्यतेवा । तनु॰ । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अपतानकाख्ये वायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री॰ प्रतानवत्याम् ॥

शाखापत्रप्रचय: प्रतान: कुटिलतन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्या: । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रताप: । पुं॰ तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्॰ दण्डोदम: तद्धेतुत्त्वात्सैन्यमपिदण्ड: । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्नितियावत् ॥ प्रतापयति॰अनेन । तप॰ । ण्यन्त: । पुंसीतिघ: प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरुषातपाविति यादव: ॥

प्रतापक: । पुं॰ रवे: पार्श्वगान्तरे ॥

प्रतापन: । पुं॰ नरकविशेषे । कुंभीपाके ॥ न॰ पीडने ॥ प्रतापयति । तपदाहे । ल्यु: ॥

प्रतापवान् । त्रि॰ श्रवणमात्रेणशत्रुविदारकत्वेनप्रशस्तपौरुषे ॥

प्रतापस: । पुं॰ अलर्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचक्षुस्तेज: स्यति । षो॰ । क: ॥ प्रकृतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वित: । त्रि॰ शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि॰ शत्रुतापके ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्ये णिनि: ॥ तेजस्विनो ॥ अतइनिठनावितीनि: ॥

प्रताम् । अ॰ ग्लानौ ॥

प्रतारक: । त्रि॰ वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ॰ । ण्वुल् ॥

प्रतारणम् । न॰ वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यदोच्छसित्वशोकत्तं, जगदेकेनकर्मणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतारणेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीयः । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारितः । त्रि० व्यंसिते । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूताख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ क्षेपे ॥ निश्चये ॥ प्राप्ति० प्रथते वा । बाहुलकाड्डतिः ॥ व्यावृत्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिकः । त्रि० कार्षापणिके ॥ कार्षापणेनक्रीतः । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्यः० प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गंप्रतिख्यातंवाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वमनादिपञ्चकर्म स्विति भिषजः ॥

प्रतिकारः । पुं० प्रतीकारे ॥ समे० । भटे० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघञ् ॥

प्रतिकूपः । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूलः । त्रि० अननुकूले । प्रसव्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरुद्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूलशब्दोहिलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मनः प्रतिकूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृतिः । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्रतिनिधौ । तृणचर्म्मकाष्ठादिनिर्मितेप्रतिमापर्यायेवस्तुनि ॥ प्रतीकारे ॥ प्रकृष्टाकृतिः । प्रतिनिधेः कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्टः । त्रि० गुह्ये ॥ द्विरावृत्त्याकर्षिते ॥ प्रतिकृष्यते स्म ॥ कृष० । क्तः ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञः शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौनःपुन्ये ॥

प्रतिक्षयः । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्तः । त्रि० वारिते । प्रतिहते ॥ प्रेषिते ॥ आहूयप्रेषितोयस्तुप्रतिक्षिप्तः सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधिक्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यते स्म । क्षिप प्रेरणे । क्तः ॥

प्रतिक्षेपः । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोम्नि ॥ पक्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतियाते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रहः । पुं० स्वीकरणे । स्वीकृतौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

झिन्नसङ्घातेऽनीके ॥ प्रतिगृह्यतेऽनेन । ग्रहवृद्रिश्चप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दानद्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रियाकारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहार्ज्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्ज्जिताविप्रे क्षत्रियेशस्त्रनिर्ज्जिताः । वैश्येन्यायार्ज्जितास्वार्थाः शूद्रे शुश्रूषयार्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्ने तुनास्तिदोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदुर्देवास्तस्मात् तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोष्ठे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहितः । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघः । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥

प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडेन्यङ्कादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघातः । पुं० प्रतिबन्धे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोचिणलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिविम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव० इ० गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिबृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरी ॥ साध्यनिर्द्देशः प्रतिज्ञा ॥ इ० गौतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देशः सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयस्ववह्निमत्वादिनापर्वतादिः । —— (†*†)— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दइत्यर्थः । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

क्ताप्रकारकत्वं बाच्यम्। तदर्थञ्च साध्यतावच्छेदकप्रकारता विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम्। तेनप्रमेयवतः साध्यत्वेनासिद्धिः उदासीनबाक्यबारणायच न्यायान्तर्गतत्वेसतिप्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयताकप्रबोधाजनकत्वेसति प्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यबोधजनकत्वंतत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकंपरिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपिवदन्ति॥ प्रतिज्ञायते॰ इति॥ प्रतिपूर्व्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गइत्यङ्। टाप्॥

प्रतिज्ञातः। त्रि॰ अङ्गीकृते॥ प्रतिज्ञायतेस्म। क्तः॥ प्रतिज्ञातञ्चरामेणतद्वाबालिबधंप्रतीतिरामायणम्॥

प्रतिज्ञानम्। न॰ अङ्गीकारे। प्रतिज्ञायाम्॥ प्रतिपूर्वकज्ञानातेः ल्युट्॥

प्रतिज्ञान्तरम्। न॰ निग्रहस्थानवि॰ प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधेधर्मविकल्पात्तदर्थनिर्देशः प्रतिज्ञान्तरम्॥ ४६॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्यप्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षयाधर्मस्य धर्मान्तरस्यविशिष्टः कल्पोविकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया प्रतिज्ञातार्थस्यकथनमितिफलितार्थः। प्रतिषेधइत्यनेन झटितिसंवरणेविलम्बेनापिस्वयं दूषणं विभाव्यविशेषणेनदोषइत्युक्तम्। प्रतिज्ञातार्थस्येत्युपलक्षणम्॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येतितत्त्वम्। तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्चप्रतिज्ञान्तरत्वेनसङ्गृहीतं भवति। इदञ्चपक्षसाध्यविशेषण भेदात्प्रत्येकंद्विविधम्। यथा शब्दोऽनित्यइत्युक्ते ध्वनौ बाधेनपरेणप्रत्युक्ते वर्णात्मकः शब्दः पक्ष इतिप्रतिज्ञान्तरम्। नचेदमर्थान्तरम्॰ प्रकृतोपयोगात्। नचेयंप्रतिज्ञाहानिः पूर्वोक्तस्या परित्यागात्। एवंपर्वतोवन्हिमान्सुरभिमलिनधूमवत्त्वादित्युक्ते॰कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यत्र॰एवंतादृशवह्नौसाध्ये यः सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमान्इत्युदाहरणे न्यूनत्वेनप्रत्युक्ते॰ सतादृशवह्निमानित्यत्र॰ एवमन्यदप्यूह्यम्॥

प्रतिज्ञाविरोधः। पुं॰ निग्रहस्थानविशेषे। प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः॥ ४७॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदेकथाकालीनवाक्यपरे। तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोधः। यद्यपिकाञ्चनमयः पर्वतोवह्निमान् ह्रदोवह्निमान् ह्रदत्वात्पर्वतोव

ह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हेत्वाभासान्तरसाङ्कर्यम्। तथापिउपधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसाङ्कर्यान्नदोषः। नचासङ्कीर्णस्थलाभावः॥ पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान्सनिरग्निरित्युदाहरणे॰ निरग्निश्चायमित्युपनयेचतत्सत्वात्॥ एवंनिगमनेपिबोध्यम्॥ ४७॥

प्रतिज्ञासन्न्यासः। पुं॰ निग्रहस्थानविशेषे। पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञातार्थस्यापनयनप्रतिज्ञासन्न्यासः॥ ४८॥ पक्षस्यस्वाभिहितस्यपरेणप्रतिषेधेकृतेसतितत्परोजिहीर्षयाप्रतिज्ञातार्थस्यअपनयनमपलापइत्यर्थः॥ यथा। शब्दोऽनित्यऐन्द्रियकत्वादित्युक्तेसामान्येव्यभिचारेणपरेणप्रत्युक्तेकएवमाहशब्दोनित्यइति॥ ४८॥

प्रतिज्ञाहानिः। स्त्री॰ निग्रहस्थानवि॰॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्वदृष्टान्तेप्रतिज्ञाहानिः॥ ४५॥ प्रतिकूलोदृष्टान्तो यत्रसप्रतिदृष्टान्तः परपक्षः स्वः स्वीयः दृष्टान्तोयत्रसस्वदृष्टान्तः स्वपक्षः। तथाचस्वपक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहानिः स्वयंविशिष्याभिहितपरित्यागइतिफलितार्थः। सिद्धान्तस्तुस्वयंविशिष्यनाभिधीयतइतिनापसिद्धान्तसाङ्कर्यम्। सेयंपक्षहेतुदृष्टान्त साध्यतदन्यहानिभेदात्पञ्चधाभवति। यथाशब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्युक्ते॰ प्रत्यभिज्ञयाबाधितविषयोयमित्युत्तरिते॰ अस्तुतर्हिघटएवपक्षइति। एवंतत्रैवऐन्द्रियकत्वादितिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्युक्ते अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति। एवंपर्वतोवह्निमान्धूमात् अयोगोलकवदित्युक्ते॰ दृष्टान्तः साधनविकलइति प्रत्युक्ते॰ अस्तुतर्हिमहानसवदिति। एवमत्रैवसिद्धसाधनेचप्रत्युक्ते॰ अस्तुतर्हिइन्धनवानिति। अन्यहानिस्तुविशेषणहान्यादिः। यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्तेअसमर्थविशेषणत्वेनप्रत्युक्ते॰ अस्तुतर्हिधूमादितिहेतुरित्यादि॥ ४५॥

प्रतिज्ञेयः। त्रि॰ प्रतिज्ञातुंयोग्ये॥ पुं॰ स्तुतिपाठके॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्तः। पुं॰ सिद्धान्तविशेषे॥ समानतन्त्रासिद्धः॥ २९॥ समाशब्दएकार्थः तेनैकतन्त्रसिद्धइत्यर्थः। स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसितोर्थः। तथावादिप्रतिवाद्योः कतरमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतितन्त्रसिद्धान्तः इतिफलितार्थः। यथा मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम्॥ २९॥

प्रतितालः। पुं॰ तालविशेषे॥ यथा। कान्तारः समरोक्षश्चवैकुण्ठोवाब्धिकस्तथा। कथिताः शङ्करेणैवचत्वा

र : प्रतितालिका : ॥

प्रतिताली । स्त्री० तालकोद्घाटनयन्त्रे । तालौ० इ० भा० ॥

प्रतिदानम् । न० विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न० आजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु० । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्यु प्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्नित्यधिकरणेकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्तः । पुं० परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतबुध्यापरावृत्त्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वा मूल्येनयःपण्यं दुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्न्यविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्ते द्वन्द्वे स्वतान्यत्वे त्वन्ताहन्ते परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धेनात्रसंशयः ॥

प्रतिध्वनिः । पुं० प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वानः । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वादादिभिः सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनवः । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते णु० । ऋदोरप् ॥

प्रतिनिधिः । पुं० मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्ये सति० पुत्रं वाविनयोपेतंभगिनीभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुड़पुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्तिनित्य नैमित्तिकेहिसः । काम्येषूपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिकेकर्मण्येवप्रतिनिधिः कार्यः ॥ विश्वैश्चदेवैः साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः । आपत्सु मरणाद्भीतैर्विधेःप्रतिनिधिः कृतइति मनुः । मुख्यस्यविधे सोमादेर्वैश्वानर्यादिः प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थः ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते० सदृशीक्रियते । डु- धाञ्० । उपसर्गेघोः किः ॥

प्रतिनिनदः । पुं० प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियमः । पुं० व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्देशः । पुं० प्रतिपाद्यतयाविधे ॥

यतयावाकीर्तने ॥

प्रतिपक्षः। पुं० अरौ शत्रौ ॥ विपरीतसाधकत्त्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपत्तव्यः। त्रि० अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्तिः। स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने। पदप्राप्तौ ॥ सत्यवचने ॥ साध्यस्यसत्यवचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा। पद०। क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटहः। पुं० लम्पापटहे। नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्तेः पटहः ॥

प्रतिपत्तूर्यम्। न० ढक्कावाद्ये ॥

प्रतिपत्यभिसन्धिः। पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्तेः अभिसन्धिः ॥

प्रतिपन्नफला। स्त्री० क्षुद्रकारवेल्याम्।

प्रतिपन्नसिद्धा। स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिकः। त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथमेति। ठन् ॥

प्रतिपत्०द्। स्त्री० तिथिवि०। पक्षतौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा। वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला। ह्रासरूपाचेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम्। मणिकनकविभूषासंयुतश्चारुकान्तिर्निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्डविम्बः। प्रतिपदिशशिपूर्णोलब्धजन्मप्रतापीभवतिविमलवेशश्चारुकेशःप्रजेशः ॥ मतौ। संविदि। चेतनायाम् ॥ ढक्कावाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते क्रम्यतेऽनया। पदगतौ। सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम्। करणेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद्ब्रह्मणासमुदीरिता। प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्रदर्शनकारणंयथा। अमावास्याघटीशोध्याषष्ट्याद्युमानसंयुता। सूर्यराहुघटीभ्यश्चेदधिकाद्दृश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमानः। पुं० भजमाने ॥

प्रतिपन्नः। त्रि० अवगते। विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म। पद०। क्तः ॥

प्रतिपर्णशिफा। स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादकः। त्रि० प्रतिपत्तिजनके। बोधके। ज्ञापके। प्रमाणे ॥

प्रतिपादनम्। न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद०। ण्यन्तः। भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता। त्रि० समर्थयितरि ॥

प्रतिपादितः। त्रि० बोधिते ॥

प्रतिपादुकः। त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥

प्रतिपाद्यः। त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालकः। त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति। पारक्षणे। ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न॰ पोषणे ॥ रक्षणे ॥

प्रतिपालित : । त्रि॰ रक्षिते ॥

प्रतिपाल्य : । त्रि॰ प्रतिपालनीये ॥

प्रतिपिपादयिषा । स्त्री॰ प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥

प्रतिप्रयाणम् । न॰ प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यमृतायमानामिति ॥

प्रतिप्रयात : । त्रि॰ प्रतिनिवृत्यगते । मिलकैलौटे॰ डू॰ भा॰ ॥

प्रतिप्रसव: । पुं॰ निषिद्धस्यपुनर्विधाने ॥

प्रतिप्रसूत : । त्रि॰ प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचिच्छास्त्रेणप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुन:सम्भाविते ॥

प्रतिप्रस्तोता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥

प्रतिप्रियम् । न॰ प्रत्युपकारे ॥

प्रतिफलनम् । न॰ प्रतिविम्बे ॥ त्रि॰ तुल्यफले ॥

प्रतिफलम् । न॰प्रतिविम्बे ॥

प्रतिफुल्ल : । }
प्रतिफुल्लक : । } पुं॰ प्रफुल्ले ॥

प्रतिवद्ध : । त्रि॰ गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिवध्यतेस्म । वन्धवन्धने । क्त : ॥ प्रतिवन्धविशिष्टे ॥

प्रतिवध्य : । त्रि॰ प्रतियन्धनीये । प्रतिवंधार्हे ॥

प्रतिवन्ध : । पुं॰ प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते ॥ प्रतिवन्धनम् । वन्ध॰ । घञ् ॥

प्रतिवन्धक : । त्रि॰ प्रतिरोधके । वाधके ॥

प्रतिवन्धि : । पुं॰ अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिवन्धे ॥ प्रतिवन्धेरनुत्तरत्वम् ॥

प्रतिवल : । त्रि॰ समानवले ॥ शक्ते । समर्थे ॥

प्रतिवोध : । पुं॰ स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥

प्रतिवोधम् । अ॰ वोधंवोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभाव : ॥ वोधाभिमुखे ॥

प्रतिभयम् । न॰ भये ॥ त्रि॰ घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमास ; प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥

प्रतिभयाकार : । त्रि॰ भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयमाकारोयस्य ॥

प्रतिभा । स्त्री॰ उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांवुद्धौ ॥ प्रज्ञानवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पञ्चमगृहे ॥ प्रतिभानम् । भा॰ । आतश्चेत्यङ् ॥

प्रतिभाग : । पुं॰ राज्ञाप्रतिदिनग्राह्येफलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥

प्रतिभानम् । न॰ प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेष : कवित्त्ववीजंप्रतिभानमिति वामन

सूत्रम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वितः । त्रि० प्रगल्भ ॥ प्रतिभयाअन्वितः ॥

प्रतिभामुखः । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गवः । पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गतः समुदयेद्विचरेद्यच्चगोलके । यद्द्वारभेषुविचरेत्त्रिविधः प्रतिभार्गवः ॥ एकग्रामेचतुः शाले दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । पतिनानीयमानायाः पुरः शुक्रोनदुष्यतीति नववध्वागमनेदीपिका ॥

प्रतिभासः । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानिः । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभूः । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामन्डू० पारसीयभाषा ॥ सत्रिविधः एकोदर्शनप्रतिभूः । द्वितीयोदानप्रतिभूः । अपरः प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति ० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुवः संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्णेतरि ॥

प्रतिमः । त्रि० उत्तरपदस्थोयंस्तसदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आतइत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिविम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिविम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमिति स्मृतम् । वाहित्थाधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेतिल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्त्वम् ॥

प्रतिमार्गकः । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्रङ्गे ॥

प्रतिमुक्तः । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्तः ॥

प्रतिमुखः । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्नः । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्यतेवा । यतीप्रयत्ने ० निकारादौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिविम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयोः

। पुं० । यथासम्बन्धीयुच् ॥ तुल्ययातनायाम् ॥

प्रतियोगः । पुं० विरोधे ॥ प्रतियुज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविरागः ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्यशक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सम्बाचप्रतियोगिकम् । विद्यमानवस्तुमात्रनिरूपित मित्यर्थः ॥

प्रतिरथः । त्रि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरवः । पुं० प्रतिलम्भे ॥

प्रतिरुद्धः । त्रि प्रत्याहृते ॥

प्रतिरूपः । त्रि० सदृशे ॥ नं० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशं रूपं यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० कः ॥

प्रतिरोद्धा । त्रि० प्रतिकूलाचरणशीले ॥

प्रतिरोधः । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधकः । पुं० चौरे । प्रतिबन्धके ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुपीतिणिनिः ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खातपुनारोपणे ॥

प्रतिलम्भः । पुं० लाभे । लम्भने ॥

प्रतिलोमः । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अच्प्रत्यन्ववेत्यच् ॥

प्रतिलोमजः । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवचः । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसाम्ये ॥

प्रतिवसथः । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनम् ॥ ष्यत् ॥

प्रतिवाणिः । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवातः । पुं० वायुवि० ॥ योगुरुदेशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवायुः स प्रतिवातइत्युच्यते ॥

प्रतिवादः । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रतिवदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोऽस्यास्ति । इनिः ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । अर्थात्त्वेदंधियः पश्चः कल्पितः पूर्ववादिना । दद्यात् तत्पक्षसंबन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिबृहस्पतिः ॥

प्रतिवापः । पुं० प्रतिवापे ॥

प्रतिवासरः । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि० आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । परौसी० इ० भा० ॥ प्रतिवसति । वस० । ग्रह्यादिणिनिः ॥

प्रतिविधानम् । न० प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधिः । पुं० प्रतीकारे ॥

प्रतिबिम्बम् । न० प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुबिम्बाकारेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्बिम्बस्य । कुगतीतिसमासः ॥

प्रतिविषा । स्त्री० अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ प्रतीपं विषं यस्याः ॥

प्रतिविषाणुकः । पुं० मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प० इ० प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहितः । त्रि० सज्जिते ॥

प्रतिवेशः । पुं० प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशिर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्दः । पुं० प्रतिध्वाने । मुखसदृशध्वन्यन्तरे ॥

प्रतिशरणम् । न० प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न० आहूयभृत्यादीनां कार्येप्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्०शासुअनुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्टः । त्रि० प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न० निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्रः । पुं० प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री० पीनसे ॥ प्रतिश्यायतेनयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गइत्यङ्० । टाप् ॥

प्रतिश्यायः । पुं० पीनसे । नासास्रावरोगे ॥ प्रतिक्षणंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिणः ॥

प्रतिश्रयः । पुं० सभायाम् ॥ आशये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अत्रवा । श्रिञ्० । एरच्० घेवा ॥

प्रतिश्रवः । पुं० अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोतेः ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न० आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री० प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दंलक्षी कृत्यश्रूयते० इ० प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुतः । त्रि० स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु० । क्तः ॥

प्रतिषिद्धः । त्रि० निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि० निषेधके । साशब्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेधः । पुं० निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

ननञ् ॥ इ० ॥ पर्युदासः सदृशग्राही प्रतिषेधो निवर्तकः । इविच ॥

प्रतिषेधकः । त्रि० निषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध्यः । त्रि० प्रतिषेधं कर्त्तुं योग्ये ॥

प्रतिष्कशः । त्रि० सहाये ॥ वार्त्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयोः । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यचि० प्रतिष्कशश्चकशेरिति सुट्षत्वञ्चनिपात्यते ॥

प्रतिष्कषः । पुं० चर्म्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भः । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भुरोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठः । पुं० सुपार्श्वनामकहत्तार्हत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपा प्रतिष्ठा च पुण्यस्य पत्नी । यथा । पुण्यपत्नी प्रतिष्ठा सा पूजिता पुण्यदा सदा । यया विना जगत्सर्वं जीवन्मृतसमं मुने० ति भागवतम् ॥ ++) क्षितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्मयापनाय स्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेता ह्यनाहारा ये च सायंगृहागताः । तेषां गृहस्थः सर्वेषां प्रतिष्ठा योनिरेव चेति विष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेन जीवनहेतुः ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कारविशेषे ॥ तत्र ० यथाशक्तिस्नपनादिपूर्वकं प्रतिमाहृदये तन्मूलमन्त्रविन्यासेन देवताया विशेषसन्निधिः प्रतिष्ठेत्याख्यातम् । यथोक्तं भविष्यपुराणे । स्नपनादि यथाशक्ति कृत्वा तन्मूलमन्त्रकम् । विन्यसेद्धृदयाम्भोजे प्रतिमा सुकृता भवेदिति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धिः प्रतिपूर्वाच्च तिष्ठतेः । वह्वर्थत्वान्निपातानां संस्कारादौ प्रतेः स्थितिः ॥ अर्थस्तद्वयमेतस्य गीयते शाब्दिकैर्जनैः । विशेषसन्निधिर्या तु क्रियते व्यापकस्य तु ॥ सन्मूर्त्तौ भावनामन्त्रैः प्रतिष्ठा साभिधीयते ॥ इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यत्रेति कल्पितरूपरहितमकल्पितमुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गे इत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीति षत्वम् ॥ चतुरक्षरपद्ये ॥ यथा । भास्वत्कन्या० सैका धन्या । यस्याः कूले० कृष्णोऽखेलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । चक्रवर्त्तिनः पुरूरवसो राजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धिः ॥

प्रतिष्ठापितः । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठितः । त्रि० तात्पर्येणास्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्वः ष्ठा० । गत्यर्थेति-

ष्ठः । प्रतिस्थतीतीत्वम् । उपसर्गात् सुनोतीति षत्वम् ॥ प्रतिष्ठागते । गौरवान्विते ॥ यूतच् ॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञः । त्रि० परमार्थनिष्ठे ॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम् । नाभिनन्दतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरतेचायंकूर्मोऽङ्गानीवसर्वशः । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

प्रतिसंसृज्यमानः । त्रि० अविभागमापद्यमाने ॥

प्रतिसंक्रमः । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चरः । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वेषामेवभूतानांत्रिविधः प्रतिसञ्चरः । नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमतः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्तेप्रतिसञ्चरः । आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्यः प्राकृतोद्विपरार्द्धिकः ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने ॥ प्रतिसन्धीयते । डुधाञ्० । ल्युट् ॥

प्रतिसरः । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये । स्रजि ॥ कङ्कणे ॥ व्रणशुद्धौ ॥ चमूपृष्ठे ॥ प्रातःकाले ॥ पुं० न० मण्डने ॥ आरक्षे ॥ करसूत्रे । कौगणा० सृ० भा० ॥ त्रि० नियोज्ये ॥ प्रतिसरति सृ० पचाद्यच् ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकायाम् ॥

प्रतिसर्गः । पुं० पुराणलक्षणविभेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मणः सृष्टमन्वन्तररुद्रादीनांसृष्टौ ॥ ब्रह्मोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसाः । ययंसर्गंपृथक्चक्रुः प्रतिसर्गः सस्मृतः ॥ प्रतिसर्जनम्० प्रतिसृज्यतेवा । सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥

प्रतिसान्धानिकः । पुं० मागधे । स्तुतिपाठके ॥

प्रतिसारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्या घर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकैः शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकायाम् । व्यवधानपट्याम् । कनात० चिक्० इ० भा० ॥ प्रतिसिनोति । प्रतिसीयतेवा । षिञ्बन्धने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्यः । पुं० कृकलासे ॥ द्वितीयसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यकः । पुं० कृकलासे ॥ उपसूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयेर्के ॥ अस्यलक्षणं यथा । प्रतिसूर्यकः प्रशस्तो

॥ दिवसकृद्दतुवर्णसप्रभ : स्निग्ध : ॥ वैदूर्यनिभ : स्वच्छ : शुक्लश्चविमसौ भिक्ष : ॥ पीतोव्याधिंजनयति प्रशोकरूपश्चशस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्या यामालादस्यु भयातङ्कनृपक्षयौ ॥ दिवसकृत : प्रतिसूर्योजलदकृदुदग्दक्षिणेस्थितोऽनिलकृत् । उभयस्थ : सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्यधोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्ट : । त्रि॰ प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री॰ महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री॰ स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि॰ स्पर्द्धाविशेषे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहत : । त्रि॰ द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म । क्त : ॥

प्रतिहति : । पुं॰ विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि॰ विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न॰ इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥ त्रि॰ वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्वमापदाम् ॥

प्रतिहार : । पुं॰ द्वारि । द्वारे ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनाथवा । हृञ्॰ । घञ्॰ । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ सामभक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नश्चतुर्थभक्तौ ॥

प्रतिहारक : । पुं॰ मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहास : । पुं॰ करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासकप्रतिहास्ये ॥

प्रतीक : । पुं॰ अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि॰ प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताईर्लक्ष्मीर्ययेनवा । नद्यृतश्चेतिकप् ॥ प्रत्येति॰ प्रतीयतेवा । इण्गतौ । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकार : । पुं॰ कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणायव्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाश : । पुं॰ उपमायायाम् । उत्तरपदस्थित्यास्वसदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इक : काशइत्युपसर्गस्यदीर्घ : ॥

प्रतीक्षणम् । न॰ प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष॰ । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री॰ प्रतीक्षणे । निश्चितप्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

दर्शनाङ्कनयो :। गुरोश्च हल : । टाप् ॥

प्रतीक्ष्य :। त्रि० पूज्ये ॥ प्रतिपाल्ये ॥ प्रतीक्षणीये ॥ प्रतीक्ष्यते । ईक्ष० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रतिघात :। पुं० प्रतिघाते ॥

प्रतीची । स्त्री० पश्चिमदिशि ॥ प्रतिपश्चाद्दिनान्तेऽञ्चन्तिसूर्यम् । अञ्चु गतिपूजनयो :। ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

प्रतीचीन :। त्रि० प्राग्भवे ॥ प्रत्यक् ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति ख :॥

प्रतीच्छक :। त्रि० ग्राहके ॥

प्रतीच्छित :। त्रि० दृष्टे ॥ गृहीते ॥

प्रतीच्य :। त्रि० प्रतीचिभवे ॥ द्युप्रागितिशैषिकोयत् ॥

प्रतीत :। त्रि० सादरे ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ प्रख्याते ॥ प्राज्ञे ॥ प्रस्थिते ॥ प्रत्येकमगात्० प्रतीयतेस्मेतिवा । इण० । गत्यर्थत्वात्० कर्तरि० कर्मणिवाक्त :॥

प्रतीति :। स्त्री० प्रत्यये ॥ ज्ञाने ॥ सिद्धौ । भाने ॥

प्रतीप :। पुं० चन्द्रवंशीयक्षत्रराजपुत्रे । शान्तनुराजपितरि ॥ त्रि० प्रतिकूले । पराङ्मुखे ॥ न० वामे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रतीपमुपमानस्योपमेयत्वकल्पनम् । त्वल्लोचनसमंपद्मं त्वद्वक्त्रसदृशोविधु : ॥ प्रसिद्धोपमानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम् ॥ यथावा । यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिलेमग्नन्तदिन्दीवरंमेघैरन्तरित : प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी । येपित्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते ॥ अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरस्यतत् । अलङ्गर्वेणतेवक्त्रकान्त्या चन्द्रोपितादृश : ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयावर्ण्यमानस्य० अन्यत्रस्वसादृश्यमसहमानस्यउपमेयंकिञ्चित्प्रदर्श्यतावतावर्ण्यस्य तिरस्कारोद्वितीयं प्रतीपं । पूर्वस्मादपिविच्छित्तिविशेषशालि । यथा । गर्वमसम्भाव्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे ॥ सन्तीदृशानिदिशिदिशिसरस्सु ननुनीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादर :। क:क्रौर्यदर्पस्ते मृत्योस्त्वत्तुल्या : सन्तिहिस्त्रिय: ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयाक्वचिदप्युपमानभाव मसहमानस्या वर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयंपरिकल्प्यतावतातस्यापितिरस्कार : पूर्वप्रतीपवैपरीत्येनतृतीयंप्रतीपम् ॥ यथावा । अहमेवगुरु : सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतातदृप्य : । ननुसन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेस्मिन्वचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्ये नान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिरत्रचस्वतत् ॥ मुधाऽपवादो मुग्धाक्षित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्येवर्ण्यीयमित्यनिष्पत्तिरत्रच नंपूर्वेभ्यउत्कर्षशालिचतुर्थंप्रतीपं । उदाहरणेमुधापवादत्त्वोक्त्याउपमित्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदंभुवि । शशांकस्तववक्त्रस्यपामरैरुपमीयते ॥ प्रतीपमुपमानस्यकैमर्थ्यमपिमन्वते । दृष्टञ्चेद्वदनंतस्याः किंपद्मेनकिमिन्दुना । उपमेयस्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्रतीपम् । यथावा । तद्दोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौवृथेचित्ते कुरुते यदायदा । तनोतिभानोः परिवेशकैतवात्तदाविधिः कुण्डलनांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वे नतदन्तर्भावंमन्यन्ते । अन्ये तुपञ्चमंप्रतीपप्रकारमुपमानाक्षेप रूपत्वात्आक्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाआपोस्मिन् । ऋक्पूरवितिअप्रत्ययः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यइतीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतआगतस्तत्रैवगते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रतीपंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्षणात् । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमानविशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचाद्यच् । प्रान्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौदध्यादिभावार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादिद्रुतस्यद्रव्यान्तरेणावचूर्णनइतिस्वामी ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्गस्यघञोतिदीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाःस्थे ॥ प्रतीहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोबलवान्प्रियदर्शनः । अप्रमादोसदादक्षः प्रतीहारः सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुः सुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चित्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीयते ॥ इति ॥ वुद्धौ ॥ सन्धिविशेषे मयास्योपकृतंपूर्वंमयञ्चोपकरिष्यति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रतीहारः सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् । प्रतिह्रियतेनेनात्रवा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । त्रि० हारिणि ॥ हारार्थं

कप्रतीहारशब्दादस्त्यर्थेइनि : ॥

प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्

प्रतीहास : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥

प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुश्चित्रपक्षोवृहच्छुक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अत्रमुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवोवद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । लावाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥

प्रतोद : । पुं० प्राजने । लोहप्रोताग्रे वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥

प्रतोरणम् । न० वहिर्द्वारे ॥

प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥

प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गात्तइतितादेश : ॥

प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नश्चपुराणेप्रादितिचेनसमुच्चितस्त्नप्प्रत्यय: ॥

प्रत्यक्चेतन : । पुं० त्वम्पदलक्ष्ये ॥

प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥

प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा । पाककर्णेतिङीष् ॥

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या : पाककर्णेतिङीष् ॥

प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्यानित्यत्वान्नकप् ॥

प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वेनसमास : । अक्ष्णोराभिमुख्यमित्यर्थे०लक्षणेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णइतिटच् ॥

प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात् ॥ इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं०सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं॰ सविकल्पकम्। यथा॰ डित्थोयम्॰ ब्राह्मणोयं॰श्यामोयमिति। प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः षड्विधः। संयोग : संयुक्तसमवायः संयुक्तसमवेतसमवाय : समवेतसमवाय : विशेषणविशेष्यभावश्चेति। तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने॰ संयोगसन्निकर्ष : (॥ † १ † ॥) घटरूपप्रत्यक्षे॰संयुक्तसमवाय : चक्षुस्संयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात्२रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसमवायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्तत्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥३॥ श्रोत्रेणशब्दसाक्षात्कारे॰समवाय : सन्निकर्ष : कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्रत्वात्॰शब्दस्याकाशगुणत्वात्॰गुणगुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्दत्वसाक्षात्कारे॰ समवेतसमवाय : सन्निकर्ष : श्रोत्रसमवेतेशब्दे॰शब्दत्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे विशेषणविशेष्यभाव : सन्निकर्ष : घटाभाववद्भूतलमित्यत्र॰चक्षुस्संयुक्तेभूतले॰घटाभावस्यविशेषणत्वात् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम्। तत्करणमिन्द्रियम्। तस्मात्॰इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमितिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्षम्। अत्यादयइतिसमास : ॥ अनुभवविशेषे ॥ तत्षड्विधम्। घ्राणजम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चाक्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६ निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्यक्षंद्विविधम्। निर्विकल्पकन्तुअतीन्द्रियम्। सविकल्पकंमनोग्राह्यम्। षड्विधप्रत्यक्षे॰आश्रयस्यमहत्वंकारणम्। इन्द्रियंकरणम्। विषयेणसह॰इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापार :। यथा। घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंषड्विधंमतम्। घ्राणस्यगोचरोगन्धोगन्धत्वादिरपिस्मृत : ॥ तथारसोरसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुते :। उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये। विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्तम्। क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम्। गृह्णातिचक्षु : सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयो : ॥ उद्भूतस्पर्शवद्द्रव्यंगोचर : सोपिचत्वच :। रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रापिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणम्। मनोग्राह्यंसुखंदु : खमिच्छाद्वेषोमति : कृति : ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यंतदतीन्द्रियमिष्यते। महत्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रियसम्बन्धोव्यापार : सोपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेद : ॥

प्रत्यक्षत्वम्। न० अविलम्बितप्रतीतिकत्वे ॥

प्रत्यक्षदर्शन :। त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षंदर्शनम्। यस्यस : ॥

प्रत्यक्षदर्शी। त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेव :। पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी, पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी। त्रि० व्यक्तादृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा। पुं० अहंशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य. सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतिइतिप्रत्यक्। सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाशापति :। पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्धृत :। त्रि० अन्तर्मुखीकृते ॥

प्रत्यग्र :। अभिनवे। नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथ :। पुं० अहिच्छत्रदेशे ॥

प्रत्यङ्गम्। न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा। प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिलिङ्गाङ्गानिकरादिकम्। इति ॥

प्रत्यङ्गिरा। स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक्। अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि० प्रतीच्यादिश: प्रतीचीदिग्वा। दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीत्यादिनाऽस्ताति :। अञ्चेर्लुक्। लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशेकालेच ॥

प्रत्यक्। त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कीदृक्तत्प्रत्यगितिचेत्० तादृगीदृगितिद्वयम्। यत्रनप्रसरेत्येतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य : सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतीति तथा। क्विन् ॥

प्रत्यञ्चित :। त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तर :। त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीक :। पुं० अरौ। शत्रौ। विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा। प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्त्तुं तिरस्क्रिया। यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्० प्रत्यनीकमभिधीयते। यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतयाकेनचिदभियुज्यते० तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थ :। उदाहरणम्। त्वंविनिर्जितमनोभवरूप : साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता। पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकाम : ॥ यथा। यस्यकिञ्चिदपकर्त्तुमक्षम : कायनिग्रहगृहीतविग्रह :। कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिकृतीराहुरिन्दुमधुनापिबाधते ॥ इन्दोरत्रसदीयत.सम्बन्धिमुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्तः । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे० इ० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वतः । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्ते० महाद्रेः समीपे० यः क्षुद्रः पर्वतः ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० सुखमहमस्वाप्समित्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्यभिपूर्वाज्जानातेरातश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजेज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेप्रमाणेनतत्वोल्लेख्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । आत्माहियोहंबाल्येपितरावन्वभूवंसएवेदानींस्थाविरेनप्तॄननुभवामीति । योहंसुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचबाल्याद्यवस्थासुच० प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्जानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोगः । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवादः । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयित्रे आशीर्वादः प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ अत्रोक्तंपतञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनप्लुतिंविदुः । कामन्तेषुतुविप्रोष्यस्त्रीष्विवायमहंवदेत् । स्त्रीवन्माभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभिवादेहिगुरुणाप्लुतःकार्यः । प्लुतंकर्तुंनजानातिसस्त्रीवद्वक्तव्यःअयमहमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तोहमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगेणेतिकैयटः ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्ययः । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयतिचपरिस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ० गतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोहदापण्डितोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यंप्रत्ययते० जनकत्वेनगच्छति० इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्दःकारणवचनइत्याहुः॥ प्रतीयतेस्मात्कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च॥ रन्ध्रे॥ शब्दे॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तंप्रकृतेः परतोविहितेषुसञ्ज्ञादिकबन्तेषु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्ययः प्रयोक्तव्यः । प्रत्ययपरैवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवला प्रकृतिःप्रयोक्तव्यानापिकेवलः प्रत्ययः इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम्० प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीतिवा । इण् गतौ । एरच् पुंसीतिघोवा० पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अय० । अच् ॥ प्रत्ययाः सहकारिणइतित्रिकाण्डशेषः ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । छाप० मोरछाप० इ० भा० ॥ अभिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी ॥

प्रत्ययितः त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ प्रत्ययोविश्वासः सञ्जातोऽस्य । तदस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

प्रत्यरिः । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥

प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थयितुंशीलः । अर्थयाञ्चायाम् । सुपीतिणिनिः ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थिप्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना । समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ अर्थ्यतेइत्यर्थः : साध्यः सोस्यास्तीत्यर्थी० तत्प्रतिपक्षः प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासार्पणे ॥

प्रत्यर्पितः । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्यवकर्शनम् न० कृशत्वकरे ॥ निवर्त्तके ॥

प्रत्यवरः । त्रि० निकृष्टे ॥

प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥ भोजने ॥

प्रत्यवसितम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्यवसीयतेस्म । षोन्तकर्मणि । क्तः ॥

प्रत्यवस्कन्दः । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तरप्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम् ० प्रतिदत्तंप्रतिग्रहलब्धमितिवा । यथाहनारदः । अर्थिनालेखितोयोर्थः प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थःप्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंहितदिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न० दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहारः । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यवह्रियन्तेप्राणिनोस्मिन् । हृञ्० । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवायः । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धनेपापे ॥ प्रत्यवाय्यते । प्रत्यवपूर्वादयतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्यः । त्रि० एतावत्कृतमेतावत्कर्त्तव्यमित्यनुसन्धानेनविचारणीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥

प्रत्यस्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अहः अहः प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्तष्टच् । टिलोपः ॥

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं० दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने०चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे । निरसने ॥ ख्या० चक्षिङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणोद्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुशा : शाकंपयोगन्धा : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मण : ॥ अन्यत्रकुलटाषण्ढपतितेभ्योद्विषस्तथेतिगरुडपुराणेअध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । फिरकिआवना० इ० भा० ॥

प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादित्सु : । त्रि० आच्छिद्यग्रहीतुमिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निरस्ते । माआगच्छेत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तंप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्यादेशनम् । दिश० । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं० विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थस्यप्रत्यायकइति ॥ यथावावृद्धिरादैजित्यत्रवृद्धिशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादैचांप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्रत्ययएवप्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्द्धस्यसव्यवामपादप्रसारेदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि० अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह० । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं० सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि० निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ० । ण्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

पानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्जलाः। विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रियाणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति। ततश्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकं निर्वहतीत्यर्थः॥ सर्वाणीन्द्रियाणिस्वस्वविषयेभ्यः प्रत्याहरतीतितथा॥ विषयेष्वात्मतांदृष्ट्वामनसश्चित्तमञ्जनम्। प्रत्याहारः सविज्ञेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभिः॥ प्रत्याहरणम्। हृञ्०। घञ्॥ अक्षरसमाम्नाये। अल्पेनवहूनांग्रहणे। व्याकरणप्रसिद्धे अण्झलादिषु॥ प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र। करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्ते कृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलोक्तेरधिकरणे घञ्॥ प्रतिकार्यमाक्रियन्तेवा॥

प्रत्याहारयोगः। पुं० श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वतीतिविहिते॥

प्रत्युक्तः। त्रि० दत्तोत्तरे। प्रतिवाक्ये॥

प्रत्युक्तिः। स्त्री० प्रत्युत्तरे॥

प्रत्युत्क्रमः। पुं० प्रयोगार्थे। कर्मारम्भे प्रथमप्रयोगे॥ प्रत्युत्क्रमणम्। घञ्॥

प्रत्युत्क्रान्तिः। स्त्री० प्रत्युत्क्रमे॥

प्रत्युत्तरम्। न० प्रतिवचने। उत्तरे॥ उत्तरंप्रति० उत्तरे॥ यथा। समेयं भूमिःक्रमागतत्वात्० इतिवादयुक्ते० समेयंभूमिर्दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इतिप्रत्युत्तरं॥

प्रत्युत्थानम्। न० अभ्युत्थाने। गात्रोत्थानपूर्वकसन्माने। प्रत्युत्थीयतेऽत्र। ष्ठा०। ल्युट्॥

प्रत्युत्पन्नः। त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म। पद०। क्तः॥

प्रत्युत्पन्नमतिः। त्रि० प्रगल्भे। प्रतिभायुक्ते॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते। कुशाग्रीयमतौ॥ कार्यावसरएवप्रत्युत्पन्नामतिर्यस्यसः॥

प्रत्युद्गतः। त्रि० प्रत्युद्गते॥ प्रत्युद्गम्यतेस्म। गम्लृ०। क्तः॥

प्रत्युद्गमः। पुं० आगच्छतोगुर्वादेः सम्मुखगमने। अभ्युत्थाने॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते साधुमिथः सुमध्यमे। प्राज्ञैः परस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने॥

प्रत्युद्गमनम्। न० प्रत्युद्गमे॥

प्रत्युद्गमनीयम्। न० धौतांशुकद्वये॥ त्रि० उपस्थेये। समुपस्थानयोग्ये पूजनीये॥

प्रत्युद्घातः। पुं० प्रत्युद्गते॥

प्रत्युद्यतः। त्रि० निवेदिते॥

प्रत्युपकारः। पुं० उपकारंप्रतिउपकारे। प्रतिक्रिये॥ प्रतिकर्त्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम्॥

प्रत्युपवेशनम्। न० निरोधने॥

प्रत्युप्त : । त्रि॰ खचिते ॥

पत्युष : । न॰ प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्धकारम् । उषदाहे । उष : किदित्यसि: अन्योपसर्गनिवृत्तयेप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि॰ हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं॰ अहर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति॰रुजतिकामुकान् । ऊषरुजायाम् । इगुपधेतिकः ॥

प्रत्यूष : । न॰ प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूह : । पुं॰ विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह॰ । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न॰ एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि॰ चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादौ तत्तदेनसि ॥

प्रथनम् । न॰ विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि॰ आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे॰जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री॰ सु॰ औ॰ जस् इति त्रिके ॥

प्रथयन् । त्रि॰ विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री॰ ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ॰ । भिदादाङ् ॥

प्रथित : । त्रि॰ विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ॰ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री॰ ख्यातौ । प्रथते प्रथ॰ । पदिप्रथिभ्यांमिदितिति: ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ।

प्रथिमा । पुं॰ पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि॰ अतिशयेनप्रथौ । अतिवृहति ॥

प्रथीयान् । त्रि॰ पृथुतरे ॥ ईयसुनि॰ रऋतोहलादेरितिरेफादेश : ॥

प्रद : । त्रि॰ प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥ प्रेदाज्ञ इतिकर्मण्युपपदेविधानान्नक : तस्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं॰ न॰ दक्षिणावर्तेनदेवतामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकांदेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रदक्षिणाम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयंनम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शयन्पार्श्वं मनसापिचदक्षिण: ॥ सकृत्त्रिर्वाविष्टयेतादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौघतुष्टिद: ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात ॥ मन-

सापिचयोदद्याद्दैव्यैर्भक्त्याप्रदक्षिणम्। प्रदक्षिणाद्यमगृहेनरकाग्निंनपश्यति॥ अपिच। दक्षिणाद्वायवींगत्वादिशंतस्याश्चशाम्भवीम्। ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारस्त्रिकोणवत्॥ अर्द्धचन्द्रंमहेशस्यपृष्ठतस्तसमीरितम्। शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअर्द्धचन्द्रक्रमेणतु॥ सव्यासव्यक्रमेणैवसोमसूत्रंनलङ्घयेत्॥ प्रसार्यदक्षिणंहस्तंस्वयंनम्रशिरा: पुन:। दर्शयेद्दक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण:॥ त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया: प्रदक्षिणम्॥ एकहस्तप्रमाणश्चएकंवापिप्रदक्षिणम्। अकालेदर्शनंविष्णोर्हन्तिपुण्यंपुराकृतम्॥ प्रगतोदक्षिणम्। तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचेत्यव्ययीभाव:॥

प्रदत्त:। त्रि० प्रकर्षेणदत्ते॥

प्रदर:। पुं० विदीर्णभूभागे। विदारे॥ शरे। वाणे॥ भङ्गे॥ नारीरुग्भेदे। असृग्दरे॥ तत्तुफलितयोन्यारक्तादिधातुक्षरणे॥ अस्यनिदानंयथा। विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च। यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाताच्छयनाद्दिवाच॥ असृग्दरंभवेत्सर्वंसाङ्गमर्दंसवेदनम्॥ तस्यातिवृद्धौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा। दाह: प्रलाप: पाण्डुत्वंतन्द्रारोगाश्चवातजा:॥ सचतुर्विधउक्तोयथा। तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु:प्रकारंप्रवदन्तिबुद्धाइति॥ प्रदीर्यते० प्रदरणमनेनवा। दृविदारणे। ऋदोरप्॥ गर्त्ते॥ प्रकृष्टभये। त्रि० तद्वति॥

प्रदर्शनम्। न० संदर्शने॥ दिङ्मात्रदर्शने॥ प्रदृश्यते। दृशिर्। ल्युट्

प्रदर्शित:। त्रि० आलोकिते॥

प्रदल:। पुं० वाणे॥

प्रदानम्। न० दाने॥ प्रदीयमाने॥ डुदाञ्०। प्रपूर्व:। प्रकृष्टदाने॥

प्रदानोचित:। त्रि० दानपात्रे॥

प्रदिग्धम्। न० मांसव्यञ्जनभेदे॥ यथा। मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्त्वाचोष्णाम्बुनामुहु:। जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते॥ तदेवघृततक्राढ्यंप्रदिग्धंसत्रिजातकम्॥ त्रिप्रकर्षेणलिप्ते॥

प्रदिक्। स्त्री० विदिशि॥ दिग्भ्य: प्रगता। शान्ता॥

प्रदिष्ट:। त्रि० निर्दिष्टे। प्रदर्शिते॥

प्रदीप:। पुं० गृहमणौ। दशेन्धने। कज्जलध्वजे। दीपे। दीवा० डू० भा०॥ दीपवृक्षाश्चकर्त्तव्यास्तैजसाद्यैश्चभैरव। वृक्षेषुदीपोदातव्योनतुभूमौकदाचन॥ सर्वंसहावसुमतीसहतेनत्विदंद्वयम्। अकार्य्यपादघातञ्चदीपतापंतथैवच॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्क : घञ्वा । अज्वा । प्रोन्योपसर्गनिवृत्त्यर्थ : ॥

प्रदीपन : । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । वर्णतोलोहितोय: स्याद्दीप्तिमान्दहन : प्रभ : । महादाहकर : पूर्वै:कथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णो ज्ञानाद्विज : ॥ इ० ॥ त्रि० प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिजन्ताद्दीपेर्ल्यु : ॥

प्रदीप्त : । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने ॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि० उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृत्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्यतेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश० । सुपीतिणिनि : प्र

देशोस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेह : । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तथोष्ण : स्यात्प्रदेह : श्लेष्मवातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त : प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्यके ॥ प्रदोषोऽस्तसमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारब्धोदोषाया : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमाणेव्रतानुष्ठाने । यथा । यत्रदेवोमहादेवोदेवींसंस्थाप्यविष्टरे । नृत्यंकरोतिपुरत:सार्धंदेव्यानिशामुखे । तत्रोपोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवोप्रीतिकारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता ॥

प्रद्युम्न : । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि० । यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न : कामएवच । बलदेव : स्वयंशेष : कृष्णस्तुप्रकृते : पर : ॥ प्रकृष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं० सूर्ये ॥ प्रकृष्टोद्योत-

न्द : ॥ न० द्युतौ ॥

प्रद्राणक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नलाभादन्त्यावस्थांप्राप्ते ॥

प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रेद्रुस्तुस्रुव- इतिघञ् ॥

प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपॄवृजीतिक्युः ॥

प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥

प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्ते सर्वमात्मनि । अन्यत्रापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्०युच्वा । प्रधत्ते ०प्रधीयतेऽनेनास्मिन्वा । कर्त्तृकरणादौल्युट् ॥ पुं०न० महामात्रे । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटइतिकर्म्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेनसहनिरोधो- -नतुदुर्वलेन ॥

प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥

प्रधावन : । पुं० वायौ । त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे ॥ प्रकृष्टंधावनंयस्य ॥

प्रधि : । पुं० रथस्यचक्रान्तभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥

प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टंध्यायति । ध्यै० । ध्यायते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घः । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री०प्रकृष्टबुद्धौ०तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यावा ॥

प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥

प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥

प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोस्यता० इतच् ॥

प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥

प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसश्चासावभावश्च ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभावः प्रध्वंसाभावस्तिरोभावजनकइति सत्कार्यवादिन : ॥

प्रनतोदर : । त्रि० विसृतोदरे । स्थूलोदरे ॥ प्रकर्षेणनतंनम्रमुदरंयस्य ॥ रीस्त्री० ॥ युवादित्वान्नण : ॥

प्रनिघातनम् । न० प्रणिघातने ।

वधे ॥

प्रपञ्चः। पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे ॥ प्रतारणे। विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे। विपर्यासो ॥ वैपरीत्यं भ्रमो वामायेतिस्वामी ॥ संसारे। नामरूपलक्षणे द्वैतभेदविस्तारे। आकाशादिदेहान्ते जगद्विस्तारे ॥ प्रपंचते। पचिव्यक्तीकरणे। पचाद्यच् ॥ अध्यारोपापवादाभ्यानिष्प्रपंचंप्रपंचते। अतःप्रपंचोनवास्तवः। यथाहुर्गौडपादाचार्याः। प्रपंचोयदिविद्येतनिवर्त्तेतनसंशयः। मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थतः। विकल्पोविनिवर्त्तेतकल्पितोयदिकेनचित्। उपदेशादयंवादोज्ञातेद्वैतंनविद्यते ॥ प्रपंचस्य किंकारणं किंस्वरूपमित्यादितर्कनालंचनकर्त्तव्यं तस्यमायामयत्वादित्याहुराचार्यायथा ॥ किमिदं किमस्यरूपं कथमिदमभूदमुष्यकोहेतुः। इतिनकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यं मायेतिधीमताविश्वम् ॥ दंतिनिदारुविकारेदारुतिरोभव। तिसोपितत्रैव। जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते ॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम्। स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा ॥ तथा चोक्तं योगिनीहृदये। जगच्चित्रंसमालिख्यस्वेच्छातूलिकयात्मनि। स्वयमेवसमालोक्यप्रीणातिभगवान्शिवइति ॥

प्रपञ्चितम्। त्रि० विस्तारिते ॥

प्रपञ्चोपशमः। पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्यउपशमोयस्मिन् ॥ चिन्मात्रममलमक्षयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम्। ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नकिंचिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम्।

प्रपथः। त्रि० शिथिले ॥

प्रपथ्या। स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेणपथ्या ॥

प्रपदम्। न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टंप्रारब्धं०प्रगतंवापदम्। प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमासः ॥

प्रपदनम्। त्रि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन। पद०। ल्युट ॥ शरणंगमने ॥

प्रपद्यमानः। त्रि० मन्यमाने ॥

प्रपन्नः। त्रि० शरणागते ॥ सकृदेव प्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते। अभयंसर्वथातस्मैददाम्येतद्व्रतंमम ॥ प्रपद्यतेस्म। पद०। क्तः। आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाडः। पुं० एडगजे। चक्रमर्दके ॥

प्रपा। स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम्। पापाने। आतइत्यङ् ॥

प्रपाठक : । पुं॰ सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणि : । पुं॰ करस्याधोदेशे । पाणितले ॥

प्रपात : । पुं॰ अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति॰तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ॰ । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले॰ । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपान : । पुं॰ अश्वस्योत्तरोष्ठतले ॥

प्रपायी । त्रि॰ पानकर्त्तरि ॥ रक्षणकर्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न॰ वनान्तरे । कामारण्ये ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥

प्रपितामह : । पुं॰ पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥

प्रपितामही । स्त्री॰ पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभर्त्रासहश्राद्धंमाताभुङ्क्तेस्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वेनैवस्वेनैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सु : । त्रि॰ प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतते : सन्नन्तादु : प्रत्यय : । । सनिमीमेत्यादिना॰इसादेश : अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोप:

प्रपुन्नाट : । पुं॰ चक्रमर्द्दे ॥

प्रपुंनाड : । पुं॰ एडगजे । पद्माटे द्विपत्रजातंप्रपुन्नाडशाकं सुस्वेदितंपिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवं राजिकयासुदिग्धं विमर्द्यसेव्यं कथितं। हिपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघु : स्वादुर्वातश्लेष्महर : पर : तिक्त : कफापह : श्वासकासकुष्ठक्रमीन्जये ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु॰ । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्ट : प्रगतोवापुन्नाड :

प्रपूरिका । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरित : । त्रि॰ दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न॰ पुण्डर्य्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ॰ भा॰ प्र॰ । स्थलपद्मेतिप्र॰ ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शेषे॰ इत्यण् । प्रकृष्टं पौण्डरीकम् । यद्वास्वार्थेऽण् ॥

प्रपौत्र : । पुं॰ पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री॰ पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्ल: । त्रि॰ उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । ञिफला॰ । ञीत:क्त : । आदितश्चेतीडभाव : । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीवेतिनिष्ठातस्थल : । प्रादिस

भास : ॥ प्रफुल्लतिवा । फुल्लविकसने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्रबन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधेयकल्पनास्वयंरचनावा ॥ प्रबन्धकल्पनास्तोकसत्यांप्राज्ञा : कथांविदु: । परस्पराश्रयायास्यात्सामताख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोलाहलाचार्य : ॥

प्रवल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबलसंयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥

प्रवला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृष्टंबलमस्या : अस्यांवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे ॥ अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तवर्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धंघनंदृढंवृत्तंस्निग्धंगात्रसुरङ्गकम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधारयेच्छुभम् ॥ गौरंरङ्गजलाक्रान्तंवक्रंसूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुश्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषोयुक्तकल्पतरोरनुसन्धेय : ॥ प्रकर्षेणावल्यतेसंव्रियते । वलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । वलप्राणने । ज्वलतीतिण : ॥ यद्वा० ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाह्लिका । अ० समकाले ॥ ऊर्द्ध्वार्थे ॥

प्रवाह्लु : । पुं० कुर्प्परस्याधोभागे ॥

प्रवाह्लुकम् । अ० समकाले ॥ ऊर्द्ध्वे प्रवाह्लुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते॥ ऊहापोहकुशले । पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्देहापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण०असम्भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्त्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्माकारान्त : करणवृत्त्युपहितअनावृतचैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे ! गतगन्धस्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिकादेर्मर्द्यादिनाप्रबुद्धि : । बुधअवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० इ० भा० ॥

प्रवोधित : । त्रि० सञ्जातप्रवोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रवोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सजसाजगौचभवतिप्रबोधिता ॥ यथा शयितामृषाचटुलमाननिद्रया॰रतिकेलिकुञ्जनिलयेविलासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री॰ उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभत्तणः । त्रि॰ असत्त्वयशीले । ख्या उद्गतिख्याते ॥

प्रभञ्जनः । पुं॰ वायौ ॥ प्रकृष्टंभनक्ति । भञ्जोआमर्दने । युच् ॥

प्रभद्रः । पुं॰ निम्बे ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री॰ प्रसारिण्याम् ॥

प्रभवः । पुं॰ जलमूले ॥ जन्महेतौ पित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादिमस्थाने । प्रथमज्ञानार्थस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकइत्यधिकारादपादानार्थे भुवऋदोरप् ॥ अन्यतः सिद्धस्य प्रथममुपलम्भे ॥ विष्णौप्रकृष्टोभवो जन्मास्य ॥ यद्वा । प्रकर्षेणभवन्ति जायन्ते महाभूतान्यस्मात्पूर्वपदम् ॥ गुरोर्मानेनषष्टिवत्सराणामादिमे वत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोयास्तथामेघाबहुशस्याचमेदिनी । बहुक्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्जिताः ॥ प्रशान्तापार्थिवास्सैवप्रभवेपरिकीर्त्तिताः ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णुः । पुं॰ उत्पत्तिकालेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच्॰यद्यपिभुवश्चेतिछन्दसि॰इष्णुजिष्यते॰तथापि॰जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमितिलोकेपिप्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशाः कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजितीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्त्तानैवचसुतोनपितामातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णवः । इ॰ ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणभवनशीले ॥

प्रभा । स्त्री॰ रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसोभार्येयम् यथा । प्रभाचदाहिकाचैवद्वेभार्येतेजसः स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुं विधातुञ्जनहीश्वरः इति ॥ ग्रहाणांषड्विधायांछायायाम् ॥ यथाहऋषिपुत्रः । याचच्छायाप्रभासैवषड्विधा साप्रकीर्त्तिता । स्वच्छास्निग्धा प्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविदीपनीति कुवेरपुर्याम् ॥ जगतीछन्दः प्रभेदे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य॰ । बलिदमनविधौवभौसङ्गतापदजलरुहियस्यमन्दाकिनी । सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्गिभाहरतुजगदघंमपीताम्बरः ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गइकः ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकरः । पुं॰ अग्नौ ॥ सूर्ये प्रभां करोति । दिवाविभेतिटः अर्कवृक्षे ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैकदेशिनि ॥

प्रभाकीटः । पुं॰ खद्योते ॥

प्रभाञ्जनः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ प्रभामनक्ति । अञ्जू॰ । कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥

प्रभातम् । न॰ प्रातःकाले । दिनादौ । प्रत्यूषे । उषसि ॥ भातुंप्रवृत्तम् आदिकर्मणिक्तः ॥ वैद्यःपुरोहितोमन्त्रीदैवज्ञोथचतुर्थकः । प्रभातकालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥

प्रभावः । पुं॰ शक्तौ ॥ नीतिवेदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजासुशक्तिषु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिमनि ॥ भवत्यनेन । भू॰ । श्रिणी भुवोनुपसर्गइ॰घञ् ॥ भवनंभावः ॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिशये ॥

प्रभावान् । त्रि॰ प्रभायुक्ते ॥

प्रभावती । स्त्री॰ मालिकानामकोनविंशत्तार्हन्मातरि ॥ गणानांवीणायाम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेक्रमात्तभसजसंज्ञका गणागस्तान्तो यदिनिहितोमहीपते । वेदैर्ग्रहैर्भवतियत्तिस्वशोभमानानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावनः । त्रि॰ सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट ॥ ङीपिप्रभावनी ॥

प्रभावी । त्रि॰ महानुभावे ॥ प्रभावोस्त्यस्य । इनिः ॥

प्रभाषः । पुं वसुविशेषे ॥

प्रभाषितम् । न॰ वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥

प्रभासः । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेक्षणादेव्याः स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थोसौदेवीचपुष्करेक्षणेत्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्नः । पुं॰ मत्तहस्तिनि । गर्जिते । मत्ते ॥ त्रि॰ विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभेदविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म । भिदिर्॰ क्तः ॥

प्रभुः । पुं॰ ईश्वरे ॥ आत्मनि ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि॰ निग्रहानुग्रहसमर्थे । स्वामिनि । मदीयोयमितिस्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू॰ । विप्रसम्भ्यइ॰ डुः ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवति॰सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेशप्रशासनेषु॰ इतिप्रभुः

प्रभुता । स्त्री॰ विभुतायाम् ॥

प्रभुत्वम् । न॰ ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥

प्रभुभक्तः । पुं॰ उत्तमाश्वे ॥ त्रि॰ स्वामिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्तः ॥

प्रभुशक्तिः । स्त्री॰ कोशदण्डबले ॥

प्रभोः पत्न्याम् ॥ प्रभोःशक्तिः ॥

प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणैः संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु

प्रभूष्णुः । त्रि० शमे । शक्ते ॥

प्रभृति । अ० तदादौततः प्रभृति पितरः पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्वम् ॥

प्रभृतिः । पुं० तदादौ ॥

प्रभेदः । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेदः ॥

प्रभृष्टकम् । न० चूड़ालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितुंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्तः ० कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥

प्रमत्तः । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्तः पतितः स्मृतः इतिसचराज्ञानाह्वानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्तार्त्तभृत्यान्नाह्वानयेन्नृपः ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्तः । नध्याख्येतिनत्वाभावः ॥

प्रमथः । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनोघचेतिघः ॥ घोटके ॥

प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥

प्रमथनाथः । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथः ॥ यथा । भवद्भवनदेहलीप्रकटचण्डदण्डाहतस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकींकिमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥

प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रमधाधिपः । पुं० शिवे ॥ प्रमथानांयोगिविशेषगणानामधिपः ॥ तेगणा यथा । षट्त्रिंशत्तुसहस्राणि प्रमथाद्विजसत्तमाः । तत्रैकत्र सहस्राणिभागेषोडशसंस्थिताः ॥ नानारूपधरायैवैजटाचन्द्रार्द्धमंडिताः । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणाः ॥ योगिनोमदमात्सर्यदम्भाहङ्कारवर्ज्जिताः । क्षीणपापामहाभागाः शम्भोः प्रीतिकराः पराः ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्तिस्मकदाचन । संसारविमुखाः सर्वेयतयोयोगतत्पराः ॥ ध्यानावस्थंमहादेवं परिवार्यधृतव्रताः । कृत्वापरिषदंरक्ष्यातिष्ठन्तिविगतक्लमाः ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयत्यम्बिकापतिः । तदैवतेपारिषदाः स

वेंसंवेष्टयन्तितम्॥ तेषोडशसमाख्याताः कोटयोयेधृतव्रताः। सिंहव्याघ्रादिसारूप्याअणिमादिसमायुताः॥ इत्यादिकालिकापुराणे पाठोद्रष्टव्यः॥

प्रमथितम्। न० निर्जलतक्रे॥ त्रि० क्षुसे॥ प्रकर्षेणमथितम्॥

प्रमथ्या। स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे॥ तस्याः विधिर्गुणाश्चयथा। प्रमथ्याप्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात्। तोयेष्टगुणितेतस्याः पानमाहुःपलद्वयम्॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्यम्। तस्याः पलद्वयशेषायाः॥ गुणैः प्रमथ्यापियाचततोलघ्वीविशेषतः॥

प्रमदः। पुं० सम्मदे। हर्षे। मुदि। प्रीतौ॥ धत्तूरफले॥ त्रि० मत्ते॥ मदीहर्षे॥ प्रमदसम्मदौहर्षइत्यप्॥

प्रमद्काननम्। न० प्रमदवने॥

प्रमदनम्। न० प्रमादे॥

प्रमदवनम्। न० राज्ञोन्तःपुरोचितवने। यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने॥ प्रमदानांवनम्। ङ्यापोरितिह्रस्वः॥

प्रमदा। स्त्री० उत्तम योषिति॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्याः॥ यद्वा। प्रमदयतिपुरुषम्। मदी०। अच्। टाप्॥

प्रमदाकाननम्। न० प्रमदवने॥

प्रमदावनम्। न० प्रमदवने॥ प्रमदानांवनम्॥

प्रमनाः। त्रि० हृष्टमानसे॥ प्रकृष्टंमनोयस्य॥

प्रमयः। पुं० वधे॥

प्रमा। स्त्री० यथार्थानुभवे। प्रमितौ। वोधे। ज्ञाने॥ यथाहुः साङ्ख्यविदः। असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्चपौरुषेयः फलंप्रमेति। असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यन्तान्वेति। स्मृतिसाधारणेत्त्वनधिगतपदंनदेयम्। अविपरीतोऽवाधितः। साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादेः करणत्वाभावादाह०चित्तवृत्तिरिति। प्रमास्वरूपमाह०बोधः पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थः। ननुचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथंप्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह०फलंप्रमेति। तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितत्तदर्थोपरक्तवृत्तिप्रतिविम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थः॥ प्रमीयते। माङ्माने। आतश्चोपसर्गइत्यङ्। टाप्॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातारः। साचप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दार्थापत्त्यनुपलब्धिभेदेनषोढा॥

न्यायमते॰ तद्वति तत्प्रकारकज्ञानं । भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्या: कारणं गुण: । स च प्रत्यक्षे॰ विशेष्ये विशेषणस्य सम्बन्ध: । अनुमितौ॰ साध्यविशिष्टपक्षे परामर्श: । शाब्दबोधे॰ योग्यताया: तात्पर्यस्य वा यथार्थज्ञानम् । उपमितौ॰ शक्ये सादृश्यबुद्धि: । यथा । दोषोऽप्रमाया जनक: प्रमायास्तु गुणो भवेत् । प्रत्यक्षे तु विशेष्येण विशेषणवता समम्- ॥ सन्निकर्षो गुणस्तु स्यादथ त्वनुमितौ पुन: । पक्षे साध्यविशिष्टे च परामर्शो गुणो भवेत् ॥ शक्ये सादृश्यबुद्धिस्तु भवेदुपमितौ गुण: । शाब्दबोधे योग्यतायास्तात्पर्यस्याथवा प्रमा ॥ गुण: स्याद्भ्रमभिन्नन्तु ज्ञानमत्रोच्यते प्रमा । अथवा तत्प्रकारं यज्ज्ञानं स्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्च प्रमाभासस्तथैव च । कुर्वन्त्येव प्रमां यत्र तदसम्भावना कुत: ॥

प्रमाणम् । न॰ नित्ये । साक्षिणि ॥ शास्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम् । परिच्छेदे ॥ यथा । कियत्प्रमाणमुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ ॥ यथा । राजानं शास्त्रप्रमाणं कृत्वा॰ अवधिं कृत्वेत्यर्थ: ॥ हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । वह्नौ प्रमाणं धूम: ॥ प्रमातरि ॥

यथा ॥ अर्चार्थे प्रभु: प्रमाणम् ॥ नित्यक्लीबैकत्ववानयं शब्द: । यथा ॥ वेदा: प्रमाणं स्मृतय: प्रमाणमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि । यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा: प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमाता येनार्थं प्रमिणोति तत्प्रमाणम् । प्रमीयतेऽनेनेति निर्वचनात् प्रमां प्रति करणत्वं गम्यते । असन्दिग्धाविपरीतानधिगतविषया चित्तवृत्ति: बोधश्च पौरुषेय: फलं प्रमा॰ तत्साधनं प्रमाणमिति । एतेन॰ संशयविपर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्ग: ॥ * ॥ प्रत्यक्षानुमानशाब्दोपमानार्थापत्त्यभावाख्यानि॰ षट् प्रमाणानीति वैदिका: । प्रत्यक्षानुमानागमा: प्रमाणानि त्रीणीति योगा: । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा: प्रमाणानीति नैयायिका: । अत्र तद्वति तत् प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं॰ प्रशब्दविशिष्टेन माधातुना प्रत्याय्यते॰ तत्करणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञानञ्चात्रानुभवो विवक्षित: । तेन स्मृतिकरणे नातिव्याप्ति: । लक्षितानां प्रमाणानां विभाग: प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा इति॰ विभागश्चोद्देश एवान्तर्भूतत्वादयं विशेषोद्देश: । प्रत्यक्षलक्षणन्तु यथास्थाने द्रष्टव्यम् । एषां चान्तर्भावबहिर्भावाभ्यां सङ्कोच

त्रिकाशौद्रष्टव्यौ ॥ † ॥ प्रमितिसा
धने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान
समाख्याश्च०प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वि
तीयाक्षमताचलिङ्गंवाक्यंपदान्येव
तुसंहतानि । साप्रक्रियायाकथमित्य
पेक्षास्थानंक्रमोयोगबलंसमाख्या ॥
लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानर
हितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥
आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिका
र्थेतु०आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते
तत्प्रमाणम् । तच्चक्वचित्तिर्यगव
स्थितस्यवस्तुनः । यथा । वस्त्रादे
र्हस्तादिः । क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थि
तस्य । हास्तिनमुदकम्० ऊरुद्वय-
समुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते०प्रमि
मीतेऽनेनवा । करणे०कर्त्तरि०भा
वेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःक
णादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतच्चा
पिसाङ्ख्याःशब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायै
कदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अ-
र्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाक
राः ॥ अभावषष्ठान्येतानिभाट्टावेदान्ति
नस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानि
पौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमां
सकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहार
कालेआहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽ-
नादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीतत
या । भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्ति
स्वतस्त्वपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद
दपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वा
क्यंतन्निगमानांमानंब्रह्माद्यतीन्द्रि
यावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमा
नेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंद
ग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदो
ऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रका
शात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्यप्रोक्तो
सौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपा
णामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं
। तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेद
कोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतत्त्वं
कश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनु
वादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्ध्यतिनकि
ञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनि
ष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाप्तिः
किन्त्वान्यैप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणबाधितार्थकः । तर्कविशेषे ।
आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्च
तस्यलक्षणम् । सद्विविधः । व्याप्ति
ग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो
यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्या
त्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु०
पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमः
स्यात् ॥

प्रमाणभूतः । त्रि० प्रामाण्यंप्राप्ते ॥

प्रमाणमूलः । पुं० परमात्मनि । च
क्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः । त्रि० अविज्ञातवस्तु-
नि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविष

योवादिनांमतः॥

प्रमाणसामान्यम्। न० त्रिविधप्रमाणे॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्वप्रमाणसिद्धत्वात्। त्रिविधंप्रमाणमिष्टंप्रमेयसिद्धिः प्रमाणाद्धि॥

प्रमाणिका। स्त्री० अनुष्टुभः प्रभेदे॥ यथा। प्रमाणिकाजरौलगौ। यथा। पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्युताङ्घ्रिपद्मयोः। श्रुतिस्मृतिप्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका॥

प्रमातामहः। पुं० मातामहपितरि॥ प्रकृष्टोमातामहः। प्रादिसमासः॥

प्रमातामही। स्त्री० मातामहजनन्याम्॥ प्रकृष्टामातामही। प्रादिस०॥

प्रमाता। पुं० वृत्तिमदन्तःकरणोपहिते० प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्रतिबिम्बितेचिदात्मनि॥ लौकिकवैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे॥ प्रमाणैर्यथार्थंप्रमिणोति० सचचेतनोजीवउच्यते॥ प्रकृष्टोमाता॥ प्रमातारम् विनाशास्त्रंकस्यस्वार्थावबोधकृत्। प्रमातापिविनाशास्त्रंकेनार्थमवबुध्यते॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहरागद्वेषादिवृत्तिषु। अहंरूपेणयोन्वेतिसप्रमातास्यनित्यचित्॥ वृत्तिमदन्तःकरणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेरागवानिति। अहंरूपान्वयः स्पष्टः कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत्॥ प्रकृष्टोमाता॥

प्रमाथः। पुं० प्रमथने। बलाद्धरणे॥

प्रमाथी। त्रि० प्रमथनशीले। देहेन्द्रियक्षोभके। व्याकुलत्वकारणे॥ अतिबलीयसि। उपमर्दनक्षमे॥ शरीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुंशीलमस्यतस्मिन्॥ मथेविलोडने। प्रलपेत्यादिनातच्छीलादिषुघिनुण्॥ ॥ पुं०वत्सरविशेषे॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भिक्षंतस्करैश्चोपपीडनम्। जानीयाद्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने॥ १३॥ निष्पत्तिः सर्वशस्यानां सुभिक्षंभवतिप्रिये। प्रमाथिनिजलोद्गारीजलदोमोदतेप्रजा॥ ४७॥ वानरान्तरे

प्रमादः। पुं० अविमृष्टकृत्ये। अनवधानतायाम्॥ यथा० समाधिसाधनानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशीलता० विषयान्तरव्यावृत्ततयायोगसाधनेष्वौदासीन्यमितियावत्॥ वस्तुविवेकासामर्थ्ये॥ चित्तविक्षेपे॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि॥ तत्कालकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धानाभावे। पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चितेप्यकर्त्तव्यताबुद्धौ॥ मदोहर्षे। भावेघञ्। प्रकृष्टोमादः॥ स्वाभाविकब्रह्मभावात्प्रच्युतौ॥

प्रमादवान्। त्रि० जाल्मे। प्रमादयुक्ते॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा। मतुप्॥

प्रमादिका । स्त्री० दूषितायांकन्यायाम् । संवेदायाम् ॥

प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधानतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीनाहताः पञ्चभिरेषपञ्च । एकः प्रमादीसकथंनहन्यतेयःसेवतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदीहर्षे । तच्छीलादिषु०शमित्यष्टाभ्योघिनुण् ॥ अनात्ममात्रप्रवणे । पुत्रपश्वादिप्रयोजनेष्वासक्तमनसि ॥ यथा । प्रत्यक्षगोचरं देवंलोकस्यातिप्रमादिनम् । दृष्ट्वाश्रुतिः शिरस्ताडमनुक्रोशतिदुःखिता ॥ स्वप्ने परीक्षितेद्रष्टादेहादभिन्नः स्वयम्प्रभः । सुविवेचस्तथाप्येतं परीक्षन्ते नपामराः ॥ अपिच । प्रमादिनोवहिश्चित्ताः पिशुनाः कलहोत्सुकाः । संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषिताशयाः ॥

प्रमापकः । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे । वधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थेण्यन्तः । भावेल्युट् ॥

प्रमायुकः । त्रि० प्रमरणशीले ॥

प्रमितः । त्रि० ज्ञाते ॥ माङ्माने । आदिकर्म्मणिक्तः कर्त्तरिचेतिक्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे । य० । प्रमिताक्षरासजससैः कथिता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवोद्गिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीच्छुरिता । प्रमिताक्षरासुरविभोर्भणितिर्न जसुभ्रुवामभिजहारमनः ॥ त्रि०प्रकर्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमितिः । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमायाम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० । क्तिन् ॥

प्रमीढः । त्रि० मूत्रिते । घने ॥

प्रमीतः । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेस्म । मीञ्० । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिक्तः ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्द्र्याम् । अत्यन्तश्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषयाज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेषणे । गुरोश्चहलः ॥

प्रमुखः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ न० तदात्वे । तत्काले ॥ त्रि०प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टंमुखमस्य ॥

प्रमुखतः । अ० सम्मुखे ॥

प्रमुद्०त् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्मन्ययेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदं प्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदितः । त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्तः ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ

तंकर्षणंस्मृतमितिमनुः। कर्षणस्वभूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमित्तत्वाद्बहुदुःखफलकम् ॥ त्रि॰प्रकर्षेणमृते ॥

प्रमृष्टः। त्रि॰ व्यामृष्टे ॥

प्रमेयः। त्रि॰ प्रमाविषये। प्रत्यक्षादिप्रमाणैः परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमीयतेतत्प्रमेयम्। यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यंवेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ द्र॰ गोतमसूत्रम्। ८ ॥ प्रकृष्टंमेयम् ॥ प्रमीयते। माङ्॰। अचोयत्। ईद्यति। गुणः ॥ प्रमातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमेयसिद्धिः ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमेयोनिश्चितिस्तथा। यत्सान्निध्यात्प्रसिध्यंतितत्सिद्ध्यैकिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्त्वम्। न॰ अज्ञातत्वे। प्रमाविषयत्वे ॥ भावे॰ त्वः ॥

प्रमेहः। पुं॰ शुक्रघटितरोगविशेषे। मूत्रदोषे। मेहे ॥ प्रकृष्टोमेहः ॥ अस्यनिदानम्। आस्यासुखंस्वप्नसुखंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसाःपयांसि। नवान्नपानंगुडवैकृतञ्चप्रमेहहेतुःकफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोदकः। पुं॰ मोचने ॥ प्रकर्षेणमुच्यते। मुच्लृ॰। कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचनः। त्रि॰ प्रमोचणे ॥ प्रकृष्टमोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी। स्त्री॰ गवाक्ष्याम्। गोडुम्बायाम् ॥

प्रमोदः। पुं॰ हर्षे ॥ मुद॰। घञ्। प्रकृष्टोमोदः ॥ वत्सरवि॰। उन्मत्तञ्चजगत्सर्वंधनधान्यसमाकुलम्। नित्योत्सवःप्रजावृद्धिःप्रमोदेजायतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदनः। पुं॰ विष्णौ ॥ प्रमोदतेहृष्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्॰। मुद॰। अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिनःप्रमोदयतिहर्षयति। मुदेःप्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट्॰ औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदितः। पुं॰ कुवेरे ॥ मुद॰। क्तः उदुपधाद्दितिवाकित् ॥ त्रि॰ प्रमोदयुक्ते ॥

प्रमोदी। त्रि॰ प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी। स्त्री॰ जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा। स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन्। त्रि॰ गच्छति ॥ प्रैति। इणः शतरि॰ यणादेशः ॥

प्रयतः। त्रि॰ पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म। यम॰। अकर्मकत्त्वात्कर्तरिक्तः। मलोपः ॥ यद्वा। प्रयतते। यतीप्रयत्ने। अच् ॥

प्रयतनम्। न॰ साधने ॥ प्रपूर्वाद्यततेर्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा। त्रि॰ शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतआ

त्मायस्यस :॥

प्रयत्ता । त्रि॰ संस्कृते ॥

प्रयत्न : । पुं॰ पुरुषकारे । कृतौ । प्रयासे । करणा॰ करणी॰ इ॰ भा॰ ॥ सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन । सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्समवाप्यते ॥ प्रयतनम्॰ प्रयत्यतेऽनेनवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिनङ् ॥ व्यायमतेसत्रिविधो यथा । प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिस्तथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यं तान्त्रिकैःपरिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्यचाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ निवृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनताधिय : । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदातीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारेकारणंपरिकीर्त्तितम् । इ॰ भा॰ प॰ ॥ वैयाकरणरीत्यातुवर्णानांकरणान्तरे । सचाभ्यन्तरवाह्याभ्यांभेदाभ्यांद्विविधोमत : । तत्राद्यश्चतुर्धा । स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदात् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्मणाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसंवृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमेव । एतेषामाभ्यन्तरत्वम्वर्णोत्पत्तिप्राग्भाविकत्वात् । तथाहि । नाभिप्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणोनाम॰ ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनिस्थानान्याहन्ति॰ ततोवर्णस्य॰तदभिव्यञ्जकस्यध्वनेर्वा॰उत्पत्ति : । तत्रोत्पत्ते : प्राग्यदाजिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानि॰तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंताल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति॰तदास्पृष्टता । ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता । समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दूरत्वेचविवृतता । अतएवइचुयशानांतालव्यत्वाविशेषेपि॰तालुस्थानेनसहजिह्वाग्रादीनां॰चवर्गोच्चारणेकर्तव्येसम्यक्स्पर्शः शकारेकारयोस्तुदूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं.शचाकारोक्तिश्चानुसृत्यविवेचनीयम् ॥ वाह्यस्त्वेकादशधा । विवारः संवारः श्वासो॰नादोघोषोऽघोषोल्पप्राणोमहाप्राण॰उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति । वर्गेष्वाद्यानाञ्चतुर्णां पञ्चमेपरेमध्येयमोनामपूर्वसदृशोवर्णः प्रातिशाख्ये प्रसिद्ध : २०। यथापलिक्क्नी॰चख्ख्नतु : अग्ग्निः॰ घ्घ्नन्ति॰इत्यत्रक्रमेण॰कखगघेभ्य: परेतत्सदृशाएवयमा : । तथाच॰खफछठथचठतकपा : एतद्यमा : ⌣क ⌣पौ॰विसर्ग : शषसा : २६ एषांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०) हयवरलञमङणनझभघढधजबगडदा : ० एतद्यमा : ० स्वरानुस्वारा : ४० एषांसंवारनादघोषा : ।

कचटतपगजडदबङञणनमा:० तद्यमा : यरलवा :० स्वरा: ३८ एषांमल्पप्राणा: । खछठथफघझढधभा: एतद्यमा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग ≍क≍पा: २८ एषांमहाप्राणा: । अइउऋऌएऐओऔ ९ एषामुदात्तानुदात्तस्वरिता: ॥ विवारसंवारादयस्तु० वर्णोत्पत्ते : पश्चान्मूर्ध्नि प्रतिहते निवृत्ते प्राणाख्ये वायावुत्पद्यन्ते ० इतिवाह्याद्भृत्यु च्यन्ते । गलबिलस्यसङ्कोचात्संवार : । तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौचसंवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्नावेव । तयो : समीपदूरावस्थानात्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् ! त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टयत्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । मतुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतुर्जातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौप्रयस्यतेस्म । यसुप्रयत्ने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भास्करक्षेत्रे ॥ तत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजांतथा ॥ प्रयागेतीर्थयात्रायांपितृमातृवियोगत : । कचानांवपनंकुर्याद्वृथाविकचोभवेत् ॥ गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनंसप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय-लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मुण्डनंयोनकारयेत् । सकोटिकुलसंयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् । यज्ञे ॥ शतमखे । शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभव : । पुं० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ दशप्रयाजा : । यजेर्घञि० प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वाद्यातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन वद्वारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्तिष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कुत : ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥ मौहूर्त्तिकावेदितेगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं० सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० इ० आ० ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणिक्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवाके । महर्घ्याहेतौ धान्यसंचये ॥ क्रयादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं॰ आयासे । क्लमे । श्रमे ॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि॰ प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्॰ । क्त : ॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य॰ । गुणप्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवावंशभवाभवन्तिहि । तथाविधायेतुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाइवतेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री॰ प्रयोजने ॥ प्रकृष्टयुक्तौ ॥

प्रयुतम् । न॰ नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि॰ उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाक्रतोर्विश्वजित : प्रयोक्तोतिरघु : ॥

प्रयोग : । पुं॰ कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनं वा ॥ युजिर्॰ घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं॰ प्रयोगप्राशुभावबोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्र प्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा॰वेदंकृत्वावेदींकरोतीत्यादि । नचतदविलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बे ह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बे नक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियतेक्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्॰एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते : । अत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनामविततिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं॰ प्रत्युत्क्रमे । प्रधानप्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्॰ । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगश्चहेतौ ॥

प्रयोगी । त्रि॰ प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्त्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि॰ अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि॰ प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज्० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतमः । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच० प्रवृत्तिहेत्विच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वंसाध्यताख्यविषयताविशेषः ॥ करणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्यः । त्रि० भृत्ये । प्रयोक्तुंशक्ये ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् । प्रयोज्यनियोज्याविति० कवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढः । पुं० जठरे ॥ त्रि० वद्धमूले ॥ वद्धे ॥ प्रकर्षेणारूढः ॥ जाते ॥

प्ररोहः । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ प्रचन्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूलेङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपितः । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्तः ॥

प्रलब्धः । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्बः । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्यः । यथा । एकाक्षऋषभोरिष्टः प्रलम्बनरकौतथा । इन्द्रबाधनकेशीचपुरःशङ्कोऽथधनुकः ॥ गवेष्टिकोगवाश्वश्चतालकेतुश्चवीर्यवान् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनोःपुत्रान्वयाः स्मृताः ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हारप्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्नः । पुं० रामे । वलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० कः ॥

प्रलम्बभित् । पुं० वलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्डः । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि ॥ प्रलम्बः अण्डोयस्यसः ॥

प्रलम्बितः । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने माल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलयः । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यासंहृत्त

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभाकोभावइत्युक्तो : ॥ अपाये ॥ तिरोभावे ॥ सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानांतत्त्वानांतिरोभावएव॰ लयोविर्वाचित : ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । क्षये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नित्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विध: ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगत: पति: । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिन:परमात्मनि । नित्यंसदैवजातानांयोनिनाशोदिवाऽनिशमिति ॥ पश्चान्यत्रदैनंदिनप्रलयं ॥ प्रलयनम्॰प्रलीयन्ते पदार्थाअत्र । लीङ्॰ । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि॰ यावज्जीवमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप: । पुं॰ अनर्थकवचसि । प्रयोजनशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपिताद्वातादसम्बद्धं निरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रूतेसप्रलाप: प्रकीर्तित : इत्युक्तो: ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापहा । पुं॰ कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि॰ निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री॰ प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं॰ लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप॰ । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषोचप्रलेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न॰ लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं॰ मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्नेहेविनि : क्षिप्यदर्व्यासञ्चालयन्पचेत् ॥ तप्तंतत्रविनि:क्षिप्यलावणंजलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दंतस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाड़िमीनीरंवहुलेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डेशुसिद्धेतुदेयाशुण्ठीसजीरका ॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसंपृथक्कुर्यात्प्रलेहत: । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेदन्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेनतञ्चधूपयेत् ॥ गौड़देशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वार्द्रवीजपूरैलालवणै : सम्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतत्रदाड़िमबीजत: ॥ सोषणावेसवाराभ्यांप्रलेहोगौड़देशज : ॥ प्रलेहोरुचिदोवल्य : कफानिलरुजापह : । सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिलाध्मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधायच । स्विन्नंकृत्तंघृतेभृष्टप्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरणस्यप्रलेहोयंविज्ञेयो वातनाशनः । श्लेष्मान्तकारकश्चैव मुखवैरस्यहृद्गुरुः ॥ शुक्लवर्णः प्रलेहः । घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुभृद्दधिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वेखिन्नंमांसंविनिः क्षिपेत् ॥ पीतवर्णस्तु । प्रलेहः पीतवर्णोपिकार्यः शुक्लप्रलेहवत् । विशेषोत्रहरिद्रायाः संसर्गः कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोपि । तप्तस्नेहेक्षिपेद्धिङ्गु संयुतंकासमर्दकम् । धान्यकंलवणाजाजीधौतंमांसञ्चतत्क्षिपेत् ॥ ततोर्द्धस्फुटितेमांसेदाड़िमोबीजसंयुते । सपक्वेचातिमृदुलेतक्रं शुण्ठींचनिः क्षिपेत् ॥ ततउत्तार्यवस्त्रेण गालयेद्रूपयेदपि । रक्तवर्णप्रलेहश्च संसिद्धार्थंविनिक्षिपेत् । करमर्दंदाडिमस्यस्थानेशेषन्तुपूर्ववत् ॥ हरितवर्णस्तु । मेथिकाकासमर्दाम्लकल्केनचकरालिते । घृतेमांसंविनिः क्षिप्यपचेच्छुष्कप्रलेहवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वावर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंकष्टजङ्गारंदेयंहरितहेतुना ॥ भक्तचौरश्चिदः सद्योनानावर्णप्रसाधितः । प्रलेहः कफवातघ्नः किञ्चित्पित्तकरोलघुः ॥ वटकप्रलेहोपि । माषस्यपिष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता । बहुधाक्रियतेतस्यावटिकावटकादिकम् ॥ आम्रविम्बीफलाकारंलडुकाबटकादिकम् । शृङ्गाटकफलाकारंयथाबुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वाहिबहुधाधारेस्वेदितंघृतभाञ्जितम् । सवेसवारजेतक्रे क्वथितेचमनोरमे ॥ निः क्षिप्यचालयेदीषदुत्तार्यैलादिवासिते । एवन्तुवहुधाकार्योमाषमुद्गप्रलेहकः ॥ प्रलेहोवातजिद्बल्यः शुक्रमांसप्रदोरसः । प्रीणनः प्राणयुक्तानांशुक्रदः क्षीणरेतसाम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रलेहवत्कार्यः प्रलेहोमत्स्यसम्भवः । आदौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥ वर्णस्यकरणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंह्रियत् । उद्वूलनंसुगन्धायदातव्यं पूर्वसम्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । सम्यक्प्रक्षालितंमत्स्यं वेसवारेणवेष्टितम् । तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसैन्धवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत्साध्योमत्स्यखण्डप्रलेहकः ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥ वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुवः । धर्मप्रवक्ता नृपते र्नतुशूद्रकदाचनेति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न० प्रकृष्टवचने ॥ प्रोच्यते । वच० । ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शिक्षादिवेदाङ्गेषु ॥ अध्यापने ॥ ब्राह्मणस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनक्षत्रियादे-

व्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रवचनंकुर्वन्वेदस्यायमितिव्राह्मणइति व्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्रुः प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीयः । त्रि० प्रवक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधुः । प्रवचनीयोगुरुः स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीयः स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प्रपूर्वः : ल्युट् ।

प्रवणः । पुं० चतुष्पथे ॥ क्षणे ॥ आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवन्तेऽनेनात्र वा । प्रुङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासं करिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिकाप्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयतेऽनेन । अजगतिक्षेपणयोः । ल्युट् ॥ वायावितिप्राप्तिकोविः कृत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवयाः । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतं वयोऽस्य ॥

प्रवरः । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तकमुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

चयमदग्निगोत्रस्यप्रवराः ० यमदग्न्यौर्ववशिष्ठाः ३ । भरद्वाजगोत्रस्य० भरद्वाजाङ्गिरसवार्हस्पत्याः ३ विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरीचिकौशिकाः ३ । अत्रिगोत्रस्य ४ अत्र्यात्रेयशातातपाः ३ । गौतमगोत्रस्य ५ गौतमवशिष्ठवार्हस्पत्याः ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठः १ । केषाञ्चित्वशिष्ठात्रिसाङ्कृतयः ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपासारनैध्रुवाः ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनयः ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस वार्हस्पत्यासारनैध्रुवाः ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवतः ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठाः ३ । वृहस्पतिगोत्रस्य १२ वृहस्पतिकपिलपार्वणौ : ३ । कान्वनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजाः ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धिकौरवाः ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजमदग्नयः ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठाः ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेयशातातपसाङ्ख्याः ३ । काण्वगोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवलाः ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयावासाः ३ साङ्कृतिगो

त्रस्य २० अव्याहाराचिसाङ्कृतय : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१ कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ । गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभमाण्डव्या : । ३ । आङ्गिरसवशिष्टवार्हस्पत्या : ३ । अनावृकाचगोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा : ३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवलिसारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य २६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ । वृद्धिगोत्रस्य २७ कुरुवृद्धाङ्गिरोवार्हस्पत्या : ३ ॥ शाण्डिगोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदेवला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णिगोत्रयो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । आलंबायन गोत्रस्य ३१ आलंवायनशालङ्कायन शाकटायना : ३ । वैयाघ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १ । घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिककौशिकघृतकौशिका : ३ केषाञ्चित् कुशिककौशिकवभ्रुला : ३ । शक्तिगोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा : ३ कात्यायनगोत्रस्य ३५ कात्यायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजाजमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य ३६ वचोभ्यानन्तवासुकय : ३ गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमास्याराङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ केषाञ्चित्गोतमाङ्गिरसात्रासा : ३ । शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्समदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९ और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जयकृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥ न० गोत्रे । अगुरुणि ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ प्रव्रियते० होत्रध्वर्युभ्यामुत्० कीर्त्यते । वृञ्० । ग्रहवृद्धित्वप् ॥ प्रवरणं वा ॥

प्रवरललितम् । न० अष्टिप्रभेदे ॥ यथा । यमौनस्तोगश्चप्रबरललितंनाम वृत्तम् । भुजोत्क्षेप : शून्ये चलवलयझङ्कारयुक्तस्खलत्पादन्यास : प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंवक्त्रेऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीलाहरीजीयाद्दीदृक्प्रवरललितंवल्लवीनम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिकेकर्मविशेषे ॥ महावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनकारिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्रवर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकंनैत्रमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविश्लोनहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभवेदितिस्थितिः ॥ इतिसङ्क्षेपशारीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलोकवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धं वोधयतोर्थंकथमेतद्भवतितत्त्वमस्यादे : ॥ ३९ ॥ विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषितवस्तुवोधोपि । राजाभवतिसुतोभूदितिवोधेनप्रवर्त्ततेलोक : ॥

प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञापने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्कृष्टस्यनिकृष्टंप्रत्याज्ञायाम् ॥ प्रवृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापारे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥ णिजर्थे ॥ सर्वानुगतंप्रवर्त्तनासामान्यंणिचोर्थ : । प्रेषणादयोविशेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्याइतिबोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । त्रि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते ॥ उत्पादिते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्रदीपादितिरघु : ॥

प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षण : । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न० प्रकृष्टवर्षणे ॥ तत्रलक्षणमाहवराहाचार्य : । ज्यैष्ठ्यांनासमतीतायांपूर्वाषाढादिसंवृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यंपरिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : ॥ जलप्रमाणार्थमाह । हस्तविशालंकुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देश : ॥ पञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्जलंपतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमाह । येनधरित्रीमुद्राजनितावाविन्दवस्तृणाग्रेषु । वृष्टेनतेनवाच्यंपरिमाणंवारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनिता० विगतधूलिजाता । मतान्तरमाह । केचिद्यथाभिवृष्टंदशयोजनमण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशरमतमेतद्द्वादशान्नपरम् ॥ येषुचभेष्वभिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षतिप्राय : । यदिनाप्यादिषुवृष्टंसर्वेषुतदाल्वनावृष्टि : ॥ नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमाह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्रस्वातिषुचत्वार:कृत्तिकासुचदश ॥ श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशचतुर्युक्ता : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पुनर्वसौविंशतिद्रोणा: । ऐन्द्राग्न्याख्यवैश्वेविंशति :सार्पभेदशत्यधिका: ॥ आहिर्बुध्न्यार्यमणप्राजापत्येषुपञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्येचकीर्त्तितावाजिभेदशद्वौच । रौद्रेषोडशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥ अत्रविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपीडितेभेक्षितितनयत्रिविधाद्भुताहतेच । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि: शुभसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ॥

प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे । चित्रमेखलके ॥

प्रवर्ह : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

ईति । ब्रह्मब्री । पचाद्यच् ॥

प्रवहः । पुं० वहिर्यात्रायाम् । पुराद्वहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायून्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवायोरूर्ध्वस्थितः ॥ सनित्यं प्रत्यग्गतिः तस्यतुमध्यसंस्थाः । नक्षत्रकक्षाः खचरैः समेतायस्मात्ततस्तेनसमाहतोयम् । भपञ्जरः खेचरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रं प्रवहानिलेनेतिशितिरोमणिः ॥ यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृतः ॥ * ॥ अस्यार्थः ॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायुःप्रवहः स्मृतः ॥ प्रवहस्यैवभेदाः सर्वेवायुस्कन्धाः ॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अध्यायः ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋतुजित्सत्यजित्सेनजिद्मित्रावमित्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचेत्याभानोः प्रवहोगणः ॥ प्रकृष्टोवहः । गोचरसञ्चरेतिसाधुः ॥ पुरतोगच्छन्प्रवहोवायुः ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोहनाययानविशेषे । चौडोला० हू० भा० । अधुना० पीनसखर्खरिया० हू० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽनेनवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० हू० भा० ॥ प्रवह्लते० आच्छादयति । वर्हवह्लपरिभाषणहिंप्रादानेषु । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोः ॥

दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचकः । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्यः । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥ ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणऊयतेअस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते ल्युट् ॥

प्रवादः । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनरवे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवादः ॥

प्रवादितः । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदाने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवासः । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वासच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्वावेल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात् प्रेलपसृद्रुमथवदवसः इतितच्छीलादिषुघिनुण् ॥

प्रवाहः । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्रोतसि ॥ अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहकः । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्त्तरि ॥

प्रवाहणः । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायुः प्रवृद्धोनिचितंबलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकांतांप्रवदन्तितज्ज्ञाः ॥ प्रवाहतः कण्ठहृद्दलेनसशब्दंवायुमपानमार्गेणत्यजतः ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम्० प्रवाहयति० मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाही । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्यातिः । स्त्री० विश्रावे । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविततः । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । ण्यन्ताद्भावेल्युट् ॥

प्रविरः । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरलः । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरलः ॥

प्रविविक्षुः । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कार्येष्ववनशोधनमादौ मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षुः । आत्मशस्त्यनुगतः प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दकः ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्तुमिच्छति । वसेः सन्नन्ताल्लटः शत्रादेशः ॥

प्रविश्लेषः । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्ग । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्टः । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्तः ॥ निविष्टे ॥

प्रवीणः । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यापेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीरः । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीरः ॥

प्रवुद्धः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणबुद्धः ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्तः । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्ततेस्म । वृतुः क्तः ॥

प्रवृत्तिः । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्नसन्ततौ ॥ उदन्ते । वार्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्तःकरणवृत्तिंन्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम्। रज: कार्ये चारम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति॰ प्रवर्तनंवा। वृतु॰। क्तिच्॰। क्तिन्वा। न्यायमतेयत्नविशेषे ॥ अस्या:कारणम्। चिकीर्षाकृतिसाध्यताज्ञानम्॰ इष्टसाधनताज्ञानं॰उपादानप्रत्यक्षम्। यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम्। एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकै: परिदर्शितम्॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये साधनत्वमतिस्तथा। उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत्॥ इति॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भ:। इति गोतमसूत्रम्॥ १७॥ यद्ज्ञानात् प्रवृत्ति:स्यात् तज्ज्ञानात्साकुतो भवेत्॥

प्रवृत्तिक्रम:। पुं॰ श्रुत्यादिभ्योदुर्बले प्रवृत्ते:क्रमे ॥ तथाहि। सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्तव्येहि॰ द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्य: क्रम:। यथा॰ प्राजापत्यपश्वङ्गेषु॰ प्राजापत्याहिवैश्वदेवींकृत्वाप्राजापत्यैश्चरन्तीतिवाक्येनतृतीयानिर्देशात्सैतिकर्तव्यताकाएककालत्वेनविहिता:। अतस्तासांतदङ्गानाञ्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यंसम्पाद्यम्। तच्चप्राजापत्यपशूनांसम्प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते। तदङ्गानाञ्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्॰ अतस्तेषांसाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठानात्सम्पाद्यम्। तच्चैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्॰ एवंनियोजनादिकमपि। तथाच प्राजापत्येषुकस्माच्चित्पशोरारब्ध: एकंसर्वत्रानुष्ठायद्वितीयादि: पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेय: सप्रवृत्तिक्रम:॥ प्रवृत्ते: क्रम:॥

प्रवृत्तिजनक:। त्रि॰ प्रवर्त्तके॥

प्रवृत्तिज्ञ:। पुं॰ चारभेदे। वार्त्तिके। वार्त्तायने॥ त्रि॰ प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे॥

प्रवृद्ध:। त्रि॰ प्रौढे। एधिते। वृद्धियुक्ते॥ प्रसारिते। प्रसृते॥ प्रवर्द्धतेस्म। वृधुवृद्धौ। गत्यर्थेति क्त:॥

प्रवृष्ट:। त्रि॰ प्रवृष्टवति॥

प्रवेक:। उत्तमे। प्रधाने। प्रमुखे॥ प्रविच्यते। विचिर्पृथग्भावे। घञ्॥

प्रवेट:। पुं॰ शितशूके। यवे॥

प्रवेणि:। स्त्री॰ कुथायाम्॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे॥ वेणति। वेणृनिशामनवादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु। इन्। प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थ:॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिकारादक्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेक : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहाद्यन्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्द्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : बधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र बधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात्० तदन्येषांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्त : । त्रि० उल्वणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जू व्यक्त्यादौ । क्त : ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । अञ्चु विशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वेदबाह्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावे क्यप् ॥ सन्न्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्न्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्न्यासिनि ॥ ताच्छील्यं वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनिविद्यमानगुणोत्कर्षएक : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशत्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशद्लृशातने । प्रइरशदोस्तुट्चेति कनिप् ॥

प्रशत्त्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ङीब्रौ ॥

प्रशम: । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्यु:भावेल्युड्वा ॥

प्रशमित: । त्रि० अपाकृते । राज्ञ : कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य० देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग्रहश्च० तुलयामानव्यवस्थापनम् ; साम्यंसङ्गिषु० दानबृत्तिकरणीत्याग : सुमानार्चनम्० कार्याण्येवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्त: । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥

प्रशस्ति: । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त : । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसो : क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्त: ॥ प्रव्यस्तमितक्लेशे ॥

प्रशान्तचित्त: । वि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तंचित्तंयस्यस : ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसो : क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तंप्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यंप्रशान्तवाहितेत्यर्थ : ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घ : । मोनोधातो : ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥

प्रशास्तिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकृति ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यंविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्त्तारंपितर : श्राद्धकारिणाम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अप्तृन्नितिदीर्घ : ॥

प्रश्न : । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । छ्वोरितिश : । प्रश्ने चेतिलिङ्गान्नसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रय :। पुं० प्रणये। प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणम्। श्रिञएरच् ॥

प्रश्रवम्। न० प्रवाहे ॥

प्रश्रित :। त्रि० विनीते ॥ प्रथमंगुर्वैरश्रायि। श्रिञ्०। क्त : ॥

प्रश्लथ :। त्रि० शिथिले ॥

प्रश्लिष्ट :। त्रि० प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रश्लेष :। पुं० संयोगे ॥ प्रश्लेषणम्। श्लिष्०। घञ् ॥

प्रश्वास :। पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायोर्वहिर्निस्सारणे। समाध्यङ्गपूरकविरोधिनि ॥ श्वास्थ्यविशेषे ॥ प्रश्वसनम्। श्वस०। घञ्० ॥ श्रमापनये ॥

प्रष्टव्य :। त्रि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा। त्रि० कथङ्कथिके। प्रश्नकर्तरि। पृच्छति। प्रच्छ०। टच्। व्रश्चेतिछस्यष : ॥

प्रष्ठ :। त्रि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे। चाण्डालिकौषधौ ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति। ष्ठा०। आतश्चोपसर्गइतिक : सुपिस्थइतिकोवा। प्रष्ठोग्रगामिनीति ष :। ष्टुत्वम् ॥

प्रष्ठवाट्। पुं० युगपार्श्वगे। दमनकालिकण्ठारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्ठमग्रगामिनंवहति। वहश्चेतिण्वि : ॥ स्वामीतु० पञ्चमंषष्ठंवावर्षंवहतीति विगृह्यरेफरहितंपठति० तत्रपृषोदरादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठी। स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही। स्त्री० वालगर्भिण्याङ्गवि। प्रथमगर्भधृतवत्याम् ॥ प्रष्ठंवहति। वहश्चेतिण्वि :। वाहइतिङीष् ॥

प्रसक्त :। त्रि० आसक्ते ॥ तद्वति। सर्वथातदेकपरे ॥ न०। सतते ॥ प्रासङ्गि। षञ्ज०। कर्मणिक्त : ॥

प्रसक्ति :। स्त्री० प्रसङ्गे। प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० षञ्ज०। स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्ग :। पुं० प्रसक्तौ। अन्योद्देशेनाऽन्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने ॥ अन्योद्देशेनप्रवृत्त:वन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा। दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुत्रिदिवंनयेत्। प्रसङ्गेनापियागङ्गामोक्षदाह्यवगाहिता ॥ गीतवादित्रादौ ॥ प्रसज्यतेपुरुषोयत्र। षञ्ज०। घञ् ॥ नेहेतार्थान्प्रसङ्गेननविरुद्धेनकर्मणा। नविद्यमानेष्वर्थेषुनार्त्यामपि यतस्तत : ॥ यतस्तत : पतितादे : ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य०। यत्राच्युतोदारकथाप्रसङ्ग : ॥ पुन : पुन : प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ सङ्गतिविशेषे ॥ स्मृतत्वेसत्युपोद्घातादिपञ्चकभिन्नत्वमितितस्यलक्षणम्। स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसगत्त्वम्। तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वेषविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्रन्थे गदाधरभट्टाचार्य : ॥ प्रकृष्ट: सङ्ग: ॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न॰ स्मृतस्यापिचाऽनर्हत्वे । स्मृतविषयतापन्नत्वेसति॰इष्टविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न॰ आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तिः ॥

प्रसज्य : । पुं॰ प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदास : सदृशग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेध : । पुं॰ निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासहयत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न॰ प्रसङ्गे ॥

प्रसत्ति : । स्त्री॰ नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्त्वा । पुं॰ प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । षदॢ॰ । प्रङ्गरसदोस्तुट्चेति॰दशपादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्त्वरी । स्त्री॰ प्रतिपत्तौ ॥ वनोरचेतिङीब्रौ ॥

प्रसन्न : । त्रि॰ अच्छे । स्वच्छे । निर्मले । अच्छा॰ अच्छी॰ इ॰ भा॰ ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्मवा ॥ षदॢ॰ गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री॰ नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभाव : । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं॰ शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्नःरजस्तमोभ्यामकलुषित : आत्मान्त : करणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभ: । पुं॰न॰ वलात्कारे ॥ प्रगता सभायस्मात् । सभाया:प्रगतोवा ॥

प्रसर : । पुं॰ प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंनलभन्तेहियावत्क्वचनमर्कटा : । नाभिद्रवन्तितेतावत्पिशाचावास्वगोचरे ॥ प्रसरणम् । सृगतौ । वा॰ अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरक : । पुं॰ पियाले ॥ अत्रप्रसवकइत्यपिपाठ : शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न॰ आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्नो॰फैलना॰ इ॰ भा॰ ॥ सृ॰ । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री॰ प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ॰ । अर्तिसृधृत्यनि : । कृदिकारादितिङीष् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये ॥ फले ॥ कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्यमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यत्रविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतन्तुकाञ्जिकंरुद्रक्वथितंशरपुङ्ख्या । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रं स्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवै मूलंकटिवद्धंप्रसूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थञ्चप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यवैमूलेगर्भवत्यास्तुनामतः । उत्पद्यमानेसकलेपुत्रः स्यादन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूले नारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविनश्यतेनात्रकार्याविचारणा । इति गारुडे १९६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम्० प्रसूयतेवा । षूङ्० । प्राणिप्रसवे० षूप्रेरणेवा । ऋदोरप्० पचाद्यच्वा ॥

प्रसवकः । पुं० प्रियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । वध्यतेनेन । वधबंधने । करणेल्युट् । प्रसवस्यपुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसवित्री । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दश्चाराच्छब्दवत्वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररइत्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तिताश्चेतेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुवीर्य्योणास्तन्मांसम्भक्षयन्तिये । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहशरभर्क्षतरक्षुमुख्यायेन्यान्प्रसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ते । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललं तदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० वृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्कञितीष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणसोढ्वा । परमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । माचले । चिल्लाभे । डाकाइत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसातिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलंयशःसुकवितापाण्डित्यमारोग्यता०वादिवाक्पटुताकुलेचतुरतागाम्भीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भंप्रभुतागुणे निपुणता यस्यप्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणंनिजगुरुंसर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्यप्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षद्लृ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । ग्राम्यशब्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदवत्वे ॥ यथा । ओजःप्रसादमाधुर्यगुणत्रितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र० व्यक्तार्थपदमग्राम्यंप्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनादिवत्स्वच्छजलवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थितिः ॥ अन्यत्इति० व्याप्यमहचित्तम् । सर्वत्रेतिसर्वेषुरसेषु०सर्वासुरचनासुच । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्तिः शब्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् । आकारैर्शौर्यस्येव ॥

प्रसादनः । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥

प्रसादितः । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥

प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्त्यर्थेइनिर्वा ॥

प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । षाध० । करणेल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप्

प्रसाधिका । स्त्री० नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधितः । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । षाधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसारः । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेःप्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्ताररूपेकर्म्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणंततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनंतथा । प्रसारणञ्चगमनंकर्माण्येतानि

पश्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ० हू० गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्याबलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावातहृत्तिक्ताबातरक्तकफापहा ॥ चीणानांस्थविराणाञ्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यतोऽङ्गानितदुक्तैषाप्रसारणी ॥ प्रसार्यतेरूपमनया । करणेतिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विसृत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छील : । सृगतौ । प्रे लपसृद्रुमथवदवस इतिघिनुण् ॥ आयते ॥ व्याप्ते ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० तत्परे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यतेस्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि: । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते० प्रसूयतेवा । षूङ्प्रसवे । सत्स्वितिक्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयतेवा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात् ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुचिकितीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्याम जाताविति ड : ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्रसूयतेस्म । षूङ्० । क्तः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयओदितः ॥

प्रसूनेषुः । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृतः । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ । निकुब्जपाणौ । पस्सै० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निसृते ॥ प्रकृष्टं सृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रस्रियतेस्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्तः ॥ प्रकृष्टं सृतं गमनमनयावा ॥

प्रसृतिः । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्टः । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेकः । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीची० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । वि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिटः क्वसुरादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घः ॥

प्रसेवः । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे । धोकडा० इ० गौड़० भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवकः । पुं० वीणाक्रान्तेवक्रकाष्ठे । दण्डाधः शब्दगाम्भीर्यार्थंकाष्ठभाण्डे । ० वीणास्थितालावुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । धौतकटे । स्यूते । धोकडा० इ० गौड भाषा० ॥ प्रसेव्यते । षेवृसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्वः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधुः ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणास्कन्नः ॥

प्रस्तरः । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर० इ० भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ० इ० कर्ममीमांसकाः ॥ पल्लवाद्यैर्विरचिततल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री० गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तारः । पुं० पत्ररचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ शय्यायाम् ॥ छन्दःप्रभृ

तीनांप्रभेदज्ञापकेसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तॄ ञ्॰ । प्रेस्त्रोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः। त्रि॰ प्रकीर्णे । विच्छिन्ने ॥

प्रस्तार्य्यर्म्म । न॰ नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तार्यर्मतनुस्तीर्णंश्यावंरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्ताद्विस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्मतदुच्यते ॥ तस्यौषधंयथा । कतकस्यफलंशङ्खंत्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंक्षौद्रंविडङ्गंमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्मशुक्रंतथैवच ॥ कण्डूक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं॰ प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ्॰ । प्रेद्रुस्तुस्रुवंइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री॰ आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यार्थस्याकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्तुविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं॰ पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि॰ } ध्वनिते ॥
प्रस्तीमः । त्रि॰ } संहते ॥ स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वेकृते॰संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्॰पूर्वं॰स्त्यः प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । पश्चाद्यणवत्त्वादंतत्त्वयोर्विरहान्ननत्वम् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति॰निष्ठातस्यपाक्षिकोमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि॰ उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री॰ प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि॰ अन्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं॰ परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि॰ उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं॰ न॰ चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वारः कुडबाः प्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्मितवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ इ॰वै॰प॰ ।

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोक्षणे । अर्द्धत्रयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिणः ॥ अर्द्धत्रयोदशपलंसार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा । दीर्घेप्रस्थे समानञ्चनकुर्यान्मन्दिरंबुधइति ॥ प्रकर्षेणतिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइ०कः प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्ननेन वा ॥ घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्पः । पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम् । मरुवके । मरुआ० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषोःप्रयाणे । यात्रायाम् । व्रज्यायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्नः । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापितः । त्रि० प्रतिशिष्टे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रेस्थइति इनिर्णित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थितः । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥ निर्गच्छति ॥

प्रस्नः । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानंस्थास्नापाव्यधिहनियुध्यर्थम् ॥

प्रस्फुटः । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुटः ॥

प्रस्फुटितः । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटितः ॥

प्रस्फुरितः । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रवः । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रवः । स्रु गतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्टः स्रवः ॥ क्षीरादेर्द्रवद्रव्यस्यक्षरणे ॥

प्रस्रवणः । पुं० किष्किन्धासमीपवर्त्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ० पर्वतमूलाद्वहिः स्रवज्जलेवा । उत्से । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुरंरोचनन्दीपनकृदितिराजनिर्घण्टः ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयइ० कृत्यल्युटवा० अपादानेल्युट् ॥ प्रकर्षेणक्षरणे ॥

प्रस्रावः । पुं० मूत्रे । पिसाब० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रु प्रस्रावे । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुतः । त्रि० वहति ॥

प्रस्वानः । पुं० उच्चैःशब्दे ॥ प्रकृष्टः स्वानः ॥

प्रस्वेदः । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदौ

षधंयथा । चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोजातिपत्रिका । जातीकक्कोलपूगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुश्रीरकाश्मर्य : कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंनखम् ॥ सरल : सप्तपर्णश्चलाक्षाचामलकीतथा । कर्पूरक:पद्मकञ्चएतैस्तैलंप्रसाधितम् । प्रस्वेदमलदौर्गन्ध्यकण्डूकुष्ठहरंपरम् । पुमान् युवास्याच्छुक्राढ्य: स्त्रीणांचात्यन्तवल्लभ : ॥ स्त्रीशतंगच्छतेरुद्रवन्ध्यापिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय : ॥

प्रहत: । त्रि॰ वितते ॥ क्षुण्णे ॥ प्रहन्यतेस्म । हन॰ । क्त : ॥ प्रकर्षेणहिंसिते॰ गते॰ च ॥

प्रहर: । पुं॰ दिवसस्यचतुर्थांशे । अहोरात्रस्याष्टभागैकभागे । यामे । पहर॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रह्रियतेढक्कादिरस्मिन् । हृञ्॰ । पुंसिसंज्ञायामितिघ: ॥

प्रहरकुटवी । स्त्री॰ कुटुम्बिनीक्षुपे ॥

प्रहरणम् । न॰ शस्त्रमात्रे । आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हृञ्॰ । करणेति ल्युट् ॥ अस्त्रौप्रक्षेपेइतिकर्ममीमांसका : ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ सगणे ॥ ऽ: ॥

प्रहरकलिका । स्त्री॰ शर्करीप्रभेदे ॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका ॥ यथा । व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुषितता । विरहविपदिमेशरणमिहततो॰ मधुमथनगुरुस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि॰ प्रहरवति । पहरेवारी॰ इ॰ भा॰ ॥

प्रहर्त्ता । त्रि॰ प्रहारकर्त्तरि । मारके ॥ प्रहरति । प्रहृञस्तृच् ॥

प्रहर्ष : । पुं॰ प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष : ॥

प्रहर्षण : । पुं॰ एकदेहे । बुधग्रहे ॥ त्रि॰ हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री॰ अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा । म्नौज्रौगस्त्रिदशयति : प्रहर्षणीयम् । अपिच । त्र्याशाभिर्मनजरगा : प्रहर्षणीयम् । इ॰ ॥ लक्ष्यंयथा । गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च । आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारे : संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम् । प्रहासे ॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसे॰ । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री॰ यूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति । हसेहसने । लट : शतृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोरितिनुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त : । पुं॰ चपेटे । प्रतले ॥ प्रसृतोहस्त : । प्रादयोगताद्यर्थेसमास : ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण: । पुं॰ क्षये ॥ हात्यक्त॰ णत्व

म् ॥

प्रहारः । आघाते । चोट० फट० इ० भा० ॥ प्रहरणम् । हृञ्० ॥ घञ्० ॥ श्रान्तेभीतेत्यक्तशस्त्रेपतितेवालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्तेधर्मएषसनातन : ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ।

प्रहास : । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसे० । घञ्० ॥

प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्टं हासयति० हसतिवा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं० कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरते : कूपेइति० इनि० ॥

प्रहितम् । न० सूपे ॥ त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ्० क्त : । दधातेर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि० विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्० । क्त : ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेतिनिष्ठातस्यन : ॥

प्रहीणदोष: । त्रि० नितान्तनिर्मलस्वान्ते ॥ प्रहीणा : दोषारागादयो यस्य ॥

प्रहुत : । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु० । क्त:

प्रहृष्ट : । त्रि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्टे ॥

प्रहेणकम्)
प्रहेलकम्) न० पिष्टकविशेषे । वायने ; वाचनके । व्रतोपायने । वायना० इ० भा० ॥

प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली० इ० भा० ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रवाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दीचप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरूणांसन्निधानेपिक : कूजतिमुहुर्मुहु: ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्० सोदर्यवर्येणनितान्तमादौ सम्भावितोनिर्गतभी : सभीम : । राजन्भवद्वाहुवलेनतुल्यो निगूढनामात्रकविर्ब्रवीति ॥ अस्यार्थ : । आदौसोत्० उकारसहित : । भीमोनिर्गतभी : मकार : । अर्यवर्येणस्वाशिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित : पश्चाद्युक्त : । भवद्वाहुवलेनतुल्यो

दीर्घ :। तथाच॰उमापतिरितिकवेर्नामात्रनिगूढम्। प्रहेलिकायाम् नेयार्थत्वदूरान्वयादिनदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति॰अभिप्रायंसूचति। हिलभावकरणे। क्रुन्‌शिल्पिसंज्ञयोरितिक्रुन्॥

प्रह्लन्न :। त्रि॰ हृष्टे। प्रमुदिते। प्रीते॥ प्रह्लादयतेस्म। ह्लादी सुखे च क्त:। रदाभ्यामितिनत्वम्। ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व :॥

प्रह्लाद:। पुं॰निनदे। शब्दे॥ हर्षे। प्रमोदे॥ प्रह्लादे। परमभागवतेहिरण्यकशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणह्लादयति॰आनन्दयति॰परमसात्त्विकत्वेनसर्वान्॰इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति :॥

प्रह्व :। त्रि॰ प्रवणे। नम्रे। नते। नमनशीले॥ अनुकूले। प्रह्वयति। ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च। कविधौसर्वत्रप्रसारणिभ्योडइतिड :॥ प्रहूयतेऽसौ। ह्वेञ्॰। सर्वनिघृष्वेतिसाधु :। आकारवकारयोर्लोप :। जहातेर्वा॥ आसक्तौ॥ शिरसानम्रे॥ महति॥ यथा। तदाप्रह्वा:सर्वकार्येत्रिघ्नानश्यन्तुमेशिवे॰इतिदेवीभागवतम्।

प्रह्वत्वम्। न॰ शिरसानतौ॥

प्रह्वीभूत:। त्रि॰प्रणते। शिरसानम्रे। नमस्कृतवति॥

प्रांशु :। त्रि॰ उच्चे। उन्नते। तुङ्गे॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य॥ जगत्त्रयंक्रममाणेभगवतिवामने॥ तोयेतुपतितेहस्ते वामनोभूदवामन :। सर्वदेवमयंरूपंदर्शयामासवैविभु :॥ भू: पादौ॰द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी। इत्यादिविश्वरूपंदर्शयित्वा॰तस्यविक्रमतोभूमिं॰चन्द्रादित्यौस्तनान्तरे। नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ॥ दिवमाक्रममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वंदर्शितं॰ ह॰ वं॰॥

प्राकरणिक :। त्रि॰ प्रकरणागते॥

प्राकषिक :। पुं॰ षिड्गे॥ मायानर्तके॥ परदारोपजीविनि॥ प्राकषति। कषहिंसायाम्। प्राङ्गिर्पाष कष इतिक्विकन्।

प्राकाम्यम्। न॰ महादेवस्याष्टविधैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे॥ स्वच्छन्दानुमतौ। अवसर्गे। स्वाच्छन्द्यानुमने॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात :। यतोभूमावुन्मज्जति॰निमज्जतिच॰यथोदके॥ प्रकामस्यभाव:। ष्यञ्॥

प्राकार :। पुं॰ वरणे॥ साले। वप्रोपर्यन्यत्रवा॰इष्टकादिरचितवेष्टने॥ अस्यपरिमाणं यथा। ऊर्द्ध्वंविंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही। ऊर्द्ध्वंविंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनशुभप्रदम्॥ तस्यद्वारमानम्। प्रस्थेद्व

स्तद्वयात्पूर्वंदीर्घंहस्तत्रयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्तव्यंकिञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । ब्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्राकृतः । त्रि० नीचे । प्रकृष्टमकृतमकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शास्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ संस्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभवः ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइतिवाऽण् ॥ पुं० प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिप्रवर्त्तकेभगवति ॥ गुणविशेषे । यथाशैवानांमतेधर्मज्ञानवैराग्यादयोबुद्धिगुणाभावसंज्ञया विज्ञाताः तेचसांसिद्धिकाः दैनयिकाः प्राकृतास्त्रेतित्रिधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्तः स्वप्नादिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबुद्धस्य० यथाप्रस्तुतसंस्कारइवदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्राकृतोनामगुणोविज्ञेयः । इतिशैवाः ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुत्रिष्वृतुषुक्रमेणवातपित्तकफजज्वराः । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडादिषु । श्लेष्मणः शिशिराद्येषुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरचितः ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतेर्दण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तस्यवासरश्चप्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दिवारात्रैर्वर्षंद्वादशमासकैः ॥ एवञ्चतेशताब्देचश्रीकृष्णेप्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः । सर्वाः संहृत्यसाचैकामहाविष्णोः प्रसूस्वया । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ इ०ब्र० ॥ अपिच का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वस्तन्मात्रसंश्रयः । अहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलयः ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्ता नासौप्राकृतमानुषः ॥

प्राकृतमित्रम् । न॰ स्वदेशव्यवहितदेशावस्थितेराजनि ॥

प्राकृतशत्रुः । पुं॰ एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिक : । पुं॰ बन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात्॰येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योवायुपुराणे॰प्रकृतिलयादित्युच्यते । पूर्णंशतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि॰प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राक्कूल :। त्रि॰ प्रागग्रे ॥

प्राक्तन :। त्रि॰ प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म्म । न॰ अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्ये ॥

प्राक्फल :। पुं॰ पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री॰ पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभव :।
प्राक्फाल्गुन :।
प्राक्फाल्गुनेय :। } पुं॰ वृहस्पतौ । जीवे । चित्रशिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥

प्रागभाव :। पुं॰ कार्यस्योत्पत्तेः पूर्व्ववर्त्तिनि॰अभावविशेषे ॥ सच॰अनादि : सान्तः । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरितितार्किकाः ॥ विद्यमानस्येवघटस्यमृत्पिण्डेष्वभाव : प्रागभाव : आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न॰ प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या॰शस्त्रंयथाकापुरुषस्यहस्ते । नतृप्तिमुत्पादयतेशरीरेवृद्धस्यदाराइवदर्शनीयाः ॥ इ॰ ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य॰ । प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्वकान्तयः । दीप्तिश्चा॰यत्नजा॰भावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजाः ॥ इ॰ ॥ प्रगल्भस्यभाव :। ष्यञ् । प्रागल्भ्यंपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री॰ पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न॰ अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिष :। पुं॰ कामरूपे । नरकासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्राङ्नक्षत्रंससर्ज ह । तत : प्राक्ज्योतिषाख्येयंपुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री॰ पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भाग :। पुं॰ पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार :। पुं॰ प्राकृतिविशेषे ॥ पर्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर :। त्रि॰ प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रंहरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० अघनेदधनि ॥

प्राग्र : । त्रि० अग्रे । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टोग्र : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वगृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया :पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्राग्०वंश : गोत्रंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० घृतादिक्षरणे । श्चेराते॥ प्राघरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञ्योतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-
प्राघुणिक : ।) पु० थौ ॥
प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-
प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥
प्राङ्क : ।) पुं० पणव-
प्राङ्ग : ।) पुं०वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना० आंगन० इ० भा० ॥ सूर्यविद्धस्यतस्यदोषोयथा । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणस्तथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले ॥ पणववाद्ये ॥ प्रकृष्टम्अङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्थोत्तरान्तर्गतो त्तरविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्रचायंव्यवहारमार्गेणपराजित इति । उक्तञ्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशि० प्राचोदेशात्०-प्राङ्देशोवा । दिक्छब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति० अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि० कालेच ॥ इहकस्मान्नभवति० पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । इ०भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत : प्रत्ययो०नविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्ब्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्चेर्ऋत्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य० क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वेनङ्कार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्वुन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि ॥ पूज्यपूजकयोरग्रे ॥ यत्रैवभानुस्तुवियत्युदेतिप्राचीतितांविदुर्विदोवदन्ति । तथा पुरः पूजकपूज्ययोश्च सदागमज्ञाः प्रवदन्तितन्त्रे ॥ प्रायस्ये ऽत्रप्रशब्दः । प्रथममञ्चतिप्राप्नोतिसूर्यम् । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृतौ । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति० खः ॥

प्राचीनपनसः । पुं० विल्वे । गोहरीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्यः । पुं० वेदप्रसिद्धे सत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोगाः ॥

प्राचीनवंशः । पुं० कर्ममीमांसाप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे ; यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्रागग्राभवन्ति सप्राचीनवंश इत्युच्यते ॥

प्राचीनवर्हिः । पुं० इन्द्रे ॥ पृथोः प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्राः कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनवर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाबलः ॥

प्राचीनशालः । पुं० वेदप्रसिद्धे मुनिविशेषे । औमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । आकनादि० इ० गौ० भा० ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चेरिति खः । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिवदरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । श्राद्धादौवामकरेवहिष्कृते सति० दक्षिणस्कन्धार्पितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणेतुधृतंद्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राचीनंप्रदक्षिणमावीयते स्म । अज० । अजेर्व्यघञपोः ॥ वीगत्यादिषुवा । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनंप्रदक्षिणमाजतिस्म० आवेतिस्मवागत्यर्थेतिक्तः ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपाणावुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थिते वामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रे वस्त्रे वाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

प्राचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम् । न० प्रान्ततोवृतौ । ग्रामादेरन्ते कण्टकादिवेष्ठने ॥ दुर्गार्थं नगरादे : प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेत्रादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरत : ॥ मृन्मय्यामपिवृतौप्राचीरमुपचारादितिस्वाम्याद्य : ॥ प्राचीयते । प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ ॥

प्राचेतस : । पुं० प्राचीनवर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तो०यम् ॥

प्राचेतस : । पुं० वाल्मीकिमुनौ । रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम् । अण् ॥

प्राच्य : । पुं० शरावत्यानद्यामर्यादाया : प्राग्दक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे ॥ यथा । अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिवर्हिर्गिरा: । तत: प्रवङ्गामातङ्गामलयामलवर्त्तका : ॥ सुह्मोत्तरा : प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवा : । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तका: ॥ साल्वामागधगोनर्दा: प्राच्याजनपदा: स्मृता: ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभव : । द्युप्रागितियत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तरि ॥

प्राजक : । पुं० सारथौ । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रवीयतेनेन । अज० । ल्युट् । वायावितिवीन ॥

प्राजापत्य : । पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये । दैवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । कायै ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधि : स्मृत : ॥ पञ्चमवत्सरे ॥ नीरोगाश्चनिरावाधामानवाविगतद्विष : । बहुक्षीरास्तथा : गाव : प्राजापत्ये बरानने ॥ ५ ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम्०प्रजापतिर्देवताऽस्य०प्रजापतेरिवायंवेत्याद्यर्थे०दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य : ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्ये व्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विज: ॥ अत्रग्रासपरिमाणापेक्षायामाहपराशर: । सायंद्वाविंशतिर्ग्रासा : प्रात: षड्विंशतिस्तथा । अयाचितेचतुर्विंश : परंचानशनंस्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणस्स्यावान्वाप्रविशेन्मुखम् । एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम् ॥ हविष्यस्वान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा । त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासान्सङ्ख्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवासस्त्र्यहंभवेदिति ॥ पुं० रोहिणीनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री० यजुर्वेदीयोपाख्यानग्रन्थोक्तायाम् । संन्यासश्रमपूर्वकर्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिंसर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मण : प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं० सारथौ । यन्तरि । सूते ॥ प्राजति । अज० । तृच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । वलादावार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावेन ॥

प्राज्ञ : । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठभ्रातरि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदतदुपकरणार्थे० विवेकिनि ॥ प्रज्ञाश्चविनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञ: । प्रज्ञएवप्राज्ञ: । प्रज्ञादयण् ॥ पक्षि: विशेषे । राजशुके । शतपत्रे । राजसूया० इ० भा० ॥ कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे ॥भूतेभविष्यतिचविषयेज्ञाटत्वंतथासर्वस्मिन्नपिवर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रकर्षेणजानातीति० प्रज्ञ: । सएवप्राज्ञ: ॥ सुषुप्तोपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्रायेणपक्ष : त्रि० पण्डिते ॥ पण्डितेचगुणा:सर्वेमूर्खेदोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री० विद्वत्त्वे ॥ यथा । पदंपदार्द्धमेकंवाआहरेच्चसुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिनदीभि: सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि० पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री० बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्या: । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योण : । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री० स्वयंज्ञाल्याम् । प्राज्ञायाम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा० आतश्चोपसर्गइतिक : ॥ प्र० अण् ॥

प्राज्य: । त्रि० प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे ॥ प्रवीयते । अज० ण्यत् । वा० वीभावेन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यंयस्यस : ॥

प्राञ्जल: । त्रि० सरले ॥

प्राञ्जलि : । त्रि० बद्धाञ्जलौ । कृतसम्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥ प्रकृष्टोमूर्द्धिकृतोऽञ्जलिर्येन० यस्यवा । प्रवद्ध : अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाक: । पुं० अक्षदर्शके । विचारार्थराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि । ऋणदानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहारा : तेषांनिर्णेतरि । जज्० इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छि

श्रिस्तुद्रुकटप्रुज्वांदीर्घोऽसम्प्रसारणञ्चेत्युणादिसूत्रेणक्विब्दीर्घौ॰सम्प्रसारणाभावश्च। विवचनम्। घञ्। प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ॰ प्रश्नविवेकावस्यस्त :। अर्शआद्यच्। प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥ यद्वा। पृच्छतिवादिप्रातिवादिवाक्यम्प्राट्। च्छ्वो : शूडनुनासिकेचेति॰ शादेश:। विविच्यवक्तीतिविवाक :। घञ्। प्राट्चासौविवाकश्चेति॰ प्राड्विवाक : ॥ यथाहु :। विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववाक्यंप्रयत्नत :। विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति ॥ अपिच। अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छतीतिप्राट्। तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्धञ्चसभ्यै : सहविविनक्तिविवेचयतिवेतिविवाक :। प्राट्चासौविवाकश्चेतिप्राट्विवाक:॥उक्तञ्च। विवादानुमतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण :। पुं॰ प्राग्गमनवति॰नासाग्रस्थानवर्त्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्यचमुपलभ्यमानत्त्वात्। प्राणनितीतिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मबहिर्गमनम्। तस्यरूपम्॰इन्द्रनीलप्रतीकाशंप्राणरूपंप्रकीर्त्तितम्। तस्यस्थानानि॰ आस्यनासिकयोर्मध्येवर्त्ततेनाभिमध्यगे। प्राणालयइतिप्राहु : पादाङ्गुष्ठेपिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरीरान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैकोप्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसंज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे॰वीजात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनिचैतन्ये॰ क्रियाशक्तिप्रधाने॰ हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे। ब्रह्मणि ॥ हृन्मारुते ॥ वोले। गन्धरसे ॥ काव्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुत्रे ॥ प्राणितिअनेनवा। अच्॰ घञ्वा। अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन॰अनितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्॰ यदपगमेचनभवति॰ सचवायुविशेषोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासोच्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित:। प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्त्तित : ॥ चि॰ पूरिते ॥

प्राणा :। पुं॰ भूम्नि॰ असुषु ॥ असव : प्राणाइति॰असुप्राणशब्दाभ्यांबहुवचनान्ताभ्यांपञ्चप्राणादयउच्यन्ते पुनरेकैकाभिधानेबहुवचनम्। अतएव॰प्राणोऽपानइत्युक्तम्॰ हृदिप्राणोगुदेपानइत्यादिचदृश्यते ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा। मिलितैस्तैस्तुप्राणोभवतिपञ्चधेति। मिलितै : पञ्चभूतानांरजोंऽशै : प्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्थपञ्चप्राणायथा। प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव :। शरीरस्थाइमे॰इत्यमर :। इमेप्राणादयपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तितेचनियतस्थानस्था:। यदाहु:। हृदिप्राणोगुदेपान : समानोनाभिसंस्थित :। उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्वशरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्चयथा। अन्नप्रवेशनं॰मूत्राद्युत्सर्गोऽन्नविपाचनम्। भाषणादि॰निमेषादि॰तद्व्यापारा : क्रमादमी ॥ इति ॥

प्राणक :। पुं॰ सत्त्वजातीये। प्राणिमात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले। बस्त्रविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणथ:। पुं॰ बायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजापतौ ॥ बलबति ॥ प्राणिति। अन॰। शीङ्शपिरुगमिबञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथ : ॥

प्राणद :। पुं॰ जीवकद्रुमे ॥ भगबति ॥ न॰ जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददाति॰चेष्टयति। प्राणान्कालात्मना द्यति॰खण्डयतिबा। प्राणान्दापयति॰शोधयतिबा। प्राणान्दातिलुनातिबा। आतइतिक : ॥

प्राणदा। स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ ऋद्धिवृद्धे ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा। स्त्री॰ असूनांधृत्यर्थमाहारे ॥ यथा। अथ प्रदायभूतेभ्य : सीताथबरबर्णिनी। तयोरप्यददाद्भ्राचोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयोस्तृप्तिमथोत्पाद्यवीरयो : कृतशौचयो :। विधिबज्जानकीपश्चाच्चक्रेसाप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे॰ अयोध्याबर्णनेदृष्टम् ॥

प्राणनम्। न॰ जीवने ॥ पुं॰ गले ॥ त्रि॰ आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ :। पुं॰ पत्यौ ॥ यमे ॥ त्रि॰ प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त :। पुं॰ रसाञ्जने ॥ बायौ ॥ प्राणात्। अन॰। रुहिनन्दिजीबिप्राणिभ्य : षिदाशिषीतिझच् ॥

प्राणन्ती। स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ चुति। छिक्कायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण :। पुं॰ अतिप्रयासे ॥ प्राण: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा। स्त्री॰ प्रतिमायांजीवन्यासे ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद :। त्रि॰ प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा। स्त्री॰ ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति। डुदाञ्॰। क : ॥

प्राणभास्वान्। पुं॰ अब्धौ। समुद्रे ॥

प्राणभृत्। पुं॰ जीवे ॥ प्राणान्बिभर्ति। डुभृञ्॰। क्विप्। तुक् ॥

प्राणमय :। पुं॰ द्वितीयकोषे। कर्मेन्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके। क्रियाशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रियात्मकत्वे नरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूलसमष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भेसूत्रेऽमूर्तिरशौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णोदिहेवलंयच्छन्नचाणायांय : प्रवर्तक : । वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्यवर्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि । प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते०सङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनायासेनलीनौभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धाम्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् । दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतुल्यक्रियौमानसमा०तौतौ । तत्रैकनाशादपरस्यनाशस्तत्रैकवृत्तेप्यपरप्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविकल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्यस्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान्त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राबल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्राणस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्पन्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयोर्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार : । पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि०

प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विहगी विशेषे ॥ साचारुणगरुडयो : श्वश्रू : ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्राणानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्यानोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणानामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचकपूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये ॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सतिश्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण: प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्रागुदितोवायुरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाकृष्टिसंरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥ यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सतालैर्द्वादशादिभि: ॥ उक्तंच । तालद्वादशकोर्ज्ञेय : प्राणायामस्तुकन्यस: । मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्रेष्ठस्तद्द्विगुणोभवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सगर्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भस्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥अपिच । सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिरसासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राण

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्वभ्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ अत्रविशेषोदेवीगीतायाम् । इडयाकर्षयेद्वायुंवाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुःषष्ट्यातुमात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगंसम्यक्द्वात्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगलयाचैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणायाममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंसमाचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्यक्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्द्धंसगर्भंतंविदुर्बुधाः ॥ तदपेतंविगर्भंचप्राणायामंपरेविदुः । क्रमादभ्यस्ततः पुंसोदेहेस्वेदोद्गमोधमः ॥ मध्यमः कम्पसंयुक्तोभूमित्यागः परोमतः । उत्तमस्यगुणावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिसर्वभावेषुब्रह्मत्त्वेनैवभावनात् । निरोधः सर्ववृत्तीनांप्राणायामः सउच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेषस्यआयामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं॰ अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वतीतिभगदुक्तेः ॥

प्राणिद्यूतम् । न॰ समाह्वये । पक्षपूर्वाजादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेषकुक्कुटादिभिः कृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं॰ प्राणविशिष्टेमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरीरिणि ॥ अत्रवैनाशिकमते॰ अस्यगुणायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्यादिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौगुणाएतेआत्मनः स्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियाद्यधिष्ठाता॰ पुण्यपापाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमानसप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृत्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकारप्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्यस्य । अतइनिठनाविति॰ इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री॰ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि॰ लोकहितकारिणि ॥

प्राणिहिता । स्त्री॰ पादुकायाम् । प्रनह्रिया॰इ॰भा॰ ॥

प्राणोत्थम् । न॰ रक्ते ॥

प्राणेशः । पुं॰ पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं॰ गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषोद्भवएववा । गन्धः प्राण्यङ्गजः प्रोक्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

प्रातःसवनम्। न० गायत्रच्छन्दस्के प्रातःकालोपलक्षितेकर्म्मणि॥

प्रातः। अ० प्रगे। प्रभाते। पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यप्रथमेभागे॥ प्रातति। अत०। प्राततेररन्निति०-अरन्प्रत्ययः॥ सार्द्धप्रहरे॥ यथाहमार्ग्यः। ललाटसम्मितेभानौप्रथमःप्रहरःस्मृतः। सएवाध्यर्द्धसंयुक्तःप्रातरित्यभिधीयत इति॥ पञ्चपञ्चउषःकालःसप्तपञ्चारुणोदयः। अष्टपञ्च०भवेत् प्रातःशेषःसूर्योदयःस्मृतः इतिदेवीभागवतम्॥ श्रोत्रियंशुभगांगाञ्चअग्निमग्निचितंतथा। प्रातरुत्थाययःपश्येदापद्भ्यःसविमुच्यते॥ तथा॥ पापिष्ठंदुर्भगांमद्यंनग्नमुत्कृत्तनासिकम्। प्रातरुत्थाययःपश्येत्तत्कलेरुपलक्षणमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम्॥

प्रातरनुवाकः। पुं० शस्त्रे॥ यत्प्रातःकालेशस्यतेयाज्ञिकैः॥

प्रातराशः। पुं० प्रातःकालीनभोजने। कल्यावर्त्ते। कलेउ०इ०भा०॥

प्रातर्गेयः। पुं० स्तुतिपाठके। स्तुतिव्रते। वन्दिनि। भाट०इ०भा०॥ प्रातःकालेगेयईश्वरादिर्येन॥ अहर्मुखेगातव्येगीतानामसहस्रादौ॥

प्रातर्भोक्ता। पुं० काके॥ प्रातःभुङ्क्ते। भुज०तृच्॥ त्रि०प्रभातेभोजनकर्त्तरि॥

प्रातर्भोजनम्। न० कल्यावर्त्ते॥

प्रातिः। स्त्री० पूर्त्तौ॥ प्रादेशे॥

प्रातिका। स्त्री० जवायाम्॥

प्रातिकूलिकः। त्रि० प्रतिकूलचारिणि। प्रतिकूले॥ प्रतिकूलंवर्त्तते। तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक्॥

प्रातिजनीनः। त्रि० जनेजनेसाधौ॥ जनञ्जनम्०इति० प्रतिजनम्। वीप्सायामव्ययीभावः। प्रतिजनेसाधुः। प्रतिजनादिभ्यःखञ्॥

प्रातिपथिकः। त्रि० प्रतिपथिके॥ प्रतिपथमेति। प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपचेठक्॥

प्रातिपदिकः। पुं० अग्नौ। शिखावति॥ न०। अर्थवद्धातुरप्रत्ययःप्रातिपदिकम्०कृत्तद्धितसमासाश्चेति सूत्राभ्यांलक्षिते० नामनि॥ प्रतिपदिभवम्। ठक्॥ धीरःकीदृग्व्रतेकोरोगीकश्चनास्तिकः। कीदृक्चन्द्रंनपश्यन्तितत्सूत्रंपाणिनेर्वद॥

प्रातिभम्। न० प्रतिभाविशेषे॥ ज्ञानप्रभावविशेषे॥ प्रतिभैव०प्रतिभायांभवंवा। स्वार्थे०भवार्थेवा अण्॥

प्रातिभाव्यम्। न० प्रतिभूत्वेनदेयेधने॥

प्रतिभुवोभावे । जामिनी० इ० भा० ॥ यथा। साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ इ० ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्पः॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीप लोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परौसी० इतिभा० ॥ प्रतिवेशेभव : । यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम्। अव्ययीभावाच्चेतिञः॥

प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ।। प्रतिहरणम् । हञ्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैचे । प्रथमारम्भवेदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनंयस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ॥

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमस्यव्याख्यान: प्रथमेभवोवाद्व्यजृद्ब्राह्मणक् प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये । आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विष्णोर्दशप्रादुर्भावा : । दशनामानीत्यर्थ : ।। प्रकाशे ।। प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविरर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ वृत्तौ प्रान्दति । अदिवस्थने । वा० उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । प्राक्तिवा । अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ।

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ॥

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष :
प्रादोषिक : त्रि० } प्रदोषसम्बन्धिनि ॥ निशाप्रदोषाश्चास्तेतिशैषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ॥

प्राद्युम्नि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ अगुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीत: । त्रि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्वम् । त्रि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्यय: ॥

प्राध्वङ्कृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास: ॥

प्राध्वम् । अ० नर्म्मणि ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्त: । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेषसीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशया: । तस्माद्धोजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्तत: । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षलतादिशून्ये वर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमवकाशोवाअत्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहि: ॥

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्य: । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक: । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण० । आङ्पणिकषइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहार: प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीय: । त्रि० फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो: कर्म्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापित: । त्रि० निवेशिते । नीते ॥ प्रकर्षेणआपित: ॥

प्रापिपयिषु: । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते: सन्नन्तादुप्रत्यय: ॥

प्रापेय: । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत् पुत्रान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् । चतुर्दशदेवगन्धर्वा: प्रापेया: परिकीर्तिता: ॥

प्राप्त: । त्रि० स्थापिते । प्रणिहिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तेकर्म्मणिनाऽनेकोविधातुंशक्यते गुण: । अप्राप्तेतुविधीयन्तेबहवोप्येकयत्नतइतिन्याय: ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त: ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तंपञ्चत्वम्येन ॥

प्राप्तपात: । पुं० चण्डांशो: पारिपा

श्विर्के ॥

प्राप्तभाव : । पुं० जातोच्चे ॥ त्रि० लब्धसत्तादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूप : । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् । प्राप्तापन्ने चद्वितीययेतिसमास : ॥ प्राप्तं रूपं येन वा ॥

प्राप्तव्य : । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्म्मणितव्यप्रत्यय : ॥

प्राप्ति : । स्त्री० महोदये । धनादिवृद्धौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥ भूत्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तगतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रेणास्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम् आप्लृ० । स्त्रियांक्तिन्नाबादिभ्य : ॥ लग्नादेकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । टच् ॥

प्राप्य : । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुंशक्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्राबोधिक : । पुं० उष : काले ॥ प्राबोधकोपिपाठ : शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे ॥ ष्यञ् ॥

प्राभाकर : । पुं० आत्मनोचिद्रूपवादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्राभाकरास्तार्किकाश्चाहुरस्याचिदात्मताम् । आकाशवद्द्रव्यमात्माशब्दवत्तद्गुणश्चिति : ॥

प्राभूतिक : । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्यइतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने । भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयोर्वा । क्त : ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिक : । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागत : । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ कालत्रयाबाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्यमितिव्याख्यातार : ॥ संवादाधीनंप्रामाण्यमितितार्किका : ॥ स्वत : प्रामाण्य मितिमीमांसका: ॥ प्रमाणस्यभाव : ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवाद : । पुं० प्रमाकरणताकथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने । चिन्तामणिन्यायग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥

प्रामाद्य: । पुं० वासके । अटरूषे ॥

प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ मृतत्वे ॥

प्राय: । पुं० सन्न्यासवति०मरणायानशने ॥ प्रायोपविष्टंगङ्गायामितिलक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजतेजन: । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । इण्० । एरज्वा ॥

प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयतस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादकेकर्मविशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धेरापादके०पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥ प्राय: पापंविनिर्दिष्टंचित्तंतस्यविशोधनमितिस्मृतेर्व्युत्पत्ति: ॥ अपिचाहाङ्गिरा: । प्रायोनामतप: प्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते । तपोनिश्चयसंयुक्तंप्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेननिश्चितमित्यर्थ: ॥ प्रायस्यचित्तम् । पारस्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तकर्माणितु०पापक्षयसाधनानिचान्द्रायणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषिद्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्देशेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनुरूपाणिप्रायश्चित्तानिकृद्यथा । यथा तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि: ॥ पापेगुरूणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पेच तद्विद: । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगु: स्वायम्भुवादय: ॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणितप: कर्मात्मकानिवै । यानितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणंपरमितिपराशर: ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापानांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागवतेव्यास: ॥

प्रायश्चित्तीय: । त्रि० प्रायश्चित्तयोग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभव: । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुतिस्मृतिविहितायकर्म्मणेहितोवा । हद्याच्छ: ॥

प्राय: । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । असुन् ॥

प्रायिक: । त्रि० प्रायोभवे ॥

प्रायुद्वेषी । पुं० घोटके ॥

प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यंनविभज्येत । यद्यस्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितन्मूर्खै: सहनविभजनीयम् ॥ इतिदायभाग: ॥

प्रायोपविष्ट: । त्रि० प्रायोपवेशविशिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशनेन उपविष्ट: ॥ अनादित्यपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकैर्महदादिभि: । उश्चिकित्स्यैर्महारोगै: पीडितोवाभवेत्तु य: ॥

स्वयं देहविनाशस्यकालेप्राप्ते महागतिः। आब्रह्माणाच्चस्वर्गादिमहाफलजिगीषया॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। एतेषामधिकारोस्तिनान्येषांसर्ववस्तुषु॥ नराणामपिनारीणां सर्ववर्णेषुसर्वदा॥ इति॥

प्रायोप्रवेशः। पुं० सन्न्यासपूर्वकाऽनशनस्थितौ॥

प्रारब्धम्। न० वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि॥ कर्म्म जन्मान्तरीयं यत् प्रारब्धमितिकीर्त्तितम्। दुर्बलं सबलंचेतिप्रारब्धं द्विविधं विदुः॥ दुर्बलस्यप्रतीकारः सनास्तिसबलस्यतु॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारोभवेद्यदि। तदादुःखैर्न लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः॥ आत्मानं सततं जानन्कालं नय महामते। प्रारब्धमखिलं भुञ्जन् नोद्वेगं कर्त्तुमर्हसि॥ इच्छाप्रारब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमितिभेदात्तत्त्रिविधं। तत्रस्वेच्छाकृतं भिक्षाटनादि० समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायांव्युत्थानदशायांवा आकाशफलपातवदकस्माज्जायमानं पाषाणपतनं कण्टकवेधादिकष्टानिच्छाकृतं प्रारब्धमितिविवेकः॥ त्रि० प्रकर्षेणारब्धे॥

प्रारब्धिः। स्त्री० गजबन्धनरज्जौ॥

प्रारम्भः। पुं० प्रकृष्टारम्भे॥ प्रकर्षेणआरम्भः॥ प्रारम्भे कर्मणांविप्रः पुण्डरीकंस्मरेद्धरिम्॥

प्रारिप्सितः। त्रि० प्रकर्षेणआरब्धुमीप्सिते॥

प्रार्थनम्। न० प्रकर्षेणयाचने। प्रार्थनायाम्॥

प्रार्थना। स्त्री० याच्ञायाम्। अर्थनायाम्। याचनायाम्॥ प्रकृष्टाअर्थना॥ अभियाते॥

प्रार्थनीयम्। न० द्वापरयुगे॥ त्रि० प्रार्थनाविषये॥

प्रार्थितः। त्रि० याचिते॥ शत्रुसंरुद्धे॥ अभिहिते॥ प्रार्थ्यतेस्म। अर्थयाच्ञायाम्। क्तः॥

प्रार्थ्यमानः। त्रि० याच्यमाने॥

प्रालम्बः। पुं० पयोधरे॥ त्रपुषे॥ न० कण्ठादृच्यस्पृजुलम्बमानमाल्ये॥ प्रालम्बते। लविअवस्रंसने। पचाद्यच्॥

प्रालम्बिका। स्त्री० हेमविरचितेनाभिलम्बिनिमाल्ये॥ प्रालम्बते। लवि। ण्वुल्॥

प्रालेयम्। न० मिहिकायाम्। हिमे॥ प्रलीयन्ते पदार्थाअत्रेति० प्रलयोहिमाद्रिः। ततआगतम्। अण्। केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियङ्तियस्येयादेशः॥ उदके॥

प्रालेयांशुः। पुं० हिमांशौ। चन्द्रे ॥ प्रालेयानि० हिमानि० अंशवोयस्य ॥

प्रालेयाचलः। पुं० हिमालये। मेनाधवे ॥

प्रावटः। पुं० यवे ॥

प्रावरः। पुं० प्राचीरे ॥

प्रावरणम्। न० संव्याने। उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुकः। त्रि० शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावारः। पुं० उत्तरासङ्गे। उपरिवस्त्रे ॥ उत्तरीये ॥ प्रव्रियतेऽनेन। वृञ्०। वृञोतिराच्छादने० इ० घञ्। उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्रावारकीटः। पुं० कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्ययः। पुं० शरदृतौ ॥

प्रावृतः। त्रि० निवीते। परिहितवस्त्रे ॥ आव्रियतेस्म। वृञ्०। क्तः।

प्रावृतिः। स्त्री० प्राचीरे ॥ शैवानांमते० स्वाभाविक्यामशुद्धौ। मले। प्रथमपाशे ॥ प्रावृणोति०प्रकर्षेणाच्छादयतिआत्मनांदृक्क्रिये० इ० प्रावृतिः ॥

प्रावृट्। स्त्री० वर्षाकाले। श्रावणभाद्रयोः ॥ वर्षणम्०वृट्। वृषुसेचने। सम्पदादित्वात्क्विप्। प्रकृष्टावृट् च। नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्काविति दीर्घः ॥ प्रवर्षतीतिवा ॥

प्रावृषा। स्त्री० वर्षाकाले। जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी। स्त्री० कण्डूरायाम्। शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषामेति०अयतेवा। कर्त्तरिल्युट्। कृत्यचइतिणत्वम्। ङीप् ॥

प्रावृषिकः। पुं० मयूरे ॥ त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृषष्ठप् ॥

प्रावृषिजः। त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवांजे० इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्यः। पुं० नीपे। कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि० प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य०प्रावृषिभवोवा। कालेभ्योभववत्०इति० प्रावृषएण्यः ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या। स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषिभवा। प्रावृषएण्यः। टाप् ॥

प्रावृष्यः। पुं० कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकण्टके ॥ न० ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट्। पुं० प्रश्नकर्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति। प्रच्छनंवा। प्रच्छज्ञीप्सायाम्। क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घावसम्प्रसारणञ्च। च्छ्वोःशूडितिशः। प्राशौ०प्राशः प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राशः। पुं० अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम्। न० उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम् । न० पितृयज्ञे । नित्यश्राद्धे ॥ त्रि० भक्षिते ॥

प्राश्निक: । पुं० सभ्ये ॥ त्रि० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्रास: । पुं० कुन्तास्त्रे । भाला० इ० भा० ॥ कौंच० इ० गौ० भा० ॥ प्रास्यते । असु० । हलश्चेतिघञ् । प्रायोहस्तक्षेप्येशल्येइ० खामो ॥

प्रासङ्ग: । पुं० युगे । वत्सानांशिक्षार्थंकाष्ठवि० । वत्सानांदमनकालेस्कन्धेयत्काष्ठमासज्यतेतत्र ॥ प्रसज्यते । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ: ॥

प्रासङ्ग्य: । पुं० युगवोढरिवृषे । युग्ये ॥ प्रासङ्गंवहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥

प्रासाद: । पुं० देवमन्दिरे । राजगृहे ॥ प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ: ॥ आङ्शा । कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामाणिनिवेश्यच । देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥

प्रासादकुक्कुट: । पुं० पारावते ॥

प्रासिक: । पुं० कौन्तिके ॥ प्रास: प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

प्रास्त: । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ निरस्ते ॥ प्रास्यतेस्म । असु० । क्त: ॥

प्रास्तारिक: । त्रि० प्रस्तारव्यवहर्त्तरि ॥ प्रस्तारेव्यवहरति । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति० इतिठक् ॥

प्रास्थानिकम् । त्रि० प्रस्थानकालोचिते ॥ प्रस्थानेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रस्थानशब्दस्यगुणवृत्त्याकथञ्चित्कालेवर्त्तमानत्वात् ॥

प्रास्थिकम् । न० प्रस्थपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्येक्षेत्रे ॥ प्रस्थस्यवाप: । तस्यवापइतिठञ् । त्रि० कटाहादिपात्रान्तरे ॥ प्रस्थंसम्भवति० तस्मिन्समावेशयति० अवहरति० पचतिवा । सम्भवत्यवहरतीत्यादिनाठञ् । टिड्ढेति-ङीपि० प्रास्थिकीब्राह्मणी । प्रस्थमुपसंहरति०पचतीत्यर्थ: ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ् ॥ प्रस्थंपरिमाणमस्य । प्रास्थिकोराशि: । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥

प्राह: । पुं० नृत्योपदेशे ॥

प्राह्ण: । पुं० पूर्वाह्णे ॥ प्रथमञ्चतदहश्चप्राह्ण: । राजाह:सखिभ्यष्टच् । अह्नोह्नएतेभ्यइत्यह्नादेश: । अह्नोदन्तादितिणत्वम् ॥

प्राह्णे । अ० पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णेतन: । त्रि० पूर्वाह्णसम्बन्धिनि ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च ॥

प्रिय: । पुं० धवे । पत्यौ ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ जीवकौषधे ॥ प्रीतिविषये । आत्मनि ॥ यथा । प्रियोह्या

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्त्यपरं प्रियम् । लोकेऽस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियास्तासन्ततः कोन्वपरः प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न० श्रोतुस्तत्कालश्रुतिसुखेवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियस्वकार्यवशाद्भवति । यथा । नहिकस्यप्रियःकोवा । प्रियोवाजगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि ॥ प्रियंवदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० खर्वश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० पीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमनियुक्तोष्ट हस्वमसृणैरितिवैजयन्ती ॥ पत्नौ । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । कश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरितिकुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियंकरोति । डुकृञ्० । क्षेमप्रियेत्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भक्तानां प्रियंकरोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति क्षेमप्रियमद्रेण्चेतिपक्षेखच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० बृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्ता तुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नी तद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । ततफलं मधुरं रूक्षं कषायम् शीतलं गुरु । विबन्धाध्मानबलकृत् सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति । मृगय्वादीनिपात

सिद्धः ॥ मित० ङुवां ॥ प्रियमङ्गतिवा । अगिगतौ । ण्यन्तोवा । कुः पूर्वंत् । शकन्ध्वादिः ॥ काटुक्याम् ।

प्रियचिकीर्षुः । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजनः । पुं० हृद्यलोके ॥ प्रौढभावज्ञे ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविज्ञोयस्तस्यप्रियजनोत्तमः ॥

प्रियजीरः । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतमः । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्रः प्रियः पुत्रात् पिण्डः पिण्डात् तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्यः प्रियः प्राणश्चात्माप्रियतमस्ततः ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्दे । प्रेम्णि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रियः । तस्य भावः । तल् ॥

प्रियतोषणः । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादौस्वहस्तेनधारयंज्जघनोपरि । स्तनापीडकरः कामीकामयेत् प्रियतोषणः ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभावः । त्वः ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शनः । पुं० कीरे । शुकविहङ्गमे ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चक्षुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

प्रियप्रेप्सुः । त्रि० इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधुः । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधुमद्यंयस्य ॥

प्रियरूपः । पुं० कामे ॥ न० अप्सरःप्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभारः समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेशः सुविद्यानांकः परः प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रतः । पुं० स्वायम्भुवमनोः पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनोस्वायम्भुवस्यतु द्वौपुत्रौसुमहावीर्यौ धर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवाः । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्यसः ॥

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रियसंवादे ॥

प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । बिजयसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंदृश्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीवालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीतिलक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । सलगै : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवो विलसत्कला : । अभवन्प्रियामुरवैरिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आम्रफले ॥ हृद्यजले ॥

प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभवतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्यदात्मप्रियंद्रव्यं तत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं० राजादने । पियाले ॥ चारस्यचफलंपक्वं वृष्यं गौल्याम्लकं गुरु । तद्बीजंमधुरंवृष्यं पित्तदाहार्तिनाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । बा० कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियञ्चतत्उदितञ्च ॥ त्रि० प्रियवाक्यविषये ॥

प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रतनं ॥ नश्च पुराणेप्रादिवि०चनसमुच्चित : ख : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट्० धूञ्प्रीञोरितिनुक् ॥

प्रीणयन् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्यन्ताल्लट : शतृशानचावित्यादिनालट : शत्रादेशे० धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणस : । पुं० गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोजनकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छौत्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययोगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिप्रीतियोगोनरोह्यरोग : सुखवान्प्रमोदी । रक्तानुरक्तोविदुषां प्रपन्न : सम्प्रार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ रत्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेकानांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरत : सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० हेश्रीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेमलक्षणाप्रीतिर्ह्यात्मनिमुख्यान्यत्रगौणी । तथाचोक्तंवार्त्तिकसारे । स्वात्मभोगस्यहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरिष्यते । मत्वतीतोऽस्सामुख्याह्यात्मप्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्निमित्तैवसर्वावस्थासुवोच्यते । प्रीतिरन्यैराणात्तत्तस्मान्मुख्यासावितिगम्यताम् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमित्तता । बाह्येषुसनिमित्तत्वंप्रीते : स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतोलोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्निमित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीञ्तर्पणे । भावेक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंत्रीणितत्रनकारयेत् । वाग्विवादोर्थसम्बन्ध : परोक्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिद : । पुं० वासन्तिके । केलिकिले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चिच्छ्वश्र्वावाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव, प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥ भावेक्त : ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्षणीयेऽन्नादौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिआपद्भोज्यानिवापुन : । नचसम्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मक : । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीति: सुखमात्मायस्यस : ॥

प्रुचि : । पुं० स्रुचौ ॥

प्रुष्ट : । त्रि० दग्धे ॥ प्रुष्यतेस्म । प्रुषदाहे । क्त : । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्व : । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशूप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूट : । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीय : । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्यक्षणे ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमनयावा । ईक्ष० । गुरोश्चहल : । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेङ्खन् । त्रि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्तिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ संवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इङ्खिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खित : । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खितश्च । इखि० । क्त : ॥

प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलित : । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वत : कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेत : । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्ध्वंवायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञ : प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुख : प्रेतोविप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युत : । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । शरीरचरायेचभूतप्रेतपिशाचका : । वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतत्रैवचरन्तिहि ॥ नोर्द्ध्वंविक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भृतपाप्मनाम् । अतऊर्द्ध्वंहिविप्रेन्द्राश्च सायेकृतैनस : ॥ तेतुसूर्यादय : सर्वेविहरन्त्यूर्ध्ववर्जिता : । इतिपाद्मे स्वर्गखण्ड : ॥ वैदिकविधानेनौर्ध्वदैहिकाभावात् देशा देषाद्बहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ सर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृत : ॥ प्रैति । इण्० । गत्यर्थेति क्त : ॥

प्रेतकार्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । अकृत्वाप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारक : । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकृत्या । स्त्री० पित्रुपकारार्थायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइत : प्रेत : पितृलोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तप्रेतशब्दोल्लेखेनजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटह : । पुं० भवकद्दि । मृत्युभङ्गुरके । मृत्युकालेवादनीयवाद्यविशेषे । भौरु० इ० भा० ।

प्रेतपति : । पुं० यमे । प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपति : ॥

प्रेतपिण्ड : । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधास्वप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाहिके । आद्येतत्र दैपिंडंयच्चदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्य तस्याविमोचनम् । श्माशानिकेभ्यो देवेभ्यआकल्पंनैवविद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीषणाचैवभयोत्कटा । स्वाधःरणीदुराधर्षासम्प्रेता :

प्रेतमातरः ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥

प्रेतवाहितः । त्रि० भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगयास्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसात्रिधास्थिता । प्रभातिप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्कारादौ ॥

प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ० अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहंत्यक्त्वात्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्० क्त्वाप्रत्ययः । समासेइतिल्यप् । तुक् ॥ व्यावर्त्येत्यर्थे ॥

प्रेत्यभावः । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथाचगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्तिः प्रेत्यभावः । १९ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं०प्रेत्यभावः । तत्रपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्तः । एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रेत्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोपत्तिस्तु०तदीयविजातीयशरीरादप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं० वासवे ॥ वाते ॥ प्राणिषु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥

प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषुदिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभावः पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिप्रादेशः ॥ प्रयणम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतन्त्राः प्रेमाणोनपरिचयतन्त्राः । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकः लक्षणंयथा । सर्वथःध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनोः सप्रेमःपरिकीर्तितः ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रेमपरिप्लुतः । त्रि० प्रेमरसमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिंनायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयंपादंतस्यजङ्घोपरिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं० पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ते ॥ त्रि० प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रियः । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेशः ॥ न० सर्वान्तरे०ब्रह्मात्मनि ॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांभार्य्याम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ बल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरकः । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजके ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधिः ॥ प्रेरयति । प्रोपपदादीर्तेर्हेतुमण्णिजन्तात्० कर्मणि० ण्वुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० इ० भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषुनियोजने ॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा । वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधंप्रेरणंविदुः । रागावल्गाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदतइति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरितः । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेत्वा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरयति । ईरक्षेपे । प्रईरशदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीब्रौ ॥

प्रेर्य्यः । त्रि० प्रेरकाधीने ॥

प्रेषः । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रेष्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात्प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । मित्रञ्चापदिकालेचभार्य्यांस्वविभवक्षये ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्त्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषितः । त्रि० प्रमृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठः । त्रि० प्रियतमे ॥ अयमेषामतिशयेनप्रियः । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधुः ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्यः । त्रि० विधेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुवा । ण्यत् । गुणः ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे ॥ प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैषः । क्लेशे ॥ मर्द्दने ॥ उन्माने ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषेर्भावेघञ् । प्रादूहेतिवृद्धिः ॥

प्रैष्यः । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषुइच्छायाम् । इषगतौ० आभीक्ष्ण्येच । ण्यत् । प्रादूहेतिवृद्धिः ॥

प्रोक्तः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेण० अध्यापनेन० अर्थव्याख्यानेनवाउक्तः प्रकाशितः ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे । छीटाखेलना० इ० भा० ॥ प्रोक्षणी

भिरुद्वेजितास्मद्गतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षितः । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने ॥ यज्ञार्थमन्त्रैः संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्तः श्राद्धेवानियमेनतुविवर्ज्जयेत् । आरण्यानामिदानींतनप्रोक्षणापेक्षानास्तीत्युक्तंमहाभारते । यथा । आरण्याः सर्वदैवत्याः प्रोक्षिताः सर्वशोमृगाः । अगस्त्येनपुराराजन् मृगयायेनपूज्यते० इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षतेस्म । उक्ष० । क्तः ॥ मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छलता०इ०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पूछना०इ०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झितः । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोण्ठः । पुं० काटकोले । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञः कर्मणिक्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फलः । पुं० सिंहलास्थाने ॥ तलवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । छडी०छडा०इ०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्लः । त्रि० विकसिते ॥

प्रोत्साहः । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथः । पुं० कट्याम् ॥ सिचये । घाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्ते ॥ गह्वरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि० अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीतिघः । प्रवतेवा । प्रुङ्गतौ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : इ०थक् । निपातनाद्गुणः ॥

प्रोद्यतः । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोषः । पुं० सन्तापे

प्रोषितः । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ हास्यंपरगृहेयानंसमाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्याः ॥ स्त्रीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठः । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयोः समासेवा ॥

प्रोष्ठपदः । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयोः ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादायासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनाबहुव्रीहावच्०पक्षाश्चनिपातितः ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्राम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपादः । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । जे प्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरचो वृद्धिः ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम् । वैवरीमच्छी०सहरी०पोठी०पूठी०. इ०भा०प्र०मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटुः स्वादुः शुक्रघ्नीकफवातजित् । स्निग्धास्यकण्ठरोगघ्नीरोचनीचलघुःस्मृता ॥ प्रकृष्टश्चोष्ठोस्याः । ओत्वोष्ठयोः समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति०जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । अ० देशान्तरेउषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोहः । पुं०गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि ॥ गजचरणपर्वणि ॥ प्रोहश्चरणपर्वणीतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०निपुणे०तर्के ॥

प्रौढः । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे । प्रोह्यते स्म । वह० क्तः सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृद्धिः ॥

प्रौढपादः । पुं० आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृतपृष्ठजानुजङ्घाबन्धे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपादः सउच्यते ॥ स्नानमाचमनं होमं भोजनं देवताऽर्चनम् । प्रौढपादोन कुर्वीतस्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ इतिकात्यायनः ॥ अनेकोद्वाद्ये दारुशिलेभूमिसमेइष्टकास्वसङ्कीर्णीभूतादितिबोधायनवचनात्तथाविधेआरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंस्याम् । श्यामायाम् ॥ यथा । बालातुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्द्ध्वम्पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतीप्रौढा भवेद्वृद्धाततः परम् ॥ आसांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगतः । प्रेमदानादिभिः प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणे गुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

क्तातरुणीप्राणहारिणी । प्रौढाकरोतिवृद्धत्वंवृद्धामरणदाभवेत् ॥ मुग्धादित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री० उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियदेतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥ प्रौष्टपदीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं० प्रौष्ठपददेवताके ॥ प्रौष्ठपदीदेवतास्य । महाराजप्रौष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री० भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं० प्रोहे ॥ प्रकर्षेणऊह : । वृद्धि : ॥

प्लक्ष : । पुं० जटिनि । पर्कट्याम् । पाखर० इ० प्र० वृक्षे ॥ प्लक्ष : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडो० इ० वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पक्षके । सर्पान्तरे० । प्लुष्यति । प्लुष० । प्लुषेरच्चोपधाया इतिस : ॥ प्रक्षरति० वा० । क्षरसञ्चलने । अन्यत्रापीतिड : । कपिलकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्षभक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षत्यधोगच्छतिवा । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेचविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्यैवनामान्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं० प्लवने । प्लुतौ ॥ भेले । भेलके । डोंगा० इ० प्र० जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ अवौ ॥ श्वपचे । चांडाले ॥ कपौ । मर्कटे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रवणे । क्रमनिम्नमहीभागे । पर्कटीद्रुमे ॥ कारण्डवखगे ॥ शब्दे ॥ प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा : हंससारसकाचाक्षबकक्रौञ्चशरारिका : । नन्दीमुखीसकादम्बाबलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्तेसलिलेयस्मादेतेतस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरास्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदाश्चापिबलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ वत्सरवि० । दुर्भिक्षंजायतेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रिये । प्लवेप्लवन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि ॥ ३५ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे ॥ प्लवते प्लुङ् । अच् ॥ यद्वा । प्लवनम् प्लुङ् गतौ । ऋदोरप् । प्लूयतेऽनेनवा ॥

प्लवक : । पुं० खड्गधारादिनर्त्तके । कीलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवग : । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥ मण्डूके ॥ सूर्यस्यसारथौ ॥ शिरीषवृक्षे ॥ सुमतिनाम्नोर्हद्विशेषस्यध्वजे ॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड : ॥

प्लवगति : । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्ग : । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ वत्सरे ॥ तृणधान्यानिपीडान्तेग्रीष्मे वर्षतिवासवः । प्लवङ्गपीडिता : सर्वा : प्रजास्सुरवन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम् । प्लव : । प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० : अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड : गमश्चेतिखच् खच्चडिद्वा । मुमागम : ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गम : । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे प्लवेनमुद्यागच्छति । गम्लृ० । गमश्चेतिखच् । मुमागम : ॥ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादिगुरु प्रथमङ्गुरुसन्ततम्० पञ्चकलञ्चततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायकमत्रचतुर्थमितोगुरुमन्तके० एकाधिकविंशति : प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा । विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासववन्दितम् ० विस्मृतविषयविषादकमुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलितञ्चसुखंनहिकामये ० शङ्करपादसरोजरज : परिभावये । इति ॥

प्लवन : । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभूमौ ।

प्लवमान : । त्रि० तरति ॥ तैरत ० तैरता० इ० भा० ॥

प्लविक : । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥ प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ।

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम् । प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात् तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्याङ्गप्रापणे । उछलना ० उबटाना० इ० भा ० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्लावनंगोरसस्यच । तन्मात्रमुद्धृतंशुध्येत्कठिनन्तुपयोदधि ॥ सज्जने । बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावित : । त्रि० जलादिमग्नस्थानादौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥ यथा । यकृत्प्लिहान्त्राणिमुखादिवह्निपन्नितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्न : । पुं० रोहिणि । रोहितके

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाच्छ॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰वृक्षे ॥

प्लीहा । पुं॰ गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ली॰ तापतिल्ली ॰इ॰भा॰ ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतोहृदयादधः । रक्तवाहिशिराणांसमूलिख्यातोमहर्षिभिः ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्य जन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिंकुरुतः प्रवृद्धौ तं प्लीहसंज्ञं मदमामनन्ति ॥ प्लेहते । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन्नित्यादिनासाधुः ॥

प्लीहशत्रुः । पुं॰ दाडिमपुष्पके । रोहितकद्रुमे ॥ स्वल्पफलाम्बुषायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह्नः शत्रुः ॥ विभीतके कोकिलाक्षे॰ ।

प्लीहहन्त्री । स्त्री॰ अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा । स्त्री॰ प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहेचसम्बद्धे॰ इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारिः । पुं॰ अश्वत्थवृक्षे ॥ प्लीहायाअरिः ॥

प्लीहाशत्रुः । पुं॰ प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे॰ ॥

प्लुषिः । पुं॰ अग्नौ । प्लोषति प्लुष॰ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥

प्लुतः । पुं॰ त्रिमात्रवर्णे ॥ न॰ अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाझम्पेनाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ ॥ त्रि॰ आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ झम्पगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावेक्तः ॥

प्लुति । स्त्री॰ प्लवने ॥

प्लुषः । पुं॰ दहने ।

प्लुषिः । पुं॰ पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्टः । त्रि॰ दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुषदाहे । क्तः यस्येतिनेट् ॥

प्लोषः । पुं॰ शोषे । दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष॰ । घञ् ॥

प्सा । स्त्री॰ भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि॰ भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्तः ।

प्सानम् । न॰ भोजने ॥

* * *

फः । पुं॰ पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने ॥ झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ । न॰ रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री॰ पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चौर्य्ये । फांकी॰ इ॰ भा॰ ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री॰ भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जोआमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादिः देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री॰ आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री॰ भार्ग्याम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो॰ : अच् । पृ॰ : गौ॰ ङीष् ॥

फट् । अ॰ अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥

फटा स्त्री॰ फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । चु॰ । णिज भावे॰ पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

फडिङ्गा । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

फणः । पुं॰ फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाद्वयोरित्यमरः । शषयोर्णंकारसांफणमितिक्लीवकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकरः । पुं॰ भुजङ्गे ॥

फणधरः । पुं॰ सर्पे ॥

फणधरधरः । पुं॰ शिवे ॥

फणभारी । फणभृति ॥

फणभृत् ।
फणवान् । (पुं॰) सर्पे ॥

फणा । स्त्री॰ सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण॰ अच् । टाप् ॥

फणाकरः । पुं॰ सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधरः)
फणाभरः) पुं॰ सर्पे कुम्भीनसे । द्विरसने ॥

फणावान् । पुं॰ श्वसनाशने । विषाऽऽस्ये । सर्पे ॥ फणाऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसरः । पुं॰ नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञकः केसरः ।

फणिखेलः । पुं॰ भारतीपक्षिणि गरुद्योधनि । भार॰ इ॰गौ॰भा॰ ॥

फणिजिह्वा । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झकः । पुं॰ प्रस्थपुष्पे । मरुवा॰ इ॰ भा॰ फणिजातोऽस्मात्॰ फणाभपत्रपुष्पत्वात् । फणीउज्झकोवर्जकोऽस्येतिकेचित् ॥ उभयत्रपृषोदरादिः ॥ स्त्री॰ रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं॰ सर्पे ॥ फणाऽस्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥

फणिप्रियः । पुं॰ वायौ ॥

फणिफेनः । पुं॰ अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न॰ पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री॰ नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री॰ रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री॰ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वरः । पुं॰ अनन्ते ॥ फणिनामीश्वरः ॥

फण्डः । पुं॰ जठरे ॥

फत्कारी । पुं॰ पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न॰ फलके ॥

फरुवकम् । न॰ पूगपात्रे ॥

फर्फरीकः। पुं० चपेटायाम्। न० मार्दवे ॥

फर्फरीका। स्त्री० पादुकायाम् ॥

फलः। पुं० कुटजवृक्षे ॥

फलम्। न० जातीफले ॥ सस्ये। वृक्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम्। बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम् ॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम्। द्राक्षाविल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वंमज्जानमपिनिर्दिशेत्। फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकूटादिदूषितम्। अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् ॥ पाकमतिक्रम्यशटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ यथा। अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम्। रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणेऽग्निवाक्यम् ॥ त्रिफलायाम् कक्कोले ॥ शस्त्राग्रे। वाणाग्रे ॥ फलके ॥ निरीषे। फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥ यथा। अफलोभुज्यतेमेषः सफलस्तुनभुज्यते। इतिरामायणम् ॥ हेतुकृते। हेतूत्थे। साधननिष्पाद्ये काम्ये० स्वर्गादौ। अभिसन्धीयमाने० शरीरग्रहणे। मायामये ॥ फला, तयालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्ताः। तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्वात्त्रिविधम्। पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम्० इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम् ३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे ॥ जीवःकर्मफलंभुङ्क्ते आत्मानिर्लिप्तएवच। आत्मनः प्रतिविम्बश्चदेहीजीवः सएवच ॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे। प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यचतत्रतत्रश्रूयमाणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्यषष्ठप्रपाठके० आचार्यवान्इत्यादिवाक्ये न० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्तिः प्रयोजनंश्रूयते० इति ॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थः फलम् ॥ २० ॥ इति गोतमः। अत्रचमुख्यंफलंसुखदुःखोपभोगः। तथाचभाष्यम्। सुखदुःखसंवेदनंफलम्। तत्रचधर्माधर्मावृत्तेःप्रयोजकत्वात्० तत्रचदोषस्यहेतुत्वात्० प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम्। लक्षणन्तुसुखदुःखान्यतरसाक्षात्कारइति। गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव। तथाचभाष्यम्। तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषुभवतीति। सहदेहेन्द्रियादिभिः फलमभिप्रेतम्। तथाहि। प्रवृत्तिदोषजनितोर्थः फलमेतत्सर्वंभवतीति। इत्यस्यजन्यत्वमेवफलत्वम्। प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

गादुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० त्रि फलाविशरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि० निरतिशयं मोक्ष : सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्मणस्तद्रूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीजे निष्पत्तौभोगलाभयो : । सस्यइति केशव: ॥ फलेच्छासाधनंसंक्रामति ।

फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । त्रिफला० । क्लेशादिभ्योवुन् ॥ पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० पट्टा० पटडा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । ऊनाधिकन्तुसंशोध्यंपश्चात्पत्रेनिवेशयेत् ॥ इति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रजकस्यपट्टे ॥ शाल्मलिफलकेश्लक्ष्णेनिज्याद्वासांसिनेजक : । नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणि : । त्रि० चर्मिणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमस: पुं० दधिमिश्रितवटत्वक्चूर्णे

फलचौरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरीषु ॥ त्रिफलादान् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे । त्रि० फलदातरि ।

फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥

फलपाक : । पुं० पानीयामलके ॥ करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्याद्योषधौ ॥ फलपाकइवान्तोयस्या: ॥

फलपाकी । पुं० गर्दभाण्डे ॥

फलपुच्छ : । पुं० बरंडालौ ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥ द्रोणपुष्प्याम् । गुम्मा० इ० भा० ॥

फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलेनपूर्यते । पूरी० । इगुपधेतिक : ॥ कर्मणिघञ्वा ॥

फलपूरक : । पुं० छोलङ्गे । बीजपूरे ॥

फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन नष्टेपितत्फलप्रदईश्वर : । यतोस्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिका :

॥ नापूर्वंफलदंतस्मिन्मानाभावात्फलंपुनः। ईशादप्युपपन्नत्वान्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्याद्राज्ञः फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्वपूर्वतः। दानादिक्रिययासेव्यादीशात्तद्वत्फलंभवेत् ॥

फलप्रिया। स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमिः। स्त्री० कर्मफलभोगस्थाने ॥ यथा। भरतान्यैरावतानिविदेहाश्चकुरून्विताः। वर्षाणिकर्म्मभूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या। स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अजमोदायाम्।

फलमुद्गरिका। स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा। स्त्री० प्रयोजनवत्यांलक्षणायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्यगूढागूढत्वाद्द्विधास्युः फललक्षणाः इति साहित्यदर्पणः ॥

फलवान्। त्रि० फलिनि। फलसहितवृक्षे ॥ फलिने ॥ फलवत् सन्निधावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति। मतुप् ॥

फलवर्त्तुलम्। न० कालिङ्गे ॥

फलविषयः। त्रि० फलव्याप्ये ॥ घनात्मनि ॥

फलवृक्षकः। पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम्। न० वाह्येन्द्रियसन्निकृष्टार्थाकारवाह्यधीपरिणामावच्छिन्नचिदंशकृते०प्राकट्याश्रयत्वे ॥ फलवृत्तिप्रतिविम्बितश्चिदाभासस्तद्व्याप्यत्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम्। न० षड्विधशाकान्तर्गतफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठः। पुं० आम्रे ॥ फलेषुश्रेष्ठः ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडवः। पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिरः। पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुतिः। स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमित्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्रवणे ॥ यथा। फलश्रुतिरियंनृणांनश्रेयोरोचनंपरम्। श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम् ॥ अपिच। वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसङ्गोर्पित मीश्वरे। नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुतिः ॥

फलस्नेहः। पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी। स्त्री० काल्याम् ॥

फला। स्त्री० झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या। स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्षः। पुं० राजादने। क्षीरिकायाम्। खिरणी० इ० भा० ॥ फलानामध्यक्षः ॥

फलादनः। पुं० शुके। कीरे। सूआ० इ० प्र० पक्षिणि। त्रि० फणंफलानिवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्तः। पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वाअन्तोयस्य ॥

फलाम्ल: । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृक्षाम्ले ॥

फलाशन: । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० फलभक्षके ॥

फलासव: । पुं० फलरसविकृतौसुराप्रभेदे ॥

फलि: । पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

फलित: । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये । शिलापुष्पे । त्रि० सफले । सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थ: । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलितश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति । अतइनि: ॥

फलिन: । त्रि० फलवति ॥ विद्यमानफले । फलान्यस्य सन्ति । फलबर्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवतिवृक्षे च ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

फलिनी । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे । अग्निशिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

फली । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरादित्वान्ङीष् । फलिमत्स्ये ॥

फलीकरणम् । न० तुषे ॥

फलीश: । पुं० पारिशे ॥

फलूष: । पुं० लताप्रभेदे ॥

फलेग्रहि: । पुं० यथाकालफलधरे । अवन्ध्यवृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ॥

फलेन्द्र: । पुं० राजजम्ब्वाम् । फरेंदा० इ०भा० ॥

फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु: । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाटलिवृक्षे । फलेरोहति । इगुपधेतिरुहे: क: । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम् । निर्बीजायाम् । किस्मिस् ०इ० भा० ॥

फलोत्पत्ति: । पुं० आम्रवृक्षे ॥

फलोदय: । पुं० लाभे ॥ त्रिदिवेशालये ॥ फलस्यउदय: अस्मिन्वा ॥

फल्क: पुं० विसारिताङ्गे ॥

फल्गु: । स्त्री० गयास्थनद्याम् मलय्याम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे ॥ गुलाल०फाग०इ०प्र०देशप्रभेदे ॥ मिथ्यावाक्ये ॥ त्रि०तुच्छे । असारे ॥ यथा । क्षणमात्रगति फल्गु जगदेतदतिफल्गु । धनलोभमपहायनमपञ्जनयनाय ॥ फलतिञिफलाविशरणे०फलनिष्पत्तौवा । फल्जिपाटीतिसाधु: ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयंमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थंतदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति :॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच । फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिनेदिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फल्गुन : । पुं० अर्ज्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुक्चेत्युनन्०गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम् ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि०लुक्तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढाभिंतिट : ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सव : । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफल : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा : । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फ[illegible]री इ० भा० ॥

फाणि : । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डाम् । राव० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किञ्चिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फणते । फाणगतौ । ण्यन्त : क्त :॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिपुत्यपूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदित : फाण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । क्षुण्णद्रव्यपलेसम्यक्जलमुष्णंविनि:क्षिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तुस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥

फाण्टतेस्म । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नेद्रव्ये ॥

फाल: । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततश्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथातुसहीयते ॥ चौरोऽत्रगोचौर: । गोचौरस्यप्रदातव्यंतप्तफालावलेहनमितिस्मृति: ॥ त्रि० कर्पासवाससि ॥ फालयति । त्रिफला० । ण्यन्तात्० पचाद्यच् ॥ फलस्यविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालवह: । पुं० हले ॥

फाल्गुन: पुं० गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीजवृक्षे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये० मासि । फागुन० इ० भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवद: सज्जनवल्लभश्चपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तंप्रमदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म ॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन्० गुगागमश्च । तत: प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे० अण् ॥

फाल्गुनानुज: । पुं० सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

फाल्गुनिक: । पुं० तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्य: इतिठक् । ठस्येक: ॥

फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यस्यपूर्णिमायाम् । अत्रगौड़देशीयादोलायात्रांकुर्वन्ति । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेणेत्यण् । ततोङीप् ॥

फि: । पुं० पापे । निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्गक: । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भूम्याटविहगे । फिङ्गा० इ० गौ० भा० प्र० खगे ॥

फिरङ्ग: । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरे कद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीति: प्रकीर्तिता: । फिरङ्गभाषयामन्त्रा:तेषांसंसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिता: । इङ्रेजानवषट् पञ्चलण्ड्रजाश्चापिभाविन: । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाश: ॥

फु: । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुक्क :। पुं॰ पक्षिणि ॥

फुट :। वि॰ सर्पणायाम् ॥

फुत्। अ॰ अनुकरणशब्दे ॥

फुत्कर :। पुं॰ अग्नौ ॥

फुत्कार : पुं॰ फुत्करणे। फूँक॰ इ॰ भा॰ ॥

फुत्कृति :। स्त्री॰ फूत्कारे ॥

फुप्फुस :। पुं॰ पुप्फुसे। कोष्ठविशेषे ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेष :। फोँपडा॰ भस्॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा। स्थानान्यामाग्निपक्वानांमूत्रस्यरुधिरस्यच। हृदुण्डकः फुप्फुसश्चकोष्ठइत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थ :। आमस्यस्थानमामाशयोनाभेरूर्द्धम्। अग्ने : स्थानंपच्यमानाशयोनाभिमध्यम्। पक्वस्यस्थानंपक्वाशयोनाभेरध :। मूत्रस्यस्थानंवस्ति :। रुधिरस्यस्थानंयकृत्प्लीहानौ ! हृत्हृदयं। इक्षुरसपाकमलवद्य : शोणितमलस्तज्ज : उण्डुकः सचान्त्रदेशेव्यवस्थित : पुरीषाधानम्। फुप्फुस : हृदयस्यवामपार्श्वे फुप्फुण्ड इतिख्यातइतिविजयरक्षित :॥

फुल्ति :। स्त्री॰ फलने ॥

फुल्ल :। त्रि॰ विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा। श्रीपञ्चम्यांश्रियंदेवींफुल्लै : सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति। त्रिफला। ञीतः क्तः। आदितश्चेतीडभाव :। तिचेत्युत्वम्। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेति॰ तस्य ल :॥

फुल्लदाम। न॰ छन्दोभेदे ॥ यथा। मोगौनौतौगौ॰ शरहयतुरगै : फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम्। शश्वल्लोकानांप्रकटितकदमनंध्वस्तमालोक्यकंसंहृष्यच्चेतोभिस्त्रिदिववसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम्। मुग्धामोदेनस्थगितदशदिशाभोगमाकृष्टभृङ्गंमौलौदैत्यारेर्न्यपतदनुपमंस्वस्तरो : फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥

फुल्लदृक्। त्रि॰ विकसितनयने ॥

फुल्लफाल :। पुं॰ शूर्पवाते ॥ इ॰ त्रिशेष :॥

फुल्ललोचन :। त्रि॰ विकसितनेत्रवति ॥

फुल्लीक :। पुं॰ देशे ॥ सर्पे ॥

फूत्कार :। पुं॰ श्वासनिर्गमे। श्वसिते ॥ फूत्कारणम्। कृञ्॰। घञ् ॥

फेत्कारिणी। स्त्री॰ तन्त्रविशेषे ॥

फेन :। पुं॰ हिण्डीरे। अब्धिकफे। समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितवुद्बुदाकारवस्तुनि। फाग॰ इ॰ भा॰ ॥ स्फायते। स्फायी॰ फेनमीनाविति निपातनात्साधु :॥

फेनक :। पुं॰ फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका। स्त्री॰ जलपक्वतण्डुलचूर्णे।

फेनदुग्धा। स्त्री॰ दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल :। त्रि॰ फेनवति। फेनिले ॥

फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिलच्चेतिचकाराल्लच् ।

फेनवान् । त्रि० फेनले ॥ फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिलच्चेत्यचान्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥

फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलायाम् ॥

फेनाग्रम् । न० बुद्बुदे ॥

फेनायमानः । त्रि० फेनमुद्वमति ॥ फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्वञ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी इ० भा० ॥ यथा समितायाघृताढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । तास्तुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधारयेत् ॥ वेल्लयेद्वेल्लनेनैतायथैकापर्प्पटीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंलग्नामेवकर्त्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयःशट्कीनचलेपयेत् ततः संवृततांलोप्त्रींविदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुनस्तांवेल्लयेल्लोप्त्रींयथास्यान्मण्डलाकृतिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्चपुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करयातदुद्धूलनमाचरेत् । भिन्नैषाफेनिकानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ० भा० ॥ वदरवृक्षे ॥ न० मदनफले ॥ वदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फेनोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइलच् ॥

फेरः । पुं० शृगाले ॥

फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥

फेरवः । पुं० शृगाले ॥ अस्रपे । राक्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य ॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे० इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥

फेलम् । न० ☞ भुक्तसमुज्झि
फेलकः पुं० ते । उच्छि
ष्टे ॥

फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते । फेल्गतौ । गुरोश्चहलः ।

फेलिः । भुक्तोज्झिते ।
फेलिका । स्त्री० ☞ उच्छिष्टे । ऊं
फेली । ट० । इ० भा०

—‡०(—)०‡—

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

वः । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरुणे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥ वदने ॥

वंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुलस्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिबहुलस्यवंहिभादेशः

वंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमेषामतिशयेनबहुलः । अतिशायने

तमविष्ठनावितीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंहिश्रादेश : ॥

वंहीयान् त्रि० वहुलतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनवहुल : । द्विवचनविभज्योपपदेतरवीयसुनावितीयसुनिप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥

वक : पुं० कह्वे । वगला० इ० प्र० पक्षिणि ॥ अस्यमांसगुणास्तु । शरारिवककाकाश्च दात्यूहा : पवनापहा : ॥ इ० ॥ वकपुष्पे । शिवमल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्चतुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदोषश्रमकासविनाशनश्चभूतघ्न : ॥ तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशिशिरंगौल्यंत्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । वलासकासवैवर्ण्यभूतघ्नश्चवलावहमिति ॥ श्रीदे । कुवेरे ॥ रक्षोविशेषे । योभीमेनहत: ॥ असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ वङ्कते । वकिकौटिल्येगतौच । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । ववयोरैक्यम् ॥ यद्वा वाति । वायतिवा । वागतिगन्धनयो: । ओवैशोषणेवा । क्वुन् । आतोलोप : ॥ वेति० वायतिवा । मूलविभुजादित्वात्क: । वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादि : ॥

वकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । वकाच्याम् ॥

वकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

वकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकपुष्प : । पुं० वकवृक्षे ॥ न० अगस्तिकुसुमे ॥

वकवृत्ति : । पुं० वकसमानवृत्तेनविशिष्टे यथा । पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥

वकवरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकव्रतचर : । पुं० वकव्रतिनि ॥ वकव्रतंचरतीति० तथा । चरेट : । वकोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामिथ्याविनीत : सन्नेवंशीलोभवतीति गौणोवकव्रतशब्द : तल्लक्षणन्तु । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिक : स्वार्थसाधनतत्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चवकव्रतचरोद्विज : ॥ इ० ॥

वकव्रती । पुं० वकव्रतचरे । वकव्रतवति ॥

वकाची । स्त्री० वकचिञ्चिकायाम् ॥

वकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वकुल : । पुं० शीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति० प्र० वृक्षे ॥ वङ्कते वकिगत्यर्थे । वा० उलच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ वकुलस्तु वरोऽनुष्ण : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रक्रिमिदन्तगदाप-

ह: ॥ पश्यवम् ।

वकुला । स्त्री॰ कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वकूल: । पुं॰ वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री॰ वलाकाभिदि ॥ वातावर्ज्जितशाखायाम् ॥

वकोट: । पुं॰ शुक्लवायसे । वके ॥

वठर: । पुं॰ अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्वन्धु: । पुं॰ नीलीवृक्षे ॥

वणिग्भाव: । पुं॰ सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव: । ष्यञ् ॥

वणिग्वह: । पुं॰ उष्ट्रे ॥

वणिक्॰ग् । पुं॰ वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते पण॰ । पणेरिज्यादेश्चव: ॥ वैश्ये ॥

वणिक् । स्त्री॰ वणिज्यायाम् ॥

वणिज: । पुं॰ ववाद्येकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ: कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ: स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न॰ वाणिज्ये । वृत्त्यन्तरे ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति॰य: इतिकाशिका । भाष्ये तु॰दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्येव ॥

वणिज्या । स्त्री॰ वाणिज्ये ॥ वृत्त्यन्तरे वणिजांभाव: । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य: वणिज्याशब्द: स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग: ॰ भावएवाचप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव: । भाष्ये तुवार्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्म्मणि ॥

वण्ठ: । पुं॰ असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ॰ इ॰ भा॰ ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥

वण्ड: । त्रि॰ विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा इ॰ भा॰ ॥

वदर: । पुं॰ कोलिपादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन: । त्वचाविस्फोटशमनीवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति॰छिन्नस्यापिपुन: प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा॰ अर: ॥ देवसर्षपवृक्षे ॥ कार्पासस्थास्थ्नि । विनौला॰ कपासिआ॰वाडवा॰ इ॰भा॰ ॥ न॰ कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या: फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति॰ स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे । झाडीवेर इ॰ झाडवेरी॰ इ॰ भा॰ ॥ गोपगोण्टायाम् ॥ वदरमात्रे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री॰ भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० गृष्टौ । वराहकान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ॥

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न० तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थस्य लुप् ॥

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणांसमूहे ॥ वृक्षादिभ्य : खण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृक्षे ॥

बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ बध्यते स्म । वधबन्धने । क्त : ॥ मोहादावृते० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंत्रितेसंसारिजीवेपशौ ॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वावालाश्मभिर्वापिहितंयथावत् । सञ्चीयते तस्यमल : सदोषात् शनै: शनै : शङ्करवच्चनाडाम् ॥ निरुध्यते तस्यगुदेपुरीषंनिरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंबद्धगुदंबदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ॥

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्यस : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० त्रिविधराजाम्रान्तर्गतात्युत्तमाम्रे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । बाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनतत् कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

बद्धशिखा। स्त्री० उच्चटौषधौ॥

वध:। पुं० प्राणवियोगफलकव्यापारे। प्रमापणे। मारणे॥ हननम्। हन०। हनश्चवधइत्यप्॥ पुण्यप्रदवधस्तुयथा। एकस्ययचनिधनेप्रवृत्ते दुष्टकारिणाम्। बहूनांभवति क्षेमंतस्यपुण्यप्रदोवध:॥ एकास्तेयीसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पग:। आत्मानंघातयेद्यस्तुतस्यपुण्यप्रदोवध:॥ इति॥ अपिच, नैकस्यार्थेबहून्हन्यादितिशास्त्रेषुनिश्चय: एकंहन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्याय:। पारिभाषिकवधस्तु। वपनंद्रविणादानंस्थानान्निर्यापणं तथा। एषहिब्रह्मबन्धूनांवधोनान्योस्तिदैहिक:॥ इ०॥ करचरणादिच्छेदनादिरूपेताडने॥ सप्तमतारायाम्॥

वधक: पुं० व्याधे। मृत्यौ॥ वधकर्त्तरि। वद्धक० इ० भा०॥ त्रि० हिंस्रे॥ हन्ति। हन०। ण्वुल्। बहुलंतणीतिण्वुल्लिबधादेश:॥ वधहिंसायांवा। तदा० जनिवध्योश्चेतिवृद्धिनिषेध:॥

वधत्रम्। न० आयुधे॥ वध्यतेऽनेन। वध०। अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन्॥

वधस्थली। स्त्री० वधस्थाने॥

वधस्थानम्। न० आघातने। सूनायाम्॥ बधस्यस्थानम्॥

वधाङ्कम्। न० कारावेश्मनि॥

वधार्ह:। त्रि० हननयोग्ये॥ वध्ये॥

वधी। त्रि० वधकर्त्तरि॥

वधिर:। त्रि० एडे। श्रवणशक्तिहीने बहरा० इ० भा०॥ वाधिर्यनिदानन्तु। यदाशब्दवहंवायु: स्रोतआवृत्यतिष्ठति। शुद्धश्लेष्मान्वितोवापिबाधिर्यन्तेनजायते॥ औषधं यथा०। कर्णशूलेकर्णनादेबाधिर्ये क्ष्वेडएवच। चतुर्ष्वपिचरोगेषुसामान्यंभेषजंस्मृतम्॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवंतैलमेवच। कटूष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्वेदनापहम्॥ इ०॥ वाधिर्यंबालवृद्धोत्थं चिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत्। बध्नाति कर्णम्० बध्यते वा बन्धबन्धने। इषिमदिमुदीतिकिरच्॥ भिक्षुकलक्षणे॥ हितंमितंमनोरम्यं वच: शोकापहञ्चयत्। श्रुत्वायो नशृणोतीवबधिर: सप्रकीर्त्तित:।

वधोद्यत:। त्रि० परवधायोद्युक्ते। सन्नद्धे। आततायिनि॥

वध्य:। त्रि० वधार्हे। शीर्षच्छेद्ये॥ किन्त्वयानश्रुतंलोकेऽवध्या: शत्रुयोषित:। हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

वध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्याययथा । गोब्राह्मणंब्रह्मथापिसुप्तं वालंस्ववन्धुंललनांसुदुष्टाम् । कृतापराधानपिनैववध्याचार्यमुख्यादगुरवस्तथैवेति ॥

वध्यपाल : । पुं॰ कारागृहरक्षके ॥

वध्रम् । न॰ नागे । सीसके सीसा॰ इ॰भा॰ ॥ बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वध्री । स्त्री॰ वध्र्याम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । वरत॰ लाव॰ इ॰ भा॰ ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रन:षित्वान्ङीष्

बन्ध : । पुं॰ आदौ ॥ बन्धने ॥ अन्त : करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्॰अतत्त्वज्ञानात् सच॰प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात्त्रिविधउक्तास्तच्छद्व्याख्यानतोऽवगन्तव्य: ॥ पुनर्बन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्॰ साक्षादेवक्लेशहेतुत्त्वात्तीव्रोबन्ध : । द्वैतमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमक्लेशरूपत्वाच्चमृदुबन्धइति ॥ वध्यतेऽनेनवा । बन्ध॰ । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिबन्धने ॥ अनेकान्तवादिमतेतु॰ नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्बन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणस्तैवबन्धो जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धं यथाक्षिप्तं जलाशये । अलाबुकमधोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधान्जल्पन्तिकण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन्परिचीनमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशै : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकारेरतिबंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्ठोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच हिल्लोलोनरसिंहोपिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्दे द्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपिबंधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशक: । केयूर: प्रियतोषश्चतत : समरदस्तथा । ततश्चैकपदोज्ञेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभवश्चैवततोनुरतिसुन्दर : ॥ ऊरुपीडस्मरचक्रौततश्चोरुक्रम : स्मृत : । वेष्टकोहंसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्बंधा:स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ एंसांकराश्चैवकथितास्तुक्रमात्तत: ॥

बंधक: । पुं॰ विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न॰ आधौ । यदुत्तमर्णायभूम्याद्याधीयतेतत्र ॥

ऋणग्रहणायस्थापितेवस्तुनि ॥ बध्नाति । बंध० । ण्वुल् ॥

बंधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् बध्नातिमनोयत्र । बंधबंधने ॥ ण्वुल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न० बधे ।, बंधनक्रियायाम् । । उद्दाने । बंधे । बांधना० हू० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेहमित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशंतमात्मानमप्रकाशः कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभासीत्युक्तिर्वचनं० यत्प्रकाशैकबंधना० यस्यप्रकाशस्वरूपप्रकाशएकएवबंधनंनिमित्तंयस्याः सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारस्यप्रकाशानुभवनिमित्तत्वादित्यर्थः । तंप्रकाशंस्वयमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथंस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थः ॥ त्रि० प्रसित्याम् । बंधनसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनम्महत् । दारुभेदनिपुणोपिषडङ्घ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कजवद्धइति ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध० । ल्युट् ॥

बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥

बंधनालयः । पुं० कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलयः ॥

बंधस्तम्भः । पुं० आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥

बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

बंधुः । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सन्त्यागासहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्यः ॥ सम्बन्धिनोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोयः बध्यतेऽस्मिन्जातिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्युः ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने वर्णवृत्तान्तरे ॥ भत्रयशोभितसङ्गतकर्णः शुद्धसुसङ्गतपङ्क्तिकवर्णः । पन्नगराजनिवेदितबंधू राजतिभूपतिससदिबंधुः ॥ यथा । भच्चितवासरनायकचन्द्रः कामिसमूहसमाहिततन्द्रः । दर्शितलोलतडित्करवालः सोयमुपैतिघनाघनकालः ॥

बंधुजीवः । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्याह्निके । दुपहरिया० फूल० हू० भा० ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

बंधुजीवकः । पुं० बंधूके ॥ स्वा० कः ॥

बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूहः । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

बंधुरः । पुं० स्त्रीचिह्ने ॥ तैलकल्के ॥ बंधूके ॥ बधिरे ॥ हंसे ॥ बिडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे ॥ बंधने ॥

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध० । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं० भूम्नि०सक्तुषु ॥

वंधुरा ; स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

वंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ वंधून्लाति । आतद्रुतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

वंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०इ०भा० ॥ पेयासाल०इ०गौ०भा० ॥ न० पुष्पवृक्षवि० । रक्तके । वंधुजीवके । दोपहरिया०मझनिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ वंधूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । वंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खधूपे । वन्धूक०इ०भा० ॥ यथा । वंधूकोवंधुजीवेस्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

वन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीवकतरौ । विजयसार० इ० भा० ॥ वन्धूकस्त्वेवपुष्पाख्यश्च ॥ वीजके ॥

वंधूर : । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध० । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ वंधूरवंधुरौरम्येनम्रे हंसेतुवंधुरइतिरभस : ॥

वन्ध्य : । त्रि० अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते वृक्षादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ वृषलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचवृषलीज्ञेयावृषलीचमृतप्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । बाव्यालके ॥ वध्नाति । वंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यग्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

वन्ध्याकन्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

वभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

वभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले ॥ स्थूलपुच्छोरक्तनेत्रोवभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि० पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ विभर्ति० भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । कुर्भ्रश्चेति०कुर्द्वित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

वभ्रुज : । पुं० ब्राह्मणे ॥

वभ्रुधातु : । पुं० सुवर्णगैरिके ॥

वर : । पुं० जामातरि ॥ वृतौ ॥ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिङ्गे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ वालके ॥ पार्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मंनागिष्टे वरंक्लीवेकेचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि० । श्रेष्ठे ॥

वरा । स्त्री० फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥

वद्यापक : । पुं० पांशुचामरे ॥

वर्ब्बट : । पुं० राजमाषे ॥

वर्वटी । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥

वर्वणा । स्त्री० बृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्चान्तस्थादिवर्वणाम् ॥

वर्ह : । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ ॥ पचाद्यच् ॥ वर्हतेवा । वर्हहिंसायाम् । घञ् ॥

वल : । पुं० हलायुधे । वलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ यस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रअतलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोवलोनामवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । षण्णवत्योयेवसृष्टामायासर्वार्थसाधिकाः । मायाविनोयास्वसद्योधारयंतिचकाश्चमैति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुणद्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुष्मे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ वाहुबलमनोबलोपायबलबंधुबलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्षड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकं बलमितिभेदात् । तच० मित्राटवीबलंचैवमौलंभृत्यबलंतथा । सर्वमेतद्बलंग्राह्यं वर्ज्जयित्वाद्विषद्बलम् ॥ हस्तिनीति : । देहसामर्थ्ये ॥ परपरिभव निमित्त शरीरगतसामर्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । स्वोचितेकार्येश्रमाभावप्रयोजकेदार्ढ्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तु बलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि० बलयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । अर्शआद्यच् । वलते० वलतिवा० वल्यतेवा० अनेन । वलसम्बरणे० वलप्राणनेवा । पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वादृद्ध्यभाव : । पुंसीति० घोवा ॥ वलतेऽनेन । खनोघचेतिघोवा ॥ पारिभाविकबलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिबुद्धिसत्त्वधनानि च । तप : सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंबलम् ॥ अपिच । अवलस्यबलंरा

ज्ञावालस्यरुदितंवलम् । वलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतंवलम् । अपिच० ब्र० । क्षत्रियाणांवलंयुद्धंव्यापारस्यवलंविशाम् । भिक्षावलंभिक्षुकाणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांवलंहरिः । हिंसावलंखलानाञ्च तपस्याचतपस्विनाम् ॥ वलंवेशश्चवेश्यानांयोषितांयौवनंवलम् । वलंप्रतापोभूपानांबालानांरुदितंवलम् ॥ सतांसत्यंवलंमिथ्यावलमेवासतांसदा । अनुगानामनुगमः स्वल्पस्वानाञ्चसञ्चयः ॥ विद्यावलंपण्डितानांवाणिज्यंवणिजांवलम् । शश्वत्सुकर्म्मशीलानांगाम्भीर्य्यंसाहसंवलम् ॥ धनंवलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषतः । वलंविवेकः शान्तानांगुणिनांवलमेकता ॥ गुणोवलञ्चगुणिनांचौराणांचौर्य्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापथ्यमधर्ममृणिनांवलम् ॥ हिंसाचहिंस्रजन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वरशापौसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ बलंधर्म्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसेवनम् । वलंस्तवःस्तावकानांब्रह्मचब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचारोन्यासः सन्न्यासिनांवलम् । पापंवलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्वलम् ॥ पुण्यंवलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्वलम् । फलंवलञ्चवृक्षाणांजलधीनांजलंवलम् ॥ जलंवलञ्चसस्यानांमत्स्यानांचजलंवलम् । शान्तिर्वलञ्चभूपानांविप्राणाञ्चविशेषतः ॥ इ० ॥

वलक्षः । पुं० शुक्लवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

वलक्षगुः । पुं० चन्द्रे ॥

वलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे ॥ सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ ॥ वलेजातम् । जनी० । डः ॥ त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ वलजन्ये ॥

वलजाः । स्त्री० वल्गुदर्शनायाम् । वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्याम् ॥

वलदः । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्म्माङ्गहोमाग्नौ ॥ त्रि० वलदातरि ॥

वलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

वलदेवः । पुं० वलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा । वलदेवंद्विवाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्निभम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुसलंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेलावन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ वलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

वलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ॥

वलप्रसूः । स्त्री० रोहिण्याम् । वलराममातरि ॥ वलस्यप्रसूः ॥

वलभद्रः । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ वलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ वलंभद्रंश्रेष्ठमस्य । वलेनभद्रइतिवा ।

॥ भगणे ॥

वलभद्रा । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ वलेनभद्रा ॥

वलभद्रिका । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ वलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ माषरोटिकायाम् ॥ चमसीरचितारोटी कथ्यतेवलभद्रिका । त्वचोष्णावातला वल्यादीप्ताग्नीनांप्रपूजिता ॥

वलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ वलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

वलभी । स्त्री० वडभ्याम् ॥ कूटागारे ॥

वलराम : । पुं० वलदेवे ॥

वलल : । पुं० वलदेवे ॥ वलंलाति । ला० । क : ॥

वलवत् । अ० अतिशये । निर्भरे ॥ वलमस्यास्ति । मतुप् ॥

वलवान् । त्रि० मांसले । अंसले । वलयुक्ते । वलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रवले ॥

वलवर्द्धिनी । स्त्री० जीवकौषधौ ॥

वलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥

वलविन्यास : । पुं० व्यूहे ॥ वलस्य सेनायायुद्धार्थं देशविशेषे० विन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापनम् ॥

वलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ वलनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

वलस्थिति : । स्त्री० शिविरे ॥ वलस्य स्थिति : । वलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥

वलहा । पुं० श्लेष्मणि । कफे ॥

वला । स्त्री० वाट्यालके । वाडियाला० इ० गौ० भा० ॥ वलाचतुष्टयस्यनामादियथा । वलावाट्यालिकावाट्याश्चैववाट्यालकोऽपिच । महावलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिवलाऋष्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागवलाझषाहृस्वागवेधुका ॥ वलाचतुष्टयंशीतंमधुरंवलकान्तिकृत् । स्निग्धंग्राहिसमीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ वलामूलत्वचश्चूर्णं पीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हरेन्महावलाकृच्छ्रं०भवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिवलामोहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पीसंमांसाविललावला । श्वेतवाडियाला० इ० गौ० भा० ऋष्यप्रोक्तात्वतिवला पीतपुष्पीमहावला । पीतवाडियाला० इ०गौ०। भा० ॥ स्निग्धायुष्यावलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ वलति । वलसंवरणे । पचाद्यच् । वलमस्त्यस्या : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरोत्तम । वलामतिवलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

वलाधिक्यञ्चवलाया : फलम् । पतिवलायास्तुफलंमन : सङ्कल्पमात्रेणालौकिकार्थसाधनमित्यनयोर्विशेष : ।।

वलाका । स्त्री० बकजातिविशेषे । बिसकण्ठिकायाम् । बगुली० इ० भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव सर्वदानियत: ।। व..ते । वलसंवरणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसाधु : ।। वलेनअकतिवा । अक कुटिलायांगतौ । अच् । वलाकाश्वकादङ्क्तौस्याद्बलाकाशलकोपि च । सारसहंसबलाकाचक्रक्रौंचादयोजलेप्लवनात् । प्लवसंज्ञा : कथितास्तेतन्मांसंगुरूष्णंचवलदायि ।। अन्ये बकबलाकाद्यागुरव : प्राणिभक्षणात् ।।

वलाकी । त्रि० वलाकावति ॥ वलाका अस्तिअस्यअस्मिन्वा । व्री०इनि: ॥

वलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ।।

वलाट : । पुं० मुद्गे ॥

वलात् । अ० हठादर्थे । यथा । वलात्सन्दूषयेद्यस्तुपरभार्यांनर : क्वचित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधोभवेत्स्त्रिया : ।।

वलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ।। वलादितिनिपातोहठे० इ० स्वामी ।। वलात्करणम् । भावेघञ् ।। वद्ध्वास्वगृहमानीयताडनाद्यैरुपक्रमै : । ऋणिकोदाप्यते यत्रवलात्कार : प्रकीर्तित : ।।

वलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डयाम् ॥

वलाद्या । स्त्री० वलायाम् ।।

वलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्यैकस्मिन्सेनानायके ।।

वलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । विषापहायाम् ।। वलामोटाकटुस्तिक्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्रव्रणान्रक्षोनाशयेज्ज्वालगर्दभान् ॥ सर्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशिनी । जयंसर्वत्रकुरुतेधनदासुमतिप्रदा ।।

वलाय : । पुं० वरुणद्रुमे ॥

वलाराति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ॥ वलस्यासुरस्यअराति : शत्रु : ॥

वलालक : । पुं० पानीयामलके ॥

वलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ॥

वलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ॥

वलास : । पुं० कफे ॥

वलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥ वारिवाहकोवलाहक : । पृषोदरादित्वात्पूर्वपदस्यव : उत्तरपदादेश्चलत्वम् ॥ वलाकाभिर्हीयतेगम्यते । ओहाङ्० गतौ० पृ० ॥ वलेनहीयतेवा । क्वुन् ॥ गिरौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ नागविशेषे ॥ मुस्तके ॥ श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ॥ रमागर्भोद्भव

कल्किदेवपुत्रे ॥

वलाह्वकन्द : । पुं॰ गुलञ्चकन्दे ॥

वलि: पुं॰ दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेंट॰ इ॰ भा॰ ॥ पूजासामग्राम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिबंशोद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ बलिबैश्वनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते॰ बल्यते वा । बलप्राणने॰ बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइम् ॥ वलनम् । बलदाने । वलते वा । खनिकषीति॰ इर्वा ॥ यद्वा । बलि : सौत्र : । अस्य॰ वर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये॰ इतिवलिरादेश : ॥

वलि : । स्त्री॰ जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलि : शस्त्रमृत्यु : स्त्रीभोगीद्विवलि : स्मृत : । त्रिभिराचार्यइत्याहुश्चतुर्भि:स्याद्बहुप्रज : ॥ अवलिस्तुनृप: प्रोक्तोयज्वादानैक तत्पर : । विषमावलयोयेषु ते चागम्याभिगामिन : ॥ ऋजव्यस्तुवलयोयेषु ते नरा: सुखभागिन : ॥ इति ॥ गन्धर्के ॥ गुदाङ्कुरे ॥

वलिकम् । न॰ पटलप्रान्ते ॥

वलिकर : । त्रि॰ वलिकर्त्तरि ॥ वलिंकरोति । दिवाविभेतिट : ॥

वलिका । स्त्री॰ अतिवलायाम् ॥

वलिक्रिया । स्त्री॰ इष्टदेवतापूजाविधौ ॥

वलित : । त्रि॰ वेष्टिते ॥

वलिदानम् । न॰ देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्वकच्छागादिपशुघातने ॥ वलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥

बलिध्वंसी । पुं॰ विष्णौ ॥ बलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनि : ॥ बलिनापूजादिना॰ अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥

बली । पुं॰ बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कंदवृक्षे ॥ त्रि॰बलवति । उपचिते । मांसले ॥ वलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥

वलिन : । त्रि॰ बलिभे । श्लथचर्मवति ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

बलिनन्दन : । पुं॰ बाणासुरे ॥

वलिनी । स्त्री॰ वलायाम् । बाट्यालके ॥ वलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुवन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥

वलिपुष्ट : । पुं० काके ॥ वलिनापुष्ट : ॥

वलिपोट्की । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

वलिप्रिय : । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

वलिभ : । त्रि० वलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥

वलिभुक् । पुं० वायसे ॥ वलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥

वलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बलेर्मंदिरमत्र ॥

वलिमुख : । पुं० वलिमुखे ॥

वलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ वलिनोमत्स्यान्० श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥

बलिष्ठ: । त्रि० बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । बलशब्दान्मतुवन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तं विनापूताच्चैवशुद्धमानसा । अकामायावलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥

बलिष्णु : । त्रि० अपमानिते ॥

बलिसद्म । न० रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥

वलिहा । पुं० विष्णौ ॥

वली । स्त्री० वलौ । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

वलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांची०इ०गै०भा० ॥ परावली०इ०भा० ॥ वलति । आवृणोतिभित्त्यादि । वलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥

वलीमुख : । पुं० वानरे ॥ वलीयुक्तंमुखमस्य ॥

वलीयान् । त्रि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥

बलीवर्द : । पुं० वृषे । वैल०वरध०वर्धा०इ०भा ॥ वरणम् । वरईप्सायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईप्सवर्च०ईवरौ । तौददाति । आतइतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतइनि: । बलीचासौ०ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथामात्स्ये । बलीवर्दसमारूढः शृणुतस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे ॥ सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥

वलु : । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥

बलूक : । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ वलते । वल० । वलेरूक : ॥

वलूल: त्रि० बलवति ॥ बलंनसहते । बलादूल : ॥

वल्मिक : । पुं० न०वल्मीके ॥

वल्मीकि : । पुं० न०वल्मीके ॥

बल्मीक : । पुं० न०वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बावो०इ०भा० ॥ न० रोग

विशेषे । अश्लक्षणं । यथा । ग्रीवांसकक्षाकरपाददेशेसन्धौगलेवात्रिभिरेवदोषैः । ग्रन्थिः सवल्मीकवदक्रियाणांजातः क्रमेण वगतप्रवृद्धिः ॥ मुखैरनेकैः स्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीकिमुनौ ॥ वलन्तेप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्नन्तोनिपातितः ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकि: । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्य: । पुं० वुद्धभिक्षुके । श्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० वलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्ल: । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जे परिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लक: । पुं० निष्पावे । राजशिम्व्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल०, क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ सल्लकीवृक्षे ॥

वल्लभ: । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽश्वगवाध्यक्ष दूतिस्वामी ॥ वल्लते० वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपाल:) वल्लभपालक:) । पुं०) उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लुरे ॥

वल्लरि: । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कय: । पुं० तरुणवत्से । बहिडा० डु० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० । बाखडी० डु० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्सः० सोस्त्यस्याः । अतइनिठनावितीनि: । अट्कुप्वाङिति णत्वम् । ङीप् ॥

वह्नि: । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ षवयोरभेदः ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्चेत्युः ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्० पाक्षिकोङीषभावः । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

वंहुक: । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

हे । जलखातके ॥ त्रि॰वहुभि:क्रीते ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन् ॥

वहुकण्टकः । पुं॰ क्षुद्रगोक्षुरे । यवासे । हिन्ताले ॥

वहुकण्टका । स्त्री॰ अग्निदमन्याम् ॥

वहुकण्टा । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥

वहुकन्दः । पुं॰ शूरणे ॥

वहुकन्दा । स्त्री॰ कर्कस्याम् ॥

वहुकरः । पुं॰ वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥ त्रि॰ खलपूः ॥ स्त्रियांवहुकरा ॥ वहुकार्यकर्तरि । वहुकरोतिभुवंसंमार्ष्टि । किंयत्तद्वहुषुकृञोज्विधानमित्यच् ॥

वहुकरी । स्त्री॰ वहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् । सम्मार्जन्याम् ॥

वहुकर्णिका । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

वहुकूर्च्चः । पुं॰ मधुनालिकेरके ॥

वहुक्षमः । पुं॰ वुद्धे ॥ वहुक्षमते । क्षमूष्॰ । ईचिक्षमिभ्याञ्चेतिणः ॥

वहुगन्धम् । न॰ त्वचे । पुं॰कुन्दुरुके ॥

वहुगन्धदा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् ॥

वहुगन्धा । स्त्री॰ चम्पकलिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

वहुगर्ह्यवाक् । त्रि॰ कुत्सितवहुवादिनि । जल्पाके । वहुगर्ह्यावागस्य ॥

वहुग्रन्थिः । पुं॰ झावुके ॥ वहवोग्रन्थयोयस्मिन् ॥

वहुच् । पुं॰ प्रत्ययविशेषे ॥ सचप्रकृतेःपूर्व्वंभवति॰ प्रकृतेर्लिङ्गंचभजतेः । स्यादीषदसमाप्तौतुवहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

वहुच्छिन्ना । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥

वहुतन्त्रीः । त्रि॰ वहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । वहुतन्त्रीःकायः । वहुतन्त्रीग्रीवा । वहुतन्त्रिशरीरम् । वह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे॰ङ॰नकप् ॥

वहुतन्त्रीकः । पुं॰ वहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । वहुतन्त्रीकः पटः । वहुतन्त्रीकावीणा । वहुतन्त्रीकंवासः । वह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

वहुतरकणिशः । पुं॰ रागीधान्ये ॥

वहुता । स्त्री॰ वहुत्वे ॥

वहुतिक्ता । स्त्री॰ काकमाच्याम् ॥

वहुतिथः । त्रि॰ वहुसङ्ख्याके ॥ वहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । वहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

वहुतृणम् । न॰ तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तंतृणम् । विभाषासुपोवहुच्पुरस्तात् ॥

वहुत्वम् । न॰ वहुतायाम् ॥ वहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

वहुत्त्वक् :
वहुत्वक् पुं॰ ☞ भूर्जद्रुमे ॥

वहुदुग्धः । पुं॰ गोधूमे ॥

वहुदुग्धा । स्त्री॰ वञ्जुलायाम् । वहुक्षीरायांगवि । वहुदुग्धंयस्याम् ॥

वहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥

वहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ वहव : प्रकारा:। सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥ यद्वा । वहुवारान्०इति० क्रियाभ्यावृत्तिगणने० विभाषावहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । वहुधावहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥

वहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यंप्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहृतंवित्तंवहुधान्येवरानने ॥ १२ ॥ अतिशय धान्यविशिष्टे ॥

वहुधारम् । न० वज्रे ॥

वहुनाडि : । त्रि० काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्गइतिनकप् ॥

वहुनाडीक : । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ वह्व्योनाड्योयस्मिन् । कप् ॥

वहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥

वहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ वहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाख्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणो हरेरितिपुराणोक्ते : ॥

वहुपट : । त्रि० ईषदूनेपटौ ॥ वहुषुकर्मसुदक्षे ॥

वहुपत्र : । पुं० पलाण्डौ न० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपत्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥

वहुपत्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम ॥ महाशतावर्याम् ॥

वहुपत्री । स्त्री० खिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ वतुकाकायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥

वहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

वहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

वहुपात् । पुं० वटवृक्षे ॥ वहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

वहुपाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

वहुपुत्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥

वहुपुत्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

वहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

वहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

वहुपुष्पिका । वहुपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

वहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥

वहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

वहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ वहुप्रददाति । प्रेदाज्ञइतिक : ॥

वहुप्रसू : । स्त्री० क्षमिलायाम् । वहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

वहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

कङ्कते ॥ तेज : फले ॥

वहुफला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ क्षविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

वहुफलिका । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

वहुफली । स्त्री० आमलक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

वहुफेना । स्त्री० सातलायाम् ॥

वहुवल : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० अतिशय वलयुक्ते ॥

वहुमञ्जरी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

वहुमत : । त्रि० वहूनांसम्मते ॥ नात्यन्तंसंस्कृतेनैवनात्यन्तंदेशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेवहुमतोभवेत् ॥

वहुमल : । पुं० सीसके ॥ त्रि० अनेकमलयुक्ते ॥

वहुमार्ग : । पुं० न० चत्वरे ॥ वहूनां मार्ग : समाहारोवा । त्रि० अनेक पथयुक्ते ॥

वहुमूर्ति : । स्त्री० वनकार्पासि ॥ त्रि० नानाकारे ॥

वहुमूर्द्धा । पुं० विष्णौ ॥

वहुमूल : । पुं० इक्कटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि० अनेकमूलयुक्ते ॥

वहुमूलक : । पुं० इक्कटे ॥ न० उशीरे ॥

वहुमूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥

वहुमूली । स्त्री० माकन्याम् ॥

वहुमूल्य : । त्रि० महाधने । महार्घवस्तुनि ॥

वहुयाज्य : । पुं० अनेकयजमाने ॥ वहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥

वहुरम्भिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

वहुरसा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

वहुरुहा । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

वहुरूप : । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले । केशे ॥ वुद्धप्रभेदे ॥ वालयुवादिरूपे देवनरादिरूपेजीवे ॥ वहुरूपइवभातिमाययावहुरूपया । रममाणोगुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते ॥ नानाकृतिगम्यत्वात्० वहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि० नानारूपयुक्ते ॥

वहुरूपक : । पुं० जाहकजन्तौ ॥

वहुरूपा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वहुरेखा । स्त्री० प्रचुरदीर्घचिह्नायाम् ॥ वहुरेखायुक्तायाःस्त्रियादोषोयथा । रेखाभिर्वहुभि : क्लेशंस्वल्पाभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभिःप्रेष्यतांव्रजेत् ॥

वहुरेता: । पुं० व्रह्मणि ॥

वहुरोमा । पुं० मेषे ॥ त्रि० लोमशे ॥

वहुल : । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न० विहायसि । आकाशे ॥ सित मरिचे ॥ त्रि० प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ वहून्पदार्थान्लाति । ला० । आतो

नुपेतिकः ॥ बहूनिबीजानिलातिवा ॥

बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छदः । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलवणम् । न० औषरके ॥

बहुलवल्कलः । पुं० भूर्ज्जे ॥ चारे पियाले ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे ॥ टाप् ॥

बहुलाः । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुलस्यभावः । इमनिच् ॥

बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुच्छधान्ये धान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेच्विः । अस्यच्वौ ॥

बहुवचनम् । न० येनबहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचेःकरणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या समासः ॥

बहुवल्कः । पुं० प्रियाले ॥

बहुवल्ली । स्त्री० डोडिक्षुपे ॥

बहुवारः । पुं० उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मातके । लसोडा० दू० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्तः केश्यश्चकफपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भिरूक्षंपित्तकफास्रजित् । तत्पक्वं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥

बहुवारकः । पुं० श्लेष्मातके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । वृञ्० । णिजन्तः । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

बहुविधः । त्रि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥

बहुबीजम् । न० गण्डगात्रे । आतृप्ये ॥

बहुवीर्यः । पुं० बिभीतके ॥ तण्डुलीयशाके ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ॥

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुव्रीहिः । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधाने समासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपदः । बहुपदः संख्योत्तरः० संख्योभयपदः० दिगन्तराललक्षणः व्यतिहारलक्षणः सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् ॥ त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशत्रुः । पुं० चटके ॥

बहुशल्यः । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ॥

बहुशः । अ० भूरिशइत्यर्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

बहुशाखः । त्रि० अनेकभेदे ॥

बहुशालः । पुं० स्नुह्याम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥

बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्ततिः । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

वेदुवांस० डू० गौ० भा० ॥ त्रि० अनेकसन्तानवति ॥

वहुसम्पुट : । पुं० विष्णुकन्दे ॥

वहुसार : । पुं० खदिरे ॥

बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

वहुसू: । स्त्री० शूकर्याम् ॥ वहुप्रसवायाम् ॥

वहुसूति : स्त्री० परेष्टुकायाम् । बह्वपत्यायांगवि ॥ वह्वीसूतिर्यस्या : ॥ वहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

वहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नानाचरणशीलायाम् ॥

वहुस्वन : । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेकशब्दयुक्ते ॥

वह्वपत्य : । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी । त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वाशाविशिष्टे ॥

बह्वी । स्त्री० वह्वर्थे । बह्वादित्वान्ङीष् ॥

वह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० सूक्तविशेषे ॥

वह्वृच : । पुं० ऋग्वेदिब्राह्मणे ॥ वह्वाऋचोऽध्येतव्यायेन । ऋक्पूरित्य : ॥

दवह्वृची । स्त्री० अध्वर्य्याम् । अध्वर्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ वह्वाऋचोऽध्येतव्यायया सेतिविग्रह : । अनृचवह्वृचावध्येतर्य्येवेतिवचनात् ० ऋक्पूरित्यप्रत्यय : समासान्त : । यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम् ० तथापिपुराकल्पे ह्येतदासीत् । यथा । पुराकल्पेषु नारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवचनं तथेतियमवचनात् ॥ गोत्रञ्च चरणै : सहेतिजातित्वान्ङीष् ॥

वा । स्त्री० गते ॥ गन्धने ॥ तन्तुसंताने ॥

वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ वाहते । वाहृ प्रयत्ने । ओष्ठ्यादि : । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातितम् ॥ त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रियाविशेषणेऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाण : । पुं० पक्ष्ययवर्गे ।

वाणि : । स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥

वाणिज : । पुं० वणिजि ॥ बाडवाऽग्नौ ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्चव : । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ॥

वाणिजक : । पुं० वणिजि । वाडवाग्नौ । धूर्त्ते ॥

वाणिज्यम् । न० सत्यानृताख्यवैश्यवृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रयादिलक्षणे वणिजकर्म्मणि । वणिजांकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

त्‌ ष्यञ् ॥

बाणिनी । स्त्री॰ नर्त्तक्याम् ॥ छेकायाम् । मत्तयोषायाम् ॥ बिदग्धवनितायाम् । अवश्यं बणति । बणशब्दे । आवश्यकेति॰ ग्रह्यादित्वाण्णिनिः । बवयोरैक्यं ॥

बाणी । स्त्री॰ बाण्याम् ॥

बाध: । पुं॰ प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थनिवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्वप्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाववत्पक्षे ॥ य॰ । ह्रदोवह्निमान् ॥

वाधक: । पुं॰ प्रतिबंधके ॥ आधिक्यं वाधकत्वे हेतु: । वाधते । बाधृ॰ । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारक: । चतुर्विधोवाधक: स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषित: ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रं विधानत: । एतेषांपूजनं कार्यं जनै: सन्तानकाङ्क्षिभि: ॥ नि:सारणं स्थापनञ्चबलिदानं जपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणै: ॥ चतुर्विधोवाधकस्तु जायते ऋतुकालत: ॥ तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेरध: पार्श्वे स्तनेऽपिच । रक्तमाद्रीप्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मासमेकंद्वयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्र्या: नेत्रेहस्ते भवेज्ज्वालायोनौचैवविशेषत: । लालासंयुतरक्तञ्चषष्ठीवाधकयोगत: ॥ मासैकेनभवेद्यस्याऋतुस्नानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनि:स्यात् षष्ठीवाधकयोगत: ॥ इतिषष्ठ्या: ॥ उद्वेगोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । नाभेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुर: सतुवाधक: ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवेद्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचाङ्कुरयोगत: ॥ इतिचाङ्कुर: ॥ स्थूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीनता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुकालऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकुमारस्य ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि॰ बाधाजनके ॥

बाधनम् । न॰ पीडायाम् ॥ प्रतिबंधके ॥

बाधा । स्त्री॰ दु:खे । पीडायाम् ॥ निषेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चहल: ॥

बाधित: । पुं॰ हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभाव: प्रमाणेननिश्चित: स वाधित: । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्यत्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभाव: । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते॰इ-

तिबाधितत्वम्॥ त्रि॰ बाधायुक्ते ॥ पीडित्ते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

वाधिर्य्यम्। न॰ बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भावः। ष्यञ्॥ कर्णरोगविशेषे। तस्यनिदानम्‌बधिरेऽबलोकनीयम्। औषधन्तु। शुष्कमूलकशुण्ठीनां चारोहिङ्गुलनागरम्। शुक्तं चतुर्गुणंदद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत्॥ वाधिर्यंकर्णशूलश्चपूयस्रावश्चकर्णयोः। क्रमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात्॥

बाध्यः। त्रि॰ निराकरणयोग्ये। बाधितव्ये। बाधनीये॥ न्यूनत्वंबाध्यत्वे हेतुः॥

बांधकिनेयः। पुं॰ बंधुले। असतीसुते॥ कौलटेये॥ बंधक्या अपत्यम्। स्त्रीभ्योढकिकल्याण्यादित्वादिनङादेशश्च॥

बांधवः। पुं॰ मित्रे। सुहृदि॥ सगोत्रे। बंधौ। ज्ञातौ। स्वजने॥ बांधवास्त्रिविधाः। आत्मबांधवाः॰पितृबांधवाः॰मातृबांधवाश्चेति। यथोक्तम्। आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्ममातृष्वसुः सुताः। आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाह्यात्मबांधवाः॥ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः। पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयाः पितृबांधवाः॥ मातुः पितृष्वसुः पुत्रामातुर्मातृष्वसुः सुताः। मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया मातृबांधवाः॥ इति॥ बंधुरेव। प्रज्ञाद्यण्॥

बाभ्रवी। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥ पश्यवाभ्रवीम्॥

बारकः। पुं॰ अश्वगतौ॥ त्रि॰ निषेधके॥

बारकी। पुं॰ शत्रौ॥ चित्राश्वे॥ पर्णाजीविनि॥ पयोधौ॥

बारकीरः। पुं॰ द्वारग्राहिणि॥ बाडवे॥ यूकायाम्॥ वेणिवेधिन्याम्॥ नीराजितहये॥

बारणः। पुं॰ मतङ्गजे॥ न॰ प्रतिषेधे॥

वारबाणः। पुं॰ कञ्चुके॥

बार्बटीरः। पुं॰ रङ्गे। त्रपुणि॥ आम्रास्थ्नि॥ अङ्कुरे॥ गणिकासुते॥

वालः। पुं॰ कुन्तले। चिकुरे। कचे॥ ॥ अश्वस्यबालके। किशोरे॥ अश्वस्य वालधौ॥ इभपुच्छे॥ नारिकेले॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि॥ य॰। पञ्चवर्षो गजोवालः स्यात्पोतोदशवर्षकः। इति॥ पुच्छे॥ मत्स्यविशेषे॥ पुं॰ न॰ ह्रीवेरे। वर्हिष्ठे। उदीच्ये। वाला॰ इ॰ प्र॰ गन्धद्रव्ये। सुगन्धिवाला॰ इ॰ च॰ भा॰॥ त्रि॰ मूर्खे॥ अविवेकिनि। शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये। अल्पप्रज्ञे॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इतिकश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के । यथा । आषोडशाद्भवेद्वालोयावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र सुश्रुतः । ऊनषोडशवर्षस्तुनरोवालोनिगद्यते त्रिविधःसोऽपिदुग्धाशी दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् । दुग्धाशीवर्षपर्यन्तंदुग्धान्नाशीशरद्द्वयम् । तदुत्तरंस्यादन्नाशीएवंवालस्त्रिधामतइति ॥ अन्यत्राप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्वालस्तरुणस्ततउच्यते वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ० ॥ अनाथवालवृद्धानांरक्षिकाःसर्वदेवताः ॥ अथवालपरिचर्याविधिः । वालमङ्केसुखंदद्यान्नचैनंतर्ज्जयेत्क्वचित् । सहसावोधयेन्नैवनायोग्यमुपवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थम् । नाक्षिप्यस्थापयेत्क्रोडेनचप्रशयनेक्षिपेत् । रोदयेन्नक्वचित्कार्ये विधिमावश्यकंविना ॥ आवश्यकोविधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादिः । तच्चित्तमनुवर्त्तेततंसदैवानुमोदयेत् । संसेवितस्तनाएवंनित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ वालातपतडिद्वृष्टिधूमानलजलादितः । निम्नोच्चस्थानतश्चापिरक्षेद्वालंप्रयत्नतः ॥ वालस्यस्वभावहितान्याह । अभ्यङ्गोद्वर्त्तनेस्नानंनेत्रयोरञ्जनंतथा । वसनंमृदुयत्तच्चतथामृद्वनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृतिपथ्यानिवालस्यैतानिसर्वथा ॥ वालस्यकवलादेः समयमाह । कवलःपञ्चमाद्वर्षाद्विंशतेश्चैवमैथुनमिति ॥ वलति । वलप्राणने । ज्वलितीतिणः ॥ वाडते । वाडृआप्लाव्ये । पचाद्यज्वा ॥ यद्वा । वल्यते । वलसंवरणे । कर्मणिघञ् ॥ वालयति ण्यन्तात्पचाद्यज्वा ॥ ऊनैकादशवर्षस्यपञ्चवर्षाधिकस्यच । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तंविशुद्धये ॥ ततोन्यूनतरस्यास्यनापराधोनपातकम् । नचास्यराजदण्डोऽपिप्रायश्चित्तंनविद्यत इत्यङ्गिराः ॥

वालकः । पुं० शिशौ ॥ अश्वे ॥ हयवालधौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥ ह्रीवेरे । सुगन्धिवाला० इ० प्र० ॥ वालकंशीतलंरूक्षंलघुदीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगस्त्वतिसारहृत् । वलये । केशे ॥ निर्वले० ॥

वालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

वालक्रिमिः । पुं० केशकीटे ॥

वालक्रीडनम् । न० वालकखेलायाम् ॥

वालक्रीडनकः । पुं० कपर्द्दके ॥

वालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्ध-

संज्ञकेतापसान्तरे । नवान्नलब्धे पूर्व्वसञ्चितत्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजाता:बालखिल्या: ॥ येषां शास्ते बालखिल्या इतिस्मृते: ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भवत्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचासौगर्भिणीच ॥

बालगोपाल: । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्तिविशेषे ॥

बालग्रह: । पुं० बालकष्टदग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाश्चनाचारात्पीडयन्तिशिशुंयत: । तस्मात्तदुपसर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नत: ॥ ग्रहतेषांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथम: स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवती चैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशीतपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नवमोनैगमेयश्चप्रोक्ताबालग्रहाश्चमी ॥

बालचर्य्य: । पुं० स्विंदसेने ॥ कार्त्तिकेये ॥

बालजीवनम् । न० क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनय: । पुं० खदिरे ॥ बाला: तनया: पत्राण्यस्य ॥ बालकापुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यवेक्षणे । बालचिकित्सायाम् ॥

बालतृणम् । न० शष्पे । नवतृणे ॥ बालंतृणम् ॥

बालधि: । पुं० केशसंयुते०लाङ्गूले ॥ बालाधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणे

तिक्ति: ॥

बालपत्र: । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपत्रे ॥

बालपत्रक: । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ वन्दी० वैषी० हु० भा० । सिंति० हु० गौ० भा० । बालपाश्ये ॥ केशसमूहेसाधु: । तत्रसाधुरिति यत् ॥ बालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥

बालपुष्पिका । बालपुष्पी । स्त्री० ☞ यूथिकायाम् ॥

बालभद्र: ।) बालभद्रक:) पुं० विषभेदे । शाक्षवे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बालस्यौषधे ॥

बालभोज्य: । पुं० चणके ॥ त्रि० बालकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्द: । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वटस्यपत्रस्यपुटेशयानं बालंमुकुन्दंमनसास्मरामि ॥

बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूलकंबालकंरुच्यंस्वर्योष्णं पाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् । महत्तदेवरूक्षोष्णं गुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धं तदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

वालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥ वालाचासौमूषिकाच ॥

वालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतविशेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥

वालयज्ञोपवीतकम् । न० वालयज्ञोपवीते ॥

वालराजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥ पुं० वालकश्रेष्ठे ॥

वालरोगः । पुं० वालकस्यव्याधौ ॥

वालवायः । पुं० वैदूर्यप्रभवे० देशविशेषे ॥

वालवायजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

वालवासः । न० केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

वालवाह्यः । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि० वालकवहनीये ॥

वालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगुच्छे । प्रकीर्णके ॥ वालव्यजनमोजस्यं मक्षिकादीन्व्यपोहति ॥ वालकस्यव्यजने ॥

वालव्रतः । पुं० पञ्चचीरे । सिंहकेलौ । मञ्जुघोषे । पूर्वजिने ॥

वालसंध्याभः । पुं० अरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

वालसूर्य्यः । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥ न० वैदूर्यमणौ ॥

वालहस्तः । पुं० केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । वालधौ ॥ वालः० हस्तइव० दंशादिवारकत्वात् ॥

वाला । स्त्री० त्रुट्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ अम्बष्ठायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एकवर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा । वर्षमात्रातुवालास्यादितिवालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ वालाषोडशवार्षिकीत्युक्तेः ॥ शरदि ग्रीष्मकालेचवालाशस्याचहर्षदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेङीपिप्राप्ते ० अजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

वालाची । स्त्री० केशपुष्टा० इ० गौ० भा० प्र० वृक्षे । दुर्गपुष्प्याम् ॥

वालातपः । पुं० प्रथमोदितादित्यतापे ॥ कन्यार्कातपे ॥

वालार्कः । पुं० प्रातःकालिकेसूर्ये ॥ कन्याराशिस्थेसूर्ये ॥ यथा । शुष्कमासंस्त्रियोवृद्धावालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्यः प्राणहराणिषट् ॥

वालिः । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

वालिका । स्त्री० वालायाम् । कन्यायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ पत्रकाहलायाम् । पिञ्जोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । वाली० इति० भा० ॥

वालिखिल्यः । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां० क्रतोः षष्टिसहस्रसङ्ख्यकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गुष्ठपरिमाणाः ॥

वाली । पुं० ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रे वानरराजविशेषेसुग्रीवभ्रातरि ॥ नससङ्कुचितः पन्थायेनवालीहतोगतः । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वमाः ॥ त्रि० बालविशिष्टे ॥

वालिनी । स्त्री० अश्विनीनक्षत्रे ॥

वालिपुत्रः । पुं० अङ्गदे । तारेये ॥

वालिमा । पुं० वालतायाम् ॥ वालस्वभावः । पृ० इमनिच् ॥

वालिशः । त्रि० शिशौ ॥ मूर्खे ॥ वालिशस्यमन्त्रवेधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ वाडनम् । वाडृ० । इन् ।

वालिंश्यति । धो० घ्रातोनुपेतिकः॥

वालिश्यम् । न० मूर्खत्वे ॥ वालिशस्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥

वालिहन्ता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

वाली । स्त्री० सैंध्ये ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धे० अलङ्कारविशेषे ॥

वालीशः । पुं० मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥

वालुः । स्त्री० एलवालुकनाम्निगंधद्रव्ये ॥

वालुकम् । न० एलवालुके ॥ वलते । वलप्राणने । वा० उण् । स्वार्थेकन् ॥ पुं० पानीयामलके ॥

वालुका । स्त्री० सिकतासु । वालू० इ० भा० ॥ वालुकालेखनीशीता व्रणोरः क्षतनाशिनी ॥ टाप् ॥ कर्पूरे ॥ कर्कव्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

वालुकागडः । पुं० वालियामच्० इ० गौ० प्र० मत्स्ये । सिताङ्के ॥

वालुकात्मिका । स्त्री० शर्करायाम् ॥ त्रि० वालुकामये ॥

वालुकाप्रभा । स्त्री० नरकविशेषे ॥

वालुकामयः । त्रि० सैकते ॥

वालुकायन्त्रम् । न० औषधपाकार्थं यन्त्रविशेषे ॥ यथा । भाण्डेवितस्तिगम्भीरेमध्येनिहितकूपके । कूपिकाकण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्चपूरिते ॥ भेषजंकूपिकासंस्थंवह्निनायत्रपच्यते । वालुकायन्त्रमेतद्धियन्त्रतन्त्रबुधैः स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

वालुकास्वेदः । पुं० तप्तवालुकाभिस्तापने ॥ यथा । वातघ्नेप्रकृतेस्वेदान्कारयेद्द्रव्यनिर्मितान् । स्निग्धःस्वेदोनिषिद्धोऽत्रविनाकेवलवातजान् ॥ खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसंसिक्तवालुकास्वेदः । शमयतिवातकफामयमस्तकशूलाङ्गमर्दादीन् ॥ स्रोतमांसार्द्रवंक्षत्वानीत्वापात्रकमाशयम् । हत्वावातकफस्तम्भंस्वेदोज्वरमपोहति ॥ इ० भा० प्र० ॥

वालुकी । स्त्री० कर्कटीभेदे । बहुफलायाम् । स्निग्धफलायाम् ॥ वालुकीवातशमनीशीताहृद्याश्रमापहा । पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीनसौ ॥ स्याद्वालुकीशरदिवर्षगदोषक [illegible]न्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या

क्षिप्रं करोतिखलुपीनसमर्द्दं पक्वापक्वात्वतीव्रमधुराफलकारिणीच ॥ इ० रा० नि० ॥

वालुङ्का ।
वालुङ्की । स्त्री०)इर्वारौ । कर्कट्याम् ॥

वालूक : । पुं० विषप्रभेदे ॥

वालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चाणक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले ॥ वलिस्थिते । वल्यर्थे । पूजायोग्ये वलयेउपहारायहितम् । छदिरुपधिवलेर्ढञ् ॥ वलेरपत्यंवा । गृष्ट्यादित्वात्० ढञ् ॥

वालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् । वर्वरे । भार्ग्याम् ॥ वालेयस्यशाक: । गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् ॥

वालेष्ट : । पुं० वदरे ॥ त्रि० वालकाभिलषिते ॥

वालोपवीतम् । न० वालकपरिधानवस्त्रे । पञ्चावटे ॥

वाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामायणवक्तरि ॥ वल्मीकस्यनाकोरपत्यम् । वल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसाविति व्रह्मवैवर्त्तोक्तेर्वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौणमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधुरपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति० ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्याहु : ॥

वाल्मीकीय : । त्रि० वाल्मीकिसम्बन्धि

नि ॥ तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

वाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शैशवे ॥ तिथिवर्षमतंवाल्यमित्युक्ते : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामित्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानिनोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कुर्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिराहित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धानकुशलत्वे ॥ वालस्यभाव : कर्मवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहितादित्वाद्यक्वा ॥

वाष्प : । पुं० न० नेत्रजले । ऊष्मणि ॥ वाधतेनेत्रम् । वाध्० । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्यतल्पा : । इति पप्रत्यय : ॥ धातो : षादेशश्चनिपात्यते ॥ वाष्पमूष्माश्रु० इत्यमर: ॥

वाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रपर्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोषि । वांह० इ० भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । उद्बद्धवाहु : पुरुषोवधवन्धमवाप्नुयात् । दीर्घवाहुर्भवेद्राजा समुद्रवचनंयथा ॥ प्रलम्ववाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्गुणसंयुतम् । ह्रस्ववाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्तथा । वामावर्त्तभुजायेतुयेचदीर्घभुजानरा : ॥ संपूर्णवाहवोयेतुराजानस्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध्वभागे ॥ वाधते । वाध्० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिवाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घहकारान्तेतिकुहंस्याऽन्त्यस्य ॥ सगणे० पुं० ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

बाहुकः । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्यश्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि० बाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥ नौद्व्यचष्ठन् । स्त्रियाम्० । बाहुका ॥

बाहुकुण्ठः । त्रि० कुण्ठितबाहुयुक्ते । कुब्जे । दोर्गडौ ॥

बाहुकुब्जः । पुं० गरुति । पक्षे । पतत्रे । पङ्ख० इ० भा० ॥

बाहुजः । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि० बाहुजाते ॥ बाहुभ्यांजातः । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥ बाह्वोर्जातोबा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

बाहुत्राणम् । न० अस्त्राघातवारणार्थंबाहुवद्धलौहादौ । बाहुले ॥

बाहुदन्ती । पुं० इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैतवाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखितस्यर्षेर्भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्षणादाज्ञाबाहूच्छिन्नौ०तौचास्यांतपस्यतस्तस्यजाताविच्यतः ०बाहू० छिन्नौदत्तवतीलिखितस्यर्षेः । डुदाञ्० ; घातोनुपेतिकः ॥ यद्वा । बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । तेनावतारितत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ बाहुभूषणमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न० कक्षे । काख० इ० भा० ॥ बाह्वोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । बाहुभिर्युद्धम् ॥

बाहुलः । पुं० कार्त्तिकमासे । ऊर्ज्जे ॥ बहुलाकृत्तिका० तयायुक्तापौर्णमासी० बाहुली । बाहुलीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः सुते । यशोधरेये ॥ न० बाहुत्राणे ॥

बाहुलकम् । न० प्राचुर्य्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्विधंबाहुलकंवदन्ति ॥ बहुलस्यभावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

बाहुलेयः । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न० बहुत्वे ॥ बहुलस्य भावः । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धी । पुं० इन्द्रे ॥ बाह्वोःस्वीययोरेवशर्द्धोबलंयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्तवीर्यार्जुने ॥बाहूनांसहस्रम्० बिभर्त्ति ।

डुभृञ्। क्विप्। तुक्॥

बाहूबाहवि। अ० बाहुयुद्धे॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तम्। तत्रतेनेदमितिसरूपे०इतिबहुव्रीहौ० इच् कर्म्मव्यतिहारइतीच् समासान्तः। अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः। ओर्गुणः। अव्। तिष्ठद्गुप्रभृतिषुपाठादव्ययीभावादव्ययत्वम्॥

विटूरः। पुं० देशविशेषे॥ यत्रबालवायजः संस्क्रियते॥

विभित्सा। स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम्॥ भिदिर्०। सन् हलन्ताच्चेति किल्वाद्गुणाभावः। अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये० टाप्॥

विभ्यत्। त्रि० वेपमाने॥ बिभीतेःशतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः॥

विभ्राणः। त्रि० दधाने॥ भृञः कर्त्तरिशानच्॥

वीभत्सः। पुं० अर्जुने। पार्थे॥ त्रि० क्रूरे॥ घृणात्मनि॥ विकृते॥ रसविशेषे॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभत्सःकथ्यतेरसः। नीलवर्णोमहाकालदैवतोयमुदाहृतः॥ वधेर्निन्दायांसन्। भावे०घञ्॥ यद्वा। अप्रत्ययात्। वीभत्साऽस्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥ यद्वा। वीभत्सते० वीभत्स्यतिवाऽनेनवा। बधबन्धने। सन्नन्तः। मान्बधेत्यभ्यासदीर्घः। पचाद्यच्०घञ्०घोवा॥

वीभत्सा। स्त्री० वीभत्से॥

वीभत्सुः। पुं० अर्ज्जुने। विजये॥

बुकः। पुं० बुके॥

बुक्कः। पुं० छागे॥ न० अग्रमांसे। बुक्कायाम्॥ बुक्यते। स्वादुत्वात् मृग्यते। बुक्कभषणे। घञ्॥ हृदये॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभसः॥

बुक्कनम्। न० भषणे। श्वरवे॥

बुक्का। स्त्री० बुक्के। हृदयान्तर्गतमांसविशेषे॥ मेदःशोणितयोःसाराद्बुक्कयोर्युगलंभवेत्। तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्यमेदसः॥ हृदये॥

बुक्कारः। पुं० सिंहनादे केशरिध्वनौ॥

बुक्की। स्त्री० बुक्के॥

बुडिलः। पुं० ऋषिविशेषे। आश्वतराश्वौ॥

बुद्धः। पुं० लब्धवर्णे। विचक्षणे। विदुषि। पण्डिते॥ परमार्थदर्शिनि। ब्रह्मविदि॥ विष्णोरवतारविशेषे। सर्वज्ञे। सुगते। धर्म्मराजे। जिने। अजिनसुते। मुनीन्द्रे॥ यथा। ततःकलौसंप्रवृत्ते सम्मोहायसुरद्विषाम्। बुद्धोनाम्नाऽजिनसुतःकीकटेषुभविष्यति॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमाह। सर्वज्ञइतिसौगता:। निरावरणइतिदिगम्बरा:। लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका:। शरीरारम्भेवचेतनानि॰गौरोहंजानामीत्यादिज्ञानेन॰गौरवत्वज्ञानवत्वयो: सामानाधिकरण्यानुभवादितिचार्वाकाणांमतञ्च। तेषांमतेजगत: क्षणभङ्गुरत्वम्॥ नन्वस्तुक्षणभङ्ग: पूर्वपुञ्जाच्चोत्तरपुञ्जोत्पत्ति: तथाच पुञ्जविष्ठकुर्वद्रूपाख्यजातिविशेष:स्मरणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरामभद्र:॥ बुद्धानांदशविधमतभेदमाह। वदन्तिपुत्रआत्मेति १ दृढप्राकृतबुध्य:। देहआत्मेति २ चार्वाका॰इन्द्रियाण्यपरे ३ चते॥ तेऽन्येप्राण ४ स्ततोन्येतेमनआत्मेति ५ वादिन:। बुद्धिरात्मेति ६ बौद्धावै॰शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे॥ याज्ञिकायज्ञपुरुषंसर्वज्ञं ८ सौगताविदु:। निरावरणमाहुर्यंदिगम्बरमतानुगा:॥ चार्वाकास्त्वपिलोकानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १०। इत्यात्मप्रकाश:॥ त्रि॰ बुधिते। ज्ञाते। विदिते॥ प्रशस्ताबुद्धिरस्य। अर्शआद्यच्। प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाधकत्वात॥ यद्वा। बुद्ध्यतेस्म। बुधअवगमने। क्त:। दिवादिरनिट्॥ प्राबुद्धे॥

बुद्धद्रव्यम्। न॰ स्तौपिके। ओघा॰ इ॰भा॰॥

बुद्धवान्। त्रि॰ ज्ञातवति। ज्ञानिनि॥

बुद्धान्त:। पुं॰ जागरे॥

बुद्धि:। स्त्री॰ आत्मगुणे॥ सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानंबुद्धि:। साद्विधा। अनुभूति: स्मृतिश्च। यथा। विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधामता। अनुभूति: स्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा। प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे॥ इतिनैयायिकमतेबुद्धेर्विभागईरित:॥ अध्यवसायलक्षणायांमनीषायाम्। धिषणायाम्। धियि॥ अध्यवसायोबुद्धि: क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया। सर्वोव्यवहर्त्ता॰आलोच्य॰मत्वा॰अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य॰कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति॰ (‡) ततश्चप्रवर्ततइतिलोकसिद्धम्। तत्रकर्तव्यमितियोयंनिश्चयश्चितिसन्निधापन्नचैतन्यायाबुद्धे:सोऽध्यवसायोऽसाधारणव्यापार: तदभेदाबुद्धि: सचबुद्धेर्लक्षणम्। समानासमानजातीयव्यवच्छेदकत्वात्॥ तत्त्वातत्त्वविवेकसामर्थ्ये। महत्तत्त्वे॥ अन्त:करणे॥ निश्चयात्मिकायामन्त:करणवृत्तौ॥ बुद्धिरुपलब्धि

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् । नतुसाङ्ख्यानामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्वापरपर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् । तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभवसिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम् ज्ञानस्यभार्यायाम् । पश्यमेधाम् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुःषडिन्द्रियविचारिणी । अधिभूतञ्चमन्तव्यं ब्रह्मातत्राधिदैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । सत्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरितम् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानुपृच्छते । यथा । प्रवृत्तिंनिवृत्तिञ्च कार्याकार्येभयाभये । वन्धंमोक्षञ्च यावेत्तिबुद्धिः सापार्थसात्त्विकी । १ ॥ ययाधर्ममधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्यमेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धिः सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मंधर्ममितियामन्यतेतमसावृता । सर्वार्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतामसीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेऽस्यागुणाः पञ्चप्रकीर्तिताः । यथा । इष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसायः समाधिता । संशयः प्रतिपत्तिश्चबुद्धेःपञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानांवृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाशः॰ निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थः । व्यवसायः उत्साहः । समाधिता॰ चित्तवृत्तिनिरोधइत्यर्थः । संशयः॰ कोटिद्वयस्यपृथक्ज्ञानम् । प्रतिपत्तिः प्रत्यक्षादिप्रमाणवृत्तिः ॥ इतितट्टीका ॥ अस्याःसप्तगुणार्यथा । शुश्रूषाश्रवणञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापोहोऽर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः ॥ इति ॥ अस्यावृत्तयःपञ्च । यथा । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइति ॥ वुध्यतेऽनया । वुध॰ । क्तिन् ॥

बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्यवसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं बुद्धितत्वस्य॰सुखादयोपिपरिणामभेदाअचेतनाः॰पुरुषस्तुसुखाद्यननुषङ्गीचेतनः । सोयंबुद्धितत्ववर्तिनाज्ञानसुखादिनातत्प्रतिविम्बितस्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव भवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चिच्छायापत्त्याच॰अचेतनापिहिबुद्धिस्तदध्यवसायश्चचेतनइवभवति । उक्तञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चेतनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति ॥

बुद्धिधर्म्मः । पुं॰ धर्मादिषु ॥ धर्मोज्ञानंविरागऐश्वर्यम्॰सात्विकमेतद्रूपंतामसमस्माद्विपर्यस्तम् ॥

बुद्धिभेदः । पुं॰ बुद्धेर्विचालने ॥ बुद्धिरहमेतत्कर्म्मकरिष्ये॰एतत्फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्याः॰ भेदोविचालनम्॰अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

बुद्धिभ्रंसः। पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान्। त्रि० बुद्धियुक्ते। ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति। विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धेःप्राशस्त्यंनाम। शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा।ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः॥ प्रशंसायांमतुप्॥

बुद्धियुक्तः। त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति। समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोगः। पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूते निष्कामकर्मयोगे। आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यतेइति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृतः कर्मयोगः बुद्धियोगः ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोगः ॥

बुद्धिवित्। पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव। सुप्ते व्यभिचारात्०वेद्यस्यचघटवदतिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्तिः। स्त्री० धीशक्तौ ॥ बुद्धेः सम्पत्तिः ॥

बुद्धिसहायः। पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मतेः साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमयः। पुं० संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्येहिशाखाः स्कन्धादुद्भवन्ति संसारस्यच बद्धेः सकाशान्नानाविधाः परिणामाभवन्ति०तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्षः ॥

बुद्धीन्द्रियम्। न० ज्ञानेन्द्रिये। धीन्द्रिये ॥ तच्चेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति। बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च।यथाहमनुः। बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः। कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते ।। एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम्। यस्मिन्जितेजितावेतौभवतः पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धेः करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम्। सङ्कल्परूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम्। मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं। बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमानः। त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुदः। पुं० जलस्फोटे। वर्तुलाकारेजलविकारे। बुल्बुला० डू० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निर्नीचसेवापथेजलम्। वेश्यारागः खलेप्रीतिः षडेतेबुद्बुदोपमाः॥ गर्भस्थावयवविशेषे यथा। पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुददृष्टिः। त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

बुधः। पुं० विदुषि। विपश्चिति। दोषज्ञे। सति। पण्डिते ॥ विवे-

क्तिनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अधिष्ठानसाक्षात्कारेणनिवृत्तभ्रमे । आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतुर्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य वारेजातस्यफलम् । यथा । गुणीगुणज्ञः कुशलः क्रियादौविलासशीलोमतिमान्विनीतः । मृदुस्वभावः कमनीयमूर्तिर्वुधस्यवारेप्रभवोमनुष्यः ॥ सूर्यवंशीयदेवामीढनृपस्यपुत्रे ॥ वुद्ध्यते । वुध० । इगुपधेतिकः ॥ वुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञः ॥ सुगतोवुधः ॥ इ० व्याडिकोषः ॥

वुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्याराशौ ॥ बुधस्यगृहम् ॥

वुधचारः । पुं० पश्यवाराहीम् ॥

वुधतातः । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥

वुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

वुधराशिः । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

वुधसुतः । पुं० पुरूरवसि ॥

वुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

वुधानः । पुं० गुरौ । जीवे । वृहस्पतौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥ प्रियवादिनि ॥ वुध्यते० वोधयति वा । वुध० । युधिवुधिदृशः किच्चेत्यानच् ॥

वुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गेमकरेयातेदेवेजाग्रतिमाधवे । बुधाष्टमींप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुचैत्रकम् ॥ प्रसुप्तेचजगन्नाथेसन्ध्याकालेमधौ तथा । वुधाष्टमींनकुर्वीतकृतानाहन्ति पुराकृतम् ॥

वुधितः । त्रि० ज्ञाते । वुद्धे । विदिते ॥ बुध्यतेस्म । वुध० भ्वादिः सेट् । क्तः ॥

वुधिनः ।)
वुधिलः ।) त्रि० पण्डिते ॥

बुध्नः । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ वध्नाति० वध्यतेवा । वधवन्धने । वन्धेर्ब्रधिवुधीचेतिनक् ॥ वर्त्तुले । यथा । पृथुवुध्नोदराकारोघटइति ॥

वुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम् ॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यवहारयोः । धातोः कर्मणइतिसन् । अप्रत्ययादित्यः । टाप् ॥

वुभुक्षितः । त्रि० क्षुधार्त्ते । क्षुधिते ॥ वुभुक्षासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

वुभुक्षुः । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

वुभुत्सा । स्त्री० वोद्धुमिच्छायाम् ॥

वुभूषुः । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुवः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

वुम्बारवः । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे ॥ कस्मिंश्चिदनर्थेसम्प्राप्ते एतंशब्दंलोकाः कुर्वन्ति । यथा । गत्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्वुम्बारवंमुहुः । रक्षरक्षमहाराजभक्षयत्यद्यकालिकेतिशुम्भंप्रतिरणात् परावृत्यागतानांदैत्यानामुक्तिभंग

वते ॥ वोंवी इ॰ भा॰ ॥

वुलिः। स्त्री॰ भगे ॥

वुषम्। न॰ वुसे ॥

वुसम्। न॰ तुच्छधान्ये। कडङ्गरे। भुस्॰ भूसा॰ इ॰ भा॰ ॥ वुस्यति वुस उत्सर्गे। इगुपधेतिकः ॥

वुस्तः। पुं॰ न॰ मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्यासारभागे ॥ वुस्यतेस्म। वुस॰। क्तः ॥

वुद्धः। पुं॰ पश्चान्तस्यादिम् ॥

वृहच्चञ्चुः। पुं॰ महाचञ्चुशाके ॥

वृहच्चित्तः। पुं॰ वीजपूरे ॥

वृहच्छल्कः। पुं॰ चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुकः। पुं॰ दार्वाघाटे। कठकोरवा॰ इ॰ भा॰ ॥

वृहच्छ्रवाः। त्रि॰ महायशसि ॥

वृहच्छ्लोकः। पुं॰ भगवतिवासुदेवे ॥ वृहन्तः श्लोकाः कवीनांपद्यानियस्मिन् ॥

वृहज्जीरकः। पुं॰ कृष्णजीरके ॥ मंगरैलाइतिलोकेइतिभावप्रकाशः ॥

वृहज्जीवन्ती। स्त्री॰ वृक्षविशेषे। पत्रभद्रायाम्। जीवपुष्टायाम् ॥

वृहड्ढक्का। स्त्री॰ दण्डढक्कायाम् ॥

वृहत्। त्रि॰ महति ॥ वर्हति। वृहद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्वृहन्महज्जगच्छतृवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ ब्रह्मणि ॥ वृहत्त्वाद्वृंहणत्वाच्चब्रह्मवृहत्। अत्रापिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यंप्रतिपाद्यते। वर्हतिवृद्धिंप्रोप्नोतिवृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात्। तथाच वृहिधात्वर्थंवृद्धिंप्रतिकर्ताहेतुकर्ता चेत्युभयमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्यतइतिवर्धितावर्धयिताचेति वृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्येसामविशेषे ॥ वृहत्सामतथासाम्नामिति भगवदुक्तेः ॥

वृहताम्पतिः। पुं॰ सुराचार्ये ॥

वृहतिका। स्त्री॰ उत्तरीये। उपरिवस्त्रे। उपर्ना॰ इ॰ भा॰ ॥ वृहती वसनान्तरे॰ वृहत्येव। वृहत्याआच्छादने॰ इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥

वृहती। स्त्री॰ वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम् वृहतीतिनिगद्यते। श्वेतक्षुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणाक्षेत्रदूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्करी ॥ वृहतीग्राहिणीहृद्यापाचनीकफवातहृत्। कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी ॥ उष्णाकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाक्षरायांवृत्तौ ॥ वर्हति। वृह॰। वर्तमानेपृषदितिसाधुः। शतृवत्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपतिः। पुं० बृहस्पतौ ॥

बृहतीसहस्रम्। न० महत्युक्थे ॥

बृहत्कन्दः। पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥

बृहत्कालशाकः। पुं० कासमर्दान्तरे ॥

बृहत्काशः। पुं० पोटगले ॥

बृहत्कुक्षिः। त्रि० तुन्दिले ॥ विशालजठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥

वृहत्तालः। पुं० पाठायाम् ॥

वृहत्तृणः। पुं० वंशे ॥

वृहत्त्वक्। पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनवृक्षे। छातियान्० हू० भा० ॥

वृहत्पञ्चमूलम्। न० पञ्चमूले ॥

वृहत्पत्रः। पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥

वृहत्पत्रा। स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥

बृहत्पाटलिः। पुं० धुस्तूरे ॥

वृहत्पादः। पुं० वटवृक्षे ॥

वृहत्पारेवतम्। न० महापारेवते ॥

वृहत्पाली। पुं० वनजीरे ॥

वृहत्पीलुः। पुं० महापीलौ ॥

वृहत्पुष्पः। पुं० कुजके ॥

वृहत्पुष्पी। स्त्री० घण्टारवायाम ॥

वृहत्फलः। पुं० पनसे ॥ कूष्माण्डे ॥ चचेण्डायाम् ॥

वृहत्फला। स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कूष्माण्ड्याम् ॥

महाजम्ब्वाम् ॥

वृहत्साम। न० गीतिविशेषे ॥

वृहदङ्गः। पुं० मतङ्गजे ॥

वृहदम्लः। पुं० रुजाकरे। कर्मरङ्गे ॥

वृहदारण्यकम्। न० यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा। अरण्येऽध्यापनादेतदारण्यकमुदाहृतम्। वृहत्त्वाद्ग्रन्थतोर्थाच्चवृहदारण्यकंमतम् ॥ वृहच्चतदारण्यकञ्चेतिविग्रहः ॥

वृहदेला। स्त्री० पृथ्वीकायाम्। स्थूलैलायाम् ॥

बृहद्गुहाः। पुं०)भू०कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या

बृहद्गृहाः। पुं०)द्रेः पश्चान्मालवदेशस्य समीपेतिदेशावर्तन्ते ॥

वृहद्गोलम्। न० तरम्बुजे। तरवूज हू० भा० ॥

वृहद्दलः। पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्ताले ॥

वृहद्दलम्। न० हलौ। जिल्यायाम् ॥

वृहद्भट्टारिका। स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वृहद्भानुः। पुं० अनले। वह्नौ ॥ वृहन्तोभानवोस्य ॥ चित्रके ॥

वृहद्रथः। पुं० पराशरशिष्ये। शाङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥

वृहद्रावी। पुं० क्षुद्रोलूके ॥

वृहद्वनम्। न० गोकुले ॥ महद्वने ॥

वृहद्वल्कः। पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

वृहद्वातः। पुं० अश्मरीहरे। देवधो

न्ये ॥

वृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥

वृहद्बीज : । पुं० आम्रातके ॥

वृहन्नल : । पुं० महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

वृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्षवनवासानन्तर मज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायानृत्यगीतादिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्ज्जुनो वृहन्नलेति नाम्नाख्यातोऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिन्नृत्याम्यथवादयामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्त्तक : ॥ इदन्तुरूपंममयेनकिन्तवप्रकीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । वृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवाच । ददामितेहन्तवरं वृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशी : ॥ इतिमहाभारते विराटपर्व ॥

वृहस्पति : । पुं० सुराचार्ये । गीष्पतौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोविद्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आचार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्देववगुरोर्मनुष्य : ॥ वृहताम्पति : । तद्बृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

वृहस्पतिग्रहम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

वेटक : । पुं० वैकटिके, मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । जाततारुण्ये ॥ विदूषके ॥

बेढमिका । स्त्री० वेढमी० वेढऌी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णत: । रचितारोटिकासैवप्रोक्तावेढमिकावुधै : ॥ भवेद्वेढमिकाबल्यावृष्यारुच्यानिलापहा । उष्णासन्तर्पणीगुर्वीबृंहणीशुक्रलापरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफप्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्तिशूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र० यकृदिति पाठान्तरम् ॥

वोकडी । स्त्री० वस्तान्त्याम् ॥

बोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपाद्ये ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमाने ॥

बोध: । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीनेश्रोतरिवक्तुर्वाक्यंप्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिवखञ्जनाक्षीणामिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधने ज्ञाने ॥ यथा हरा

चार्याः। बोधोन्यसाधनेभ्योहिसाक्षान्मोक्षैकसाधनम्। पाकस्यवह्निवत्ज्ञानं विनामोक्षोनसिद्ध्यतीति॥ वृत्तिज्ञाने॥ जागरणकाले चैतन्ये॥ निर्णयात्मकज्ञाने॥ आत्मसाक्षात्कारे॥ प्रमाणनयश्चेतनाशक्ते रनुग्रहस्तत्फलं प्रमाबोधइतिसाङ्ख्याः। बोधनम्। बुध०। बुद्ध्यतेयेनवाघञ्॥

बोधकः। पुं० सूचके॥ प्रमाणे॥ त्रि० बोधकर्त्तरि॥ बोधजनके।

बोधकरः। पुं० निशान्ते बोधकारकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके॥ बोधं करोति। डुकृञ्०। कृञोहेत्वितिटः॥

बोधज्ञः। पुं० श्रीकृष्णे॥ य०। सर्वभावविदांश्रेष्ठोबोधज्ञः कामशास्त्रवित्। कामिनींबोधयामासवासयामासवक्षसि॥ त्रि०अभिप्रायाभिज्ञे॥

बोधदः। पुं० अर्हति॥ त्रि०बोधदातरि॥

बोधनम्। न० गन्धदीपने॥ विज्ञापने॥ वेदने॥

बोधनी। स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम्॥ बोधौ॥ पिप्पल्याम्॥ शिवचक्रेषुकैलासादुपरिस्थे॥

बोधनीयः। त्रि० बोध्ये। बोधितव्ये। बोधयोग्ये॥

बोधभानुः। पुं० ज्ञानार्के॥ यथा। सतितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्तदेतदित्यखिलम्। उदितवतिबोधभानौकिमपिनपश्यामिकिन्त्विदं चित्रम्॥

बोधवासरः। पुं० भगवतः प्रबोधदिने। उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा। पुं० ज्ञानस्वरूपे०परमात्मनि॥ यथा। कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतं यद्यपि श्यति। बोधात्मव्यतिरेकेणनपश्यतिचिदन्वयात्॥ किन्तु पश्यतिमिथ्येवदिङ्मोहेन्दुविभागवत्॥

बोधायनः। पुं० ऋषिविशेषे। ज्योतिष्टोमादियज्ञपरमार्थवादिनि॥

बोधिः। पुं० बौद्धसमाधौ॥ पिप्पलपादपे॥ बोधे॥ त्रि०ज्ञातरि॥ बुद्ध्यते। बुध०। सर्वधातुभ्यइन्॥

बोधितः। त्रि० ज्ञापिते॥ सञ्जातबोधे॥ ता० इतच्॥

बोधितरुः। पुं० अश्वत्थद्रुमे॥ बोधिश्चासौतरुश्च॥

बोधितव्यः। त्रि० ज्ञापितव्ये॥

बोधिद्रुमः। पुं० पिप्पलवृक्षे॥ बोधिश्चासौद्रुमश्च॥

बोधिवृक्षः। पुं० अश्वत्थे। चलदले॥

बोधिसत्त्वम्। न० बुद्धे। श्रीघने॥

बौद्धः। पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि॥

भिक्षुके । क्षपणे । अह्रीके । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि दिवसने ॥ वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवेप्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववादिनि ॥

बौध : । पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

व्रतति : । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ वृजन्तीततिर्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्तिच् क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्यवः ॥ व्रतमिवकरोति । व्रतशब्दात् ० तत्करोतीतिण्यन्ताद्बाहुलकाद्क्तिर्वा ॥

व्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

व्रध्न : । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गिरीशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ वध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक् ० धातोर्ब्रधादेशश्च ॥ रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्मणि ॥ शमोदमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म्म स्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्मसमाधि : । पुं० ब्रह्मण्येव कर्मात्मकेचित्ते कार्य्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतिम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यंब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्प : । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मिते सरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाह्वयंसरः । ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वं स्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यं देवलोकात्समागतं ॥

ब्रह्मकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारुह्यमुक्तिमेवाप्नुयान्नरः ॥

ब्रह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्वं पञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः । पंचगव्यंपिवेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्चविधिः स्मृतः ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरि : । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातक : । त्रि० ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्द्वेषात्प्रमादाच्चस्वतः

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तुऽसभवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे कृतेपिवा । यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्यघोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजंवृक्षजंवापि छत्राकंभक्षयंतिये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिषुगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणेतपसि ॥ ब्रह्मचर्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्लीलमित्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्रहणांतिकमित्यके० केशान्तश्चैवषोडशे॥ सचकलौनास्त्येव ब्रह्मचर्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवआश्रमौद्वौकलौयुग इतिमहानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुननिवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् स्मरणं कीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्तिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्यायाम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरंनियमंकृत्वागुरोः सन्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ सद्विविधः । उपकुर्वाणोनैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्युपकुर्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्परः । योऽधीत्यविधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोज्ञेयोनैष्ठिकोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेदः तदध्ययनार्थंव्रतमर्थोपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितुंशीलमस्य । व्रतेइति०-सुपीतिवाणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो०ज्ञानंवा०आचरत्यर्जयत्यवश्यम् । आवश्यके०णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृक्षे . ब्रह्मीशाके ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम्

ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजग्नः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजश्चासौग्निश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंजन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारायेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतइतिकः ॥ यथा । सब्रह्मज्ञः सवेदज्ञः सोग्निहोत्रीसदीक्षितः । चीनाचारक्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनरः ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरचण्डालमिवदूरतः ॥ इति श्रीरुद्रजामलवचनम् ॥ न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशव्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्तेइतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसावृत्तिः ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवादः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञाने इतिवेदांतलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिवोधमव-

भासाश्चित्प्रतिविम्बास्तेषांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणविम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातारः ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलावृत्तिरहितः समदर्शनः । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्तव्येतिपुराणगीः ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोहंतेनानन्देनपूर्णधीः । तथापिशून्यमात्मानंमन्येकृष्णरतिंविना ॥ इतिपाद्मेपातालखण्डेजावालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥

ब्रह्मण्यः । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवैदिके० साधुः । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यन्प्रकृत्या ॥ ब्रह्महिते ॥ तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहितः । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेवः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मतालः । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मिकः । तत्र ७ मात्राः । मात्रातु० क च ट त पु०-इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकालः ।

स्यैवलघुमात्रा । तदर्द्धंद्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघवः ६ द्रुताः ० । ० । ०० । ००० । यथा । चतुर्मुखाभिधेतालेजगणानन्तरंद्रुतः । इति सङ्गीतदामोदरः ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयोः ॥ ब्रह्मणस्त्वः । नेतिवाच्ये० त्ववचनंतलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्तुब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्डः । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुनेः सिद्धयष्ट्याम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं० ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेनबहवोनाशितामम ॥ पाशे ॥ केतुविशेषे ॥ उक्तंचनारदसंहितायाम् । पितामहात्मजः क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वितः ब्रह्मदण्डोह्वयंकेतुः सर्वभूतविनाशनः ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्ड्याम् । कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्तः । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृभ्यते । दृभी ग्रन्थे । घञ् । कर्त्तृकरणेकृतेतिसमासः ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु । न० स्वनाम्नाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । तूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मण्ये । अश्वत्थाकारेपार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मणिवा० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्यः । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष्० । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वभृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहः ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालोवर्णाचारैः संयुतश्चारुकीर्तिः । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मासूतौयस्यब्रह्मयोगप्रयोगः ॥ इति॥विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

कविशेषे ॥ बृंहति॰वर्द्धयतिप्रजाः। बृंहितवृद्धे। अन्तर्भावितण्यर्थः। बृंहेर्नोच्चेति॰ मनिन्॰धातोर्नस्थादादेशः ॥ बृंहति॰वर्द्धतेवा ॥

ब्रह्म। न॰ वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते। सर्वकारणकारणे॰ परमात्मनि ॥ यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यंसदसदात्मकम्। तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके ब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञाने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्मसंवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ॰ वि॰ पु॰ ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वासत्यज्ञानादिलक्षणम्। ब्रह्मानन्तंहि विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ साक्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे॰ आत्मनि॰ अशनायाद्यतीते॰नेतिनेत्यस्थूलमनणिवत्येवमादिलक्षणे॰औपनिषदे तत्त्वे अव्यावृत्ताननुगतंवस्तुब्रह्मगिरोच्यते। अकारणमकार्यन्तदित्यनेनोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन॰अकार्यम्। अननुगतपदेन॰वस्तुतोऽकारणमितितत्रोक्तंभवतीत्यर्थः ॥ नव्यावृत्तंविशेषेभ्योनानुवृत्तञ्चगोत्ववत्। अव्यावृत्ताननुगतंचैतन्यंकेन वीक्ष्यताम् ॥ तदिदंतादृशमीदृशमेतावत्तावदितिचयन्नभवेत्। ब्रह्मतदित्यभिधेयंनोचेद्विषयोभवेत्परोक्षस्य ॥ यल्लाभान्नपरोलाभोयत्सुखान्नापरंतुसुखम्। यज्ज्ञानान्नापरंज्ञानंतद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानापरंदृश्यंयद्भूत्वानपुनर्भवः। यज्ज्ञात्वानापरंज्ञेयंतद्ब्रह्म॰ ॥ तिर्यगूर्ध्वमधः पूर्णंसच्चिदानन्दमद्वयम्। अनन्तंनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्षतेऽद्वयम्। अखण्डानन्दमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोन्यन्नतद्भवेत्। तत्त्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदात्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते। अज्ञानचक्षुर्नेक्षेतभास्वन्तंभानुमन्धवत् ॥ वृद्धतमे। ब्रह्मचतुर्विधम् यथा। विराट् १ हिरण्यगर्भः २ ईश्वरः ३ तुरीय ४। इतिभेदात् ॥ अपिच। सत्यमानन्दमद्वयममृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरंसर्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालापरिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगममपाणिक्षसर्वग्रहमचक्षुरपिसर्वद्रष्ट॰अश्रोत्रमपिसर्वश्रोतृ॰अचिन्त्यमपिसर्वज्ञसर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टिस्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मेतिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभावइत्यौपनिषदाः। १। आदिविद्वान्सिद्धइतिकापिलाः। २। क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

णकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनुग्राहकश्चेतिपातञ्जला: । ३ । लोकवेदविरुद्धैरपिनिर्लेप:स्वतन्त्रश्चेतिमहापाशुपता : । ४ । शिवइतिशैवा: पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा : । ६ । पितामहइतिपौराणिका : । ७ । यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका : ८ । सर्वज्ञइतिसौगता : । ९ । निरावरणमितिदिगम्बरा : । १० । उपास्यत्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका : । १२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका । १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन : । । १४ । इतिकुसुमांजलि : ॥ विश्वेशे० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० विश्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप : सत्योद्वैतपरात्पर : । स्वप्रकाश:सदापूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनिराधारोनिर्विशेषोनिराकुल : गुणातीत : सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदृग्विभु : ॥ मूढ़ : सर्वेषुभूतेषुसर्वव्यापीसनातन : । सर्वेन्द्रियगुणाभास : सर्वेन्द्रियविवर्ज्जित : ॥ लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगोचर : । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजानातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनतस्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्यतामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि कारणंसर्वभूतानांसएक : परमेश्वर : ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्रह्मेतिगीयते । विष्णु : पालयितादेविसंहर्त्ताहन्तदिच्छया ॥ इन्द्रादयोलोकपाला : सर्वेतद्वशवर्तिन : । स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तितदाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृस्तस्यपूज्यासिभुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्तद्विषययोजिता : ॥ स्वस्वकर्मप्रकुर्वन्तिनस्वतन्त्रा : कदाचन ॥ यद्भयाद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् । वर्षन्तितोयदा : कालेपुष्यन्तितरवोवने ॥ कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवान्तत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया : सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजगत् ॥ तस्मिँस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणितेप्रीणितंजगत् ॥ । तदाराधनतोदेविसर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुजपल्लवा : । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय : ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुन्दर्यस्तथाजानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिसरितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथाचाद्यानिकर्माणितदुद्देश्यानिपार्वति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्श्र

ज्ञयायद्यद्दाप्तये । तत्तद्ददातिसौख्यचस्तैस्तैर्देवगणै : शिवे ॥ बहुनात्रकिमुक्तेनतवाग्रे कथ्यतेप्रिये । ध्येय: पूज्य : सुखाराध्यस्तं विनानानास्तिमुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकायक्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनियमोनोपचाराश्चभूरिश : ॥ नदिक्कालविचारोस्तिनमुद्रान्याससंहति : । यत्साधनेकुलेशानितंविनाकोन्यमाश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्रश्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मोपासनोपक्रम : ॥ अपिच । श्रीसदाशिव उवाच । ज्ञेयंभवतितद्ब्रह्मसच्चिद्विश्वमयंपरम् । यथातत्त्वस्वरूपेण लक्षणैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । असत्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मण:स्मृतम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्रसमदृष्टिभि : । द्वन्द्वातीतैर्निर्विकल्पैर्देहात्माध्यासवर्ज्जितै : ॥ यतो विश्वं समुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति । यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्मलक्षणै: ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यं तदेवलक्षणै : शिवे । लक्षणैराप्तुमिच्छूनांविहितंतत्रसाधनम् ॥ इति- ॥ महानिर्वाणतन्त्रे तुशिवेनोक्तंहि साधनम् । तत्तस्मादवगन्तव्यं तेननि : श्रेयसंभवेत् ॥ बृंहतिवर्द्धते निरशयमहत्त्वलक्षणावृद्धिमान्भवति । बृहि० । बृंहेर्नोच्चेतिमनिन्० नुमोनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृतौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूपम्० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वे निर्वाणं तदेव०कल्पितभावस्याधिष्ठानात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठ : । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षात्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्म्माणिकेवलेऽद्वयेब्रह्मणि०निष्ठातदेकपरतायस्यस : ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषदब्रह्मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्तवेद्यब्रह्मात्मनात्रस्थितत्त्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशच्छदे । ढाककापत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथ : । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मण : प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्यं नब्रह्मणोपलक्षित : पन्थाब्रह्मपथउच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्र : । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादप : । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्र: । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ व्रह्मण:पुत्र : ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ व्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभव: स्वर: । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णत : कपिलोय:स्यात्तथा भवतिसारक: । व्रह्मपुत्र:सविज्ञेयोतोजायतेमलयाचले ॥

व्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

व्रह्मपुरम् । न० शरीरे व्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० व्रह्मण : सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

व्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं व्रह्मसंज्ञकमिति ।

व्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ व्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

व्रह्मबन्धु: । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ व्राह्मणस्यवान्धवे ॥ व्रह्मेवव्राह्मणजाति: बन्धुरस्य । व्रह्मणोव्राह्मणस्यबन्धुरेव० अनुष्ठानाभावादिति० जातिव्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ व्राह्मणान्वन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंव्राह्मण इत्यर्थ : ॥

व्रह्मबंधू : । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांव्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

व्रह्मभूत : । पुं० व्रह्मणि ॥ व्रह्मैवभूतउच्यते ॥

व्रह्मभूति : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

व्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

व्रह्मभूयम् । न० व्रह्मसाक्षात्कारे । व्रह्मभवने । मोक्षे । व्रह्मत्वे ॥ व्रह्मणोभाव : । भुवोभावइतिक्यप् ॥

व्रह्ममय : । त्रि० व्रह्मस्वरूपे ॥

व्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । व्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० व्रह्मसूत्रे ॥

व्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

व्रह्ममेखल : । पुं० मुञ्जे ॥

व्रह्मयज्ञ: । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंव्रह्मयज्ञ : पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनु : ॥ व्रह्मयज्ञरूपमिदंवहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनु : । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकंविधिमास्थित : । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहित इति ॥ अत्रोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । यश्चश्रुतिजप:प्रोक्तोव्रह्मयज्ञ:सउच्यते । सचार्वाक्तर्पणात्कार्य:पश्चाद्वाप्रातराहुते : ॥ वैश्वदेवावसानेवा

नान्यत्रतु निमित्तकात् । ऋते निमित्तकालजलस्थतर्पणादिनिमित्तं विना ॥

व्रह्मयष्टिः । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

व्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

व्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

व्रह्मयोनिः । पुं० व्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

व्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रव्रह्मणाचत्वारोवर्णाः सृष्टाः ॥

व्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

व्रह्मरातः । पुं० शुकदेवे ॥

व्रह्मराक्षसः । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वं भवतिव्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्यगणविशेषे ॥ पारिभाषिकव्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः स्त्रीकच्छपश्चैववाजीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुंचन्ति पञ्चैते व्रह्मराक्षसाः ॥ इति ॥

व्रह्मरातिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

व्रह्मरात्रः । पुं० व्राह्ममुहूर्त्ते ॥

व्रह्मरात्रिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ-

॥ व्रह्म० ज्ञानं० राति० ददाति यः । व्रह्मोपपदाद्रातेःक्विप् ॥

व्रह्मरात्रिः । स्त्री० व्रह्मणोनिशायाम् ॥ सद्वैवसहस्रयोगेनभवति ॥

व्रह्मरीतिः । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

व्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियं रूपं नाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यं त्रयं व्रह्मरूपं जगद्रूपं ततोद्वयम् ॥

व्रह्मर्षिः । पुं० भृग्वादिषु । व्रह्मणोमानसतनयेषु ॥ तेयथा । भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसं तथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवव्राह्मणइत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥

व्रह्मर्षिदेशः । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः । एषव्रह्मर्षिदेशोवैव्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः । स्वंस्वंचरित्रं शिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवाः ॥

व्रह्मलोकः । पुं० व्रह्मणि ॥ लोकनंलोकः । व्रह्मैवलोकोव्रह्मलोकः ॥ कार्यव्रह्मणि ॥ व्रह्मणः कार्यस्यसद्मनि । व्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म्। ब्रह्मलोकः समाख्यातोह्यप्रतीघातलक्षणः॥ इ०देवीपुराणम्॥ अपिच। षड्गुणेनतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते। अपुनर्मारकायचब्रह्मलोकोहिसस्मृतः। अस्यार्थः। जनलोकापेक्षयैवषड्गुणेनद्वादशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकानन्तरंसत्यलोकः। नतुतपोलोकात्षड्गुणेनेतिमन्तव्यम्। तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वेनब्रह्माण्डे तस्यावकाशाभावात्। सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिरितिशुकोक्तेः। सत्यलोकएवकचाभेदेनब्रह्मधिष्ण्यात्परंवैकुण्ठलोकादिज्ञेयम्। एवञ्च० भूतलादूर्द्ध्वं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्योभवंति। सत्यलोकादूर्द्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयादण्डकटाहइतिज्ञेयम्। अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः। इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः॥

ब्रह्मवद्यम्। न० ब्रह्मोद्ये॥ ब्रह्मवेदस्तस्यवदनम्। वदः सुपिक्यप्चेति भावेयत्॥

ब्रह्मवद्या। त्रि० ब्रह्मोद्यायाम्॥ टाप्॥

ब्रह्मवनम्। न० संसाररूपे॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्यभोग्यंवननीयंसम्भजनीयम्॥

ब्रह्मवर्चसम्। न० ब्राह्मणस्य० वृत्ताऽध्ययनर्द्धौ। वेदाध्ययनतदर्थज्ञानादिप्रकर्षकृतेतेजसि॥ ब्रह्मणोवेदस्यतपसोवा० वर्च्चः ब्रह्महस्तिभ्यांवर्चसइत्यच्॥

ब्रह्मवर्च्चसी। पुं० वृत्तस्वाध्यायनिमित्तंतेजोब्रह्मवर्चसम् तद्वति॥

ब्रह्मवर्चस्यम्। त्रि० ब्रह्मवर्चसोनिमित्ते॥ ब्रह्मवर्चसस्य० निमित्तं० संयोग०ः उत्पातो ।। ब्रह्मवर्चसादुपसङ्ख्यानमितियत्॥

ब्रह्मवर्च्चस्वी। पुं० श्रुताध्ययनसम्पत्तिकतेजोयुक्ते॥

ब्रह्मवर्द्धनम्। न० ताम्रे॥

ब्रह्मवादः। पुं० वेदपाठे। श्रुतादाके॥

ब्रह्मवादी। त्रि० मुक्ते। वेदान्तिनि॥ वेदार्थज्ञे॥ ब्रह्मणिवदितुमवस्यातुंशीलमस्य। वद०। सुप्यजातावित्यत्र० ब्रह्मणिवदइतिणिनिः॥ वेदवक्तरि॥

ब्रह्मवादिनी। स्त्री० गायत्र्याम्॥ मैत्रेयीप्रभृतिषु॥ ब्रह्मवदितुंशीललमस्याः। णिनिः। ङीप्॥

ब्रह्मवित्। पुं० वेदार्थाभिज्ञे। परमार्थदर्शिनि। ब्रह्मसाक्षात्कारवति। अकर्मणि॥ ब्रह्मवेदं वेदार्थंस्वयथावद्वेत्ति० विन्दते वा। विदज्ञाने० विद्लृलाभे वा। क्विप्॥ प्रसन्नेन्द्रि

यप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृतार्थोब्रह्मविद्भवतीति॰भाष्यम्॥ अस्यमाहात्म्यंस्मृतौयथा। यद्येको ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तर्प्यंयते ऽखिलम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यद्यस्तिवस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणन्तु। नियतंलक्षणंकिञ्चिन्नह्यस्तिब्रह्मवेदिनः॥ रागीकश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रुद्धोऽन्यःशान्तिमान्परः। प्रारब्धभोगनानात्वात्कथंलक्ष्मनियम्यते॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानेषोत्यवर्त्तत। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्लक्ष्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभावोऽस्यनयथालक्षणंतथा। सर्वाभावोपिनैवस्यात्सुषुप्तेव्यभिचारतः॥ ननुज्ञानात्पूर्वंयत्साधनममानित्वादि॰तत्सर्वमूर्द्ध्वं ज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः॰ नतदन्यथयितुंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानां लक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदायिकाः श्रद्धालवः सन्तोविदुषोयल्लक्षणमाचक्षते॰तत्सर्वंव्यवहारस्यैवनतदतीतस्येत्यर्थः। तर्हिव्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याशङ्क्य॰ ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह। वेद्यानुरोधंतोयस्माद्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभयध्वंसिब्रह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेदृगेवतेनेतिलक्षणंतद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्रह्मयादृक्तादृगेवभवेद्विद्वान्निबोधतः। बोधोतोलक्षणंतस्यबोधश्चस्वात्मसाक्षिकइति॥ तस्यविष्णुस्वरूपत्वंबोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री॰ वेदार्थपरिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदत्रयस्य॰विद्याशिक्षादिरूपा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायागतधनः शान्तोब्रह्मविद्यापरायणः। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्वायकल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपरमात्मा॰तद्ययावेद्यते॰साब्रह्मविद्येतिभाष्यकाराः॥

ब्रह्मविंदुः। पुं॰ वेदपाठकालेमुखान्निर्गतविन्दौ॥ ब्रह्मणोविंदुः॥

ब्रह्मविंदुकः। पुं॰ब्रह्मविन्दौ॥

ब्रह्मवीजम्। न॰ प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं॰ किंशुके। पलाशवृक्षे। पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्मपुराणोक्तेः॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणोवृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते॰संसारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री॰ ब्राह्मणस्यजीवनोपाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेत्तुयः। षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिंविहायैनांब्रह्माख्यांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

न्तिपशुभिश्चसमानरा: ॥

ब्रह्मवेद: । पुं० ब्रह्मज्ञाने

ब्रह्मवेदि: । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदि: कुरुक्षेत्रे पञ्चरामह्रदान्तरमितिहेमचन्द्र: ॥

ब्रह्मवैवर्त्तम् । न० अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य० । अष्टादशसहस्रञ्चब्रह्मवैवर्त्तमीप्सितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधा: ॥

ब्रह्मशल्य: । पुं० सोमवल्के । बबूर०डू०भा० । इतिरत्नमाला ॥

ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके ॥ ब्रह्मणआज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥

ब्रह्मसंस्थ: । पुं० मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्यत्याश्रमिणि०परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि०सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवत: स: ॥ निवृत्तकर्म्माभिक्षुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥

ब्रह्मसंस्पर्श: । पुं० ब्रह्मतादात्म्ये ॥

ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवत्सिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता । कृष्णोपनिषदांसारै: सञ्चिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥

ब्रह्मसत्रम् । न० अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यत्रसमानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्रमित्युच्यते ॥

ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशेनिसीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रय: । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदु: ॥ ब्रह्मण: सभेवसभा ॥

ब्रह्मसंभव: । पुं० द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥

ब्रह्मसर्प्प: । पुं० सर्प्पविशेषे । हलाहले ॥

ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधीने ॥

ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्० । इगुपधेतिक: । युजेनसह । तेनसहेति बहुव्रीहि: । वोपसर्जनस्येतिसहस्यस: ॥ यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजस्यसयुजोवाभाव: । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मण: सायुज्यं ॥

ब्रह्मसावर्णि: । पुं० दशमेमनौ ॥

ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलाया:

प्रभेदे ॥ इयंतिक्ताकषायोष्णासरारूक्षालघुः कटुः। निर्हन्तिकफपित्तास्रश्वासकासारुचिग्रहान् ॥ विस्फोटकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डुता ॥

ब्रह्मसूः। पुं० झषकेतौ। कामदेवे ॥ अनिरुद्धे। उषापतौ ॥ ब्रह्मतपः सुवतिचालयति। षूप्रेरणे। अन्येभ्योपीतिक्विप्। इतिकामपक्षे ॥ अनिरुद्धपक्षेतु। ब्रह्माणं सूतवान्। कल्पान्तरे किलानिरुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥ तथाचब्रह्मपुराणम्। अनिरुद्धात् ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥ इति ॥

ब्रह्मसूत्रम्। न० यज्ञसूत्रे। पवित्रे। यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्म सूच्यते० एभिरितिव्याख्यातारः ॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्येषु ॥

ब्रह्मसूनुः। पुं० इक्ष्वाकुवंशोद्भव राजविशेषे। ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम्। न० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी। त्रि० आचार्यानुमतिंविनायेनकेनापिप्रकारेणवेदंगृह्णाति। यथाहमनुः। ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात्। सब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यतइति ॥

ब्रह्मस्वम्। न० ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥ तद्धरणे दोषोयथा। ब्रह्मस्वंवागुरुस्वंवादेवस्वंवापियोहरेत्। सकृतघ्नइतिज्ञेयोमहापापीचभारते ॥ अवटोदेवसेत्सोपियावदिन्द्रशतंशतम्। ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः शूद्रस्ततः शुचिरितिब्र० वै० पु० ॥

ब्रह्महत्या। स्त्री० ब्राह्मणवधे। ब्राह्मणस्य हननजन्ये महापातकविशेषे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षादन्यंवानियुज्य। तथागोहिरण्यादिनिमित्त कार्यंकस्यापि तदुद्देशेन ब्राह्मणमरणे ब्रह्महत्या। एवञ्चशास्त्रतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वंप्रतीयते० सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम् ॥ ब्रह्मणोहननम्। हन० ०। हनस्तश्चेति० हन्तेर्भावेक्यप्० तकारश्चान्तादेशः ॥ अनृतञ्चसमुत्कर्षे राजगामिचपैशुनम्। गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्ययेति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथाच्छेदोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम्। शिशुमातृविभेदश्चब्रह्महत्यासमंस्मृतमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा। पुं० ब्रह्मघ्ने। ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ श्वसूकरखरोष्ट्रा

णां गोजाविमृगपक्षिणाम् । चण्डालपुक्कसानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्म वा हतवान् । हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महा न भवत्यन्यो ब्रह्महा वृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितो गर्भः स तेन ब्राह्मणो हतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति मनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणति कीर्त्तयति ॥ अणशब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीवयति । अनप्राणने । ण्यन्तात् कर्म्मण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदात् णत्वे च० ब्रह्माणीति रूपसिद्धिः । अन्यथा इन्द्रवरुणेति सूत्रे ब्रह्मन् शब्दस्य पाठाभावादानुगनुपपन्न एव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननाद् ब्रह्माक्षरपरा मतेति देवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । विश्वगोलके । चतुर्दशलोकाः स्थावरसभूतलोकालोकपर्वततद्बाह्यपृथिवीतद्बाह्यसमुद्रैः सहिता ब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्याये यास्वधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैव सहस्राणि ब्रह्माण्डञ्च शताधिकमित्युक्तसंख्याके महापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्याम् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापेतः । पुं॰ माघमासेसूर्यनिकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम् । न॰ वेदपाठभूमौ ॥ वनबि॰ ।

ब्रह्मार्पणम् । न॰ ब्रह्मणिसमर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा । ब्रह्मणादीयतेदेयं ब्रह्मणेसम्प्रदीयते । ब्रह्मैवदीयतेचेतिब्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ नाहंकर्त्तासर्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुतेतथा । एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातुभगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः । करोतिसततंबुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ यद्वाफलानांसंन्यासंप्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्तः । पुं॰ देशवि॰ । तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तंप्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रमः । पुं॰ ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न॰ ध्यानयोगासने ॥ ध्यानंप्रत्ययैकतानताच॰ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा । ध्यानस्ययोगउपायः॰ ध्यानमेवयोगोवा । तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणः सम्बन्धिआसनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न॰ ब्रह्मस्वरूपास्त्रे । ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या । स्त्री॰ बगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः । त्रि॰ ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेनब्रह्मवान् । मतुवन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥

ब्रह्मिष्ठा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठावेदमातृत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा । वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी ।

ब्रह्मी । स्त्री॰ फञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याक्ष्याम् । सुरमायाम् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

ब्रह्मीघृतम् । न॰ औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्यब्रह्मींप्रक्षाल्यवारिणा । उलूखलेक्षोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन्घृतप्रस्थंविपाचयेत् । हरिद्रामालतीकुष्ठंवृहतीसहरीतकी ॥ एतेषांपलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः । पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवं शर्करावचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्य शनैर्मृद्वग्निनापचेत् । एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरैः सहगीयते ॥

णांगोजाविमृगपक्षिणाम् । चण्डालपुक्कसानाञ्चब्रह्महायोनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्मवाहतवान् । हन॰ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महानभवत्यन्योब्रह्महावृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितोगर्भः सतेनब्राह्मणोहतः ॥

ब्रह्महुतम् । न॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न॰ प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं॰ क्रतुपशौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं॰ वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्यहस्तावध्येयं सहिब्रह्माञ्जलिः स्मृत इतिमनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री॰ ब्रह्मणःपत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणतिकीर्त्तयति ॥ अणशब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति॰ जीवयति । अनप्राणने । ण्यन्तात्कर्म्मण्यणि॰ णेरनिटीतिणिलोपे॰ टिड्ढेति ङीपि॰ पूर्वपदातिणत्वे च॰ ब्रह्माणीतिरूपसिद्धिः । अन्यथाइन्द्रवरुणे तिसूत्रे ब्रह्मन्शब्दस्यपाठाभावादानुगनुपपन्नएव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणीब्रह्मजननाद्ब्रह्माक्षरपरामतेतिदेवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न॰ भुवनकोषे । विश्वगोलके । चतुर्दशलोकाः स्वावरणभूतलोकालोकपर्वततद्बाह्यपृथिवीतद्बाह्यसमुद्रैः सहिताब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्यायास्त्वधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैवसहस्राणिब्रह्माण्डञ्चशताधिकमित्युक्तसंख्याकेमहापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न॰ योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं॰ अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री॰ हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं॰ गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री॰ गोदावर्याम् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं॰ अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

व्रह्मापितः । पुं० माघमासे सूर्यनिकटस्थितराक्षसे ॥

व्रह्मारण्यम् । न० वेदपाठभूमौ ॥ वनवि० ।

ब्रह्मार्पणम् । न० ब्रह्मर्पणिसमर्पणे ॥ ततप्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा । ब्रह्मणादीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहंकर्त्तासर्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुते तथा । एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातुभगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः । करोतिसततंबुद्ध्या व्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ यद्वाफलानांसन्यासंप्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहु र्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्तः । पुं० देशवि० । तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तंप्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रमः । पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे ॥

व्रह्मासनम् । न० ध्यानयोगासने ॥ ध्यानंप्रत्ययैकतानताच० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा । ध्यानस्ययोगउपायः ० ध्यानमेवयोगोवा । तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणः सम्बन्धिआसनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न० ब्रह्मस्वरूपास्त्रे । ब्राह्मे ॥

व्रह्मास्त्रविद्या । स्त्री० बगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः । त्रि० व्रह्मविदि ॥ अतिशयेनव्रह्मवान् । मतुबन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥

व्रह्मिष्ठा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ व्रह्मिष्ठावेदमातृत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा । वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाव्रह्मचारिणी ।

ब्रह्मी । स्त्री० फञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याच्याम् । सुरमायाम् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

व्रह्मीघृतम् । न० औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्यव्रह्मींप्रक्षाल्यवारिणा । उलूखलेचोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन् घृतप्रस्थंविपाचयेत् । हरिद्रामालतीकुष्ठंवृहतीसहरीतकी ॥ एतेषांपलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः । पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवंशर्करावचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्यशनैर्मृद्वग्निनापचेत् । एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरैः सहगीयते ॥

अर्द्धरात्रप्रयोगेणस्वरोभवतिकौलिकः ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रुतिधरोनरः । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्चकासंपञ्चविधंजयेत् ॥ बन्ध्यानांचैवनारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतंसारस्वतंनामबलवर्णवपुः प्रदमिति चिकित्सारत्नसङ्ग्रहः ॥

ब्रह्मोद्यम् । त्रि॰ ब्रह्मणोवेदस्यवदने । ब्रह्मवद्ये ॥ वदः सुपिक्यप् ॥ ब्रह्मोद्याश्चकथाः कुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री॰ वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न॰ यज्ञेऋत्विग्भ्योदत्तेऽन्ने ॥

ब्राह्मः । पुं॰ ब्रह्मोपासके । ब्रह्माराधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ विवाहविशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृतायाः कन्यायादाने ; यथा । आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् । आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मः सउच्यते ॥ जननंचापिमरणंशरीराणांयथासकृत् । दानंतथैवकन्यायाब्राह्मोद्वाहः सकृत्सकृत् ॥ ब्रह्मणइवायम् । नतुब्रह्मदेवतात्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ नारदे ॥ न॰ ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्मतीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थंप्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनं यथा । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्टउदङ्मुखः । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेनद्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तरतोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि॰ ब्रह्मदेवताके ॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । साऽस्यदेवतेत्यण् । ब्रह्मोजातावितिसाधुः ॥ तस्येदमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मणः । पुं॰ प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे । वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे । षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥ ब्राह्मणोजङ्गमामूर्तिःश्रीविष्णोः परमात्मनः । अतएवहिविख्याताभूदेवास्तेमहामते ॥ राज्ञोब्राह्मणः पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणंदशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पितापुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयोः पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृत्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तोहियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ॰ वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तपः श्रुतञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् । तपः श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्मणएवसः ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापूज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मणःकोपिनैवपूज्यः कदाचन । आहाराद्धिकंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

वतम्॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्थायजायते । इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्वनुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपावकाध्ययनाध्याय : । १४५ ॥ अस्यवर्जनीयानिकर्माण्याहनारद : । । ज्याकर्षणंशत्रुनिवर्हणञ्चकृषिर्वणिज्यापशुपालनञ्च । शुश्रूषणञ्चापितथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मणस्य ॥ राजप्रैष्यं कृषिधनंजीवनञ्चवणिज्यया । कौटिल्यं कौलटीयंचकुषीदंचविवर्जयेत् ॥ शूद्रोराजन्सभवतिधर्मापितोदुराचर: । वृषलींरमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा ॥ यामप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्युत : । वेदानपिजपन्शूद्रै: सम : सपरिकीर्तित : ॥ कृत्येषुवर्जनीयोसौवैदिकेतान्त्रिकेपिच । निर्मर्यादेचाशुचौक्रूरवृत्तेहिंसात्मकेत्यक्तधर्मेश्ववृत्ते । हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेवदानंचदत्तंविफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण : । यथा । ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण: स्यान्नसंशय : । क्षत्रियायास्तुय : पुत्रोब्राह्मण : सोप्यसंशय : ॥ क्षत्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैवहीतिमहाभारते : दानधर्म : ॥ ब्रह्मणोऽपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् । अन्निति० टिलोपीन ॥ यद्वा । ब्रह्म० वेद: । तदधीतेवेदवा तदधीते तद्वेदेत्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थंतत्वे० ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तंनचासन्तंनश्रुतंनबहुश्रुतम् । नसुवृत्तंनदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मण : ॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितंचरेत् । अन्धवज्जडवच्चापिमूकवच्चमहींचरेत् ॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्चमानितोमानितश्चय : । सर्वभूतेष्वभयदस्तंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ अनाशिषमनारम्भं निर्नमस्कारमस्तुतिम् । अक्षीण क्षीणकर्माणं तंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ अक्षीणं पूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्णशायिनम् । बाहूपधानीयंशान्तं तंदेवाब्राह्मणंविदु: ॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशित : । यत्रक्वाचनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ कन्थाकौपीनवासास्तुदण्डधृग्धान्यतत्पर : । एकाकीरमतेनित्यंतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ योहेरिवगणाद्भीत : सन्मानान्नरकादिव । कुणपादिवय:स्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदु: ॥ येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा । शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ संन्यासिनि ॥ अमौनञ्चमौनञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुति : । ब्राह्मणोबुद्धवाक्यार्थ : साक्षादित्यादिलक्षण : । ब्राह्मण्यंगौणमन्यस्य-

ब्रह्मबोधार्हजन्मन:। विप्रजन्मनो ब्रह्मधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो गौण:। विदुषिमुख्यइत्यर्थ:॥ ब्रह्मणोवेदस्यायम्। तस्येदमित्यण्॥

ब्राह्मणम्। न० ब्रह्मसङ्घाते। विप्रसमूहे॥ मन्त्रेतरवेदभागे॥ सचविधिवचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनअनुवादवचनत्वेनचत्रिधास्मृत:॥

ब्राह्मणक:। पुं० आयुधजीविब्राह्मणानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायांकन्॥

ब्राह्मणकीय:। त्रि० ब्राह्मणकेजाते॥ ब्राह्मणकोनामजनपद:० यत्रब्राह्मणाआयुधजीविन:० तत्रजात:। छ:॥

ब्राह्मणचाण्डाल:। पुं० ब्राह्मण्यांशूद्राज्जाते॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमतादिरूपेवित्ते॥ नैतादृशंब्राह्मणस्यास्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच। शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंततस्ततश्चोपरम:क्रियाभ्य:॥ ब्रह्मस्वे॥

ब्राह्मणप्रिय:। पुं० नारायणे० भगवति० वासुदेवे॥ ब्राह्मणानांप्रिय:। ब्राह्मणा:प्रियाअस्यवा। घ्नन्तंशपन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्यथाहम्। सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धोवध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीय:॥ इति भगवद्वचनम्॥ अपिच। यंदेवंदेवकीदेवीवसुदेवादजीजनत्। भौमस्यब्रह्मणोगुप्त्यैदीप्तमग्निरिवारणिरितिभारतम्॥

ब्राह्मणब्रुव:। पुं० जातिब्राह्मणे। जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे। योब्राह्मण:क्रियारहितआत्मानंब्राह्मणंब्रवीतिसइत्यर्थ:॥ यथा। विप्र:संस्कारयुक्तोननित्यंसन्ध्यादिकर्मय:। नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्मणब्रुवउच्यते॥ युक्त:स्यात्सर्वसंस्कारैर्द्विजस्तुनियमव्रतै:। कर्मकिञ्चिन्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुव:॥ गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच। नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयोब्राह्मणब्रुव:॥ अध्यापयतिय:शिष्यान्नाधीतेवेदमुत्तमम्। गर्भाधानादिसंस्कारैर्युत:स्याद्ब्राह्मणब्रुव:॥ इति॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा। सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे। अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे॥ इ० मनु:॥

ब्राह्मणयष्टिका। स्त्री० फञ्जिकायाम्। पद्मायाम्। भार्ग्याम्। ब्राह्मनेटी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च०॥

ब्राह्मणयष्टी। स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम्। बालियशाकि। भार्ग्याम्॥

ब्राह्मणहित:। त्रि० ब्राह्मणस्यहितकारिणि। ब्रह्मण्ये॥ यद्ब्राह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत्।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैषज्यमात्मन : ॥

व्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ व्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि० उपचाराद्व्राह्मणानि । तानिशंसति । व्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्यलुक् । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छांदस : । व्राह्मणाच्छंसिन: छन्दसीत्युपसंख्यानात् ॥

व्राह्मणाच्छंसीयम् । न० व्राह्मणाच्छंसिनऋत्विग्विशेषस्यकर्म्म भावयो : ॥ होत्राभ्यश्छ : ॥

व्राह्मणायन : । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे ॥ व्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्य : फक् ॥

व्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

व्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । व्राह्मणपत्न्याम् ॥ व्राह्मणइयम् । तस्येदमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ वरस्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थूलशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्यजन्तौ । वाह्मनी० इ० भा० ॥

व्राह्मण्यम् । न० व्राह्मणत्वे ॥ व्राह्मणस्यकर्म्म भावोवा । गुणवचनव्राह्मणादिभ्य:कर्मणिचेतिष्यञ् ॥ व्राह्मण्यंबहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानरतिपरेणहेलितव्यम् ! स्वाध्यायेतप-

सिद्धमेचनित्ययुक्त : स्वेमार्थे कुशलपर : सदायतस्वेतिभारतेशान्तौ मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाण्डित्यवाल्यमौनानिश्रवणादीनितैरयम् । भवतिव्राह्मणस्तच्चव्राह्मण्यंव्रह्मरूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ व्राह्मणानांसमूह : । व्राह्मणववाडवाद्यन् ॥ त्रि० व्राह्मणहिते ॥ व्राह्मणेषुहित: । यत् ॥ व्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

व्राह्मस्य : । पुं० तृणप्रभेदे । मुञ्जे । दृढतृणे ॥

व्राह्ममुहूर्त्त : । पुं० अरुणोदयकालस्य प्रथमदण्डद्वये ॥ व्राह्ममुहूर्त्तमाहपितामह : । रात्रेस्वपश्चिमेयामेमुहूर्त्तोव्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषार्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेव्राह्मोमुहूर्त्तइतिमदनपारिजातात् । तत्रापिसूर्योदयात्प्रागर्द्धप्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ ० तत्राद्योव्राह्म : ० द्वितीयोरौद्र : ॥ व्राह्मस्यासौमुहूर्त्तश्च ॥ व्रह्मणोमुहूर्त्ते ॥ सतु ० एकमनुस्थितिकाल : । दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंव्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागश्चतुर्द्दशइतिलिङ्गपुराणम् ॥

व्राह्मावधूत: । पुं० अवधूतविशेषे ॥ व्रह्ममन्त्रोपासकायेव्राह्मणक्षत्रियादय : । गृहाश्रमेवसन्तोपिज्ञेयास्तेयतय : प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र : पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यो :। द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दैवै : षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यं वर्षम्। तैर्द्वादशभि : सहस्रैर्मानुषं चतुर्युगम्। तच्चदेवानामेकंयुगम्। तत्सहस्रं ब्रह्मणोदिनं भूतानांस्थितिकाल :। तावत्येवरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्मस्यासावहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी। स्त्री० भारत्याम्। सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे। ब्रह्मण : शक्तौ ॥ शाकप्रभेदे। हिलमोचिकायाम्। हिलिंचा० डू० गौ० दे० भा० ॥ फञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम्। वडीमालकङ्गु नी० डू० भा० ॥ मत्स्यप्रभेदे। पङ्कगडके *०* स्वनाम्नाप्रसिद्धायांमहौषध्याम्। सोमवल्लर्याम्। सौम्यलतायाम्। मण्डूकमातरि। मेध्यायाम्। व्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच शीतला। कषायामधुरास्वादुपाकायुष्यारसायनी ॥ स्वर्यास्मृतिदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित्। विषशोथज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याक्ष्याम्। मछेछी० कुकमछरिया० डू० प्र० पुष्पशाके ॥ व्रह्मणइयम्। तस्येदमित्यण्। ब्राह्मीजातात्रितिटिलोपेटिड्ढेतिङीप् ॥

व्राह्मीकन्द :। पुं० वाराहीकन्दे ॥

व्राह्मीघृतम्। न० मेधाकरौषधविशेषे। ॥ पथ्यमेधाम् ॥

व्रीहि :। पुं० यवादिसामान्यधान्ये ॥ आशुधान्ये ॥ अस्यसामान्यनामगणनागुणाश्चयथा। धान्यंभोग्यञ्च भोगार्हमन्नाद्यंजीवसाधनम्। तच्च तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वयम्। व्रीह्यादिकंतदिहशूकसमन्वितं स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि। शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्यंतृणोद्भवमथोतृणधान्यमन्यत् ॥ तत्त्रिदोषशमनं लघुशूकधान्यंतेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि। शिम्बीभवंगुरुहिमञ्चविबन्धदायिवातालकन्तुशिशिरंतृणधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्येषुसङ्ख्याज्ञातुंशक्यानोनरैर्दैवतैर्वा। तस्मादेषांयेषुभोगोपभोगास्तान्यस्माभिर्व्याक्रियन्तेकियन्ति ॥ शालय : कलमारुच्याव्रीहिश्रेष्ठानृपप्रिया:। धान्योत्तमाश्चविज्ञेया: कैदारा : सुकुमारका: ॥ राजान्नषष्टिकसितेतरसूक्ष्मस्थूलासुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञा :। व्रीहिस्तथेतिदशधाभुविशायना : स्युस्तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि ॥ व्रीहिर्गौरोमधुरशिशिर : पित्तहारीकषाय:

स्निग्धोबृष्य : कृमिकफहरस्तापरक्तापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमश्वसनकृद्वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्यन्तं जनयति मुदंवातकृन्मेचकोना : ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥ अपिच । वार्षिका : कण्डिता: शुक्लाब्रीहयश्चिरपाकिन: । कृष्णव्रीहि: पाटलश्चकुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्याद्याव्रीहय: स्मृता : । कृष्णव्रीहि : सविज्ञेयोय : कृष्णतुषतण्डुल: ॥ पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोब्रीहिरुच्यते । शालमुख : कृष्णशूक : कृष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णमुखयस्यज्ञेयोजतुमुखस्तुस : । व्रीहय : कथिता : पाकिमधुरावीर्यतोहिमा: ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबद्धवर्चस्का : षष्टिकै : समा : । कृष्णव्रीहिर्वरस्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे । इति भावप्रकाश : ॥ बर्हतिउपचयंगच्छति । बृहबृद्धौ । इगुपधात्किदितीन् । पृषोदरादि: ॥ व्रीयते ब्रीङ्त्याम् । बाहुलकात्०हिक्वा ॥ यद्वा । ब्रीणाति । ब्रीबरणे । ब्रीहिशाल्योर्ढगितिज्ञापकात्०हिक् ॥ ब्रीहे : फलम् ०ब्रीहि : । विल्वादिभ्योण् । फलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भाव : ॥

ब्रीहिक: । त्रि० धान्यविशिष्टे । ब्रीहिणि ॥ ब्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

ब्रीहिकांचन : । पुं० मसूरे ॥

ब्रीही । त्रि० ब्रीहिमति० क्षेत्रादौ । ब्रीहिके । ब्रीह्यादित्वादिनि : ॥

ब्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

ब्रीहिभेद : । पुं० अणौ । चीणा० इ० भा० प्र० धान्ये ॥

ब्रीहिमय : । पुं० पुरोडाशे ॥ ब्रीहेर्विकार : । ब्रीहेपुरोडाश इतिमयट् ॥

ब्रीहिराजिक : । पुं० कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

ब्रीहिश्रेष्ठ: । पुं० शालिधान्ये ॥

ब्रीह्यगारम् । न० धान्यगृहे । कुसूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाण : । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

ब्रैह : । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योपयुक्तभूस्थले । धान्यसामान्यस्यकलमादेश्चोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

* * *

भ : । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगुनन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥ आदिगुरौत्रिकले० ऽ।।० ॥ भ्रांतौ ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ । क्षेत्रे । गृहे ॥ भाति । भादीप्तौ । अन्येष्वपीतिड : ॥

भकूटम्। न० वैवाहिकविचारोपयोगिनिपोटकविशेषे॥ यथा। एकराशौच दम्पत्योः शुभंस्यात्समसप्तके। चतुर्थदशके चैवतृतीयैकादशेतथेति॥

भक्तः। त्रि० भक्तियुक्ते। तत्परे। पूज्यविषयकानुरागोभक्तिः० तद्वति। भगवदनुरक्तिविशिष्टे। शरणागतत्वेसत्यत्यन्तप्रीतिमति॥ भज्यतेस्म। भजसेवायाम्। कर्मणिक्तः॥ भक्तत्यागेदोषउक्तः श्रीदेवीभागवते॥ ब्रह्महत्यासुरापानंगोवधः स्त्रीवधस्तथा। तुल्यमेभिर्महत्पापंभक्तत्यागादुदाहृतम्। भजन्तंभक्तमत्याज्यंत्यजतः स्यात्कथंसुखमिति॥ न० अन्ने। अन्धसि। ओदने। भात० इ० भा०॥ तस्यविधिर्गुणाश्च। यथा। जलेचतुर्दशगुणे तण्डुलानांचतुष्पलम्। विपचेत्स्रावयेन्मंडंतद्भक्तंमधुरंलघु॥ चक्रदत्तेतु। अन्नंपंचगुणेतोयेयवागूंषड्गुणेपचेत्। अत्रान्नं भक्तम्॥ अपिच। सुधौतांस्तण्डुलान्स्फीतांस्तोयेपंचगुणेपचेत्। तद्भक्तंप्रस्रुतंचोष्णंविशदंगुणवन्मतम्॥ भक्तंवह्निकरंपथ्यंतर्प्पणंरोचनंलघु। अधौतमस्रुतंशीतं गुर्वरुच्यकफप्रदम्॥ अपिच। वारिणाभूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान्बहु। तक्रेणासिच्यतत्तप्तेस्थाल्यम्भसिविनिःक्षिपेत्॥ ततः पयोघृतंक्षिप्त्वाप्रस्विन्नान्स्रावयेदिमान्। राजार्हंतद्भवेद्भक्तंगन्धवर्णरसान्वितम्॥ यस्यधान्यस्ययद्भक्तंतस्यतद्गुणमाहरेत्। भक्तंलघुपुराणस्यशालिस्तच्चिपिटोगुरुः॥

भक्तकरः। पुं० कृत्रिमधूपे॥

भक्तकारः। पुं० पाचके। औदनिके॥ भक्तंकरोति। डुकृञ्० कर्मण्यण्॥

भक्ततूर्य्यम्। न० नृपाभीरे। भूभुजांभोजनकालावेदके वाद्यविशेषे॥

भक्तदासः। पुं० पंचदशदासान्तर्गतदासविशेषे। सुभिक्षेपिभक्तेनाङ्गीकृतदास्ये॥

भक्तमण्डः। पुं० अन्नाग्ररसे। मासरे। मांड० इ० भा०॥

भक्तवत्सलः। पुं० श्रीहरौ। भक्ताः वत्सलायस्य॥ त्रि० भक्तस्नेहवति॥

भक्तिः। स्त्री० विभागे॥ गौणवृत्तौ॥ भङ्ग्याम्॥ श्रद्धायाम्। भजने॥ अनुरक्तौ॥ अनुरागविशेषे॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेशः॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि। नचेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

बुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपासनायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्त्यावृत्तिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासनाख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूतायामनुरक्तौ ॥ तात्पर्यं ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु तपोज्ञानसमाधिभिः । नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजायते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमीयतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य तस्यकृष्णः प्रसीदति ।, तद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम् । सुमनाश्चर्चयेन्नित्यं तदर्थे दम्भवर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्टविधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेऽपिवर्त्तते । समुनिः सत्यवादीचकीर्त्तिमान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं विष्णोःस्मरणम्पादसेवनम् । अर्चनंवन्दनंदास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्तिश्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥ उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे परीक्षितिरभूद्वैयासकिः कीर्तने प्रह्लादः स्मरणे तदङ्घ्रिभजने लक्ष्मीः पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्वभिवन्दनेऽथहनुमान् दास्येऽथ सख्येऽर्जुनः सर्वस्वात्मनिवेदने बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति ॥ हिमालयउवाच । स्वीयांभक्तिं वदस्वाम्बयेनज्ञानं सुखेनहि । जायते मनुजस्यास्यमध्यमस्याविरागिणः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिमारिणः विरागिणोभक्ति रहितस्यापि दुर्लभज्ञानं येनभक्तिहेतुनाजायेत तांभक्तिं वदेत्यर्थः ॥ श्रीदेव्युवाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामोक्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञानयोगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्षप्राप्तौत्रयोमार्गाः ते चकर्मोपासनाज्ञानभेदेनत्रिविधाः । तत्रज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनम् इतरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः । तान्मार्गान् दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोगउपासनायोगइत्यर्थः ॥ त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुं योग्योस्तिसर्वथा । सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांसमुद्दिश्यदम्भंकृत्वा पुरस्सरम् ॥ मात्सर्यक्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु तामसी । परपीडादिरहितः स्वकल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृदयोयशोर्थीभोगलोलुपः । तत्तत्फलसमावाप्त्यै मामुपास्तेतिभक्ति

तः ॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्त्वस्मादन्यं जानातिपामरः । तस्यभक्तिः समाख्यातानगाधिपतुराजसी ॥ परमेशार्पणं कर्मपापसङ्क्षालनाय च । वेदोक्तत्वादवश्यंतत्कर्त्तव्यंतुमयानिशम् ॥ इतिनिश्चितबुद्धिस्तुभेदबुद्धिमुपाश्रितः । करोतिप्रीतयेकर्मभक्तिः सानग सात्त्विकी ॥ परभक्तेः प्रापिकेयं भेदबुद्ध्यवलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते ह्युभेभक्ती नपरप्रापिकेमते ॥ अधुनापरभक्तिन्तु प्रोच्यमानांनिबोधमे । मद्गुणश्रवणंनित्यंमम नामानुकीर्त्तनम् ॥ कल्याणगुणरत्नानामाकरायां मयिस्थिरम् । चेतसोवर्त्तनञ्चैवतैलधारासमं सदा ॥ हेतुस्तुतत्रकोवापि नकदाचिद्भवेदपि । सामीप्यमार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानांनचेषणा ॥ मत्सेवातोधिकं किञ्चिन्नैवजानाति कर्हिचित् । सेव्यसेवकताभावात्तत्रमोक्षं नवाञ्छति ॥ परानुरक्त्यामामेवचिन्तयेद्योह्यतन्द्रितः । स्वाभेदेनैवमांनित्यंजानातिनविभेदतः ॥ मद्रूपत्वेनजीवानां चिन्तनं कुरुतेतुयः । यथास्वस्यात्मनिप्रीतिस्तथैवच परात्मनि ॥ चैतन्यस्यसमानत्वान्नभेदं कुरुतेतुयः । सर्वत्रवर्त्तमानांमां सर्वरूपांश्चसर्वदा ॥ नमतेयजतेचैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम् । नकुत्रापिद्रोहबुद्धिं कुरुतेभेदवर्जनात् ॥ मत्स्थानदर्शनेश्रद्धामद्भक्तदर्शनेतथा । मच्छास्त्रश्रवणेश्रद्धामन्त्रतन्त्रादिषुप्रभो ॥ मयिप्रेमाकुलमतीरोमाञ्चिततनुः सदा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कण्ठगद्गदनिस्वनः ॥ अनन्येनैवभावेनपूजयेद्योनगाधिप । मामीश्वरीं जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम् ॥ दानानिममदिव्यानिनित्यनैमित्तिकान्यपि । नित्यं यः कुरुतेभक्त्यावित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ मदुत्सवदिदृक्षाचमदुत्सवकृतिस्तथा । जायते यस्य नियतं स्वभावादेवभूधर ॥ उच्चैर्गायंश्चनामानिममैव खलुनृत्यति । अहङ्कारादिरहितोदेहतादात्म्यवर्जितः ॥ प्रारब्धेनयथायच्च क्रियतेतत्तथाभवेत् । नमेचिन्तास्तितत्रापिदेहसंरक्षणादिषु ॥ इतिभक्तिस्तुयाप्रोक्तापरभक्तिस्तुसास्मृता । यस्यांदेव्यतिरिक्तन्तु नकिञ्चिदपिभाव्यते ॥ इत्थंजातापराभक्तिर्यस्यभूधरतत्त्वतः । तदैवतस्यचिन्मात्रेमद्रूपेविलयोभवेत् ॥ भक्तेस्तुयापराकाष्ठासैवज्ञानंप्रकीर्त्तितम् । वैराग्यस्यचसीमासाज्ञानेतदुभयं

यतः ॥ भक्तौकृतायांयस्यापि प्रारब्धवशतोनग । नजायते ममज्ञानं मणिद्वीपं सगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिलान् भोगाननिच्छन्नपिचर्च्छति ॥ तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग् भवेन्नग । तेनमुक्तः सदैवास्याज्ज्ञानान् मुक्तिर्नचान्यथा ॥ इहैवयस्य ज्ञानं स्याद्धृद्गतप्रत्यगात्मनः ॥ ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति न । व्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिव्रह्मैव व्रह्मवेदयः ॥ कण्ठचामीकरसमज्ञानात्तु तिरोहितम् । ज्ञानादज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥ विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपुर्मम । यथादर्शे तथात्मनियथाजले तथापितृलोके ॥ छायातपौयथा स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्जितम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानहीनोम्रियेतचेत् । व्रह्मलोकेवसेन्नित्यं यावत्कल्पं ततः परम् ॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत् तस्य जनिः पुनः । करोतिसाधनं पश्चात् ततोज्ञानं हिजायते ॥ अनेकजन्मभीराजन् ज्ञानं स्यान्नैकजन्मना । ततः सर्वप्रयत्नेनज्ञानार्थं यत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महाविनाशः स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं पुनः । तत्रापिप्रथमे वर्णे वेदप्राप्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्पत्तिर्योगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तमगुरुप्राप्तिः सर्वमेवात्रदुर्लभम् ॥ तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वं तनोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु मोक्षेच्छाजायते ततः । साधने सकलेप्येवं जायमानेपियोनरः । ज्ञानार्थं नैवयतते तस्यजन्मनिरर्थकम् ॥ तस्माद्राजन् यथाशक्त्याज्ञानार्थं यत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्वमेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥ घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवसतिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमनसामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वाकृतार्थः स्यादितिवेदान्तडिण्डिमः । सर्वक्तंसमासेनकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभागवतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे देवीगीतायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैराग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते । याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्तिमन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भज सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् ॥ भजइत्येषवैधातुः सेवायांपरिकीर्तितः । तस्मात्सेवाबुधैः प्रोक्ताभक्तिसाधनभूयसी ॥

भक्तिकरः । पुं० भक्तः ॥ भक्तिंकरोति दिवाबिभेतिटः ॥

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥

भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे ॥ यथोक्तं देवीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंशक्योस्तिसर्वथा । सुलभत्त्वान्मानसत्त्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः । त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोगः कर्त्तुंयोग्यः शक्यश्चभवति । कुतइतिचेत् ० अस्य भक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्त्वान् मानसत्वात्० द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोवृत्त्यैवसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे । कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः ॥

भक्तिलः । पुं० साधुहये ॥

भक्षकः । त्रि० भक्षणतत्परे । अद्मरे । घस्मरे ॥ भक्षयति । भक्षअदने । ण्वुल् ॥

भक्षटकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥

भक्षणम् । न० द्रवेतरद्रव्यस्यगलाधःकरणे । नादे । स्वदने । खादने । भखना० खाना० इतिभाषा ॥ भक्षेर्ल्युट् ॥ शणशाकंतथामांसंकरेणक्वथितंदधि । तर्जन्यादन्तधावश्च सद्योगोमांसभक्षणम् ॥

भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षणयोग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥

भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भक्षितः । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्तः ॥

भक्ष्यः । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरवखण्ड्यावखण्ड्ययत् भक्ष्यते० तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातारः । खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंखाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्प्रत्ययान्तस्यचभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात् ॥ भक्ष्यन्नामक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० शक्यञ्चानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम् । तत्रनियमः क्रियतेइदम्भक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम् ॥ भक्ष्यन्नामेत्यस्यतद्भवतियदितिशेषइतिविवरणम् ॥

भक्ष्यकारः । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कंदोइ०हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यंकरोति । कर्मण्यण् ॥

भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणस्तुविशेषतः । अत्रशिष्टाययथाब्रूयुस्तथाकार्योविनिर्णयः ॥

भच्यालाबूः। स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

भगः। पुं० भाग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥ यथा। ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसः श्रियः। ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये। रवौ ॥ भज्यते। भजसेवायाम्। पुंसीतिघः। खनोघचेतिघित्करणाद्वाघः ॥

भगम्। न० स्त्रीचिह्ने। योनौ। वराङ्गे। उपस्थे। स्मरमन्दिरे। रतिगृहे। जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणं यथा। विस्तीर्णं चगभीरं च द्विविधं भगलक्षणम्। तद्गुणा यथा। कूर्मपृष्ठं गजस्कंधं पद्मगधं सुकोमलम्। अकोमलं सुविस्तीर्णं पंचैते चभगोत्तमाः ॥ तद्दोषा यथा। शीतलं निम्नमत्युष्णं गोजिह्वासदृशं परम्। इत्युक्तं कामशास्त्रज्ञैर्भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्तीर्णमुषलं योज्यं गभीरेवं शवीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छायाम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि :। सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये। तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देवतायाम् ॥ पुंसांगुदमुष्कमध्यभागे ॥

भगणः। पुं० नक्षत्रसमूहे ॥ यद्वा। भगंमायासमाख्यातायोनिः सर्वस्यसायतः। तद्वतीतितद्दीशानीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणात्सर्गतोमासंहितोक्तेः सर्वकारणत्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्तस्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदानन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनोच्यते ॥

भगदत्तः। पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठात्मजे ॥ यथा। सकरीभगदत्तेनप्रेर्यमाणोमुहुर्मुहुः। नकरोतिवचस्तस्य दरिद्रस्येवयोषितः ॥

भगदैवतम्। न० पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ बृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दरः। पुं० अपानदेशेव्रणरोगविशेषे ॥ तस्य रूपमाह। गुदस्यद्व्यङ्गुलेक्षेत्रे पार्श्वतः पिडकार्तिकृत्। भिन्नोभगन्दरोज्ञेयः सचपंचविधोभवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीडाकृत्। पंचविधः ०वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसान्निपातिकशल्यजभेदैः ॥ भगंदारयति। भगेचदारेरितिकाशिकोक्तेः खच्। मुम् ॥ तथाचभोजः। भगंपरिसमन्ताच्चगुदवस्तीतथैवच। भगवद्दारयेद्यस्मात्तस्मादेष भगंदरः ॥ इ०। भजन्त्यनेनेतिभगं मेहनम्। भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनिः। अत्रभगशब्दे नद्वयमप्य

भिहितम् । भगवत् ॰ योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोददाहकण्डूरुजादयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्रकटीफलकम् ॥ अथास्यपिडकामेवतथायत्नादुपाचरेत् । शुद्ध्यस्यस्तुतिसेकाद्यैर्यथापाकंनगच्छति ॥ लङ्घनं स्वेदनंलेप विस्त्रापनविरेचनैः । रक्तमोक्षादिभिः शीघ्रंगुदजांपिडकांजयेत् ॥ तथायत्नंभिषक्कुर्याद्यथापाकंनियच्छति । अपक्वंवाथ पक्वंवाजलौकापातनंहितम् ॥ तदभावेतुशृङ्गाभ्यामिदंरक्तस्यमोचणम् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तंपीत्वानश्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं॰ कुण्डाशिनि । कुटना॰ इ॰ भा॰ ॥ तस्यान्नभक्षणनिषेधोयथा । योबान्धवैःपरित्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुण्डाशीयस्तस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रायणंचरेदिति ॥

भगवान् त्रि॰ अचिन्त्यैश्वर्यादिगुणे॰ ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहात्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यमप्रतिबन्धेनयत्रवर्त्तते॰सभगवान् नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधनञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् । वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवानितिविष्णुपुराणम् ॥ पूजावति । पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री॰ अचिन्त्यैश्वर्यायामाद्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । परस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । यथानित्योहिभगवान्नित्याभगवतीतथा ॥ स्वमाययातिरोभूतातत्रशेप्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंसर्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्वरूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा । सिद्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयुगे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभगवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः सर्वैस्ताञ्चैवभजतेयतः । धातुर्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृतेति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरेण्याशक्तिरुत्तमा । सात्विकीयंमहीपालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेयारजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारेचतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥ निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफलप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मादीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति । एकापालयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येयम् । द्वितीयातु॰सृजतेयारजोरूपा सा॰सत्वरूपाचपालने॰इतिपुनरु

क्तिरनुग्रहरूपा : संहारेतमोरूपायासेयंतृतीयाशक्ति :। एतासांनामानिप्रथमस्कन्धएवोक्तानि। तस्यास्तुसात्त्विकीशक्तीराजसीतामसीतथा। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकालीतिता :स्त्रियइति। ननुरहस्ये तु० सत्त्वाख्ये नातिशुद्धे नगुणेनेन्दुप्रभंदधावितिवचनेनमहालक्ष्मीरजोगुणासरस्वतीसत्त्वगुणेतिलभ्यतइतिचेन्न। कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्थाया : सुस्थत्वात्। एतासांचशक्तीनांशक्तस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयंविहायावस्थानासम्भवेन०तत्तद्गुणविशिष्टंब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिनामकमितिबोध्यम्॥ निर्गुणेति। अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्यावस्थात्मिकासानिर्गुणा०तस्याअपिपराशक्तित्वेन०ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्थानासम्भवेन०साम्यावस्थमायोपाधिकंब्रह्मैव०पराशक्तिमायाभुवनेश्वरीशब्दवाच्यंभवति। सर्वंचेदमुपोद्घातेस्पष्टम्। तच्चनिर्गुणासर्वेषांकारणमित्याह। सर्वेषांकारणंसाहीति। सर्वकारणस्यानवस्थाभियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्यत्वमुक्तम्। तेनचकेयंशक्ति : कुतोजातेत्यस्योत्तरंदत्तंभवति॥ रूपचतुष्टयमध्येप्याह। निर्गुणासर्वथाज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपा:। सगुणासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधै॥ अयोगिभिरितिच्छेद :। अयोगिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गुणाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवेत्यर्थ :। तथाचश्वेताश्वतरेतिध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामिति। मध्यमाधिकारिणामयोगिनान्तुसगुणामहालक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थ :। तदुद्धरामूलप्रकृतेरेवसर्वैश्चोपास्यत्वमितिरहस्यम्। सर्वञ्चेदंशक्तितत्त्वविमर्शिन्यांस्पष्टम्॥ पूज्यायाम्॥ उगित्वान्ङीप्॥

भगवत्पदी। स्त्री० गङ्गायाम्॥

भगवत्पूज्यपाद :। पुं० श्रीशङ्कराचार्ये॥

भगवद्द्रुम :। पुं० तगरवृक्षे॥

भगवद्धर्म :। पुं० हरिपरितोषकैकादश्यादिनियमस्वरूपे धर्मे॥ त्रि०तद्विशिष्टे॥

भगवद्भक्त :। त्रि० स्थितप्रज्ञे॥ य०। दैवाधीनंजगत्सर्वम्जन्मकर्मशुभाशुभम्। संयोगाश्चवियोगाश्चनचदैवात्परंबलम्॥ कृष्णायत्तञ्चतद्दैवंसदैवात्परतस्तत :। भजन्तिसततंसंत : परमात्मानमीश्वरम्॥ दैवंवर्द्धयितुंशक्ता : क्षयंकर्त्तुंस्वलीलया। नदैववद्धास्तद्भक्ताश्चाविनाशीचनिर्गुण :॥

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्दने । बाहुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम् ० इच्छा वास्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे ।। योहि गङ्गांस्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा० इ० भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा० इ० भा० ॥ यथा । चिरकालोषितंजीर्णं कीटनिष्कुषितं धनुः । किञ्चित्रं यदिरामेणभग्नं क्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जेः क्तः ॥ न० रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाऽखे चषडेतेपुष्कराःस्मृता० ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात्० द्वितीया द्वादशीयदि । सप्तमीचार्कमन्दारेजायतेजारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायोज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्कारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । स्वल्पोर्म्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगभाञ्चे ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्याम्बरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजयायाम् । भाङ्ग० इ० भा० ॥ भङ्गाकफहरीतिक्ताग्राहिणीपाचनीलघु : । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया। भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ् । टाप् ॥ चित्रतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अलाबूतिलेति० कटच् ॥

भङ्गान : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दीर्घजङ्गले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गि : । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । त्रिभङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ छलनिभे ॥ नानाविधशब्दरचनावैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्यातार: ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोतीतिण्यन्तादचइ : ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अधरेकज्जलंचारुदृशोस्ताम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्ते वेशबिन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० त्रिभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जानामिमानमलसांगिवचोविभंगींभंगीशतंनयननयोरपिचातुरींच । आभीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसीवंशीरवोयदिनमामवशीकरोतीत्युद्भट :

भंगुर : । पुं० नद्यावक्रे । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेस्वयमेव । भञ्जो० । भञ्जभासेतिघुरच्० कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायाभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इ०पञ्चेयत् ॥ भंगार्हे ॥ भङ्गमर्हति । दण्डादित्त्वाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भ्रमावर्त्तीभचक्रेस्मिन्ध्रुवोनाभीव्यस्थित : । आराचक्रेत्विन्दुभौमौशुक्रजीवशनैश्चरा : ॥ राहु : केतुरगस्त्यश्चनक्षत्राण्यथराशय : । यदादिक्षुसुअष्टासुमेरोर्भूगोलकोऽथवा ॥ छायाभवेत्तदारात्रि : स्याच्चतद्विरहाद्दिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छाययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरेवकारणात् । ग्रासमोक्षौतुजायेतेततात: पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुण्यफलाङ्गाग : क्षतोराहोस्तुविष्णुनेत्यादौवह्निपुराणेभेदनामाध्याय : ॥ अथभचक्रभ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोमणौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौध्रुवौनर : पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भचक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंयातियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्षमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितेस्तदन्तरेयोजनजा:पलांशका: ॥ योजनसङ्ख्याभांशै३६०र्गुणिता कुपरिधिहृता४९६७भवन्त्यंशा : भूमौकच्छायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजत् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लट:शत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भाविल्युट् ॥ दारास्तेयेभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकाया: । धनमपितदद्धरिभजनार्थंनोचेदेतत्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतेफलमनुवध्नाति । भज० । ताच्छील्येति० चानश्० शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : शतृ ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जेर्भाविल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रं वक्रं भवेद्यस्यदन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जरु : । पुं० देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खंडिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके । रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकारात्कुटोजातोनटिक्यांवरवाहक : । इ० प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० भटतिभक्ष्यतेवा । भट० । अशित्रादित्वि० इत्र : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोवभूव ह । सभट्टोवावटूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचक: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञातस्यवासोदेय : । यथा । भट्टं वैद्यं पुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्०एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥

भट्टार : । त्रि० पूजे ॥ भटति । भट । क्विप् । भट् चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं ऋच्छतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं० नाट्यवाचा० नृपे ॥ नाट्योक्ता० देवे ॥ तथा० तपोधने ॥ त्रि० पूजे ॥ भटति ; भटपरिभाषणे । क्विप् । भट् चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्० ष्टुत्वनिषेधोन ॥ भट्टं स्वामित्वम्० ऋच्छतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थेक : ॥

भट्टारकवार : । पुं० आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं० सनाम्नाप्रसिद्धे रामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री० नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम्

भड : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामासषण्नरान् । माल्लं मल्लं मातरञ्चभडंकोलञ्चकन्दरम् ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥

भडाग्नि : । पुं० अग्निविशेषे ॥ भडइतिशब्दयुक्ते वह्नौ ॥

भडिल : । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्पनिमहिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलजिति० इलच् ॥

भणित : । त्रि० कथिते । शब्दिते ॥

भणिति : । स्त्री० वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भण्यते० भण्यतेवा । भटभृतौ० भणशब्देवा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री० वृन्ताके । भटा० भण्टा० इ० भा० ॥

भण्टुक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं० चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिभांड० इ० भा० ॥ भंडते । भडिकल्याणे० पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं० खञ्जनखगे ॥

भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकाकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

भंडि : । स्त्री० वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : पुं० भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरेकत्त्वम् ॥

भण्डिल: पुं० । शिरीषवृक्षे भण्डते । भडिकल्याणे ० परिभाषणेवा । सलिकलीति० इलच् । त्रि० दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डश्चाभण्डने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं० कोविदारे । काञ्च

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ भण्डेरीरन् ॥

भण्डीरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डश्चामर्दने । वा० ईरन् गौ० ॥

भण्डील: । पुं० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डुक: । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर० इ० गौ० दे० भा० ॥

भण्डूक: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्त: । पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ सुतेजसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदि कल्याणे सुखे च । भन्देर्नलोपश्चेति झच् ॥

भदाक: । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते । भदि० । घिनाकादित्वात्साधु: ॥

भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥

भद्र: । पुं० शिवे ॥ खंजरीट ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्लबलान्तर्गतबलदेवे । रामचरे ॥ स्नुह्याम् ॥ न० मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि० श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ स्तुत्ये ॥ साधौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे । विष्टिसंज्ञके ॥ मृणालि० । भन्दते । भदि० । ऋज्रेन्द्रेति रन्० भन्देर्नलोपश्च निपात्यते ॥

भद्रक: । पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वाख्यविष्कम्भशैलमूले० धृतिमन्नामकाननम्० तत्रत्यहृदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे

भद्रकट: । पुं० गोक्षुरे ॥

भद्रकर्ण: । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥ भद्रास्याङ्गद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णहृद: । पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी । स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्द्यांदेव्याम् ॥

भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् । महिषमर्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गंधोल्याम् ॥ भद्रं कल्याणं कालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण् भद्रा चासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भ: । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य० भद्रोवाकुंभ:

भद्रगन्धिका । स्त्री० मुस्तके ॥

भद्रङ्कर: । त्रि० क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥

भद्रचूड: । पुं० स्नुहीभेदे ! लङ्कास्थायिनि ॥

भद्रज: । पुं० इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी । स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न० जम्बूद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्ति यत् तत्तु भद्रतुरगं जगुर्बुधा : ॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणि : ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे । केशरुहायाम् । जयावहायाम् ॥

भद्रदारु : । पुं० न० देवदारुणि ॥ न० सरलवृक्षे ॥ भद्रंदारु ॥

भद्रदार्वादिक : । पुं० औषधगणवि० ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनामिका । स्त्री० त्रायन्तीवृक्षे । वहला० गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि : । पुं० महादानविशेषे ॥

भद्रपत्नी । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्र: पतिर्यस्या : ० इतिविग्रहे० नित्यं सपत्न्यादिष्विति पतिशब्दस्य नान्तादेशे० नान्तलक्षणोङीप् ॥

भद्रपदा : । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयो : ॥ भद्रंपदंयासाम्० ता : । सचारो पाद्बहुत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्राणिपर्णान्यस्या : । पाककर्णेतिङीष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ : । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन : । पुं० बलरामे ॥

भद्रबला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । कटम्भरायाम् ॥ भद्रं बलमस्या : ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० वेल्लीतिख्यातपुष्पे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज : । पुं० शरे । इक्षुवेष्टने । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त : । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक : । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यवाकारबीजत्वाद्यवम् । भद्रञ्चतद्यवंच ॥

भद्ररेणु : । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट : । पुं० भौमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । शतभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

मदनमाली०डू० ह्वापरमाली०डू० च०गौ०दे०भा० ॥

भद्रश्रयम् न० चन्दने ॥

भद्रश्रीः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्राश्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून् अतीत्योत्तरअम्भोधिमभ्येतिचमहामुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवन्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्याम् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ छायागर्भजातसूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्रास्याङ्गद्रकर्णकि०इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमीपञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां परार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धे स्यात्तृतीयादशम्योः पूर्वभागेसप्तमीशम्भुतिथ्योः ॥ विहायविषरौद्राणिविष्टिं सर्वंचवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिद्दण्डे

हिपुच्छे कार्यं जयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने

भद्राक्षः । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मजः । पुं० खड्गे ॥

भद्रारकः । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)

भद्राली । स्त्री०) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्राश्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षंभद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रञ्च तदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्याः पार्श्वयोर्न्यस्येद्गुल्फयुग्मंसुनिश्चलम् । वृषणाधः पादपार्ष्णी पाणिभ्यांपरिबन्धयेत् ॥ भद्रासनंसमुद्दिष्टंयोगिभिः सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वरः । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थंदुर्गाराधितहिमालयस्यपार्थिवशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी । स्त्री० बलायाम् । बरिआरा०डू० भा० ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ पचाद्यच् ॥

भन्दिल: । पुं॰ दूते न॰ शुभे ॥ कम्पे ॥

भन्ध्रुक: । पुं॰ भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भपञ्जर: । पुं॰ नक्षत्रचक्रे ॥

भपति: । सुधांशौ ॥ भानांपति: ॥

भम्भ: । पुं॰ धूमे ॥

भम्भरालिका । स्त्री॰ भङ्गार्याम् । दंशे ॥

भम्भराली । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ दंशे ॥

भम्भासार: । पुं॰ मगधराजविशेषे । श्रेणिके ।

भयम् । न॰ घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जकप्रसूने । प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भिये । साध्वसे । अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणानियथा । रौद्रशक्त्यातुजनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम् । व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु:खरूपम् । रागविषयस्यविनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्य दैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेष: ॥ सर्वान् विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेकथंजीवितव्यमितित्रास: ॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम् ॥ परत: स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयं द्वितीयाभिनिवेशत: स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति॰ व्याघ्राधीनत्वेनस्वीयमरणं सम्भावयतीति ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी भये । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे॰ एरजितिकरणेऽच् ॥ भयं द्विविधम् । दैवम्॰ मानुषञ्च । यथा हकामकन्दक: । हुताशनोजलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । इति षड्विधं दैवं मानुषंव्यसनं तत: ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य: परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्चनराणां पञ्चधाभयमिति । आगते भये॰ अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यं यावद्भयमनागतम् । उत्पन्ने तु भये तीव्रे स्थातव्यं तैरभीतवत् ॥ पुं॰ रोगे ॥

भयङ्कर: । पुं॰ डुण्डुलपक्षिणि । त्रि॰ भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयं करोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञइति खच् । मुमागम: ॥ पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । एकत्र गौशुक्रजीवौस्यतामन्योन्यसप्तगौ । भयङ्कराख्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक: ॥

भयडिण्डिम: । पुं॰ सङ्ग्रामपटहे ॥

भयद्रुत:। त्रि॰ कान्दिशीके। भीत्यापलायिते॥ यद्दुद्रुवत्। द्रुगतौ। कर्त्तरिक्त:। भयात्द्रुत:। पंचमीतियोगविभागात्समास:॥

भयनाशिनी। स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम्। विद्यायाम्॥ त्रायमाणालताम्॥

भयभीत:। त्रि॰ त्रासेनातङ्किते॥ यथा। एकतोभयभीतस्यप्राणिन: प्राणरक्षणम्। नातोगुरुतमोधर्म: कश्चिदन्योस्तिखेचरेति॥ वह्निपुराणेशिविराजोपाख्यानं॥

भयभ्रष्ट:। त्रि॰ भयद्रुते॥

भयानक:। पुं॰ व्याघ्रे॥ राहौ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे॥ त्रि॰ भयानके। भीषणे॥ बिभेत्यस्मात्। ञिभी॰ आनक: शीङ्भियस्त्यानक:॥

भयापह:। पुं॰ राजनि॥ परमेश्वरे॥ भयंसंसारजंमुमुक्षूणामपहन्तीति। हन॰। अन्येभ्योपिदृश्यतइति ड:। भयमपवदृध्याहा। आशिषिहनइति ड:॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि॥

भयावह:। त्रि॰ भयङ्करे॥

भर:। पुं॰ अतिशये। भरति। भृञ्॰। पचाद्यच्॥ भरणं भर: ॰ पुंसीतिघोवा॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि ॰पुंस्त्वमेव। घञजवन्ता: पुंसीतिवचनात्॥ पर्व्वे॥ भं नक्षत्रं राति। रा॰ क:॥ यते॥ भारे॥ शेतेधराभराक्रान्ते शेषेनारायण: स्वयम्। लक्ष्मीबल्लोनजानन्तु: महांपरवेदनाम्॥

भरट:। पुं॰ कुम्भकारे॥ भृतके॥ बिभर्त्ति। डुभृञ्॰ जनिदस्याहिना॰ रटच्॥

भरणम्। न॰ वेतने॥ भृतौ। मूल्ये॥ भ्रियतेऽनेन। भृञ्॰ ल्युट्॥ पोषणे॥ यथा। भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम्। नरकंपीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतं भरेत्॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे॥

भरणी। स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे। यमदैवते॥ तत्रजातस्यफलम्॰ यथा। सदापकीर्त्तिर्हिमहापवादोनानाविनोदैस्सविनीतकाल:। जनेविलासीचपल:खल: स्यात् प्राणिप्रणीतोभरणीषुजात:॥ प्राणिप्रणीत: प्राणिभि चिप्त:॥ घोषके॥ टित्वान्ङीप्॥

भरणीभू:। पुं॰ राहुग्रहे॥

भरणीय:। त्रि॰ पोष्ये। भरणयोग्ये॥

भरण्ड:। पुं॰ स्वामिनि। कृमौ। नृपे॥ वृषे॥ भरति। भृञ्॰। [illegible]न् क्तसम्भवृञ:। वृत्त्यण्डन्॥

भरण्डा। स्त्री॰ भूमौ॥

भरण्यम्। न० वेतने। मूल्ये ॥ भरणे साधु। तत्र साधुरिति यत्॥

भरण्यभुक्। त्रि० वैतनिके। कर्मकरे। मूल्येनकर्म्म कुर्वति ॥ भरण्यं वेतनं भुङ्क्ते। क्विप्॥

भरण्या। स्त्री० वेतने ॥

भरण्याह्वा। स्त्री० रामदूतीति गौ०दे० ख्यातायां पूर्व्वपुष्प्याम् ॥

भरण्युः। पुं० शरण्ये ॥

भरतः। पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्य सूत्रकारे० मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शबरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्य मुनेः शिष्यः। तस्येदमित्यण्। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा। बिभर्ति स्वाङ्गं। डुभृञ्०। भृमृदृशीत्यतच् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्य दुष्यन्तस्य पुत्रे। शाकुन्तलेये। दौष्यन्तौ। सर्वदमने ॥ निरुक्तिस्त्वास्य श्रीभागवते। माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातासएवसः। भरस्वपुत्रं दुष्यन्तमावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा ॥ अथाहभगवानृषभदेवः स्ववर्षं कर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्ष्यमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधंकर्म समाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतं जनयामास। येषांखलु महायोगीभरतोज्येष्ठः श्रेष्ठगुणआसीत्० येनेदं वर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे ॥

भरतखण्डम्। न० भारतवर्षान्तर्गतकुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञः। त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गवः। पुं० गाङ्गेये। भीष्मे

भरतपुत्रकः। पुं० शैलूषे। नटे ॥

भरतप्रसूः। स्त्री० कैकय्याम् ॥

भरताग्रजः। पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथः। पुं० लोकपाले ॥ बिभर्त्ति। डुभृञ्०। भृञश्चिदित्यथः ॥

भरद्वाजः। पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे। भारदू०गौ०दे०भा०प्र०पक्षिणि। भदुर्ल०इ०भा० ॥ गुरोः पुत्रे। उतथ्यपत्न्याम्ममतायांबृहस्पतेर्वीर्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ अस्य नामनिर्वचनं यथाविष्णुपुराणे। मूढे भरद्वाजमिमं० भरद्वाजंबृहस्पते। यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारकोवाजोऽस्य। यद्वा। भरद्वाजस्यापत्यम्। ऋष्यण्। संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

भरवान्। पुं० शिवे ॥ भरश्चन्द्रोस्त्य

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥

भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे । हरा० इ० भा० ॥

भरितः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा० इ० भा० ॥ भरः सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति० विभर्त्ति वा । भृञ्० डुभृञ्० वा । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

भरुः । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति० विभर्त्ति वा । भृञ्० डुभृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः ॥

भरुजः । पुं० चुद्रशृगाले ॥

भरुटम् । न० निष्क्वाथपक्वमांसे ॥

भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥

भर्ग्गः । पुं० स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जति । भृजीभर्जने । प० अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेति वा । हलश्चेति घञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगदनेति वा ॥ सवितृमण्डलगतादिव्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामो वयं भर्गं धियो यो नः प्रचोदयात् । धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्तीः पुनः पुनः ॥ अपि च । भ्रस्ज पाके भवेद्धातुर्यस्मात् पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चिः सप्तरश्मिभिः । भ्राजते यत्स्वरूपेण तस्माद्भर्गः स उच्यते ॥ भेति भीषयते लोकान् रेति रञ्जयते प्रजाः । गत्यागच्छत्यजस्रं यो भगवान् भर्ग उच्यते ॥ इति योगियाज्ञवल्क्यः ॥

भर्गः । न० तेजसि ॥ भर्जति । भृजीभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्चेत्यसुन्० कवर्गश्चान्तादेशः । भर्गसी० इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ॥

भर्ग्यः । पुं० शिवे ॥ भर्जति । भृजी० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥

भर्जनम् । न० भृष्टौ । भूनना० इ० भा० ॥

भर्जितः । त्रि० दग्धे ॥ भृजी० । क्तः ॥

भर्तव्यः । त्रि० भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्या सुतः शिशुः । अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्तव्या मनुरब्रवीत् ॥

भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् ॥ विभर्त्ति स्वाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदानेनपोषयतिवेति विभर्त्तेर्धारणपोषणार्थात् तृच् ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां० चैतन्याभासविशिष्टानां०स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ बिभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । तृच् ॥

भर्तृदारकः । पुं० नाट्योक्त्यायुवराजे । द्रियते । दृङ् आदरे० तुदादिः । ण्वुल् । भर्त्तूराज्ञो दारकः ॥

भर्तृदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराजकन्यायाम् ॥ भर्त्तूराज्ञोदारिका ॥

भर्तृप्रपञ्चः । पुं० औपनिषदंमन्येवेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥ अत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरिः । पुं० व्याकरणकारिकाकर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धेकाव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौरोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्यपकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्जने । ल्युट् ॥

भर्त्सप्रचिका । स्त्री० महानील्याम् ॥

भर्त्सितः । त्रि० अधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मम् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम् । न० रोगविशेषे ॥ विडङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री० गणिकाशुल्के ॥

भर्म्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तैरथगर्भभर्मणीति रघुः । अत्रगर्भंहेमप्रभृतिषुइतिमल्लिनाथधृतःशाश्वतः ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृञ्०भृञ्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दनः । पुं० कान्यकुब्जदेशीयनृपविशेषे ॥

भलूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधुः ॥

भल्लः । पुं० भल्लूके । ऋटवे ॥ पुं० न० शस्त्रप्रभेदे । भाला० दू०भा० ॥ बाणविशेषे ॥ स्नुहीदलफलोभल्लइतियादवः ॥ भल्लते । भल्ल० । पचाद्यच् ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ दू० त्रि० शि० ॥

भल्लकः । पुं० भल्लूके ॥ संज्ञायां

कान् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेशकायाम् ॥

भल्लाटः । पुं० न० शशिध्वजराजपुरे

भल्लातः । पुं० भल्लातके ॥

भल्लातकः । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भावा० द्र० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्वं स्वादुपाकरसंलघु। कषायंपाचनंस्निग्धं तीक्ष्णोष्णं छेदिभेदिनम् ॥मेध्यं वह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातकः कषायोष्णः शुक्रलोमधुरोलघुः । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यक्रिमिव्रणान् ॥ भल्लइवातति अत० । क्वुन् ॥

भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भल्लिका । स्त्री०) भल्ला
भल्ली । स्त्री०)तके ॥

भल्लुः । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० बाहुलकादुः ॥

भल्लुकः । पुं० दुर्वीषे । ऋच्छे । रींछ भालू ० द्र० भा० संज्ञायांकन् ॥

भल्लूकः । पुं० ऋच्छे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधुः ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भवः । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायं विरुद्धफलदोभवः । प्रत्यग्दृशांविमोक्षायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति० भवतेवासर्बम् । भू प्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु०भावे०ऋदोरप् ।। न० फलविशेषे । भव्ये । घालता० द्र० गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमान्विते ॥

भवघस्मरः । पुं० दावानले ॥

भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंछिनत्ति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥

भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतुः ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लटः शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥

भवती । स्त्री० विषाक्तवाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥

भवदीयः । वि० भावत्के ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति० छस् ॥

भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे ॥ भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्युट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥

भवनाशनः । पुं० आत्मनोबोधे ॥

भवनाशिनी । स्त्री० सरय्वांसरिति ॥

भवनीयः । वि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥

भवन्तः । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति० भूयाद्वा ॥ भू० तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति० झच्० सचचित् ॥

भवन्तिः । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥

भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणांलटःसंज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

भवभावनः । त्रि० संसारकारणे ॥ भवः संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥

भवभूतिः । पुं० भोजराजस्यसभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥

भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥

भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

भवादृक्षः । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर् प्रेक्षणे । त्यदादिष्वित्यत्र० क्सोपि वाच्यइति० क्सः० । आसर्वनाम्नइत्यत्र० दृक्षेचेतिवार्तिकादाकारोन्तादेशः ॥

भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्नः ॥

भवादृशः । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ् चेति० कञ् । आसर्वनाम्नः इत्याकारोन्तादेशः ॥

भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना० ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्तिः परमेश्वरस्यभिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकालीसमरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्यामम्बायाम् ॥

भवानीगुरुः । पुं० हिमालये ॥

भवानीपतिः । पुं० महादेवे ॥

भवापवर्गः । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यअपवर्गः नाशः ॥

भवाभीष्टः । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धिः। पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोहिनापरः ॥

भवायना। स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम्। न० भव्ये। कुशले ॥ भवोभद्रमस्यास्ति। अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि० तद्वति ॥

भवितः। त्रि० अतीतोत्पत्तिके। भूते ॥

भवितव्यम्। त्रि० भवनीये ॥ भवितव्यम्भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत्। गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥

भवितव्यता। स्त्री० नियतौ। भाग्ये। अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे। कालभार्यायाम् ॥

भविता। त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशीलः भू०। तृन्निति तृन् ॥

भविनः। त्रि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविलः। पुं० भव्ये ॥ भवति। भू०। सलिकल्यनील्यादिना० इलच् ॥ षिड्गे। विदूषके ॥

भविष्णुः। त्रि० भवितरि। भूष्णौ ॥ भवनशीलः। भुवश्चेति० भवतेरिष्णुच् ॥

भविष्यम्। न० पञ्चशताधिकचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकपुराणविशेषे ॥ यथा। चतुर्दश भविष्यं स्यात् तथा पञ्चशतानि च इति श्रीभागवतम् ॥ अपि च। चतुर्दशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च। भविष्यं परिसंख्यातं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरिति देवीभागवतम् ॥ त्रि० भविष्यत्काले ॥

भविष्यत्। त्रि० आगामिकाले। वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्पत्तिकत्वे। अनागते। श्वस्तने ॥

भव्यः। पुं० कर्मरङ्गतरौ ॥ न० अस्थ्नि ॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र०। वभेरक्चशोधने ॥ भव्यं स्वादुकषायाम्लं हृद्यमास्यविशोधनम्। तदेवपक्वं दोषघ्नं गुरुग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रसभेदे ॥ त्रि० शुभे ॥ सत्ये ॥ योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति० भाव्यमनेनवा। भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावेति ० कर्त्तरि० भावेवायतासाधुः ॥

भव्या। स्त्री० उमायाम्। करिकणायाम् ॥

भषः। पुं० कुक्कुरे ॥ भषति। भष०। अच् ॥

भषकः। पुं० कुक्कुरे। शुनि ॥ भषति। भषपैशुन्ये। क्वुन् ॥

भषणम्। न० बुक्कने। श्वरवे ॥

भष० ल्युट्॥

भषा। स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम्॥

भषी। स्त्री० शुन्याम्॥ भषतिपान्थम्। भष भर्त्सने। पचाद्यौ० भषडितिपाठात्० टिड्ढेतिङीप्॥

भसद्। स्त्री० भास्वरे। योनौ॥ जघने॥ काले॥ मांसे॥ कारण्डवखगे॥ प्लवे। भेलके। बभस्ति। भस भर्त्सनदीप्त्योः। शॄदॄभसोदिः॥

भसन:। पुं० भ्रमरे॥

भसन्त:। पुं० काले॥

भसितम्। न० भस्मनि॥

भसूचक:। पुं० दैवज्ञे॥

भस्त्रका। स्त्री० चर्मप्रसेविकायाम्॥

भस्त्रफला। स्त्री० ओषधिविशेषे॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः। पाककर्णेति प्राप्तं ङीषं बाधित्वा० सम्भस्त्राजिनेतिटाप्। ङ्यापोरितिह्रस्वः॥

भस्त्रा। स्त्री० अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे। चर्मप्रसेविकायाम्॥ जलादिनीयते येनलोहादि ध्मायते तथा। चर्मणोविकृतिः सावै भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता॥ भस्यतेऽनया। भसदीप्तौ। हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्। तितुत्रेतिनेट्। अजादित्वाट्टाप्॥

भस्त्राका। स्त्री० भस्त्रिकायाम्। भस्त्रायां॥

भस्त्रिक:। त्रि० भस्त्रयानलाहरणकर्त्तरि। भिस्ती० इ० भा०॥ भस्त्रया हरति। भस्त्रादिभ्यः ष्ठन्॥ स्त्री०- भस्त्रिकी। षित्वान्ङीष्॥

भस्मक:। पुं० रोगविशेषे॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं। यथा। कट्वादिरूक्षान्नभुजां नराणां क्षीणे कफे मारुतपित्तवृद्धौ। अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्निर्भुक्तं क्षणाद्भस्म करोतियस्मात्॥ तस्मादसौभस्मकसंज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते च धातून्॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टं यथा। तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन् कृत्वैवात्यग्निसम्भवान्। पक्त्वान्नमाशुधात्वादीन्सक्षिप्रं नाशयेद्ध्रुवम्॥ इ०

भस्मकार:। पुं० रजके॥

भस्मगन्धा। स्त्री० रेणुकायाम्। हरेणौ॥

भस्मगन्धिका। स्त्री० हरेणवामोषधौ। रेणुकायाम्॥ भस्मनोगन्धः। भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः। अतइनि। ठनावितिठन्। टाप्॥

भस्मगन्धिनी। स्त्री० रेणुकायाम्। हरेणवाख्यौषधौ॥ गन्धद्रव्यमेतदितिस्वामी॥ भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः अतइनिठनावितीनिः। ङीप्॥

भस्मगर्भः। पुं० तिनिशद्रुमे॥

भस्मगर्भा । स्त्री॰ कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भे यस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न॰ ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न॰ काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालयः । पूजितोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री॰ दग्धावृक्षे ॥

भस्मवेधकः । पुं॰ कर्पूरे ।

भस्मसात् अ॰ भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये॰इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न॰ सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजः स्मृतम्

भस्माह्वयः । पुं॰ कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि॰ दग्धे ॥

भा । स्त्री॰ भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने । चैतन्यरूपे ॥ यथा । अभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निधेर्विना । कदाचिन्नावकल्पेतभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भाति भादीप्तौ । दृशिग्रहणात्॰डः । टाप् ॥

भाकुटः । पुं॰ भेकटी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं॰ शैलप्रभेदे ॥ झषविशेषे । भेकटी॰ इ॰ भा॰ ॥ भाकूटो मधुरः शीतोवृष्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरः स्मृतः ॥

भाकोषः । पुं॰ सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि॰ औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मै नियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न॰ शालिधान्ये ॥ भक्ते साधु । भक्ताण्णः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि॰ अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मै नियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं॰ अंशे । वण्टके । स्त्रीक्लि बमायांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्यादिषण्णांसमूहोवा । अण् ॥ राशेस्त्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥

भागत्यागः । पुं॰ जहदजहल्लक्षणायाम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री॰ जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेयः। पुं० करे। राजस्वे। ग्रामादेराजग्राह्ये षष्ठभागादौ॥ दायादे॥ भागएव। भागरूपनामभ्यो धेयइतिस्वार्थे० धेयप्रत्ययः॥ न० भाग्ये। प्राक्तनेकर्म्मणि। दैवे॥

भागलक्षणा। स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम्॥

भागलेख्यम्। न० भागपत्रे॥ भागायलेख्यम्॥

भागवतः। पुं० भगवद्भक्ते॥ यथा। सर्वं देवान्परित्यज्य नित्यं भगवदाश्रयः। रतस्तदीयसेवायां सभागवतउच्यते॥ शङ्खोयस्यगृहे नास्तिघण्टायागरुडान्विता। पुरतो वासुदेवस्यं नसभागवतः कलौ॥ उत्तमभागवतस्तु। सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः। भूतानि भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमः॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा। सर्वभूतसमः शान्तः सवैभागवतोत्तमः। गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान् योनद्वेष्टिनङ्काक्षति। विष्णोर्मायामिदं पश्यन्सवैभागवतोत्तमः॥ शिवेचपरमेशाने विष्णौचपरमात्मनि। समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते ते वै भागवतोत्तमाः॥ भगवतोयम्। अण्॥

भागवतम्। न० अष्टादशपुराणान्तर्गते अष्टादशसहस्रश्लोकात्मके उपपुराणविशेषे॥ महापुराणविशेषे॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकं देवीभागवतं नाममहापुराणं द्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकं विष्णुभागवतमितिविवेकः॥ अष्टादशसहस्रं वै पुण्यं भागवतं किलेतिदेवीभागवतम्॥ आत्मतत्त्वदीपके ज्ञाने॥ भगवताप्रोक्तम्। तेनप्रोक्तमित्यण्॥ भगवत्यामायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याः प्रातिपदिकं० सर्वं खल्विदमेवाहं नान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकसूत्रभूतमेवसर्ववेदसारं सर्वं खल्विदं ब्रह्मनेहनानास्तिकिञ्चनेतिसर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकं पुराणं मन्त्ररूपं भगवत्यावटपत्रशयानायविष्णवे प्रकटीकृतं यत् तत्। भगवत्याप्रोक्तम्। तेनप्रोक्तमित्यण्॥

भागिकम्। त्रि० भाग्ये। सवृद्धिकमुद्रादौ॥ भागोरूपकस्यार्द्धोवृद्धिः आयः० शुल्कम्० उपदावाअस्मिन्दीयते। भागिकंशतम्० भागिकाविंशतिः। भागाद्यच्चेतिठन्॥

भागी। त्रि० अंशिनि॥ ग्राहिणि॥ सम्पृचेत्यादिना० भजेर्घिनुण्॥

भागिनेयः। पुं० भगिनीपुत्रे। स्वस्रीये॥ भगिन्याः अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥

भागिनेयी। स्त्री० भगिन्यास्त्यपत्ये। भानजी० इ० भा०॥ टिड्ढेति ङीप्॥

भागीरथी। स्त्री० गङ्गायाम्॥ भगीरथस्येयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्॥

भागुरिः। पुं० स्मृतिव्याकरणकर्त्तरिमुनिविशेषे॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धे मुनौ॥ कविविशेषे। शतलुम्पके० इति जटाधरः॥

भाग्यम्। न० प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणोः। नियतौ। दैवे। दिष्टे। फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि। जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो। भागभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि॥ भज्यतेऽनेन० भजते वा। भज सेवायाम्। ऋहलोर्ण्यत्। चजोरितिकुत्वम्॥ त्रि० भागिके॥ भागोत्र दध्यादिरस्मिन्दीयते। भाग्यंशतम्० भाग्याविंशतिः। भागाद्यच्चेति० यत्॥ भागार्हे॥ भागमर्हति। दण्डादित्वाद्यत्॥

भाग्ययोगः। पुं० यात्रायोगान्तरे॥ पञ्चमेज्ञोरविःषष्ठेवर्त्ततेनवमेगुरुः। भाग्ययोगाभिधेयोगेनिहन्ताबैरिणांसदा॥

भाग्यवान्। त्रि० भाग्ययुक्ते॥ भाग्यवतांसर्वंश्रेयसेभवति॥

भाग्याख्या। स्त्री० तुष्टिविशेषे॥ यथा। यातुनप्रकृतेर्नकालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव० अतएवमदालसाऽपत्यानिअतिबालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवुः० तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशे तुष्टिः साभाग्याख्यातुष्टिर्वृष्टिरुच्यते॥

भाङ्गीनम्। त्रि० भङ्ग्ये। भङ्गाक्षेत्रे॥ भङ्गायाभवनम्क्षेत्रम्। विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ्॥

भाजक्। अ० शैघ्र्ये॥

भाजनम्। न० पात्रमात्रे॥ योग्ये॥ यः संवादयतेनित्यंयोऽतिवादांस्तितिक्षति। यस्त्वतप्तोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभाजनम्॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा॥ भाजयति। भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट्॥

भाजितः। त्रि० पृथक्कृते। विभक्ते॥ न० भागे॥

भाजी। स्त्री० श्राणायाम्। पक्कायाम्॥ जानपदेतिङीष्॥

भाज्य : । त्रि० भागार्हे । भाजनीये ॥

भाटक : । पुं० न० व्यवहारार्थंदत्त गृहशकटादिलभ्यधने । भाडा० इ० भा० ॥

भाट्ट : । पुं० आत्मनश्चिदचिद्रूपत्ववादिनिभट्टाचार्यमतानुसारिणि मीमांसके ॥ गूढंचैतन्यमुत्प्रेक्ष्य जडबोधस्वरूपताम् । आत्मनोब्रुवतेभाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृतेः ॥ जडोभूत्वातदाऽस्वाप्समितिजाड्यस्मृतिस्तदा । विनाजाड्यानुभूतिंनकथंचिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलोपश्चश्रुतः सुप्तौततस्त्वयम् । अप्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतवद्द्युतः ॥

भाण : । पुं० नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥

भाण्ड : । पुं० गर्दभाण्डवृक्षे ॥

भाण्डम् । न० पात्रे । घटकर्कादिभाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणिङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । अमन्ताड्डः । ॥ भणतिवा । डः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणेसुखेच । अच् । पृषोदरादिः ॥ भण्डवृत्तौ । भंडीआ० इ० भा० ॥

भाण्डपुट : । पुं० नापिते ॥ भाण्डेपुटाः यस्य सः ॥

भाण्डपुष्प : । पुं० सर्पविशेषे । कौक्कुटिकन्दले ॥

भाण्डागारम् । न० गृहविशेषे । अन्नादिद्रव्याणांगृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥

भाण्डागारिक : ॥ त्रि० भाण्डागारेनियुक्ते । भण्डारी० इ० भा० ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥

भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्यास्ति । इनिः ॥

भांडारी । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्वनाम्नैवप्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृषितः कामीविद्यार्थीकृषिकारकः । भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान्प्रबोधयेत् ॥

भाण्डि : । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥

भाण्डिल : । पुं०) नापिते ॥

भाण्डिवाह : । पुं०)

भाण्डीर : । पुं० वटवृक्षे ॥ व्रजमण्डलान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयवटवने ॥

भातम् । न० प्रभाते ॥ भा० । क्तः ॥ दीप्तौ ॥ त्रि० तद्वति ॥

भाति : । स्त्री० शोभायां ॥

भातु : । पुं० आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । भादीप्तौ । कमिगमीतितुः ॥

भाद्र : । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासेखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञस्सवराङ्गनानाम् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्माप्रपन्नभर्त्तासभवेत्सहास : ॥ अत्रगो: प्रसवेनारद : । भानौसिंहगते चैवयस्यगो : सम् प्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टं षड् भिर्मासै र्नसंशय: ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्रायदापयेत् । पश्चाच्छान्तिं प्रकुर्वीत तथान्तिशास्त्रोक्तवर्त्म नेति ॥

भाद्रपद : । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेव० ॥ भाद्रम् । भाद्रं पदंयासां० ता : ॥

भाद्रमातुर : । पुं० सतीतनये ॥ भद्रमातुरपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वाया : ॥

भानम् । न० आभासे ॥ प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभानादृतेसत्त्वं नर्तेनानंचितोऽचित : । चित्सक्षे दीपिना, ध्यासादृतेतेनाहमद्वय : ॥ भाति । भा० । ल्यु : ॥

भानु : । पुं० किरणे । मयूखे । अंशौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा० । दाभाभ्यांनु : ॥ यद्वा ; भाति० चतुर्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्रकाशेभ्य : अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानु : । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् । भानुरिवफलान्यस्या : । अजादि : ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्य पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरो :प्रसादेनजिह्वाग्रे मेसरस्वती । तेनाहंनृपजानामिभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचि:

भानेमि : । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाभ: । त्रि० नक्षत्रकान्तौ ॥ भस्याभेवाभायस्ययस्य स : ॥

भाम : । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्यहोभाममया वांबतपाप्मना । पुरुषादद्भवापत्यं सुहृदोहिंसिता:सुता:॥भाति । भा० अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निंतिमन् ॥ भामते । भामक्रोधे । अच्वा

भामक : । पुं० भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे क : ॥

भामा । स्त्री० कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापिप्रत्ययमितिपूर्वपदलोप : ॥

भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ अवश्यंभामते । भाम० । आवश्यकेणिनि : । ग्रह्यादिणिनिर्वा ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भामिनीविलास : । पुं० जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासचयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भार : । पुं० वीवधे । विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पागोष्युद्राहृता ॥ तामेवभारंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते । भृञ् भरणे । अकर्त्तरि चकारकेसंज्ञायामितिघञ् ॥

भारण्ड : । पुं० उत्तरकुरुदेशजशकुन्तपक्षिणि ॥

भारत: । पुं० छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुने : शिष्य : । अण् ॥ भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञोयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ग्रामस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्यण् ॥ त्रि० ज्ञानभिरते ॥ भाज्ञानम् ० तत्ररत : ॥

भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके० इतिहासे ॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्यतस्यहस्तगतोजय : ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददातिविप्रायवेदविदुषे चबहुश्रुताय । पुण्यांश्चभारतकथांशृणुयाच्चनित्यं तुल्यं फलं भवतितस्यचतस्यचैव ॥ नवनीतं यथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा । ह्रदानामुदधि: श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठचतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमततः ! अक्षय्यमन्नपानं वै पितृंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपवृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयं प्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतञ्चापिपापं जह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बुद्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्ष : । पुं० न० जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरतायददौ पिता । तस्माच्चभारतं वर्षं तस्यनाम्नामहात्मन : ॥ तस्यनवभागाय्यथा

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोधमे। समुद्रान्तरिताज्ञेयास्तेत्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुस्ताम्रवर्णोगभस्तिमान्। नागद्वीपस्तथा सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषांद्वीपः सागरसंवृतः। योजनानांसहस्रंवैद्वीपोयंदक्षिणोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यान्ते पश्चिमेयवनाः स्मृताः। ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चान्तः स्थिताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः कर्मभिः भक्तपावनाः। तेषां संव्यवहारश्चएभिः कर्मभिरिष्यते ॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यंपापंचवैतथा। महेन्द्रोमलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्चपारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचलाः तेषांसहस्रशश्चान्येभूधरायेसमीपगाः ॥ विस्तारोच्छ्रायिणोरम्याविपुलाश्चित्रसानवः। कोलाहलः सवैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचलः ॥ वातन्धमोवैद्युतश्चमैनाकः सुरसस्तथा। तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधनः पाण्डुराचलः ॥ पुष्पवीर्यजयन्तौचरैवतोर्बुदएवच। ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतः सरः ॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्येऽल्पपर्वताः। तैर्विमिश्राजनपदाम्लेच्छाश्चार्याश्चभागशः। तैः पीयन्तेसरिच्छ्रेष्ठायास्ताः सम्यङ्निबोधमे। गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चन्द्रभागातथापगा। यमुनाचशतद्रुश्चवितस्तैरावतीकुहूः। गोमतीधूतपापाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशादेविकावंक्षुर्विशालागण्डकीतथा। कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पादनिःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेतसिनीरात्रिघ्नीसिन्धुरेवच। वेणाचस्यन्दनाचैवसदानीरामहीतथा ॥ पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रवत्यपि। चिप्राह्यवन्तीचतथापारिपात्राश्रयाः स्मृताः ॥ शोणोमहानदश्चैवनर्मदासुरसाक्रिया। मन्दाकिनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥ चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशाचिका। तथान्यापिप्पलाश्रोणीविपाशावञ्जुलानदी ॥ सरोरुजाशुक्तिमतीमञ्जुलीत्रिदिवाक्रतुः। ऋक्षपादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥ शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनिषधावती। वेणावैतरणीचैवसिनीवालीकुमुद्वती ॥ तोयाचैवमहागौरीदुर्गाचान्तः शिवातथा। विन्ध्यपादप्रसूतास्तानद्यः पुण्यजलांशुभाः ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णावर्णातथापगा। तुङ्गभद्रासुप्रयोगावाह्याकावेर्यथापगा ॥ सह्यपादविनिष्क्रान्ताइमास्ताः सरिदुत्तमाः ॥

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती । मलयाद्रिसमुद्भूतानद्यः शीतजलास्त्विमाः ॥ पितृसोमर्षिकुल्याचइक्षुलाचत्रिदिवालया । लाङ्गूलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगामन्दवासिनी । कृशापलाशिनीचैवशुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वागङ्गासमुद्रगाः । विश्वस्यमातरः सर्वाः सर्वाः पापहराः स्मृताः ॥ अन्याः सहस्रशश्चोक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहाः सन्तिसर्वकालवहाश्चयाः ॥ मत्स्याः कुशूलाः कुल्याश्चकुंतलाः काशिकोशलाः ॥ अर्बुदाश्चकुलिङ्गाश्चसमकाश्चवृकैः सह । मध्यदेशेजनपदाः प्रायशोमीप्रकीर्त्तिताः ॥ सह्यस्यचोत्तरेशैवयत्रगोदावरीनदी । पृथिव्यामपिकृत्स्नायां सप्रदेशोमनोरमः ॥ गोवर्द्धनपुरंरम्यंभार्गवस्यमहात्मनः ॥ बाह्लीकावाटधानाश्चआभीराः कालतोयकाः ॥ अपरान्ताश्चशूद्राश्चपह्लवाश्चर्मखण्डिकाः । गान्धारायवनाश्चैवसिन्धुसौवीरमद्रकाः ॥ शतद्रुद्रालललित्याश्चपारदाहारमूषिकाः । माठरारचहतकाः कैकयादशमानिकाः ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानि च । काम्बोजादरदाश्चैवबर्बराङ्गलौकिकाः ॥ चीनाश्चैवतुषाराश्चपह्लवावाह्यतोदराः । आत्रेयाः सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्चदशेरकाः ॥ लम्पकाः शूनकाराश्चचूलिकाजाङ्गवैः सह । अपधाश्चालिमद्राश्चकिरातानाञ्चजातयः ॥ तामसाहंसमार्गाश्चकाश्मीरास्तङ्गनास्तथा । चूलिकाहुडकाश्चैवऊर्णादार्वास्तथैवच ॥ एतेदेशाह्युदीच्यास्तु॰प्राच्यान्देशान्निबोधमे । अन्ध्रवाकामुद्गरकान्तर्गिरिवहिर्गिराः ॥ तथाप्रवङ्गावङ्गेयामलदामलवर्त्तिकाः ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाङ्गेयमर्दकाः । प्राग्ज्योतिषाश्चमद्राश्चविदेहास्ताम्रलिप्तकाः । मल्लमगधगोमेदाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः ॥ अथापरेजनपदादक्षिणापथवासिनः । पाण्ड्याश्चकेरलाश्चैवचोलाः कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुकामूषिकाश्चैवकुमारावानवासिकाः । महाराष्ट्रामाहिषिकाः कलिङ्गाश्चैवसर्वशः ॥ आभीराः सहचैषीकाआटव्याशबराश्चये । पुलिन्दाविन्ध्यमालेया वैदर्भादण्डकैः सह ॥ पौरिकामौलिकाश्चैवअश्मकाभोगवर्द्धनाः । तैलिकाः कुन्तलाह्यन्ध्राउद्भिदानलकारकाः ॥ दाक्षिणात्यास्त्विमेदेशा॰ अपरा

न्तान्निबोधमे । सौर्पारकाः कालनदादुम्बास्तालीयकैः सह ॥ कारस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्रकाः । तोसलाः कोशलाश्चैवत्रैपुराविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बरास्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दाश्चसुशीलाश्चरूपमांसास्तामसैः सह ॥ तथाकुरुमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः। नासिकाद्याश्चयेचान्येयेचैवान्तरनर्मदाः ॥ मारुकच्छाः समाहेयाः सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्चसुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥ इत्येतेह्यपरान्ताश्च शृणुविन्ध्यनिवासिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकलाश्चोत्कलैः सह । उत्तमर्णादशार्णाश्चभोजाः किष्किन्धकैः सह । अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्तयः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हाराहंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः । कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णाद्र्वाः सहहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाभैवकिरातास्तामसैः सह । कृतत्रेतादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥ एतत्तुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थितम् । दक्षिणेपरतोह्यस्यपूर्वेणचमहोदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यकार्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतंवर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वममरेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा । मृगपश्वस्वरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्थावराणांश्चसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशुभैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्यलोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षेसदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुषमाप्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ । मनुष्याः कुर्वतेतत्तुयन्नशक्यंसुरासुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्मक्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियतेकर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्रीमार्कण्डेयपुराणेभारतखण्डवर्णनंनामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं० दशनामसन्न्यासिनां मध्येसन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । नानाशास्त्रेषुयोविज्ञोनानाकर्मविशारदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्योहिचात्मलाम् । सएवभारतिर्वीरोमहाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् । अर्थंपरिज्ञानफलाहिभारती गरुड्योधिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ॥ नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकीवीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रेचवीभत्सेवृत्तिः सर्वत्रभारती ॥ भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृतप्रायोवाग्व्यापारोनराश्रयः ॥ विभर्ति । डुभृञ

भृमृदृशियजीत्यतच् । तत : प्रज्ञाद्यण॰ ङीप् ॥

भारद्वाज :। पुं॰ वृहस्पतेः पुत्रे ॥ व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे द्रोणाचार्य्ये॥ ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजस्य गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् ॥ भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेननिर्म्मितत्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूति :। पुं॰ पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारय :। पुं॰ भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टि : स्त्री॰ उभयतोवद्धशिक्यस्कन्धवाह्यकाष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ भारस्ययष्टि : ॥

भारवम् । न॰ ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाह :। त्रि॰ भारिके ॥ भारंवहति । वह॰ । कर्मण्यण् ॥

भारवाहक :। त्रि॰ भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम् वहति । वह॰ । णवुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहण :। त्रि॰ उष्ट्रादौभारवाहके ॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् । भारस्यान्नादेर्वाहन :। वाहनमाहितादितिणत्वम् ॥

भारवाहो । पुं॰ धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री॰ नील्याम् ॥

भारवि :। पुं॰ किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे । शतलुम्वे इतित्रिकाण्डशेष :।

भारवृक्ष :। पुं॰ काष्ठीनामकगंधद्रव्ये ॥

भारशृङ्ग :। पुं॰ रुरुनामकहरिणजातौ । वारसिंगा॰ इ॰भा॰ ॥

भारहर :। पुं॰ भारिके ॥ हरति । हृञ्॰ । अच् । भारस्यहर : ॥

भारहार :। पुं॰ भारिके ॥ भारंहरति । हृञ्॰ । कर्म्मण्यण् ॥

भाराक्रान्त :। त्रि॰ भारवाहे ॥ भारेणआक्रान्त : ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री॰ अत्यष्टिवृत्तिप्रभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरु : श्रुतिषड्ढयैः ॥ यथा । भाराक्रान्तामम तनुरियं गिरीन्द्रविधारणात्॰ कम्पंधत्तेश्रमजलकणंतथापरिस्रुस्वति । इत्यावृस्वन्जयतिजलदस्वनाकुलवल्लवीसंश्लेषोत्थंस्मरविलसितंविलोक्यगुरुंहरि : ॥

भारिक :। पुं॰ भारवाहे ॥ भारोस्तिवाह्यत्वेनास्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

भारि :। पुं॰ सिंहे ॥

भारिट :। पुं॰ पक्षिविशेषे । श्यामचटके । शैशिरे । कणभक्षके ॥

भारी । पुं॰ भारवाहके ॥ त्रि॰ भारपीडिते । भारयुक्ते ॥ भारोऽस्त्यस्य॰ अस्मिन्वा । इनि : ॥

भारोढी । स्त्री० भारवाहिकायाम् ॥

भार्गवः । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे० तस्यअत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति० लुकि० भृगवः ॥

भार्गवाः । पुं० भू० भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रियः । पुं० हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ नद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण्० ङीप् ॥

भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी० इ० भा० ॥ यथा । भार्गीरूक्षाकटुस्तिक्तारुच्योष्णापाचनीलघुः । दीपनीतुवरागुल्मरक्तान्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्जपाके । घञ् । भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्याम्० इतिरमागमः । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृजीभर्जनेवा । घञ् । भर्गीस्त्यस्याः । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्द्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥

भार्य्यः । त्रि० भरणीये ॥ भृ० डुभृञ्०वा । ण्यत् ॥

भार्य्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्यायाप्रियंब्रूयात्सपुत्रोयस्तुजीवति । सजीवतिगुणोयस्यधर्मोयस्यसजीवति । गुणधर्मविहीनोयोनिष्फलंतस्यजीवनम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुयाभार्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥ भयाकान्त्याभार्या ॥ भर्त्तुंयोग्या । डुभृञ्० भृभर्त्सनेवा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

भार्याटः । पुं० अन्यार्थस्वस्त्रीदातरि ॥

भार्याटिकः । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्यापती । पुं० सहोक्त्याजायापत्योः । दम्पत्योः ॥ भार्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादिः । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

भार्यारुः । पुं० शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रीडयापरभार्यायांपुत्रोत्पादके ॥

भालम् । न० महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न० सिंदूरे ॥

भालदृक् । पुं० शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्कः । पुं० करपत्रे । क्रकचे

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुकः । पुं० ऋक्षे । अच्छभल्ले । भल्लूके ॥ भलते । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भल्लपरिभाषणादौ । उलूकादित्वाल्साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥

भाल्लवेयः । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादेराकृतिगणत्वात्० ढक् ॥

भाल्लुकः । पुं० भल्लूके ॥)

भाल्लूकः । पुं०)

भावः । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावा देवता मन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तत्रापि । पशुभावः कलौ नास्तिदिव्यभावोपिदुर्लभः । वीरसाधनकर्माणिप्रत्यक्षाणिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणु भावत्रयं देविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानसः ॥ सत्यत्रेतावपर्यन्तं दिव्यभावविनिर्णयः । त्रेताद्वापरपर्यन्तं वीरभावहूतोरितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा मांसं मुद्रांमैथुनमेवच । श्मशानसाधनं भद्रे चितासाधनमेवच ॥ एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रिये । दिव्यवीरमतं नास्तिकलिकाले सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषयप्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाट्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वाग्रहरूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू० विभाषाग्रहरूल्यच० भवतेश्चेति० काशिकावचनाच्च : ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनंवा । श्रिणीभुवोनुपे तिघञ् वा ॥ भावाबुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यभूतयः । सात्त्विकाव्यत्ययेनैते रागमुत्सृज्यतामसाः ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः० भाव संज्ञया विज्ञेयाः । एतेचसात्त्विकाबोद्धव्याः । व्यत्यये

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जितास्तामसाः। अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः० अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थः। धर्मादिभिरन्वितावुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम्। भावयन्तियतोलिङ्गंतेनभावाद्भूतिस्मृताः॥ सचसात्विकादिभेदात्त्रिविधः। तत्र० सात्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः० शोकमोहादिरूपस्तुतामसः। वाह्याध्यात्मिकभेदाद्द्विविधस्तयथासाध्यसाधनतयास्थितोवाह्यः। सुखंदुःखंज्ञानंरागस्त्वेवमाकारआध्यात्मिकः॥ विभावःस्थायिसंज्ञश्च संसानुभावोथसात्त्विकः। व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभेदाः प्रकीर्त्तिताः॥ अष्टमवत्सरे॥ वहुघोरास्तथागावोधान्यञ्चवलवत्तरम्। जायन्तेसर्वशस्यानिभावेवर्षेवरानने॥ ८ नव[illegible]ांशयनादिहादशचेष्टासु॥ तन्वादित्वादिभसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंशत्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे॥ यथा। यौवनेसत्वजास्तासामष्टाविंशतिसङ्ख्यकाः। अलङ्कारास्तत्रभावहावहेलास्त्रयोङ्गजाः। तत्रभावोयथा। निर्विकारात्मकेचित्तेभावःप्रथमविक्रिया। जन्मतःप्रभृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमात्रोविकारोभावः। यथा। सएवसुर

भिःकालः सएवमलयानिलः। सैवेयमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइति॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभावाऋतेचिच्छक्तेः॥

भावकः। पुं० भावे। मानसविकारे॥ त्रि०सत्ताश्रये॥

भावकरणम्। न०अभिप्रायस्यसूचने॥

तत्रभावज्ञः। त्रि० अभिप्रायज्ञे॥

भावतः। त्रि० भवदीये। भावत्के॥ भवतोऽयम्। भवतष्ठक्छसावित्यत्रवृद्धादित्यनुवृत्तेःशत्रन्तादणेव॥

भावत्कः। त्रि० भवदीये॥ भवतामयम्। भवतष्ठक्छसाविति० ठक्। इसुसुक्तान्तात्कः॥

भावनः। पुं० परमेश्वरे॥ सर्वेषांभोक्तृणांफलानिभावयतिउत्पादयतीतिव्याख्यानात् भवतेर्ण्यन्तात्ल्युट्॥ न० कल्पने॥ भावनायाम्॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवासने॥ भव्ये। चाल्ता इ० गौ० दे० भा० प्र० फलविशेषे॥

भावना स्त्री० ध्याने॥ पर्यालोचे॥ अधिवासने॥ कल्पनायाम्॥ संस्कारे॥ भावनानामभवितुर्भवनानुकूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा। शब्दभवना०। अर्थभावनाचेति॥ भाव्यस्यविषयान्तरपरिहारेणचेतसिपुनःपुनर्निवेशने। निदिध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपायाम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् । त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रबिश्वमे तन्निबोधमे । ह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येका कर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकातथैवान्या त्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते। एतद्विहरेः स्थूलंरूपम् । अतः पररूपप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्रप्रथमंमनः सन्धार्यमितिभावः । भावनानाम ज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधामपिसंज्ञामाह्विशति०ब्रह्माख्येति । तामेवविषयत्रैविध्येनविविनक्ति० ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना०भावोवस्तु०तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रत्रयंब्रह्मैवभावयामः । वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदमनुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति०सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भावबोधकः । पुं० अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रियादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रतीतियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति० अनुभावः । घञ् ॥ तत्ररतेरनुभावाः लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः। हासस्यच कपोलाकुंचनाः०नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ०एमन्यत्रानुमन्तव्यम् ।

भावरूपम् । न० दृश्ये ॥

भाववृत्तः । पुं० ब्रह्मणि ॥ भावः सृष्टिः ० तत्रवृत्तः प्रवृत्तः ॥

भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ।

भावशुद्धिः । स्त्री० अन्तः करणशुद्धौ ॥ कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदाऽस्थिरचेतसाम् । निद्रालस्य प्रसक्तानांभावशुद्धिः कथंभवेत्इतिमहानिर्वाणतंत्रं ॥

भावसंशुद्धिः । स्त्री० हृदयस्थकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्ध्युत्पादराहित्येनसाम्यत्वेनविशिष्टायाम् ॥ परैः सद्व्यवहारकाले मायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥

भावाटः । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे ॥ कामुके ॥ नटे ॥

भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥

भावार्थः । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री० छायायाम् ॥

भावावः । त्रि० विश्वचातरि ॥ भावान्० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥

भावावबोधः । पुं० अभिप्रायपरिज्ञाने ॥-यथा । भावावबोधविहितोन दुनोतिदोषइति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रत्यक्षाइवयद्भावाः क्रियन्ते भूतभाविनः । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च भाविनश्चेतिद्वन्द्वः । भावः कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम् । उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रेतिपश्यामितवलोचने । भाविभूषणसम्भारांसाक्षात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥ अत्राद्यभूतस्य० द्वितीयेभाविनोदर्शनम् ॥

भावितः । त्रि० वासिते । संस्कृते । ग्राहितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ ॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिवाणिजन्तः । क्तः ॥ भुवोवकल्कनइतिण्यन्तात्०क्तोवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० संस्कृतत्वे ॥

भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥

भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति । भू० । भूवादिगृभ्योणित्रल् ॥

भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्काले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति०इनिणित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भावः शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्याः । अतइनिः । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुकः । पुं० नाट्योक्त्याभगिनीपतौ ॥ न०भविके । कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि०मङ्गलवति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवतियः । कर्त्तरि०उकञ् ॥

भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥ भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहुलकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृतस्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मणः । भावीत्यवश्यंयद्भाव्यंतच्चब्रह्माप्यवाधकः ॥ इति ॥ न०अवश्यभवितव्ये ॥ ओरावश्यके । इतिण्यत् ॥ साध्ये ॥ भावयतीतिभवतेर्ण्यन्तात्कर्म्मणियत् ॥

भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । संलापोभाषणमिति ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नम्रेच्छाशुच्चधार्मिकैः सहसम्भाषेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वचने ॥ भाष्यते प्रयोज्यप्रयोजकवृद्धव्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु

रीत्वे त्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीयाष्टादशभाषायथा । संस्कृता १ प्राकृता २ उदीची ३ माहाराष्ट्री ४ मागधी ५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७ अवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १० पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ बाह्लिका १३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५ पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसेनी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणानिप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्यानि ॥ अथभाषाविभागः । पुरुषाणामनीचानांसंस्कृतं स्यात् कृतात्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्यातादृशीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेव तु गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् । अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तःपुरचारिणाम् । चेटानांराजपुत्राणांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्याविदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका ॥ योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्याहिदीव्यताम् । शकाराणांशकादीनांशाकारींसम्प्रयोजयेत् ॥ बाल्हीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडादिषु । आभीरेषु तथाभीरीचाण्डालीपुक्कसादिषु ॥ आभीरीशाबरीचापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवाङ्गारकारादौपैशाचीस्यात् पिशाचवाक् । चेटीनामप्यनीचानामपि स्याच्छौरसेनिका ॥

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचारिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैव स्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्य्येण प्रमत्तस्यदारिद्र्योपस्कृतस्य च । भिक्षुबन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥ संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमासु च । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकैश्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्रन्तु तद्देशंतस्यभाषितम् । कार्य्यतश्चोत्तमादीनांकार्य्योभाषाविपर्य्ययः ॥ योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सरसांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यं संस्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाहरणान्याकरेषु बोद्धव्यानि । भाषालक्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्राकृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । नाटकेनियताःशस्ताएताभाषारसात्रयाः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तु चतुर्द्दश । मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौरसेन्यर्द्धमागधी । बाह्लीकादाक्षिणात्याचभाषाःसप्तचप्राकृते ॥ ॥ शकाराभीरचाण्डालशबरद्रविडोड्रजाः । वनौकसोविजातीनांविभाषाः सप्तकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनीचकाञ्चीपाञ्चालमागधी । द्राविडीपाण्ड्यदेशीचभूतभाषाप्रकीर्त्तिताः ॥ ॥ वैदर्भीमागधीनाटीकाम्बोजीचोपनागरी । पाश्चालीषडपभ्रंशभाषा

स्यु र्दैशभेदत: ।। इतिसङ्गीतदामोदर :॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघवे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापाद : । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुबन्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धञ्चनिश्चितंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तं निखिलार्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थानावसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम् । यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणं भाषाशब्दे कल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥ यथा । आचार : कुलमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम् । सन्तति: पुण्यमाख्यातिदेशमाख्याति भाषितमिति ॥ भाषणम् । भाष० । भावे क्त : ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अभिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषे : कर्मणि क्त :॥

भाष्यम् । न० चूर्ण्याम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यै: सूत्रार्थस्यस्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे० ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरत: । सूत्रार्थोवर्ण्यतेयत्रपदै : सूत्रानुसारिभि: । स्वपदानिचवर्ण्यंतेभाष्यं भाष्यविदोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकार : । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोर्नर्दीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ अहस्वभाष्यकारश्चकुशाग्रीयधियावुभौ । नैव शब्दाम्बुधे : पारंकिमन्ये जडबुद्धय : ॥ भाष्यं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भा : । स्त्री० प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥ भासते । भासृदीप्तौ । भ्राजभासेति क्विप् । भा:० भासौ० भास : ॥

भास : । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभासे ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ स्वतस्तावदिदंजगत्चिज्जडोभयात्मकंभासते । यद्यपिशब्दस्पर्शादिजड़वस्तुभासनायैवेन्द्रियाणिसृष्टानितथापिचैतन्यस्य० चित्तगतव्यवहारस्य० उपादानतयाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

भासते । तत्रासति॰ पश्चाद्भा ससमानस्यजडस्यप्रथमतोभा समानं चैतन्य मेवत्रास्तवं रूप मिति निश्चित्य॰जडमुपेक्षन्चिन्मात्रंचित्ते वा समेदितिजीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं॰ भासपक्षिणि । शकुन्ते ॥ सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे त्रि॰ रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते । भास॰ । तॄभूवहिवसिभासिसाधीति झच्षित् ॥

भासन्ती । स्त्री॰ नक्षत्रे ॥ ङीष् ॥

भासमान : । त्रि॰ प्रकाशमाने ॥

भासित : । त्रि॰ प्रकाशिते ॥

भासु : । पुं॰ सूर्ये ॥

भासुर : । पुं॰ स्फटिके । वीरे ॥ प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले॰ ह्यात्मनि ॥ न॰ कुष्ठौषधे ॥ त्रि॰ भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छील : । भास॰ । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

भासुरपुष्पा । स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम् ॥

भास्कर : । पुं॰ आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा दानंददन्तिच । सदाचवायुभक्षास्ते नित्यं येऽर्चन्तिभास्करमितिभविष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥ भा : करोति । दिवाविभेतिट : । कस्कादित्वात्स : । तेनविसर्ज

नीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवत: वीरे ॥ अर्कवृक्षे ॥ न॰ सुवर्णे ॥

भास्करक्षेत्रम् । न॰ प्रयागे ॥

भास्करप्रिय : । पुं॰ पद्मरागमणौ । चुन्नी॰ इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥

भास्मन : । त्रि॰ भस्ममये ॥ भस्मनो विकार : । अण् । अन्नितिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं॰ सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्यस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि॰ भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाशवति ॥

भास्वर : । पुं॰ दिने ॥ न॰ कुष्टौषधौ । कूठ॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ प्रकाशवति । भासनशीले ॥ भासते॰ तच्छील : । भासृदीप्तौ । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

भि : सटा । स्त्री॰ भिस्सटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री॰ भृतौ ॥ याच्ञायाम् । अर्थनायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि । अन्नग्रासमात्राभवेद्भिक्षेतिशातातप: । सम्भवेत्त्वधिकमपिदेयमिति॰ भिक्षाश्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे॰ इत्यत्रकुल्लूकभट्ट : ॥ यदैवयतिब्रह्मचारिणोरुपस्थितिस्तदैव॰

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं नरसिंहपुराणे । भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड् ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृते वैश्वदेवे तु भिक्षौ च गृहमागते । उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् इति ॥ प्राक्खण्डानुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे तेभ्यो देयं गृहाद्बहिरित्यभिहितम् । भिक्षया लभ्यते चर्या परिग्रहविवर्ज्जिता । किं भोग्यं परिगृह्णीयात् सर्वभोग्येषु दोषदृक् । गात्रयात्रामात्रहेतुभिक्षान्नादिव्यतिरिक्तसर्वभोग्यत्यागो भिक्षाशब्देन लक्ष्यत इत्यर्थः । इयञ्च चर्या विवेकिनामतिसुलभेत्याह । किं भोग्यमिति ॥ यथाहुः । भिक्षाहारो निराहारो भिक्षा नैव प्रतिग्रहः । असतो वा सतो वापि सोमपानं दिने दिने ॥ भिक्षाप्रावरणार्थं कन्था शीतनिवारिणी । अचला केशवे भक्तिर्विभवैः किं प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम्॰-भिक्ष्यतेऽनया वा । भिक्ष भिक्षायां-लाभेऽलाभे च । गुरोश्च हलः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं॰ भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री॰ भिक्षुक्याम् ॥

भिक्षाचरः । पुं॰ स्त्री॰ भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न॰ भिक्षार्थं गमने ॥

भिक्षाशित्वम् । न॰ पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री॰ भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं॰ ब्रह्मचार्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे ॥ आश्रमशब्दोयं धर्मिपरो धर्मपरश्च । तत्पर्यायाः । परिव्राट् । कर्म्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्य धर्मो यथा । भिक्षोर्धर्मं प्रवक्ष्यामि तन्निबोधत सत्तम । वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यां तदन्ते तु अग्निमारोप्य चात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ॥ सर्वारामं परित्यज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नातिलक्षितः । रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः । भवेत् परमहंसो वा एकदण्डी यमादिमान् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहममृतत्वमिहाप्नुयात् ॥ योमभ्यस्यमितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दातातिथिप्रियो ज्ञानी गृही श्राद्धेऽपि मुच्यते । इति गारुडे १०३ अध्यायः ॥ अपि च । चतुर्थश्चाश्रमो भिक्षोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः । तस्य स्वरूपं गदतो मम श्रोतुं नृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषु त्यक्तस्नेहो नराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्णिकांस्त्यजेत् सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषु समो मैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनां वाङ्मनःकर्मभिः क्वचित् । युक्तः

कुर्वीतनद्रोहंसर्वसङ्गांश्चवर्ज्जयेत् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थितिः पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानास्यजायते ॥ प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यंगारेभुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्य्यटेद्गृहान् ॥ कामः क्रोधस्तथादर्पमोहलोभादयश्चये।तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत् ॥ अभयंसर्वसत्त्वेभ्योदत्त्वायश्चरतेमुनिः। नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित्॥ कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निंस्वमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्ष्योपरतैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान्॥ मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचिःसुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः।अनिन्धनंज्योतिरिवप्रशान्तंसब्रह्मलोकंश्रयतिद्विजातिः॥ इतिविष्णुपुराणे ३ अंशे ९ अध्यायः॥ अपिच। चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरबहूदकौ। हंसः परमहंसश्चयोयः पश्चात् सउत्तमः॥ एकोभिक्षुर्यथोक्तः स्याद्द्वौचैवमिथुनंस्मृतम्। त्रयोग्रामः समाख्यातऊर्द्ध्वन्तुनगरायते ॥ नगरंनहिकर्त्तव्यंग्रामोवामिथुनंतथा। राजादिवार्त्तातेषुस्याद्भिक्षावार्त्तापरस्परम् इतिस्मृतिः॥ पुनश्च। अजिह्मः षण्डकः पङ्गुरन्धोबधिरएवच। मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षुः षड्भिरेतैर्नसंशयः॥ अत्राजिह्मादिपदव्याख्यानंयथा स्थानेद्रष्टव्यम् ॥ अपिच। ननिन्दांनस्तुतिं कुर्यात्नकिञ्चिन्मर्म्मणिस्पृशेत् ॥ नातिव्याधिर्भवेत्तद्वत्सर्व्वत्रैवसमोभवेत्। नसम्भाषेत्स्त्रियंकाञ्चित्पूर्व्वदृष्टाञ्चनस्मरेत्। कथाञ्चवर्ज्जयेत् तासांनपश्येल्लिखितामपि॥ इति॥ भिक्षणशीलः। भिक्षयाच्ञायाम्। सनाशंसभिक्षउः॥ बुद्धभिक्षुके॥ श्रावणीक्षुपे॥ कोकिलाक्षे॥

भिक्षुकः। त्रि० याचके। अर्थिनि॥

भिक्षुसङ्घाटी। स्त्री० चीवरे॥

भिण्डः। पुं० भिण्डाक्षुपे॥)

भिण्डकः। पुं०)

भिण्डा। स्त्री० शाकक्षुपविशेषे। तत्फलेच। वनसम्भवे। सुशाके। करपर्णे। वृत्तबीजे। भिण्डी० ० इ० भा० ॥ भिण्डीम्लोष्णाग्राहिणीचतथारुचिकरास्मृता ॥

भिण्डीतकः। पुं० भिण्डायाम्॥

भित्तम्। न० खण्डे॥ भिद्यतेस्म। भिदिर्विदारणे। क्तः। भित्तंशकलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावो निपात्यते। यथा। भित्तंतिष्ठति ० खण्डमित्यर्थः॥

भित्तिः। स्त्री० कुड्ये। कांथ० कांध० कान्ध० भीत. ० इ० भा० ॥ भिद्य

ते । भिदिर्० । क्तिन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्राः स्युः प्रकाण्डस्थालभित्तयइतिगणरत्नमहोदधिः ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति० भिद्यतेवा । भिदिर्० । कृतिभिदिलतिभ्यः किदिति० तिकन् ॥

भित्तिचौरः पुं० चौरविशेषे । कुड्यच्छेदिनि । सींधचोर० हू० भा०

भित्तिपातनः पुं० महामूषके । घूंस० हू० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर्० । तच्छीलादिषु० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाड़ा० फटा० फाडना० हू० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर्० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥ धन्याके ॥

भिदिः । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति० इः सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । इषिमदीत्यादिनाकिरच्

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । पृभिदिव्यधीतिकुः ।

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ॥ न० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० मिश्रे ॥

भिदेलिमः । त्रि० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मणिभिदेः केलिमर् ॥

भिद्यः । पुं० नदे । भिनत्तिकूलम् । भिदिर० । भिद्योद्ध्यौनदे० इति० लजपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे भिनत्ति । भिदिर० स्फायीतञ्चीत्यदिनारक् ॥

भिन्दिः स्त्री० क्षपाखिकायाम् ॥ भिन्दति । भिदिञवयवे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

भिन्दिपालः । पुं० चर्पणीये । सृगे ॥ गोफण० हू० भा० ॥ भिभिन्दिं पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्

भिन्नः । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यत्वसङ्गते ॥ फुल्ले ॥ विद्धे भिद्यतेस्म ॥ भिदिर्० । क्तः । रदाभ्यांनिष्ठातोनः पूर्वस्यचदइति० दकारतकारयोर्नौ ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न० क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहतः । यत्किंश्चित्प्रस्रवेत्तद्धिभिन्नमित्यभिधीयते ॥ आशयः कोष्ठः ॥

भिन्नक: । पुं० क्षपणे । बौद्धे । त्रि० ईषद्भिन्ने ॥ अनन्तस्यन्तगतौक्तादितिकन् ॥

भिन्नगात्रिका । स्त्री० कर्कटीविशेषे । फूट० इ० भा० ॥ भिन्नंगात्रमस्याः

भिन्नदर्शी । त्रि० अज्ञे । कुतार्किके । अविद्यामोहितात्मानः पुरुषाभिन्नदर्शिनः ॥ भिन्नंद्रष्टुंशीलंयस्य । णिनिः ॥

भिन्नधी: । त्रि० भ्रंसितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं० चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थक: । त्रि० अन्यस्मिन् ॥ भिन्नार्थकाअन्यतरएकत्वान्यतराअपि इत्यमरः ॥ भिन्नः अर्थोयस्यसः ॥

भिया । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । भिदाद्यङ्ङियङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिल्ल: । पुं० म्लेच्छजात्यन्तरे । भील इ० भा० ॥ यथाह । हेमचन्द्रः । मालाभिल्लाकिराताश्चसर्वेपिम्लेच्छजातयः इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जातः । यथा । पुलिन्दमेदभिल्लाश्चपुल्लोमल्लश्चधावकः । कुन्दकारोडोखलोवामृतणोहस्तिपस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाताः कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धतिः ॥

भिल्लगवी । स्त्री० गवय्याम् ॥

भिल्लतरु: पुं० लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री० लोध्रे ॥

भिषक्पाश: । पुं० निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ॥

भिषक्प्रिया । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिषक्जितम् । न० औषधे ॥

भिषग्भद्रा । स्त्री० भद्रदन्तिकायाम् ॥

भिषङ्माता । स्त्री० वासके ॥

भिषक् । पुं० वैद्ये ॥ हेतौलिङ्गप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तमः ॥ दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्त्ववित् । रोगिभ्योऽर्थंसमादत्तेसदण्डाश्चौरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वंयथा । शूद्रान्नंब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिणः । चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नंसूतिकान्नंभुक्त्वामासंब्रतीभवेत् । ब्रतीयावकेन । तत्रधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेकः ॥ अपिच । यूयंचिकित्सकस्यान्नंपुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्यायः ॥ भिषज्यति । भिषज् रुग् जये । कण्ड्वादिः । क्विप् ॥ त्रिभेतिवा । ञिभी० । भियः षुग्घ्रस्वश्चेत्यजिः ॥

भिस्सटा । स्त्री० दुग्धिकायाम् । दग्धान्ने ॥ भिस्सांटीकते । टीकृगतौ ।

अन्येभ्योपीतिड :। ङ्यापोरितिह्रस्व :॥

भिस्सा। स्त्री० अन्ने। ओदने। भक्ते॥ बभस्ति। भसदीप्तौ। वाहुलकात्सः छन्दसिवहुलमितीत्वम्। ब्राह्मणभिस्सेतिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि॥ यद्वा। भेदनम्०भित्। सम्पदादित्वात्क्विप्। भिदंस्यति। षोअन्तकर्मणि। आतोनुपेतिकः। पृषोदरादिः॥

भिस्साण्डम्। न० शालूके। भसींड० इ० भा० प्र० कन्दे॥

भी :। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। सम्पदादित्वात् क्विप्॥

भीतम्। न० भये त्रि० भययुक्ते॥ विभेति। ञिभी० क्तः०॥

भीतभीत :। त्रि० अतिशयेनभीते। भीतप्रकारे॥

भीति :। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। क्तिन्॥ कम्पे॥

भीम :। पुं० अम्लवेतसे॥ शिवे॥ पीठविशेषे॥ यथा। भीमेश्वरोभीमपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागमः॥ सर्वसम्प्रतिपन्नपराक्रमेपाण्डुतनये। वृकोदरे॥ त्रि०भयहेतौ। घोरे॥ भयानके॥ बिभेत्यस्मात्। भीमाद्योऽपादाने० भियः षुग्वेतिमक्॥

भीमकर्मा। पुं० भीमसेने॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य॥

भीमनाद :। पुं० सिंहे॥

भीमनिर्ह्राद :। पुं० राक्षसान्तरे॥

भीमपूर्वज :। पुं० भीमाग्रजे। युधिष्ठिरे॥

भीमरथ :। पुं० तामसमनुवंशजातासुरविशेषे॥ हरिणाकूर्मरूपेणहतोभीमरथोऽसुरइतिगारुडेगयामाहात्म्ये ८६ ऽध्यायः॥

भीमरथी। स्त्री० जनानामवस्थाविशेषे॥ यथा। वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षेसप्तमेमासिसप्तमी। रात्रिर्भीमरथीनामनराणामतिदुस्तरा॥ नराणांदुरितक्रमेतिचपाठः॥ तामतीत्यनरोयोसौ दिनानि यानिजीवति। क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षिणैः॥ गतिः प्रदक्षिणंविष्णोर्जल्पनंमन्त्रभाषणम्। ध्यानंनिद्रासुधाचान्नं भीमरथ्याः फलश्रुतिः॥ नदीविशेषे॥

भीमविक्रान्त :। पुं० करिमाचले। सिंहे॥ भीमश्चासौविक्रान्तः॥ त्रि० भयानकविक्रमवति॥

भीमशासन :। पुं० यमे॥ भीमंशासनंयस्य॥

भीमसेन:। पुं० मध्यमपाण्डवे। भीमोवृकोदरे॥ कर्पूरप्रभेदे। भीमसेनोकपूरइतिभाषा॥ यथा। पीतासोभीमसेनस्तदनुशितकरः शङ्क

रावाससंज्ञः। पांशुः पिञ्जोऽब्जसारस्तदनुहिमयुतावालुकाजूटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिमः शीतलः पत्रिकाख्याकूरस्येतिभेदागुणरसमहत्तावैसदृश्यंनदृश्याः॥

भीमसुता। स्त्री॰ दमयन्त्याम्॥

भीमा। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥ रोचनाच्च गन्धद्रव्ये॥ कशायाम्॥

भीमाकाली।
भीमादेवी। स्त्री॰) दुर्गायाम्॥

भीमास्थानम्। न॰ तीर्थविशेषे॥

भीमेश्वरी। स्त्री॰ भीमपीठस्थायाम्॥

भीमैकादशी। स्त्री॰ माघशुक्लैकादश्याम्॥ भैम्याम्॥

भीरः। त्रि॰ भयदे॥ भियंराति। रा। कः॥

भीरुः। पुं॰ इक्षुप्रभेदे॥ यथा। भीरुः श्लेष्मकरः स्वादुरविदाहीगुरुः स्मृतः इति॥ व्याघ्रे॥ शृगाले॥ त्रि॰ आर्त्ते। कातरे॥ भीरुके। त्रस्तौ। डरपोक॰ इ॰ भा॰॥ रणे भीरोः स्वर्गाभावः॥ बिभेति। ञिभीभये। भियः क्रुक्लुकनाविति॰ क्रुः॥ स्त्री॰ भयशीलायाम्। वरयोषिति॥ कण्टकार्याम्॥ शतावर्याम्॥ अजायाम्॥ छायायाम्॥ स्त्रीमात्रे॥

भीरुकः। पुं॰ इक्षुप्रभेदे। भीरुरी॰ इ॰ दे॰ भा॰ प्र॰॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयोः। सुशीतोबृंहणोबल्यः पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा॥ पेचके॥ न॰ वने॥ त्रि॰ भयशीले। भीलुके। त्रस्तौ॥ बिभेति। ञिभी॰। क्रुकन्॥

भीरुहृदयः। पुं॰ मृगे॥

भीरूः। स्त्री॰ भयशीलायांयोषिति॥ ऊङुतइत्यूङ्॥

भीलः। पुं॰ भिल्ले॥ भियंलाति। ला॰ कः॰॥

भीलभूषणा। स्त्री॰ गुञ्जायाम्॥

भीलुकः। त्रि॰ भयप्रकृतिकेजने। त्रस्तौ॥ बिभेति। ञिभी॰। भियः क्रुक्लुकनाविति क्लुकन्॥

भीषणः। पुं॰ भयानकरसे॥ शल्लक्याम्॥ कुन्दुरुके॥ कपोते॥ हिन्ताले॥ भैरवविशेषे॥ त्रि॰ गाढे॥ दारुणे॥ भीरुरसान्विते॥ भीषयते। ञिभी॰। नन्द्यादित्वाल्ल्युः। भियोहेतुभयेषुगिति षुक्॥

भीष्मः। पुं॰ गाङ्गेये। पाण्डवानां पितामहे॥ रुद्रे॥ राक्षसे॥ भयानकरसे॥ त्रि॰ भयहेतौ। भयङ्करे॥ बिभेत्यस्मात्। ञिभी॰। भियः षुग्वेति॰ मक्॰ षुगागमश्च॥

भीष्मकः। पुं॰ रुक्मिण्याः पितरि॥

भीष्मजननी। स्त्री॰ गङ्गायाम्॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षीयैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथिकर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेशजातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्मपाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनोर्महिषीभूत्वाभीष्मं सूतवतीयतः । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गात्रैलोक्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भीसटम् । न० श्लेष्मान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्तः भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्वर्थीयोनतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तरपदलोपोऽत्रद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभुक्ताः । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणेषूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियांक्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजोकौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । कक्षाश्वत्थदलाश्लेष्ठासुगन्धिन्यूर्द्ध्वरोमिका । अन्यथाअर्थहीनानामसौनिःस्वस्यरोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्यौश्लिष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौबाहूवृत्तौपीनौनौनरेश्वरे ॥ निःस्वानांरोमशौह्रस्वौश्लिष्टौकरिकरप्रभौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युब्जौपाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥ चतुष्कलेशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ॥

भुजगदारणः । पुं० गरुडे ॥

भुजगभोगी । ० मयूरे ॥

भुजगराजः । पुं० शेषाहौ ॥ भुजगानां राजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री० बृहतीछन्दः प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृता नौ मः । यथा । ह्रदतटनिकटक्षोणीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलितनागेव्रजजनसुखदासाऽभूत् ॥

भुजगान्तकः । पुं० गरुडे ॥

भुजगाभोजी । पुं० मयूरे ॥

भुजगाशनः । पुं० पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगान् अश्नाति । अश० । ल्युः । भुजगा अशनं यस्य वा ॥

भुजङ्गः । पुं० अहौ । सर्पे ॥ षिड्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं नगच्छति ! गमेः सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्य इतिडित्वपक्षे टिलोपः ॥ सीसके ॥

भुजङ्गघातिनी । स्त्री० सर्पाक्ष्याम् । चतुष्कर्ण्याम् । कङ्कालिका० इ० गौ० दे० भा० ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीछन्दः प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारैः ॥ यथा । सदारात्मजज्ञातिभृत्योविहायस्वमेतं इदं जीवितं लिप्समानः । मयाक्लेशितः कालिमे त्वं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतं सागराय ॥

भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं० राजसर्पे ॥

भुजङ्गमः । पुं० सर्पे । भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमेः सुपिवाच्य इतिखच् । खच्चडिद्वावाच्य इति डिदभावे टिलोपाभावः ॥ न० सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृतिच्छन्दः प्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगलसजजगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोदञ्चन्यञ्चत्पादप्रकटविकटनटनभरोरणत्करतालकस्वारुप्रेङ्खच्चूडावर्हः श्रुतितरलनवकिशलयतरङ्गितहार धृक् । वल्गन्नागस्त्रीभिर्भक्त्यामुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युतः पायान्नश्छिन्दन्कालिन्दीह्रदकृतनिजवसतिवृहद्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० बृहतीछन्दः प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-

त्सचारकश्चपलः सदैवतांहरिः ॥

भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दनध्वजे । गरुडे ॥

भुजङ्गाक्षी । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोक्षियस्याः । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । जातेरिति० गौरादित्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गाक्षिसदृशेलक्षणा ॥

भुजङ्गाख्यः । पुं० नागकेसरे ॥

भुजशिरः । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिरः ॥

भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाट्टाप् ॥

भुजाकण्टः । पुं० कामाङ्कुशे । नखे ॥

भुजादलः । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम् । न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥

भुजिः । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजेः किच्चेति० इः ॥

भुजिष्यः । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे । दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम्० भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥

भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥

भुज्युः । पुं० भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकावितियुक् ॥ भोजनंत्रा ॥ भाजने ॥ ऋषिविशेषे ॥

भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजेर्लटः शतृ ॥

भुञ्जानः । त्रि० भुङ्क्ते । यथा । त्रिषुधामसुयद्भोज्यंभोक्तायश्चप्रकीर्तितः । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानोनलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजेः कर्त्तरिलटः शानच् ॥

भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ्० । भृञउच्चेति० इच्प्रत्ययः

भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिताः ॥ अतलंसुतलंचैववितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन्भूतानि० इति भुवनमयंलोकः ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेनकरणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

भुवनकोषः । पुं० भूगोले ॥

भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

निबध्नन्ति॰ इतितात्पर्य्यार्थाभिज्ञाः ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वरः । पुं॰ एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री॰ महाविद्याविशेषे । साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम् ॥ यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिवरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानिवामाधःकरमारभ्यदक्षिणाधःकरपर्य्यन्तम् । तदुक्तंमहासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । इदमपटत्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कुशाभयेप्रोक्तेवामेपाशमथेष्टदमिति ॥

भुवन्युः । पुं॰ भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू॰ । कन्युच्क्षिपेश्चेति॰ बाहुवः कन्युच् ॥

भुवर्॰ । अ॰ अन्तरिक्षे । गगने ॥ षष्ठान्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू॰ । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गतद्वितीयलोके ॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयच्चसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोऽप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । तिथिलक्षोभुवर्लोकोध्रुवप्रान्तोमहीतलात् ॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तइति॰ ज्योतिषक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्य्यन्तपञ्चदशलक्षोच्छ्रायोभुवर्लोकइत्यर्थः ॥

भुविः । न॰ अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू॰ । भुवः किदिति॰ इसन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री॰ अस्त्रांतरे । अग्नियन्त्रे ॥ यथा । उड्डीयोड्डीयचप्राप्यनदन्तीदशकण्टका । क्रमतेचानताङ्गीयासाभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भू । अ॰ रसातले ॥

भूः । स्त्री॰ स्थानमात्रे ॥ एकाङ्के ॥ व्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ दृष्ट्वात्मविजयव्यग्रान्नृपान्हसति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्योः क्रीडनकानराः ॥ भवति॰ भवनंवा । भू॰ सत्तायाम् । कर्त्तरिभावेवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्वमित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्विबित्येके ॥ भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्विबित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं॰ न॰ काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति॥भू॰ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं॰ अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भूकदम्बकः । पुं० यवान्याम् ।

भूकदम्बिका । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥ मुण्डायाम् ॥

भूकन्दः । पुं महाश्रावणिकायाम् ॥

भूकम्पः । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स-यथा । यामक्रमाच्च भूकम्पो द्विजादीनामनिष्टदः । अनिष्टदः क्षितीशानां सन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतिवशिष्ठः ॥ यदाविजृम्भतेऽनन्तो मदाघूर्णितलोचनः । तदाचलति भूरेषा साद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुवः कम्पो भूकम्पः ॥ मेषेवृश्चिकभेगजः प्रचलति व्यासादिभिः कथ्यते चापे मीनकुलीरभे च वृषभे सन्ध्ये चलेत् कच्छपः । युक्तेकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुने-कन्यामृगेपन्नगस्त्वेषामेकतमोयदि प्रचलतिक्षौणीतदाकम्पते ॥ कच्छपेमरणंज्ञेयंमरणं चापिपन्नगे । सर्वं चसुखदंज्ञेयंपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्याग्नेयमारुतयोः । क्षुद्भयमतिवृष्टिभिरुपपीड्यन्तेजनाश्चापि ॥ त्रिचतुर्थपञ्चमदिनेमासेपक्षेत्रिपक्षके । भवतियदाभूकम्पःप्रधाननृपनाशनंकुरुते । सचायंभूमिजोत्पातविशेषः ॥ यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम् । जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतदपिकीर्त्तितम् ॥ भौमंचाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । क्षितिकम्पमाहुरेके वृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलोऽनिलेननिहतः क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ गिरिभिः पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च । आकम्पितापितामहमाहामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाम ममैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा । क्रियतेऽचलैश्चलद्भिः शक्ताहंनास्यखेदस्य ॥ तस्याः सगद्गदगिरं किञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामहः प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्र्याः क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्रःकृतमित्युक्त्वामाभैषीरितिचवसुमतीमाह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषुदिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ अतोविशेषोद्रष्टव्यो वाराह्यांसुविचक्षणैः ॥

भूकर्वुदारः । पुं०) क्षुद्रश्लेष्मान्तके ।

भूकर्वुदारकः । पुं०) भूशेलौ । छोटालसोडा० इ० भा० ॥ भूकर्वुदारोमधुरः कृमिशूलापहः परम् । वातप्रकोपनः किञ्चित्शीतलः स्वर्णमारकः ॥

भूकलः । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

भूकश्यपः। पुं॰ वसुदेवे॥

भूकाकः। पुं॰ स्वल्पकङ्के॥ क्रौञ्चे॥ नीलकपोते॥

भूकुम्भी। स्त्री॰ भूपाटल्याम्॥

भूकुष्माण्डी। स्त्री॰ विदार्याम्॥

भूकेशः। पुं॰ शैवले॥ वटे॥

भूकेशा। स्त्री॰ राक्षस्याम्॥

भूकेशी। स्त्री॰ अवल्गुजे॥

भूक्षित्। पुं॰ सूचीरोमणि। शूकरे॥

भूखर्जूरी। स्त्री॰ क्षुद्रखर्जूर्याम्। भूयुक्तायाम्॥ भूखर्जूरीतुमधुराशिशिरादाहपित्तनुत्॥

भूगरम्। न॰ विषे॥

भूगर्भः। पुं॰ भगवति। भूर्गर्भेयस्य भूःसर्वभूताश्रयभूतागर्भइवान्तर्वर्तिनीयस्य भूस्तागर्भेऽस्येतिवा॥ भवभूतिनामनि॰ कवौ॥

भूगोलः। पुं॰ ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे॥ भोज्यंयथासर्वरसंविनाज्यंराज्यंयथाराजविवर्जितञ्च। सभानभातीवसुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव॥ वादीव्याकरणंविनैवविदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभांजल्पन्नल्पमतिः स्मशात् पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः। ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः॥

भूचरः। त्रि॰ भूमिचारिणि॥

भूच्छायम्। न॰ अंधकारे॥ भुवः छाया। छायाबाहुल्ये॰ इति क्लीवता॥

भूजन्तुः। पुं॰ भूनागे॥

भूजम्बूः। स्त्री॰ गोधूमे॥ विकङ्कतफले॥ भूमिजम्ब्वाम्॥

भूतः। पुं॰ देवयोनिविशेषे॥ सच अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोबालग्रहः॥ कुमारे॥ कृष्णचतुर्दश्याम्॥ योगीन्द्रे॥ शम्भोर्गणविशेषेषु। न॰ क्ष्मादौ। पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु॥ पिशाचादौ॥ जन्तौ। युक्ते। न्याय्ये॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे। त्रि॰ उचिते॥ प्राप्ते। वित्ते॥ कृते। सत्ये॥ प्राणिनि॥ कालविशेषे। वृत्ते। अतीते। गते॥ परमार्थे॥ विद्यमानेवस्तुनि॥ अतीतोत्पत्तिके। जाते॥ समे॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्दः समार्थइतिशाब्दिकाः। यथा पितृभूतः। देवभूतोयमिति पूर्वमपिविद्यमाने॥ भवनधर्मिणि॥ भाव्यतेस्म। भूप्राप्तौ। चाधृषाद्वेतिणिजभावः पक्षे॰ क्तः॥ भूतिरस्यास्तिवा। अर्शआद्यच्॥ अभवद्वा। भुवोगत्यर्थेति॰ भूतार्थेकर्त्तरिक्तः॥ अर्द्धर्चादिः॥

भूतकृत्। पुं॰ धातरि। द्रुहिणे।

भूतानि करोति। डुकृञ्०। क्विप्। तुक्॥ रुद्रे॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति। कृतीछेदने। क्विप्॥ कृणोतिहिनस्तिवा। कृञ्०। क्विप् तुक्॥ विष्णौ॥ रजोगुणंसमाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण० भूतानिकरोतिइतितथा॥

भूतकेशः। पुं० तृणविशेषे। गोलोम्याम्। अल्पकेश्याम्॥ भूतानांकेशइव। भूतः केशोस्य वा॥

भूतकेशी। स्त्री० भूतकेशे॥ शेफालिकायाम्॥ नीलसिंदुवारे॥

भूतक्रान्तिः। स्त्री० भूतावेशे॥

भूतगणः। पुं० पृथिव्यादिपञ्चके॥ भूतानांगणः॥

भूतगन्धा। स्त्री० मुरानामनिगंधद्रव्ये॥

भूतग्रामः। पुं० देहेन्द्रियसङ्घाताकारेणपरिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति। भूतानांपृथिव्यादीनांग्रामः॥

भूतघ्नः। पुं० भूर्जवृक्षे। उष्ट्रे॥ लशुने। त्रि० भूतनाशके॥

भूतघ्नी। स्त्री० तुलस्याम्॥ मुण्डितिकायां॥

भूतचतुर्द्दशी। स्त्री० कार्त्तिककृष्णचतुर्द्दश्याम्। यमचतुर्द्दश्याम्॥

भूतजटा। स्त्री० जटामांस्याम्॥ गन्धमांस्याम्॥

भूतत्वम्। न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे॥ वहिरिन्द्रियग्रहणायोग्यविशेषगुणवत्त्वे॥ पृथिव्यादयस्तुजातिविशेषाः॥

भूतदर्शनम्। न० परमार्थदर्शने॥

भूतद्रावी। पुं० भूताङ्कुशवृक्षे॥ रक्तकरवीरे॥

भूतद्रुमः। पुं० श्लेष्मातकवृक्षे॥

भूतध्रुक्। पुं० भूतानामपकारके॥ भूतानिद्रुह्यति। द्रुह०। सत्सूद्विषेति क्विप्॥ भूतध्रुक्कोलभेतशम्॥

भूतधात्री। स्त्री० भूमौ॥ भूतानां धात्री।

भूतनाथः। पुं० शिवे॥ भूतानां नाथः॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्यआशास्ते० तेषामभीष्टमितिवाभूतनाथः॥

भूतनायिका। स्त्री० दुर्गायाम्॥

भूतनाशनः। पुं० श्वेतसर्षपे॥ सर्षपे। भल्लातके॥ न० रुद्राक्षे॥ भूतान्नाशयति। णशअदर्शने ल्युट्॥

भूतपतिः। पुं० महादेवे॥ भूतानां पतिः॥

भूतपत्री । स्त्री० तुलस्याम् ॥

भूतपुष्पः । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भूतपूर्णिमा । स्त्री० आश्विनपूर्णिमायाम् । शारद्याम् । कोजागरायाम् ॥

भूतपूर्वः । त्रि० अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूतः । सुप्सुपेतिसमासः । भूतपूर्वेचरडितिर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपातः ॥

भूतप्रादुर्भावः । पुं० अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भावः ॥

भूतभावनः । पुं० सर्वभूतपितरि । ईश्वरे । भूतानिभावयतिजनयति० प्रापयतिवा । भवतेर्ण्यन्ताद्युच् ॥

भूतभृत् । पुं० विष्णौ ॥ भूतानिबिभर्त्तिधारयति० पोषयतिवा० । डुभृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

भूतभैरवः । पुं० भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहेचूर्णविशेषे ॥ यथा । एलाजातिफलंव्योषत्रिफलाजीरकंघनः । सविडङ्गंसितायुक्तंचूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥

भूतमात्रा । स्त्री० शब्दादिषु ॥ पृथिव्यादिप्सुविषयेषु ॥

भूतमारी । स्त्री० चीडानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतयज्ञः । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतवलिवैश्वदेवकर्म्मणिभूतेभ्योवलिहरणे ॥

भूतयोनिः । पुं० परमात्मनि ॥ भूतानांयोनिः ॥

भूतलिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

भूतवासः । पुं० कलिद्रुमे ॥ भूतानांवासः । भूतानांवासोस्मिन्वा ॥

भूतविक्रिया । स्त्री० अपस्माररोगे ॥

भूतवित् । पुं० लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि० तानिचत्त्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥

भूतविद्या । स्त्री० भूततन्त्रे ॥ यथा । भूतविद्यानाम० देवासुरगन्धर्वयक्षरक्षःपितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां० शान्तिकर्मवलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥

भूतवृक्षः । पुं० शाखोटवृक्षे । श्योनाकवृक्षे ॥ कलिवृक्षे ॥

भूतवृक्षकः । पुं० शाखोटे ॥ वहुवारके लसोड़ा० इ० भा० ॥

भूतवेशी । स्त्री० श्वेतशेफालिकायाम् श्वेतसुरसायाम् । श्वेतन्यबारी० इ० भा० ॥ भूतानिविशन्ति । विशप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥

भूतब्रह्मा । पुं० देवले ॥

भूतसञ्चारः । पुं० भूतोन्मादरोगे । भूतक्रान्तौ । ग्रहागमे ॥

भूतसञ्चारिणी । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥

भूतसञ्चारी । पुं० दावानले ॥

भूतसर्गः । पुं० भूतसृष्टौ । देवासुरभेदेनभूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः प्रजापतीयश्चसौम्यऐन्द्रस्तथैवच । गान्धर्वोप्यथकौवेरोरक्षः पैशाचमानुषाः ॥ स्थावरः पाथवोमार्गः सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधोह्येषभूतसर्गः प्रकीर्तितः ॥

भूतसारः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं० ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री० वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहरः । पुं० गुग्गुलौ ॥

भूतहारि न० देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्ये तुयानितीर्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्तीहभूतायांपारणेकृते ॥ अपिच । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामविद्धांविवर्जयेत् ॥

भूताङ्कुशः । पुं० गौ० दे० स्वनाम्नाप्रसिद्धे वृक्षे । चवके । ग्रहाह्वये ॥ भूताङ्कुशस्तीव्रगन्धः कटुरुष्णस्तथोत्कटः । भूतग्रहादिदोषघ्नः कफवातनिकृन्तनः ॥

भूतात्मा । पुं० देहेपृथिव्यादिभूतारब्धत्वात्० भूतान्येवात्मास्वभावो यस्य सः ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्यष्ट्युपाधीनामात्मानिवन्तासमष्ट्युपाधित्वात्० इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामात्मा अन्तर्यामी ॥

भूतादिः । पुं० सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादिः ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतांसर्वेषामादिः कारणं कर्त्तुपादानोभयात्मकमितियावत् ॥

भूतादिसर्गः पुं० भौतिकसर्गे ॥ भूतादेः सर्गः ॥

भूतारि । न० हिङ्गुनि० ॥

भूतार्त्तः । त्रि० भूताविष्टे ॥ भूतेनऋतोदीप्तः । ऋतेचतृतीयासमास इतिवृद्धिः ॥ भूतेनआर्त्तोवा ॥

भूतार्थः । पुं० सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवादः । पुं० प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थवोधकेवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदित्यादिः ॥

भूतालो । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥

भूतावासः । पुं० विभीतके । बहेडा० इ० भा० ॥ भूतानामावासः ॥ आकाशाद्याश्रये० वासुदेवे ॥ भूतान्याभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ वसन्तित्वयिभूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इतिहरिवंशः ॥ काये ॥

भूताविष्टः । त्रि० पिशाचग्रस्ते ॥ भ

ताक्रान्ते । भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूतावेश: । पुं० आवेशे । भूतसञ्चारे ॥

भूति: । स्त्री० भस्मनि ॥ सम्पत्तौ ॥ हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥ उत्पाते ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधैश्वर्ये ॥ अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्ति: प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतय: ॥ शम्भुधृतभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जातौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥ विभूतौ ॥ भवनम्० भूति: ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिच्वा ॥

भूतिक: । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कटफलौषधौ । घनसारे ॥ भूनिम्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥

भूतिकाम: । पुं० ऐश्वर्याभिलाषिणि ॥

भूतिकील: । पुं० भूखाते ॥

भूतिगर्भ: । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । वि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्याम् । कर्पूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखण्डे । रौहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० द्रु० परिमलद्गन्धि० द्र० आन् ध्रभावाप्रसिद्धे ॥ भूतृणं कटुकं तिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनं रूक्षमनेत्र्यं मुखशोधनम् ॥ अहृद्यं वहुविट्कञ्चपित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ भुवस्तृणम् ॥

भूतेश: । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि ॥ भूतानांप्रमथादीनांवालग्रहाणां प्राणिनांवाईश: ॥

भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥

भूदरीभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदार: । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुवन्दारयति । दृ० कर्मण्यण् ॥

भूदेव: । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्गमामूर्त्ति: श्रीविष्णो: परमात्मन: । अतएवहिविख्याताभूदेवास्तेमहारते । भुव: भुविवादेव: ॥

भूधन: । पुं० राज्ञि ॥ कृषीवले ॥

भूधर: । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ: पचाद्यच् । भुवोधर: ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूधरवालुका: । वकाद्यायन्त्रभेदा: स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधुराहिमा । पिपासाकासपित्तास्रक्कफपाण्डुक्षतापहा ॥

भूध्र: । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

ञ्०। मूलविभुजादित्वात्क:।

भूनाग:। पुं० उपरसविशेषे। क्षितिनागे॥

भूनिम्ब:। पुं० क्षुपविशेषे। किराततिक्ते। चिरायता० इ० भा०॥ भुवोनिम्बइव॥

भूनीप:। पुं० भूमिकदम्बे। भृङ्गवल्लभे। लघुपुष्पे॥ चिकदम्बा: कटूष्णाश्चवृष्याद्दोषहराहिमा:। कषायतिक्ता: पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा: परा:॥

भूनेता पुं० राज्ञि॥ भुवोनेतानायक:॥

भूप:। पुं० राजनि॥ भुवंपाति। पा रक्षणे। आतोनुपेतिक:। १६ संख्यायाम्॥

भूपति:। पुं० नृपे। राज्ञि॥ भूपुत्रीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती रामचन्द्र:। इतिरामायणेकैकयीवाक्यम्॥ भुव: पति:॥ ऋषभौषधे॥

भूपद:। पुं० वृक्षे॥ भुविपदानियस्य॥

भूपदी। स्त्री० मल्लिकायाम्। वेली० इ० भा०॥ भुविपदमस्या:। गौरादि:॥

भूपलाश:। पुं० वृक्षविशेषे। विशाली इ० गौ० दे० भा०॥ भुव: पलाश:॥

भूपाटला। स्त्री० भूपाटल्याम्॥

भूपाटली। स्त्री० भूकुम्भ्याम्। रक्तपुष्पिकायाम्॥ भुव: पाटली॥

भूपाल:। पुं० राज्ञि॥ भुवंपालयति। पालरक्षणे। कर्मण्यण्॥ यथा। राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायण:। निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत्॥

भूपुत्री। स्त्री० सीतायाम्॥ भुव: पुत्री॥

भूपेष्ट:। पुं० राजादनीवृक्षे॥

भूबदरी। स्त्री० लघुबदर्याम्। क्षितिबदर्याम्। झडबेरी० इ० भा०॥

भूभर्त्ता। पुं० नृपे॥ भुवोभर्त्ता। पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्० याजकादिभिश्चेतिसमास:। तेन० अपांस्रष्टा० वज्रस्यभर्त्तेतिवत्० तृजकाभ्यांकर्त्तरीति०नसमासनिषेध:॥

भूभुक्। पुं० राज्ञि॥ भुवंभुनक्तिपालयति। भुज०। क्विप्॥

भूभृत्। पुं० अद्रौ। गोत्रे। गिरौ॥ महीपतौ॥ भुवंविभर्ति। डुभृञ्०। क्विप् तुक्॥

भूमा। पुं० बहुत्वे॥ भूमामहान्निरतिशयंबह्वितिपर्याया:० इतिभाष्यम्। सकलसांसारिकव्यहाराभाराभावोपलक्षितेतत्त्वे। ब्रह्मणि॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यच्छृणोतिच। नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ॥ योभूमासोऽमृत: प्रोक्त: सुखंनाल्पेविचारय॥ बहोर्भाव:। पृथ्वादित्वादिमनिच्

। वहोर्लोपोभूचवहो : ॥ त्रि० बहुत्वविशिष्टे ॥

भूमय : । त्रि० मृदात्मके । भूमिमये

भूमयी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् ॥ छायायाम् ॥

भूमि: । स्त्री० स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिंसम्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वैः सम्पूजितासुखम् ! मुनिभिर्मनुभिर्देवैःसिद्धैश्चदानवादिभिः ॥ अम्बुवाचीत्त्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने । वापीतडागारम्भेचगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमद्वरेण सुरादय : । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने । तस्मिन्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वयः ॥ अस्या : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यंगुरुत्वञ्चकाठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वं शक्तिश्चसङ्घात : स्थापनाधृति : ॥ इति ॥ अस्यार्थ : । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वं पतनप्रतियोगीगुणः २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्ध : ५ । गुरुत्त्वं पिण्डपुष्टि : ६ । शक्ति : गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घात : ० श्लिष्टावयवत्त्वम् ८ । स्थापना० मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृति : पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंश: १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिदः । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतावन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिक : ॥ व्युत्तिष्ठतेस्ततस्त्वाद्येद्वितीयेपरबोधितः । अन्तेव्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मय : ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांविनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुव : किदिति० मि : ॥

भूमिकदम्ब: । पुं० कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपुष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हहेमचन्द्र : । पात्राणिनाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशास्तुभूमिका : । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहु : । ज्ञानभूमि : शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा द्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्यात्ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुर्यगास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचितयंब्रह्मविद्यासाधनमेव० नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः ० भेदसत्यत्वबुद्धेरनुवृत्तत्वात् । यश्चचतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते । पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पातद्गतस्था : स्वयमेवव्युत्तिष्ठति० सोयंज्ञानीब्रह्मविद्वर : षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितोव्युत्तिष्ठति० सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानियोगशास्त्राणिसप्तभूमिकाप्राप्तेयोगिन्येवपर्यवस्यन्ति० सोयमीदृशोयोगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थ : परमहंस : सप्तमभूमौब्रह्मविद्वरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहु : । यथा। क्षिप्तंमूढंविक्षिप्तमेकाग्रंनिरुद्धमिति ॥ तत्र० आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनासुवर्त्तमानंचित्तंक्षिप्तभूमिका निद्रातन्द्रादिग्रस्तंचित्तं मूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तं चित्तंक्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका । तत्रक्षिप्तमूढयो : समाधिशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्ते तुसमाधिशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधि : ॥ एकाग्रे मनसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति० क्लेशान्क्षिणोति० कर्मबन्धनानिश्लथयति० निरोधमभिमुखीकरोति० इतिसम्प्रज्ञातोयोग : एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधि : ० निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकूष्माण्डी । स्त्री० लताविशेषे । विदार्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वाद्वीदुरारोहामृदुच्छदा । यथास्कन्धफलाकाककर्कटीस्वादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भुमिखर्जूरी । स्त्री० भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न० बद्धयातनागृहे ॥

भूमिचम्पक : । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिवर्म्मे । द्रुघणे भुँइचाँपा० इ० भा०॥ भूचम्पा० इ० भा० ॥ अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिच्छत्रम् । न० छिलीन्ध्रे ॥

भूमिज : । पुं० नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकदम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न० गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भूमौवाजात : । जनी० । ड : ॥

भूमिजगुग्गुलु: । स्त्री० आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुरसम्भवे । आशापुरीगूगुल० इ० भा ॥

तिक्तोसौकटुरुष्णश्च कफवातहरस्तथा । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्य : सौरभ्यदायक : ॥

भूमिजम्बु : । स्त्री॰ भूमिजम्बुकायाम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बु : ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम् । नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपार्थिवादि : । भूमिलग्नपत्रत्वात् ॥

भूमिजम्बू : । स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्ब्वाम् ॥

भूमिजा । स्त्री॰ जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी॰ । ड : । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री॰ विशि ॥

भूमिदानम् । न॰ दानोत्तमे ॥ यथा । इक्षुभि : सन्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसनभूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परंदानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेव : । पुं॰ ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेव : ॥

भूमिप : । पुं॰ राजनि ॥

भूमिपक्ष : । पुं॰ वाताश्वे ॥

भूमिपिशाच : । पुं॰ तालवृक्षे ॥

भूमिपिशाची । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ॥

भूमिपुत्र : । पुं॰ आरे । मङ्गले ॥ भूमे:पुत्र :

भूमिमण्ड : । पुं॰ अष्टपादिकायाम् । मदनमाली॰ हापरमाली॰ दू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री॰ माधवीलतायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि॰ भूमिविशिष्टे ॥ यवादित्वाद्वत्वंन ॥

भूमिरक्षक : । पुं॰ वाताश्वे ॥

भूमिलाभ : । पुं॰ मृत्यौ ॥ भूमेर्लाभोयेन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न॰ गोमये ॥ भूमेर्लेपनंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धन : । पुं॰ न॰ शवे ॥

भूमिसम्भवा । स्त्री॰ सीतायाम् ॥

भूमिसुत: । पुं॰ मङ्गलग्रहे । नरकासुरे ॥ भूमे : सुत : ॥

भूमिसुता । स्त्री॰ जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं॰ मानवे ॥ वैश्ये ॥ चौरविशेषे ॥ अन्धे ॥ खञ्जे ॥ भूमिंस्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

भूमी । स्त्री॰ भूमौ । क्षितौ ॥ भवति । भू॰ भुव : किदितिमि : । कृदिकारादक्तिनइति॰ङीष् ॥

भूमीन्द्र : । पुं॰ नृपे । राजनि ॥

भूमिरुह : । पुं॰ वृक्षे ॥ यथा । दीर्घास्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथावासरायामिन्यश्चपलायथाकुलवधू

दृष्टिः सरोषाप्रिये। छायावाञ्छातमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दाः सुचिराद्यथामिलितयोर्यूनोर्मिथोदृष्टयः॥

भूमीसहः। पुं॰ द्रुमान्तरे। हारद्रातौ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्तप्रसादनः॥

भूम्यामलकी। स्त्री॰ क्षुपविशेषे। वहुपुष्पायाम्। जडायाम्। अध्यण्डायाम्। तामलक्याम्। भूँइआमला इ॰ भा॰॥

भूम्यामली। स्त्री॰ तमाल्याम्. चार्व्याम्। भूम्यामलक्याम्। भुइआंमला इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥ अरुनेली॰ इ॰ भा॰॥

भूम्याहुल्यम्। न॰ कुष्ठकेतौ। क्षुपे। मार्कण्डीये। महौषधे। भुजितखड॰। इ॰ भा॰॥

भूयः। अ॰ अधिकारे॥ पुनरर्थे॥

भूयान्। त्रि॰ वहुतरे। प्रचुरे॥ अपरिमितमहिमनि॥ अयमनयोरतिशयेनवहुः। द्विवचनविभज्योपपदेतरवीयसुनाविति॰ ईयसुन्। बहोर्लोपोभूचबहोः॥ स्त्री॰ भूयसी अतिमहत्याम्॥ ङीप्॥

भूयिष्ठः। त्रि॰ प्रचुरे। वहुतमे॥ अयमेषामतिशयेनवहुः। अतिशायनेइष्ठन्। इष्ठस्ययिट्चेति॰ वहोःपरस्येष्ठस्यलोपः॰ यिडागमस्य॰ बहोः स्थानेभूरादेशश्च॥

भूयुक्ता। स्त्री॰ भूमिखर्जूर्याम्॥

भूयोभूयः। वारंवारमर्थे॥ यथा। भूयोभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वानत्वायाचतेरामचन्द्रः। सामान्योयंधर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनीयोभवद्भिरिति॥

भूः। अ॰ रेफान्तमव्ययम्। भूर्लोके।

भूरिः। पुं॰ वासुदेवे॥ हरे॥ परमेष्ठिनि।। न॰ सुवर्णे॥ त्रि॰ प्राज्ये। प्रचुरे॥ भवति॰ भूयतेवा। भूसत्तायाम्॰ प्राप्तौवा। अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन्॥

भूरिगन्धा। स्त्री॰ पुरानामनिगन्धद्रव्ये। गन्धाढ्यायां॥

भूरिगमः। पुं॰ खरे। गर्दभे॥

भूरिदावा। पुं वाहुदातरि॥

भूरिपत्रः। पुं॰ उखवालतृणे॥

भूरिपलितदा। स्त्री॰ पाण्डुरफल्याम्॥

भूरिपुष्पा। स्त्री॰ शतपुष्पायाम्॥

भूरिप्रेमा। पुं॰ चक्रवाके॥

भूरिफेना। स्त्री॰ सप्तलायाम्। चर्म्मकषौषधौ॥ भूरयः फेनायस्याः॥

भूरिवला। स्त्री॰ अतिवलायाम्॥ भूरिवलंसामर्थ्यंयस्याम्॥

भूरिभागः। त्रि॰ महद्भाग्ये॥

भूरिमल्ली। स्त्री॰ अम्बष्ठायाम्॥

भूरिमाय: । पुं० शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरस: । पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिश: । अ० बहुशब्दस्यार्थे । बह्वर्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवा: । पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्तपुत्रे ॥ त्रि० बहुयशोविशिष्टे । भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्यस: ॥

भूरुण्डी । स्त्री० श्रीहस्तिन्याम् । हस्तिकर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइतिस्वामी । भुवंरुण्डयति० आच्छादयति । रुटिलुटिस्तेयकरणे० इत्यत्र० माधवीयायांवृत्तौ० रुडिलुडीत्यपरे० इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम् । कर्मण्यण् ॥

भूरुट् । त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति । रुहजन्मनिप्रादुर्भावे । क्विप् ॥

भूरुह: । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधेतिक: । भुविरुह: सप्तमीसमास: ॥

भूर्ज्ज: । पुं० मृदुत्वचि । भूतघ्ने । रक्षापत्रे । भोजनपत्र इतिभाषा । भूर्जोभूतग्रहघ्नश्चकर्णरुक्पित्तरक्तजित् । कषायोराक्षसघ्नश्चमेदोविषहर: पर: ॥ ऊर्जनमूर्ज: ऊर्जवलप्राणनयो: । घञ् । भू: ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्ठक: । पुं० सङ्करजात्यन्तरे । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने । आवन्त्ये ॥

भूर्ज्जपत्र: । पुं०) स्वनाम्नाप्रसि-
भूर्ज्जपत्रक: । पुं०) द्धे । मृदुत्वचि ॥

भूर्णि: । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् । मरुभूमौ ॥ विभर्त्ति । डुभृञ्० । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० विभर्त्तेरुत्वंनिप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोक: । पुं० अन्तरीक्षादधोलोके । सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृथिव्याम् । मर्त्त्यलोके ॥ अस्यलक्षणं । यथा । पादगम्यञ्चयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् । सभूर्लोक: समाख्यातोविस्तारोऽस्यमयोदित: ॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्याय: । विस्तारोमयोदितइति । सर्वतो लोकालोकावधि: पञ्चविंशतिकोटिप्रमाण: ॥ भू: संज्ञकोलोक: ॥

भूलग्ना । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायु: । पुं० आवहाभिधेयवने । भूमेर्वहिर्द्वादशयोजनान्यस्यस्थानमत्राम्बुदविद्युदादयश्चरन्तीतिशिरोमणि: ॥

भूशय: । पुं० नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्वन् समुद्रंप्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशितेदाशरथिरूपेणेतिभूशय: । अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्यय: ॥ तथाचरामायणम् । तत: सागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघव: । अञ्ज-

लिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिष्यं महोदधेरिति ॥

भूशेलुः । पुं॰ भूकर्वुदारे ॥

भूषणम् । न॰ अलङ्कारे ॥ तद्धारणफलंयथा भूषणंभूषयेदङ्गं यथाभोग्यविधानतः । शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनंस्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरंपुष्टिकरंदुःखप्रणाशनम् । पापदौर्भाग्यशमनंरत्नाभरणधारणम् ॥ माणिक्यंतरणेः सुजात्यममलंमुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्यचविद्रुमोनिगदितः॰ सौम्यस्यगारुत्मतम् । देवेज्यस्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यवज्रं शने नीलंनिर्मलमन्ययोश्चगदितेगोमेदवैदूर्य्यके ॥ वासः स्रग्गन्धरत्नानां धारणं प्रीतिवर्द्धनम् । रक्षोघ्नमर्घ्यमोजस्यं सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यते ऽनेन । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ भूषयतिवा । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतिभूषेर्युच् ॥ यतीनांभूषणंज्ञानंसन्तोषोहिद्विजन्मनाम् । उद्यमःशत्रुहननंभूषणंभूतिमिच्छतामिति पारिभाषिकम् ॥

भूषा । स्त्री॰ अलङ्क्रियायाम् । अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् । गुरोश्चहलइत्य : ॥

भूषितः । त्रि॰ अलङ्कृते । मण्डिते ॥ भूष्यतेस्म । भूष॰ । क्तः । इट् ॥ भूमावुषिते ॥ भुविउषितः स्थितः

भूषिता । स्त्री॰ अलङ्कारैरलङ्कृतायाम् । मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥

भूष्णुः । त्रि॰ भविष्णौ ॥ भवनशीलः । भू॰ । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः॰ चात् भुवः । क्ङितिचेत्यत्रगकारप्रश्लेषाद्गुणाभावः ॥

भूसुतः । पुं॰ भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ नरकासुरे ॥

भूसुता । स्त्री॰ सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भूसुरः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥

भूस्तृणम् । न॰ भूतृणे ॥ अस्यपर्यायागुणाश्चयथा । गुह्यबीजश्चभूतीकंसुगन्धंगोमयप्रियम् । भूस्तृणन्तुभवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि ॥ भूस्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनंरूक्षमनेल्यं मुखशोधनम् ॥ अवृष्यं बहुविट्कञ्च पित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुवः तृणम् । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ मालवदेशप्रसिद्धे॰शाकविशेषे ॥

भूस्पृक् । पुं॰ मर्त्ये । पञ्चजने । मनुष्ये ॥ भुवंस्पृशति । स्पृश॰ । क्विन् ॥

भूस्वर्गः । पुं॰ सुरपर्वते । सुमेरौ ॥

भूस्वामी । पुं॰ भूपतौ ॥ भुवः स्वामी ॥

भृकुंसः । पुं॰ स्त्रीवेशधरनर्त्तके । भ्रकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषणार्थकुसिधातोश्चुरादिण्यन्तात्॰

एरच । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । पृषोदरादिः ॥

भृकुटिः । स्त्री॰ भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति॰ इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्त्वात्ऋकारः ॥

भृकुटी । स्त्री॰ भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट॰ । इगुपधादिति॰ इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्त्वाद्ऋकारः ॥

भृगुः । पुं॰ ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमितिभगवद्वचनाद्भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वरुणस्तनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टात्तसउत्पन्नत्त्वात्भृगुः ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपातः । अतटः । इति ॥ भृज्जति॰ तपसा॰ भृज्यते वा । भ्रस्ज पाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्चेति॰ भ्रस्जेः कुप्रत्ययः॰ सम्प्रसारणंभ्रस्जेः सलोपश्च न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

भृगुकच्छः । पुं॰ शककारकबलेर्जन्मस्थानपत्तनेविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं॰ परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवणः । पुं॰ हिमवतः पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री॰ भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं॰ योगविशेषे ॥ लग्नात्षष्ठेभवे कुक्षौभृगुषट्क इतीरितः

भृगुसुतः । पुं॰ शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपतिः । पुं॰ परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं॰ भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ भृङ्गइवकृष्णत्वात्॰ भृङ्गः ॥ षिङ्गे ॥ न॰ गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्तिं । डुभृञ्॰ । भृञः किन्नुट्चेति॰ गन् ॥

भृङ्गकः । पुं॰ राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न॰ अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री॰ भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री॰ सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री॰ वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री॰ भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइवरजोस्य ॥

भृङ्गराजः । पुं॰ मार्कवे । कुन्तलवर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा॰ इ॰ भा॰ ॥ भृङ्गराजः कटुस्तिक्तो रूक्षोष्णः कफवातनुत् । केश्यस्त्वच्यः क्रिमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्यः कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्यपक्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न॰ भैषज्यरत्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । श्लक्ष्णीकृतं भृङ्गराजस्यचूर्णं तिलार्द्धकं चामलकार्द्धकं च । सशर्करं भक्षयते गुडैर्वानतस्यरोगोनजरानमृत्युः ॥ अन्धः पश्येद्गमनरहितोमत्तमातङ्गामीमूकोवाग्मीश्रवण रहितोदूरशब्दानुसारी । नीरुग्मर्त्त्योभवतिपलितीनीलजीमूतकेशोजीर्णादन्ताः पुनरपिनवाः क्षीरगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिटः । पुं॰
भृङ्गरिटिः । पुं॰ } शिवद्वारपाले ॥
भृङ्गरीटः पुं॰

भृङ्गरोलः । पुं॰ कीटान्तरे । विषस्टकायाम् । वरोले । तृणषट्पदे । भीमरुल् इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

भृङ्गवल्लभः । पुं॰ भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भृङ्गसोदरः । पुं॰ केशराजे । नागमारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्टः । पुं॰ आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न॰ आम्रमुकुलफलयोः ॥

भृङ्गारः । पुं॰ कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे ॥ विभर्त्ति जलम् । डुभृञ्॰ । शृङ्गारभृङ्गाराविति साधुः ॥ न॰ लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारिः । स्त्री॰ केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् । झींगुरइतिख्याते कीटे । भृङ्गभृङ्गरूपमाराति । रादाने । मूलविभुजादित्वात्कः । गौरादिः । यद्वा । विभर्त्ति । डुभृञ्॰ । शृङ्गारभृङ्गाराविति॰ भृञ्आरन्॰ नुम्॰ गुक्॰-ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । रूपेणभृङ्गमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्वः । पुं॰ जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री॰ भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गिः । पुं॰ भृङ्गिणि । शिवद्वाःस्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री॰ वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं॰ शिवद्वारपालविशेषे । अस्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गेरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥

भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भृस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥

भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ्० । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधोभृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त: । स्वार्थेक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्ताक्वुन् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये० द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयञ्चसर्वानर्थकृत्सुअत्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनंदत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिवेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ्भरणे । कर्मणिश्वतावितिनिर्देशात्क्तिन् ॥

भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्यावहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्थेषुत्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ्० । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥

भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्वायु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन्० कित् ॥ भृमिंभ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम्। न० अतिशये॥ त्रि० अतिशयान्विते ॥ भृशते । भृशुभ्रंशुअध : पतने । अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिक : ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषत्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्ट : । त्रि० अलोपसेकेनविनापक्वे ॥ भूना० भुजैना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुल : । पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे । भूनाचावल० इ० भा० सुगन्धि : कफहारूक्ष : पित्तलोभृष्टतण्डुल : ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टंचतन्मांसंच ॥

भृष्टयव : । पुं० धानासु । बहुरी०इ० भा० ॥ भृष्टश्चासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टि : । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिकायाम् ॥

भेक : । पुं० मण्डूके । वर्षाभ्वि । मेघे ॥ त्रि० भीरौ ॥ बिभेति । ञिभीभये । इण्भीकेतिकन् ॥

भेकट : । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्पे ॥ भेकान्भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भेकरावण : । पुं० मेघे ॥ भेकान्रावयति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

भेकल : । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेकलि : । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेकलिर्मधुर : शीतोष्ण : श्लेष्मकरोगुरु : ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्याम् । गण्डूपद्याम् । वर्षाभ्व्याम् ॥ क्षुद्रमण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ मण्डूकपत्न्याम् ॥

भेड : । पुं० मेषे । मेढा० इ० भा० ॥ इतिहे० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेडीदुग्धम् । न० आविके ॥

भेत्ता । त्रि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । तृच् ॥

भेद : । पुं० उपजापे । शत्रोरमात्यादीनामुपायेन० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे । ऐकमत्येनास्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे ॥ तद्विशेषोयथा । मत्स्यउवाच । परस्परन्तुयेदुष्टा:क्रुद्धाभीतावमानिता: । तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमता : ॥ येतुयेनैवदोषेणपरस्माद्वापराध्यति । तेतुतद्दोषपाकेनभेदनीयाभृशंतत: ॥ आत्मीयंदर्शयेद्दोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवंहिदर्शयेद्भिन्नं यथावद्वशमानयेत् ॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदु:सहा: । भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदा: ॥ स्वमुखेनाश्रयेद्भेदंभेदंपर

मुखेनच । परीक्ष्यसाधुमन्यन्ते भेदं परसुखाच्छ्रुतम् ॥ भेद्याः स्वकार्यमुद्दिश्यकुशलैर्येहिभेदिताः।भेदितास्ते विनिर्दिष्टा नैवराजार्थवादिभिः ।। अन्तःकोपोवहिःकोपोयत्रस्यातांमहीक्षिताम् । अन्तःकोपोमहाँस्तत्रनाशकः पृथिवीक्षिताम् ।। सामन्तकोपोवाह्यस्तुकोपः प्रोक्तो मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां तथासेनापतिर्द्विजः । अमात्यमन्त्रिणश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । अन्तःकोपोविनिर्दिष्टोदारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ वाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्यपिपार्थिवः । शुद्धान्तस्तुमहाभागशीघ्रमेवजयीभवेत् ।। अपिशक्रसमोराजा अन्तःकोपेननश्यति । अन्तःकोपे समुत्पन्ने तस्माद्रक्षेन्महीक्षिताम् ॥ परतः कोपमुत्पाद्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदनंकार्यं परेषांविजिगीषुणा ॥ रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेनज्ञातिभेदस्तथात्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सततं परितप्ययम् ॥ तथापितेषांकर्त्तव्यं सुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणंदानमानाभ्यां भेदस्तेभ्योभयंकरः ॥ नज्ञातिरनुगृह्णातिनज्ञातिर्दग्धुमिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेनपार्थिवैः ॥ भिन्नाहि शक्यारिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येननिहन्तुमाजौ । सुसंहतानांहिततस्तुभेदंकार्यंरिपूणांनयशास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्ये राजधर्मे १८७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ।। विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरितिविद्वांमतम् ॥ वधे ॥ भिद्यमानभावे ॥ भेदनम् । भिदिर्० घञ् ॥ विरेके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेषणे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके ॥ यथा । भेदयति० अन्यपदार्थं पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्ना। शिवः गोत्रेणगार्ग्यः ॥ अपिच। भेद्यभेदकयोः श्लिष्टसंबंधोन्योन्यमिष्यते । द्विष्ठायद्यपिसम्बन्धः षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्तृहरिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्तितन्नजानातियन्नेहास्तितदीक्षते । इत्येवमपराधोस्य विद्यतेभेददर्शिनः ।। किञ्चजाग्रत्स्वप्नयोरविद्यावद्भिर्भ्रान्तैरुपलम्भात्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽनुपलम्भान्मिथ्यात्वंभेदस्यसिद्धमित्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्यावादित्वात्सापराधत्वमितिनिश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेर्ल्यु

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अम्लवेतसे ॥ सूकरे ॥

भेदनिम्नः । त्रि० संसारानुगे ॥

भेदितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥ भेद्यतेस्म । भिदिर्० । चुरादिण्यन्तः । क्तः ॥

भेदी । पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्यः । त्रि० व्यावर्त्त्ये । विशेष्ये ॥ अमानितजने ॥ भेत्तुंशक्ये । विघट्टनीये । वाच्ये ॥

भेरः । पुं० पटहे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभीभये । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन् ॥ भेर्याम् ॥ दुन्दुभौ

भेरिः । पुं० वाद्यप्रभेदे । करणाल० इ० भा० ॥ विभेत्यस्मारवात् । ञिभी० । वङ्क्र्यादयश्चेति० क्रिन् । बाहुलकाद्गुणः ॥

भेरी । स्त्री० वृहड्ढक्कायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणालइतिख्याते ॥ कृदिकारादितिपक्षेङीष् ॥ विभेतेर्ऋज्रेन्द्रेतिरन् ॥ गौरादित्वान्ङीष्० इतितुरामाश्रमः ॥ वितस्तित्रयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभेरीतिकश्चित् ॥ अन्तस्त्वीकाढक्काभेरीतिस्वामी ॥

भेरुण्डः । पुं खगे ॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे ॥ यक्षिणीविशेषे ॥

भेलः । पुं० प्लवे । डौंगा० इ० भाप्र० जलतरणसाधने । मुनिविशेषे ॥ त्रि० भीरौ अज्ञे । बुद्धिविवर्ज्जिते । मूर्खे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभी । ऋजेन्द्राग्रेत्यादिनारन् । निपातनाल्लत्वम् । चंचले ॥

भेलकः । पुं० न० उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थेकः ॥

भेषजम् । न० औषधे । जायौ ॥ भेषयति । भेषृभये । ण्यन्तः । अच् भेषंरोगंजयति । जि० । अन्येभ्योपीतिडः ॥ भेषंजायतिवा । जैक्षये । आतोनुपेतिकः ॥ भिषजइदम् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावसथेतिहभेषजादितिनिर्देशाद्वत्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्यसाक्षात्कारेणभेषजवत्भेषजंनिवर्तकंब्रह्माभिन्नात्मज्ञानम् ॥

भेषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षाणिकुरम्बे ॥ भिक्षाणांसमूहः । भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशश्चरेयुर्भैक्षमन्वहम् । सजातीयगृहेष्वेवंसार्ववर्णिकमेववा ॥ सर्वंवापिचरेद्ग्रामंपूर्वोक्तानामसम्भवे । अन्त्यवर्जंमहाभागशास्त्रेष्वित्थंविनिश्चयः ॥ भैक्षेणवृत्तिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥

भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनोपाये पैण्डिन्ये ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥

भैक्षाणः । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्वाणे ॥

भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥ भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमीक्तालसिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतप्लुतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्वंताम्रेकटाहेटलविटलटलेपावकेमंददीप्तौ धन्यैर्हेमन्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्रीः । भीमस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

भैरवः । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवाक्षभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम् ॥

भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥

भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भेषजमेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः

भो । अ० सम्बोधने ।

भोक्तव्यः । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥

भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभिः संयुक्तआत्मनि०संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तैवात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्याः ॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताच देहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभववर्भेदस्वनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैश्वानरेग्नौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्त्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ बुद्धेः सुखदुःखमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि ॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्यप्रकारोयथा । स्नातः सुधौतमृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरणः सहपुत्र मित्रैः । स्रग्वीप्रसन्नहृदयोरसपाकवेद्यांभोक्ताविशेच्चसततंहिसहास्यवेद्यैः ॥ मृदुतूलमयेस्थूलेचारुव

स्वावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखोभोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्क्ते । भुज० । तृच् ॥

भोगः । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानुभवे ॥ सुखसाधनविषये० पश्यन्नहि रम्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननुतिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लोकेदृष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे । सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभिप्रायम्०भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमात्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम् ॥ पालने । अभ्यवहारे । योषिदादिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडा०-इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोजनम्०भुज्यतेवा। भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजोकौटिल्येवा । भावे कर्म्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजीवनहेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचितव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभोगैर्द्वौभागौशास्त्रेणैकंप्रपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥ किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेनपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशास्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयातस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौ शास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयोरितिवशिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा । त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपितामहेनयद्भुक्तं तत्पुत्रेणविनाचतम् । तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रिपौरुषः ॥ पितापितामहोयस्यजीवेच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतां भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नारदः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्य व्यवहारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्योनतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभेदे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डीकरणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदेहंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपालः । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि० भोगरक्षके ॥

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमिः । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भारतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । यतोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूमयः ॥

भोगवान् । पुं० अहौ । सर्पे ॥ भोगोस्त्यस्य । मतुप् । नाट्य ॥ त्रि० भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकितीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे । भोगायसद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगार्ह्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । वन्दिनांसंस्तुतौ । वन्दिपाठे ॥

भोगावास: । पुं० वासगृहे ॥ भोगस्थवास: ॥

भोगिक: । पुं० भोगपाले । अश्वरक्षके ॥

भोगिकान्त: । पुं० कम्बलक्ष्मणि । वायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग: फणोवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि: ॥ ग्रामपात्रे । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि०सर्वैर्भोगोपकरणैरुपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषींविहायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोस्त्यस्या: । इन्नन्तान्नान्तलक्षणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र: । पुं०)

भोगीश: । पुं०) अनन्ते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम्०इन्द्र: ० ईशोवा ॥

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि०भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह: । भुजेर्ण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज: । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन्भोजवलअगच्छतद्गतिमाघ: ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ०कलिप्रसिद्धेनृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट: । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवसत्तदेतिवि०पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय: । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ: ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन०इ०भा० ॥ बहूनांपङ्क्तावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अथभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रेसदापथ्यंजिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनंहृद्यंलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्घृतेगुडेरोगोमृत्युर्लौनोविदाहिषु । आरोग्यंकटुतिक्तेषुबलंमांसेपयस्सुच ॥ अन्नादष्टगुणंपिष्टंपिष्टादष्टगु

णं पयः। पयसोष्टगुणं मांसं मांसादष्टगुणं घृतम्॥ घृतादष्टगुणं तैलं मर्द्दनान्नचभक्षणात्। आहारः प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारणः। फलमादौहिचाश्नीयाद्भोजनस्य नरोत्तमः। विनामोचाफलं तद्वद्वर्जनीयाचकर्कटी॥ मृणालविसशालूककन्दं च प्रभृतीन्यपि। पूर्वमेवहिभोज्यानिनतुभुक्त्वाकदाचन॥ याममध्ये नभोक्तव्यं यामयुग्मं नलङ्घयेत्। याममध्ये रसोत्पत्तिर्युग्मेऽतीतेबलक्षयः॥ आयुष्यं प्राङ्मुखोभुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः। श्रियं प्रत्यङ्मुखोभुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः॥ कुक्षे रन्नेनभागौद्वावेकं पानेनपूरयेत्। वायोः सञ्चारणार्थञ्चचतुर्थमवशेषयेत्॥ दन्ते चावगतं चान्नं शौचे नावहरेज्जलैः। कुर्यादनिर्गतं तद्धिमुखस्यानिष्टगन्धताम्॥ भुक्त्वापाणितलं घृष्ट्वाचक्षुषोर्यदिदीयते। अचिरेणैवतद्वारितिमिराणिव्यपोहति॥ भुक्त्वाचम्यकरं वामं दत्त्वाकुक्षौततः पठेत्। भुक्तं महेन्द्रहस्तेनवैश्वानरमुखेनच॥ गरुडस्यचकण्ठेनसमुद्रस्यचवह्निना। वातापिभक्षितोयेनपीतोयेनमहोदधिः॥ यन्मयाखादितंपीतंतदगस्त्योजरिष्यति। पठित्वैततसुखासीनः क्षणंतिष्ठेदनाकुलः॥ भुक्त्वापादशतंगत्वावामपार्श्वेनसंविशेत्। एवंह्यधोगतंचान्नं सुखंतिष्ठतिजीर्यते॥ भुक्त्वासंविशतस्तुन्दं बलमुत्तानशायिनः। आयुर्वामकसुप्तस्यमृत्युर्धावतिधावतः॥ अपिच। ततोभोजनवेलायां कुर्यान्मङ्गलदर्शनम्। तस्यप्रदक्षिणंनित्यमायुर्द्धर्मविवर्द्धनम्। लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशनः। हिरण्यं सर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टमः॥ पादुकारोहणंकुर्यात्पूर्वंभोजनतः परम्। पादरोगहरंवृष्यं चक्षुष्यं चायुषेहितम्। अश्नीयात्तन्मनाभूत्वापूर्वंतुमधुरंरसम्। मध्येम्ललवणौपश्चात्कटुतिक्तकषायकान्॥ विदाहीन्यन्नपानानि यानिभुङ्क्ते हिमानवः। तद्विदाहप्रशान्त्यर्थंभोजनान्तेपयः पिबेत्॥ एवंभुक्त्वासमाचामेत्रुक्षग्रहणपूर्वकम्। भोजनेदन्तलग्नानिनिर्हृत्याचमनंचरेत्॥ दन्तलग्नमनिर्हार्यंलेपंमन्येतदन्तवत्। नतत्रबहुशः कुर्यात्यत्नं निर्हरणं प्रति विस्तरस्त्वन्यत्र॥ अस्नाताशीमलंभुङ्क्ते अजपीपूयशोणितम्। अहुत्वातु क्रिमिंभुङ्क्ते अदत्त्वा विड्विभोजनम्॥ अघंसकेवलंभुङ्क्तेयः पचत्यात्मकारणात्। इन्द्रियप्रीतिजनकं

वृथापाकंविवर्जयेदितिजावालि : ॥ बालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो : शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य : ॥ नभोजनार्थंस्वेविप्र : कुलगोत्रेनिवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनुः॥

भोजनपात्रम् । पुं० आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंपात्रं चक्षुष्यंराजतंशुचि । कांस्यंबुद्धिप्रदंरम्यंपालाशंरुचिकारकम् ॥

भोजपति : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति : ॥

भोजपुरम् । न० स्वनाम्नाप्रसिद्धेदेशवि० ॥

भोजयिता । त्रि० भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके ॥ पुं० ईश्वरे ॥

भोजबिद्या । स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानामधिप : ॥

भोज्यम् । न० भोजनीयद्रव्ये । यत्केवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यते सूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ विषयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋहलोर्ण्यत् । भोज्यंभक्ष्ये इतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकंभोज्यंब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थंब्राह्मणभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं० सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुत्वेनजानाति ॥

भोज्यसम्भवः । पुं० शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री० भोजस्यराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यत्रभोजक्षत्रिये० इत्युक्ते : ष्यङादेश : । ष्यङश्चाप् ॥

भोट : । पुं० भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग : । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धेदेशविशे० । भोटान्० इ० भा० प्र० ॥

भोटान्त : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशाच्चदक्षिणे ॥

भोभो । अ० सम्बोधने ॥

भोलिः । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥

भो : । अ० सम्बोधने विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलकात्० डोस् ॥

भौत : । पुं० देवले ॥ भूतयज्ञे ॥ न० भूतसङ्घे ॥ भूतानांसमूह : । भिक्षाद्यण् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक : । पुं० स्थाणौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति । मानुष्यश्चैकविध : समासतोभौतिक : सर्ग : ॥ भौतिकाख्यश्चसर्ग

स्यचैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्ध्वाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । यथा । ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालश्चमूलत : सर्ग : । मध्येरजोविशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः ॥ न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि ॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री० तम्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्य : । पुं० भूतिमुनेः पुत्रे चतुर्दशमनौ ॥

भौम : । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न० पानीयविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः । जाङ्गलंपरमानूपंततः साधारणंक्रमात् ॥ भौमानामम्भसांप्रायोग्रहणंप्रातरिष्यते । शीतत्वंनिर्मलत्वञ्चयतस्तेषांमहान्गुणः ॥ त्रि० भूमिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये ॥ भूमेरपत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोऽण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवार : । पुं० पञ्चशाराद्यांषष्ठाध्यायम् ॥

भौमन : । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ।

भौमावास्या । स्त्री० गोसहस्रीतिविख्यातायाममायाम् । यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यास : ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिक : । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरिणि । सुवर्णेनियुक्त : । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंश : । पुं० अध : पतने ॥

भ्रंस : । पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषार्थकुसिधातोश्चुरादिण्यन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्यअकारोनेनविधीयतइतिव्याख्यानान्तरात्० भ्रकुंस : ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुवःकौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवो : कुटि : इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटी । कुटेरिन्नन्तात्० कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवोःकुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

अकारोनेनविधीयतइत्यर्थादकारः ॥

भ्रमः । पुं० अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृहभित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दाख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा० भ्रमणे, भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्यामतौ । व्यसनहेतौ ॥ माविनश्यत्वऽयंभोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्नाःप्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रमः॥

भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावेघञ् ॥ मर्यादावधस्थलस्योर्द्धनिःसरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । हलश्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्ध्यभावः ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥ न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा । भ्रमोद्विविधः । विपर्यासः० संशयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबुद्धिः० शङ्खादौपीततामतिः । सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किंस्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिः । तस्यकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभयादिनानाविधदोषः । यथा । अप्रमाचप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । तच्छून्ये तन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरूपिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यासः संशयोपिप्रकीर्त्तितः । आद्योदेहेआत्मबुद्धिः शङ्खादौपीततामतिः ॥ भवेन्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तुसंशयः ॥ तदभावाप्रकाराधीस्तत्प्रकारातुनिश्चयः । ससंशयोभवेद्वाधीरेकत्राभावभावयोः ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशयकारणम् । दोषोऽप्रमायाजनकः प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वादिरूपोदोषोनानाविधः स्मृतः । इ० भा० प० ॥

भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमनविशेषे । पर्यटने ॥

भ्रमणी । स्त्री० कारुण्डिकायाम् । जलौकायाम् ॥ अधीशितुः क्रीडायाम् । अधीशितुः क्रीडादौ॥

भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छत्रे ॥ कावार्याम् । जङ्गमकुट्याम् ॥

भ्रमरः । पुं० कीटविशेषे । मधुपे मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ कामुके ॥ वेधनशस्त्रे । वर्मा० इ० भा०॥ भ्रमति । भ्रमु० । अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यरः ॥

भ्रमरकः । पुं० भृङ्गे । मधुलिहि ॥ गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे । अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु० अर्तिकमीत्यरः । स्वार्थेकन् ॥

भ्रमरकीटः पुं० कीटान्तरे । कुम्हारी० इ० भा० ॥

भ्रमरच्छली । स्त्री० लताविशेषे । भृङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छल्लीचकटुका

तिक्तादीपनरोचनीति० रा० नि०

भ्रमरप्रियः। पुं० धाराकदम्बे ॥

भ्रमरमारी। स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे। मांसपुष्पिकायाम् ॥

भ्रमरविलसितम्। न० भ्रमरविलसितायाम्। म्भौन्लौगःस्याद्भ्रमरविलसितम् ॥

भ्रमरविलसिता। स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दःप्रभेदे ॥ यथा। मोगौनौगो भ्रमरविलसिता ॥ य० मुग्धे मानंपरिहरनचिरात्तारुण्यन्ते सफलयतुहरिः। फुल्लावल्लीभ्रमरविलसिताभाविशोभांकलयतिकिमुताम् ॥

भ्रमरा। स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् ॥

भ्रमरातिथिः। पुं० चम्पके ॥

भ्रमरानन्दः। पुं० बकुले ॥ अतिमुक्तके ॥ रक्ताम्लाने ॥

भ्रमरालकः। पुं० भ्रमरके। कुरुले। ललाटस्थितचूर्णकुन्तले ॥

भ्रमरावलिका। स्त्री० भ्रमरावल्याम् ॥

भ्रमरावली। स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे ॥ भुजसङ्गतशङ्खसुवर्णलसद्वलया० करपुष्पसुगन्धवतीरसनारुचिरा। कनकद्वयनूपुरचारुतराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपदुर्ललिता ॥ यथा। सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौनमिदंविहितम्० मदनेनधनुःसशरंसुकरे निहितम्। नतिशालिनिकिंवनमालिनिमानकथा० रतिनायकशायकदुःखमुपैतितथा ॥

भ्रमरिका। स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे ॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति। भ्माञीमाञी० इ० भा० ॥

भ्रमरी। स्त्री० भ्रमरयोषिति। भौंरी० इ० भा० ॥ षट्पद्याम् ॥ जतुकायाम् ॥ पुत्रदाल्याम् ॥ भ्रामर्याःस्थाने ॥

भ्रमरेष्टः। पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भ्रमरेष्टा। स्त्री० भूमिजम्ब्वाम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भ्रमरोत्सवा। स्त्री० माधव्यांलतायाम् ॥

भ्रमासक्तः। पुं० शस्त्रमार्जके ॥

भ्रमिः। स्त्री० भ्रमणे ॥ जलनिःसरणमार्गे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भ्रमणम्। भ्रमु०। इककृष्यादिभ्यः ॥ भ्रमेः सम्प्रसारणञ्चेतीन्। बाहुलकात्सम्प्रसारणाभावः ॥

भ्रमितः। त्रि० घूर्णिते। भ्रमणंकारिते ॥

भ्रमी। त्रि० भ्रमविशिष्टे ॥

भ्रष्टः। त्रि० गलिते। च्युते। हस्तादितःपतिते ॥ अर्थाद्भ्रष्टातीर्थयात्रान्तुगच्छेत्सत्याद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च। योगभ्रष्टःसत्यधृतिञ्चगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांवैव्रजेच्च ॥

भ्राजः। पुं० कात्यायनप्रणीतेश्लोके ॥ भ्राजानामश्लोकाइतिमहाभाष्यम् ॥

भ्राजकम्। न० पित्ते ॥

भ्राजमानः। त्रि० दीप्यमाने ॥

भ्राजिष्णुः। त्रि० अलङ्कारादिनादी

प्तियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छीलः । भ्राजृ दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात्० भ्राजेरपिइष्णुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० बिभर्ति वा । भ्राजृ डुभृञ्० । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृपितृदुहितृ । इतिसाधुः ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोक्त्याभ्रातृभगिन्योः । भ्राताचस्वसाच । । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषः स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतष्ठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृजः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जातः । पञ्चम्यामितिडः ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्र्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातुः जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रातापतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंसपत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्रः । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रोः ॥ भ्राताचभगिनीच ॥

भ्रातृवलः । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्राताऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वलइतिनदीर्घः ॥

भ्रातृव्यः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुरः । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातुः स्थानम् ॥

भ्रात्रीयः । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छः ॥

भ्रान्तः । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुस्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयंब्रह्मतत्वं नजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्तिः क्वेह वासुखम् ॥ भ्रमेः कर्त्तरिक्तः । अनुनासिकस्यक्विझलोः क्ङिति० इ० दीर्घः ॥

भ्रान्तिः । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिँतज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रान्तेर्नह्यस्तिलक्षणम् । यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवनसिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वविवेकः ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

बुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि॰ भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि॰ भ्रान्तिमती ॥ पुं॰ अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तदिति॰ अन्यदप्राकरणिकंनिर्दिश्यते॰ तेनसमानम्अर्थादिहप्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतथाविधशद्दष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतयासंवेदनम्॰सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा॰तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इहचार्थानुगमेनसंज्ञायाः प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेवप्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालंमार्जारः पयइतिकराल्लेढिशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्बिसमितिकरीसङ्कलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरतिवनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रोजगदिदमहोविप्लवयति ॥

भ्रान्तिहरः । पुं॰ मन्त्रिणि ॥ त्रि॰ भ्रमनाशके ॥

भ्रामकः । पुं॰ जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्रि॰ भ्रमजनके ॥

भ्रामरः । पुं॰ चुम्बक॰ इ॰ प्र॰ पाषाणे । भ्रामके ॥ न॰ शुक्लवर्णमधुनि ॥ भ्रमरैः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरैत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मैःप्रसिद्धेभ्यः षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नंमूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे । यथा । तत्कटिंसमधिरुह्यवल्लभः स्यादृषादिपशुसंस्थितिस्थितः । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितत्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्धतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि॰ भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि॰ अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्टः ॥

भ्रामरी । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

भ्रामितः । त्रि॰ आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्रः । पुं॰ भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां॰ इ॰ भाड॰ इ॰ भा॰ ॥ भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति॰ ष्ट्रन्॰ वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाणः । पुं॰ पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंसः । पुं॰ भ्रुकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ॰ इ॰ भा॰ ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्यतिसूत्रे॰ इयङुवङ्भाविनामव्ययानाञ्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन ० अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रकुटौ । भ्रूकुट्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटौ । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं० इ० भा० ॥ भ्रमु० । भ्रमेश्चडूः । टिलोपः ॥ यद्वा । भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्गमादीनामिति० गमः क्वावित्यत्र वार्त्तिकेन० मलोपजङ्चादेशः ॥

भ्रूकुंसः । पुं० भ्रकुंसे । भ्रुकुंसे । नचनिञा० इ० भा० ॥ भाषणार्थकचुरादिण्यन्तात्कुंसेरच् । भ्रुवा कुंसो भाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० इयङ्० वङ्भाविनाम .थानाम्नेतिवार्त्तिकाद्ध्रस्व. नषेधः ॥

भ्रूकुटिः । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री० भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटौ ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्वनिषेधः ॥

भ्रूणः । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । त्रिविवाहं कृतं येननकरोतिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्स सभ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणं हतवान् । हन० । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥ भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं० अधः पाते । यथोचितात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृचलने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातनात्तकारादेशः ॥

* * *

म : । पुं॰ मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विषे ॥ मधुसूदने । चन्द्रशेखरे । शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ॰ऽऽऽ॰ ॥

मंहिष्ठ : । त्रि॰ महनीये । पूजनीये ॥

मकर : । पुं॰ नक्रे । याद : प्रभेदे । मगर॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॰ झषाणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । आकोकेरे ॥ कृणाति । कृहिंसायाम् । पचाद्यच् । मनुष्याणांकर : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मङ्कते । मकिमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । मकंराति । रादाने । आतोनुपेतिक : ॥ दर्पणेऽप्युक्त : सारस्वतकोषे ॥ अर्हद्ध्वजे ॥

मकरकुण्डलम् । न॰ मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतन : । पुं॰ कामदेवे ॥ मकर : केतनंयस्यस : ॥

मकरध्वज : । पुं॰ कंदर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्यस : ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तस्यकरणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्द : । पुं॰ पुष्परसे ॥ मकरमपिद्यति॰कामजनकत्वात् । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिक : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मकरमप्यन्दति । अदिबन्धने । कर्म्मण्यण् । शकन्ध्वादि : ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न॰ किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री॰ प्रणाल्याम् । पयस : पद्व्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री॰ कृष्णवृन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूह : । पुं॰ मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे ॥ वराहव्यूहविपर्ययेणमकरव्यूहोभवति । तेनाऽयं पश्चाच्चोभयत्रभयेसतिगच्छेत् ॥

मकराकर: । पुं॰ समुद्रे ॥ मकराणामाकर : ॥

मकराकार : । पुं॰ महाकरञ्जे । षड्ग्रन्थे ॥

मकराङ्क: । पुं॰ समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिप : । पुं॰ शनिग्रहे ॥ मकरस्यराशिविशेषस्यअधिप : ॥

मकरालय : । पुं॰ अब्धौ ॥ मकराणांमकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालय : ॥

मकरी । पुं॰ समुद्रे ॥ मकरा : सन्त्यस्मिन् । अतइनिठनाविति॰इनि : ॥

मकुटम् । न॰ मुकुटे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकि॰ । बाहुलकादुट: । आगमशास्त्रस्यानित्यात्वन्ननुम् ॥

मकुतिः । स्त्री॰ शूद्रशासने ॥

मकुरः । पुं॰ मुकुरे । दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मकि॰ । मकुरदर्दुरावितिसाधुः ॥

मकुलः । पुं॰ न॰ मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं॰ वनमुद्गे । मोठ॰ इ॰ प्र॰ व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघुः । वांतिजिन्मधुरः पाकेक्रिमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ त्रि॰ मंथरे ॥

मकुष्ठकः । पुं॰ वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते॰ मङ्क्यतेवा । मकि॰ । बाहुलकादुनुमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा॰ । क्वुन् । मकुश्चासौष्ठकश्च । पूर्वपदादितिषः ॥

मकूलकः । पुं॰ मुकूलके । लघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि॰ । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति॰-पिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥

मक्कल्लः । पुं॰ शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कल्लसंज्ञितम् । यवक्षारंपिवेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा ।

मक्का । स्त्री॰ खुराशानाभिधे देशे ॥

मक्कुलम् । न॰ शिलाजतुनि ॥

मक्केशः । पुं॰) खुराशानदेशस्थे

मक्केश्वरः । पुं॰) शिवे ॥

मक्षोलः । पुं॰ शिलाधातौ । सितोपले । मक्षोल॰ खडियामाटी॰ गोलू॰ इ॰ भा॰ ॥

मक्षः । पुं॰ स्वदोषाच्छादने ॥

मक्षवीर्य्यः । पुं॰ पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री॰ कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी॰ इ॰ भा॰ ॥ मशति । मशशब्देरोषकृतेच । हनिमशिभ्यांसिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । क्वुन्॰ ण्वुल्वा ॥

मक्षिकामलम् । न॰ सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥

मखः । पुं॰ यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्रअनेनवा । मखहेतौ । हलश्चेति॰ घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते॰ इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघः ॥ यद्वा । मह्यते । मह॰ । नहेर्हलोपश्च॰ [illegible]तिखोहलोपश्च ॥

मखत्राता । पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखवह्निः । पुं॰ प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखानलः । पुं॰ महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न॰ पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना॰ इ॰ भा॰ ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ।

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यदच यज्ञस्यअसुहृत्०शत्रु: ॥

मगण: । पुं० त्रिगुरौ०ऽऽऽ: ॥

मगध: । पुं० बन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति०याचते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्यगन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: ॥ मगधा: पुं०भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतप्तकुण्डान्तकं शिवे । मगधाख्योमहादेशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्रमेणै बक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधानांनिवासोजनपद: ० मगधा: । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव: ॥

मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर: । पुं० जरासन्धनृपे । मगधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेशविशेषाणामीश्वर: ॥

मगधोद्भव: । त्रि० मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मगधे उद्भवोयस्य ॥

मग्न: । त्रि० जलान्त: प्रविष्टे । आप्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जो शुद्धौ । क्त: । ओदितश्चेति०निष्ठानत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्०स्कोरिति सलोप: । चो: कु: ॥

मघ: । पुं०द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । मग्०नामकर्म्मक्षस्थाने ॥ न० पुष्पविशेषे ॥

मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपूज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुचन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिना०कनिन् । कविरितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपातनात्०हस्वघोवुगागमश्च । मघवानौ०मघवान: ॥ मघवाबहुलमिति मितित्रादेशपक्षेतु० मघवान्मघवन्तौ० मघवन्त: ० इत्यादिबोध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्यन्तर्गतचक्रवर्त्तिविशेषे

मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृभक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनवद्यविद्य: चेज्जन्मभं यस्यमघाऽनघ: स्यान्मति: सदारातिविनाशदक्षा ॥ बहुवचनान्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा नवोदकेनवान्ने चगृहप्रच्छादनेतथा । पितर: स्पृहयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुचेति ॥ मघायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्यतीत्येकवचनान्तोपि ॥ औषधविशेषे ॥

मघाभव: । पुं० शुक्राग्रहे ॥

मघाभू: । पुं० शुक्राचार्ये ॥

मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मङ्कुर: । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मङ्कते मकि० । वाहुलकादुरच् ॥

मङ्क्रि : । त्रि० शठे ॥ मङ्कते । मकि० । वङ्क्र्यादित्वात्साधु : ॥

मङ्क्षणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलकात्सु : । मस्जिनशोरितिनुम् । स्कोरितिसलोप : ॥

मङ्क्षुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

मङ्ग : । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । मगि सर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गल : । पुं० अङ्गारके । कुजे । तृतीयग्रहे ॥ अस्यवारेजातस्यफलं यथा । उग्र : प्रतापीक्षितिपालमन्त्रीरणप्रियोवक्रवचा : सरोष : । सत्वान्वित : शूरगणप्रणेताकुजस्यवारेप्रभवोमनुष्य : ॥ न०कल्याणे ॥ सर्वार्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रेतार्थसिद्धौ ॥ यत्खलु क्रियमाणमेवमन : प्रह्लादनं समीहितसाधनञ्चतन्मङ्गलमुच्यतइतिव्याख्याकारा : ॥ आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापितन्मुखमित्यालङ्कारिकोक्ते : काव्यादिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवान् भाष्यकार : । मङ्गलादीनिमङ्गलमध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथन्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिच भवन्तिअध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्तीतिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धिमङ्गलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभि : ॥ लोकेऽस्मिन् मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशन : । हिरण्यं सर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टम : ॥ एतानिसततं पश्येन्नोचेदर्घ्यादिनायजेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीत तथाचायुर्न हीयते ॥ अपिच । रोचनं चन्दनं हैममृदङ्गं दर्पणं मणिम् । गुरुमग्निं तथासूर्यंप्रात : पश्येत्सदाबुध : ॥ मङ्गति०दुरदृष्टमनेन । मगि सर्पणे। गतौवा । मङ्गेरलच् ॥ अशुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मतन्मंगलं विदुरितिविष्णुपुराणम् ॥ त्रि०कल्याणवति ॥

मङ्गलगृहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चिकराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृहम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥
मङ्लचण्डी । स्त्री०) यथा। प्रधानांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्व्वमङ्गलदासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहारेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डीसापण्डितै : परिकीर्त्तितेतिभागवतम् ॥

मङ्गलच्छाय : । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

मङ्गलपाठकः । पुं॰ स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं॰ दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि॰ मङ्गलदातरि ॥

मङ्मलप्रस्थः । पुं॰ भारतवर्षस्यपर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री॰ स्रजोभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री॰ उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न॰ अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाचन्ताः । मञ्गल्यागुरुशिशिरागन्धाढ्यायोगवाहिका ॥

मङ्गलाचरणम् । न॰ ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चावश्यंकर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः ॥

मङ्गलारुहा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाछोरणम् । न॰ असादृश्यकथायाम् ॥

मङ्गल्य पुं॰ त्रायमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ विल्वे ॥ मंसूरके जीरके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न॰ दधनि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि॰ शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं॰ मसूरे ॥ स्वार्थेकन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री॰ मल्लिगन्ध्यगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ अधःपुष्प्याम् ॥ मिश्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभनानिचश्रेष्ठानियादेवीददतेहरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री॰ नावि । नौकायाम् ॥

मचर्चिका । स्त्री॰ प्रशस्ते ॥ मंशभुंचर्चति । चर्च अध्ययने । ण्वु

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मणः० ब्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मच्छः । पुं० मत्स्ये ॥

मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जैवस्वार्थेकः ॥

मज्जकृत् । न० अस्थ्नि ॥

मज्जा । पुं० वृक्षसारे । वृक्षादेरुत्तमस्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगतेधातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंतस्यसारोद्रवोघनः । यः स्वेदवत् पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु । स्थूलास्थिषुविशेषेण मज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥ अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसश्लेष्मभेदीमज्जविवर्द्धनः । मज्जाविशेषतोऽस्थ्नाञ्चबलकृत्स्नेहनेहितः ॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमस्जोशुद्धौ । श्वन्नुच्चिन्नितिसाधुः ॥ शिरोस्थिमध्येपिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । टुमस्जो० । बहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥

मज्जसमुद्भवम् । न० वीजे । शुक्रे ॥

मज्जसम्भवः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगतधातौ ॥ मज्जतेः पचाद्यजन्ताट्टाप् । मज्जोक्तामज्जयासहेति० द्विरूपः ॥

मज्जाजः । पुं० भूमिजगुग्गलौ ॥

मज्जारसः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जासारम् । न० जातीफले ॥

मज्जिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥

मञ्चः । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे । मांचा० मांजा० इ० भो० । उच्चमण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोविन्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवामनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यतेइति पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मञ्चकः । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमण्डपे ॥ खट्वायाम् ॥

मञ्चकाश्रयः । पुं० मत्कुणे ॥

मञ्चमण्डपः । पुं० शस्यरक्षार्थकुटीरे । कुद्रङ्गे ॥

मञ्चिका । स्त्री० आसङ्गायाम् ॥

मञ्जरः । पुं० वल्लरौ ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे ॥ वल्याम् । लतायाम् ॥

मञ्जरिः । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्वमृच्छति । ऋगतौ । अचइः । शकन्ध्वादिः ॥

मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥ स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरौ ॥ तुलसामृङ्गौ ॥

ष् ॥

मञ्जरीनम्र : । पुं० वेतसवृक्षे ॥

मञ्जा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मंजि : । पुं० मंजर्याम् ॥

मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥

मञ्जिफला । स्त्री० कंदल्याम् ॥

मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ० इ० भा० प्र० औषधौ ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वर्णवर्णकृत् । गुरुरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णे तिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिक : । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ यद्वा । अतिशायनेतमविष्ठनौ ॥

मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मञ्जीर : । पुं० मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिध्वनौ० सौत्रः । वाहुलकादीरन् ॥ शुवंचरे०ऽ, ॥

मञ्जरीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥

मञ्जु : । त्रि० मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते । मजि० । वाहुलकादु : ॥

मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥

मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥

मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० सुन्दरगामिनि ॥

मञ्जुघोष : । पुं० शिवे ॥ उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे । मञ्जु : घोष : शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शोभनशब्दवति ॥

मञ्जुपाठक : । पुं० शुके । कीरे ॥ त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥

मञ्जुप्राण : । पुं० ब्रह्मणि ॥

मञ्जुभद्र : । पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥

मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछन्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौ-चयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोहरे । नियतंकलानिधिरसीतिवल्लवीमुदमच्युतेव्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशम्भौ ॥

मञ्जुमणि : । पुं० पुष्परागे । पोखराज० इ० भा० ॥

मञ्जुल : । पुं० जलरङ्कौ ॥ न० जलास्थले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जुत्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जुमञ्जुलमस्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।

मञ्जुवक्त्रः । त्रि० सौम्यावनयुक्ते ॥

मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥

मञ्जुश्री : । पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

ञ्जुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य॥

मञ्जुषा। स्त्री॰ मञ्जूषायाम्। पिटके।

मञ्जूषा। स्त्री॰ पिटके। दार्वादिनिर्मितपिटके॥ पाषाणे। प्रस्तरे॥ मञ्जिष्ठायाम्॥ हिरण्यादिनिक्षेपाधारे॥ मज्जत्यत्रवा। टुमस्जो मस्जेर्नुम्चेत्यूषन्॥

मटची। स्त्री॰ मर्दनहेतुभूतपाषाणवृष्ट्यादौ॥ अशन्याम्॥

मटस्फटिः। पुं॰ दर्पारम्भौ॥

मट्टकम्। न॰ गृहमस्तके॥

मठः। पुं॰ छात्रादिनिलये॥ मठन्त्यत्र। मठमदनिवासयोः हलश्चेतिघञ्। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः॥ यद्वा। मठतिनिवासयति। पचाद्यच्॥ मांठ॰ इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे॥ यथा। समितांमर्दयेदाज्यैर्जलेनापिचसन्नयेत्। तस्यास्तुवटकांकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम्॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते। मज्जयित्वासितापाकेततस्तञ्चसमुद्धरेत्॥ अयंप्रकारः संसिद्धोमठइत्यभिधीयते॥ मठस्तुबृंहणोवृष्योबल्यः सुमधुरोगुरुः। पित्तानिलहरोरुच्यो दीप्ताग्नीनांसुपूजितः। समिता शर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये। प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणाः स्मृताः॥

मठरः। पुं॰ मुनिविशेषे॥ शौण्डे॥ मन्यते। मनज्ञाने। मनुतेवा। मनुअवबोधनेवा। वचिमनिभ्यां किच्चेतिअरष्ठोन्तादेशश्च॥

मडकः। पुं॰ मडुवा॰ इ॰ प्र॰ शस्ये

मड्डुः। पुं॰ वाद्यप्रभेदे मज्जति॰ मज्जन्तिशब्दाअत्रवा। टुमस्जोशुद्धौ॥ भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउः। पृषोदरादिः॥ डमरुरेवमहान्मड्डुइत्युच्यते॥ चुचुक॰ इ॰ गौडेषुयस्यप्रसिद्धिः॥

मड्डुकः। पुं॰ मड्डुवाद्ये॥ स्वार्थेकः॥ मर्दले॥

मणिः। पुं॰ स्त्री॰ अश्मजातौ। रत्ने॥ मुक्तादौ॥ अजागलस्तने॥ लिङ्गाग्रे॥ अलिंजरे॥ योन्यग्रभागे॥ स्तने। मणिबन्धे॥ मण्यते। मण शब्दे। सर्वधातुभ्यइन्॥

मणिकम्। न॰ अलिंजरे। मांट॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ मणति। मण॰। इन्। स्वार्थेयावादित्वात्कन्। संज्ञायांकोवा॥

मणिकरः। पुं॰ मणिकारे॥

मणिकर्णिका। स्त्री॰ काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे॥ दृश्योविश्वेश्वरोदेवो स्नातव्यामणिकर्णिका॥

मणिकर्णिकेश्वरः। पुं॰ काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे॥ मणिकर्णिकायाः॰ मणिकर्णिकायांवाईश्वरः

मणिकाननम्। न० कण्ठे ॥ रत्नवने

मणिकार :। पुं० वैकटिके। मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि। जौंहरी इ० भा०। मणिस्कार० इति च॥ मणिं करोति। डुकृञ्०। कर्मण्यण्॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि॥

मणिकूट :। पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा। मणिकूटस्याथगिरेर्गन्धमादनकस्य च। मध्येस्रवतिलौहित्योब्रह्मपुत्र : समाश्रित :॥ ब्रह्मद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥

मणिखनि :। स्त्री० मण्याकरे॥ मणे : खनि :॥

मणिगुणनिकर :। पुं० अतिशर्करी १५ प्रभेदे॥ यथा। वसुमुनियतिरिति० मणिगुणनिकर :। यथा। नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसति : अनवधिमणिगुणनिकरपरिचितिः सरिदधिपतिरिवधृततनुविभव :॥

मणिग्रीव:। पुं० कुवेरात्मजे॥ मणिरिवग्रीवायस्य॥ त्रि० रत्नकन्धरे॥

मणिच्छिद्रा। स्त्री० मेदायाम्॥ ऋषभाख्यौषधौ॥

मणितम्। न० रतिकूजिते। मैथुनकालीनवाक्ये॥ रतिकालेस्त्रीणां कण्ठकूजितविशेषे॥ मणनम्। मण०। भावेक्त :॥

मणितारक :। पुं० सारसपक्षिणि॥

मणिद्वीप :। पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे। त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने॥ भुवनेश्वर्या : स्थानइ० देवीगीता। ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्वलोकोस्तिय : श्रुत :। मणिद्वीप : सएवास्तियत्रदेवीविराजते॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्तत : स्मृत :। पुरापराम्बयैवायं कल्पितोमनसेच्छया। सर्वादौ निजवासार्थं प्रकृत्यामूलभूतया। कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादधिकोत्तम :॥ गोलोकादपिसर्वस्मात् सर्वलोकोधिक : स्मृत :। नैतत्समं त्रिलोक्यान्तुसुन्दरं विद्यतेक्वचिदित्यादिना देवीभागवते द्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनं द्रष्टव्यं॥

मणिनाग :। पुं० तीर्थविशेषे॥

मणिपर्वत :। पुं० गिरिविशेषे॥

मणिपुष्पक:। पुं० सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे॥

मणिपूरम्। न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थे दशदलेतृतीयेचक्रे॥ मणिवद्भिन्नं तत्पद्मं मणिपूरं तथोच्यते॥ देशविशेषे॥

मणिबन्ध :। पुं० प्रकोष्ठपाण्यो : सन्धिस्थाने। करग्रन्थौ। कलाइ० इ० भा०। हस्तमूले॥ मणिर्बध्यतेऽत्र। बन्धबन्धने। हलश्चेतिघञ् न०॥ बृहती ९ छन्द : प्रभेदे॥ यथा।

आदितुरीयं पञ्चमकं षष्ठमथान्त्यं स्याद्गुरु चेत् । इन्द्रियवेदैश्छेदिरतिस्तन्मणिबन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्यमितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्रः । पुं० जिनानां पूर्वयक्षविशेषे । जम्भले ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमिः । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नखनौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डपः । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० बृहती ९ छन्दोभेदे । मणिबन्ध ॥ लक्षणं यथा । स्यान्मणिमध्यं चेद्भमसाः । यथा । कालियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फीतरुचा । चित्रपदाभोनन्दसुतश्चारुननर्त्त स्मेरमुखः ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्वतविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्नभूषिते ॥ पुं० तीर्थत्वेन वर्णिते पर्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयुतागृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणां दन्तक्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौ मणिमालाछिन्ना गुहवक्त्रैः ॥ यथा । प्रह्वामरमौलौ रत्नोपलक्लृप्ते ०जातप्रतिबिम्बा शोणा मणिमाला । गोविन्दपदाब्जे राजीनखराणामास्तां मम चित्तध्वान्तं शमयन्ती ॥ मणीनां०माला०मालेव वा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिवः । पुं० नागविशेषे ॥ मणिरस्यास्ति । अन्येभ्योपि दृश्यत इति वः ॥

मणिवरः । पुं० हीरके ॥

मणिबीजः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसरः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्रवर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्कखगे ॥

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसुमे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठः । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठे । मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठि शोके । शोकइहाध्यानम् । पचाद्यच् ॥

मण्डः । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषायाम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दर्दुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणं यथा भक्तैर्विनाद्रवो मण्डः पेयं भक्तसमन्वितम् ॥ अपि चास्य लक्षणं विधि

गुणाश्चतण्डुलानांसुसिद्धानांचतुर्दशगुणेजले । रसः सिक्थैर्विरहितोमण्डइत्यभिधीयते ॥ शुण्ठीसैन्धवसंयुक्तोदीपनः पाचनस्तथा । अन्नस्यसम्यक्सिद्ध्याच्चज्ञेयामण्डस्यसिद्धता ॥ पेयायूषयवागूनांविलेपीभक्तयोरपि । तस्यगुणाः । मण्डोग्राहीलघुः शीतोदीपनोधातुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणोबल्यः पित्तश्लेष्मश्रमापहः । अपिच तुन्दोधनोवस्तिविशोधनस्तुप्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारीकफपित्तहन्तावायुंजयेदृष्टगुणोहिमण्डः ॥ लाजमण्डोग्निजननोदाहतृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशमनोऽशेषदोषामपाचनः ॥ वाट्यमण्डोग्निजननः शूलानाहविनाशनः । पाचनोदीपनोहृद्यः पित्तश्लेष्मानिलापहः वाट्यमण्डोभृष्टयवमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्डने ॥ पुं० न० सर्वेषामन्नदध्यादीनामग्ररसे । मांड० इ० भा० ॥ सारे । पिच्छे ॥ मण्डयति । मडिभूषायाम् । पचाद्यच् ॥ मण्डति० मण्ड्यते वा । अच्० घञ् वा ॥ मन्यते वा । मनज्ञाने । अमन्ताड्डः ॥

मण्डकः । पुं० मांडे० मांडा० मण्डाइतिप्रसिद्धेखाद्यपदार्थे ॥ तद्विधानंयथा । वारिणाकोमलांकृत्वासमितांसाधुमर्दयेत् । हस्तलालनयातस्यालोप्त्रींसम्यक्प्रसारयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृतंप्रक्षिपेद्बहिः । मृदुनावह्निनासाध्यः सिद्धोमण्डकउच्यते ॥ दुग्धेनसाज्यखण्डेनमण्डकंभक्षयेन्नरः । अथवासिद्धमांसेनसतक्रवटकेनवा ॥ मण्डकोवृंहणोवृष्योबल्योरुचिकरोभृशम् । पाकेपिमधुरोग्राहीलघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्गविशेषे ॥ यथा । जयप्रियः कलापश्चकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलोवल्लभश्चेतिमण्डकाः षट्प्रकीर्त्तिताः ॥ एषांविशेषः सङ्गीतदामोदरेद्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥ चतुर्धामण्डनंवासोभूषामाल्यानुलेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मडि० । ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजांनतिर्गुणवतांह्रीरङ्गनानांधृतिर्दम्पत्योः शिशवोगृहस्यकविताबुद्धेः प्रसादोगिराम् । लावण्यंवपुषः स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्यक्षमाशक्तस्यद्रविणंगृहाश्रमवतांस्वास्थ्यंसतांमण्डनम् ॥ त्रि० भूषणकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्डनशीलः । मडि० । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

मण्डनता । स्त्री॰ प्रसाधनत्वे ॥

मण्डप : । पुं॰ न॰ जनाश्रये । जनविश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि । घञ् । मण्डं पाति । पारक्षणे । आतोऽनुपसर्गेक : ॥ देवादिदत्तवेश्मनि ॥ त्रि॰ मण्डपानकर्त्तरि ॥ मण्डं पिवति । पा॰ । क : ॥

मण्डपी । स्त्री॰ निष्पाव्याम् ।

मण्डयन्त : । पुं॰ नटे ॥ वधूसमूहे । अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्डयति । मडिभूषायांहर्षेच । तृभूवह्विवसीत्यादिना॰ झच्॰ सचषित्

मण्डयन्ती । स्त्री॰ योषिति । वध्वाम् ॥ नद्याम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

मण्डयमान : । त्रि॰ मण्डनंकुर्वाणे ॥ मण्डयति॰ तच्छील : । मडि॰ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ॥

मंडरी । स्त्री॰ घुर्घुर्याम् ॥

मंडल : । पुं॰ कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥ न॰ परिधौ चन्द्रसूर्ययोर्वहिर्वेष्टने । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥ य॰ वातेनमंडलीभूता: सूर्या: चन्द्रमसो : करा: । मालाभाव्योम्नितन्वन्ते परिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्रवाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूहमात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा । चतुरस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्वेणब्राह्मणादिषु मंडलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत् कुष्ठे ॥ देशे ॥ समन्ताद्विंशतियोजने । चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचित् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजसु द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं । यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमत : परम् । तथारिमित्रमित्रञ्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥ पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्चाक्रन्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चैवविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्यस्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभु : ॥ पञ्चविजिगीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहाक्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासाराश्चेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासीनौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादशराजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे ॥ सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धेगतिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्गतस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडलाकारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम् ॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशेषे । यथा । तिर्यग्वृत्तिश्चदंड:स्याद्भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतोवृत्ति:पृथग्वृत्तिरसंहत: ॥ मंडयति । मडि॰ । वृषादित्वात्कल: ॥ मंड

भूषांलातिवा । मंडते॰ इतिवा ॥ यद्वा । मंडमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ त्रि॰ निवहे । विम्बे ॥

मण्डलकम् । न॰ विंबे ॥ कुष्ठभेदे । मण्डलाकारकुष्ठे । कोठे ॥ दर्पणे ॥ मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं॰ कुक्कुरे ॥ मण्डलमिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥

मण्डलनृत्यम् । न॰ हल्लीषे । मण्डलाकारनृत्ये ॥

मण्डलपत्रिका । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

मंडलसङ्क्रमः । पुं॰ राशिसङ्क्रमे ॥

मंडलाग्रः । पुं॰ कृपाणे । खड्गे ॥ मंडलमग्रमस्य ॥

मंडलायितम् । न॰ वर्तुले ॥

मंडलाधीशः । पुं॰ मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥

मंडलिका । स्त्री॰ परिधौ ॥ मंडलात् स्वार्थेकः । कात्पूर्वस्य कारः ॥ मंडल्याम् ॥ स्वार्थेके॰ केणः ॥

मण्डली । पुं॰ भुजङ्गे ॥ विडाले ॥ जाहके ॥ गोनासे॰ सर्पे ॥ वटवृक्षे ॥

मण्डली । स्त्री॰ मण्डलाकारेणपरिणतसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

मण्डलेशः । पुं॰ एकजन्मनि । भयापहे । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डक्यादेव्याः स्थाने ॥ मण्डलस्येशः ॥

मण्डलेश्वरः । पुं॰ नृपान्तरे ॥ भूम्येकदेशाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारीनृपस्य च । योराजातच्छतगुणः सएवमण्डलेश्वरः ॥ मण्डलस्यपरिमित्रादिरूपस्यदेशस्यईश्वरः ॥

मण्डहारकः । पुं॰ शौण्डिके ॥ मण्डं सुराग्ररसंहरति । हृञ्॰ । कर्मण्यण् । स्वार्थेकः ॥

मण्डा । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ सुरायाम् ॥ ॥ मण्डेः पचाद्यजन्ताट्टाप् ॥

मण्डितः । पुं॰ बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि॰ भूषिते ॥ मंडते । मडि॰ क्तः ॥

मण्डुकः । पुं॰ सङ्ग्रहे ॥

मण्डूकः । पुं॰ गूढवर्चसि । दर्दुरे । भेके ॥ शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥ न॰ बन्धविशेषे ॥ मण्डयति॰ जलाशयम्॰ मंडतेवा । मडि॰ । शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥

मण्डूकपर्णः । पुं॰ पत्रोर्णे । श्योनाकवृक्षे ॥ शोणके ॥ मंडूकइवपर्णमस्य ॥ कपीतने ॥

मण्डूकपर्णी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ मंडूकवत्पर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

मण्डूकमाता । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् ॥

मंडूका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

मंडूकी । स्त्री॰ मंडूकपर्ण्याम् ॥ धृष्टयो

षिति । भेक्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ सूर्यभक्तायाम् ॥

मंडूरम् । न० लौहमले । सिंहाणे । शिङ्घाणे ॥ ध्मायमानस्यलोहस्यमलंमंडूरउच्यते । यल्लोहंयद्गुणंप्रोक्तं तत्किट्टमपितद्गुणम् ॥ शतोर्द्धमुत्तमंकिट्टंमध्यञ्चाशीतिवार्षिकम् । अधमम्षष्ठिवर्षीयंततोहीनोविषोपमम् ॥ मूण्डते । मडि० । खर्जूरादित्वादूर : ॥

मंडोदकम् । न० चित्तरागे ॥ आतर्पणे । आलिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सम्मते ॥ ज्ञाने ॥ अर्चिते ॥ शिष्टसंमते ॥ तर्किते ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिवर्तमानेक्त : ॥ न० अभिप्राये ॥ निश्चये ॥

मतङ्ग : । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे ॥

मतङ्गकेदार : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गज : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ मतङ्गात्प्रकर्षेणजात : । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिड : ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मतं० मतिम्० अलति । अलभूषणादौ । ण्वुल् । पृषोदरादित्वादश्वल : । प्रशस्त : पुरुष : ० पुरुषमतल्लिका । मतल्लिकायारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्थानभेदे ॥ तस्यलक्षणंयथा । स्वपक्षेदोषाभ्युपगमात्परपक्षेदोषप्रसङ्गोमतानुज्ञा । इ० गो० सूत्रम् । ६३ ॥ अस्यार्थ : । दोषाभ्युपगमात्० दोषमनुद्धृत्येत्यर्थ : । यथाशब्दोनित्य : श्रावणत्वादित्युक्ते० ध्वनावनैकान्तिकत्वेन हेत्वाभासोयमित्युक्तौ० शब्दोऽनित्य : कृतकत्वादितिसाधितेध्वनेरपिपक्षत्वान्नदोष इत्युक्तौ० असिद्धत्वात्तवापिहेत्वाभासोयमित्युक्तौ० सोयंमतानुज्ञयानिगृहीत : स्यादप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतिस्वपक्षे दोषाभ्युपगमात् ॥ इति ॥ ६३ ॥

मति : । स्त्री० इच्छायाम् ॥ धियि ॥ बुद्धौ । यस्ययच्चकृतेजन्मतन्मतिस्तादृशीभवेत् ॥ स्मृत्याम् ॥ श्रुतस्यमनने ॥ मतिकरौषधंयथा । पाठाहिजौरकीकुष्ठमश्वगन्धाजमोदकम् । वचात्रिकटुकञ्चैवलवणंचूर्णमुत्तमम् ॥ ब्राह्मीरसेभावितञ्चसर्पिर्मधुसमन्वितम् । सप्ताहभक्षितंकुर्यान्म [illegible] मतिंपरामितिगरुडपुराणम् ॥ मन्यतेऽनया । मनज्ञाने । क्तिन् ॥ मतिर्मननं तर्कोमन्तव्यविजयश्च दर इति छान्दोग्यमहाभाष्यम् ॥ आर्ये ॥ शाकभेदेइत्यजयपाल: ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति: । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृतेतिविशेष: ॥

मतिगर्भ: । त्रि० प्रतिभासारे ॥

मतिदा । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥

मतिभ्रम: । पुं० भ्रमे ॥ मतेर्भ्रम: ॥

मतिभ्रान्ति: । स्त्री० मतिभ्रमे । मिथ्यामतौ । मतेर्भ्रान्ति: ॥

मतिमान् । त्रि० प्राज्ञे ॥

मतिविभ्रंस: । पुं० उन्मादरोगे ॥ मतेर्भ्रंसोनाशोयेन ॥

मतुवर्थीय: । पुं० मत्वर्थीयेषुप्रत्ययेषु ॥ बाहुलकान्मतुवर्थशब्दाच्छ: ॥ शैषिकान्मतुवर्थीयादितियथा ॥

मत्कुण: । पुं० मकनाइतिख्यातेनिर्विषाणेभे । कालेप्यजातदन्ते गजे ॥ नि:श्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे । रक्तपायिनि । रक्ताङ्गे । मञ्चाश्रये० कीटविशेषे । उडुस० मांगुण० खटमल्ल० इं०चभाषा ॥ नारिकेले ॥ जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बद्धवाससि ॥

मत्कुणा । पुं० निर्लोमयोनौ ॥

मत्कुणारि: । पुं० इन्द्राशने । भङ्गायाम् ॥

मत्त: । पुं० प्रभिन्ने । क्षरन्मदेहस्तिनि । गर्जिते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥ महिषे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ मदिरामत्ते ॥ शौंडे माद्यतिस्म । मदीहर्षे: गत्यर्थेतिक्त: । नध्याख्येतिननत्वं ॥

मत्तकाशिनी । स्त्री० अत्युत्तमनार्याम् । वरवर्णिन्याम् ॥ मत्ता० चीवे बकाशतेभाति । काशृदीप्तौ । कर्त्तर्युपमानइतिणिनि: ॥

मत्तकासिनी । स्त्री० वरारोहायांयोषिति ॥ मत्तेवकासते । कासृशब्दकुत्सायाम्० कसगतिशासनयोर्वा । कर्त्तर्युपमानइतिणिनि: ॥

मत्तकीश: । पुं० हस्तिनि ॥

मत्तवारण: । पुं० प्रक्लिन्नकटकुञ्जरे । मत्तगजे ॥ न० प्रासादवीथीमांबरण्डे । कोठेकाबरंडा० इं०भा० ॥ अपाश्रये । प्राङ्गनावरणे ॥ पूगचूर्णे ॥

मत्तमयूर: । पुं० अतिजगती १३ छन्द: प्रभेदे । यथा । वेदैरन्ध्रैर्म्तौसयगामत्तमयूर: । यथा । लीलानृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम्० नृत्यन्नीपामोदिपयोदानिलरम्यम् । रासक्रीडाहृष्टमनागोपवधूभि:० कंसध्वंसीनिर्जनवृंदावनमाप ॥

मत्तमातङ्ग: । पुं० दंडकप्रभेदे ॥ यथा । आदितोरागणाख्ये च्छयायत्रदत्ता: सतैर्मत्तमातङ्गनामामहादंडक: सन्मते० स्वान्तरेनंसमादायमोदायचेतोविधेहिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्तिभूस्त्वंयत: । विस्फुरत्सङ्गरप्राङ्गणेनागराजिसचीत्कारफूत्कारधाराकुलेसावधानोयथा० पन्नगाधीशशुद्धप्रबुद्धैकबुद्धिप्रकाशप्रवृत्तेद्वहद्वृत्तशास्त्रेऽपिनित्यंयथा ॥

मत्तमातङ्गलीलाकर: । पुं० दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यत्ररेफ : पर : स्वेच्छयागुम्फित : ॥ सस्मृतोद्दंडकोमत्तमातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरे वसानोंऽशुकेइन्द्रनीलासितेवर्ष्मणि स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो०हारतारांशुवद्योनभास्विचमालाञ्चितोभव्यभूषोज्ज्वलाङ्ग : समंसीरिणा । अञ्जनाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीलापरीहासहासोर्मिकौतूहलै : कंसरङ्गाद्रिग : पातुनश्चक्रपाणिर्गतिक्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनमूढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥ यथा । ज्ञेयामत्तामभसगसृष्टा ॥ यथा । पीत्त्वामत्तामधुमधुपाली०-कालिन्दीयेतटवनकुञ्जे । उद्दीव्यन्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजितिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडंवखिष्वाशायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभिः ॥ यथा । मुग्धोन्मीलन्मत्ताक्रीडं मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्०गानेयानेकिञ्चित्स्पन्दत्पद्मरुणनयनयुगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीडत्कम्रव्रजयुवतिवलयविहितभुजरसम्०सान्द्रानन्दंवृन्दारण्ये स्मरजहरिमनघचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं० प्राङ्गनावरणे । अपाश्रये । प्रग्रीवे । मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । मत्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गमनंयस्या : सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि० मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न० दात्रादिमुष्टौ । वण्टे । वैटा०इ०भा० ॥ मतंज्ञानम्०तस्य करणम्०भाव : साधनं वा । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु०इतियत् ॥

मत्त्वर्थीय : । पुं० मतुबर्थीयेप्रत्त्यये ॥ मत्त्वर्थाच्छ : । बहुलवचनादकारलोप : ॥

मत्स : । पुं० मत्स्ये ॥

मत्सगण्ठ : । पुं० गलग्रहे । मत्सघण्ट इ०गौ०दे०प्र०व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभद्वेषे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि०असह्यपरसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विकायांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयोजनप्रतिसन्धानंविनापराभिमतनिवारणेच्छायाम् ॥ अन्यशुभद्वेषवति ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरकृच्छ्रे । मदीहर्षे । कृधूमदिभ्य : किदितिसर : ॥ मत्सरंहर्षहेतुमितिवेदभाष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दन्तिमांसदालोकाधिगस्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्यस्तुधिक्कार : सचमत्सर : ॥

मत्सरा। स्त्री० मक्षिकायाम्॥

मत्सरी। त्रि० अन्यशुभद्वेष्टरि। कर्णेजपे। दुर्जने। पिशुने। सूचके। नीचे। द्विजिह्वे। खले॥ मत्सरोऽस्त्यस्मिन्वा। इनिः॥

मत्सी। स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम्॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान् ङीषि० सूर्यतिष्येतियलोपः। सचमत्स्यस्यङ्यांसिद्धः॥

मत्स्यः। पुं० मीनान्तरे॥ अभिख्ययादवे। नारायणे॥ द्वादशराशौ। मीने॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे॥ मत्स्याः भूम्नि। देशविशेषे॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकक्षाच्चपश्चिमेशिवे। मत्स्यदेशःसमाख्यातोमत्स्यवाहुल्यकारकः॥ मत्स्यानांनिवासोजनपदःमत्स्याः। अणोलुप्। लुपियुक्तवद्भावः॥ देशविशेषे॥ विराटनगरे॥ मात्यति। मदी०। ऋतन्यञ्जीति मदेः स्यन्। जनिदेत्यादिना० स्तोवा। स्वरभेदः॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे। पृथुरोमणि। झषे। मीने। वैसारिणे। अण्डजे। मच्छी० इ० भाषा॥ रोहिताद्यास्तुये जीवास्ते मत्स्याः परिकीर्त्तिताः॥ अथ तेषांगुणाः। यथा। मत्स्याः स्निग्धोष्णमधुराः

गुरवः कफपित्तलाः। वातघ्नाबृंहणावृष्यारोचकाबलवर्द्धनाः॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनांसुपूजिताः॥ शुष्कमत्स्यानबल्याः स्युर्दुर्जराविड्विबन्धनाः। दग्धमत्स्योगुणैः श्रेष्ठः पुष्टिकृद्बलवर्द्धनः॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु। भर्जितास्तिलतैलेनसर्वसक्षारसम्भृताः। सूक्ष्मामत्स्याः स्वादुरसादोषत्रयनिबर्हणाः। परंसूक्ष्मास्तुयेतेषुतेसर्वेपुंस्त्वनाशनाः॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणाः। कौपमत्स्याः शुक्रमूत्रकुष्ठश्लेष्मविबन्धदाः। सरोजामधुराः स्निग्धाबल्यावातविनाशनाः॥ नादेयाबृंहणामत्स्यागुरवोनिलनाशनाः॥ रक्तपित्तकरावृष्याः स्निग्धोष्णाः स्वल्पवर्चसः॥ चौड्याः पित्तहराः स्निग्धामधुरालघवोहिमाः। ताडागागुरवोवृष्याः शीतलाबलमूत्रदाः॥ ताडागवन्निर्झरजानलायुर्मतिदृक्कराः॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणाः। यथा। हेमन्तेकूपजामत्स्याः० शिशिरेसारसाहिताः। वसन्तेतुनादेयाग्रीष्मेचौड्यसमुद्भवाः॥ तडागजास्तुवर्षासुताखपथ्यानदीभवाः। नैर्झराः शरदिश्रेष्ठाविशेषोयमुदाहृतः॥ अपिच। [illegible] शल्कानि

न्दितामत्स्याः सर्वेशल्कयुताहिताः । वपुः स्थैर्य्यकरावीर्य्यबलपुष्टिविवर्द्धनाः ॥ ह्रदकुल्याजलनिर्झरतडागवापीजलेषु येमत्स्याः । तेऽतिजडानादेयायथोत्तरं लघुतरास्तुदेयाः ॥ क्षाराम्बुमत्स्यागुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्तेलवणार्णवादिजाः । नानाश्रिताः स्वादुजलस्थिताअपिच्छियाजडास्तेपितथाश्रितादृमे ॥ क्षुद्रमत्स्याः स्वादुरसादोषत्रयविनाशनाः । लघुपाकारुचिकराः सर्वदातेहितामताः ॥ अतिसूक्ष्माः पुंस्त्वहरारुच्याः कासानिलापहाः । मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यगर्भोभृशंवृष्यः स्निग्धः पुष्टिकरोगुरुः । कफमेदः प्रदोवल्योम्लानिकृन्मेहनाशनः ॥ अथरन्धनप्रकाराः मत्स्यखण्डानिसङ्घृष्यक्षालयेत्प्रथमंजलैः । ततोविशनतक्राभ्यांबहुशः क्षालयेत्पुनः ॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्राशुण्ठीधान्याककटुतैलैर्विमर्द्दयेत् । प्रक्षाल्यहिङ्गुनालिम्पेद्गन्धस्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरन्धनन्तु । तप्ततैलेक्षिपेद्धान्यंकासमर्द्दंसहिङ्गुकम् । भृष्टंसलवणंतक्रेमत्स्यंक्षिप्त्वापुनः पचेत् । अर्द्धपक्वेक्षिपेदम्लंसिद्धचूर्णंस्वनागरम् । दग्धंहिङ्गुविनिः क्षिप्यसाधयेन्मत्स्यमुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गतत्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारेणसंयुतः । शिलायांपेषितोभूयः प्रोच्यतेमत्स्यपिष्टिका ॥ तैलेविपाचयेत्पश्चाच्चतुर्धंसाम्लसंयुतम् । वेसवारेणसंयुक्तंशिलायांपेषयेत्पुनः ॥ अनयापूर्ववत्कुर्य्यान्मांसस्येवप्रकारकाः । वटिकावटकाद्याश्चसूपकारधियोचिताः ॥ मत्स्यपूरणम् । तक्रेणस्विन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रक्षाल्यपेषयेत् । वीजपूराद्र्रमरिचैर्हिङ्गुसैन्धवजीरकैः ॥ संयुक्तंकटुतैलाद्यैर्घृतेपक्त्वाथचूर्णयेत् ॥ मत्स्यपुटपाकस्तु । गतत्वक्क्षालितंमत्स्यंकदलीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तंपुटेपक्वंसंस्कृतंदाडिमादिना ॥ यच्चमत्स्यंपुटेपक्वंजीरतण्डुललेपितम् । तापिकायांपुनः पक्वंसंमिश्रंमरिचादिना ॥ केचिद्वदन्त्यमृतमस्तिपुरेसुराणांकेचिद्वदन्तिवनिताधरपल्लवेषु । ब्रूमोवयंसकलशास्त्रविचारबुद्ध्याजम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डेइतिमणिमिश्रः ॥ मत्स्यभक्षणनिषेधोयथा । योयस्यमांसमश्नातिसतन्मांसादउच्यते । मत्स्यादः सर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्ज्जयेत् ॥ विन्ध्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्पतितोभवेत् । अन्यत्रकामतोजग्ध्वासोपवा

सस्ल्याहंवसेत्॥ अज्ञानतस्तदर्द्धम् ॥ मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीतमांसंरौरवमेवच । निवेद्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चनान्यथा ॥ सफरंसिंहतुण्डञ्चतथापाठीनरोहितौ । मत्स्यास्त्वेतेसमुद्दिष्टाभक्षणायतपोधनैः ॥ प्रोक्षितंभक्षयेदेषांमांसञ्चद्विजकाम्यया । यथाविधिनियुक्तश्चप्राणानामपिचात्यये ॥ इतिकौर्मेउपरिभागे १६ अध्यायः ॥ अपिच । पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः । राजीवान्सिंहतुण्डांश्चशल्कांश्चैवसर्वशः ॥ इतिमनुः ॥ अनिवेद्यनभोक्तव्यंमत्स्यमांसञ्चयद्भवेत् । अन्नविष्ठापयोमूत्रंयद्विष्णोरनिवेदितम् ॥

मत्स्यकरण्डिका । स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् । खालु इ० इ० गौ० दे० भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्यमातरि ॥ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ मत्स्यस्यगन्धइवगन्धोस्याः । उपमानाच्चेतिइत्त्वाभावश्छान्दसः ॥

मत्स्यगर्भः । पुं० मत्स्यांडे ॥

मत्स्यघण्टः । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे । गलग्रहे ॥

मत्स्यजालम् । न० आनाये । जाले ॥

मत्स्यण्डिका । स्त्री० मत्स्यण्डाम् । राव० इ० भा० ॥ मत्स्यण्डिकाखण्डसिताः क्रमेणगुणवत्तराइतिवाग्भटः मत्स्यण्डैव । स्वार्थेकन् ॥

मत्स्यंडी । स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा ॥ तल्लक्षणम् ॥ यथा । इक्षोरसीयः सम्पक्वोघनः किञ्चिद्द्रवान्वितः । मन्दंयत्स्यन्दतेतस्मान्मत्स्यण्डीतिनिगद्यते ॥ मत्स्यण्डीभेदिनीवल्यालघ्वीपित्तानिलापहा । मधुराबृंहणीवृष्यारक्तदोषापहास्मृता ॥ मत्स्याण्डाकारत्वात् मत्स्यंडी । शकन्ध्वादिः ॥ मदंमुदंवास्यन्दते । स्यन्दू प्रस्रवणे । कर्मण्यण् । ङीप् । पृषोदरादिः ॥

मत्स्यधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् ॥ मत्स्याधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणयोरितिधाञोल्युट् ॥

मत्स्यध्वजः । पुं० मत्स्याकारेध्वजे ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धेपर्वते ॥ यथा । मणिकूटाचलात्पूर्वेमत्स्यध्वजकुलाचलः । निर्दग्धोयत्रमदनोहरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिकापुराणे ॥ ८१ ऽध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशकः । पुं० कुररपक्षिणि । त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशनः । पुं० कुररपक्षिणि ॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ।। मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह : । पुं० मत्स्यस्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विषेश : प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमंडक : । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्णस्थांमण्डलाकृतिम् । आसुरेणसमुत्स्विन्नांसंयुक्तांधूलनेनतु ॥ मत्स्यमण्डकइत्युक्त : सूदशास्त्रे विचक्षणै : ॥

मत्स्यरङ्ग : । पुं०)
मत्स्यरङ्गक : । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचके । माचराङ्गा० इ० गौ० दे० भा० । मच्छरङ्ग० इ० दे० भा० ॥

मत्स्यराज : । पुं० विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधबिधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिक : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोविसवारैरुपस्कृत : । सार्द्रक : कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् ॥ यथा ब्राह्मीवयस्थामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्या व्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्या : । मत्स्यशब्द : स्वाङ्गावयवेगौण : । बहुब्रीहाविति षच् । ङीष् ॥ मच्छेक्षी० इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खग : । पुं० मत्स्यान्अत्ति । अद० । क्विप् । मत्स्याच्चासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी० खालुइ० इ० गौ० देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन: । पुं॰ मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री॰ मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ कासमर्दकचूर्णेनमत्स्यपिष्टिर्नियोजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री॰ सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन: । पुं॰ गणिकारिकायाम् ॥ न॰ दध्यादिविलोडने । विलोडना॰ इ॰भा॰ ॥ मथति । मथ विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न॰ निर्जलेसरीवर्जितेविलोडितेदधिनि ॥ सरोदकविहीमन्तुमथितंकफपित्तनुत् । त्रि॰ आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म । मथे॰ । क्त: ॥

मन्थ: । पुं॰ मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति॰ इनि: कित् । कित्वान्नलोप: ॥ मन्थामन्थानदण्डे चवज्रे वातेपिचस्मृत: ॥

मथुरा । स्त्री॰ मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथे॰ । मन्दिवाशिमथिचतीत्युरच् ॥ मथुराचविलोमेनमध्यमोनंयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिंस्तन्मध्यंतन्मुखोपरि ॥

मथुरेश: । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मद: । पुं॰ रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे ॥ इभदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्रांच्चनेत्राभ्याञ्चमदस्रुति: । करान्नासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्ये विकारविशेषे ॥ क्षैव्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमेतिहिसर्व: इतिस्वाभाविकधर्म्मप्रकाशनंमदधर्म्म: उत्कर्षरहितत्वेप्युत्कर्षविशेषाध्यारोपे ॥ अशास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे ॥ मदनम्॰ माद्यत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गइत्यप् ॥ मदयतिवा । अच् ॥ नदे ॥ कल्याणवस्तुनि ॥ इतिधरणि: ॥ बुद्धेर्मोह: समभवद्हङ्कारादभून्मद: । तस्य लक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य: कोस्तिभूतले । इतियज्जायतेचित्तेमद: प्रोक्त: सकोविदै: ॥

मदक: । पुं॰ मध्वासवे ॥

मदकट: । पुं॰ षण्ढे । गोपतौ ॥

मदकर: । पुं॰ आनन्दजनके ॥

मदकलः । पुं० अन्तर्मदगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि० मदेनव्यक्तवचने । मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । अच् ॥ मदेसति० कलोध्वनिर्यस्येतिवा ॥

मदगन्धः । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपे सोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्यसौमदच्युत् ॥

मदनः । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ वसन्ते ॥ धूस्तूरे ॥ पीण्डीतके । मरुवके । श्वसने । मयनफलइति भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलेखनोलघुः । वातकृद्विद्रधिहरः प्रतिश्यायव्रणान्तकः ॥ रूक्षः कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापहः ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैँण० मोम० इतिचभाषा ॥ मदनं मृदुसुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तत्स्वरूपं यथा । नायकोनायिकायाः कण्ठे हस्तं दत्त्वा० द्वितीयहस्तं तस्यामध्यदेशे दत्त्वायदाश्लिषति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति मदीहर्षग्लेपनयोः । ल्युः ॥ न० नले ॥

मदनकाकुरवः । पुं० पारावते ॥

मदनगृहम् । न० लग्नात्सप्तमचक्रे ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं कुरुषट्कलमन्तं कुण्डलमिहमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्० दशवसुभुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभवतिविरामोयदिललितं कविवलयहितम्. फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहितम्० वृत्तं रसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिसंसदिलब्धपदं गुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तासीदतिसुप्तारचितनलिनदलतल्पतले मरकतविमले० करकलितकपोलं गलितंनिचोलं नययतिसततरुदिते ननिशामनिमेषदृशा । नसखीमभिनन्दति रुजमनुबिन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरं परितापकरम्० मनुते हृदिभारं मुक्ताहारं द्विवसनिशाकरं दीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपालः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

दश्याम् ॥

मदनद्वादशी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

मदनपाठकः । पुं॰ कोकिले ॥

मदनभवनम् । न॰ लग्नात्सप्तमस्थाने ॥

मदनमोहनः । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मदनरसः । पुं॰ शृङ्गारे ॥

मदनललिता । स्त्री॰ अष्टिसंज्ञकच्छन्दः १६ प्रभेदे ॥ म्भौनोम्नौगोमदनललितावेदैः षड्ऋतुभिः । यथा । विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा॰म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्वासोर्मितरला । राधात्यर्थंमदनललितान्दोलाऽलसवपुः कंसारातेरतिरसमहोचक्रेऽतिचटुलम् ॥

मदनलवः । पुं॰ अस्तांशे ॥ मदनस्य लवः ॥

मदनशलाका । स्त्री॰ कामोद्दीपकभैषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥

मदनसारिका । स्त्री॰ पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सालिक्ं दू॰ गौ॰ भा॰

मदना । स्त्री॰ सुरायाम् ॥

मदनाग्रकः । पुं॰ कोद्रवे ॥

मदनाङ्कुशः । पुं॰ नखे ॥ लिङ्गे ॥

मदनाडी । स्त्री॰ गजदानशिरायाम् ॥ ताश्चसप्तयथाहपालः । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदच्युतिरिति ॥

मदनायुधः । पुं॰ भगे ॥ योनौ ॥

मदनायुषः । पुं॰ कामवृद्धिक्षुपे ॥

मदनालयः । पुं॰ कुसुमधनुषोमन्दिरे । स्मरागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥

मदनावस्था । स्त्री॰ उद्वेगरूपायांकामावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥

मदनी । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥

मदनीयः । त्रि॰ मदकारिणि । मदयति । मदी॰ । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्त्तरि अनीयर् ॥

मदनीया । स्त्री॰ धातक्याम् ॥

मदनेच्छाफलः । पुं॰ वड्डरसाले ॥

मदनोत्सवः । पुं॰ सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली॰ दू॰ भा॰ ॥

मदनोत्सवा । स्त्री॰ स्वर्गवेश्यायाम् ॥

मदप्रयोगः । पुं॰ करिणांमदोद्गमे । व्यस्तारे ॥

मदनभञ्जनी । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

मदमूढबुद्धिः । त्रि॰ मदेनविपरीतप्रज्ञे ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकुतः ॥

मदयन्तिका । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥

मदयन्ती । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ॥

मदयिता । त्रि० मारके ॥ मदयति । मदी० । लट् : शतृ ॥

मदयित्नु : । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति० ग्लेपयतिवा । मदी० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुजिति० इत्नुच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ मसगा : स्यान्मदलेखा । यथा । रङ्गे वाहुविलग्नाद्दन्तीन्द्रान्मदलेखा । लग्नाभून्मुरशत्रौकस्तूरीरसचर्चा ॥

मदविक्षिप्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसार : । पुं० तूदवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम् । न०)
मदस्थानम् । न०)मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्यकारणे ॥

मदाढ्य : । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि०मदयुक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री० लोहितझिण्ट्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥ निदानानितु । विषस्ययेगुणादृष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएवमद्येदृश्यन्ते विषे तुवलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नैरकालेसेवितेनच । मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यंविकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेनतित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान् विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ इत्यन्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनवापि ॥ अत्यम्लरूक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानंकरोतिमद्यंविविधान्विकारान् ॥ तेचविकाराग्रन्थान्तरेज्ञातव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथादहनदग्धानांदहनं स्वेदनंहितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्येनसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्टव्य : ॥

मदामद : । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च०सहर्षोऽहर्षश्च०विरुद्धधर्मवानतोदैवि

कोपदेशं विनाऽशक्यो ज्ञातुम् ॥

मदाम्नातः । पुं॰ गजढक्कायाम् । हाथीपरकाडङ्का॰ डू॰ भा॰ ॥

मदाम्बरः । पुं॰ मत्तहस्तिनि ॥

मदायुधः । पुं॰ चतुर्दन्ते । ऐरावते ॥

मदारः । पुं॰ द्विरदे । हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्त्ते ॥ कामुके ॥ मत्तहस्तिनि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ माद्यति । मदी॰ । अगिमदिमन्दिभ्य आरन् ॥ बन्धनविशेषे ॥

मदामर्दः । पुं॰ मत्स्यभेदे । राजग्रीवे ॥

मदालसा । स्त्री॰ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायाम्गन्धर्वकन्यायाम् ॥ ययापुत्रस्तारितः ॥

मदालापी । पुं॰ कोकिले ॥

मदाश्रयः । त्रि॰ मदैकशरणे ॥

मदाह्वयः । पुं॰ कस्तूर्याम् ॥

मदिरः । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ मदयति । मदि॰ । किरच् ॥

मदिरा । स्त्री॰ मादकद्रव्यविशेषे । सुरायाम् । हलिप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् । गन्धोत्तमायाम् । प्रसन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरायाम् । मद्ये । सुप्रतिभायाम् । मोदिन्याम् । महानन्दायाम् । मैरेये । देवसृष्टायाम् । अब्धिजायाम् । द्वादशविधेयं यथा । माध्वीकं पानसं द्राक्षं खार्जूरं तालमैक्षवम् । मैरेयं माक्षिकं टाङ्कं मधूकं नारकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानि द्वादशैव च ॥ ऋतुविशेषे पेयमदिरा यथा । गौडी तु शिशिरे पेया॰ पैष्टी हेमन्तवर्षयोः । शरद्ग्रीष्मवसन्तेषु माध्वी ग्राह्या न चान्यथा ॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यं सुशीतलं वृष्यकरं मदाढ्यम् । माध्वीसमं स्यात्तृणवृक्षजातं मद्यं सुशीतं गुरुतर्पणञ्च ॥ अन्यथा कुरुते पानं मद्यं सन्तापशोषदम् । अन्नदोषमदात्त्याद्विकारकं मूर्च्छनञ्च तत् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु । मद्यं नवं सर्वविकारहेतुः सर्वन्तु वातादिकदोषदायि । जीर्णं तु सर्वं सकलामयघ्नं घूर्णप्रदं वृष्यकरञ्च दीपनम् ॥ मद्यप्रयोगं कुर्वन्ति शूद्रादिषु महार्त्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तु न ग्राह्यं यद्यप्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ गौडी पैष्टी तथा माध्वी त्रिविधा चोत्तमा सुरा । सैव नानाविधा प्रोक्ता तालखर्जूररसम्भवा ॥ तथा देशविभेदेन नानाद्रव्यविभेदतः । बहुधेयं समाख्याता प्रशस्ता देवतार्चने ॥ अन्ये द्वादशधा मद्यभेदानाहुर्मनीषिणः । उक्तस्यान्तर्भवन्तीति नान्येषां पृथगीरितम् ॥ प्रायशोऽभिनवं मद्यं गुरुदोषलमीरितम् । स्रोतसां शोधनं जीर्णं दीपनं लघु रोचनम् ।

हर्षणं प्रीणनं वल्यं मद्यं शोकश्रमापहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा । पिवन्तिमदिरांमर्त्त्याअमर्त्त्याएवतेक्षितौ ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्रभेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतैकगुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा । यथा । माधवमासिविकस्वरकेशरपुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरुपगीतवनेवनमालिनमालिकलानिलयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पिततल्पमनल्पमनोजरसं त्वंभजमाधविकामृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोपगमा ॥ माद्यत्यनया । मदीहर्षे । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ मत्तखञ्जने ॥

मदिराक्षी । स्त्री० मत्तनेत्रायाम् ॥ मदिरावदक्षिणीयस्याः सा । यथा । अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइत्याचचक्षे । ममतुमतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षोहिमोक्षः ॥ इतिविटोक्तिः ॥

मदिरागृहम् । न० गञ्जायाम् । मद्यसंधानगृहे ॥ मदिरायाः गृहम् ॥

मदिरासखः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मदिष्ठा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

मदी । स्त्री० चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे ॥

मदीयम् । त्रि० मदकरे । हर्षोत्पादके । मदीयं सरः इतिवेददर्शनात् ॥ मामके ॥ ममेदम् । छः । मपर्यन्तस्यमादेशः ॥

मदोत्कटः । पुं० अन्तर्मदेहस्तिनि । मदकले ॥ मदेनदानेनाम्बुना० उत्कटः मत्तः ॥ त्रि० मदमत्ते ॥

मदोत्कटा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनोन्मत्तायाम् ॥ मदेनउत्कटा ॥

मदोदग्रः । त्रि० मदोन्मत्ते ॥

मदोदग्रा । स्त्री० नार्याम् ॥

मद्गतप्राणः । त्रि० मद्गजनार्थजीवने ॥ मद्गताः प्राणायस्य ॥

मदोद्धतः । त्रि० मत्ते ॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः ॥

मद्गुः । पुं० कारण्डवे ॥ जलकाके ॥ मज्जति । । टुमस्जोशुद्धौ । भृमृशीत्युः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । सस्यजश्त्वेनदः ॥ ब्राह्मणेनवन्दिभार्यायांजनिते ॥

मद्गुरः । पुं० मगुरी० मागुर० इ० ख्यातेमत्स्ये ॥ मज्जति । टुमस्जो० । मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः ॥ यद्वा । माद्यति । मदी० । मद्गुरादयश्चेत्युरच्० धातोर्गुरादेशः ॥ मद्गुरोवातहृद्वृष्योवल्यः कफकरोलघुः ॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटुतैलेसुभर्ज्जितः । माणिमन्थनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितोरसः । मद्गुरो-

वातहापथ्योरुच्योवृष्योबलः प्रदः । अग्निसञ्जननोहृद्यस्तद्दुक्ताचमृङ्गिका ॥

मद्गुरकः । पुं० मद्गुरमीने ॥

मद्गुरखी । स्त्री० भृङ्ग्याम् ॥

मद्भक्तः । त्रि० प्रेम्णामय्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकंलोकैस्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टंसुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ।। गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्द्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यंसर्वंभवेदुष्णंपित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यंपाचनंवासकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिष्यन्दित्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यंबृंहणंदाहिदुर्गन्धंविशदंगुरु ॥ जीर्णंतदेवरोचिष्णुक्रमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टात्रेयामनीषिभिः । तैभेदास्तु । पर्यायार्वाग्भवेन्मद्यंतामसंराक्षसप्रियम् । मण्डलार्वाग्राजसंतत्तदूर्द्ध्वंसात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोयः पिबेन्मद्यंतस्यस्यादमृतंयथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तंरोगाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलायस्सर्वंयन्सदसिवाचसभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुज्झतिपूतिगन्धंगन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचमूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविनेतिकर्मलोचनम् ॥

मद्यगन्धः । पुं० बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुमः । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वितानके ।

मद्यपः । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ॥

मद्यपङ्कः । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ ज़ंगले । मेया० हू० गौ० दे० भा० ॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चर्वणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्डः । पुं० सुराग्रभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यवीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुरावीजे । किण्वे । नग्नहु । वाखर० डू० गौ० दे० भा० ॥ मद्यस्यवीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यचुआवना० डू० भा० ॥

मद्याज्ञी । त्रि० मत्यूजापरे ॥ मांयष्टुंशीलं यस्य । णिनिः ॥

मद्यामोदः । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्यस्यआमोदोऽस्मिन् ॥

मद्योर्गः । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्ड्योर्मध्ये पूर्वं दक्षक्रमेण तु मद्रदेशः समाख्यातो माद्रीहा तत्र तिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रकः । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जातः । कन् ॥

मद्रकारः । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण् चेति अण् ॥

मद्रङ्करः । त्रि० क्षेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण् चेति खच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्र्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यां पाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिवायां ॥

मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदी० । स्नामदीत्यादिना वनिप् ॥ राजवत् ० रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

मद्वर्गीणः । त्रि०
मद्वर्गीयः । त्रि०
मद्वर्ग्यः । त्रि०
} मद्वर्गसम्बन्धिनि ॥ शैषिकेष्वर्थेषु ० अशब्दे यत्खावन्यतरस्यामित्यनेन क्रमात् ० खछयत्प्रत्ययाः ॥

मधु । पुं० मधुद्रुमे । मधूके महुवा० डू० भा० ॥ वसन्तर्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यं हत्वा ० विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ स च शत्रुघ्नेन हतः । यस्य नाम्ना मथुरा ० मधुपुरीति ख्यातिं गता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० क्षीरे ॥ जले । मद्ये ॥ मधुररसे ॥ डूचौ ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । इयमपि । लघुमधु ॥ यथा ; रतिमय । वरतनु ॥ कर्मफले ॥ मन्यन्ते-

एतम् । मनस्थाने । फलिपाटीत्युः धस्यान्तादेशः ॥ पुं०न०माद्वीकमद्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । क्षौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पिल्ये । वरटीवान्ते ॥ मक्षिकावरटीभृङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतंलघुस्वादुरूक्षं ग्राहिविलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यं व्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरंसूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादजनकंपरम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरं वृष्यं विशदं रोचनं हरेत् । कुष्ठार्शः कासपित्तास्रकफमेहक्लमकृमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमिश्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहक्षतक्षयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरंक्षौद्रं पौत्तिकंछात्रमित्यपि । आर्घ्यमौद्दालकंदालमित्यष्टौमधुजातयः ॥ एषांस्वरूपं विज्ञेयं स्वस्वस्थानेमनीषिभिः ॥ नवंमधुभवेत्पुष्ट्यै नातिश्लेष्महरं सरम् । पुराणं ग्राहकंरूक्षं मेदोघ्नमतिलेखनम् । मधुनः शर्करायाश्चगुडस्यापि विशेषतः । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वंस्मृतंबुधैः ॥ विषपुष्पादपिरसंसविषाभ्रमरादयः । गृहीत्वा मधुकुर्वन्तितच्छीतंगुणवन्मधु ॥ विषान्वयात्तदुष्णन्तुद्रव्यैरुष्णैर्नवासह । उष्णार्त्तं ग्रीष्मकालेचस्मृतंविषसमंमधु ॥ मकरन्दस्य मद्यस्य माक्षिकस्यापिवाचकः । अर्द्धर्चादिगणपाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥

मधु : । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुकः । पुं० खगविशेषे । श्रीवदपक्षिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् ॥ त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा । मधु० मधुरंकायति । कै० आतद्भूतिकः ॥

मधुकण्ठः । पुं० कोकिले ।

मधुकरः । पुं० भ्रमरे । मधुपे । मधु करोति० तच्छीलः । कृञोहेत्वितिटः ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा० इ० भा० ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री० मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् । मधुकर्कटिकास्वाद्वीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्तक्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् । मधुकाकरीति०भाषा ॥

मधुका । स्त्री० मधुपाल्याम् । मधुपर्ण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री०)

मधुकुक्कुटी । स्त्री०) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत्। पुं० भ्रमरे ॥ मधु करोति। डुकृञ्०। क्विप्॥ मधुकरमक्षिकायाम्॥

मधुकेशटः। पुं० भृङ्गे। भ्रमरे॥

मधुकोषः। पुं० मधुमक्षिकाभिः कृते मध्वाधारे। मधुकचक्री० इ० भा०॥

मधुक्रमः। पुं० मधुपानावृत्तौ। शश्वन्मधुपानक्रमे। मधुवारे। मधुनः क्रमः॥

मधुक्षीरः। पुं० खर्जूरवृक्षे॥

मधुखर्जूरिका। स्त्री० मधुकर्कटिकायाम्। कोलकर्कटिकायाम्। माध्वीमधुरायाम्॥

मधुगन्धः। पुं० बकुले॥

मधुगायनः। पुं० कोकिले॥

मधुगुञ्जनः। पुं० शोभाञ्जनवृक्षे॥

मधुघोषः। पुं० कोकिले॥

मधुच्छदा। स्त्री० मयूरशिखायाम्॥

मधुच्छन्दाः। पुं० ऋषिविशेषे। विश्वामित्रपुत्रे॥

मधुच्युत्। त्रि० अमृतस्राविणि॥

मधुजम्। न० सिक्थके॥

मधुजम्बीरः। पुं० मधुरजम्बीरे॥

मधुजा। स्त्री० पृथिव्याम्॥ मधोर्जाता। जनी०। डः॥ महाश्वेतायाम्। सितायाम्॥

मधुजित्। पुं० विष्णौ॥ मधुं दैत्यविशेषम् अजैषीत्। जि०। सत्सूद्विषेति क्विप्। तुक्॥

मधुतृणः। पुं० न० इक्षौ॥

मधुत्रयम्। न० मधुरत्रये॥

मधुदीपः। पुं० कामदेवे॥

मधुदूतः। पुं० आम्रवृक्षे॥

मधुदूती। स्त्री० पाटलावृक्षे॥

मधुद्रः। पुं० भ्रमरे॥

मधुद्रवः। पुं० रक्तशिग्रौ॥

मधुद्रुमः। पुं० मधूके। गुडपुष्पे। महुवा० इ० भा०॥ मधुनामा द्रुमः॥

मधुद्विट्। पुं० विष्णौ॥

मधुधातुः। पुं० स्वर्णमाक्षिके॥

मधूलिः। स्त्री० खण्डे। खांड इ०-भा०॥

मधुधेनुः। स्त्री० दानार्थं मध्वादिनिर्मितसवत्सायां गवि॥

मधुनाडी। स्त्री० मध्वाधारच्छिद्रे॥

मधुनारिकेलः। पुं० माध्वीकफले। मधुफले। बहुकूर्चे। ह्रस्वफले। मोहानारल० इ० गौ० दे० भा०। एरनारिकेल० इ० कोकणदेशभा०॥ माध्वीकं नालिकेरं फलमतिमधुरं दुर्जरं जन्तुकारि स्निग्धं वातातिसारभ्रमशमनमथ ध्वंसनं वह्निदीप्तेः। श्वासश्लेष्मप्रकोपं जनयति कुरुते चारुकान्तिं बलञ्च स्थैर्यं देहस्य धत्ते धनमदनकलावर्द्धनं पित्तनाशम्॥

मधुनी। स्त्री० क्षुपविशेषे। घृतमण्डायाम्। वायसोल्याम्। सुमङ्ग

लायाम् । माकण्डहाता॰ इू॰ माकचाउली॰ इू॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

मधुनेता । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुपः । पुं॰ भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु पिबति । पा॰ । आतोनेपसर्गे॰ इतिकः । पिबतेः सुरासीध्वोरिति नियमान्नटच् ॥

मधुपतिः । पुं॰ श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्कः । पुं॰ षोडशोपचारपूजान्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणं यथा । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रं सितैताभिस्तुपञ्चभिः । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुसर्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वतः स्वल्पं सितादधिघृतंसमम् । सर्वेषामधिकंक्षौद्रं मधुपर्कैप्रयोजयेत् ॥ तद्भवेत्कांस्यपात्रे वारौक्मस्वे तभवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्त्तेचेष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयंसर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममोक्षांसाधकः परिकीर्त्तितः ॥ मधुपर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदायकः ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुपर्कंविदुर्बुधाः । इतिच ॥ न॰ दधिसंयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुनापृच्यते । पृचौ॰ । घञ् ॥

मधुपर्क्यः । त्रि॰ मधुपर्कार्हे ॥ मधुपर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ मञ्जिव॰ मधुराशिवा॰-पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री॰ गम्भार्याम् नील्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीजपूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री॰ मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री॰ षड्भुजायाम् । खर्बूजा॰ इू॰ भा॰ ॥

मधुपायी । पुं॰ भ्रमरे । त्रि॰ मधुपानकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासुः । त्रि॰ मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासुः । गम्यादित्वाद्द्वितीयासमासः ।

मधुपीलुः । पुं॰ महापीलौ । राजपीलौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मधुपुष्पः । पुं॰ मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ बकुलवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ नागदन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रियः । पुं॰ बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्यसः भूमिजम्बाम् ॥ त्रि॰ मद्यप्रिये ॥

मधुफलः । पुं॰ मधुनालिकेरे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री॰ मधुखर्ज्जूरिकायाम् ॥

मधुवहुला । स्त्री॰ वासन्तीलतायाम् ॥

मधुभारः । पुं॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ सगणं विधायजगणं निधाय । सुखसौख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । अयिमुञ्चमानमवटीवधान । भुजपाशकेनभयनाशकेन ॥

मधुभित् । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुभुक् । त्रि॰ मधुपे ॥

मधुमक्षिका । स्त्री॰ सरघायाम् ॥ मधुनोमक्षिका ॥

मधुमज्जा । पुं॰ आखोटवृक्षे ॥

मधुमान् । त्रि॰ माधुर्योपेते ॥

मधुमती । स्त्री॰ मूर्वायाम् । काश्मर्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजलगुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यादं जलं किञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तिअस्याम् । मध्वादिभ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपास्यनायिकाविशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसिद्धिर्जायतेनात्रसंशयः । देवचेटीशतशतं तस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्वर्गे मर्त्ये चपातालेसयत्रगन्तुमिच्छति । तत्रैवचेटिकाः सर्वानयन्ति नात्रसंशयः ॥ अपिच । शब्दानेषशृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यस्तुतास्तेतिवेदपुराणभारतकथागाथादयोवाङ्मयाः । ग्रथ्नातिस्वयमिच्छयाशुचिपदैः शास्त्राणिकाव्यानिवालोकान्भ्राम्यतिपश्यतिस्फुटरुचीरत्नस्थलीर्भैरवीः ॥ उष्णिक्छन्दः ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधुमती । यथा । रविदुहितृतटे ॰ वनकुसुमततिः । व्यधतमधुमती॰ मधुमथनमुदम् ॥

मधुमत् । पुं॰ विष्णौ ॥ मधुं मथ्नाति । मथे॰ । क्विप्चेतिक्विप् ॥

मधुमथनः । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुमल्ली । स्त्री॰ मालत्याम् ॥

मधुमस्तकम् । न॰ खाद्यविशेषे । परिमार्ज्जने ॥

मधुमाक्षिकम् । न॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुमाध्वीकम् । न॰ मद्ये ॥

मधुमारकः । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुमूलम् । न॰ आलुके । मौआलुइ॰ गौ॰दे॰भा॰प्रसिद्धे । हिङ्गुले ॥

मधुयष्टिः । स्त्री॰ इक्षौ ॥

मधुयष्टिका । स्त्री॰ मधुकायाम् । मधुयष्ट्याम् । मुलहठी॰मुहलेठीतिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवेतिकन् ॥

मधुयष्टी । स्त्री॰ मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी ॥ गुणान्पश्ययष्ट्याम् ॥

मधुरः । पुं॰ मिष्टरसे । गौल्ये । खांडौ । रसज्येष्ठे । गुल्ये ॥ तस्यगुणाः । मधुरः पिच्छलः शीतोधातुस्तन्यबलप्रदः । चक्षुष्योवातपित्तघ्नः कुर्यात्स्थौल्यबलकृमीन् ।

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगगंडादिरोगकृत् ॥ अपिच। मधुरस्तुरसश्चिनोतिक्लेशान्वपुषः स्थौर्यंवलौजवीर्यदायी । अतिसेवनतः प्रमेहशैत्यजडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषान् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेक्षौ गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ बङ्ग॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्यमस्यास्ति। ऊषसुषीतिरः ॥ मधुमाधुर्यं राति वा । आतोनुपेतिकः ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासितातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंयस्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरकः । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेकः ॥

मधुरकण्टकः । पुं० मत्स्यविशेषे । कज्जलायाम् ।

मधुजम्बीरः । पुं० मधुजम्बीरे । रसद्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वचः । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिकेषु ॥ सितामाक्षिकसर्पिष्षु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्यखर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्तायांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोयस्याः ॥

मधुफलः । पुं० राजवदरे ।

मधुरमांसम् । न० क्षीरामृते ॥ तद्विधानंयथा । घृताम्बुस्वेदितेमांसेशुण्ठीचूर्णंविमिः क्षिपेत् । दुग्धञ्चशर्करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् । नातिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंक्षीरामृतंस्मृतम् ॥ क्षीरमृतंवहुरसंरोचकं चातिशीतलम् । वातपित्तहरंबल्यं सुस्निग्धमतिकोमलम् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुवीजपूरे ॥

मधुरसः । पुं० इक्षौ । मधुर्मधुरो रसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भार्याम् ॥ मधूरसोस्याः ॥

मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौंफ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शालेये । शीतशिवे । सलूफा० इ० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । हत्वाचलवणंरक्षोमधुपुत्रं महाबलः । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरींतत्रचकारवै इति मधुकर्कटिकायाम् ॥ मोदायाम् ॥ मधूल्याम् ॥ यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पालङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥

मधुराम्लः । पुं०)
मधुराम्लकः । पुं०) आम्रातके ॥

मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥

मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥

मधुरालाबुनी । स्त्री० राजालाब्वाम् ।

मधुरिका । स्त्री० मिस्याम् । शालेये । शीतशिवे । धनसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्त्यस्याः अच् । स्वार्थे कन् ॥

मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥

मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥

मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥

मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥

मधुलग्नः । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥

मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥

मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥

मधुलिट् । पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि । लिह आस्वादने । क्विप् ॥

मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनाम्नाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥

मधुवलः । पुं० कोकिले ॥

मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्लीतनके ॥

मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनःपुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥

मधुवारुणी । स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥

मधुबीजः । पुं दाडिमे ॥

मधुबीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्क्याम् । मीठाबिजौरा० इ०भा० ॥

मधुवृक्षः । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुलामावृक्षः ॥

मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे मधुव्रतंभक्ष्यं यस्य ॥ यद्वा मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ।

मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीसुतामधूत्पन्नामधुजामधुशर्करा । माक्षीकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तंतद्गुणातस्यशर्करा । विशेषाद्बलवृष्याचतर्पणीक्षीणदेहिनाम् अपिच । मधुजाशर्करारूक्षाकफपित्तहरीगुरुः । छर्द्यतीसारतृड्दाहरक्तहृत्तुवराहि

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥

मधुशाखः । पुं० मधुष्ठीले ॥

मधुशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुन्गा० इ० काश्यादौख्याते ॥ मधुः मधुरः शिग्रुः ॥ मधुप्रधानः शिग्रुर्वा ॥

मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेपक्वान्नविशेषे ॥

मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥

मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ मधुनः श्रेणिरत्र ॥

मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मधुष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥

मधुसखः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥

मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥

मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे ॥ वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति० दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति स्म वा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्जघानपुरुषोत्तमः ॥ तश्चतावद्वधादेवतदासर्वैर्पिमानवाः । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमिति भारते ॥

मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्कीशाके ॥

मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे ॥ मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥

मधुस्रवाः । पुं० मधूकवृक्षे ॥

मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥

मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधुर्मधुरः स्वरोयस्यसः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥

मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषं हन्ति । हन० । क्विप्चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विबितिनियमस्याप्रायिकत्वात् ॥

मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणाः मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्तितृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्यैववीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तस्यत्वग्गुणाः । मधुत्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मह्यते० मन्यतेवा । महपूजाया

म्० मनज्ञाने । उलूकादयश्च साधुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्टः ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे ॥ मधुच्युतं स्थूलमधूकपुष्पं संशोधितं केसरधूलिवर्जितम् । सम्पाचितं श्रुभ्रसिताघृताभ्यां सजीरकं जीवनदं हि जीविनाम् ॥ वृंहणीयं सुमधुरं मधूकं वातहृद्गुरु । पित्तप्रकोपशमनं हृद्यं रुच्यमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्सवः । पुं० चैत्रावल्याम् ॥

मधूपघ्नः । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥

मधूलः । पुं० जलजे मधूके । मधूलके ॥

मधूलकः । पुं० जलजमधूके । जलमहुवा० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीति दीर्घः । स्वार्थेकन् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अस्य गुणा मधूकगुणतुल्याः ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० क्षीतनके ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ आम्रे ॥

मध्यः । पुं० ग्रहस्फुटसाधकाङ्कविशेषे ॥ पुं० न० विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुण्डरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानि बुद्ध्वा कार्याणि पार्थिव । उत्तमाधममध्येषु पुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मां ध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । मद्यते । मह० । मांशोभां धत्ते वा । अघ्न्यादिः ॥ मध्ये शरीरादेर्भवम् । असाम्प्रतिके० इत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ॥ १००००००००००००००००० ॥

मध्यगन्धः । पुं० आम्रद्रुमे ॥

मध्यतः । अ० मध्ये इत्यर्थे ॥ आद्यादित्वात्तसिः ॥

मध्यदेशः । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तस्य सीमा यथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यश्चासौ देशश्चेति कर्मधारयः ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्म्मसंस्कृतो जनो मध्यदेश इति व्याख्याकाराः ॥

मध्यदेशीयः । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदा यथा । तास्मिन्नेकुरुपाञ्चालाः साल्वाश्चैव सजाङ्गलाः । शूरसेना भद्रकारा बोधकाः सपटच्चराः ॥ मत्स्याः किराताः

कुल्याश्वकुन्तय : कान्तिकोशला: । आवन्त्याश्वभुलिङ्गाश्वलोकाश्चैवाम्बकै : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता : ॥

मध्यदेश्य: । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं० बन्धूकवृक्षे । सभ निआ० इ० भा० ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । बलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितेनैवस्यान्मध्यंपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम : । पुं० तन्त्र्युत्थितेकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाब्दंसमारभ्यंयावद्वैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्वदेवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यसेभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्म : ॥ ग्रहाणांसामयिकसंज्ञायाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥

मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० इ० भा० ॥ यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोत्रमध्यमस्तु कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येषत्रिविधोभृत : ॥

मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥

मध्यमहलम् । न० षड्गवे हले ॥

मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे । मध्याङ्गुलौ ॥ त्र्यक्षरछन्दसि ॥ हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे । नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्यमोदितयौवनेतिलक्षणाम् ॥ मध्येजातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्य भार्यायाम् ॥ मध्यमस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणंङीषंबाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ बाल्ययौवनयोर्मध्येभवा । मध्यान्म : । तयोर्मध्येमाशोभायस्यावा ॥

मध्यमाग्नि : । पुं० अर्कार्थमग्निविशेषे ॥

मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायामर्थे ॥ मध्यमैव । कन् ॥

मध्यमीयम् त्रि०मध्यम ॥ मध्येभवम् । मण्मीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

मीयः ॥

मध्यमेश्वरः । पुं० काशीस्थे शिवलिङ्गविशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ अत्रशर्वाणीस्थानम् ॥

मध्ययवः । पुं० षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्रः । पुं० निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंरात्रेः । पूर्वापराधरेतिसूत्रे० सर्वएकदेशः कालेनसमस्यते नत्वक्लैव० ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्तेः समासे० अहः सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोकः । पुं० पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेशः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीशः ॥

मध्यस्थः । त्रि० निसृष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितैषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एकेसत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्यबाधेनयेमध्यस्थाः परकीयकार्यकुशलाः स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसाः परहितंयैः स्वार्थतोहन्यते० येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेनजानीमहे ॥ पुं० पुरुषे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषोहिमध्यस्थः । सुखीहिसुखेनतृप्यन्० दुःखीचदुःखंद्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति० उदासीनइतिचाख्यायते ॥ मध्येतिष्ठति । छा० । कः ॥

मध्यस्थलम् । न० कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौमुरजमध्यमध्यस्थलीमहीतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यते । इति ॥

मध्या । स्त्री० मध्यमायाम् ॥ त्र्यक्षरायाम्वृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्नः । पुं० अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समासः ॥

मध्येचित्तम् । अ० चित्तमध्ये ॥ मध्यंचित्तस्येतिविग्रहे० पारेमध्येषष्ठ्यावेति० अव्ययीभावः० निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वदः । पुं० कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम्० अत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

मध्वाधारः । पुं० सिक्थके ॥

मध्वालुः ।) न० कन्दविशेषे । मधु
मध्वालुकम् ।) न० रक्तायुक्तेशोमान्विते । दीर्घसुषिमीति० भा० । मौचालु दू० गौ० भा० ॥

मध्वासवः । पुं० मधूकपुष्पजातमद्ये । माधवके । मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासवः ॥

मध्वासववणिक् । पुं० शौण्डिके ॥

मध्वजा । स्त्री० मद्ये ॥

मनः । पुं० जटामांस्याम् ॥

मनश्चापः । त्रि० मनोज्ञे ॥

मनःप्रग्रवान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥

मनःप्रसादः । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनसः स्वच्छतायाम् ॥ मनसः प्रसादः ॥

मनःशिलः । पुं० मनःशिलायाम् ॥

मनःशिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल् इ० भा० ॥ मनःशिलागुरुर्वर्ण्यासरोषालेखनीकटुः । तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मनःशिलामन्दबलंकरोतिजन्तुंध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धंकिलमूत्ररोधंसशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तालकस्यैवभेदोऽस्तिमनोगुप्ता तदन्तरम् । तालकंत्वतिपीतंस्याद्भवेद्रक्तामनःशिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्र्यहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मनःशिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्तैरजायाःसाविशुध्यति ॥ मनःशब्दवाच्याशिला । शाकपार्थिवादिः ॥

मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्तैरनुचिन्तने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्ध्योत्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थोऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधश्चतर्कोग्राह्योनचेतरः ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेथवातते । कोबन्धःकश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु ॥

मनः । न० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्यायाः यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धिः ख्यातिरीश्वरः । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचकाः शब्दामनसः परिकीर्त्तिताः ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणाः । यथा । परापरत्वंसङ्ख्याद्याः पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यंसुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृतिः ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोगः कारणम् । त्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणमित्युक्तेः ॥ तस्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्गः कल्पनाक्षमा । सद

सत्त्वाशुताचैवमनसोनववैगुणाः॥ धैर्यम् १। उपपत्तिः ऊहापोहकौशलम् २। व्यक्तिःस्मरणम् ३। कल्पनामनोरथवृत्तिः ४। विसर्गः विपरीतसर्गोभ्रान्तिः ५। क्षमा ६। सत्॰वैराग्यादि ७। असत्॰रागद्वेषादि ८। आशुता॰अस्थिरत्वम् ९। इत्यर्थः॥ अन्तःकरणे॥ अस्यचातुर्विध्यंयथा। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम्। संशयोनिश्चयोगर्वः स्मरणंविषयाअमी॥ तस्याध्यात्मत्वादियथा। अध्यात्मंमनइत्याहुः पञ्चभूतात्मधारकम्। अधिभूतञ्चसङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चाधिदैवतम्॥ इति॥ तस्यस्वरूपंयथा। अनिरूप्यमदृश्यञ्चज्ञानभेदंमनः स्मृतमिति॥ तस्यप्राशस्त्यानुमापकानियथा। जनानांहृदयंसद्यः सुव्यक्तंवचनेनवै। शिष्ये कलत्रे कन्यायांदौहित्रे बान्धवेपिच॥ पुत्रे पौत्रे चवचसिप्रतापे यशसिश्रियाम्। बुद्धौवारिणिविद्यायांज्ञायतेहृदयंनृणाम्इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥ तस्यबन्धमोक्षंप्रतिहेतुत्वंयथा। नदेहोनचजीवात्मानेन्द्रियाणिपरन्तप। मनएवमनुष्याणांकारणंबन्धमोक्षयोः। बन्धस्यविषयासङ्गिमुक्तौनिर्विषयन्तथेति॥ तच्चवायवीयपरमाणुरूपमितिशिरोमणिमतम्। स्पर्शरहितत्वे सतिक्रियावत्त्वञ्चास्यलक्षणम्॥ अस्यक्लीवत्वमेव नपुंसकमितिज्ञात्वाप्रियायैप्रेषितंमनः। तत्तुतत्रैवरमतेहताःपाणिनिनावयम्॥ सुखदुःखाद्युपलब्धिसाधने॰इन्द्रियविशेषे॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ॥ तच्चप्रत्यात्मनियतत्वादनन्तंपरमाणुरूपंनित्यञ्चेतितार्किकाः॥ एकैकस्यात्मनएकैकंमनइत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्वम्॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्तानरूपेणपरिणममानमन्तःकरणद्रव्यंमननात्मकत्वान्मनइत्युच्यते॥ एकादशेन्द्रियाणांमध्येप्रवर्त्तकंमनोवासुदेवविभूतिः॥ उभयात्मकमत्रमनःसङ्कल्पकमिन्द्रियञ्चसाधर्म्यात्। एकादशस्विन्द्रियेषुमध्येमनउभयात्मकम्॰बुद्धीन्द्रियङ्कर्मेन्द्रियञ्च। चक्षुरादीनांवागादीनाञ्चमनोधिष्ठितानांस्वविषयेप्रवृत्तेः। तदसाधारणेनरूपेणलक्षयति॰सङ्कल्पकमत्रमनः। आलोचितमिन्द्रियेणवस्त्विदमितिसम्मुग्धम्॰इदमेवंनैवमितिसम्यक्कल्पयति॰विशेषणविशेष्यभावेनविवेचयतीतियावत्। यथाहुः। सम्मुग्धंवस्तुमात्रञ्चप्राग्गृह्णात्यविकल्पितम्। तत्सामान्यविशेषाभ्यांक-

ल्पयन्ति मनीषिण इति ॥ तथा० अस्ति ह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया ॥ बुद्ध्यावसीयते सापि प्रत्यक्षत्वेन सम्मतेति॥ सोऽयं सङ्कल्पलक्षणो व्यापारो मानसः समानासमानजातीयाभ्यां व्यवच्छिन्दन् मनो लक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनौ यथा महदहङ्कारौ नेन्द्रियम्० एवं मनोऽप्यसाधारणव्यापारं नेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यत आह इन्द्रियस्य० कुतः साधर्म्यात्० इन्द्रियान्तरैः । सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वस्य साधर्म्यम् । नत्विन्द्रलिङ्गत्वम्० महत्तत्त्वादीनामपि० इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वं न प्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेति विज्ञाननिमित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गम् ॥ १६ । इति गोतमसूत्रम् । युगपत् एककाले० एकात्मनीति पूरणीयम्० ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतः स एव धर्मो ज्ञानकरणाणुत्वं मनसो लिङ्गं लक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेऽपि० यस्यासत्वभावादेकं न ज्ञानं जनयति तत्सम्बन्धात् परस्य ज्ञानं जनयति० तदेव चाणु निखिलज्ञानजनकं सुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमिव लाघवात् सिद्धं मन इत्यर्थः ॥ लग्नात्पञ्चमभवने ॥ मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धाय विषयासक्तं मुक्त्यै निर्विषयं स्मृतम् ॥ यतो निर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनो हृदि यदायात्युन्मनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥ तावदेव निरोद्धव्यं यावद्धृतिगतं क्षयम् । एतज्ज्ञानञ्च ध्यानञ्च शेषोन्यायश्च विस्तरः ॥ मन्यतेऽनेन मनुतेऽनेन वा । मन ज्ञाने० मनु अवबोधने वा असुन् ॥ मनसो नैर्मल्यन्त्ववश्यं करणीयम् । यथोक्तं श्रीदेवीभागवते । भ्रमन् सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वा स्नात्वा पुनः पुनः । निर्मलं न मनो यावत् तावत् सर्वं निरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री० विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री० कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रो यथा । आस्तीकस्य मुनेर्माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवी नमोऽस्तु ते ॥ अस्या ध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनां शशधरवदनां चारुकान्तिं वदान्यां हंसारूढामुदारामरुणितवसनां सर्वदां स

र्वदैव । स्मेरास्यांमण्डिताङ्गीकनकमणिगणैर्नागरत्नैरनेकैर्वन्देहं साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिजः । पुं० कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपे चमनसिजायते स्म । जनी० सप्तम्यांजनेर्डः तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशयः । पुं० स्मरे । कामदेवे । मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे शेतेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

मनस्कारः । पुं० चित्ताभोगे । मनसः सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचित्तस्थैर्ये ॥ मनसः कारोव्यापारविशेषः । डुकृञ् । भावे घञ् । अतः कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्तापः । पुं० मनः पीडायाम् अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा । परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्तभाषणम् । अयुक्तं कर्म कुर्वाणो मनस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ब्राह्मण नयदादैवाच्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्तापेनशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥

मनस्तालः । पुं० दुर्गायाः सिंहे ॥

मनस्थः । त्रि० मनसिस्थितवस्तुनि ॥

मनश्शनम् । न० विवज्ञाबुद्धौ ॥

मनस्वी । पुं० शूरे ॥ अभिमानिनि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्तत्वाद्विनिः ॥ शरभे ॥ त्रि० सुमनसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसायांविनिः ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचिदपिचपर्यङ्कशयनः क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपिचशाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदिव्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगणयतिदुःखंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री० प्रशस्तमनसिस्त्रियाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

मनहंसः । पुं० अतिशक्वरीच्छन्दः १५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयोधरद्वयसुन्दरम्० भगणंततोपिविधायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्तमिदस्वपञ्चदशाक्षरम् भणितम्भुजङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा ।
नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकिले० मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकुले । समयेतिधीरसमीरकम्पितमानसे० किमुचण्डमानमनोरथेनविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ० अल्पे ॥ मन्दे ॥ मननम् । मनज्ञाने । आक् प्रत्ययः ॥

मनाका । स्त्री० करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन० । बलाकादयश्चेतिसाधुः ॥

मनाक्करम् । न० मंगल्यायाम् । मल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि० ई-

षत्करे ॥

मनायी । स्त्री० मनोः पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे०मनोरौवेत्यैकारादेशस्ततोङीप्च् ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनोः स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौकारादेशस्ततोङीप्च ॥

मनितः । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते ॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्तः । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ । धिषणायाम् शेमुष्याम् ॥ ईषणम् ० ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादिः ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिविष्टंमनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेबहुलमिष्ठवच्चेति० णिचि० तदन्तात्० क्तः ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोदरादिः ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफलाभिसन्धौ । सत्त्वशुद्धिद्वारेणमहावाक्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकिनि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनुः । पुं० ब्रह्मणः पुत्रे ॥ सचप्रजापतिर्धर्म्मशास्त्रवक्ता च ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पे चतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुवः १ सचगायत्र्यांब्रह्मणोजातः । स्वारोचिषः १ । उत्तमः ३ । तामसः ४ । रैवतः ५ । चाक्षुषः ६ । सचध्रुवपौत्रात्रिपुञ्जयात्ब्रह्मदौहित्र्यांवीरणकन्यायांवैरिण्यांजातः । एतेषडतीताः । वैवस्वतः ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायांजातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णिः ८ । सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णिः ९ । ब्रह्मसावर्णिः १० । धर्म्मसावर्णिः ११ । रुद्रसावर्णिः १२ । देवसावर्णिः १३ । इन्द्रसावर्णिः १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्येनवमादिमनूनांनामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौच्यः ९ असौरुचिप्रजापतेः पुत्रः । भौत्यः १० । असौभूतिप्रजापतेः पुत्रः । मेरुसावर्णिः ११ असौब्रह्मणः पुत्रः । ऋतुः १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेनः १४ ॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविंशत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन् मनवश्चतुर्दश । भवन्तिपरिम

यच्चतेषांकालकृतंशृणु ॥ सप्तर्षयः सुराः शक्रोमनुस्तत्सूनवोनृपाः । एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्ते चपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातमधिकाह्येकसप्ततिः । मन्वन्तरंमनोः कालः सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृताः । द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तुसम्पूर्णाः सङ्ख्याताः सङ्ख्ययाद्विज । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणिकालोयमधिकंविना । मन्वन्तरस्यसङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्वे ॥ मनुष्ये० । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ कविविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीतस्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअवबोधने । शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्युः ॥ मन्यते । मनज्ञाने । पूर्वेण० उः ॥

मनुः । स्त्री० मनोः पत्न्याम् ॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप् चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुजः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जातः । जनी० । पञ्चम्यामितिडः ॥

मनुजपतिः । पुं० नरेन्द्रे ॥ मनुजानांपतिः ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम्० । ऽ । ० ॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभूः । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुबेरे । निधिनाथे । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥

मनुष्यः । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अयन्तुअर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवमः सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तुनवमः स्तत्रैकविधोनृणाम् । रजोधिकाः कर्मपरादुःखेचसुखमानिनः ॥ अपिच । तत्रापिध्यायतः सर्गंसत्याभिध्यायिनस्ततः । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधकः ॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तु ते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिकाः ॥ तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्चकारिणः । प्रकाशाबहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योह्ययम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुवेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं० अतिथिपूजने । नृपयज्ञे ॥

मनुष्यलोक : । पुं० अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्तृकरणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायतेशृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्यस : ॥

मनोजव : । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे । पितृतुल्ये । अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजः वेगवद्यस्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनोजवतेस्मिन् । औणादिकोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेतिक : । निवृत्तप्रेषणोत्रजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्र्याम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादप: ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनामनिहन्म्ये नंमनसाहंचिरंहत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यद्रूवहेमन्ते चीयन्ते भोगवासना :
॥ हस्तंहस्तेनसम्पीडयदन्तैर्दन्तान्-
विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गै : समाक्रम्य
जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमि
तलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषाः
। पुरुषकथासुचगण्यानजितायेचेत
सास्वेन ॥ हृदयविलेकृतकुण्डलउ
ल्वणकलनाविषोमनोभुजग : । य-
स्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंव
न्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य
योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्ति
रोधेहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् ॥ असा
ध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञान
निश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगा
द्परमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशा
भ्यासस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञा
तुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यत
न्तेयेतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥
ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्प
त्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्य-
न्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : ।
सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थावि-
शेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीश
ङ्कराचार्या : । नेत्रेयथोन्मेषनिमेष
शून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्च
सङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसाम
यिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां
चिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गा-
मनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभवः । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभ
वोऽस्य ।

मनोभूः । पुं० कन्दर्प्पे । मनसा० मन
स : मनसिवाभवति। भुवः क्विप् ॥

मनोमयः। पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीय
कोषे । इच्छाशक्तिमति०करणरूपे
मनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमय-
कोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदे-
हेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यव
स्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥
आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमा
नत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनो
योनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहा
याम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथ
इववा ॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्ति
वर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेषु
पूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोर
थानाम् त्रि० मनस्तुष्टिकरे। चित्त
परिकल्पिते० चित्तपरिच्छेदोमनस्य
न्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे ।
चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने
॥ मनोरमयति । रम्० । ण्यन्त :
। कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृ
हे ॥

मनोरमा । स्त्री॰ मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्द : १॰ प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटविहारिणी॰ व्रजविलासिनीविलासत : । सुररिसनु : पुनातुव : ॰ सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती । स्त्री॰ ब्रह्मण : पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुव : । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारारुणानुजैर्वियन्मार्गान्महः : श्रिया । सावित्या : स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजस : । महायोगीश्वरंसिद्धैर्यमाद्यैर्भूतवेधसम् ॥ मध्ये॰ इन्द्राद्यष्टदिक्पानाममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थ : ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पुं॰ लोकायतभेदे । सहिभ्रान्त्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । मनस : स्वातन्त्र्याच॰ घटवदनात्मत्वात्॰ करणत्वाच्चदीपवदात्मत्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि॰ प्रतिहते । कृतमनोभङ्गे ॥ मनोहतंयस्यस : ॥

मनोहर : । पुं॰ कुन्दवृक्षे ॥ न॰ सुवर्णे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने॰ इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री॰ जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि॰ मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न॰ सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि॰ मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री॰ मन : शिलायाम् ॥ मन : शब्दे ह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि॰ ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यस्त्वोपपत्तिभि : ॥

मन्तु : । पुं॰ अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न॰ मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनी :त्यादिना॰ तु : ॥

मन्ता । पुं॰ मन्त्रिणि ॥ मन्यते, मन । बहुलमन्यत्रापीति॰ तृच् ॥

मन्त्र : । पुं॰ वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तंशिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीन : स्वरतोवर्णतोवामिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रु : स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्ट :

शव्दः स्वरतइतिभाष्येपाठः। दुष्टान्शव्दान् माप्रयुक्ष्महीत्यधेयंव्याकरणमिति॥ अत्रकैयटः। स्वरेणस्वरतः। आद्यादित्वात्तसिः। मिथ्याप्रयुक्तइति। यदर्थंप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरंस्वरवर्णदोषात् प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थंमाहेत्यर्थः। वागेववज्रोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रुशव्दः स्वरदोषात्यजमानंहिंसितवानित्यर्थः। इन्द्रस्याभिचाराद्वृत्रेणारव्धः। तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेतिमन्त्रऊहितः। तत्रेन्द्रस्यशमयिताशातयितावाभवेतिक्रियाशव्दोऽत्रशत्रुशव्दआश्रितोनतुरूढिशव्दः। तदाश्रयणेहिवहुव्रीहितत्पुरुषयोरर्थाभेदः। तत्रेन्द्रादिमित्रत्वेसिद्धेसतिइन्द्रस्यशत्रुर्भवेत्यत्रार्थेप्रतिपाद्येअन्तोदात्तेप्रयोक्तव्येआद्युदात्तस्त्विजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तराभिधानादिन्द्रएव॰वृत्रस्यशातयितासम्पन्नः। इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वात्सम्वोधनविभक्तेरनुवाद्यविषयत्वादिहाभावः। यथाराजाभवयुध्यस्वेति। ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वात्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेमन्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभवतीति॥ *॥ मन्त्रान्तेकर्म्मसन्निपातइतिन्यायः॥ प्रयोगसमवेतार्थस्मारकेवेदभागे॥ मन्त्राणांतादृशार्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्॰ नतुतदुच्चारणमदृष्टार्थंसम्भवति। दृष्टफलकत्वे॰ अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात्। नचदृष्टार्थंस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापिसम्भवान्मन्त्राम्नानंव्यर्थमितिवाच्यम्। मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनियमविध्याश्रयणात्॥ देवादीनांसाधने। मायावीजादौ॥ गुह्यवादे। रहस्यकर्त्तव्याऽवधारणे। मन्त्रणायाम्॥ तस्यच॰पञ्चाङ्गानिभवन्ति। तानिच। कर्मणामारम्भोपायः॰ पुरुषद्रव्यसम्पत्॰देशकालविभागः॰ विनिपातप्रकारः॰ कार्यसिद्धिरिति॥ मन्त्रमूलंयतोराज्यमतोमन्त्रंसुरक्षितं। कुर्याद्यथातन्नविदुःकर्मणामाफलोदयम्॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवारहोगतः। अरण्येनिःशलाकेवामंत्रयेदविभावितः॥ षट्कर्णोभिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णस्सधार्यते। द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यव्रह्माप्येकोनवुद्ध्यते॥ मन्त्र्यते॰मन्त्रणं वा। मत्रिगुप्तभाषणे। घञ्॥ पञ्चमराशौ॥

मन्त्रकृत्। पुं॰ मन्त्रिणि। मन्त्रणाकारके॥ मन्त्रान्कृतवान्। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञइतिक्विप्॥ मन्त्रस्रष्टरि॥ दौत्यकृति॥ मन्त्राणांद्रष्टरि॰प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डक : । पुं० विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढ : । पुं० चरे ॥ मन्त्रोगूढोयस्मिन् ।

मन्त्रगृहम् । न० मन्त्रणागारे ।

मन्त्रजा । स्त्री० मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्व : । पुं० वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञ : । पुं० चरे ॥ त्रि० । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वाल : । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न० मन्त्रे ॥ मत्रि० । भावेल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री० मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि यथा । मन्त्रेपञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धय : । उदयाश्चिन्तनीयाश्चस्थैर्यौन्नत्यादिसूक्तय : ॥

मन्त्रणागारम् । न० मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रद : । त्रि० मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि० मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ यदीक्षितस्यमूर्खस्यनिष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वऽनर्हस्यनरकेतत्पशो : स्थिति : ॥ जन्मदाताऽन्नदातावामातान्येगुरवस्तथा । पारंकर्त्तुंनशक्यन्तेघोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुण : पारकर्म्मणि । नशक्त : शिष्यमुद्धर्त्तुमीश्वरश्चेश्वरोऽपर : ॥

मन्त्रदीधिति : । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णय : । पुं० मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नविद्यु : कर्मणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौहियच्चोभौसंशयश्चपरीक्ष्यते । समंत्रइतिविज्ञेय : शेषाश्चखलुविभ्रमा : ॥ एकमेवविषंहन्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्पदंहन्तिराजानंमंत्रविप्लव : ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणिकृतेमंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगत : ॥ स्वपथेनि : शलाकेवातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसामप्रयोक्तव्यंकार्येषुगुणवत्स्वपि । दानंलुब्धेपिभेदश्चशङ्कितेष्वपिनिश्चय : ॥ जडमूकांधवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसम्यक्कृत : प्रोक्ताराजनीतिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धंस्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इतियुक्तिकल्पतरौनीतियुक्ति : ॥

मंत्रपूत : । त्रि० मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं० गरुडे ॥ त्रि० मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं० चरे ॥ मंत्रं

वेत्ति । विद० । क्विप् ॥ त्रि० मंत्रज्ञातरि ॥

मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तोद्वसिते ॥

मंत्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्तिविशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्यादिषण्णांयथावत्स्थापनंज्ञानबलंमंत्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रशक्तिरित्यन्ये ॥

मंत्रस्पृक् । त्रि० मंत्रकरणकस्पर्शकर्त्तरि ॥

मंत्रितः । त्रि० मंत्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रजातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवाबुद्धिसहायाश्चमन्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः । तस्यलक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुरक्तोबुद्धिमान्क्षमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्याह्निमन्त्रिणः । यथोक्तंकालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृपः कुर्य्याद्विप्रान् विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनां स्वधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ मन्त्रयेत्तैः समंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यंमन्त्रस्तुविनिश्चयम् ॥ व्यस्तैस्तैश्चैवसमस्तैश्चवान्यस्यव्यपदेशतः । स्वयंवृत्तंमन्त्रंगृहंस्थूलआरुह्यमन्त्रयेत् ॥ अरण्येनिःशलाकेवानयामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृगान्पण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयच्चजायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंदक्षैर्नृपशतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । बहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रंपृथक्पृथक् । मंत्रिणामपिनोकुर्यात् मंत्रीमंत्रप्रकाशनम् ॥ नक्वचित्कस्यविश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामंत्रे कार्यएकेनसूरिणा ॥ भवेद्वानिश्चयावाप्तिः परबुद्ध्यनुजीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूयः कार्योविनिश्चयः ॥ इति ॥ मंत्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनिः ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मंत्रिगुप्तभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ यह्यादिणिन्यन्तोवा ॥

मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ सक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुण्णद्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रेमन्थयेत्सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ क्षुण्णंचूर्णीकृतंमन्थयेत्० मृद्नीयात् ॥

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ मथ्यतेऽनेन । मथिहिंसासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥

मन्थजम् । न० नवनीते ॥

मन्थदण्डः । पुं० मन्थाने । मन्थानदण्डे । रई० डू० भा० ॥

मन्थनम् । न० विलोडने ॥ कुन्थने ॥ पुं० मन्थानदण्डे ॥

मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥

मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे ॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने । करणेतिल्युट् ॥

मन्थरः । पुं० कोषे ॥ फले ॥ वाधे ॥ मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि ॥ योद्धरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसुम्भग्राम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ ॥ वक्रे ॥ मन्दगामिनि ॥ जडे ॥ सूचके ॥ नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० । बाहुलकादरन् ॥

मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥

मन्थरुः । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥

मन्थशैलः । पुं० मन्दराचले ॥

मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मन्थानः । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे रई० डू० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न० गायत्रीच्छन्दः ६ प्रभेदे ॥ यथा । कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यश्च । बर्णैरसैर्यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा । शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय । वन्दस्वनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्थति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥

मन्थानकः । पुं० तृणभेदे । रहिते । दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥

मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे । गर्गर्याम् । कलश्याम् । मधानी० डू० भा० ॥

मन्दः । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्यन्तरे ॥ शीर्णपादे । यमे ॥ प्रलये ॥ त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥ मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यरहिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदरते ॥ खले ॥ अशुद्धचित्तत्वेनज्ञानाधिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचाद्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥

मन्दगः । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्रगे ॥

मन्दगतिः । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्दगामिनि ॥

मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले । मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छीलः । गम्लृ० । सुप्यजातावितिणिनिः

मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनिमातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥

मन्दटः । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥

मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्द्यते । मदि । कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्युः ॥

मन्दप्रज्ञ : । त्रि॰ जडबुद्धौ ॥ मन्दाजडाप्रज्ञाधीर्यस्य स : ॥

मंदभाग्य : । त्रि॰ विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं॰ मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं॰ मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे । स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दाव्यर्थिंप्राच्यांदिशिस्थितवर्णपञ्चाशत्सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तच्च योजनसहस्रोन्नतिमान्कदम्बपादपोस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोहि मन्दर : । न॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमश्नुति ॥ शङ्करुशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि॰ बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिण : । पुं॰ जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं॰ अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि॰ । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री॰ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाकम् । न॰ स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री॰ वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थेनयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाशयवदत्युत्तुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्ब्रह्मलोकस्ततः : स्वर्गं समागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमैत्रसंज्ञे तुमन्दाकिनीसानृपाणान्तुसौख्यंभवेत्तत्रमासे ॥ जगतीछन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौबभौसङ्गता॰ पदजलरुहियस्यमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघंसपीताम्बर : ॥ मंदमकति॰ तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुपीतिणिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री॰ अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणितालिङ्गनाद्यैर्मंदाक्रान्तातदनुनियतंबध्यतामेतिबाला । एवंशिक्षावचनसुधयाराधिकाया : सखीनांप्रीत: पायात्स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोन : ॥

मंदाक्षम् । न॰ लज्जायाम् ॥ मंदमक्षं वागाद्यत्र ॥

मंदाग्नि: । पुं॰ अर्कनिष्कासनाथाग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तस्यनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथविषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् करो

स्यग्निस्तथामंदोविकारान्कफसम्भवान् । समासमाग्नेरशितामात्रा सम्यग्विपच्यते । अल्पापिनैवमंदाग्नेर्विषमाग्नेस्तुदेहिन : ॥ कदाचित्पच्यतेसम्यक् कदाचिन्नपच्यते ॥ इति ॥ तस्यौषधंयथा । चित्रकस्याष्टभागानिशूरणस्यचषोडश । शुण्ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयंतथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्गानांचतुष्टयम् । अष्टौमूषलिभागाश्चत्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणेनगुडेनैषांमोदकानिहिकारयेत् । तद्भक्षणमजीर्णंहिपाण्डुरोगश्चकामलाम् ॥ अतिशोणितमन्दाग्निप्लीहाद्यश्चनिवारयेत् ॥ इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारिभद्रे । निम्बतरौ । बकायन० इ० भा० ॥ अर्कपर्णे । आक० इ० भा० ॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुत्यादौ । अञ्जिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ मन्दाअरायस्य ॥ यद्वा ॥ मन्दाआराधाराअस्यसरलत्वात् ॥ मन्दमृच्छतिवा ऋगतौ ॥ कर्म्मण्यण् ॥ मन्दानियर्त्ति । अण् । मन्दैरर्यतेवा । घञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

मन्दारु : । पुं० पारिजाते ॥ मन्दते । मदि० । बाहुलकादारु : ॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे ॥ जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे ॥ अगारे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥ देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सुप्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० बिडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ शयनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ० भा० ॥ मंदतेऽत्र । मदिस्तुत्यादौ । मन्दिवासीत्युरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रेपरमदारुणे । मंदेहाराक्षसाघोरा : सूर्यमिच्छन्तिखादितुम् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्वशरीराणांमरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम् । ततो द्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपन्तिमहामुने ॥ ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तंगायत्र्याभिनियंत्रितम् । तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादिविष्णुपुराणे द्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्याम् । मयासुरस्य पुत्र्याम् ॥

मंदोदरीश । पुं० रावणे ॥ मंदो

ईर्या : ईश : ॥

मन्दोदरीसुत : । पुं॰ इन्द्रजिति ॥

मन्दोष्णम् । न॰ ईषदुष्णे ॥ मंदस्य तदुष्णस्य ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

मन्द्र : । पुं॰ गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि॰ । स्फायितञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि॰गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथ : । पुं॰ कामदेवे । कुसुमायुधे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्॰चेतना । मन॰ । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वावितिनलोप :। ह्रस्वस्येतितुक् । मथतीतिमथं : । मथि॰ । अच् । मतोज्ञानस्यमथ: मन्मथ : ॥ मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादि: । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २९॥ सरोगं चतथादेविदाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतं जगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥

मन्मथानन्द : । पुं॰ महाराजचूते ॥

मन्मथालय : । पुं॰ आम्रे ॥

मन्मन : । पुं॰ गद्गदध्वनौ ॥ न॰दम्पत्यो : शनैर्भाषणे ।' सुरतेकर्णमूलेषुयश्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितं मन्दंमन्मनंतंविदुर्बुधा :॥

मन्मनस्क : । त्रि॰ मन्मनसि ॥ मय्येवमन : सङ्कल्पात्मकं यस्य ॥

मन्मय : । त्रि॰ मदेकचित्ते ॥ मांपरमात्मानं तत्पदार्थं त्वं पदार्थाभेदे-नसाक्षात्करणशीले ॥

मन्या । स्त्री॰ ग्रीवाया : पश्चाद्भागे॰स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । संज्ञायांसमजे तिक्यप् ॥

मन्याका । स्त्री॰ मन्यायाम् ॥

मन्यु : । पुं॰ क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगय्वादिर्वा ॥

मन्ये । अ॰ वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न॰ दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो : कालविशेषे ॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाह्येकसप्ततिः । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते ॥ मनव : स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाश : स्थितिरितियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्ति : । अत्रयद्यपिगणनया॰अष्टयुगेनाधिकासङ्ख्यासम्पद्यते॰ । यत : ॰ दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरं तथैवैकं तस्यभागाश्चतुर्द्दश ॥ तत् किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति॰नामविधानेसर्वज्ञनारायणेनोक्तत्वात् । तथापि॰अल्पत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा । त्रिंश-

त्कोऽप्यस्तुवर्षाणांमानुषेणाद्विजोत्तमा:। सप्तर्षष्टिस्तथान्यानिनियुतान्यधिकानितु॥ विंशतिस्तुसहस्राणिकालोय:साधिकांविना। मन्वन्तरस्यसङ्ख्यैषालिङ्गेऽस्मिन्कथिताद्विजा:॥ यथाङ्का:॥ ३०६७२०००० । एवं चतुर्द्दशमन्वन्तरैर्ब्रह्मदिनंभवति॥ ब्रह्मणोदिन मध्ये चतुर्द्दशमन्वन्तराणिभवन्ति। एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिसकालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति। तत्र मनूनांनामानि यथा। स्वायम्भुवोमनु: पूर्वस्तत: स्वारोचिषोमनु:। उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्तथा॥ षडेतेमनवोऽतीताश्चथवैवस्वतोमनु:। सावर्णा: पञ्चरौच्यश्चभौत्यश्चागामिनस्त्वमी॥ पुराणलक्षणं॥ मन्वन्तरंमनुर्देवामनुपुत्रा: सुरेश्वर:। ऋषयोंऽशावतारश्चहरे: षड्विधमुच्यते॥

मन्वादि:। स्त्री॰ मासविशेषेषुतिथिविशेषे॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी॰ कार्त्तिकेद्वादशीसिता। तृतीया चैत्रमासस्य॰ तथाभाद्रपदस्य च॥ श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकादशीतथा। आषाढस्यापिदशमी माघमासस्यसप्तमी॥ कार्त्तिकीफाल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठीपञ्चदशीसिता। माघमासेकुहूश्चैवकार्त्तिकीचतथैवच॥ एतामन्वादय: प्रोक्तादत्तस्याक्षयकारिका:॥

मपष्ट:। पुं॰)

मपष्टक:। पुं॰) वनमुद्गे॥

मपुष्टक:। पुं॰)

मम। अ॰ षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्ययम्। ममेत्यभिमाने॥

ममता। स्त्री॰ मदीयत्वाभिमाने॥ भावे तल्॥ ममत्वे॥

ममतायुक्त:। त्रि॰ कृपणे॥

ममत्वम्। न॰ ममतायाम्॥ भावेत्व:॥

ममापताल:। पुं॰ विषये। मव्यति। मव्यबन्धने। मव्यतेर्यलोपोमश्चापतुट्चालद्वतिमव्यतेरालप्रत्ययस्तस्यापतुट्॰ आगमोधातोर्यलोपोमकारश्चान्त्यस्य॥

मय:। पुं॰ दैत्यानांशिल्पिनि। मायाविनांशिल्पिनाञ्चाचार्ये॥ वेसरे। अश्वतरे॥ उष्ट्रे। करभे॥ मीनाति॰ मयते वा। मीङ्हिंसायाम्॰ मयगतौवा। पचाद्यच्॥

मयट:। पुं॰ तृणहर्म्ये। तृणयुक्तहर्म्ये॥

मया स्त्री॰ चिकित्सायाम्॥

मयु:। पुं॰ किन्नरे॥ मृगे॥ मिनोति। डुमिञ्प्रक्षेपणे। भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ: इत्यु:। मीनातीत्यात्वन्तुबाहुलकान्न॥

मयुराजः । पुं० कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टकः । पुं० वनमुद्गे । मकुष्टके । मोठ०इ०भा० ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मयुश्चासौष्टकश्च । पूर्वपदादितिषत्वम् ॥

मयूखः । पुं० किरणे । मौख०इ०भा० ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ् माने । माङ्ऊखोमयश्चेत्यूखप्रत्ययोमयादेशश्च ॥

मयूरः । पुं । वर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर०इ०भा० ॥ अस्यमांसगुणाः । यथा । मयूरःश्रोत्रनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायुषाम् । हितोवल्योगुरुस्स्नोष्णोवातघ्नःशुक्रमांसदः ॥ हेमन्तकालेशिशिरेवसन्तेसेव्यंहिमायूरमुशन्तिमांसम् । उष्णोहिवर्हिर्विषभोजनैश्चवर्षाशरद्ग्रीष्ममुखेष्वपथ्यः ॥ एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टंविषतुल्यम् ॥ वर्हिचूडाख्यौषधौ । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरोगम् । मीञ् हिंसायाम् । मिनातेरुरन् ॥ यद्वा । मयते । मयगतौ । खर्जादित्वादूरः ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योपीतिडः । पृषोदरादिः ॥

मयूरकः । पुं० अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न०तुल्याञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृतिः ॥ कन् ॥ मयूरंकायतिवासादृश्यात् । कै० । आतद्धतिकः ॥

मयूरग्रीवकम् । न० तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री० तुत्थे ॥

मयूरचटकः । पुं० गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न० स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घः । पुं० श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न० तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न० स्तनादौनखाघाते ॥

मयूरविदला । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री० वर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यक्षुपे ॥ मयूराह्वाशिखाप्रोक्तासहस्राङ्घ्रिर्मधुच्छदा । नीलकण्ठशिखालघ्वीपित्तश्लेष्मातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री० मयूरस्त्रीजातौ । मोरणी०इतिभाषा ॥

मरकः । पुं० मार्याम् । मारके । मारी०इतिभाषाप्रसिद्धेमरणे ॥ तस्यकारणादिर्यथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषिझषेमन्मथेवास्तिनार्यांतावद्दुर्भिक्षपीडाभवतिचमरकंसंशयंयांतिलोकाः । हाहाकारातथोर्वीमनुजभयकरीफेरवैश्चभीमैः शून्यग्रामाभवेयुर्नरपतिरहिताभूरिकङ्कालमाला ॥ वक्रंकारो

तिरविनोधरणीसुतोवामूलर्क्षहस्तमघरेवतिमैत्रभेषु । छत्रोपभङ्गपतनानिवसेनिकानांसर्वंचलोकमरणंजलधौतदेश : ॥ (०*०) मांसास्थीनिसमादायश्मशानाद्गृहवायसा : । श्वाःसृगालोथवामध्येपुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिरन्तिगृहादौचश्मशानंसामहीभवेत् । चौरेणहन्यतेलोक : परचक्रसमागम : ॥ सङ्ग्रामश्चमहाघोरोदुर्भिक्षंमरकंतथा । अद्भुतानिप्रसूयन्तेतस्यदेशस्यविद्रव : ॥ देवीमाहात्म्यपाठेनभैरवस्यस्तवेनच । अत्रशान्तिर्भवेन्नूनंतुलस्याविष्णुपूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिविशेषे । गारुत्मते । अश्मगर्भे । हरिन्मणौ । पन्ना० हू० साधारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य लक्षणंयथा ॥ स्वच्छस्वसच्छायंस्निग्धंगात्रस्वमार्दवसमेतम् । अव्यङ्गंबहुरङ्गंशृंगारीमरकतंशुभंबिभृयात् ॥ कुलक्षणंयथा । शर्करिलकालिलरूक्षंमलिनंलघुहीनकान्तिकल्माषम् । त्रासयुतंविकृताङ्गंमरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ परीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ मरकंतरन्त्यनेन । तृ० । अन्येष्वपीतिड : ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)

मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥

मरक्तम् । न० मरकतमणौ ॥

मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ पञ्चतायाम् । कालधर्मे । दिष्टान्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मरणंचेच्छयाकामंतु : खिन्नोपिनवाञ्छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिनमुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अपिच । मरणन्त्वृषिभि : प्रोक्तंसर्वैरमङ्गलास्पदम् । यत्तत्समानबलयोर्योधयोर्युध्यतो : किलेति ॥ अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्यत : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरणम्तुविधीयते ॥ न्यायमतेन० विजातीयात्ममन : संयोगध्वंसे ॥ उपात्तानांपूर्वासांनिकायविशिष्टानांदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्कारबुद्धिवेदनानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपिनाश : तस्यकूटत्वात् ॥ मरणंप्राणविच्छेदोनतुनाश : सतोमत : । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तंस्वयंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥ मृङोल्युट् ॥ लग्नाष्टमभवने ॥

मरत : । पुं० मरणे ॥ म्रियते । मृङ्प्राणत्यागे । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥

मरन्द : । पुं०)

मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

मरहट्टा । पुं० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलमत्रचतुष्कलमानन्दमितोपि० दशवसुकादश भवतिवशमधिकशुचामवलोपि । विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंनन्दितगुणगणकोटिमरहट्टावृत्तंकिलजयकृत्तिकृतरिपुविनतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धिविधाताजगदन्तरगतशील० दुरितद्रुमदाहीविघ्नविगाहीकल्पचयकृतखेल० भुवनत्रयवंदितहरशिरसिस्थिरवास० दहहुतवहपापंदेहिदुरापंवमुद्धततिमिरविलास ॥

मराक्काली । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

मराल : । पुं० राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि० खले ॥ त्रि० मसृणे ॥

मरालक : । पुं० कलहंसे ॥

मरिचम् । न० कोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्म्मपत्तने । कालीमिरच० इतिभाषा० ॥ मरिचंकटुकंतीक्ष्णंदीपनंकफवातजित् । उष्णंपित्तहरंरूक्षंश्वासशूलकृमीन्हरेत् ॥ तदार्द्रंमधुरंपाकेनात्युष्णंकटुकंगुरु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसेकिस्यादपित्तलम् ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्प्राणत्यागे । बाहुलकादिच : ॥ कक्कोले ॥ पुं० मरुबकवृक्षे ॥

मरिचपत्रक : । पुं० अजकर्णे । सालतरो : प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं० मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्० । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण : । त्रि० आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न० वेल्लजे । मरिचे । कृष्णमरिच० इ० भा० ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्० । बाहुलकादीचः ॥

मरीचि : । पुं० ब्रह्मणोज्येष्ठमानसपुत्रे० मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ ॥ मरुतांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ पुं० स्त्री० चन्द्रसूर्ययो : किरणे । गभस्तौ ॥ षट्त्रसरेणुपरिमाणे० इति वैद्या : । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृकणिभ्यामीचि : ॥ त्रि० कृपणे ॥

मरीचिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकतादावर्ककरा:प्रतिफलिता : दूरस्थानांजलत्वेनाभांति० तद्वाचिकामृगतृष्णिकेति० टीकाकार : ॥ मरीचिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

मरीचिप : । पुं० तपोविशेषाल्लब्धेतिसंज्ञे तापसान्तरे ॥ चन्द्रिकापायिनि ॥

मरु : । पुं० गिरौ । पर्वते ॥ धन्वनि । दशेरके । निरुदकदेशे । मारवाड० इ० भाषा ॥ गुर्जरात्पूर्वभागेतुद्वारिकातोहिदक्षिणे । म

रुदेशोमहेशानिडष्ट्रोत्पत्तिपरायणः ।। म्रियन्तेप्राणिनोत्र । मृङ्० । भृमृशीत्यु : ॥ मरुवकद्वये ॥ सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुकः । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषितेदेशविशेषे ॥ आफ्रिका० इ० इङ्ग्रेजभा० ॥

मरुजः । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ॥

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायाम्स्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंतेऽनेन० वृद्धेन० विनावा । मृङ्० । मृग्रोरुति : ॥ देवे । सुरे । सप्तसप्तकेगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुदग्निप्रदोहृद्यस्तिक्तोष्णः पित्तलोलघुः । वस्तिकादिविषश्लेष्मवातकुष्ठकृमिप्रशुत् ॥

मरुतः । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुतः स्पर्शनः प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदाक्षिणात्यमरुतइतिकविराजः ॥ घण्टापाटलिवृक्षे ॥

मरुत्करः । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्तः । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुतः सन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तकः । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथः । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्रः । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुतः वायोः पुत्रः ॥

मरुत्प्लवः । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवताः सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभावः ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्ये हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहगृहमेधाच्छचेति० छः ॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिव्यत्रस्यचकारात्०यत् ॥

मरुत्सखः । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोलः । पुं० धवित्रे ॥

मरुदिष्टः । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्गणः । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ॥

मरुद्ध्वजम् । न० वाततूले । ग्रीष्महासे । बुढियाकोसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराद्र इ० गौ० दे० भा० ॥

मरुद्रथ :। पुं० अश्वे। देवरथे ॥

मरुद्द्रुम :। पुं० विट्खदिरे। अरिमेदे ॥

मरुद्वर्त्म। न० आकाशे ॥

मरुद्वाह :। पुं० धूमे ॥ वह्नौ ॥

मरुद्विप :। पुं० उष्ट्रे ॥

मरुन्माला। स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुद्भिर्मल्यते। मलधारणे। घञ् ॥

मरुप्रिय :। पुं० उष्ट्रे ॥ मरुर्देशविशेष : प्रियोऽस्य ॥

मरुभू :। स्त्री० दशेरकेमारवाड०-इ० प्र० ॥ निर्जलदेशे ॥

मरुभूरुह :। पुं० करीरवृक्षे ॥

मरुल :। पुं० कारण्डवपक्षिणि ॥

मरुला। स्त्री० केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥

मरुव :। पुं० मरुवके ॥

मरुवक :। पुं० समीरणे। प्रस्थपुष्पे। फणिज्झके मरुवा० इ० भा०-प्र० पुष्पे ॥ पिण्डीतके। श्वसने। करहाटके। मदनद्रुमे। मयनफल इ० भाषा ॥ मरुं वाति। वा०। क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो: ॥ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ खरपत्रे। नागदौना० इ० गौ० दे० भा० प्र० क्षुपविशेषे ॥ त्रि० भयानके ॥

मरुसम्भवम्। न० चाणक्यमूलके ॥

मरुसम्भवा। स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरुस्था। स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरूक :। पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥ मर्त्त्ये ॥ मारयति० म्रियतेवा। मृङ्०। मृकणिभ्यामूकोकणावित्यूक ॥

मरूद्भवा। स्त्री० कार्पास्याम् ॥ यवासे। क्षुद्रखदिरे ॥

मरोलि :। पुं० मकरे। असिदंष्ट्रके। मगर० इ० भा० प्र० यादसि ॥

मरोलिक :। पुं० मकरे ॥

मर्क :। पुं० देहे। शरीरे ॥ वानरे ॥ वायौ ॥ मर्चति० मर्चयतिवा। मर्चि : सौत्रोधातुरितिबहव:। मर्चशब्दे० चौरादिकइति० मिदचोन्यात्सूत्रेकैयट:। इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्य : कन्। नचैवंणिलोपस्यस्थानिवद्भावात्० कुत्वंनस्यादितिवाच्यम्० पूर्वत्रासिद्धे तदभावात् ॥

मर्कक :। पुं० गलेगण्डखगे। हाडगिल० इ० गौ० दे० भा० ॥

मर्कट :। पुं० वानरे ॥ लूतायाम् ॥ ऊर्णनाभे ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥ गलेगण्डे। हाडगिल० इ० भा० प्र० खगे ॥ मर्कति। मर्क: सौत्रोधातुर्ग्रहणे। शकादिभ्योऽटन् ॥ स्थावरविषभेदे ॥

मर्कटक :। पुं० शस्यप्रभेदे ॥ वानरे ॥ लूतायाम् ॥ मत्स्यविशेषे ॥ दैत्यवि

शेषे । संज्ञायांकन् ॥

मर्कटतिन्दुक: । पुं० कुपीलौ ।

मर्कटपिप्पली । स्त्री० अपामार्गे ॥

मर्कटप्रिय: । पुं० क्षीरवृक्षे ॥

मर्कटवास: । पुं० भाथावर्त्ते ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल० इ० भा० ॥

मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥

मर्कटास्यम् । न० ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं० म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि० वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥

मर्कटी । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । मकडाकरैंजुवा० इ० भा० ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवविविधचेष्टाहेतुत्वात् । अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

मर्कटेन्दु: । पुं० काकतिन्दुके ॥

मर्कर: । पुं० भृङ्गराजे ॥

मर्करा । स्त्री० निष्फलायाम् ॥ दर्व्याम् ॥ सुरङ्गायाम् । भाण्डे ॥

मर्जू: । पुं० धावके । रजके ॥ पीठमर्द्दे । स्त्री० शुद्धौ । मार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चेत्यू: ॥ मार्जनंवा ॥

मर्त्त: । पुं० मर्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियन्तेऽत्र । मृङ्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्निति तन् ।

मर्त्य: । पुं० मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्० । हसिमृग्रिणितितन् । तत: स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्० सर्वोहिमर्त्त्य: ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्य: । हसिमृग्रिणिति० मृङ्धातोस्तन्० मर्त्त: । ततोनवसूरमर्त्तयविष्ठेभ्य: स्वार्थेयत् ॥ मर्त्ते भवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥

मर्त्यमुख: । पुं० यक्षे ॥

मर्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥

मर्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अस्मिन्दमन्याम् । राजमातरि ॥

मर्द्दनम् । न० अङ्गस्यमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । वादने ॥ चूर्णने० । त्रि० मर्द्दयितरि ॥ मर्द्दयति । मृदक्षोदे० मृदमर्द्दनेवा । हेतुमण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुच्वा ॥

मर्द्दल: । पुं० वाद्यप्रभेदे । मर्द्दलो मादल इति० नेपालीख्यातो० मृदङ्गसजातीय: ॥ मर्द्दमुपमर्द्दंलाति० । ला० । आतइतिक: ॥

मर्द्दित: । त्रि० चूर्णिते ॥ घर्षिते ॥

मर्द्दिता । त्रि० मर्द्दिनि ॥

मर्द्दी । त्रि० मर्द्दितरि ॥

मर्म्मकील: । पुं० भर्त्तरि ॥

मर्म्मज्ञ: । त्रि० मर्म्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥

मर्म्म । न० स्वरूपे । तत्त्वे । यथा ।

मृगयानविगीयतेनृपैरपिधर्मागममर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दरमांयदत्यजस्तवधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥ सन्धिस्थाने॥ जीवस्थाने॥ परक्षेत्रेगांचरन्तींनचाचक्षीतकस्यचित्। नसंवसेत्सूतकेचनकंवैमर्मणिस्पृशेत्॥ अरुषि॥

मर्म्मरः। पुं० वस्त्रविशेषे॥ शुष्कपर्णध्वनौ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते। मर्मर्मरड्मरड्० इतिचभाषा॥ मर्मराति। रा० कः॥ अनुकरणशब्दोवा॥

मर्म्मरी। स्त्री० पीतदारुणि॥

मर्म्मरीकः। त्रि० दीनजने॥ म्रियते। मृङ्०। पर्फरीकादित्वादीकन्० धातोर्द्वित्वंरुक्चाभ्यासस्य॥

मर्म्मवित्। पुं० मर्म्मज्ञे। कार्पटिके॥

मर्म्मवेदी। पुं० मर्मविदि॥

मर्म्मस्पृक्। त्रि० मर्मपीडके। अरुन्तुदे॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपतापे। स्पृशोऽनुदकइति० क्विन्॥

मर्म्मावित्०द्। त्रि० सन्धिस्थानवेधकर्त्तरि॥ मर्म्मज्ञे॥ मर्म्माणिविध्यति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम्। नहिवृतीतिदीर्घः॥

मर्म्मिकः। त्रि० मर्मज्ञे॥

मर्म्मुरः। पुं० तुषानले॥

मर्य्यः। पुं० मरणधर्म्मिणि। मनुष्ये॥

मर्य्या। अ० सीमायाम्॥

मर्य्यादा। स्त्री० सीमनि। अवधौ। तेनविनेत्यर्थे॥ स्थितौ। धारणायाम्। सत्पथस्थितौ॥ अनुल्लङ्घनीयायांव्यवस्थायाम्॥ स्थित्यनतिक्रमे॥ कुलभूमौ॥ मर्येतिसीमार्थेऽव्ययम्। तत्रदीयते। डुदाञ्०। आतश्चोपसर्गइत्यङ्॥

मर्षः। पुं० क्षान्तौ॥ मर्षणम्। मृषतितिक्षायाम्॥ घञ्॥

मर्षणम्। न० अपराधेसत्यपिकोपानाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष० भावेल्युट्॥

मर्षितः। त्रि० क्षान्तियुक्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तः। भावेक्तेक्लीबम्॥

मर्षितवान्। त्रि० क्षान्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तवतुः॥

मर्षी। त्रि० क्षमाशीले॥

मलः। पुं० न० पापे। किल्बिषे॥ विशि। विष्ठायाम्। यथा। मलायत्तंबलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम्। तस्माद्यत्नेनतंरक्षेत्यक्ष्मिणोमलरेतसोइति॥ किट्टे। मण्डूरादौ॥ स्वेदादौ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रंविट्कर्णविण्नखाः। श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः॥ वातादिषु। यथा। शरीरदूषणाद्दो

षामलिनीकरणान्मला : । धारणाद्वातवस्तेस्यु वातपित्तकफास्त्रय: ॥ सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपितामला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तंविविधाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणंपित्तंशरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमयेद्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्रविशेषमाहमाधव : कफपित्तानिला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता : । देहाहोरात्रिवयसांसन्धिष्वपिकफानिलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपित्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्वमध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : । देहस्यपूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्तेकफोव्यवस्थित : । मध्येआमाशयमारभ्यनाभ्यन्तेपित्तंव्यवस्थितम् । अन्तेनाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित: । शिरोमूलत्वात्देहस्येवपूर्वादिकल्पना । अङ्गस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्वभागेकफोमध्येपित्तमन्तेवायु : । एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्यावस्थायांश्लेष्मामध्येतरुणावस्थायांपित्तम्अन्तेवृद्धावस्थायांवायु : । सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसामित्येव । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्यभागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: मध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाशयाख्योवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमित्यतोलभ्यते । अह्न : सन्धौराल्यासाकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञकस्तस्मिन्कफ : । अह्नासार्कंरात्रे : सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय: सन्धौबाल्यतारुण्ययो सन्धौश्लेष्मा तारुण्यवृद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति ॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टिलोपश्चेतिकल : ॥ मलयति । मल तत्कृतौ० अदन्त : । मलतेवा । मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥ त्रि० कृपणे । कदर्य्ये ॥

मलघ्न : । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥ त्रि० मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न० पूये ॥ त्रि० मलोद्भवे ॥

मलदूषित : । त्रि० मलिने ॥ मलेनदूषित : । कर्तृकरणेइतिसमास: ॥

मलद्रावी । पुं० जयपाले ॥

मलधी: । पुं० कामिनि ॥

मलन : । पुं० पटवासे । अंशुकालये ॥ न० मर्द्दने । पीडना० मलना० शू० भा० ॥

मलपू : । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलयूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतलातुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकुष्ठपाण्डर्शंकामला : ॥ मलात्पापात् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं० काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मलमास : । पुं० अधिमासे । मलि

स्नुचे ॥ यस्मिन् मासे न सङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा । मलमासः स विज्ञेयो मासस्त्रिंशत्तमो भवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयं यत्र रविसङ्क्रान्तिवर्ज्जितम् । मलमासः स विज्ञेयो मासः शुद्धाख्य उत्तरः ॥ तथा च ब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रो मासो ह्यसङ्क्रान्तो मलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयं यत्र मासि सङ्क्रमेतां दिवाकरः । नाधिमासो भवेदेव मलमासस्तु केवलम् ॥ एकत्र मासद्वितयं यदि स्याद्वर्षेऽधिकं तत्र परोऽधिमासः । त्रयोदशन्तु श्रुतिराह मासं चतुर्द्दशं क्वापि न चास्ति दृष्टम् ॥ अयं मासश्चान्द्र एव न सौरः । अस्ति त्रयोदशो मासः स च श्रुत्या निगद्यते । असौ चान्द्रो न सौरः स्यान्नास्ति सौरस्त्रयोदशः ॥

मलमासत्वम् । न० रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्वे ॥

मलयः । पुं० ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे स्वनाम्नाप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । आषाढे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः ॥ शैलाङ्गे ॥ देशविशेषे । मलैबार० इं० भा० ॥ आरामे नन्दनवने ॥ अष्टादशोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । बलिमलितनिभ्यः कयन् ॥

ऋषभदेवस्य पञ्चमे पुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री० उमायाः सखीविशेषे ॥

मलयजः । पुं० राहुग्रहे ॥ पुं० न० चन्दने ॥ मलये जातः । सप्तम्यां जनेर्डः ॥

मलया । स्त्री० त्रिवृतायामोषधौ ॥

मलयाचलः । पुं० सह्याद्रिसमीपस्थे शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सतामभिसेव्यो हिमवान् भोगिनां मलयाचलः ॥

मलयानिलः । पुं० वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयालः । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । सुराम्बिकां समारभ्य मलयाद्यन्तगं शिवे । मलयालाभिधो देशो मन्त्रसिद्धिप्रदर्शकः ॥

मलयूः । स्त्री० मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलं यवति । युज् गुप्सायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकादयूः ॥

मलयोद्भवम् । न० चन्दने ॥

मलवर्त्म । न० गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री० अङ्कपुष्पाम् ॥

मलहन्ता । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥

मला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

मलाका । स्त्री० दूत्याम् ॥ कामिन्या

म् । हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्यदूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथीचघट्टगायथाचकृष्णाजलसाम्यगागुणै: । मलापहाघट्टगयोस्तथापिपथ्यंलघुस्वादुतरं-सुकान्तिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे ॥ यथा । कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् । फलैध:कुसुमस्तेयमधैर्यंञ्चमलावहम् ॥

मलारि: । पुं० सर्वक्षारे । सावन० द्रु० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्तवस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनंमलिनंमलै: । तथाभवत्यबुद्धानामात्मापिमलिनोमलैरिति ॥ मलै:क्लेशकर्मफलैरात्मा । अन्यत्रमलैर्घनरजोधूमादिभिराकाशद्रूत्यर्थ: ॥ नित्यनैमित्तिकक्रियात्यागिनि ॥ कृष्णे ॥ दूषिते ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधु: ॥ यद्वा । मलते । मल० । बहुलमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुख: । पुं० वह्नौ ॥ गोलाङ्गूले ॥ मृगे ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनांप्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्य: । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्वभाव: । दुर्मनिच् ।

मलिनी । स्त्री० रजस्वलायांनार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्या: । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिम्लुच: । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरवियदागच्छेत्कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीय: प्रकृत: स्मृत: ॥ यदा दर्शान्तमासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासान्त्यचरणवृत्तिराशिस्थ: सन्सूर्योऽतिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्तरसंयोगं गच्छेत् । तदाआद्योऽतिक्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेय: । मलोसन्म्लोचति । गच्छतीति । मलिम्लुच: । द्वितीयस्तुप्रकृत: शुद्ध: कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मल्यते । मल० । दूच् । मलिं धृतं म्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात्क: ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमसः। पुं॰ पुष्पकासीसे॥ लौहे॥ मलिने॥ मलोऽस्यास्ति। ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः॥

मलूकः। पुं॰ कृमिविशेषे॥

मल्लः। पुं॰ पात्रे॥ कपोले॥ मत्स्यभेदे॥ बलीयसि॥ झल्ले। निच्छिवौ। बाहुयोधिनि॰ मल्लितिनाम्नाप्रसिद्धे॥ अयञ्च व्रात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजातः। यथाह मनुः। झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच। नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच॥ इति॥ देशविशेषे॥ यथा। दशार्णानवराष्ट्रञ्चमल्लाःशाल्वाःयुगन्धराः। इति। विराटपर्वणि १ अध्यायः॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे। माला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे॥ अयञ्च॰ लेटात्तीवरकन्यायांजातः। इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰॥ तन्तवाय्यांकुन्दकाराज्जातः। इ॰ प॰ पु॰॥ नियुद्धकुशलोमल्लस्तद्वृत्तिस्तपरायणः॥

मल्लकः। पुं दन्ते॥ पुं॰ स्त्री॰ दीपाधारे॥ कौशिकायाम्। नारिकेलफलनिर्मितेचषके। नरेली॰ इ॰ भा॰॥ मल्लते। मल्लधारणे। ण्वुल्॥

मल्लतूर्य्यम्। न॰ वाद्यविशेषे। महास्वने॥

मल्लनागः। पुं॰ अभ्रमातङ्गे॥ वात्स्यायनमुनौ॥ कामशास्त्रविशेषे॥ लेखहारे॥

मल्लभूः। स्त्री॰ मल्लभूमौ॥

मल्लभूमिः। स्त्री॰ रङ्गभूमौ। अक्षवाटे। अखाडा॰ इ॰ भा॰॥ देशविशेषे॥

मल्लयात्रा। स्त्री॰ मालव्याम्। मल्लानांयुद्धार्थंप्रयाणे॥

मल्लयुद्धम्। न॰ नियुद्धे। बाहुयुद्धे। मल्लानांसङ्ग्रामे॥

मल्ला। स्त्री॰ नार्याम्॥ पत्रवल्ल्याम्॥ मल्लिकायाम्॥

मल्लारः। पुं॰ षण्णांरागाणांमध्येद्वितीयरागे॥ मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्वदा॥

मल्लारी। स्त्री॰ वसन्तरागस्यरागिण्याम्॥ यथा। आन्दोलिताचदेशाख्या लोलाप्रथममञ्जरी। मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगाः॥ मेघरागस्यरागिण्याम्।

मल्लिः। पुं॰ वृत्तार्हद्विशेषे॥ स्त्री॰ मल्लिकायाम्॥ मल्लते। मल्ल॰। सर्वधातुभ्यइन्॥

मल्लिकः। पुं॰ मलिनचञ्चुचरणयुक्तोहंसविशेषे। किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितहंसप्रभेदे॥ मल्लते। मल्ल॰। इन्। स्वार्थेकः॥

मल्लिका। स्त्री॰ तृणशून्ये। भूपद्याम्।

। शतभीरी। वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰ इ॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे ॥ मल्लतेगन्धं॰ मल्ल्यतेवा। मल्ल॰। सर्वधातुभ्यइन्। वाङीष्। स्वार्थेकन्। ह्रस्वः। टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुर्वृष्यातिक्ताचकटुकाहरेत्। वातपित्तास्यदृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मीनविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ सवैय्यान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा। अशेषगुणाधिकशोभनशोभनसौरभयुद्भवविशुद्धयगते॰ विधेहिविधेहिविवेकनिधेहिपुरोजगणानिहसप्तलगौसुमते। विशोभियशोभिरुपेतितयेतिविनिर्मितमल्लिकयैशरले॰ निधेहिनिधेहिमुदंहृदयेसदयेयशश्चन्तधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा। हारशङ्ककक्रमेणमण्डिताष्टवर्णकेन। वर्णिताकुतूहलेनमल्लिकेपिङ्गलेन ॥ यथा। वेदवेदिबालखिल्यनारदादिसंस्तुताय। अस्तुमेनतिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकायाः पुष्पम्। पुष्पमूलेषुबहुलमिति॰ अनुदात्तादेरञोऽणश्चलुप्। लुपियुक्तिवत् ॥ वर्णपात्रे। इ॰ श॰ माला ॥

मल्लिकाक्षः। पुं॰ किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लवर्णवेष्टितचक्षुर्द्वययुक्ताश्वे ॥ मल्लिकाकारमक्षियस्यशुक्लापाङ्गत्वात्। बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

मल्लिकाख्यः। पुं॰ मल्लिकाक्षाभिधेहंसे ॥

मल्लिकाख्या। स्त्री॰ मोहिन्याम्। त्रिपुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम्। न॰ मल्लिकागुरुणि

मल्लिकापुष्पः। पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ कारवृक्षे। करुणालेवु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धपुष्पवृक्षे ॥

मल्लिगन्धि। न॰ मङ्गल्यागुरुणि ॥ मल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य। उपमानाच्चेति॰ इत् ॥

मल्लिपत्रम्। न॰ छत्राके ॥

मल्ली। स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकरः। त्रि॰ चौरे ॥

मल्लुः। पुं॰ भालूके ॥

मवितः। त्रि॰ बद्धे ॥

मशकः। पुं॰ कीटविशेषे। वज्रतुण्डे। सूच्यास्ये। रात्रिजागरदे। मच्छर॰ इतिभाषा ॥ तन्नाशकधूपोयथा। त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्लातकशिरीषकम्। लाक्षासर्जरसश्चैवविडङ्गश्चैवगुग्गुलुः एतैर्धूपैर्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे। मस्सा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यथा। अवेदनंस्थिरंचैवयस्तुगात्रेप्रदृश्यते। माषवत्कृष्णमुत्सन्नंमलिनंमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०अचलम् ॥ अस्यचिकित्सायथा । चर्मकीलंजतुमणिंमशकांस्तिलकालकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्क्षाराग्निभ्यामशेषतः ॥ अपिच । लशुनाजान्तुचूर्णस्यघर्षोमशकनाशनः ॥ इति ॥

मशकी । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री० चतुष्क्याम् । शयनतिरस्करिण्याम् ॥

मशुनः । पुं० कुक्कुरे ॥

मसनम् । न० सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री० मसूरे ॥

मसारः ।) पुं० इन्द्रनील
मसारकः ।) पुं० मणौ ॥

मसिः । स्त्री० लिपिप्रयोजनायाम् । पत्राञ्जने । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिकावृन्ते ॥

मसिकूपी ।) स्त्री० मस्या-
मसिधानम् ।) न० धा-
मसीधाना ।) स्त्री० रे ।
मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न० सपिंडके ॥

मसिपण्यः । पुं० लेखके ॥

मसिप्रसूः । स्त्री० मस्याधारे ॥ मस्याः प्रसूः ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणिः । पुं० मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न० रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री० मेलायाम् । लिपिसाधनविशेषे । कालो० इ०गौ०भा० । स्वामी० इ० भाषा० ॥ शेफालिकावृन्ते । मस्यति । मसी० । पचाद्यच् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

मसीजलम् । न० मस्याम् ॥

मसीधानम् । न० मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री० मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री० स्वनामाख्यातेधान्ये । उमायाम् ॥

मसीशः । पुं० कायस्थे ॥ मस्याईशः ॥

मसुरः । पुं० मसूरे । मङ्गल्यके ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेश्चेत्युरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ व्रीहिप्रभेदे ॥ टाप् ॥

मसुरी । स्त्री० पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूरः । पुं० व्रीहिप्रभेदे । मङ्गल्यके ॥ मसूरोमधुरः पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघुः । कफपित्तास्रजिद्रूक्षोवातलोज्वरनाशनः ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरूरन्निति पाश्चमिकउरन् । उपधाने ॥

मसूरकः । पुं० उपबर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलसिर्दा मा०इ०भा० ॥ मसूरे ॥ स्वार्थे कः ॥

मसूरविदला । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्याः ॥

मसूरा । स्त्री० मसूर० पु० प्रसिद्धे ब्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थाना:पिडका:स्युर्मसूरिका: ॥ अतीसारे ॥ मशहर्याम् ॥ यथोक्तं पाकक्रियायोगसारे । दंशांश्चमशकांश्चैववर्षाकालेनिवारयेत् । मसूरिकाभि : प्राप्त्यमस्य शायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री० पापरोगे । रक्तवत्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ चिह्नति ॥ रक्तचिह्नति ॥

मसृण : । पुं० सोमे ॥ त्रि० अकर्कशे । अकठिने ॥ स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी० बाहुलकात्० ऋण : ॥ यद्वा । सम् ऋणोति । ऋणुगतौ ॥ इगुपधेतिक : । पृषोदरादि : ॥

मसृणा । स्त्री० उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्कर : । पुं० वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादर: ॥ यद्वा । मङ्कते । मकिमण्डने । अर : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रघुवंशे ॥

मस्करी । पुं० परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादर: । मस्करोज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणावितीनि : ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनि : ॥ यद्वा । मा कर्तुं कर्म निषेद्धुं शीलमस्य । मस्करमस्करिणाविति साधु : ॥ यद्वा । मकुरवच्छुद्धमन्त : करणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपात : ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि० । बाहुलकादर : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ मकरो निधिभेदो वाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपात : ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न० मस्तके ॥ मस्यतेस्म । मसी० । क्त : ॥

मस्तक : । पुं० न० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेह : । पुं० शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्य : । पुं० शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न० देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न० शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न० गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते० मसनं वा० । मसी० । क्तिन् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादि:॥

मस्तु । न० दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड० इ० भाषा ॥ दध्नस्तु परियोभागोघन : स्नेहसमन्वित: । स लोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुक्लमहरंबल्यं लघुभुक्ता-

भिलाषकृत् । स्रोतोविशोधनंह्लादिकफतृष्णानिलापहम् । अवृष्यंप्रीणनंशीघ्रंभिनत्तिमलसङ्ग्रहम् । अपिच । उष्णाऽम्लंरुचिपित्तदंश्रमहरंबल्यंकषायंसरंभुक्तिच्छन्दकरंठघोदरगदप्लीहार्शंसांनाशनम् । स्रोतःशुद्धिकरंकफानिलहरंविष्टम्भशूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्मशमनंमस्तुप्रशस्तंलघु ॥ मस्यते । मसी० । सितनीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं० मस्तकस्थघृताकारस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं० मस्तिष्के ॥

महः । पुं० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महिषे ॥ मह्नम् । महपूजायाम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । घोत्रा ॥ यथा । महति । अच् । यज्ञे ॥

महक्षः । पुं० बहुलामोदे । महक० दू० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमतिमहत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसायलक्षणे ॥ यथा । सविकासात्प्रधानात्तुमहत्तत्त्वंप्रजायते । महानितियतःख्यातिर्लोकानांजायतेसदा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात् कारणे० । हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥ दुर्गायाम् । महान्व्याप्यस्थितासर्वंमहान्वाप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणात् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तशीक्तभक्ते० शिवशेषधर्मादौ ॥ त्रि० वृद्धे । विशङ्कटे । बृहति । विशाले । बड्ढे । विपुले ॥ उत्कटे ॥ अतिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधुरसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्तेसमचित्ताःप्रशान्ताविमन्यवःसुहृदःसाधवोये ॥ महति । मह० । वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदितिनिपातितः ॥ मह्यतेवा । महच्छब्दप्रयोगनिषेधोयथा । शङ्खेतैलेतथामांसेवैद्येज्योतिषिकेद्विजे । यात्रायांपथिनिद्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्येसर्वगतेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥ शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी ॥ विततायाम् ॥ बृहत्प्रमाणायाम् ॥ बृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ मह्यते । मह० । वर्त्तमानेपृषदिति साधुः । गौरादिः ।

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्तर्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्नेसमष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायः । म

हाभारते । यथा । महानात्मामतिर्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुश्चवीर्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्यातिर्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकूटे । महता॰ इ॰ भा॰ ॥ इ॰ त्रि॰ काण्डशेषः ॥

महत्युक्थम् । न॰ बृहतीसहस्राख्यशस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा । महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् । इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम्बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानांगुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्रयसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् । इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्तसर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰ त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् ॥ सर्वकार्यापेक्षयाधिकत्वात्कारणंमहत्॰ सर्वकार्याणांवृद्धिहेतुत्वरूपात्॰ बृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मणत्वाद्वा॰ ब्रह्मचभवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचेतिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि ॥ महत्ब्रह्मविद्योत्कर्षेवर्तमानत्वात्॰ भूतंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री॰ अधिकन्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ समृद्धौ । ऋद्धेराधिक्ये ॥

महर्लोकः पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनस्यान्तेजगदेतच्चराचरम् । तदादिदह्यतेसर्वैर्लोकंभूर्भुवादिकम् । जनप्रयान्तितापार्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तिकल्पवासिनः ॥ अपिच । महोहिकोटिर्यत्रास्तेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भूपृष्ठाद्द्विकोट्युच्छ्रायोमरीच्यादिमुनिवृन्दस्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु ॥ भृग्वादिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु॰ सर्वज्ञेषु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्तकेषु ॥ भृगुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोऽसृजन्मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येतेपुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰ ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् । । अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महतोलाति । ला॰ । कः । कः ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके

ग्मन्त : पुरस्थायिजने ॥ तल्लक्षणं यथा । मुष्कशून्योऽनुपस्थोय : स्त्री स्वभावोमहल्लिक : ॥ इति ॥

मह : । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महनम्०मह्यतेवा । महपूजायाम् । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

महसम् । न० ज्ञाने ॥ महति०मह्यतेवा । मह० । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपियतिपखिपनिमहिभ्योऽसच् ॥ प्रकारे ॥

महा । स्त्री० गोपघस्राम् । पृश्निपर्णीविशेषे ॥ धेनौ । मह्यतेपूज्यते । मह० । खनोघचेति०घ : ॥

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ पर्वते ॥ महान्कच्छोयस्यस : । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महाकण्टकिनी । स्त्री० स्नुहीभेदे । विश्वसारके । नागफणीथूहर०इ०भा० । फणिमनसा०इगौ०दे०भा० ॥

महाकन्द : । पुं० लशुने ॥ चाणक्यमूलके ॥ मूलके ॥ रक्तलशुने । राजपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० विल्ववृक्षे ॥ महांश्चासौकपित्थश्च । आन्महत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं० विल्वे ॥

महाकरञ्ज : । पुं० हस्तिकरञ्जके ॥

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ॥

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

महाकाय : । पुं० वृषाणके । प्रमथविशेषे । शिवद्वारपाले ॥ वृहच्छरीरे ॥ त्रि०तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयुक्तायांकार्त्तिकपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं० महादेवे ॥ प्रमथविशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्पाके ॥ अखण्डदण्डायमानविष्णुस्वरूपसमये ॥ उज्जयिन्यांमहाकाल : शाङ्करीतत्रदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० परदेवतायाम् ॥ महाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीविशेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री० कट्फले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्चतत्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतइत्यात्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अच् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहोवा ॥ न०सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । कुलात्ख : इत्यनुवृत्तौ महाकुलादञ्खञावितिपक्षेख : ॥

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ॥

महाकूल : । पुं० सत्कुले ॥

महाकोशफला । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

महाकोशल : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । गोकर्णेशात्पूर्वभागेआर्यावर्त्तात्तुचोत्तरे । तीरभुक्तात्पश्चिमेतुमहापुर्यास्तुसर्वत : । महाकोशलदेशश्चसूर्य्यवंशपरायण : ॥

महाकोषातकी । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् । नेनुयां॰ घीयातोरजी॰ दू॰ भा॰ प्र॰ शाके ॥ महाकोषातकी स्निग्धासरापित्तानिलापहा ॥

महाक्रतु : । पुं॰ अश्वमेधे ॥ महांश्चासौक्रतुश्च ॥

महाखर : । पुं॰ अश्वतरे ॥

महागद : । पुं॰ ज्वरे ॥

महागन्ध : । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे ॥ न॰ हरिचन्दने ॥ महान् गन्धोयस्य॰ यस्मिन्वा ॥ बोले ॥

महागन्धा । स्त्री॰ चामुण्डायांदेव्याम् ॥ केविकापुष्पे ॥ नागवलायाम् ॥

महागव : । पुं॰ गवये । वनगवे ॥

महागिरि : । पुं॰ बौद्धभेदे ॥ वृहत्पर्वते ॥

महागुरु : । पुं॰ मातरि । पितरि ॥ आचार्य्ये ॥ यथा । मातापिताब्रह्मदाताश्वान्तोगुरव : स्मृता : । इति ॥ महांश्चासौगुरुश्च । आन्मतद्रूप्यात्वम् ॥ स्त्रिया : पतिरेवमहागुरु : ॥

महागुल्मा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूम : । पुं॰ पश्चाद्देशभवेगोधूमविशेषे । बङ्गा॰ गोहूं॰ दू॰ भाषा ॥

महाग्रह : । पुं॰ सूर्य्ये ॥

महाग्रीव : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ त्रि॰ उच्चत्ग्रीवायुक्ते ॥

महाघूर्णा । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ महतीघूर्णायस्याययासा ॥

महाघोर : । त्रि॰ अतिशयभयानके ।

महाघोष : । पुं॰ अतिघोषणे । महाशब्दे । न॰ हट्टे । आपणे ॥ त्रि॰ वृहच्छब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री॰ कर्कटशृङ्ग्याम् । कुन्दुरुक्याम् ॥

महाङ्ग : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ महान्त्यङ्गान्यस्य । अनेकमितिबहुव्रीहि : ॥ गोक्षुरके ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्रके ॥ त्रि॰ महदवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चु पुं॰ वृहच्चञ्चुमतिखगे ॥ शाकविशेषे । सुचञ्चुकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ॥

महाचण्ड : । पुं॰ कालस्यभृत्ये ॥ त्रि॰ प्रचण्डे ॥

महाचीन : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा कैलानीरंसमारभ्यसरयूंपरित : प-

रे । अमरगांमहेशानिमहाश्वीनाभिधोभवेत् ॥

महाच्छन्द : । पुं० देवताडवृक्षे । वृहत्पत्रे ॥

महाच्छाय : । पुं० वटवृक्षे ॥ त्रि० वृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥ त्रि० वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं० वृहच्छागे ॥ त्रि० महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ वृहत्त्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयोविभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्म्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायांमहाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ महाजनोपर्य्यनुक्रोशयुक्त : सन्नाहराजाविवेक : । यथा । आ : पापमहामोहहतकसर्व्वथाहतस्त्वयायंमहाजन : । यत : । शान्तेऽनन्तमहिम्निनिर्म्मलचिदानन्देतरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसिमनाक्मग्नोपिनाचामति । नि : सारेमृगतृष्णिकार्णवजलेश्रान्तोपिमूढ : पिबत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमतेमज्जत्यथोमज्जतीति ॥ मन्वादौ । यथा । प्रायेणर्षेदतदिदंनमहाजनोयंदेव्याविमोहितमतिर्यंतसाधयालम् । चर्य्यांनङ्गीकृतमतिमंधुपुष्पितायांवैतानिकीमहतिकर्म्मणियुज्यमान : ॥

महाजम्बु : । स्त्री०)
महाजम्बू । स्त्री०) वृहज्जम्ब्वाम् । राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव : । पुं० गवये ॥ श्रीकारिणिमृगी ॥ त्रि० अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री० वासन्त्याम्लतायाम् । माधव्याम् ॥ श्रेष्ठवर्णे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालमाच्छादनि । णु० । पचाद्यच् । गौरादि : । महतीचासौजालीच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ पश्यात्रशब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । तेजोवत्याम् । बहुरसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । बडीमालकांगणी० इ० भा० ॥

महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ ॥ त्रि त्याम् ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिनानांविद्याधरीविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम् ।

महाडीनम् । न० पक्षिण : क्षुद्रपतनेनप्रत्यावृत्तौ ।

महाढ्यः। पुं॰ कदम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयधनवति ॥

महातपाः। पुं॰ विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य। ऐश्वर्यं प्रतापोवामहदस्य ॥

महातमप्रभा। स्त्री॰ अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरुः। पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम्। न॰ पातालप्रभेदे ॥

महातारा। स्त्री॰ जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली। स्त्री॰ आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्तः। पुं॰ महानिम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता। स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा। स्त्री॰ भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयतीक्ष्णे ।

महातुम्बी। स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

महातेजाः। पुं॰ अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा। तेजस्विनोयदीयेनतेजसाभास्करादय। तत्तेजोमहदस्येतिमहातेजासईश्वरः ॥ शौर्यशौर्यादिभिर्धर्म्मैर्महद्भिः समलङ्कृतः। इतिवास्यान्महातेजाः अनुपातनईश्वरः ॥ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टंतेजस्तेनन्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा। त्रि॰ महामनसि। महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्तःकरणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्तःकरणे। शुद्धसत्त्वे। समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके। परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे॰ सर्वज्ञे॰ परमात्मनि ॥ अत्युद्बुद्धौ ॥ महान् अनेकजन्मसुकृतैः संस्कृतः अत्युद्रेकामायानेभिभूतः॰ आत्मा।॰ अन्तःकरणं यस्य सः ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महात्ययः। पुं॰ चतुर्थके॰ विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ महातिकष्टे ॥

महादण्डः। पुं॰ यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः। पुं॰ गजदन्ते। ईषादन्ते। वृहद्दन्तमात्रे ॥ त्रि॰ तद्वति।

महादानम्। न॰ श्रेष्ठदाने। तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे। यथा। आद्यन्तुसर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम्। हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डंतदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्चगोसहस्रन्तुपञ्चमम्। हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वस्तथैवच ॥ पञ्चलांगलकंतद्वद्धरादानंतथैवच। हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ॥ द्वादशंविष्णुचक्रञ्चततः कल्पलतात्मकम्। सप्तसागरदानञ्चरत्नधेनुस्तथैवच। महाभूतघटस्तद

तृषोऽथ : परिकीर्त्तित : ॥

महादारु । न० देवदारुणि ॥

महादाह : । पुं० नरकान्तरे ॥

महादेव : । पुं० शिवे ॥ महांश्चासौदेवश्च । आन्महतइत्यात्वम् ॥ महान्देवोऽन्त्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा ॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्मवादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहादेवःप्रकीर्त्तितः ॥ महतीपूजिताविश्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेवः पूजितश्चमहादेव : सचस्मृतः ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ सर्वदेवानांमहनीयत्वाच्चमहादेवः । तथोक्तं साम्बपुराणे । पूज्यतेयत्सुरैः सर्वैर्महांश्चैवप्रमाणत : । धातुर्महइतिपूजायांमहादेवस्ततस्मृत : ॥ स्कान्देपि । महतामपिदेवनामहमेवमहान्यत : । नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्यहमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटय : । सद्य : प्रलयमायान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महादेवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् । वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधावति ॥ अथोक्तमथर्वशिरसि । सर्वान्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहादेवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनामभाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥

महादेवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महतोब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यवहारयति० इतिमहादेवी । दिव० । अच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासुरै : सर्वैर्महतीचप्रमाणतः । धातुर्महेतिपूजायांमहादेवीतत : स्मृतेतिदेवीपुराणम् । सर्वंदृश्यंमहादेवी द्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवतम् । द्रष्टाजीव : साक्षी० ईश्वरः ० दृश्यंसर्वंजगत्० इदंचय सैवभगवती भवतीत्यर्थः ॥ राज्ञ्याम् । महिष्याम् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्य : । पुं० भौत्यमन्वन्तरीयदैत्यविशेषे ॥ उत्कृष्टदैत्ये ॥

महाद्युति : । त्रि० ईश्वरे ॥ महतीबाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिश्चैतन्यलक्षणास्यकामादिपराभवेनस्वहितसाधनोन्मुखे० पुरुषर्षभे । महतीद्युतिरस्य ॥

महाद्रिधृक् । पुं० हरौमहान्तमद्रिंमन्दरंगोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्षणेवाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलितार्थंकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृष्णोति० धर्त्तुंसुप्रगल्भते । ञिधृषाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्यकु : ॥

महाद्रुम : । पुं० अश्वत्थे ॥ महांश्चासौद्रुमश्च ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महाद्रोणा । स्त्री० देवकुरुम्बायाम् । दिव्यपुष्पायाम् ॥

महाद्रुणी । स्त्री० महाद्रोणाक्षुपे ॥

महाद्वन्द्व: । पुं० युद्धवाद्ये ॥ अतिकलहे ॥

महाधनम् । न० महामूल्ये । वहुमूल्यवस्तुनि । महगी० इ० भा० । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्म्मणि ॥ त्रि० अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातु: । पुं० स्वर्णे ॥

महाध्वग: । पुं० उष्ट्रे ॥

महानट: । पुं० महादेवे ॥

महानद: । पुं० नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री० पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातुनजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतश्चविपरीतंपदाम्बुजाद्यन्महानदीजाता ॥

महानन्द: । पुं० मुक्तौ । अधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री० अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥

महानन्दि: । पुं० नन्दिवर्द्धनाख्यराजपुत्रे ॥

महानरक: । पुं० अतिशयनानाप्रकारयातनास्थाने ॥

महानल: पुं० वृहदग्नौ ॥ दैवनले ।

महानवमी । स्त्री० आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न० पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्ररन्धनीयजनामात्येउक्ता: । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञा: पराऽभेद्या: कुलोद्गता: । सर्वेमहानसेधार्या: कृत्तकेशनखाजना: ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनञ्च । अनोश्माय: सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृत: । त्रि० पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत: ॥

महानाटकम् । न० हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ।

महानाडी । स्त्री० कण्डरायाम् ॥

महानाद: । पुं० कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महास्वने ॥ ध्वनिग्रहे । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यस: ॥

महानिद्रा । स्त्री० मरणे ॥

महानिम्ब: । पुं० पवनेष्टे । पार्वते । वकायन० द्रेक० ईक० इ० भाषा । महानिम्बोहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायक: । कफपित्तक्रमिच्छर्द्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन: ॥

महानिशा । स्त्री० निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यस्थप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीतकाम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तमहानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमितिरघुनन्दनः । देवलोक्तामहानिशारात्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथमदण्डरूपा ॥

महानीचः । पुं॰ रजके । अतिशयहीनवर्णे ॥

महानीलः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते॰ मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृताइत्यगस्त्योक्तेः ॥ तलक्षणं यथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थितः । नीलतांतनुयात्सर्वंमहानीलःसउच्यते ॥ इतिगारुडे॰ ७२ अध्यायः ॥

महानीला । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री॰ नीलापराजितायाम् ॥ बृहन्नील्याम् । श्रीफलिकायाम् । केशार्हायाम् ॥

महानुभावः । पुं॰ श्रीहरौ ॥ महाशये । सुकृतिनि । महामाहात्म्ये ॥ महान्श्रुताध्ययनतपआचारादिनिबन्धनोऽनुभावः प्रभावोयस्यसः ॥

महान्तकः । पुं॰ महेन्द्राचलपीठस्थेशिवे । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ महेन्द्रेचमहान्तका ॥

महापक्षः । पुं॰ बहुपुत्रादिपरिजने ॥

महापञ्चमूलम् । न॰ बृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । विल्वोग्निमन्थःश्योनाकःकाश्मर्यःपाटलातथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतैःस्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न॰ बृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चमुस्तकोवत्सनाभकः । शङ्खकर्णीतियोगोयंमहापञ्चविषाभिधः ॥

महापञ्चाङ्गुलः । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महापत्रः । पुं॰ शाकवृक्षे ॥ मानके । मानकच्चू॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ कन्दे ॥ त्रि॰ बृहत्पर्णयुक्ते ॥ महान्तिपत्राणियस्यसः ॥

महापत्रा । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महापथः । पुं॰ प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ विस्तीर्णेपथि ॥ श्मशाने ॥ महतांपन्थाः॰ षः ॥

महापथगमः । पुं॰ मरणे ॥

महापद्मः । पुं॰ अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । अतिशुक्ले । दशबिन्दुकमस्तके ॥ कुबेरस्यनवनिध्यन्तर्गतनिधिविशेषे ॥ लक्षकोटिसङ्ख्यायाम् । १०००००००००००० ॥ न॰ सितपद्मे ॥

महापातकम् । न॰ ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहुस्संसर्गश्चापितैः सह ॥ महापातकजंचिह्नंसप्तजन्मसुजायते । बाधतेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभिः शमः ॥ महच्चतत्पातकञ्च ॥

महापातकी । स्त्री० ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकग्रस्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहापातकग्रस्ते ॥ यथा । वीरघातीद्वथापायी वीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ सचपतितः ॥ यथा । महापातकिनोयेचपतितास्तेप्रकीर्त्तिताः । पतितानांनदाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः । नचाश्रुपातः पिण्डोवाकार्यंश्राद्धादिकंक्वचित् ॥ एतानिपतितानान्तुयः करोतिविमोहितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएव । तस्योदकक्रियावच्यमाणरीत्यासपिण्डैः समानोदकैश्चग्रामाद्बहिर्गत्वाग्रात्यृत्विग्गुरुसन्निधानेरिक्तायांनवम्यांतिथौदिनान्तेकर्त्तव्येत्याहमनुः ॥ पतितस्योदकंकार्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दितेऽहनिसायाह्नेग्रात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥ दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्येत्प्रेतवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौ

षं बांधवैः सह ॥ निवर्त्तेरंश्चतस्मात्तुसम्भाषणसहाशने । दायाद्यस्यप्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोधिकः ॥ प्रायश्चित्ते तुचरितेपूर्णंकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्राप्स्येयुः स्नात्वाशुद्धे जलाशये ॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्य प्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥ एतमेवविधिंकुर्य्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्यव्याख्यान्वा । इतिः ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ कृतप्राणप्रतिष्ठाञ्चनीचैर्यांप्रतिमांद्विजदुर्गांनप्रणमेद्यस्तुसमहापातकीस्मृतः ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापश्यात्समहापातकीशिवे ब्र० वै० पु० ॥

महापापम् । न० महापातके ॥ अत्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं० अत्युग्रे ॥ कामे ॥ महतः पापस्यहेतुत्वात् ॥

महापारेवतम् । न० वृहत्पारेवते । द्वीपखर्जूरे ॥

महापाशः । पुं० यमदूतविशेषे । वृहत्पाशे ॥

महापासक : । पुं॰ गोमिनि । घेलुके । बुद्धभिक्षुशिष्ये ॥

महापिण्डीतक : । पुं॰ कृष्णवर्णमदनद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डीतरु : । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्वेतपिण्डीतके । शस्त्रकोषतरौ । शरे । पिण्डीतरौ । पेंडिरा॰ हू॰ भा॰ ॥

महापीठम् । न॰ एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलु : । पुं॰ बृहत्पीलुवृक्षे । महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न॰ एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टिश्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपालनम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूनाञ्चक्रमेणच ॥ वर्णनंप्रलयानाञ्चमोक्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनंहरेरेवदेवानाञ्चपृथक्पृथक् ॥ दशाधिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्याय : ॥

महापुरुष : । पुं॰ नारायणे ॥ श्रेष्ठनरे ॥ लक्षणं वाराह्यां ६७ अ॰ ॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि॰ जीवन्मुक्ते ॥ महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति समास : । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठ : । पुं॰ उष्ट्रे त्रि॰ बृहत्पृष्ठे ॥

महापौरुषिक : । पुं॰ वैकुण्ठनाथानुचरे ॥

महाप्रकृति : । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्च : । पुं॰ स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरवनानांसमष्टिरेकंमहद्वनम्॰ यथाऽवान्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान्जलाशयोभवति॰ तद्वत्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरेकोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभ : । त्रि॰ अतिशयदीप्तियुक्ते ॥

महाप्रभाव : । त्रि॰ अतिशयतेज : शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभु : । पुं॰ जगन्नाथे ॥

महाप्रलय : । पुं॰ सर्वसंहारे । एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥ महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमतेनन्यभावानधिकरणकालोमहाप्रलय : ॰ सर्वचरमध्वंसरूप : ॥

महाप्रसाद : । पुं॰ विष्णुनैवेद्यादौ ॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यंनैवेद्यञ्चविशेषत : । महाप्रसादइत्युक्त्वाग्राह्यंविष्णो : प्रयत्नत : ॥ ब्राह्मेणब्रह्मसंज्ञेणब्रह्मणेर्पितवस्तुनि । तन्माहात्म्यंमहानिर्वाणतन्त्रेसम्यक्

निरूपितम्

महाप्रस्थानम् । न० शास्त्रीयेदेहत्यागविशेषे ॥ महत्० आवृत्तिशून्यंप्रस्थानम्०सर्पहस्तिकसिंहव्याघ्रादिविषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनंयावच्छरीरपातंतन्महाप्रस्थानम्० उच्यते ॥

महाप्राण : । पुं० द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं० ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशिवः । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयोमताः ॥ चत्वारोमञ्चचरणाःपञ्चमःप्रच्छदःपटः । सच्चित्प्रकाशरूपेणशिवेनाभिन्नविग्रहाः ॥ तत्रासनेसमासीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं० मालूरे । विल्वे ॥ त्रि० उत्कृष्टफले ॥ न० वृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥ मधुबीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री० अब्धिफेने । हिण्डीरे ॥

महाबल : । पुं० वायौ ॥ बुद्धे ॥ न० सीसके ॥ त्रि० बलोत्कटे । बलीयसि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टंबलमस्य ॥

महाबला । स्त्री० अतिबलायाम् । पीतपुष्पायाम् । पीतवाट्यालके ॥

महाबोधि : । पुं० बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं० निन्दितब्राह्मणे । कल्या० अचारज० हु० भा० ॥

महाभद्रा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥ गङ्गायाम् ॥

महाभट : । पुं० अतिशययोद्धरि ॥

महाभाग : । त्रि० अतिधन्ये ॥ दयाद्यष्टगुणयोगोमहाभागता० तद्विशिष्टः ॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान्असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमुदायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री० महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न० व्यासप्रणीतेतिहासशास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एकतश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकतः । पुराकिलसुरैःसर्वैःसमस्यतुलयाधृतम् ॥ चतुर्भ्यःसरहस्येभ्योवेदेभ्योह्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोकेऽस्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वाद्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न० पातञ्जलेव्याकरणभाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि० महेच्छे ॥ महानभिलाषोऽस्य ॥

महाभिष : । पुं० राजर्षिविशेषे । प्रतीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभिषोनृपोजातःप्रतीपस्यसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्गरइति ॥

महाभीता । स्त्री॰ लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीम: । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि॰ अतिशयभयानके ॥

महाभीरु: । पुं॰ कीटविशेषे । गोपालिका॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ ग्वाली॰ इ॰ दे॰ भा॰ ॥ अतिशयभयशीले ॥

महाभीष्म: । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न॰ व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय: ॥

महाभृङ्ग: । पुं॰ नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरव: । पुं॰ शरभरूपिणिश्वरे ॥

महाभोग: । त्रि॰ नारायणे ॥ अतिसुखिनि ॥ महान्भोग: सुखरूपोऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूक: । पुं॰ पीतमण्डूके ॥

महामति: । त्रि॰ अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामद: । पुं॰ मत्तगजे ॥ त्रि॰ अतिशयहर्षयुक्ते ॥

महामना: । त्रि॰ सदन्त:करणे ॥ उत्कटे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते ॥ सर्वश्रेष्ठोहमितिमन्यमाने ॥ महद्भिश्शीरमन्यैरसममात्मानंमन्यमानंमनोयस्य स: ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माखिलजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना: ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव॰ सङ्कल्पमात्रेणैव ।

महामाघ: । पुं॰ योगविशेषे ॥ माघीचमवसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा । महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादिवर्ज्जयेत् ॥

महामात्र: । पुं॰ प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे ॥ हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री॰ आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी । स्त्री॰ जिनाननांविद्यादेवीभेदे ॥

महामाय: । पुं॰ हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायास्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया॰ तस्याश्चमहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् तस्या: स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतै:

। उत्पन्नंज्ञानरहितंकुरुतेयानिरन्तरम् ॥ पूर्व्वातिपूर्वसम्बन्धसंस्कारेण-नियोज्य च । आहारादौततोमोहं-ममत्वंज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोधलोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः । पश्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्निंशम् ॥ आमोदयुक्तंव्यसनासक्तंजन्तुंकरोतिया । महामायेतिसाप्रोक्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ॥

महामायी । पुं० ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महामारी । स्त्री० महाकाल्याम् ॥ आमर्य्यैशभूतायांमहाजलक्षयकर्य्यांदेवतायाम् । संहारशक्तौ ॥ महतोमारयतीतितथा । महतीचासौमारीचेतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्माण्डंमनुजेश्वर । महाकाल्यामहा-कालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवकालेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थितिंकरोभूतानांसैवकालेसनातनी-तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशय-मारके ॥

महामार्गः । पुं० राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री० नाराचाभिधेवृत्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोविटरेफैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाषः । पुं० राजमाषे । चौरा० लोबिया० भू० भा० ॥

महामुखः । पुं० कुम्भीरे । म० बहन्मुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामुंडी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

महामुनिः । पुं० नारायणे ॥ अगस्त्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्य्ये ॥ व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्महदितिसमासः । आन्महतद्ध्यात्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ न० कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्द्धा पुं० शिवे ॥ त्रि० बृहन्मस्तकयुक्ते ॥

महामूलः । पुं० राजपलाण्डौ ॥ छिलिहिण्टे ॥

महामूल्यः । पुं० पद्मरागे ॥ न० महार्घे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामूषिकः । पुं० बृहदुंदुरौ । महाख्ने ॥

महामृगः । पुं० हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जयः । पुं० मृत्योर्मृत्युकरेशिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशतंजप्त्वामृत्युंमृत्युपथंनयेत् ॥

महामेघः । पुं० अतिशयमेघे ॥

महामेदः । पुं० अष्टवर्गाङ्गौषधे पुरोक्षवे ॥ वृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधविशेषे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिधः कन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लार्द्रकनिभःकन्दोलताजातःसुपांडुरः ।

महामेदाभिधः प्रोक्तोऽन्यो भावप्रकाशके । मेदायुग्मं गुरुस्वादु वृष्यं स्तन्यकफापहम् । हणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ तस्याश्च लाभे अस्याः स्थाने शतावरी देया ॥

महामैत्रः । पुं० बुद्धभेदे ॥ * ॥

महामोहः । पुं० भोगेच्छारूपाज्ञाने ॥ महामोहस्तु विज्ञेयो ग्राम्यभोगसुखैषणा ॥ रागे । विपर्ययविशेषे सदशविधः । शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतया दशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु रागः ० आसक्तिर्महामोहः ० स च दशविधविषयत्वात् दशविधः ॥

महामोही पुं० शिवप्रिये । धत्तूरे ॥ त्रि० महामोहविशिष्टे ॥

महाम्बुजः । पुं० नरकान्तरे ॥

महाम्लम् । न० तिन्तिडीके । वृक्षाम्ले ॥

महायक्षः । पुं० हर्षदुपासकविशेषे ॥

महायज्ञः । पुं० अध्यापनादिपञ्चसु ॥ पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्पणंबलिः । एते पञ्चमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ अहुतञ्चहुतञ्चैवतथाप्रहुतमेवच । ब्राह्म्यंहुतं प्राशितञ्चपञ्चयज्ञान्प्रचक्षते ॥ जपोऽहुतो हुतोहोमः प्रहुतोभौतिकोबलिः । ब्राह्म्यंहुतंद्विजाग्र्यार्चाप्राशितंपितृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तितः । सगृहेऽपिवसन्नित्यंसूनादोषैर्नलिप्यते ॥ देवताऽतिथिभृत्यानांपितॄणामात्मनश्चयः । ननिर्वपतिपञ्चानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥ अपिच । एतेपञ्चमहायज्ञाब्रह्मणानिर्मितापुरा । ब्राह्मणानांहितार्थायइतरेषांचतन्मुखाः ॥ इतरेषांचवर्णानांब्राह्मणैः कारिताः शुभाः ॥ एवंकृत्वानरोभुक्त्वाऽस्वाद्धरिपीविशुद्ध्यति । अन्यथाव्रीह्योप्येते एकौ कल्मगद्धिणः ॥ मन्तव्याद्दातृभोक्तॄणांमहामांसंतुलभवेत् ॥ इ० वराहपुराणे ॥

महायशाः । पुं० भूतार्हद्विशेषे ॥ न० कल्पभेदे ॥ त्रि० लोकेवेदेच प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायशस्कः । त्रि० अतिशययुक्ते ॥

महायोगी । पुं० अद्रिकूटपीठस्थे शिवे ॥

महारजतम् । न० स्वर्णे । धुस्तूरे ॥ वृहद्वीप्ये ॥ महच्चतद्रजतंच । सन्महदितिसमासः । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महारजनम् । न० कुसुम्भे । कसुंभा० इ० भा० ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ रज्यतेऽनेन । रञ्जरागे ।

ल्युट्। रजकरजनरञ्जनरजस्सुपसङ्ख्यानान्नलोपः॥ रञ्जेः क्युन् वा॥ महच्चतद्रञ्जनं च। सन्महदिति समासः ।।

महारण्यम्। न० अरण्यान्याम्॥ महच्चतदरण्यञ्च। सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैरितिसमासः। आन्महतइत्यात्वम्॥

महारत्नम्। न० मुक्तादिनवसु॥ मुक्ताफलं हीरकञ्च वैदूर्यं पद्मरागकम्। पुष्परागञ्च गोमेदं नीलं गारुत्मतं तथा॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानि महारत्नानि वै नव॥

महारथः। पुं० रथिकविशेषे। अयुतधन्विभिः सहयोद्धरि॥ यथा। एकोदशसहस्राणि योधयेद्यस्तु धन्विनाम्। शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्च महारथइति स्मृतः॥ अपिच। आत्मानं सारथिञ्चाश्वान् रक्षन् युद्ध्येत यो नरः। स महारथसंज्ञः स्यादित्याहुर्नीतिकोविदाः॥ शिवे॥ विष्णौ॥ महान् महात्मा० नन्दी० गरुडो वा रथो यस्य सः॥

महारक्षम्। न० गडलवणे। सांभर० इ० भा०॥

महारसः। पुं० खर्जूरे॥ कोशकारे। इक्षुविशेषे। कोसिआर० इ० भा०॥ कशेरुणि॥ पारदे। रसेन्द्रे॥ न० काञ्जिके॥

महारसाष्टकम्। न० हिङ्गुलाद्यष्टसु॥ यथा। दरदं पारदः सस्यं वैक्रान्तं कान्तमभ्रकम्। माक्षिकं विमलञ्चेति स्युरेतेऽष्टौ महारसाः॥

महाराजः। पुं० बुद्धभेदे। मञ्जुघोषे॥ असपत्नराज्यइति। नृपश्रेष्ठे॥

महाराजचूतः। पुं० उत्तमाम्रे। मन्मथानन्दे॥

महाराजद्रुमः। पुं० आरग्वधे

महाराजिकः। पुं० गणदेवताविशेषे॥ सत्यसुधन्वसवनादयो विंशत्यधिकशतद्वयसङ्ख्याता गौरवाभ्रदर्शिताः। महाराजिकनामानो द्विशतेविंशतिस्तथा॥ महतीराजिः पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशैशादिभाषेतिकञ्॥

महारात्रिः। स्त्री० महाष्टम्याम्॥ अर्द्धरात्रात्परं मुहूर्तद्वये॥ ब्रह्मलयोपलक्षितायां महाप्रलयरात्राम्॥ ब्रह्मणस्तु निपाते च महाकल्पो भवेन्नृप। प्रकीर्त्तिता महारात्रिः सा एव च पुरातनैरिति ब्र० वै० पु०।

महाराष्ट्रः। पुं० देशविशेषे॥ शिवपञ्चकं समारभ्य मध्ये चोज्जयिनीं शिवे। मार्जारतीर्थं राजेन्द्र कोलापुरनिवासिनी॥ तावद्देशो महाराष्ट्रः कर्णाटस्वामिगोचरः। इ० शक्तिसङ्गमे ७ पटलः॥ अपिच। नैकृतेषु

विडामत्तं महाराष्ट्राश्वरैवत :। जवन : पह्लव :सिन्धु : पारसीकादयोमता :॥ इ॰ज्योतिषतत्त्वे कूर्मचक्रं ।

महाराष्ट्री । स्त्री॰ जलपिप्पल्याम् ॥ शाकविशेषे । मरैठी॰इ॰भा॰ ।। भाषाप्रभेदे ।

महारिष्ट :। पुं॰ महानिम्बे । गिरिनिम्बे ।

महारुद्र :। पुं॰ महादेवे ।

महारूप :। पुं॰ शिवे

महारूपकम् । न॰ नाटके ।।

महारोग :। पुं॰ पापरोगे ।। सचाष्टविधोयथा । उन्माद : १ । त्वग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास: ४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ । उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि॰ महारोगयुक्ते ॥

महारौरव :। पुं॰ नरकान्तरे ॥ महारौरवसंज्ञन्तु अधोर्द्ध्वं ताम्रसम्पुटम् । ध्मायते खदिराङ्गारैर्गुरुदारापनायक : ॥ देवद्रव्यापहारी च पच्यते कालमक्षयम् ॥ महान्रौद्रो रवोऽत्र । शकन्ध्वादित्वाद्रलोप : । यद्वा । रुरुभार्यशृङ्गाख्योमृग : ॰ महतोरुरोरयम् । अण् ॥

महार्घ :। पुं॰ लावकाख्यखगे ॥ त्रि॰ महामूल्ये ॥

महार्णव :। पुं॰ महासमुद्रे ॥

महार्थ :। पुं॰ परमार्थे ॥

महार्द्र :। पुं॰ वृक्षविशेषे । महाजा इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महार्द्रम् । न॰ चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न॰ वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न॰ दशार्बुदे । शतकोटि १००००००००० सङ्ख्यायाम् । पद्मे ॥

महार्ह :। पुं॰ विष्णौ ॥ मह : पूजा॰ तामर्हति । अर्हइतिसूत्रात् अर्हते: कर्मण्युपपदे अच्प्रत्यय : ॥ न॰ श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मी :। नारायणशक्त्याम् । राधायाम् ॥ यन्माययामोहिताश्चब्रह्मविष्णुशिवादय :। वैष्णवास्तां महालक्ष्मींपरांराधांवदन्तिते ॥ यदर्द्धाङ्गामहालक्ष्मी : प्रियानारायणस्यचेति ब्र॰ वै॰ पुराणम् ॥

महालय :। पुं॰ विहारे ॥ तीर्थमहाभागादेव्याःक्षेत्रे ॥ परमात्मनि ॥ पितृणामुत्सवाश्रयेकन्यागतापरपक्षे कन्यागत॰ इ॰ भा॰ ॥

महालसा । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ दक्षिणदेशे॰ महादिस्थानमितिविख्याते॰ देवीस्थाने ॥

महालिकटभी । स्त्री॰ श्वेतकिणही वृक्षे ॥

महालीलसरस्वती । स्त्री॰ तारादेव्या : प्रभेदे ॥ लीलयावाक्प्रदाचेतितेन

लीलसरस्वती ॥

महालोध्रः । पुं० लोध्रे । पटियालोध० हू० भा० ॥

महालोलः । पुं० काके ॥ त्रि० अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न० अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न० महारण्ये ॥ वृन्दावनस्य चतुरशीतिवनान्तर्गतवनविशेषे ।

महावप्रः । पुं० महामेदे ॥

महावरा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

महावराहः । पुं० आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोहः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

महावलिः । पुं० नरबलौ ॥

महावल्ली । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

महावसः । पुं० शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न० परमार्थबोधकवैदिकोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्कल्पापरपर्यायेप्रतिष्ठादावुत्सर्गवाक्ये ॥ योग्यताकांक्षासत्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ सा यथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैः समा ॥ सा० वारुणीत्यर्थः ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौ शतभिषायदि । महामहेतिविख्यातात्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महावाहुः । पुं० स्कन्दे ॥ श्रीरामे ॥ महान्तौबाहूयस्य । अस्यबाह्वोर्महत्त्वञ्चोक्तंयुद्धकांडे । पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांयेचरक्षसाः अङ्गुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री० देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशी भुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । वगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एतादशमहाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वरः । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश । कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामेरूपाचतारिणी । वगलाकूर्ममूर्त्तिःस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंहः स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीयामदग्न्यः स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्णः कालीरूपोभवद्वने ॥

महाविराट् । पुं० महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न० नभसि हृच्छिद्रे ॥

महाविषः । पुं० द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥

महाविषम् । न० मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरंनिम्बपात्राभ्यांयोऽत्तिमेषगतेरवौ। अपिरोषान्वितस्तस्यतक्षकः किंकरिष्यति ॥

महाविष्णुः । पुं० महाविराजि ॥

महावीचिः । पुं० नरकविशेषे । महावीचिर्यत्रमहाकल्लोलैमतुमीयते ॥

महावीभ्यम् । न० विटपे । मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे ॥

महावीरः । पुं० गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे ॥ महानले । यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे ॥ अन्तिमजिने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सङ्ग्रामविहगे । जराटके ॥ कामदेवे । मारे ॥

महावीरा । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्यः । पुं० ब्रह्मणि । महदुत्पत्तिकारणमविद्यालक्षणंवीर्यमस्य ॥ बुद्धभेदे ॥ वाराहीकन्दे ॥ त्रि० महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्या । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

महावृक्षः । पुं० स्नुहीद्रुमे ॥

महावृहती । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥

महावेगः । त्रि० अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पुं० कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न० दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम् । न० द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा । तेनवधकालादूर्ध्वंविंशत्यऽधिकशतस्ययावदवदिष्टं तावत्परिमाणमहाव्रतानुरूपाधेनवोदातव्याः शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ यथा । महाव्रतंमहापुण्यंशङ्कराद्यैरनुष्ठितम् । कर्त्तव्यंसुरराजेन्द्रदेवीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदयकालिकमाघस्नाने ॥ अस्तिचयोगपाशेऽत्रविशेषः । सयथा । अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाः ॥ ३० ॥ एतेजातिदेशकालसमयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमामहाव्रतम् ॥ ३१ ॥ येचाहिंसाद्याः पंचयमाउक्तास्तएवजात्याद्यनवच्छेदेन० दृढभूमयोमहाव्रतशब्दवाच्याः तत्राहिंसाजात्यवच्छिन्नायथा० मृगयोर्मृगातिरिक्तान्नहनिष्यामीति ० सैवकालावच्छिन्नायथा० नचतुर्दश्यांनपुण्येऽहनीतिसैवप्रयोजनविशेषरूपसमयावच्छिन्नायथा०क्षत्रियस्यदेवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेणनहनिष्यामीति०युद्धंविनानहनिष्यामीतिच । एवंविवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं नवदिष्यामीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण सुहृदयाद्व्यतिरिक्तः स्तेयंनकरिष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

कालेपलीनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरेणनपरिग्रहीष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्टव्यः। एतादृगवच्छेदोपरिहारेण यदासर्वजातिसर्वदेश सर्वकाल सर्वप्रयोजनेषुभवाः सार्वभौमाश्चहिंसादयोभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्रतशब्देनोच्यन्ते । एवंकाष्ठमौनादिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रतदार्ढ्येच॰कामक्रोधलोभमोहानांचतुर्णामपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्तिः। तत्राहिंसयाक्षमयाचक्रोधस्य॰ब्रह्मचर्येणवस्तुविचारेणचकामस्य॰अस्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणलोभस्य॰सत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेकेनमोहस्य॰तन्मूलानाञ्चसर्वेषांनिवृत्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफलानिसकामानांयोगशास्त्रे कथितानि॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उत्कृष्टे ॥ त्रि॰ महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्तिः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हरौ ॥ महतीशक्तिःसामर्थ्यमस्य॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰ मायाशबलब्रह्मरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्खः । पुं॰ नरास्थनि । कर्णनेत्रयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्रान्तरालास्थिमहाशङ्खः प्रकीर्त्तितः ॥ दशनिखर्वे १०००००००००००० । निधिप्रभेदे ॥ अलिके । ललाटे ॥ बृहच्छङ्खे ॥ याज्ञायोगान्तरे । यथा । स्त्रीस्वस्थे लाभगेशुक्रे त्रिकस्थे देवपूजिते । महाशङ्खाह्वयोयोगः प्रतिपन्नापमानदः ॥

महाशठः । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अतिधूर्त्ते ॥

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ बृहच्छणपुष्प्याम् । वृत्तपर्ण्याम् । श्वेतपुष्पायाम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्यायाम् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ महाशतावरीमेध्याहृद्यावृष्यारसायनी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणीनयनामयान् ॥

महाशनः । पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पान्ते सर्वग्रसनात्महत्अशनंसंहार्य्यमस्य ॥ महाभैरवे ॥ कामे ॥ महत्अशनंविषयजातंयस्यसः॥ असुरे । त्रि॰ अतिभक्षणशीले ॥

महाशफरः । पुं॰ पफसाख्यमत्स्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्तः पित्तकफापहः । शिशिरोमधुरोरुच्योवातसाधारणः स्मृतः ॥

महाशयः । त्रि॰ सदिच्छे ॥ महान्आशयोयस्य ॥ पुं॰ समुद्रे ॥

महाशय्या । स्त्री॰ राजतल्पे ॥ बृहच्छय्यायाम् ॥

महाशर : । पुं॰ स्थूलशरे ॥

महाशल्क : । पुं॰ चिङ्गटमत्स्ये ॥

महाशाक : । पुं॰ शाकवृक्षे ॥

महाशाखा । स्त्री॰ नागबलायाम् ॥

महाशाल : । पुं॰ महागृहस्थे । विस्तीर्णाभि : शालाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥ महतीविस्तीर्णाशाला॰गृहंयस्यस : ॥

महाशालि : । पुं॰ स्थूलशालौ । सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठ : शालि: ॥

महाशिव : । पुं॰ महादेवे ॥

महाशीता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

महाशुक्ति : । पुं॰ मुक्तामातरि ॥

महाशुक्ला । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ त्रि॰ अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥

महाशुभ्र : । त्रि॰ अतिशुभ्रवर्णयुक्ते ॥ न॰ रजते ॥

महाशूद्र : पुं॰ आभीरे ॥

महाशूद्रा । स्त्री॰ महत्यांशूद्रायाम् ॥ महतीशूद्रेतिविग्रह : ॥

महाशूद्री । स्त्री॰ आभीर्याम् ॥ महाशूद्रस्यस्त्री॰जातीयावा । पुं॰योगादिति॰जातेरितिवाङीष् ॥

महाशौण्डी । स्त्री॰ श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥

महाशौषिर : । पुं॰ दंतरोगविशेषे ॥ दन्ताश्चलन्तिवेष्टेभ्यस्तालुचाप्यवदीर्यते । दन्तमांसानिपच्यंतेमुखञ्चपतुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञित : ॥

महाश्मशानम् । न॰ आनन्दवने । काश्याम् ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलये समुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्मशानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीति विख्यातारुद्रावासइतिद्विज : । महाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानन्दकाननम् ॥

महाश्यामा । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥ श्यामल्याम् ॥

महाश्रम : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

महाश्रमण : । पुं॰ बुद्धभेदे । शाक्यमुनौ ॥

महाश्रावणिका । स्त्री॰ कदम्बपुष्प्याम् । महामुडाम् ॥

महाश्री : । स्त्री॰ बुद्धशक्त्यन्तरे । तारायाम् ॥

महाश्रोत्रिय : । पुं॰ महत्त्वेसतिश्रुताऽध्ययनवृत्तसम्पन्ने ॥ महांश्चासौश्रोत्रियश्च ॥

महाश्वेता । स्त्री॰ शुक्लभूकूष्माण्डे । क्षुद्रगन्धिकायाम् ॥ [illegible]भूमिकूष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेतापराजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजायाम् । श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥ महतीचासौश्वेताच ॥

महाषष्ठी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महाष्टमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

। शरत्कालोद्भवायातुसैवप्रोक्तामहाष्टमी।महारात्रिरितिख्यातातस्यामम्बांशजेत्सुधीः॥ अष्टम्यांरुधिरैर्मांसैर्महामांसैः सुगंधिभिः। पूजयेद्बहुजातीयैर्वलिभिर्भोजनैः शिवाम्। सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नानाविधविलेपनैः। पुष्पैरनेकजातीयैः फलैर्वहुविधैरपि॥ उपवासंमहाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत्। यथातथैवपूतात्माव्रतीदेवींप्रपूजयेत्॥ पूजयित्वामहाष्टम्यांनवम्यांवलिभिस्तथा। विसर्ज्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणेतांवरोत्सवैः तत्रार्द्धरात्रपूजा यथा। कन्यासंस्थेरवाविषेशुक्लाष्टम्यांप्रपूजयेत्। सोपवासोनिशार्द्धेतुमहाविभवविस्तरैः॥ पूजांसमारभेद्व्यानचर्त्रे वारुणेपिवा। पशुघातश्चकर्त्तव्योगवलानवधस्तथेतिदेवीपुराणेवारुणपदेनपुर्वाषाढोच्यतइतिरघुनन्दनः॥ महाष्टम्युपवासेपारणन्तु। अष्टम्यांसमुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि। मत्स्यमांसोपहारेणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम्॥ तेनैवविधिनान्नन्तुस्वयंभुञ्जीतनान्यथेति॥

महासन्नः। पुं० कुवेरे॥ त्रि०अतिनिकटे॥

महासमङ्गा।। स्त्री० हद्वलायाम्। खिरहिट्यायाम्। वंलायाम्। कगहिया०कंघी०खरैटी०इ०भा०॥

महासर्ज्जः। पुं० असनवृक्षे॥ पनसे॥

महासहः। पुं० कुब्जकवृक्षे॥ त्रि० अतिक्षमे॥

महासहा। स्त्री० माषपर्ण्याम्। अम्लाने। कठसरैय्या०इ०भा०॥ महतीचासौसहाच। सन्महदितिसमासः। आन्महतइत्यात्त्वम्॥

महासान्तपनम्। न० व्रतविशेषे॥ अत्रयाज्ञवल्क्यः। कुशोदकञ्चगोक्षीरंदधिमूत्रंशकृत्घृतम्। जग्ध्वापरेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसान्तपनंचरन्॥ द्व्यहसाध्यसान्तपनमुक्त्वाह। पृथक्सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः। सप्ताहेनैवकृच्छ्रोयंमहासान्तपनंस्मृतम्॥ महासान्तपनंधेनुषट्कदानसमम्॥

महासारः। पुं० इष्खदिरे॥ त्रि० युक्तियुक्ते॥

महासाहसम्। न० अतिबलात्कारकृतकार्य्ये। अतिशयदण्डे॥

महासाहसिकः। त्रि० अतिसाहसयुक्ते॥ प्रसह्यापहारिणि॥ महांश्चासौसाहसिकश्च॥

महासिंहः। पुं० शरभे। पर्वताश्रये॥ देव्याः सिंहे॥ यथा। तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यः शटाशोभितकन्धरः।

चतुरङ्घ्रिर्व्यञ्जनखोमहासिंह : प्रक्षोभितइति ॥

महासुख : । पुं० बुद्धे ॥ न० क्रीडारते ॥ प्रचुरसुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महासुगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि० अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री० वालुकायाम् ॥ त्रि० अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेन : । पुं० कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्कन्ध : । पुं० शरभे ॥ त्रि० बृहत्स्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा । स्त्री० जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी । पुं० शरभे ॥

महास्थली । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायु : । पुं० कण्डरायाम् ॥

महास्रग्वी । पुं० शिवे ॥

महास्वन : । पुं० वाद्यप्रभेदे । महातूर्ये ॥ विष्णौ ॥ महानूर्ज्जित : स्वन : नादोऽस्य । यद्वा । महान् स्वन : श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सम्भवदितिसमासे०आत्वम् । बृहच्छब्दे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महाहनु : । पुं० शिवे ॥ हनूमति ॥ त्रि० बृहद्धनुयुक्ते ॥

महाहवि : । न० गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्चतद्धविश्च०ब्रह्मात्मनिसर्वंजगत्तदात्मतयाहूयतेइतिमहाहवि : । यद्वामहान्तिहवींषिआज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाण्यस्य० इन्द्रादिदेवतारूपस्ययजमानरूपस्यवेतिमहाहवि : ॥

महाहास : । पुं० अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्रस्वा । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि० अतिखर्वे ॥

महि । अ० महिमनि ॥

महि : । स्त्री० भूमौ ॥ मह्यते । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्त : । अजन्तादच्इ : ॥

महिका । स्त्री० हिमे ॥ मह्यते । मह० । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥

महित : । त्रि० पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह० । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिक्त : ॥

महिनम् । न० राज्ये ॥ त्रि० पूजनीये ॥ मह्यते । मह० । महेरिनण्चेति पक्षेइनन् ॥

महिमा । पुं० शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति०येनसमस्तब्रह्माण्डेपिनसमवैति ॥ विभूतिविस्तारे ॥ आत्मन : कर्मनिमित्तवृद्धिक्षयराहित्ये ॥ महतो भाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् ॥ उत्कर्षे ॥

महिमभृत् । त्रि० ऐश्वर्यवति ॥

महिर : । पुं० पीये । मिहिरे । सूर्ये ॥

इतित्रिकाण्डशेषः ॥

महिला । स्त्री॰ फलिन्याम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्तायाम्योषायाम् ॥ महति॰ मह्यते वा । मह॰ । सलिकल्यौति॰ इलच् । टाप् ॥

महिलाह्वया । स्त्री॰ श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोयस्याः ॥

महिषः । पुं॰ लुलाये । कासरे । यमवाहने । भैंसा॰ हि॰ भा॰ ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवातनाशनम् । निद्राशुक्रबलस्तन्यतनुदार्ढ्यंकरं गुरु ॥ इष्यस्त्वस्पृष्टिविण्मूत्रं वातपित्तास्रनाशनम् ॥ महति॰ मह्यतेवा । मह॰ । अविमह्योष्टिषच् । यद्वामंहतेमहिव्यौटिषच् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ अर्हध्वजविशेषे ॥ असुराधिपविशेषे । महिषासुरे ॥ श्मश्रुधारिणिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पुरायंचत्रियआसीत्सगरेणास्यवेदाद्यनधिकारीविशान्यत्वंधर्मंनाशस्यकृतः ॥

महिषकन्दः । पुं॰ महाकन्दविशेषे । शुभ्रालौ ॥

महिषघ्नी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महिषध्वजः । पुं॰ यमे ॥ अर्हद्विशेषे ॥ महिषोध्वजोयस्यसः ॥

महिषमर्द्दिनी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महिषवल्ली । स्त्री॰ लताविशेषे । सौम्यायाम् ॥

महिषवाहनः । पुं॰ यमे ॥

महिषाक्षः । पुं॰)

महिषाख्यः । पुं॰) गुग्गुलौ । भृङ्गाञ्जनसमप्रभे ॥

महिषाख्यादि । न॰ महिषाख्यादिपञ्चानांगणे ॥ यथा । महिषाख्यस्तथारालंनिर्यासः सर्जकश्च । कृष्णागुरुःकदम्बश्चमहिषाख्यादिपञ्चकम् ॥

महिषासुरः । पुं॰ महासुरविशेषे । रम्भासुरात्मजे ॥

महिषासुरसम्भवः । पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥

महिषासुरहन्त्री । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महिषी । स्त्री॰ कृताभिषेकायांराज्ञःपत्न्याम् ॥ मह्यते । मह॰ । अविमह्योष्टिषच् । टित्वान्ङीप् ॥ औषधीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमनायाम् । महाचीरायाम् । भैंस॰ हि॰ भा॰ ॥

महिषीगोष्ठम् । न॰ महिषीशालायाम् । भैंसवाडा॰ हि॰ भा॰ ॥ महिषीणांस्थानम् । गोष्ठच् ॥

महिषीदुग्धम् । न॰ महिषीक्षीरे । सैरिभ्याः स्तन्ये ॥ माहिषं मधुरं गव्यात्स्निग्धं शुक्रकरं गुरु । निद्राकरमभिष्यन्दि क्षुधाधिक्यकरं हिमम् ॥

महिषीप्रिया । स्त्री० तृणविशेषे । शूल्याम् । शूलपल्याम् । जलाश्रयायाम् ॥

महिष्मान् । पुं० देशविशेषे ॥ महिषाः सन्त्यस्मिन् । महिषाश्चेति वक्तव्यमिति० ड्मतुप् ॥

मही । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् ॥ मह्यते । मह० । चुरादावदन्तः । ण्यन्तादच् । कृदिकारादिति ङीष् ॥ यद्वा । महीयते । महीङ् पूजायाम्० कण्ड्वादियगन्तः । क्विप् चेति क्विप् । यल्लोपयलोपौ । कृदिकारादितिङीष् । तदभावे विसर्गवृल्लभ्याः : मालवदेशविहारिण्यां नद्याम् ॥ महीजलन्तु सुस्वादुवल्यं पित्तहरं गुरु ॥ गवि ॥ हिलमीजिकायाम् ॥ वर्णवृत्तेष्वत्युक्थाप्रभेदे ॥ यथा । लघुर्गुरुः । महीस्मृता ॥ यथा । हरोऽस्तुमे । मनोमुदे ॥

महीक्षित् । पुं० नृपे । राजनि ॥ महीं० क्षयते० ईष्टे । क्षिनिवासगत्योः । मह्यांक्षयतिवा । क्षि क्षयैश्वर्ययोः । क्विप् । तुक् ॥

महीजः । पुं० भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ न० आर्द्रके ॥ त्रि० भूमिजाते ॥

महिदुर्गम् । न० मृदापाषाणेष्टकेनवाविस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायेणाष्टादशहस्तादुच्छ्रितेनयुद्धार्थंसुपरिभ्रमणयोग्येनसौवर्णगवाक्षादियुक्तेनप्राकारे

गावेष्टितैराज्ञांवासस्थाने ॥

महीधरः । पुं० विष्णौ ॥ महीं गिरिरूपेणाधत्ते । धरति । धृञ्० । मह्याधरः ॥ अच् ॥

महीध्रः । पुं० शिखरिणि । पर्वते ॥ महींधरतिधारयतिवा । धृञ्० । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

महीपालः । पुं० राजनि ॥ महींपालयति । पाल० । कर्मण्यण् ॥

महीप्राचीरम् । न० समुद्रे ॥

महीभृत् । पुं० पर्वते ॥ नृपे ॥

महीमयः । त्रि० मृत्तिकानिर्मिते मह्या विकारे ॥

महीयान् । त्रि० महत्तरे ॥

महीरुहः । पुं० शाखिनि । पादपे । वृक्षे ॥ शाकवृक्षे ॥ मह्यांरोहयति । रुहवीजजन्मनिप्रादुर्भावे । इगुपधेतिकः ॥

महीलता । स्त्री० किञ्चुलुके । केंचुवा० इतिख्याते ॥ ङ्याह्रस्वदीर्घत्वाभ्यांमह्यालतेव ॥

महीसुतः । पुं० मङ्गलग्रहे । लोहिताङ्गे ॥ मह्याः सुतः ॥

महेच्छः । त्रि० महाशये । महाभिलाषे ॥ महतीइच्छाऽस्य ॥

महेन्द्रः । पुं० कलिङ्गदेशस्थेकुलपर्वतविशेषे ॥ सिद्धपीठोयमद्रिः । यथा । महान्तकोमहेन्द्रे चपार्वती चमहान्तकीति ॥ त्रिसामाऋषिकुल्याद्यामहेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥

इन्द्रे ॥ महांश्चासौ॰इन्द्रश्चमहान्वा अयमभूयोव्रत्रमवधीदितिश्रुते: । ईश्वरे । विष्णौ ॥

महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥

महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिदन्तरे ॥

महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

महेन्द्रपर्वत: । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

महेन्द्रमदभित् । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाफलायाम् । वडीमाकाल्॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥

महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवतास्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिघ: ॥

महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे॰ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छ: ॥

महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे ॥ महदीरणमस्या: ॥ महमुत्सवमीरयतिवा । ईर॰ । ल्यु: ॥

महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य॰ इला भूमि: ॥ यद्वा । महति॰ मह्यतेवा । सलिकलीतीलच् । पृषोदरादि: ॥ माया: हेलाक्रीडावा । परमहेलारतोप्यपारदारिकइतिदमयन्तीकाव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री॰ महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

महेश: । पुं॰ शिवे ॥ महेशान्नापरो देव: ॥

महेशबंधु: । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥

महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सन्महदितिसमास: ॥

महेश्वर: । पुं॰ शिवे । महादेवे ॥ महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघु: ॥ विश्वस्यानाद्यसर्व्वेषांमहतामीश्वर: स्वयम् । महेश्वरस्ततेनेमंप्रवदन्तिमनीषिण: ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमास: ॥ त्रि॰ अधीश्वरे ॥

महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । कपिलायाम् । ब्रह्मरीत्याम् ॥ राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥

महेष्वास: । पुं॰ हरौ ॥ शिवे ॥ महानवितथइष्वासइषुक्षेपोयस्य: ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥

महैरण्ड: । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

महोक्ष: । पुं॰ वृद्धवृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेतिसाधु: ॥

महोटिका । स्त्री०)
महोटी । स्त्री०) बृहत्याम् ।

महोत्पलम् । न० पद्मे । नलिने । अरविन्दे ॥ महच्चतत् उत्पलञ्च ॥

महोत्सवः । पुं० अतिशयितसुखजनककर्म्मणि ॥ यथा । दुर्गातन्त्रेणमन्त्रेणकुर्याद्दुर्गामहोत्सवम् । महानवम्यांशरदिबलिदानंनृपादयः ॥

महोत्साहः । पुं० राज्याङ्गप्राप्तराजपुरुषे ॥ अतिशयोद्यमे ॥ त्रि० अतिशयोत्साहयुक्ते । महोद्यमे ॥ दुःसाध्यकार्य्येपिसाधनपरे ॥ महान् उत्साहोस्य ॥ परदेवतायाम् ॥ जगदुत्पादनाद्यर्थंसुद्युक्तत्वात् ॥

महोदधिः । पुं० समुद्रे ॥

महोदधिशयः । पुं० नारायणे ॥ प्रलयेसर्वभूतानिसंहृत्यैकार्णवंजगत् । कृत्वाऽधिशेते । शीङ् स्वप्ने । अः ॥

महोदयः । पुं० कान्यकुब्जदेशे ॥ आधिपत्ये ॥ अपवर्गे । मोक्षे ॥ सदाकृतयुगस्यास्तुसदाचास्तूत्तरायणम् । सदामहोदयस्यास्तुकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ महात्मनि ॥ स्वामिनि ॥ दध्यक्ते मधुनि ॥ न० पुरविशेषे । कान्यकुब्जे । गाधिपुरे । कनौज० इतिमहोवाइतिचभाषा ॥ महानुदयोवैभवंयस्य० यचवा ॥

महोदया । स्त्री० मेरोश्चक्रवाटाख्योर्ध्वमेखलायाउदग्दिशिसोमस्यपुर्याम् । यथोक्तंमृगेन्द्रसंहितायाम् । महोदयाचन्द्रमसः श्वेतायुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभैरिति ॥ नागवल्लायाम् ॥

महोदरः । पुं० बृहदुदरे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महोदरी । स्त्री० रवेः सङ्क्रमणविशेषे कुजाहेचरर्धेयदासङ्क्रमः स्यान्महोदर्यसौतस्कराणांसुखाय ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

महोद्यमः । त्रि० महोत्साहे । दुःसाध्यकार्य्येपिसाधनपरे ॥ महानुद्यमोऽस्य ॥

महोन्नतः । पुं० तालागमे ॥ त्रि० महोन्नतिविशिष्टे ॥

महोन्नतिः । स्त्री० अतिशयवृद्धौ ॥ यथा । भूयात्तेमहदैश्वर्यंपुत्रादीनांमहोन्नतिः । अव्याधिनाशरीरेणचिरञ्जीवसुखीभव ॥

महोन्मदः । पुं० फलक्याम् । फलुह० माषदू० गौ० दे० भा० प्र० मीने ॥

महोपसर्गः । पुं० मार्यादिषु ॥

महोरगः । पुं० वासुकिसर्पे ॥ वृहत्सर्पे ॥ महांश्चासावुरगश्च ॥ न० तगरमूले ॥

महोल्का । स्त्री० क्रूरग्रहे ॥ उल्काविशेषे ॥ उल्कालक्षणन्तु । हृच्छिखा असूक्ष्मायारक्तनीलशिखोज्ज्वलापी

रवीचप्रभावेणतज्ज्ञानानाविधामृता ॥

महौजा : । त्रि० वीर्य्यवति । महानुभावे ॥ महत्‌ओजोयस्येतिविग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० । लशुने ॥ भूम्याहुल्यै ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ मुरायाम् ॥ महौषधंयज्जीवानांतु : खविस्तारकंमहत् । आनन्दजनकंयस्मात्तस्माद्यातत्वलक्षयाम् ॥ महत्त्वतत्‌औषधञ्च ॥

महौषधि : । स्त्री० दूर्व्वायाम् ॥ लज्जालुक्षुपे ॥

महौषधिगण : । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगण : स्मृत : ॥

महौषधी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महास्नानीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीअष्टमीचसुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहास्नानेनियोजयेत् ॥

मा । अ० वारणे ॥ विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । मज्ञालयायाम् ॥ विद्यायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥ मानम् । माधातोः सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पलले । आमिषे । अस्रजे । रक्तजधातौ । मांस० इ० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वंबृंहणंबलपुष्टिकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयोः ॥ मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभेदतः ॥ तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशेषउक्तः सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातियथामृतम् । वयस्थंहृद्यंसात्म्यमन्यथातद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतञ्चावल्यमतीसारकरंगुरु ॥ वृद्धामांदोषलंमांसंबालानांबलदंलघु ॥ त्रिदोषकृद्व्यालदुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुरुङ्मृतस्यैतन्मृत्युदोषरुजाकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंक्षामंवातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णंशिराजालंस्मृतमप्युचिदोषकृत् ॥ स्त्रिषुपुमान्श्रेष्ठ : स्त्रीचतुष्पदजातिषु । परार्द्धंलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वार्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्राय : सर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पक्षोत्क्षेपाद्विहङ्गानांतदेवलघुकथ्यते ॥ गुरूण्यण्डानिसर्वेषांगुर्वीग्रीवाचपक्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्द्धापाणौपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वग्यकृद

-णाणिगुरुणीहयथोत्तरम् ॥ लघुवातहरं मांसं खगानांधान्यचारिणाम् । मत्स्याशिनांपित्तकरं वातघ्नं गुरुकीर्त्तितम् ॥ फलाशिनांश्लेष्महरं लघुरूक्षमुदीरितम् । बृंहणं गुरुवातघ्नं तेषामेवफलाशिनाम् ॥ तुल्यजातिष्वल्पदेहामहादेहेषुपूजिता: । अल्पदेहेषुशस्यन्ते तथैवस्थूलदेहिन: ॥ चेष्टावतांपरं मांसं हृद्यं रुच्यं लघुस्मृतम् ॥ येमृताविहगायेचदूरावासप्रचारका: । तेषामभिष्यन्दिन: सर्वं विपरीतमतोन्यथा ॥ जलानूपचरा: सर्वे तथाश्चस्थलचराश्चये । गुरुभुक्त्यागुरुतरं तेषांमांसमुदीरितम् ॥ धान्योत्पत्तिप्रचाराणां लघुस्याल्लघुपक्षिणाम् । ग्राम्यं मांसं वनजमथवानूपजं वाबिलोत्थं पक्वं तं पीतं हरितमरुणं पाचितं सूपकारै: । तथ्यं शूल्यं सरसमधुरं स्वेदितं वह्नितं वायस्य-प्रायोयदभिरुचितं स्तूयतेतेनतद्धि ॥ सपिच । मांसन्तुत्रिविधं ज्ञेयं मृदुलंकठिनंघनम् ॥ पारावतानचटकशशशूकरटिट्टिभा: । क्षुद्रमत्स्यादिका: सर्वे मांसेषुमृदुला: स्मृता: ॥ मृगरोहितशाद्याश्चमत्स्या: शल्लकिशम्बरा: । एतेकठिनमांसा: स्यु: पक्षिणोजलचारिण: ॥ गजकुम्भीरखड्गाद्या: सगश्चावर्क्कराद्य: । गोधागोश्वालुलायाद्या:घनमांसा:प्रकीर्त्तिता:॥एकत्र सर्वमांसानिविरुद्ध्यन्ते परस्परम् ॥ वैद्यशास्त्रोक्तविधिनामांसस्योक्तागुणाइमे । मनूक्तविधिनावक्ष्ये विधिं भक्षणवर्ज्जने ॥ प्रोक्षितंभक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानाञ्चकाम्यया । यथाविधि नियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥ प्राणस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत् । स्थावरंजङ्गमञ्चैवसर्वंप्राणस्यभोजनम् ॥ चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिण: । अहस्ताश्चसहस्तानांशूराणांचैवभीरव: ॥ नात्तादुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि । धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्तारएवच ॥ यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्येषदैवोविधि: स्मृत: । अतोन्यथाप्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥ क्रीत्वास्वयंवाप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा । देवान्पितॄंश्चार्च्चयित्वाखादन्मांसंन दुष्यति ॥ नाद्यादविधिनामांसंविधिज्ञोऽनापदिद्विज: । जग्ध्वाह्यविधिनामांसंप्रेत्यतैरद्यतेऽवश: ॥ नतादृशंभवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिन: । यादृशंभवतिप्रेत्यवृथामांसानिखादत: । नियुक्तस्तुयथान्यायंयो मांसंनात्तिमानव: । सप्रेत्यपशुतां यातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥ असङ्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्र : क

दाचन । मन्त्रैस्तुसंस्कृतानद्याच्छाश्वतंविधिमास्थितः ॥ कुर्याद्घृतपशुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा । नत्वेवतुवृथाहन्तुंपशुमिच्छेत्कदाचन ॥ यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोह मारणम् । वृथापशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥ यज्ञार्थंपशवः सृष्टाः स्वयमेवस्वयम्भुवा । यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्व्वस्यतस्माद्यज्ञेवधोऽवधः ॥ ओषध्यः पशवोवृक्षास्तिर्य्यञ्चः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थंनिधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः ॥ मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्म्मणि । अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः । आत्मानञ्चपशूंश्चैवगमयत्युत्तमांगतिम् ॥ गृहेगुरावरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विजः । नवेदविहितांहिंसामापद्यपिसमाचरेत् ॥ यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्म्मोहिनिर्बभौ ॥ योऽहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया । सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वचित्सुखमेधते ॥ योबन्धनवधक्लेशान्प्राणिनांनचिकीर्षति । ससर्व्वस्यहितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ यद्ध्यायतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियत्रच । तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिञ्चन नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांसमुत्पद्यतेक्वचित् । नचप्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्ज्जयेत् ॥ समुत्पत्तिञ्चमांसस्यवधबन्धौचदेहिनाम् । प्रसमीक्ष्यनिवर्त्तेतसर्व्वमांसस्यभक्षणात् ॥ नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवत् । सलोकेप्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते ॥ अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी । संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखादकश्चेतिघातकाः ॥ स्वमांसंपरमांसेनयोवर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्च्यपितॄन्देवांस्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् ॥ वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंसमाः । मांसानिचनखादेद्यस्तयोः पुण्यफलंसमम् ॥ फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनैः । नतत्फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्ज्जनात् ॥ ५४ ॥ मांसभक्षयितामुत्रयस्यमांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्यमांसत्वंप्रवदन्तिमनीषिणः ॥ नमांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने । प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहाफला ॥ अपिच । श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रे । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तंजलभूचरखेचरम् । यस्मात्तस्मात्समानीतंयेनकेनविघातितम् ॥ तत्सर्व्वंदेवताप्रीत्यैभवेदेवनसंशयः । साधकेच्छाबलवतीदेयेवस्तुनिदेवते ॥ य

द्याद्दात्मप्रियंद्रव्यंतत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥ बलिदानविधौदेविविहितः पुरुषः पशुः । स्त्रीपशुर्नचहन्तव्यस्तत्रशांभवशासनात् ॥ मन्यतेदेवादिप्रीत्यर्थम् । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिसः ॥

मांसः । पुं० काले । कीटे ॥

मांसकारि । न० रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री० मांसरोहिणीविशेषे । मांस्याम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न० मेदसि ॥

मांसतेजः । न० मेदसि ॥

मांसदलनः । पुं० प्रीहघ्नवृक्षे ॥

मांसद्रावी । पुं० अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न० मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री० गर्भस्यावयवविशेषे ॥ यथा । बुद्बुदः सप्तरात्रेणमांसपेशीभवेत्ततः । द्विसप्ताहात्भवेत्पेशीरक्तमांसचिताऽदृढा ॥ बीजस्यैवाङ्कुराः पेश्यः पञ्चविंशतिरञ्चतः ॥

मांसप्रलेहः । पुं० प्रलेहविशेषे ॥ पथ्यप्रलेहम् ॥

मांसफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्षः । त्रि० मांसभक्षणकर्त्तरि ॥

मांसमाषा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

मांसरसः । पुं० क्लीब० रसा० इतिख्यातेमांसस्यजले ॥ सिद्धमांसरसो

रुच्यः श्रमश्वासक्षयापहः । प्रीणनोवातपित्तघ्नः क्षीणानामल्परेतसाम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुद्धानांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्मृत्योजोबलहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥ शस्यतेस्वरहीनानांदृष्ट्यायुः श्रवणार्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री० सुगन्धिद्रव्यविशेषे । अग्निरुहायाम् । चर्मकषायाम् । विकषायाम् ॥ स्यान्मांसरोहिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न० काव्यस्यगौडीरीत्यन्तर्गतस्यौजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । पीनः समासभूयस्त्वंमांसलंपदडम्बरम् ॥ त्रि० अंसले । बलवति ॥ स्थूले ॥ यथा । निम्नाश्चबहुरेखाः स्युर्निर्द्रव्याश्चिबुकैः कृशैः । मांसलैश्चधनोपेताश्चवक्रैरधनैर्नृपाः ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं० माषे ॥

मांसलफला । स्त्री० वृन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि० वैतंसिके । कौटिके ॥ सकृदपिमांसविक्रयकारिणि ॥ सद्यः पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच ॥

मांसव्यधः । त्रि० मांसखण्डने ॥ मांसस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे० इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न० मांसप्रकारवि

ग्रंथे । मांसकाञ्चिखूंट० इतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंखेदितं जले । लवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्रकसंयुतम् ॥ एलाजीरकधान्याकनिम्बूरससमन्वितम् । घृतेसुगन्धेतत्कृष्टपूरणंप्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकं समितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनः सर्पिषसम्भृष्टंमांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यंहृद्यंबलकृद्गुरु ॥ वातपित्तहरंहृष्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम्

मांससारः । पुं० मेदसि ॥ मांसस्य सारः ॥

मांसस्नेहः । पुं० मेदसि ॥

मांसहासा । स्त्री० चर्मणि ॥

मांसिकः । त्रि० मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ मांसं पण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसं नियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्रावणामांसौदनादितिटिठन् । टित्वान्ङीप् ॥ इकारउच्चारणार्थः ॥

मांसिका । स्त्री० मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री० काकोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकांतिबलप्रदा । स्वादोहिमाग्निदोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन० । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः ॥

मांक्षिष्टा । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । वल्गुलायाम् । दिवांधायाम् वादुड इ०भा० ॥

मांसौदनम् । न० मांससंयुक्तौदने । पलौदने ॥

मांसौदनिकः । त्रि० मांसौदनार्हे ॥ मांसौदनंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्राणामांसौदनाट्टिठन् । टोङीबर्थः । इकारउच्चारणार्थः ॥

मांस्यादिः । पुं० जटामांस्यादिसप्तानांगणे ॥ जटामांसीनखंपत्रीलवङ्गंतगरंरसः । मलयागन्धपाषाणः सप्तमांस्यादिकागमी ॥

माकन्दः । पुं० सहकारे ॥

माकन्दी । स्त्री० आमलकीफले ॥ नगरविशेषे ॥ बहुमूल्याम् । मादन्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माद्राणी०मांगनी०इ०भा० ॥ पीतचन्दने ॥

माकरी । स्त्री० माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु । तन्मेरोगञ्चशोकञ्चमाकरीहन्तुसप्तमीतिपठित्वास्नायात् ॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोकंपिद्रम् ॥

माकिम् । अ०)

माकिर् । अ०) वर्ज्जने ॥

माकीम् । अ॰ वर्ज्जने ॥

माकोट: । पुं मुकुटेश्वर्य्यास्थाने ॥ माकोटे मुकुटेश्वरीतिदेवीगीता ॥

माक्षिकम् । न॰ मधुनि ॥ मक्षिकाभि: कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥ तैलवर्णमधुनि ॥ मक्षिका: पिङ्गवर्णास्तु:महत्योमधुमक्षिका: । ताभि: कृतंतैलवर्णंमाक्षिकंपरिकीर्त्तितम् ॥ माक्षिकंमधुषुश्रेष्ठंनेत्रामयहरंलघु । कामलार्श: क्षतश्वासकासक्षयविनाशनम् ॥ धातुमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥ तापिच्छे । पीतमाक्षिके माक्षिकंद्विविधंप्रोक्तंहैमाख्यंतारमाक्षिकम् । भिन्नवर्णविशेषत्वाद्रसवीर्यादिकंपृथक् ॥ तारपादादिकेतारमाक्षिकंसुप्रशस्यते । देहेहैमाख्यकंशस्तंरोगहृद्बलपुष्टिदम् ॥

माक्षिकजम् । न॰ सिक्थके ॥

माक्षिकधातु: । पुं॰ माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥

माक्षिकफल: । पुं॰ मधुनालिकेरके ॥

माक्षिकशर्करा । स्त्री॰ सिताखण्डे ॥

माक्षिकाश्रयम् । न॰ सिक्थके ॥

माक्षीकम् । न॰ मधुनि ॥

माक्षीकशर्करा । स्त्री॰ सिताखण्डे ॥

मागध: । पुं॰ वैश्यत: क्षत्रियायामुत्पन्नेवर्णसङ्करजातिविशेषे । भाटइतिख्याते ॥ शुक्लजीरके ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकटदेशान्तर्वर्त्तिदेशविशेषे । मगधे ॥ पाणिस्वनके ॥ वंशक्रमेणमहत्त्ववेदिनिराजाग्रस्तुतिकारिणि । मधुके । वन्दिनि । स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्विष्णुपुराणे यथा । ततोऽस्यदक्षिणंहस्तंममन्थुस्तेतदाद्विजा: । मथ्यमानेच तस्याभूत्पृथुर्वैण्य: प्रतापवान् ॥ तस्यैवजातमात्रस्ययज्ञेपैतामहेशुभे । सूत: सूत्यांसमुत्पन्न: सौत्येऽहनिमहामते ॥ तस्मिन्नेवमहायज्ञे जज्ञेप्राज्ञोऽथमागध: । प्रोक्तौतदामुनिवरैस्तावुभौसूतमागधौ ॥ स्तूयतामेषनृपति: पृथुर्वैण्य: प्रतापवान् ॥ सूत्यामिति॰सूति: ॰ अभिषूति: ॰ अभिषूयतेकण्ड्यतेऽस्यां-सोऽस्यामितिसूति: सोमाभिषवभूमिस्तस्याम् । सौत्येऽहनि॰तस्मिन्नेवदिने॰इत्यर्थ: ॥ वंशपरंपराशंसकोऽयम् ॥ मगध्यतियाचते । मगधपरिवेष्टने कण्ड्वादियगन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: । प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधावंशशंसका: । वंशोदीरणनयेयाचन्ते॰तेमागधा इत्यर्थ: ॥ त्रि॰ मगधोद्भवे ॥

मागधादेवी । स्त्री॰ राधिकायाम् ॥

मागधी । स्त्री॰ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ यूथ्याम् । भाषाप्रभेदे ॥

उक्तं हिभरतसूत्रे । भिन्नुकत्तपत्रकराद्यसान्त : पुराबासिचेटकादीनांमागधीति मगधे॰देशेभबा । तत्रभबइत्यण् ॥

मागमा । स्त्री॰ कर्कव्यां ॥

माघ : । पुं॰ मासविशेषे । तपसि ॥ मघजातस्यफलम् । यथा । विद्याविनीतस्वकुलप्रधानसदासदाचारयुत:प्रवीण:।योगानुरक्तोविषयेषुसक्तोमाघेयमासेमघवानिवेश : इति॥ माघीपौर्णमास्यस्मिन्पौर्णमासीत्यण् ।। श्रीदत्तकसूनौशिशुपालबधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तस्यनाम्नैबख्याते महाकाव्ये ॥ यथा। पुष्पेषुजातौनगरेषुकाशी नारीषुरम्भापुरुषेषुविष्णु : । नदीषुगङ्गानृपतौचराम : काव्येषुमाघ : कविकालिदास : ।। इत्याधुनिक : कश्चित्

माघवती । स्त्री॰ पूर्वदिशि ॥

माघवनम् त्रि॰ इन्द्रसम्बन्धिनि ।। मघवतइदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री॰ तपोमासस्यपूर्णिमायाम् ।। मघयायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणत्यण् । ततोङीप् ॥

माघोनी स्त्री॰ पूर्व्वदिशि ॥

माघ्यम् । न॰ कुन्दपुष्पे ।। माघेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ माघेभवम् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ॰ निषेधे ॥ आशङ्कायाम्॥

माङ्गलिक : । पुं॰ प्रणवे अथशब्दे ॥ प्रणवश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मण : पुरा । कण्ठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मान्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलायक्रियमाणेतूर्यादिवाद्ये ॥ अगर्हितलाभीष्टार्थसिद्धिर्मङ्गलम् । मङ्गलंप्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥ यथा माङ्गलिकआचार्य्यइति ॥

माङ्गल्यम् । न॰ मङ्गलक्रियायाम् ॥ मङ्गलायहिते ।। यथा । माङ्गल्येषुविवाहेषुकन्यासंवरणेषुच । दशमासा : प्रशस्यन्ते चैत्रपौषाविवर्जिता : ॥ इतिराजमार्त्तण्ड : ॥ मङ्गलस्यभाव : । भावेष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री॰ त्रायमाणायांलतायां ।।

माच : । पुं॰ पथि ॥

माचल : । पुं॰ बन्दिचौरे । रुजि ॥ ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् ।। मोरुआ॰ इ॰ पश्चिमदेशप्रसिद्धायामौषधौ ॥ माचिकाम्लारसेपाकेकषायाशीतलालघु : । पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठामयापहा ॥

माचिरम् । अ॰ शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न॰ सुरपर्णे ॥

माजल : । पुं॰ चाषपक्षिणि ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनरक्तंरागादित्यण् ॥

माटाम्बकः । पुं० वृक्षविशेषे ॥

माठरः । पुं० चण्डांशोः पारिपार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे विप्रे ॥ मठत्यनेन । मठमदनिवासयोः । पुंसीतिघः । मठंराति । रा० । कः । मठस्यापत्यम् । विदादित्वादञ् ॥ गर्गादित्वात् माठर्य्यः ॥

माडः । पुं० वृक्षविशेषे । धूजवृक्षे । वितानके । मद्यद्रुमे । माडवैनौ० डू० कोकणे प्रसिद्धे ॥

माडवः । पु० वर्णसङ्करजातिविशेषे यथा । लेटस्तो वरकन्यायांजनयामास षण्णरान् । मालंमल्लंमाडवञ्च भड्डंकोलंकलन्दरं ॥

माड्डुकः । पुं० माड्डुकिके ॥ मड्डुवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकझर्झरादन्यतरस्यामित्यण् ॥

माड्डुकिकः । पुं० माड्डुके ॥ मड्डुकवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकझर्झरादितिपक्षे ठक् ॥

माढिः । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ देशविशेषे ॥ अर्चायाम् ॥ महनमनयाना । मह० । क्तिन् । ढत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥

माढी । स्त्री० दन्तशिरायाम् ॥

माणकः । पुं० वृक्षविशेषे । स्थूलपद्मे । वृहच्छदे ॥ न० कन्दविशेषे । मानकचू० डू० गौ० दे० भा० ॥

माणवः । पुं० बालके ॥ अपत्येकुत्सितेमूढेमनोरौत्सर्गिकः स्मृतः । नकारस्यचमूर्द्धन्यस्तेनसिद्ध्यतिमाणवः ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मणमाणवेतिनिपातनाण्णत्वम् ॥ षोडशयष्टिकहारे ॥

माणवकः । पुं० विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारविशेषे ॥ बालके । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपुरुषे ॥ माणवोबालः । सञ्ज्ञव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यथा । अल्पोमाणवः ॥ अल्पश्रुतिश्चः ॥ न० अनुष्टुप्प्रभेदे ॥ मात्तलगामाणवकम् ॥ यथा । चञ्चलचूडंचपलैर्वत्सकुलैः केलिपरम् । ध्यायस्व सखेस्मेरमुखंनन्दसुतंमाणवकम् ॥

माणवकक्रीडम् । न० अनुष्टुप्छन्दोविशेषे । माणवके ॥ भादिगणंकर्णधरंसान्तमिदंवृत्तवरम् । पन्नगराजेनकृतंमाणवकक्रीडमिदम् ॥ यथा । कोकवधूशोकहरंपद्मवनीबोधकरम् । गाढतमोनाशकरंनौमितरामुष्णकरम् ॥

माणवीनम् । त्रि० माणवसम्बन्धिनि ॥ माणवायहिते ॥ माणवचरकाभ्यां-

खञ् ॥

माणव्यम् । न० माणववृन्दे ॥ माणवानांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ माणवत्वे ॥ माणवस्यकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

माणिका । स्त्री० अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्यम् । न० रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरबिन्दे । माणिक० माणक० इतिभाषा ॥ तस्यलक्षणंयथा स्निग्धंगुरुत्वगात्रयुतंदीप्तंस्वच्छंसुरङ्गंसमाङ्गम् । इतिजात्यंमाणिक्यंकल्याणंधारणात्कुरुते ॥ तस्यदोषायथा । द्विच्छायमभ्रपिहितंकर्कशमार्करिलंभिन्नधूम्रञ्च । विरूपंरागविमलंलघुमाणिक्यंनधारयेद्धीमान् ॥ तस्यचतुर्विधाजातिर्यथा तद्रक्तंयदिपद्मरागमथसत्पीतातिरक्तंद्विधाजानीयात्कुरुविन्दकंयदरुणंस्यादेषसौगन्धिकम् । तन्नीलंयदिनीलगन्धिकमितिज्ञेयंचतुर्धाबुधैर्माणिक्यंकषघर्षणेप्यविकलंरागेणजात्यंजगुः ॥ विशेषोन्यच युक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥ मणिकमेव । चतुर्वर्णादीनांस्वार्थेउपसङ्ख्यानमितिष्यञ् ॥

माणिक्या स्त्री० ज्येष्ठाम् । मुसल्याम् । गृहगोधायाम् । पलल्या

म् ॥

माणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्ये पर्वतेभवम् । तत्रभव इ० अण् ॥

माण्डलिकः । पुं० ग्रामस्यराज्ञि ॥ मण्डलस्येव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

माण्डूक्यम् । न० उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः । पुं० श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्यापत्यम् । शिवाद्यण् वा ॥

मातङ्गनक्रः । पुं० मातङ्गाकारेग्राहे ॥

मातङ्गमकरः । पुं० महामत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारेनक्रे ॥

मातङ्गी । स्त्री० महाविद्याविशेषे ॥ मतङ्गस्यमुनेः कन्यामातङ्गीसाप्रकीर्त्तिता ॥

मातरपितरौ । पुं० द्विवचनान्तोयम् । सहोक्त्यामातापित्रोः ॥ माताच पिताच । मातरपितरावुदीचामितिपूर्वपदे० ऋकारस्यारङादेशोनिपातनात् ॥

मातरि । अ० अन्तरीक्षे ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा । पुं० वायौ । सर्वप्राणभृतांक्रियाहेतुभूते ॥ मातरि० अन्तरिक्षेश्वयतिवर्द्धतेगच्छति । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि०

जनन्याम्॰ श्वयतिवर्द्धते॰ सप्तसप्तकस्यात्॰ गर्भस्थएवायंशब्दंयोनपञ्चाशद्भागः कृतइत्युपाख्यायते । श्वन्नुक्षन्नितिसूत्रेण॰ कनिप्रत्ययोधातोरिकारलोपश्चनिपातनात्॰ सप्तम्याश्चलुक्च ॥ मातरीतिसप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययंवा ॥

मातलिः । पुं॰ इन्द्रस्यसारथौ ॥ मतं लाति । आतोनुपेतिकः । मतलस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मातापितरौ । पुं॰ द्विवचनान्तोयम्॰॰ पित्रोः । मातरपित्रोः ॥ माताचपिताच । आनङृतोद्वन्द्वे ॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः । चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यते ॥

मातापुरम् । न॰ सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठितेऽम्बिकास्थाने ॥

मातामहः । पुं॰ मातुःपितरि ॥ मातुःपिता । मातृपितृभ्यांपितरिडामहच् ॥

मातामही । स्त्री॰ मातुर्जनन्याम् ॥ मातुर्माता । मातरिषिच्चेतिडामहच् । षित्त्वान्ङीष् ॥

मातिः । स्त्री॰ माने ॥ अवच्छेदे ॥ मानम् । माङ्॰ । क्तिन् ॥

मातुलः । पुं॰ मातुर्भ्रातरि । पितृश्याले ॥ मातुर्भ्राता । पितृव्यमातुलेतिनिपातनात्॰ मातुर्डुलच् ॥ व्रीहिप्रभेदे ॥ मदनद्रुमे ॥ सर्पविशेषे ॥ धूस्तूरे ॥ मास्ति॰ नास्तितुलाऽस्य ॥ मा॰ श्रीः तुलाऽस्येतिवा॰ कनकनामकत्वात् ॥

मातुलकः । पुं॰ धूस्तूरवृक्षे ॥

मातुलपुत्रकः । पुं॰ धतूरस्यफले ॥ मातुलस्यपुत्रएव । कन् ॥ मातुलस्यसुते ॥

मातुला । स्त्री॰ मातुलान्याम् ॥

मातुलानी । स्त्री॰ मातुलस्यस्त्रियाम् ॥ मातुलस्य स्त्री । इन्द्रवरुणेत्यादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे॰ मातुलोपाध्याययोरानुक्॰ ङीष्च ॥ कलाये ॥ भंगायाम् ॥ मायास्तुला॰ मातुलामानयति । अनप्राण नेगमीवा । कर्मण्यण् । ङीप् ॥ मातुलस्यधत्तूरस्यस्त्रीवा । पूर्ववन्ङीषानुकौ ॥ शणे ॥ प्रियङ्गुठजे ॥

मातुलाहिः । पुं॰ चित्रसर्पे । मालुधाने ॥ मातुलयति । मूलविभुजादित्वात्कः । मातुलश्चासावहिश्च । मालुयासांप॰ फेयुयाटी॰ इतिख्यातस्यगौडदेशेप्रसिद्धिः । अयं खट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलश्चतुष्पादितिकेचित् ॥

मातुली । स्त्री॰ मातुलान्याम् ॥ मातुलस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वेत्यानुगागमाभावे॰ इन्द्रवरुण

तिङीष् ॥ भङ्गायाम् ॥

मातुलुङ्गः । पुं० बीजपूरे । छोलङ्गे । टाबालेंबुङ्० गौ० दे० भाषा ॥ मिमात्यरुचिम् । मीञ् हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुञ्ज्यते । लुजिर्भाषार्थः । घञ् । चजोरिति कुत्त्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा । मातुश्चासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गकः । पुं० छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । रुचके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकुक्कुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरि आपूतिपुष्पिका । अश्यन्नादेवदूतीच साकुचिम्मधुकुक्कुटी ॥ इतिरत्नमाला । मखुर० हू० महूर० हू० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० वनबीजपूरे ॥

मातुलेयः । पुं० स्त्री० मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्वात् ढक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि ॥ मिनोति । डुमिञ्० तृच् पुं० साधिष्ठानबुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जनयित्र्याम् । प्रस्वाम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा० हू० भाषा । आपदिमातैवशरणम् । षोडशप्रकारामातरो यथा । स्तनदात्रीगर्भधात्रीभक्ष्यदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्टदेवपत्नीचपितुः पत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसूः । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा ॥ मातुःपितुश्चभगिनीमातुलानी तथैवच । जनानांवेदविहितामातरः षोडशस्मृताः तत्रागौरवं यथा । जनकोजन्मदानत्वात्पालनाच्च पितास्मृतः । गरीयान्जन्मदातुश्च योऽन्नदातापितामुने ॥ विनान्नाध्वस्वरोदेहोनन्निस्थः पितुरन्नदः । तयोः शतगुणमातापूज्यामान्या चवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यांगरीयसी । इतिब्र० वै० पु० ॥ अन्यत्मनुर्यथा । उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणांशतं पिता । सहस्रन्तुपितॄन्मातागौरवेणातिरिच्यत इति ॥ नपितुर्वचनं कार्यं यथा । मातुः सुतेनच । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुतेनच ॥ गर्भधारणपोषाद्धितनोमातागरीयसी । दशविप्रानुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तेभ्यः पिताद्दशभ्यश्च माताचैवगरीयसी । मातृतोन्योनदेवोऽस्तितस्मात्पूज्यासदासुतैः ॥ मातुश्चहितं किञ्चित्कुरुते भक्तितः पुमान् । तद्धर्मं हिविजानीयादेवं धर्मविदोविदुः ॥ पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यांचस्वसर्यपि

मातृवत्तृप्तिमातिष्ठेन्माताताभ्योगरीयसीतिमनुः ॥ त्वमाद्येजगतांमातापिताब्रह्मपरात्परम् । युवयोः प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंगृहिणांतपः ॥ स्वभावतोभवेन्मातापुत्रेतिकरुणावती। तेनभक्तौक्ततायान्तुवक्तव्यंकिंततः परम् । धिगस्तुजन्मतेषांवैकृतघ्नानान्तुपापिनाम् । येसर्वमातरंदेवींस्वोपास्यांमभजन्तिवै ॥ नशिवोपासनानित्यानविष्णूपासनातथा । नित्योपास्तिः पुरादेव्यानित्याश्रुत्यैवचोदिता ॥ किंमयाबहुवक्तव्यंस्यामेसंशयवर्ज्जिते । सेवनीयापदाम्भोजंभगवत्यानिरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥ दुर्गायाम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ रेवत्याम् ॥ पादुकायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ महाश्रावण्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ गौर्य्यादिषु ॥ यथा । गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया । देवसेनास्वधास्वाहाशान्तिःपुष्टिर्धृतिः क्षमा । आत्मनोदेवताचैवतथैवकुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु ॥ यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवाराहीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामुण्डाचर्चिकेत्यष्टमातरः ॥ सप्तमातरोयथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेन्द्राणीचामुण्डासप्तमातरः ॥ मान्यंते॰ पूज्यन्ते लोकमातृत्वादितिमातरः । मानपूजायाम् । नप्तृनेष्टृ॰ इत्याद्युणादिसूत्रेणनिपातितः ॥ मान्तिशिवपरिवारत्वेनसमाविशन्तीतिवा ॥ मातिगर्भोऽस्यां वा ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि॰ मातुरागते ॥ ततआगतइत्यधिकारे॰ ऋतठञ् ॥

मातृका । स्त्री॰ धातृकायाम् । उपमातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ देवीप्रभेदे ॥ वर्णमालायाम् । आदिक्षान्तवर्णे ॥ करणे ॥ स्वरे ॥ ईश्वर्य्याम् ॥ गृहाधरे ॥ मातैव । स्वार्थेतद्धितः ॥

मातृकेशटः । पुं॰ मातुले ॥

मातृतुल्या । स्त्री॰ । मातुः समानासु ॥ तायथा । मातृष्वसामातुलानीपितृव्यस्त्रीपितृष्वसा । श्वश्रूःपूर्व्वसपत्नीचमातृतुल्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ मात्रातुल्या ॥ मातृशब्दसम्भाषयामातृतुल्यत्वंयथा । मातरित्येवशब्देनयांसम्भाषयतेनरः । सामातृतुल्यासत्येनधर्म्मः साक्षीसतामपि ॥

मातृनन्दनः । पुं॰ कार्त्तिकेये । महासेने ॥

मातृबान्धवः । पुं॰ मातुर्म्मात्रादिषु ॥ मातुर्मातापिताभ्रातामातुर्भ्रातुःसुतास्तथा । मातुः पितुः सोदरा

अशिश्रियामातृबान्धवाः॥

मातृभोगीणः। त्रि॰ मातुर्हिते ॥ मातुर्भोगः शरीरम्॰ तस्मै हितः। आत्मविश्वजनेत्यादिना खः॥

मातृमुखः। त्रि॰ जडे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

मातृयोगः। पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा। अधिमात्रांशगेसौम्येसितेवाप्यसुरार्चिते। लग्नगेमातृयोगोयंशत्रूणांसम्भिवक्तत्सदा॥

मातृवाहिनी। स्त्री॰ वल्गुलायाम्। मांसेष्टायाम्। पक्षिविशेषे॥

मातृशासितः। पुं॰ मूर्खे॥

मातृष्वसा। स्त्री॰ मातुर्भगिन्याम्॥ मातुःस्वसा। मातृपितृभ्यांस्वसेति षत्वं॥

मातृष्वस्रेयः। पुं॰ मातृष्वसृसुते। मातृष्वस्रीये॥ मातृष्वसुरपत्यम्। ढकिलोपः। अतएवज्ञापकाड्ढक्॥

मातृष्वस्रेयी। स्त्री॰ मातुर्भगिनीसुतायाम्॥ ङीप्॥

मातृष्वस्रीयः। पुं॰ मातृष्वसृसुते॥ मातृष्वसुरपत्यम्। मातृष्वसुश्चेतिछण्॥

मातृष्वस्रीया। स्त्री॰ मातुर्भगिन्याः कन्यायाम्॥ टाप्॥

मातृसिंही। स्त्री॰ वासके॥

मात्रम्। न॰ कार्त्स्न्ये॥ यथा। जीवमात्रंनहिंसेत॥ अवधारणे॥ यथा। पयोमात्रंभुङ्क्ते॥ मीयते॰ अनयावा। माति॰ मिमीतेवा। मामाने। माङ्मानेवा। हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्॥ स्वार्थे॥

मात्रा। स्त्री॰ कर्णभूषणे॥ वित्ते। द्रव्ये॥ माने॥ ह्रस्वप्लुतादौपरिच्छेदे॥ अक्षरावयवे॥ स्वल्पे॥ कान्तौ। अकारादिलघ्वक्षरकाले॥ वृत्ते॥ कालविशेषे॥ यथा। काशीनयावतापाणिः पर्येतिजानुमण्डलं। सामात्राकविभिःप्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता॥ अपिच। वामजानुनितवक्त्भ्रमणंयावताभवेत्। कालेनमात्रासाज्ञेयामुनिभिर्वेदपारगैः॥ पुनश्च। स्वजानुनःकरावर्त्तंकुर्याच्छोटिकयायुतम्। एषामात्राभवेदेकासर्वत्रैवैषनिश्चयः॥ याथात्म्ये॥ विषयेषु॥ मीयन्ते॰ इ॰ मात्राःविषयाः॥ उपभोगयोग्येविशेषे॥ इन्द्रियवृत्तिषु॥ इन्द्रियेषु॥ मीयतेऽनया॰ इतिमात्रा॰ परिच्छित्तिः॥ मियन्तेविषयाआभिरितिमात्राः॰ इन्द्रियवृत्तयः॥ मीयते॰ अनयावा। माति॰ मिमीतेवा। मामाने॰ माङ्मानेवा। ष्ट्रन्। अनित्यःषित्वात् ङीष्। टाप्॥ हुयामेतिवात्रन्॥ पञ्चलघ्वक्षरेकाले॥ अंशे॥ यथा। नयोर्विभक्तः पृथग्दृष्टादवसानदिनादृते। स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तु

मिरासांयत : स्मृतेति ॥ पिण्डेभ्य स्त्वल्पिकांमात्रामितिच ॥

मात्राकाल : । पुं॰ कालविशेषे । निमेषानन्तरंयावताकालेनस्वभावतउन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमेषोन्मेषणे मात्राकालोलघ्वक्षरंतथेतिपुराणम् ॥

मात्रायाम् । अ॰ अल्पपरिमाणे ॥

मात्रीय : । त्रि॰ मात्रे हिते ॥ तस्मै हितमितिछ : ॥

मात्सर्य्यम् । न॰ अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि॰ मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् । मत्स्यस्यङ्यामितिपरिगणनात्॰ सूर्यतिष्येतियलोपोन ॥

माथ : । पुं॰ अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि॰ मथुरायांजाते ॥ तत्रजातइत्यण् ॥ शैषिकेष्वर्थेष्वणेव ॥

माद : । पुं॰ दर्पे ॥ हर्षे ॥ मदे ॥ मदनम् । मदीहर्षे । सधमादयोरितिज्ञापकात्॰ क्वचिदपवादेनिन्यायाता॰ घञ् ॥

मादक: । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥ त्रि॰ मत्तताजनके ॥

मादन : । पुं॰ कामदेवे ॥ मदनवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ न॰ लवङ्गे ॥ त्रि॰ हर्षंकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री॰ भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि॰ मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्विव्यादिनाकञ् । आसर्वनाम्न : ॥

माद्री । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ नकुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्याम् ॥ भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलुक् ॥

माद्रीपति : । पुं॰ पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं॰ नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं॰ विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्ययाऽवबुध्यते॰ इतिमाधव : । शैषिकोऽण् । आदिवृद्धि : गुणाभावादेशौ ॥ मायालक्ष्म्या : ॰ विद्यायावा॰ धव : पति : ॥ यद्वा । यदोर्ज्येष्ठ : पुत्रोमधु : ॰ तस्यापत्यं माधवस्तद्वंश्यत्वात् ॥ मधोर्वंन्तेतिवा । शेषे॰ इत्यण् । ॥ माब्रह्मस्वरूपायामूलप्रकृतिरीश्वरी । नारायणीतिविख्याता विष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मीस्वरूपाचवेदमातासरस्वती । राधावसुन्धरागङ्गातासांस्वामीचमाधव : ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमकरन्द:॰ सोऽस्मिन्नस्ति । मधोर्ञचेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृक्षे ॥ कृष्णामुद्गे ॥

माधवक : । पुं॰ मधूकपुष्पमद्ये । म

ध्वासवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना कृतः सञ्चितः । कुलालादिभ्यो- वुञ् ॥

माधवद्रुमः । पुं० आम्रवृक्षे ॥ माधवस्यवसन्तस्यद्रुमः ॥

माधवप्रियम् । न० पीतचन्दने ॥

माधविः । पुं० प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥ सङ्कृतिवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोजगणाषट्दिसप्तलतोयगणोपितदाचरयन्तः प्रकाममतीवसुखेननुमाधविकामितितांकथयन्त्यतिसन्तः । तुषारधराधरराजसुतापरिचारकभूमिपतेयमयन्ततमानयमानयवृत्तमदोतिमदोद्धतगर्वहरस्वकमन्तः ॥

माधवी । स्त्री० मिसौ ॥ मधुशर्करायाम् । सितावखण्डे ॥ कुट्टन्याम् ॥ मदिरायाःप्रभेदे ॥ यथा । पीत्वादमाधवींमिष्टांयातयामिरणाङ्गवे० घृतमहिषं प्रतिदेनो[illegible]यं भागवते ॥ गोमहिष्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ माधवीमधुराशीतालघ्वीदोषत्रयापहा ॥ मधौपुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वितिपुष्प्यदर्थेऽण्।-ङीप्॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ त्वन्मयाहंत्वदाधारात्वत्सृष्टात्वामुपाश्रिता । माधवीतिचलोकोयमभिधत्तेतनोहिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न० कक्कोलके ॥

माधवोद्भवः । पुं० राजादन्याम् ॥

माधुकः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न० मधुपर्कदानकाले पूज्यतयालब्धे धनादौ ॥

माधुमतः । पुं० काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमताः सारस्वतास्तुविकर्णिकाः ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ मधुमदभिजनोस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योणाविध्यण् ॥

माधुरम् । न० मल्लिकायाम् ॥ त्रि० मधुरसम्भवे ॥

माधुरी । स्त्री० मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चित्तंकृष्णपदारविन्दरसिकं सामाधुरी माधुरी ॥

माधुर्य्यम् । न० निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । आह्लादकत्वं माधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे० अर्थात्सम्भोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । श्रव्यत्वंपुनरोजःप्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चातिशयान्वितम् । अत्यन्तद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभावः । दृढादित्वात्ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि० मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोपधाच्चे ष्यव् ॥ मधुरभाषिणि ॥

माध्यन्दिनः । पुं० यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि० मध्यमे ॥ मध्येभवः । मध्यमध्यन्दिनण्चास्मादितिवृत्तिः ॥

माध्यमम् । त्रि० मध्यमीये ॥ मध्येभवम् । मध्यान्मण्०इतिवृत्तिः ॥

माध्यमिकः । पुं० बौद्धावान्तर्भेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानं क्षणिकं नात्माविद्युदभ्रनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाजगुः ॥

माध्यस्थम् । न० मध्यस्थत्वे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थम् ॥ मध्यस्थस्यभावः । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकरणे ॥

माध्याह्निक. । पुं० बन्धूके ॥ त्रि० मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम् । न० माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री० मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम् । मधुरकण्टकमत्स्ये ॥

माध्वीकम् । न० मधूकपुष्पैः कृतेमद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृद्वीका०द्राक्षा०तस्याविकारः । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्चे-

ष्यञ् वा । पृषोदरादिः ॥ मधुनः प्रभेदे ॥

माध्वीकफलः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री० मधुखर्जूरिकायां ॥

मानः । पुं० चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरक्षुद्रतामानः । धनाद्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मानः । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमानः ॥ गर्वे । अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वख्यापने ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यासे ॥ पूज्यतत्वे ॥ यथा । अधमाः कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमाः । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेम्लानेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे । आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिर्गुणत्वधीरूपस्मयोपि मानेन्तर्भवति ॥ यहे ॥ आदरे । सन्माने । कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचिकाचेष्टामानः ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा । दम्पत्योर्भावएकत्रसतोरप्यनुरक्तयोः । स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न० प्रमाणे । प्रस्थादौ ॥ अवुब

बोधकमानमितिमानलक्षणम् । मानानांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमितितार्किकाः । आत्मसापेक्षमिति वैदिकाः । मानाधीनामेयसिद्धिर्मानसिद्धिश्चलक्षणादिभ्यः ॥ प्रस्थादौ परिमाणे । पौतवे । द्रुवये । पाय्ये ॥ तत्तु तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रिविधं भवति । तत्रतुलाग्रहणे मोन्मानाद्युपलक्ष्यते । अङ्गुल्याहस्तादि । प्रस्थेनद्रोणादि ॥ ऊर्द्ध्वमानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तु सर्वतः । आयामस्तुप्रमाणंस्यात्सङ्ख्याबाह्यातुसर्वतः ॥ मननम् । मनु अवबोधने । घञ् ॥

मानकः । पुं० भ० कच्वीप्रभेदे । महापत्रे । मानकचू० मानसागर० दू० भा० प्रसिद्धकन्दे ॥ मानकः शोथहृच्छीतः पित्तरक्तहरोलघुः ॥

मानग्रन्थिः । पुं० अपराधे ॥

मानधनः । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कव्याम् ॥

मानना । स्त्री० हनने ॥ माने ॥ मन स्तम्भे चुरादिः । ततोयुच् । णिचोलुक् ॥

माननीयः । त्रि० मान्ये । पूजनीये ॥

मानफलम् । न० अज्ञातार्थप्रकाशने ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ॥ मान्ये ॥ यथा । तेषान्तुसमवेतानांमान्यौस्नातकपार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैवस्नातकोनृपमानभागिति ॥

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्र्याम् । तांबी० दू० गौ० दे० भा० प्र० वाद्यविशेषे ॥ यथा । यस्मघोषोऽयतास्तीस्यान्मानरन्ध्राधिकालिकेति० त्रिकाण्डशेषः ॥

मानवः । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवेतिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवकः । पुं० बाले ॥

मानवर्ज्जितः । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ दर्पवति । मानोविद्यतेऽस्य । मतुप् ॥ स्त्री० उगितत्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनोः कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥ शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ विद्यादेवीविशेषे ॥

मानसः । पुं० जपविशेषे ॥ यच्चजिह्वौष्ठं मनागपिनचलतिसमानसः । विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रोमानसः स्मृतइतिमनूक्तेः ॥

न॰ स्वान्ते । मनसि ॥ अस्यगुणा यथा । परापरत्वं सङ्ख्याद्याः पञ्चवेगश्चमानसे । इति॰ भा॰ प॰ ॥ मानसतापोयथा । कामक्रोधभयद्वेषलोभमोहविषादजः । शोकासूयाऽवमानेर्ष्यामात्सर्यादिभयस्तथा मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभवतिनैकधा । इ॰वि॰पु॰ ॥ मानसंत्रिविधंकर्म यथा । परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमार्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशार्दूलतेनेदंमानसंसरः ॥ तस्मात् सुस्राबसरसः साऽयोध्यामुपगूहते । सरः प्रवृत्तासरयूः पुण्याब्रह्मसरश्च्युता ॥ इति ॥ मृगेन्द्रसंहितायान्तु॰मेरोर्याम्ये गन्धमादनोनाम विष्कम्भशैलस्तस्यमूलेनन्दनाख्यमुपवनमस्ति॰तत्रमानसंनामसरइत्युक्तं यथा । यामाद्रिमूलेगन्धर्वसुरसिद्धाप्सरोवृतम् । नन्दनं मानसंतत्रसरोमानसतस्करम् ॥ इति ॥ त्रि॰ मनोभवे ॥ यथा । विषयेष्वतिसंरागोमानसोमलउच्यते ॥ अनूढानङ्गपीडेवममेयं मानसीव्यथा ॥ सङ्कल्पः कर्म मानसमिति ॥ न॰ गिरिविशेषे ॥ मन्यतेऽनेन । मन

ज्ञाने । असुन् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

मानसतीर्थम् । न॰ रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थंहिरागादिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री॰ मनोरचितद्रव्यकरणकसपर्यायाम् ॥

मानसयागः । पुं॰ यागेषुप्रथमे । अ॰ कृत्वामानसंयागंयोन्यं यागंसमारभेत् । अशिवः सतुविज्ञेयोनमोऽस्यायविधीयते ॥ आत्मयागेकृतेचैवदेवशुद्धिः प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री॰ कामक्रोधदम्भदर्पाद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्वइच्छाजन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न॰ अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमकल्पता । एतानिमानसान्याहुर्व्रतानितुधराधरे ॥ इ॰ वराहपुराणम् ॥

मानसालयः । पुं॰ हंसे ॥ मानसमालयोऽस्य ॥

मानसिकम् । न॰ मनः कल्पिते ॥

मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ मनः कल्पितायाम् ॥

मानसूत्रम् । न॰ स्वर्णादिनिर्मितकटिसूत्रे ॥

मानसोत्तरः । पुं॰ मेरोः प्रकारवत् परितः स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौकाः । पुं॰ हंसे ॥ मानसंसर

ओक्तोऽस्य ॥

मानाथः । पुं० लक्ष्मीकान्ते । नारायणे ॥

मानार्थकम् । न० यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥

मानासः । त्रि० पराहङ्कारहारिणि ॥ मानमस्यति । असु० । कर्म्मण्यण् ॥

मानिका । स्त्री० मद्ये ॥ शरावे । सेर० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

मानितः त्रि० पूजिते ॥ मानः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् ॥ मानिनोभावः । तल् ॥

मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मनः श्लाघने ॥ भावेत्वः ॥

मानी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले ॥ मानोस्यास्ति० अस्मिन्वा । इनिः । अनात्मवस्तुषु आत्माभिमानोमानः । सोऽस्यास्तीतिमानी ॥

मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उत्तमयोषिति । मानश्चित्तोन्नतिरस्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपी मानोन्यासङ्गिनिप्रिये० इतिलक्षणात् ॥

मानिषादः । पुं० श्रीरामे ॥ मा० लक्ष्मीरस्मिन्विष्णौनिषीदति० तिष्ठति । षद्लृ० । हलश्चेतिघञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

मानुषः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइति हारीतसूत्रात् ॥ त्रि० मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्येतियलोपः ॥ येऽबुधामन्दमतयोविधिनामुषिताश्चये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्वन्ध्यंविशन्त्युत ॥

मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मानुषवित्तम् । पुं० शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषञ्चतद्वित्तञ्च ॥

मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायापरत्वामृङीम् ॥ पुंयोगेतुङीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सासात्रिधामता ॥

मानुष्यः । पुं० त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ सचैकविधः० ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया० संस्थानस्य

चतुर्ष्वपि वर्णेष्वविशेषात् चैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्ध्वाधोमध्यभावेन च विध्यंशोऽयम् ॥ न॰ मनुष्यत्वे ॥ मनुष्यशरीरे ॥ मानुष्ये चास्त्रीत्वमभि : स्त्रासरीरमार्गणम् ॥

मानुष्यकम् । न॰ मानुषसंघे । मनुष्याणांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रकृत्याकेराजन्यमनुष्ययुवान इतियलोपोन ॥ मनुष्याणांभावेयोपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न॰ मनोज्ञतायाम् ॥ मनोज्ञस्यभावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्त्रर्षिकम् । न॰ मन्त्रर्षीत्वे॰ ब्रह्मर्षि ॥

मान्द्यम् । न॰ मन्दत्वे । मन्दस्यकर्मभावयोः ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं॰ युवनाश्वनृपात्मजे । यौवनाश्वे राजनि ॥ मामयंधास्यतीतिदेवराजवचनात्॰ मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति । सर्वं तद्यौवनाश्वस्यमान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्यः । त्रि॰ पूज्ये । सम्मान्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायामस्माच्चुरादिण्यन्तादर्हार्थे यत्प्रत्ययः ॥

मान्यस्थानम् । न॰ पूज्यत्वकारणे ॥ ॥ यथा । वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी । एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि गुणवन्ति च । यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥

मान्या । स्त्री॰ पृक्कायाम् । मरुन्मालायामोषधौ ॥

मापकः । पुं॰ प्रमापके । प्रमाजनके । शब्दे ॥

मापत्यः । पुं॰ कामदेवे ॥

मापनः । पुं॰ तूले ॥ न॰ परिमाणे ॥

मापितः । त्रि॰ परिच्छिन्ने ॥ मातेर्माङोवा॰ण्यन्तात्कर्मणि क्तः । अर्त्तिह्रीव्यादिनापुगागमः ॥

माभीः । स्त्री॰ अभये ॥ नञर्थमाशब्दस्यभीशब्देन सुप्सुपेतिसमासः ॥

माभीदः । त्रि॰ अभयप्रभेदे ॥ माभीं ददाति । डुदाञ्॰ । आतइति कः ॥

मामकः । पुं॰ मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि॰ मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममायम् । अण् । ममकादेशः ॥

मामकीनः । त्रि॰ मदीये । मामके । ममाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेइतिममकादेशः ॥

मामिका । स्त्री० ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् । तवकममकावितिममकादेशः । आदिवृद्धिः । केवलमामकेत्यादिनासंज्ञाच्छन्दसोरिवेतिनियमाङ्ङीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्यानादित्वम् ॥

मायः । पुं० पीताम्बरे । पीतवस्त्रे ॥ असुरे इ० मेदिनी ॥ अम्बरेइतिहेमचन्द्रः ॥ माति० मिमीते वा । मामाङ्० माङ्मानेशब्दे च । माच्छाससिभ्योयः ॥

माया । स्त्री० इन्द्रजालादौ । शाम्बर्याम् ॥ शंबरदैत्येनप्राङ्निर्मितत्वात् ॥ बुद्धौ । कृपायाम् ॥ दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायातुशठताशाठ्यं कुसृतिर्निकृतिश्चसेति ॥ राज्ञांक्षुद्रोपायविशेषे ॥ यथा । मायोपेक्षेन्द्रजालानिक्षुद्रोपाया इमेत्रयः । इति ॥ लक्ष्म्याम् । बुद्धमातरि ॥ दुर्गायाम् । यथा । दुर्गे शिवेऽभयेमायेनारायणिसनातनि । जयेमेमङ्गलंदेहिनमस्तेसर्वमङ्गले ॥ राजन्श्रीवचनोमाश्चयाश्चप्रापणवाचकः । तांप्रापयतियासद्यःसामायापरिकीर्त्तिता ॥ माश्चमोहार्थवचनोयाश्चप्रापणवाचकः । तांप्रापयतियानित्यंसामायापरिकीर्त्तिता ॥ ब्र०वै०पु० ॥ अपिच । विचित्रकार्यकारणाअचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्त्तिता ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सगुणानिर्गुणामायाशक्तिः शास्त्रेषुविश्रुता । तत्रसगुणा० एकैकगुणविशिष्टमहदाद्याद्रूपा । निर्गुणागुणत्रयसाम्यावस्थारूपेतिविवेकः । तत्रसाम्यावस्थाश्रयब्रह्मणोऽत्रनिर्गुणपदेनागतंशक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमायेतिनागोजीभट्टः ॥ युक्तिहीनप्रकाशरूपसंज्ञा मायेतिकथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयस्याम् ॥ विपरीतधर्म्मे ॥ हृदयेऽन्यथाकृत्वाबहिरन्यथाव्यवहरणे । कपटे । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ ईश्वरशक्तौ । प्रकृतौ । अविद्यायाम् ॥ अज्ञाने । प्रधाने । शक्तौ । अज्ञायाम् ॥ शुद्धसत्त्वप्रधानामाया० मलिनसत्त्वप्रधानाअविद्येतिभेदः ॥ सृष्टिकालेभगवानादौमायांप्रकाशयामास । साद्रष्टृदृश्यानुसन्धानरूपा० कार्यकारणरूपा च । सत्त्वरजस्तमोगुणमयी० तस्याः शक्तिद्वयम् । आवरणशक्तिर्विक्षेपशक्तिश्च । तस्मान्मायायामहत्तत्त्वंजातम्० तस्मादहंकारः० तस्मात्पञ्चभूतानि० तेभ्योब्रह्माण्डम् ॥ विष्णुमायास्वरूपन्तुवाराहपुराणेद्रष्टव्यम् ॥ तत्त्व

प्रतिभासप्रतिबन्धेनात्मनः प्रतिभासहेतुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्यविद्या॰ सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः। विद्यमानं वस्तुरूपमावृणोति॰ अविद्यमानञ्च किञ्चिद्दर्शयति॰ या॰ सा॰ माया ॥ निस्तत्त्वा कार्यगम्यास्य शक्तिर्मायेति विश्रुता ॥ निखिलप्रपञ्चं प्रति मायायाः कारणत्वम् । मूलोच्छेदं विना कांक्षितप्ररोहन्ति पुनः पुनः । यथा लता तथा विश्वमज्ञानप्रशमं विना ॥ अतोऽस्य मूलमज्ञानमेव । अतएव । पूर्णं शतसहस्रन्तु तिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाः । दशमन्वन्तराणीह तिष्ठन्तीन्द्रियचिन्तकाः ॥ भौतिकास्तु शतं पूर्णं सहस्रं त्वाभिमानिकाः ॥ बौद्धादशसहस्राणि तिष्ठन्ति विगतज्वराः ॥ पुरुषं निर्गुणं प्राप्य कालसङ्ख्या न विद्यते । इति पुराणेऽव्यक्तादीन् पुरुषबुद्धोपासितवतां पुनर्जन्माभिधाय॰ पुरुषं निर्गुणमित्यादिना मूलाज्ञाननिवर्त्तितवतः पुरुषसाक्षात्कारेण पुनर्जन्माभावः प्रतिपादितः ॥ तुच्छाऽनिर्वचनीया च वास्तवी चेत्यसौ त्रिधा । ज्ञेया माया त्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौकिकैः ॥ अस्यस्वरूपं स्पष्टमुक्तं श्रीदेवीभागवतस्य सप्तमस्कन्धे देवीगीतायां भगवत्या । यथा । तस्य काचित् स्वतः सिद्धा शक्तिर्मायेति विश्रुता ॥ ॥ काचित्॰ अनिर्वचनीया॰ तस्य मम आत्मरूपस्य॰ स्वतः सिद्धा॰ अनादिभूता शक्तिरस्ति॰ सा मायेत्यादिपदैः सर्वश्रुतौ विश्रुता प्रसिद्धास्ति । मायान्तु प्रकृतिं विद्यात्॰ मायां वा एषा नारसिंहीत्यादिश्रुतिषु ॥ सा कीदृशी वर्त्तते तदाह । न सती॰ सा नासती॰ सा॰ नोभयात्मा विरोधतः । एतद्विलक्षणा काचिद्वस्तुभूतास्ति सर्वदा ॥ अत्र विरोधत इत्यावृत्त्या॰ स्थानत्रयेऽपि योज्यम् । ब्रह्मवत् कालत्रयाबाध्या सती॰ न वर्त्तते॰ ब्रह्मज्ञानेन बाध्यत्वरूपविरोधात् । नापि वन्ध्यापुत्रवत्॰ असती॰ व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरोधात् । नाप्युभयात्मा॰ सत्त्वासत्त्वविशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्वयोरेकत्र सहावस्थानविरोधात् । अत एतत्त्रयविलक्षणा काचिदनिर्वचनीया वस्तुभूतास्ति सर्वदा॰ अनादिर्यावन्मोक्षस्थायिन्यस्तीत्यर्थः । तथा च तापनीयश्रुतिः । माया च तमोरूपानुभूतेस्तदेतज्जडं मोहात्मकमनन्तं तुच्छमिदं रूपमस्यास्य व्यञ्जिका नित्यनिवृत्ता विमूढैरात्मैव दृष्टास्य सत्त्वमसत्त्वञ्च दर्शयति । तत्र दृष्टान्तमाह । पावकस्येति ॥

॥ पावकस्योष्णतेयमुष्णांशोरिव दीधितिः । चन्द्रस्य चन्द्रिकेवेयं ममे

यंसहजाध्रुवा ॥ सनातनाऽनादिः० श्रुशयावन्मोक्षस्थायिनीमायाप्यस्ति मेमास्तीत्यर्थः। एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्त्वंब्रह्मणोस्तीति० कथंजगत्सृष्टे: पूर्वंब्रह्मसजातीयभेदशून्यमितिशङ्कापरास्ता० शक्ते: शक्तानतिरेकात्० नहिवह्निशक्तिर्वह्ने: पृथक्त्वेन० क्वापित्कदाचिद्दृश्यते। किन्त्वद्वितीयः सत्यपदार्थोनास्तीत्यर्थेवैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थ:। तथाचापत्यामाययासद्वितीयत्वेपिदोषाभावात्० इति ॥ विश्वंमात्यस्याम्० मिमीतेवा। माङ्माने० माङ् मानेवा। माच्छाससिभ्योय:। मांयातिवा। यातो नुपेतिक: ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्लक्षणम्। कृत्वाकर्णौकुण्डलयुक्तौकुरु करंहस्त्वापादंनूपुरयुक्तंकुरुहारम्। मायावृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज्जानीताऽद्य: पण्डितवक्त्राम्बुजसारम् ॥ यथा। उद्यद्बाधासम्प्रतिराधामधुमासे० गच्छ सङ्के। तत्प्रतियाताकिमुदासे। केलीकुञ्जंशून्यमवेक्ष्यास्तरलक्ष्याप्राणपाणंभाविकथं वावदतस्या: ॥

मायाकार:। त्रि० ऐन्द्रजालिके। प्रातिहारिके। मायां० स्थलजलादौजलस्थलादिज्ञानंकरोति। कृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

मायाकृत्। पुं० मायाकारे। प्रातिहारिके॥

मायाजीवी। पुं० प्रातिहारिके। बाजीकर इ० भा० प्रसिद्धे॥

मायाति:। पुं० नरवले॥

मायाद:। पुं० कुम्भीरे॥

मायादेवी। स्त्री० शाक्यमुनेर्जनन्याम्॥

मायादेवीसुत:। पुं० शाक्यमुनौ। शाक्यसिंहे। गौतमे। पञ्चचक्षौ। बुद्धभेदे॥ मायाचासौदेवीच। तस्या: सुत:॥

मायाधमन:। पुं० मायाशमने० अगस्ति॥

छायाफलम्। न० फलविशेषे। छिद्राफले। मायिफले। जायफल० इ० गौ० भा०॥

मायामय:। त्रि० मायाविनिर्मिते॥ न० जगति॥ नतिरूपयितुंशक्या विस्पष्टंभासतेयया। सामायेतीन्द्रजालादौलोका: सम्प्रतिपेदिरे॥ स्पष्टंभातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम्। मायामयंजगत्तस्मादीक्षस्वापक्षपातत:॥

मायामोह:। पुं० धर्म्मसंप्रवर्त्तके० भगवदंशेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने॥

मायारसिक:। त्रि० परप्रतारके॥ मायायांरसिक:॥

मायावान्। त्रि० मायासंयुक्ते। मा

याविनि ॥ मायास्त्यस्यास्मिन्वा मतुप् ॥

मायावती । स्त्री॰ कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ उगित्त्वान्ङीप् ॥

मायावी । पुं॰ कंसासुरे । विडाले ॥ त्रि॰ मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्रजालिके ॥ मायास्यास्ति॰ अस्मिन्वा । अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

मायाविनोदः । पुं॰ दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदश्चमत्कारविशेषः क्रीडावाअस्येतिविग्रहः ॥

मायाशक्तिः । स्त्री॰ आवरणविक्षेपशक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री॰ योगेनाग्निकृतसीताप्रकृतौ ।

मायासुतः । पुं॰ बुद्धे ॥ मायायाः सुतः ॥

मायिकः । पुं॰ मायाकारे ॥ मायास्त्यस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न॰ मायाफले ॥ त्रि॰ मृषात्मके ॥

मायी । पुं॰ मायाकारे । धूर्त्ते । जालिके ॥ मायाविनि । मायाशक्तिमति॰ महेश्वरे । मायायाः प्रकृतेर्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्यान्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाय्यब्दजतेत्याहुः श्वेताश्वतरशाखिनः ॥ मायाअस्य॰ अस्मिन्वाअस्ति । व्रीह्यादिपाठादिनिः ।

मायुः । पुं॰ पित्ते ॥ मिनोति॰ प्रक्षिपतिदेहेऊष्माणम् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । कृवापाजिमीत्युण् ॥

मायुराजः । पुं॰ कुवेरात्मजे । वर्ण कवौ ॥

मायूरम् । न॰ मयूरसमूहे ॥ मयूराणां समूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे ॥ मयूरस्यावयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ मायूरंपाचितंमांसंघृतेचोपस्करान्विते । ईषल्लवणसंयुक्तंमरिचैलासमन्वितम् ॥ कषायमुष्णंमायूरंकफानिलहरंगुरु । वर्षाकालेनतत्सेव्यंदुष्टकीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिकः । पुं॰ मयूरग्राहिणिशाकुनिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मारः । पुं॰ अनङ्गे । स्मरे ॥ मारयति॰ विरहिणम् । पचाद्यच् ॥ मृतौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे ॥ मारणे ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ्॰ । करणेघञ् ॥

मारकः । पुं॰ मरके । उत्पाते ॥ पक्षिविशेषे । घातपक्षिणि । वाज॰-डू॰भा॰ ॥ त्रि॰मारणकर्त्तरि ॥

मारजित् । पुं॰ जिने । बुद्धे ॥ मारंकामंजयति । जि॰ । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न॰ प्रतिघातने । वधे ।

अभिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहरणं मारणं समुदाहृतम् ॥ मृङ्हिंसायाम् । स्वार्थे णिजन्तः । ल्युट् ॥

मारिः । स्त्री॰ मारणे । वर्षे ॥ जनक्षये । मरके ॥

मारिचिकम् । त्रि॰ मरिचैः संस्कृते ॥ संस्कृतमितिठक् ॥

मारितः । त्रि॰ नष्टीकृते ॥ भस्मीकृते ॥

मारिव्यसनवारकः । पुं॰ राजर्षिविशेषे ॥

मारिषः । पुं॰ नाट्योक्त्या॰आर्ये । मान्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात्॰सहनान्मारिषः । पृषोदरादिः ॥ मर्षा॰ इ॰प्र॰शाकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभेदेनद्विविधोमारिषः स्मृतः ॥ मारिषोमधुरः शीतोविष्टम्भीपित्तनुद्गुरुः । वातश्लेष्मकरोरक्तपित्तनुद्विषमाग्निजित् ॥ रक्तमार्षोगुरुर्नातिसक्षारोमधुरः सरः । श्लेष्मलः कटुकः पाकेस्वल्पदोषउदीरितः । रक्तनाडादयश्चान्ये तज्जातीयाश्च तद्गुणाः ॥

मारिषा । स्त्री॰ दक्षाम्बायाम् । वार्क्ष्याम् । प्रचेतसांभार्यायाम् ॥

मारी । स्त्री॰ चण्डाम् ॥ जनक्षये ॥ मारीनामयुगपदनेकलोकक्षयहेतुरुत्पातोविशिष्टदेवताधिष्ठानः । साचदेवताप्रेतपतिनाम्नायमचाचित्कार्यंकरोति ॥ माहेश्वर्यांशक्तौ ॥

मारीचः । पुं॰ राक्षसविशेषे । ताडकाराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥ अयञ्चसीताहरणकालेमायामृगरूपः श्रीरामेणहतः ॥ कक्कोले ॥ याजकद्विपे ॥ याजकद्विजइतिचपाठः ॥ राज्ञोगजे ॥ कश्यपे ॥ मरीचेरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण्॰इतिकाशिका । वस्तुतस्तु॰वाह्वादिभ्यश्चेति॰इञाभाव्यम् । तथाच॰मिदचोन्त्यात्परइतिसूत्रेभाष्यम् । मरीचिशब्दोवाह्वादिषुपठ्यतइति। न॰मरीचानांवने ॥

मारीची । स्त्री॰ देवताविशेषे । मायादेव्याम् । पोश्चिरथायाम् । विमुखायाम् ॥

मारुण्डः । पुं॰ भुजङ्गाण्डे ॥ पथि । मार्गे ॥ गोमयमण्डले ॥

मारुतः । पुं॰ श्वसने । स्पर्शने । वायौ ॥ म्रियन्तेऽनेनवृद्धेन॰विनावा । मृङ्॰ । मृग्रोरुतिः । मरुदेव॰प्रज्ञाद्यण् ।

मारुतव्रतम् । न॰ राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रविश्यसर्वभूतानियथाचरतिमारुतः । तथाचारैः प्रवेष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥

मारुतात्मजः । पुं॰ हनुमति ॥ मरुतस्यात्मजः ॥

मारुतापह: । पुं॰ वरुणवृक्षे ॥ त्रि॰ वायुनाशके ॥

मारुताशन: । पुं॰ पवनाशनी । सर्पे ॥ त्रि॰ वायुमात्रभक्षके ॥

मारुति: । पुं॰ हनूमति ॥ भीमसेने ॥ मारुतस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मार्कण्ड: । पुं॰ मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ॥

मार्कण्डिका । स्त्री॰ लताविशेषे । मृदुरीचन्याम् । भुजिखखसा॰ इ॰ भा॰ ॥ मार्कण्डिकाकुष्ठहरीऊर्द्ध्वाध:कायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नीगुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्कण्डी । स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम् ॥

मार्कण्डीयम् । न॰ भूम्याहुल्ये । महौषधे ॥

मार्कण्डेय: । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ सप्तकल्पावस्थोप्ययंमुनि: । यथोक्तम् । चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नोब्रह्मणोदिनमुच्यते । तावतीब्रह्मणोरात्रि: साचब्राह्मीनिशानृप ॥ कालरात्रिस्समाख्यावेदेषुपरिकीर्त्तिता । एवंसप्तकल्पजीवीमार्कण्डेयोमहातपा: ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् ॥ शुभ्रादित्वाड्ढक् । शुभ्रादिषूकारान्तपाठे तु॰ ढे लोपोबोध्य: ॥ द्विभुजंजटिलंसौम्यंसुवृद्धंचिरजीविनम् । मार्कण्डेयंनरोभक्त्यापूजयेच्चचिरायुषम् ॥ न॰ नवसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्रञ्चमत्स्यमाद्यंप्रकीर्त्तितम् । तथाग्रहसहस्रन्तु मार्कण्डेयंमहाद्भुतमितिदेवीभागवतम् ॥

मार्कव: । पुं॰ भृङ्गराजे । भंगरा॰ इ॰ भा॰ ॥ मारयति । क्विप् । मारि॰ केशशौक्ल्यनाशनं॰ कूयते । कुङ्शब्दे । ऋदोरप् ॥

मार्ग: । पुं॰ मृगमदे ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ अन्वेषणे ॥ सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अपाने ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ गानप्रकारे । देशविशेषनैरपेक्ष्येण शास्त्रप्रतिपादिते सार्वत्रिकरागप्रकारे ॥ अध्वनि । पथि ॥ तस्यपरिमाणं यथा । त्रिंशद्धनूंषिविस्तीर्णोदेशमार्गस्तुतै: कृत: । विंशद्धनुर्ग्राममार्ग: सीमामार्गोदशैवतु ॥ धनूंषिदशविस्तीर्ण: श्रीमान्राजपथ: कृत: । नृवाजिरथनागानामसम्बाध: सुसञ्चर: ॥ धनूंषिचैवचत्वारि शाखारथ्यास्तुनिर्मिता: । त्रिकराश्चोपरथ्यास्तु द्विकराप्युपरथ्यका ॥ जङ्घापथश्चतुष्पादस्त्रिपादञ्चगृहान्तरम् । वृतीपादस्त्वर्द्धपाद: प्राग्वंश: पादक: स्मृत: ॥ अवकर: परीवार: पानमात्र: समन्तत: । प्राप्तट्काबितुप्राप्ततीकर्त्तं

व्याघ्रव्यग्रान्हि ॥ इतिदेवीपुराणे लोक्याभ्युदयेगोपुरद्वारलक्षणाध्यायः ॥ मृगेणयुक्तापौर्णमासी मार्गी॰सास्मिन्नस्ति। अण् ॥ मृज्यते वित्वपाक्रियते पादैः। मृजूशुद्धौ। मार्ग्यते वा। मृगस्य वेषयं। घञ् ॥ मार्गोहिजाङ्गलानूपादिविकारविषयसंदेनचिद्बोध्यः ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि॰ मृगसम्बन्धिनि ॥

मार्गकः। पुं॰ आग्रहायणे ॥

मार्गणः। पुं॰ शरे ॥ न॰ अन्वेषणे। संवीक्षणे। याञ्चायाम्। याचने ॥ त्रि॰ अर्थिनि। याचके ॥ मार्गअन्वेषणे। बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मार्ग॰ ल्युट् ॥ मार्गयति। मार्ग्यते वा। ल्युः कृत्यल्युट इतल्युड् ॥

मार्गणकः। पुं॰ याचके ॥

मार्गधेनुः। पुं॰)

मार्गधेनुक (। न॰) योजनपरिमाणे ॥

मार्गवः। निषाददासायोगवायामुत्पन्ने दासापरनामनि ॥ निषादोमार्गवं सूतेदासंनौकर्मजीविनम्। कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्यावर्त्तनिवासिनः ॥

मार्गशिरः। पुं॰ मार्गमासे ॥

मार्गशीर्षः। पुं॰ सहसि। मार्गे। आग्रहायणिके। मंगसिर॰ इ॰ भा॰ ॥ द्वादशमासानांमध्ये॰ अभिनवशालिवास्तूकशाकादिशाली॰ शीतातपशून्यत्वं नचसुखहेतुर्मार्गशीर्षोभगवद्विभूतिः। मासानांमार्गशीर्षोहमितिभगवद्वचनात् ॥ अत्रजातस्यफलंयथा। यस्यप्रसूतिः खलुमार्गमासेतीर्थप्रवासेसततं मतिः स्यात्। परोपकारीधृतसाधुवृत्तिः सद्वृत्तियुक्तोललनाभिलाषी। मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी। नक्षत्रेणयुक्तः कालइत्यण्। ततो ङीप्। मार्गशीर्षीपौर्णमासीत्यण् ॥ त्रि॰ मृगशिरसिजाते ॥ सन्धिवेलेत्यण् ॥

मार्गिकः। पुं॰ हारिणिके। मृगहन्तरि। मृगान्हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मार्गितः। त्रि॰ अन्वेषिते ॥ मार्ग्यतेस्म। म॰। क्तः ॥

मार्गीषोथी। स्त्री॰ दक्षिणमार्गेनक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषः ॥ यथा। श्रवणाद्यधनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्जः। पुं॰ विष्णौ ॥ अङ्गादिनिर्मलीकरणे। मार्जने। रजके ॥

मार्जनः। पुं॰ लोध्रवृक्षे ॥ न॰ प्रोञ्छनादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे। मार्ष्टौ। मांजना॰ इ॰ भा॰ ॥ स्नानकालेशरीरमार्जनगुणाः यथा।

दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूमाच्छुं मलमरोचकम् । स्वेदं वीभत्सतां हन्ति शरीरपरिमार्ज्जनमिति ॥ देवीगृहमार्ज्जनफलं यथा । देव्या गृहन्तु यः शुभ्रं सम्मार्ज्जयति नित्यशः । स भवेद्बलवान् सौख्यसर्व्वसम्पत्तिसंयुतः इति ॥ मर्द्दलानां ध्वननार्थं भस्ममृद्दिताम्भसा पुष्करलेपनं ॥ मार्ष्टि अनेन । मृजू शुद्धौ । ल्युट् ॥

मार्ज्जना । स्त्री० मलस्यापकर्षणे । मार्ष्टौ । मार्ज्जने । मांजना० इ० भा० ॥ मार्ज्जनम् । मृजू० । मृजू शौचालङ्करणयोर्वा । चुरादि । ण्यास श्रन्थोयुच् ॥ मुरजध्वनौ ॥

मार्ज्जनी । स्त्री० सम्मार्ज्जन्याम् । शोधन्याम् । सोहनी० इ० भा० ॥ मार्ज्यतेऽनया । मृजू० । करणे ल्युट् । स्त्रि : । ङीप् ॥

मार्ज्जनीय : । त्रि० सङ्करे अवकरे ॥ मार्ज्जितुं योग्यः । अनीयर् ॥

मार्ज्जार : । पुं० खट्टाशे । रक्तचित्रके । ओतौ । विडाले ॥ अस्य स्पर्शने दोषो यथा । अभोज्यसूतिकाषण्ढमार्ज्जाराखुश्वकुक्कुरान् । पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्म्मवित् । संस्पृश्य शुध्यते स्नानादुदक्यायामशूकरौ ॥ मार्ष्टि मुखम् । मृज० कमिमृजिभ्यां चिदित्योरन् । मृजेर्व्वृद्धि : । पारि

भाषिकमार्ज्जारो यथा । दक्षार्थं जपते यस्तु तप्यते यजते तथा । नरपञ्चार्थमुग्धस्तो मार्ज्जार : परिकीर्त्तितः ॥

मार्ज्जारक : । पुं० मयूरे । सितापाङ्गे ॥

मार्ज्जारकरणम् । न० रतबन्धान्तरे ॥ यथा । प्रसारितौ पाणिपादौ शय्यायामभिमुखोरसि । उन्नतायाः स्त्रियाः कस्यां मार्ज्जारकरणं विदुः ॥

मार्ज्जारकर्णिका । स्त्री० चामुण्डादेव्याम् । चर्म्ममुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारकर्णी । स्त्री० चामुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारगन्धा । स्त्री० मुद्गपर्णीविशेषे ॥

मार्ज्जारगन्धिका । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

मार्ज्जारव्रत्तिक : । त्रि० वैडालव्रत्तिके ॥

मार्ज्जारी । स्त्री० मार्ज्जारस्त्रियाम् ॥ कस्तूर्य्याम् ॥ जन्तुविशेषे । पूतिकायाम् । गन्धचेलिकायाम् । गन्धगोकुला० खाटाशी० इ० गौ० देशभाषा ॥

मार्ज्जारीय : । पुं० मार्ज्जालीये ॥

मार्ज्जाल : । पुं० मार्ज्जारे ॥

मार्ज्जालीय : । पुं० शूद्रे ॥ विडाले ॥ कायशोधने ॥ मार्ष्टि । मृजू० । स्याच्चतिमृजेरालच् बालआलीयचः इतिसूत्रे रालयच् ॥

मार्ज्जित : । त्रि० कृतमार्ज्जने । मृजेः क्तः ॥

मार्ज्जिता । स्त्री० रसालायाम् । शिखरिण्याम् ॥ त्रि० शोधिते ॥ मार्ज्यतेस्म । मृजूशौचालङ्कारयोः । क्तः । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं० तरणौ । सूर्ये ॥ मृताण्डेभवः । शकन्ध्वादिः ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्ड : । पुं० सूर्ये । मृताण्डेभवः । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं० शरावे ॥ त्रि० मृत्तिकाविकारे । मृत्तिकायाविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

मार्द्दङ्गम् । न० पत्तने ॥

मार्द्दङ्गिक : । त्रि० मौरजिके । मृदङ्गवादके । मृदङ्गवादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । अत्र० मृदङ्गवादने० प्रकृतेर्लक्षणा । मुख्यार्थवृत्तेस्त्वनभिधानात् ॥

मार्द्दव : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । न० मृदुतायाम् । परदुःखप्रदर्शनतत्पीडबुद्धौ ॥ अक्रूरत्वे । लघ पर्व[illegible]दिकाविष्वपिशिष्यादिषु० अ[illegible]यभाषणादिव्यतिरेकेणवो भावत्त्वे । चित्ताकाठिन्ये । मृदोर्भावः । इगन्ताच्चेत्यण् ।

मार्द्वीकम् । न० मधुनि । द्राक्षामद्ये ॥ मृद्वीकाद्राक्षा० तस्याविकारः । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्चेत्यञ् वा ॥

मार्ष : । पुं० मारिषशाके ॥ नाट्योक्त्या आर्ये ॥ मर्षणात्सहनात्० मार्षः ॥

मार्षिका : । पुं० मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री० प्रोञ्छनादिनाङ्गस्यनिर्मलीकृतौ । मार्जनायाम् ॥ मार्ज्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयोर्वा० चुरादिः । क्तिन् । तितुत्रेतिनेट् । णिलोपः ॥

माल : । पुं० उन्नतभूतले० क्षेत्रे । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । मालाभिल्लाः किरातास्त्र सर्वेपिम्लेच्छजातयः ॥ देशविशेषे ॥ सच० मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमित्वेनख्यातः ॥ न० कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभूतले ॥ क्षेत्रे । माति । मामाने । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामालाः । इतिरन् । निपातनाल्लत्वम् ॥

मालक : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ मलते । मलधारणे । ण्वुल् ॥ न० स्थलपद्मे ॥

मालका । स्त्री० मास्ये ॥

मालकौश : । पुं० कौशिके । रागवि

शेषे । षड्जगानसमयोरागविशेषः ॥

मालचक्रकम् । न० सक्थ्यूरुपर्वसन्धौ । मालाद्रूचाक्षि० ढू० गौ० भा० ॥

मालतिका । स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ यथा । आदिगुरुः पुनरन्त्यगुरुर्यदि चान्तगाः सगणामुनिमानाः मालतिकाकथितात्रिलसत्क्षितिभिर्विदितश्रुतिभिः कृतमाना । गौडकुलैकधुरन्धरदीनदयाकरसत्कविभिः कृतगानाश्रीयशवन्तनरेशनिशासमशासमयमानवदानविधाना ॥ मालत्यौत्रकः ॥

मालती । स्त्री० युवतौ ॥ काचमाल्याम् । विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जात्याम् । चवेली० ढू० प्रसिद्धायां पुष्पलतायाम् ॥ वर्णवृत्तान्तरे आदौ चत्वारोऽस्यांकर्णा जायन्ते शेषे यस्यां रामस्वारा राजन्ते । रुद्रैर्वर्णैः पादेपादैर्विख्याता मालत्येषा नागाणौ भूषाविख्याता ॥ यथा । पायान्मायामीनोलीनः कल्पान्ते प्रागादिक्षोणीभर्तुः पाणिक्रोडे । व्याप्ताम्भोधिस्त्वन्यानेकलीलाभिः सम्यक् सर्वैर्ध्यायत्पृथ्वीं तिष्ठन् ॥ जगतीछन्दोभेदेऽपि ॥ तल्लक्षणं यथा । भवतिनजावथमालतीजरौ ॥ यथा । इहकलयाच्युतकेलिकाननेमधुरसमीरभसारलोलुपः । कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमामलिरपि चुम्बति मालतीं मुहुः ॥ मालतिकाछन्दसि ॥ मालं मीलतति । लतिः सौत्रोवेष्टनार्थः । मूलविभुजादित्वात्कः । गौरादिः ॥ मालांतनोतिवा । तनु० । अन्येभ्योपीतिडः ॥

मालतीतीरजः । पुं० टङ्कणे । सुहागा० ढू० भा० ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न० स्वर्णटङ्कणे ॥

मालतीपत्त्रिका । स्त्री० जातीपत्र्याम् ॥

मालतीफलम् । न० जातीफले ॥

मालयः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ त्रि० मलयसम्बन्धिनि ॥ न० पद्मे ॥

मालवः । पुं० अवन्तिदेशे । मालवा० ढू० भा० ॥ अवन्तीतः पूर्वभागे गोदावर्यास्तथोत्तरे । मालवाख्योभवेद्देशोधनधान्यपरायणः ॥ रागविशेषे ॥

मालविका । स्त्री० त्रिवृति ।

मालसी । स्त्री० केशपुष्टवृक्षे वालाच्यभ् ॥ रागिणीविशेषे । मालवरागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरे मेघरागस्यभार्यायाम् । षड्जगानसमयो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्य यावद्दुर्गामहोत्सवम् । गेयाभवेद्

धैनिंस्थंमालसीसामनोहरा ॥ अपिच । गान्धारीदीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा । अष्टवारीकानडाचगौरीकेदारपाहिडा ॥ माधवीमालसीनाटीभूपालीसिन्धुडातथा । सायान्हेरामिणीरेता । प्रगायन्तिचतुर्द्दश ॥

माला । स्त्री० स्रजिपुष्पादिदामनि । माल्ये ॥ मूर्द्धनिन्यस्तपुष्पादिदामनि ॥ श्रेण्याम्। पङ्क्तौ ॥ गलाभरणे ॥ पृक्कायाम् ॥ मल्यते । मलधारणे । घञ् । टाप् ॥ मां लक्ष्मींशोभांवालाति । ला० । घातोनुपंतिकोवा ॥ यद्वा । माति । मामाणि । स्त्रेन्द्राग्रेत्यादिना० रन् । निपातनाल्लत्वम् ॥ माला वृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणं यथा । द्विजवरनवगणमिहकुरुतदनुरगणमपिकलय कमलमुखिभपतिललितमपिकर्णवच्छेषे । अपरदलंगाथायामालावृत्तंविचित्रंतत् ॥ यथा । खरनखरमुखदलितदितितनयकठिनहृदयरुधिरनिर्ज्झरभवदभिनवसुखितमानसोऽन्यात् । भवदंघोनरसिंहोदिविषत्सुमहोपसञ्जातः ॥ लघ्वादित्रिकाले० । ऽ ॥ पुं० जपसाधनभूतायाम् । गणनिकायाम् ॥ सात्रिविधायथा । मालातुत्रिविधादेविवर्णाख्यपर्व

भेदतइतिमत्स्यसूक्तम् ॥

मालाकण्ठः । पुं० अपामार्गे ॥

मालाकन्दः । पुं० कन्दविशेषे । वाविलकन्दे । त्रिशिखदलायाम् ॥

मालाका । स्त्री० मालायाम् ॥

मालाकारः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । मालिके । वनार्वके । पुष्पाजीविनि । माली०इ०भा० ॥ अयन्तुशूद्रायांविश्वकर्म्मणोजातइति ब्र०वै०पु० ॥ तैलिक्यांकर्म्मकारात्मालाकारस्यसम्भवः । इ०पराशरपद्धतिः । मालांकरोति । डुकृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

मालाग्रन्थिः । पुं० मालादूर्वायाम् ॥

मालातृणम् । न० भूस्तृणे ॥ अतिच्छत्रतृणे ॥ मालाकाराणितृणानि ॥

मालादीपकम् । न० अर्थालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणादिकंयथा । मालादीपकमाद्यञ्चेद्यथोत्तरगुणावहम् । पूर्वेणपूर्वेणवस्तुनोत्तरमुत्तरंचेदुपक्रियते०तन्मालादीपकम् । यथा । सङ्ग्रामाङ्गणमागतेनभवताचापेसमारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसायद्यत्समासादितम् । कोदण्डेनशराःशरैरिरिशिरस्तेनापिभूमण्डलम्तेनत्वंभवताचकीर्त्तिरतुलाकीर्त्याचलोकत्रयम् ॥

मालादूर्वा । स्त्री० दूर्वाविशेषे । ग्रन्थिलायाम् । पर्ववल्ल्याम् । गौठि-

याट्टूषड्॰भा॰ ॥

मालाधरः। पुं॰ वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपतिः पुनस्तूर्यंवाम्॰करतलपरिस्फुरत्कनककुण्डलेनान्वितः। सुरपतिगुरुश्रियापरिगतः समंतात्सखे॰जयतिभुविमत्तभूपतिरयन्तुमालाधरः ॥ यथा। क्वचिदपिवयस्ययासहविनोदमातन्वती॰ कतिपयकथारसैर्मयतिवासरीयांरुजम्। सुभगतवकामिनीसमधिगम्यसायामिनी मनुभवतिभामिनी मदनवेदना मन्ततः ॥

मालारिष्टा। स्त्री॰ पाच्याम्। मरकतपतुल्याम्। हरितलतायाम् ॥

मालालिका। स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

मालाली। स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

मालिः। पुं॰ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिकः। पुं॰ मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा। व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका। स्त्री॰ सप्तलायाम् ॥ पुत्ल्याम्।। ग्रीवालङ्करणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम्। मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी। स्त्री॰ मालिकयोषिति। मालिन्॰ इ॰ भा॰ ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली। पुं॰ मालावति ॥ मालास्त्यस्य। सुखादिषु॰मालाक्षेपे॰इतिपाठादिनिः ॥ व्रीह्यादित्वाद्वा॰इनिः। सतुक्षेपादन्यत्रापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी। स्त्री॰ मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम्। उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाअस्ति अस्याः अस्यांवा। व्रीह्यादित्वादिनिः। ङीप् ॥ यद्वा। मलते। मलधारणे। णिनिः। ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्वरीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा। ननमयययुतेयं मालिनीभोगिलोकैः ॥ मृगमदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा। अनृजुनिहितमंसेवंशमुत्क्वाणयन्तीध्रुतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम्। न॰ मलिनत्वे ॥

मालायः। त्रि॰ मालायाम्भवे ॥ हवाच्छः ॥

मालुः। स्त्री॰ पत्रलतायाम्। पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधानः। पुं मातुलाहौ। चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी॰तत्रधानमस्य ॥ महापद्मे ॥

मालुधानी। स्त्री॰ लतान्तरे ॥

मालूकः । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूरः । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्रीफले । बिल्वे । बेल० इ० भा० ॥ मांसचर्मौपरेषांलुनाति । लूञ्छेदने । बाहुलकाद्रक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधुमाल्यंपुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाचाल्यंनमाल्यंनवासितंतिलसर्षपम् । नमुञ्चतिस्वकंगन्धंतद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्ध्निन्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापाद्बहिर्माल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्बहिर्माल्यंनधारयेत् । गवाञ्चयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्रजि ॥ मालामात्रे ॥ मल्यते । मल्ल धारणे ऋहलोर्ण्यत् ॥ यद्वा । मालैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ।

माल्यपुष्पः । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुतः प्राच्यामानीलनिषधंयाम्योत्तरायतो द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णः केतुमालेलावृतवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ माल्याकारतास्यास्तिमतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माल्लः । पुं० लेटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने ० सङ्करजातौ ॥

माल्लवी । स्त्री० मल्लयात्रायाम् ॥

माशब्दिकः । त्रि० प्रतिषेद्धरि । निषेधके ॥ माशब्दः इतियआहसः । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥

माषः । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्र्ये । भोजने । माह० उडद० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाषः । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । तस्यफलपाकशुषामिति लुपि० युक्तवद्भावः ॥ माषोगुरुः स्वादुपाकः स्निग्धोरुच्योऽनिलापहः । उष्णः सन्तर्पणोबल्यः शुक्रलोबृंहणः परः ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेदः पित्तकफप्रदः । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषाः कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्यावृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ द्वेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषकः ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुश्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुश्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

द्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो माषचतुष्टयमिति वैद्यकपरिभाषा । मासा इति भाषा ॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकञ्चितयं ज्ञेयं ज्योतिज्ञैः स्मृतिसम्मतमिति तिथ्यादितत्त्वधृतवचनेन पलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेन माषकपरिमाणं द्वादशरक्तिकं भवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्सा इति भाषा ॥

माषकः । पुं० पञ्चरक्तिकपरिमाणे ॥ गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषक इत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जं प्रवदन्ति माषं माषाह्वयैः षोडशभिश्च कर्षमिति लीलावती च ॥ षड्भिस्तु रक्तिकाभिः स्यान् माषको हेमधान्यकौ । माषो गुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वा भवेत् क्वचिदिति भावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री० महासहायाम् । हयपुच्छ्यौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति० गौ० दे० मा० ॥ माषपर्णी हिमा तिक्ता रूक्षा शुक्रबलासकृत् । मधुरा ग्राहिणी शोषावातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धकः । पुं० स्वर्णकारे ॥

माषवटी स्त्री० वटिकाविशेषे । उडदी० बडी० इ० भा० ॥ माषाणां पिष्टिका हिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता । तया विरचिता वस्त्रे वटिका साधु शोषिताः ॥ तलितास्तप्ततैलेता अथवा सुप्रलेहिताः । वटकस्य गुणैर्युक्ता ज्ञातव्या रुचिदा भृशम् ॥

माषशः । अ० प्रतिमाषम्० इत्यर्थे ॥

माषादः । पुं० कच्छपे ॥ त्रि० माषभक्षके ॥

माषादिः । पुं० शमीधान्यगणे । माषश्चादिर्यस्य गणविशेषस्य सः । माषो मुद्गो राजमाषः कुलत्थश्चणकस्तिलः । काकाण्डश्चीवर इति शमीधान्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न० माषक्षेत्रे । माष्ये ॥ माषाणां भवनं क्षेत्रम् । विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इति पक्षे खञ् ॥

माषेण्डरी । स्त्री० इण्डरी० इन्दरी० सेफ० इति हिमपर्वतप्रसिद्धे खाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न० माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषाणां भवनं क्षेत्रम् । विभाषा तिलमाषेति पक्षे यत् । माषेभ्यो हितं वा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

माः । पुं० चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते आनन्दमिति माः । बाहुलकात्कि

बलाद्प्यसि : ॥

मास : । पुं० श्रामे । बर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंशुक्लादि :। कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्यन्तं कृष्णादि : ॥ माश्चन्द्रस्तस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विध: प्रोक्त : सावनादिप्रभेदत: । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्ति: सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुनाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । श्राद्धिकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमस: स्मृत: । विवाहादौस्मृत: सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिविवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यां य: । मसीपरिणामे । कर्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्ध्वं यस्य मासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्य स : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट्डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवेमण्डे । मांड० पीच० द० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे० ण्यन्त : । बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरत्यत्र । सृ० । पुंसीतिघ ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्षपोपक्षिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ॥

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितॄणामासिकंश्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यं प्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणे श्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ स्त्र्या ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वाद्यण् ॥

मास्म । अ० अलम् । वारणे ॥ माचस्मच । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुल: । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ्खञावितिअञ् ॥

माहाकुलीन: । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षखञ् ॥

माहाजनिक: । त्रि० महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् बहुव्रीहेस्तु । महाजनीय: ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे । महात्मनोभाव: । ष्यञ् ॥ जनातिशयैश्वर्य्ये । विश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वेप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वेप्यवैषम्ये । कर्म्मणामादिफलदातृत्वेप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक: । पुं० गणदेवताभेदे । महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञिति० ठञ् ॥ महाराजो भक्तिरस्यवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ महतेऽस्मिन् । मह० महेरिनण्चेतीनण् त्रि० महनीये ॥

माहिर: । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे ॥ अण्महिष्यादिभ्य: ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषीोपजीविनि । महिष्या: ० महिषस्यवा० इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तक: पुं० शालिप्रभेदे ॥

माहिषिक: । पुं० महिषाजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतिय: सवैमाहिषिक: स्मृत: ॥ भगद्वारोपार्ज्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्या: सवैमाहिषिक: स्मृतइति ॥

माहिष्मती । स्त्री० शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य: पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतेसस्यरक्षणम् माहिष्याणांशुभावृत्ति: प्रोक्तागोधनसाश्रयम् ॥

माहेन्द्र: । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयममहेन्द्राख्यामेकैकदण्डाभवन्ति० तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । ख्यातंवायय-मासूर्येमावाययकलानिधौ । वयमावाकुजेब्रूयामावायवसुधांशुजे । गुरौवावयमाचैव० मावायमतयाभृगौ । सूर्यपुत्रे यमावायघटीयुगसंज्ञ

माशुभम् ॥ माहेन्द्रेपिजयोनित्यं पार्थिवेचधनागम : । वायौचक्षमसेनित्यं यमेपिमरणंध्रुवम् ॥ त्रि० महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री । स्त्री० गवि ॥ प्राच्याम् ॥ अमरावत्याम् ॥

माहेय : । त्रि० मह्याअपत्ये ॥

माहेयी । स्त्री० गवि । सौरभेय्याम् । मह्या : ० गोरूपापत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥ मह्यतेपूज्यते : मह० पुंसीति० घनोघचेतिबाध : । मह्यायाअपत्यम् । ढक्० इतिस्वामी ॥

माहेशी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ यथा । महादेवात्समुत्पन्नामहद्भि : प्रेक्ष्यसेयत : । माहेश्वर्यतिनुर्दस्यामाहेशीतेनसास्मृता ॥ (०) ॥ ॥

माहेश्वर : । त्रि० कौलिके । जीवन्मुक्ते ॥ यथा । धन्यैर्माहेश्वरै : स्वार्थं प्रत्यभिज्ञानशालिभि : । स्वपरिज्ञानमात्रे णजीवन्मुक्ताभवन्तिहि ॥ अस्माकमानंदितमानसानांमाहेश्वराणांदिवसा प्रयान्त्वितिच ॥ महेश्वरसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् । न० उपपुराणविशेषे ॥

माहेश्वरपदम् न० तीर्थविशेषे ॥

माहेश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ मातृभेदे । यवतिक्तायाम् ॥ विष्णौ ॥ यथा, वा०रा० ४ ८ ध्याये । अयंनाराय[illegible]राजगन्मातासनातन : । वि

अव्ययसंस्थितोदेव : स्वात्मानं बहुधेश्वर : ॥ ममैविष्णु : परंतत्त्वं देवानामहर्षय : । एकोहंदेवदेवात्मा भवानीविष्णुरेवचेत्याहिवचनात् ॥ शिवशक्त्याम् ॥ महेश्वरस्येयम् । अण् । ङीप् ॥ तीर्थविशेषे ॥

मित : । त्रि० ज्ञाते ॥ निक्षिप्ते ॥ परिच्छिन्ने । मीयतेस्म । मा० माङ्० मेङ्प्रणिदानेवा । क्त : । द्यतिस्यतीतीकारान्तादेश : ॥ (०) ॥

मितङ्गम : । पुं० दन्तावले । हस्तिनि ॥ मितङ्गच्छति । गम्लृ० । गमे : सुपिवाच्यइतिखच् । खितिमुम् ॥ स्त्री० टाप् ॥ त्रि० परिमितगामिनि ॥

मितद्रु : । पुं० समुद्रे ॥ मितंद्रवति । द्रु० । हरिमितयोर्द्रुवइतिकु : ॥

मितम्पच : । त्रि० किम्पचाने ॥ कृपणे ॥ दुर्गते ॥ मितम्पचति । मितनखे चेतिमितोपपदात्पचे : कर्त्तरिखश् । मुम् ॥

मिताशन : । त्रि० युक्ताहारे । परिमितभोजिनि ॥ मितमशनंयस्य स : ॥

मिति : । स्त्री० ऐयत्ते । परिच्छेदे ॥ माने ॥ निक्षेपे ॥ मानम् । माङ्० । क्तिन् । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

मित्र : । पुं० द्युमणौ । सूर्ये ॥ न०

सुहृदि । सख्यौ । मेदि० हे० श्रा० ॥ यथा । सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः । आतुरस्य भिषङ्मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ॥ सुहृदि । अपि च, समृत्यागासहनोबन्धुः सदैवानुगतः सुहृत् । एकक्रियो भवेन्मित्रं समप्राणः सखा भवेत् ॥ इतिभेदस्त्वविवचितः ॥ स्नेहेनोपकर्त्तरि । प्रीतिकारके । तच्चतुर्विधं यथा । सहार्थीभजमानश्च सहजः कृत्रिमस्तथेतिभेदात् ॥ नकश्चित्कस्यचिन्मित्रं नकश्चित् कस्यचिद्रिपुः । कारणादेवजायन्ते मित्राणिरिपवस्तथा ॥ सामीयांन मदं कुर्यात्समुखीतृष्णायोज्झितः । तन्मित्रं यस्य विश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियः ॥ सर्वथासुकरं मित्रं दुष्करं परिपालनम् । अनित्यत्वाच्चित्तानां प्रीतिरल्पेऽपि भिद्यते ॥ अन्यः परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहितराजात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रुर्मित्रं मतः परमित्यमरोक्तेः ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्यापार्थिवोनतथैधते । यथा मित्रं ध्रुवंलब्ध्वाकृशमप्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञञ्चकृतज्ञञ्चतुष्टप्रकृतिमेव च । अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्यते ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्र इति क्त्रः ॥ यद्वा । मितात्त्रायते । त्रैङ् पालने । सुप्रीतिकः ॥ अष्टमतारायाम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथे जगन्मये । परमात्मनिगोविन्दे मित्रामित्रकथाकुतः ।

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशेषे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही कृतघ्नश्च ये च विश्वासघातकाः । ते नरानरकं यान्तियावच्चन्द्रदिवाकरावितिसत्ते मिरोपाख्यानम् ॥

मित्रध्रुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्रस्यापकारके ॥ मित्रं द्रुह्यति । द्रुहः सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

मित्रयुः । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । वि० मित्रवत्सले ॥ क्याच्छन्दसीत्युः ॥ यद्वा मित्रं याति । या० । मृगय्वादित्वात् कुः ॥

मित्रयुद्धम् । न० मैत्रेयिकायाम् । सुहृत्संग्रामे ॥

मित्रलब्धिः । स्त्री०)

मित्रलाभः । पुं०) सुहृत्प्राप्तौ ॥

मित्रवत्सलः । वि० मित्रप्रिये । मित्रपे ॥ मित्रं वत्सलं यस्य ॥

मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्नमातरि ॥

मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरुणस्य स्तवनविशेषस्य कर्मभावयोः ॥ छो [illegible] ॥

मिथः । अ० अन्योन्यस्मिन् । सहार्थे ॥ रहोऽर्थे ॥ मेथति । मिथृ सङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वाद् ह्रस्वः ॥

मिथिः । पुं० निमिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ते । तिरहुत० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः स तु ॥ मथ्यन्तेऽरिपवोऽत्र । मथे विलोडने । मिथिलादयश्चेति लच् । अकारस्य इत्वं निपातनात् ॥

मिथु । अ० द्वावित्यर्थे

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्वन्द्वे । युगले ॥ जुगल० जोडी० इ० भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते । द्वन्द्वजनितसुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने ॥ मिथुनलग्नजस्य फलं यथा । मिथुनोदयसञ्जातो मानी स्वजनवत्सलः । त्यागी भोगी धनी कामी दीर्घसूत्री रिपुमर्दनः ॥ मेथति । मिथृ सङ्गमे च । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् उपसर्गविशिष्टे धातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिपः । पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मिथृ० । बाहुलकादीः । पृषोदरादित्वाद् ह्रस्वः ॥

मिथ्या । अ० अनृते । वितथे ॥ प्रागभावयुतत्वे सत्यचिन्त्यरचनात्वं मिथ्यात्वमिति मिथ्यालक्षणम् ॥ यदसत्तासमानं तन्मिथ्या स्वप्नगजादिवदिति च ॥ स्त्री० अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नी मिथ्या सा सर्वधूर्तैः प्रपूजिता । यया विना जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्यया विनाभूतं समुदायरूपमुच्छिन्नं भवति । मिथ्याभाषणभावैर्धूर्तलक्ष्याभावात् दुष्टार्थः । सत्ये चाद्दर्शनाद्याचन्ते तायां सूक्ष्मरूपिणी । सर्वावयवरूपा च द्वापरे चैव संवृता ॥ कलौ महाप्रगल्भा च सर्वव्यापिका बलात् । कपटेन समं भ्रात्रा भ्रमत्येव गृहे गृह इति ॥ मथते । मथे० । अघ्न्यादित्वात् साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि० पापाचारे ॥ स्वशुभभावेन फलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भेदाग्रहपूर्वकं० अन्यस्यान्यात्मतावभासे ।

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपपादितवाद्ये द्वैतदर्शने ॥

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री० कर्मफलापवादके ज्ञाने । नास्तिकतायाम् । मिथ्येत्यपक्षे० तद्विषयिणी दृष्टिर्ज्ञानम् ॥ असत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसिति : । स्त्री० मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्त : । त्रि० यदर्थं प्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोग : । पुं० अभ्याख्याने । शतं मे धारयसीत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे० मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे । । स्वर्णस्तेयं त्वया कृतमित्यादिमिथ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसे भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशाप : । पुं० मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुते न पश्येत्तच्च ततः ॥

मिथ्यामति : । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौ मतिश्च ॥

मिथ्याविनीत : । त्रि० कपटेन विनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥ तस्य ज्ञानप्रकारमाह याज्ञवल्क्य : । उक्तेपि साक्षिभि : साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमा : । द्विगुणा वान्यथा ब्रूयु : कूटा : स्यु : पूर्वसाक्षिण : ॥

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्ष्वोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्य यदि कुर्यादपह्नवम् । मिथ्या तत्तु विजानीयादुत्तरं व्यवहारत : ॥ तच्चतुर्विधं यथा । मिथ्यैतन्० नाभिजानामि मम तत्र न संनिधि : । अजातश्चास्मि तत्काले० इति मिथ्या चतुर्विधम् ॥ इति व्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धि : । स्त्री० मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् । न० चिन्ताभिसङ्क्षेपे ॥ आलस्ये ॥ वित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिन : । त्रि० सानुनासिकवाग्विशिष्टे । गुन्गुना० इ० भा० ॥ खोना० इ० गौ० दे० भा० । मीमंसा इ० पर्वतीयभाषा ॥ अस्य निदानन्तु । आवृत्य वायु : सकफो धमनी : शब्दवाहिनी : । नरान्करोत्यक्रियकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ॥

मिमङ्क्षु : । त्रि० मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मज्जे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

मिमन्थिषु : । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥ मथे : सन्नन्तादु : ॥

मिमान : । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥ माङो लट : शानजादेश : । श्लावितिद्विर्भाव : ॥

मिम्मिण : । त्रि०)

मिम्मिन : । त्रि०) मिन्मिने ॥

मिलितः। त्रि॰ सङ्गते। युक्ते। मिश्रिते॥ श्लिष्टे। सम्बन्धविशिष्टे। मिलसंश्लेषे। कर्त्तरि क्तः।

मिशिः। स्त्री॰ जटामांस्याम्। मधुरिकायाम्। धानसौंफ॰ पू॰ भा॰॥ मिशति। मिश॰। इन्।

मिशी। स्त्री॰ जटामांस्याम्। मधुरायाम्। धानसौंफइतिभाषा। मिशति। मिश॰ इन्। कृदिकारादितिङीष्।

मिश्रः। पुं॰ गजजातिविशेषे। यथा। भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्द्धागजजातयः॥ न॰ विशेषनक्षत्रसंज्ञायाम्। यथा। द्विदैवाकृत्तिकाचैवमिश्रंसाधारणंबुधः। एषुमिश्राग्निकार्य्याणिवृषोत्सर्गादिकंतथा॥ चाणक्यमूलके। मिश्रफले॥ त्रि॰ आर्य्ये। श्रेष्ठे॥ संयुक्ते। सम्पृक्ते। मिश्रिते॥ मिश्रयति। मिश्र॰। अच्॥

मिश्रकम्। न॰ तीर्थविशेषे। देवोद्याने॥ औषरलवणे।

मिश्रकावणम्। न॰ इन्द्रस्योद्याने। नन्दनवने॥ मिश्रकाणांवनम्। वनगिर्य्योः संज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनामितिदीर्घः। वनंपुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्यइतिणत्वम्॥

मिश्रजः। पुं॰ अश्वतरे। वेस

मिश्रणम्। न॰ एकत्रीकरणे। संयोजने॥ मिश्र॰। ल्युट्॥

मिश्रपुष्पा। स्त्री॰ मेथिकायाम्॥

मिश्रफलम्। न॰ इष्टानिष्टसंयुक्तेमानुष्यलक्षणेपापपुण्ययुगलक्षणफले॥ मिश्रञ्चतत्फलञ्च।

मिश्रवर्णम्। न॰ कृष्णागुरुणि। त्रि॰ नानावर्णयुक्ते।

मिश्रवर्णफला। स्त्री॰ वार्त्ताक्याम्।

मिश्रशकुनम्। न॰ शुभाशुभयोः सूचकेनिमित्ते। यथा। वदन्तिवामंरुदितंप्रशस्तमदृष्टदेहोयदिरोदितास्यात्निन्द्यन्यवामंपथिसर्वकामाम्शुभंविधत्तेरुदितंरजन्याम्मृत्युःसुतानांरुदितेनपृष्ठेलाभोभवेत्तत्रनिवर्त्तनेन। मृत्युस्तथाग्रेरुदितेनपान्थः सिद्धिंविधत्तेरुदितंरिपूणाम्। उग्रंभवेद्रोदनमग्रभागेभयंभवेद्दक्षिणभागभूते। नैऋत्यकोणेरणमार्गरोधोवायव्यकोणेरुदितंसमृद्ध्यै॥ पृष्ठाग्रयोर्दक्षिणवामयोश्चसिद्धिःसदातोरणरोदनेन। शुभोपिसम्यग्यदिरोदनार्थीज्ञातोविभाव्यःसपुनस्तथापि॥ यद्बालकेनोन्नमन्दितेनतत्स्यादसत्यंनयुगान्तरेपि। क्षुतंनकार्य्येक्वचिदेवशस्तंगवांक्षुतम्प्राणहरंमतन्तु॥ निषेधमपेऽचिपिदक्षिणेचधनक्षयंदक्षिण-

पर्णं देशे । तत्पृष्ठभागेकुरुतेऽरिष्टहिंसुतंककाश्याशुभमादधाति ॥ भोगायवाममश्ववरस्यपृष्ठे कर्णे च वामेकथितंजयाय । सर्वार्थलाभायचवाममनेचेजातंसुतंस्यात्क्रमतोऽपधैव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्यविघ्नंकालंसमृद्धिंसुतमुपरोगम् । करोतिरोगचयमर्थलाभंदीप्तादिदिक्षुसुतमुन्नतंसत् ॥ पोषधेवाहनारोहेविवाहेशयनेऽशने । विद्यारम्भे पीवपायैसुतंसमस्तुशोभनं ॥

मिश्रशब्दः । पुं० अश्वतरे ॥

मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ भृगौमिश्रभेसाभवेदेवमिश्रापशूनांसुखं तत्रविद्वद्भिरुक्तम् ॥

मिश्रिका । स्त्री० मिश्रायाम् ॥ मिश्रेयस्वार्थेकः ॥

मिश्रितः । त्रि० गौरविते ॥ मिलिते । युक्ते । (क) ॥ ॥

मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे । मिश्रायाम् ॥ मिश्रिताचैवविज्ञेया मिश्रितर्क्षैस्तुसङ्क्रमे ।

मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौंफ० धनसौंफ० धन्साश० हू० भा० ॥ शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । घमजायाम् । अवाक्पुष्प्याम् । संहितपुष्पिकायाम् । सलुफा० हू०, गो० दे० भा० ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमान्द्यज्वरोहन्त्याममर्शविट्क्रमिशुक्रहृत् । दुर्वोध्यापाचनीकासवमिश्लेष्मानिलाम्हरेत् ॥ तद्गुणा० मधुरिकापर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति । मिश्र० । अच् । ईयते । ईङ्० । पचाद्यच् । मिश्राचासावेयाच । शकन्ध्वादिः ॥

मिषः । पुं० स्पर्द्धने ॥ न० व्याजे ॥ मिषति । मिष० । कः ॥

मिषन् । त्रि० पश्यति ॥

मिषिः । स्त्री० मधुरिकायाम् । शतपुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥

मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मिषी । स्त्री० मिश्याम् ॥

मिष्टः । पुं० मधुररसे ॥ नूतनसर्षपशाकंनवौदनं पिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नाति ॥ त्रि० मधुररसविशिष्टे ॥

मिष्टनिम्बुकम् । न० मीठा० नीम्बू० इतिप्रसिद्धफले । मिष्टनिम्बफलं स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत् । गरोरगविषध्वंसिकफोत्क्लेशिचरक्तहृत् । शोषारुचितृषाच्छर्दिहरंबल्यश्चबृंहणम् ॥

मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्नपानदाताचसततंश्रद्धयान्वितः । देवपूजापरोनित्यं नप्रेतोजायतेस्फुतः ॥

मिसि : । स्त्री॰ मधुरायाम्॥ जटामांस्याम्॥ शतपुष्पायाम्॥ अजमोदायाम्॥ मस्यति। मसीपरिणामे। सर्वधातुभ्यइन्। बाहुलकादतःस्थानेइः॥ उशीर्थाम्॥

मिसी। स्त्री॰ मिसौ। तपस्विन्याम्। जटामांस्याम्॥ मस्यति। मसौ॰। इन्। कृदिकारादितिङीष्। पृषोदरादिः॥

मिहिका। स्त्री॰ अवश्याये। नीहारे। तुषारे। मेहति। मिहसेचने। क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन्॥

मिहिरः। पुं॰ विकर्त्तने। अर्के। मार्त्तण्डे। सूर्ये॥ मेघे॥ बुद्धे॥ मेहति। मिह॰। इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच्॥ वायौ॥ वृद्धे॥

मिहिराणः। पुं॰ जगद्योनौ। शिवे॥

मीढः। त्रि॰ मूत्रिते॥ मिह्यतेस्म। मिह॰। क्तः॥ सिक्ते॥

मीढुष्टमः। पुं॰ शिवे॥

मीढ्वान्। पुं॰ शिवे॥ मीढ्वांसौ॰ मीढ्वांसः इत्यादि॥

मीतः। त्रि॰ मृते॥ मीयतेस्म। मीञ्हिंसायाम्। गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिवाक्तः॥

मीनः। पुं॰ मत्स्ये॥ राशिविशेषे। अन्त्यभे। अत्रजातस्यफलंयथा। मीनजन्म समुत्पन्नो रत्नकाञ्चनपूरितः। अल्परोमामहाप्राज्ञोदीर्घकालपरीक्षकः। मीनाति॰ मीयतेवा। मञ्॰ फेनमीनाविति निपातितः॥ भगवतोविष्णोः प्रथमावतारे॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाच पुंरूपश्चमहेश्वरः। एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश॥ कृष्णरूपा कालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी। बगलाकूर्म्ममूर्त्तिःस्यान्मीनोधूमावतीभवेत्। छिन्नमस्तानृसिंहःस्याद्वराहश्चैवभैरवी। सुन्दरीजामदग्न्यःस्याद्वामनोभुवनेश्वरी॥ कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी। स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम्॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्णःकालीरूपोभवद्व्रजे॥

मीनकेतनः। पुं॰ प्रद्युम्ने। कन्दर्पे॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थः। मीनोमकरःकेतनंध्वजोयस्यसः॥

मीनगोधिका। स्त्री॰ जलाशये॥

मीनघाती। पुं॰ बके॥ त्रि॰ मत्स्यघातके॥

मीननेत्रा। स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम्॥

मीनरः। पुं॰ जलरूपे। मकरे। अतिदंष्ट्रके॥

मीनरङ्कः। पुं॰ पक्षिविशेषे। मत्स्याशने॥

मीना। स्त्री॰ उषाकन्यायाम्। कश्यपस्यभार्यायाम्॥

मीनाक्षी । स्त्री० देवीविशेषे ॥ तत्स्थाने । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्याक्ष्यायाम् । मच्छेछी० हू० भा० ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ कुबेरकन्यायाम् ॥

मीनाण्डी । स्त्री० शर्करायाम् ।

मीनाधिपः । पुं० वृहस्पतौ ॥

मीनाम्नीणः पुं० । दर्दनाम्ने व्यञ्जनप्रभेदे । साम्नमीनव्यञ्जनेखञ्जने ॥

मीमांसकः । पुं० सिद्धान्तिनि । पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे । मीमांसामधीतेवेत्तिवा । क्रमादिभ्योवुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ताजैमिनिः । वृत्तिकर्ताकुमारभट्टः । भाष्यकर्त्ताशवरस्वामी । प्रभाकरः कुमारभट्टशिष्यः । सएवगुरुत्वेन मन्यते । तन्मतंगुरुमतम् । तच्छिष्याः प्रभाकराः ॥ उत्तरमीमांसासूत्रकर्त्तावेदव्यासः । तेषांभाष्यकर्त्ताशङ्कराचार्यः । वार्त्तिककर्त्तासुरेश्वराचार्यः ॥ मीमांसकोजैमिनीयेवेदान्तीब्रह्मवादिनि । वैशेषिकेस्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादिनि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपादः स्यात्स्याद्वादिकआर्हतः । चार्वाकलौकायतिकौसत्कार्येसाङ्ख्यकापिलौ ॥

मीमांसा । स्त्री० वेदविचारणे ॥ विचारणायाम् ॥ साद्विधा० पूर्वमीमांसा० उत्तरमीमांसाचेतिभेदात् । तत्रपूर्वमीमांसाद्वादशाध्यायात्मिका० जैमिनिप्रणीतावेदार्थकर्मकाण्डनिरूपिका । अस्याअकार्गतानि-लोकव्यवहारनियमार्थंमनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्वहूनिधर्मशास्त्राणिकृतानि ॥ उत्तरमीमांसातुचतुरध्यायात्मिकावेदव्यासप्रणीता० ब्रह्मनिरूपिकावेदांतशास्त्रत्वेनप्रसिद्धा ॥ धर्मंप्रमीयमाणेहिवेदेनकरणात्मना । इतिकर्त्तव्यताभागंमीमांसापूरयिष्यति ॥ प्रमाणादयः प्रसङ्गान्ताद्वादशपदार्थाः क्रमाद्द्वादशानामध्यायानांविषयाः । यथा । धर्म्मोद्वाद्शलक्षणाव्युत्पाद्यस्तत्रलक्षणैः । प्रमाणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंज्ञकाः । अधिकारोतिदेशश्चसामान्येनविशेषतः । ऊहाबादस्ततन्त्रञ्चप्रसङ्गश्चोदितः क्रमात् ॥ द्वादशाध्यायोपेतस्यशास्त्रस्यधर्म्मोविषयः । प्रमाणादयोऽध्यायानांविषयाः तत्रप्रथमाध्यायेविध्यर्थवादादिरूपंधर्मप्रमाणंनिरूपितम् । १ । द्वितीयेयागदानादिकर्मभेदः । तृतीयेप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासार्थत्वेनतच्छेषत्वम् । चतुर्थेगोदोहनस्यपुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यानुष्ठानंनतुक्रत्वर्थत्वप्रयुक्त्येत्येवमादयः । पञ्चमेक्रमनियतिविधेयत्वादयः । षष्ठेकर्त्तुरधिकारोनाम्वादेरित्यादयः । सप्तमेसमानमितरच्छ्येनेनेत्यादिप्र

स्यप्रकरणेनाग्निहोत्रादिनाम्नानुमितवचनेनचसामान्यतोतिदेशः । षष्टमेसौर्यंचरुंनिर्वपेदित्यत्रनिवापस्तद्धितेनदेवतानिर्द्देशः॰ एकदेशतत्त्वमौषधद्रव्यकत्त्वमित्यादिलिङ्गेनाग्नेयपुरोडाशेतिकर्त्तव्यतानां न्यस्यत्येवमादिर्विशेषतोतिदेशः । नवमेप्रकृतावग्नयेजुष्टंनिर्वपामीति पठितेमन्त्रे॰विकृतौसौर्यंचरावग्निपदपरित्यागेनसूर्यंपदप्रक्षेपेणसूर्याय जुष्टंनिर्वपामीत्येवमादिरूहः । दशमेकृष्णलेषुचोदकप्राप्तस्यावघातस्यवितुषीकरणासम्भवेनलोपइत्येवमादिर्बाधः । एकादशेबहूनामाग्नेयादीनांप्रधानानांसकृदनुष्ठितेन प्रयाजाद्यङ्गेनोपकार इत्यादितन्त्रम् । द्वादशेप्रधानस्यपशोरुपकारायानुष्ठितेनप्रयाजाद्यङ्गेनपश्वङ्गपुरोडाशस्यप्युपकारइत्यादिप्रसङ्गः ॥ विस्तरः शास्त्रे द्रष्टव्यः ॥

मीमांस्यः । त्रि॰ विचार्ये ॥

मीरः । पुं॰ समुद्रे । पानीये ॥ सीमनि ॥ पर्वतैकभागे ॥ मिनोति । डुमिञ् प्रक्षेपणे । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥ म्लेच्छजातिभेदे ॥ यथा । पश्चिमाः सप्तमीरा नवशाहामहाबलाः ॥

मीलनम् । न॰ चक्षुभिरावरणे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ मीलनंवस्तुनायत्र वस्त्वन्तरनिगूहनम् ॥

मीलितः । त्रि॰ अप्रफुल्ले । सङ्कुचिते ॥ निद्राणे मुद्रिते ॥ न॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समेनलक्ष्मणा वस्तुवस्तुनायन्निगूह्यते । निजेनागन्तुनावापितन्मीलितमितिस्मृतम् ॥ सहजमागन्तुकंवा किमपिसाधारणं यल्लक्षणंतद्द्वारेणकिञ्चित्केनचिद्वस्तुस्थित्यैवबलीयस्तयातिरोधीयतेतन्मीलितमितिद्विधास्मरन्ति । क्रमेणोदाहरणम् । अपाङ्गतरलेदृशौ मधुरवक्रवर्णागिरोविलासभरमन्थरागतिरतीवकान्तंमुखम् । इतिस्फुरितमङ्गकेमृगदृशः स्वतोलीलयातदत्रनमदोदयः कृतपदोऽपिसंलक्ष्यते । अत्रदृक्तरलतादिकमङ्गस्यलिङ्गस्वाभाविकंसाधारणस्यमदोदयेनतत्राप्येतस्यदर्शनात् ॥ येकन्दरासुनिवसन्तिसदाहिमाद्रेस्त्वत्पातशङ्कितधियोविवशाद्विषन्तो । अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्वहतांसकम्पंतेषामहोवतभियांनबुधोप्यभिज्ञः ॥ अत्रतुसामर्थ्यादवसितस्यशैत्यस्यागन्तुकत्वात्तत्प्रभवयोरपिकम्पपुलकयोस्ताद्रूप्यम्॰ समानताभयेप्वपितयोरुपलब्धित्वात्

मीवा । पुं॰ वायौ ॥ उदरकृमौ ॥ मीयते । मीञ् हिंसायाम् । शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः॰ इ॰ तन्न

क्रौञ्जिपासितः ॥

मीवरः । त्रि० हिंस्रे ॥ मीनाति । मीञ्० । छित्वरछत्वरेत्यादिना ष्वरच् ॥

मुः । पुं० बन्धने ॥ महेशे ॥

मुकुः । पुं० मुक्तौ ॥

मुकुटम् । न० शिरोभूषणे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकिमण्डने । बाहुलकादुटप्रत्ययोधातोरतउच्च ॥

मुकुटी । स्त्री० अङ्गुलिमोटने ॥

मुकुटेश्वरी । स्त्री० मार्कोटस्थानस्थायांदेव्याम् ॥

मुकुन्दः । पुं० विष्णौ । गरुडध्वजे ॥ मुकुमव्ययं मान्तञ्चनिर्वाणमोक्षवाचकम् । तद्ददातिचयोदेवोमुकुन्दस्तनकीर्त्तितः ॥ ब्र० वै० पु० । निधिप्रभेदे ॥ रत्नविशेषे ॥ पारदे ॥ कुन्दुरौ ॥ मुक्तिं ददाति । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः ॥

मुकुन्दकः । पुं० षष्टिकव्रीहौ ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ । महाषष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥

मुकुन्दुः । पुं० कुन्दुरौ ॥

मुकुम् । अ० निर्वाणे ॥ भक्तिरसे ॥ प्रेम्णि ॥

मुकुरः । पुं० आदर्शे । दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मुञ्चतिज्योतिः । मुच्लृ० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । मङ्कते मकि० । मकुरदर्दुरावित्युरच्० नलोपश्च । बाहुलकात्पक्षे धातोरुपधाया उकारश्च ॥

मुकुलः । पुं० न० ईषद्विकासोन्मुखकलिकायाम् । कुड्मले । मुञ्चति कलिकात्वम् । मुच्लृमोचने । बाहुलकादुलक् ॥ आत्मनि ॥ शरीरे ॥

मुकुलितः । त्रि० निमीलिते ॥

मुकूलकः । पुं० दन्तिवृक्षे । निकुम्भे ॥ मङ्कते । मकि० । पिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थे कन् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् । पृषोदरादिः ॥

मुक्तः । त्रि० मोचिते ॥ उत्सृष्टे । त्यक्ते व्यपगतपाशे । विमुक्तमोहादिबन्धने । असक्तोऽद्विषंश्चमुक्तः ॥ निवृत्ताविद्ये । कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासशून्ये । कल्पितवियदादिप्रपञ्चनिरासाधिष्ठाने ॥ अस्यलक्षणमपियथा । कपालं वृक्षमूलानिकुचेलमसहायता । समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥ अस्यनमस्काराभावोभगवत्पूज्यपादैर्दर्शितोयथा । नामादिभ्यः परेभूम्निस्वाराज्ये चेत्स्थितोऽद्वये । प्रणमेत्कन्तदात्मज्ञोनकार्यंकर्मंयात इतिविद्यायनामरूपाणिनित्ये ब्रह्म

विनिश्चले । परिनिश्चिततत्त्वोय : समुक्त : कर्मबन्धनात् ॥ नमुक्तिर्जपनाद्धोमादुपवासशतैरपि । ब्रह्मैवाहमितिज्ञात्वामुक्तो भवतिदेहभृत् ॥ आत्मासाक्षीविभु : पूर्ण : सत्योऽद्वैत : परात्पर : । देहस्थोपिनदेहस्थोज्ञात्वैवं मुक्तिभाग्भवेत् बालक्रीडनवत्सर्वं रूपनामादिकल्पनम् । विहायब्रह्मनिष्ठोय: स मुक्तो नात्रसंशयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे कुलार्णवसंतौचतुर्दशोल्लास: ॥ मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त : ॥

मुक्तकञ्चुक : । पुं० निमुक्ते । अचिरत्यक्तनिर्मोकेसर्पे ॥ मुक्त : कञ्चुकोयेन ॥

मुक्तचक्षु : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मुक्तनेत्रे ॥

मुक्तबन्धन : । त्रि० त्यक्ताभिमाने ॥ त्यक्तपाशे ॥ मुक्तंबन्धनंयेनयस्य वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ त्रि० त्यक्तरसे ॥

मुक्तसङ्ग : । त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ ॥

मुक्तस्वाप : । त्रि० त्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । इन्दुरत्ने । मौक्तिके । मोती० हि० भा० प्र० रत्ने ॥ मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त: ॥ व्यपगतपाशायां ॥ पुंश्चल्याम् ॥

मुक्ताकलाप : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्तागारम् । न० शुक्त्याम् ॥ मुक्ताया अगारम् ॥

मुक्तागारा । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ मुक्तं त्यक्तमगारंययासा ॥

मुक्तापुष्प: । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ मुक्तेवपुष्पाण्यस्य ॥

मुक्ताप्रसू : । स्त्री० शुक्तौ ॥ मुक्ताया : प्रसू : ॥

मुक्ताप्रालम्ब : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न० घनसारे । कर्पूरे ॥ लवलीफले । मौक्तिके ॥ गजेन्द्रजीमूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि । मुक्ताफलानिप्रथितानिलोकेतेषान्तुशुक्त्युद्भवमेवभूरि ॥ विशेषोन्यच्चगरुडपुराणादौद्रष्टव्य : । अथ वाराह्युक्तंलक्षणादिकंयथा। द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि । मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुचशुक्तिजंभवति ॥ सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवा : । कौवेर्यपाण्ड्यवाटकहैमकइत्याकरास्त्वष्टौ ॥ बहुसंस्थाना : स्निग्धाहंसाभा : सिंहलाकरा : स्थूला : । ईषत्ताम्रा : श्वेतास्तमोवियुक्ताश्च ताम्राख्या : ॥ कृष्णा : श्वेता : पीता : सशर्करा : पारलौकिकाविषमा : । नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्चसौराष्ट्रा : ॥ ज्योतिष्मन्त : शुभागुरवोऽतिमहागुणाश्चपारशवा

लघुत्वंरदधिनिभंहृद्दृढिसंस्थानमपिहैमम् ॥ विषमंकृष्णांशुं तंलघु कौवेयंप्रमाणतोऽजीवम् । निम्बफलत्रिपुटधान्यकचूर्णाः स्युःपाण्डराश्चाटभवाः ॥ ६ ॥ एतेषांविशेषमाह । अतसीकुसुमश्यामंवैष्णवमैन्द्रंशशाङ्कसंकाशम् । हरितालनिभंवारुणमसितंयमदैवतंभवति ॥ परिणतदाडिमगुटिकागुञ्जाताम्रञ्चवायुदैवत्यम् । निर्धूमानलकमलप्रभञ्चविज्ञेयमाग्नेयम् ॥ ८ ॥ एतेषांमूल्यपरिज्ञानार्थमाह । माषकचतुष्टयधृतस्येन्द्रस्यशताहताद्विपञ्चाशत् । कार्षापणानिगदितामूल्यंतेजोगुणयुतस्य ॥ माषकदलहान्यातोलाच्चिंशद्विंशतिस्त्रयोदश च । अष्टौशतानिचशतञ्चत्रिपञ्चाशतासहितम् ॥ पञ्चत्रिंशच्छतमिति०चत्वारः कृष्णलानवतिमूल्याः । सार्धास्तिस्रोगुञ्जाः सप्ततिमूल्याश्शतरूपम् ॥ गुञ्जात्रयस्यमूल्यं पञ्चाशद्रूपकागुणयुतस्य । रूपकपञ्चत्रिंशत्त्रयस्यगुञ्जार्धहीनस्य॥ १२ अन्यन्मूल्यपरिज्ञानमाह । पलदशभागोधरणंतद्यदिमुक्तास्त्रयोदशसरूपाः । त्रिशतीसपञ्चविंशारूपकसंख्याकृतंमूल्यम् ॥ षोडशकस्यद्विशतीविंशतिरूपयुक्तासप्ततिः सशता ॥ यः पञ्चविंशतिधृतस्तस्यशतंविंशतासहितम् ॥ त्रिंशतिसप्ततिमूल्यंचत्वारिंशच्छतार्धंमूल्यञ्च । षष्टिः पञ्चोनाशाधरणंपञ्चाष्टकंमूल्यम् । मुक्ताशीत्याचिंशच्छतस्यसापञ्चरूपकास्त्रिहीना । द्विचित्तुष्पञ्चशतादादशषट्पञ्चकत्रितयम् ॥ १६ ॥ अथत्रयोदशाद्यानांधरणानांसंज्ञार्थमाह । पिक्का०पिचार्घार्धखसिक्था त्रयोदशाद्यानाम् । संज्ञाः परतोनिगरावचूर्णाश्चाशीतिपूर्वेषाम् ॥ १७ ॥ एताश्चाकरस्थानेव्यवहारार्थमुपयुज्यन्ते ॥ अथैतरेषांमूल्यपरिज्ञानार्थमाह । एतद्गुणयुक्तानांधरणधृतानांप्रकीर्तितंमूल्यम् । परिकल्प्यमन्तरालेहीनगुणानांव्ययः कार्यः ॥ कृष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषदपिचविषमाणाम् । त्र्यंशोनंविषक्तपीतयोश्चषट्भागदलहीनम् ॥१८ ॥ गजमुक्ताफललक्षणमाह । ऐरावतकुलजानांपुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदिवसेषु । येचोत्तरायणभवाग्रहणेर्केन्द्वोश्चभद्रेभाः ॥ तेषांकिलजायन्तेमुक्ताः कुम्भेषुरदकोशेषु । बहवोबृहत्प्रमाणाबहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्योनचवेधोऽस्तीवता ; प्रभायुक्ताः । सुतविजयारोग्यकरामहापवित्राधृताराज्ञाम् ॥ २ ॥ अथवाराहतिमिलयोर्लक्षणम् । दंष्ट्रामूलेशशि

कान्तिसप्रभं बहुगुणञ्च वाराहम् । तिमिजं मत्स्याक्षिनिभं बृहत्पवित्रं विजयदञ्च ॥ २३ । मेघसम्भूतस्य मुक्ताफलस्य लक्षणम् ॥ वर्षोपलवज्जातं वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भ्रष्टम् । ह्रियते किल खाद्दिव्यैस्तडित्प्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥ अपिच । तक्षकवासुकिकुलजाः कामगमा ये च पन्नगास्तेषाम् । स्निग्धा नीलद्युतयो भवन्ति मुक्ताः फणप्रान्ते ॥ शस्तेऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने स्थिते यदि । वर्षति देवोऽकस्मात्तज्ज्ञेयं नागसम्भूतं ॥ अपहरति विषमलक्ष्मीं क्षपयति शत्रून्यशो विकाशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृतमकृतार्घं विजयदं च ॥ २७ ॥ वेणुशक्षोद्भवस्य लक्षणमाह । कर्पूरस्फटिकनिभं चिपिटं विषमञ्च वैणवं ज्ञेयम् । शङ्खोद्भवं शशिनिभं वृत्तं भ्राजिष्णु रुचिरञ्च ॥ २८ ॥ एतेषां परिभाषाज्ञानार्थमाह । शङ्खतिमिवेणुवारणवराहभुजगाभ्रजान्यवेध्यानि । अमितगुणत्वाच्चैषामर्घः शास्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥ एतेषां प्रशंसार्थमाह । एतानि सर्वाणि महागुणानि सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि । रुक्शोकहन्तॄणि च पार्थिवानां मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥ मुक्तारचितानामाभरणानां संख्यामाह । सुरभूषणं लतानां सहस्रमष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रच्छन्दो नाम्ना विजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्टयुतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता । अष्टाष्टकोऽर्द्धहारो रश्मिकलापश्च नवषट्काः ॥ द्वात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्त्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः । षोडशभिर्माणवको द्वादशभिश्चार्द्धमाणवकः । मन्दरसंज्ञोऽष्टाभिः पञ्चलता हारफलकमित्युक्तम् सप्ताविंशतिमुक्ताहस्तो नक्षत्रमालेति ॥ अन्तरमणिसंयुक्ता मणिसोपानं सुवर्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यगतो विज्ञेयं चाटुकाकारमिति एकावली नाम यथेष्टसंख्या हस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता । संयोजिता या मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्भिरुक्ता ॥ ३६ ॥ इति वाराह्यां संहितायां ७८ अध्यायः ॥ बोपदेवकृते ग्रन्थविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । त्रि० छिन्नाच्छिन्ने ॥ यथायोगोऽस्त्रे शस्त्रेषुप्रायोवर्त्तते ॥

मुक्तामोदकः । पुं० मोतीचूर० मोतीलाड्डु इतिख्याते ॥ मुद्गानां धूमसीं सम्यग्घोलयेन्निर्मलाम्बुना । कटाहस्थघृतस्योर्द्ध्वं झर्झरं स्थापयेत्ततः ॥ धूमसीं तु द्रवीभूतां प्रक्षिपेत् झर्झरोपरि । पतन्ति बिन्दवस्तस्मात्सुपक्वांस्तान्समुद्धरेत् । सि

तापःकेनसंशोध्यकुर्याद्युक्त्यातुमोदकान् । लघुर्ग्राहीत्रिदोषघ्नः स्वादुः शीतोरुचिप्रदः चक्षुष्यो ज्वरहृद्बल्यस्तर्पणो मुद्गमोदकः ॥

मुक्तालता । स्त्री० मुक्ताहारे ।

मुक्तावली । स्त्री० मुक्तामालायाम् मुक्तानामावलीदीर्घा पङ्क्तिः ॥

मुक्तास्फोटः । पुं० शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायांशुक्तौ ॥ मुक्ताः स्फुटन्त्यत्रस्फुट० । हलश्चेतिघञ् ॥

मुक्तास्फोटा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मुक्तिः । स्त्री० कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । अमृते । मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिलक्षणायांसंसिद्धौ ॥ मुक्तौतमोतिरेकेणनान्तरायेन्यदूष्यते । यतोतोऽज्ञानविध्वस्तोमुक्तः सन्नेवमुच्यते ॥ साचपुण्यैर्विना नलभ्यतेइत्याहुराचार्याः यथा । जन्तूनांनरजन्मदुर्लभमतः पुंस्त्वं ततोविप्रतातस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरताविद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवोब्रह्मात्मनासंस्थितिर्मुक्तिर्नोशतकोटिजन्मसुकृतैः पुण्यैर्विनालभ्यते इति ॥ मोचनम् । मुच्लृमोचने । भावेक्तिन् ॥ मुक्तिः पञ्चविधेति पौराणिकाः । यथा सालोक्यंचापिसारूप्यंसार्ष्ट्यंसायुज्यमेवच । कैवल्यंचेतितांविद्धिमुक्तिंराघवपञ्चधां ॥ अपिच । सार्ष्टिसारूप्यसालोक्यसामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानं नगृह्णन्तिविनामत्सेवनंजनाः ॥ इतिभागवताः ॥ मुक्तिस्तुद्विविधासाध्विश्रुत्युक्तासर्वसम्मता । निर्वाणपददात्रीचहरिभक्तिप्रदानृणाम् ॥ हरिभक्तिस्वरूपाञ्चमुक्तिंवाञ्छन्तिवैष्णवाः । अन्येनिर्वाणरूपाञ्चमुक्तिमिच्छन्तिसाधवः । इ० ब्र० वै० पुं० ॥ आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरितिनैयायिकाः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकग्रहणात्मुक्तिरितिसाङ्ख्याः ॥ प्रकृतावुपरतायांपुरुषस्वरूपेणावस्थानंमुक्तिरितिसाङ्ख्यसिद्धान्तः ॥

मुक्तिदः । त्रि० कैवल्यप्रदे ।

मुक्तिदा । स्त्री० गुरुवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि० मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृतेदैविककर्मसंन्यसनंविना कुर्वन्कल्पशतंकर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥

मुक्तिमण्डपः । पुं० काश्यांविश्वेश्वरस्य दक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्रंस्थितचित्तवृत्तास्तिष्ठन्तियेदक्षिणमण्डपेत्र । अनन्यभावाश्चपिगाढमानसानतेपुनर्गर्भदशामुपासते ॥

मुक्तिमुक्तः । पुं० गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिह्लके । सिलारस० लोबा

म०हू०भा० प्र० ॥

मुक्तियुक्तिः। स्त्री० मुक्तिबोधनप्रकारे ॥

मुखः। पुं० उष्णौ। लकुचे। बडहल्०हू०भा० ॥

मुखम्। न० शरीरावयवविशेषे। वक्त्रे। आस्ये। वदने। तुण्डे। आनने। लपने ॥ तस्य स्वरूपं यथा। ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च। गलो गलादि सकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते ॥ कथयन्तु ललाटादि चिबुकान्तसमुदाये प्रयुञ्जते ॥ निर्गमे। निःसरणे। गृहस्य निर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उपाये ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥ शब्दे। त्रि० श्रेष्ठे ॥ खन्यते। खनु अवदारणे। डिल् खनेर्मुट् चोदात्तइत्यच्। आदेर्मुडागमः।

मुखकमलम्। न० वदनारविन्दे ॥ मुखं कमलमिव। उपमितसमासः ॥

मुखगन्धः। पुं० मुखामोदे ॥

मुखगन्धकः। पुं० पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा। स्त्री० हुलहुल्याम्। मङ्गलकर्मणि स्त्रीणां मुखध्वनिविशेषे। उलूलौ। हुलु०हू०गौ०भा० ॥

मुखचपला। स्त्री० आर्याभेदे। आद्यंदलं समस्तं भजेत मुख्यमचपलागतं यस्याः। शेषे पूर्वजलक्ष्मा मुखचपलोदिता मुनिना ॥ यथा। मन्द सुतवत्सुकस्त्वं दृढं न तेऽपि समगच्छत चैव। यत्र भवति तेऽनुरागः कापि जगादेति मुखचपला ॥

मुखचीरी। स्त्री० रसनायाम्। जिह्वायां ॥

मुखतोयः। त्रि० मुखसौनासादौ ॥ आद्यादित्वात्तसौ० मुखपार्श्वं तसिर्लोपश्चेति तः ॥

मुखदूषणः। पुं० पलाण्डौ ॥

मुखधावनम्। न० आस्यप्रक्षालने ॥ पटोलनिम्बजम्ब्वाम्रमालतीनवपल्लवैः। पञ्चपल्लवजः श्रेष्ठः कषायो मुखधावने ॥

मुखधौता। स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

मुखमिरीचकः। पुं० चलसे ॥

मुखपूरणम्। न० गण्डूषे ॥

मुखप्रियः। पुं० ऐरावते। नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम्। न० ताम्बूले ॥

मुखमण्डनकः। पुं० तिलकवृक्षे। त्रि० आस्यभूषणे ॥

मुखामोदः। पुं० शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम्। न० कविकायाम्। खलीने ॥

मुखयोनिः। पुं० आसिक्ये ॥

मुखरः। त्रि० दुर्मुखे। अबद्धमुखे। अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखमस्य। रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसङ्ख्यानम्। मुखशब्दोपलक्ष

वाचावचनपरः ॥ निरन्तरभाषिणि ॥ मुखं वागस्यास्ति । पूर्ववद्रः ॥ शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरशृङ्खलकर्षिं णद्धति ॥ पुं० काके ॥ शङ्खे ।

मुखरता । स्त्री० वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री० वचने ॥

मुखरितः । त्रि० कीर्त्तिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । सम्मुखरितम् ॥

मुखरोगः । पुं० वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणां निदानं यथा । अनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्ये गदान्कुर्युः क्रुद्धा दोषाः कफोत्तराः । तेषां सङ्ख्या यथा । ओष्ठयोर्दन्तमूलेतु दशषट् तथा । दन्तेष्वष्टौ रसनायां पञ्च स्युर्नव तालुनि । कण्ठे त्वष्टादश प्रोक्तास्त्रयः सर्वसराः स्मृताः । एवं मुखामयाः सर्वे सप्तषष्टिमता बुधैः ॥ तण्डुलीयकगोक्षुरमूलं पीतं पयोन्वितम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोगहरं तथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारोहिङ्गुलमागरम् । शुष्कं चतुर्गुणं हृषामृते तमेतं विपाचयेत् ॥ शान्तिर्वै कर्णशूलस्य पूयस्रावस्य कर्णयोः । पूरणादस्य तैलस्य कृमयः कर्णयोः स्थिताः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति शमाङ्कितशेखर भासते किमिदं

श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम् ॥

मुखलाङ्गलः । पुं० शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखं लाङ्गलं यस्य ॥

मुखवल्लभः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥ त्रि० मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न० वक्त्रनालवाद्ये । वांकइति गौ० भाषाप्रसिद्धे ॥ मुखस्य० मुखेन च वाद्ये ॥

मुखवासः । पुं० गन्धद्रव्ये ॥

मुखवासनः । पुं० मुखसद्गन्धकारकद्रव्ये । आमोदिनि ॥ मुखं वासयति । वस० । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री० अजायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ।

मुखशफः । पुं० दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धिः । स्त्री० वक्त्रशोधने ॥ यथा । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिने तथा । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधनः । पुं० कटुरसे ॥ न० त्वचे ॥

मुखशोधी । स्त्री० जम्बीरे ॥

मुखष्ठीलः । त्रि० दुर्मुखे ॥

मुखसम्भवः । पुं० ब्राह्मणे ॥ मुखात्सम्भवोऽस्य ॥

मुखसिद्धः । पुं॰ मुखकर्म्मणिसिद्धे स्त्र ॥ यथोक्तं रेवतोत्तरे । उच्चाधरोष्ठसितफेनजलाभिरामफूत्कारवायुपदमुन्नतकन्धराग्रम् । नीत्वोपकुञ्चितमुखेनबलीवृसाम्यमश्वं चतुष्कसमयेमुखसिद्धिमाहुरिति ॥

मुखसुरम् । न॰ तालव्याम् । अधरासवे । ताडी॰ दू॰ प्रसिद्धमद्ये ॥ गण्डूषमद्ये ॥ मुखस्यसुरा । विभाषासेनासुरेतिक्लीवता ॥

मुखस्रावः । पुं॰ लालायाम् । ला ल॰ दू॰ भा॰ ॥

मुखाग्निः । पुं॰ दावाग्नौ ॥

मुखामयः । पुं॰ मुखरोगे ॥

मुखार्जकः । पुं॰ अर्जके । श्वेतपर्णासे ॥

मुखास्त्रः । पुं॰ कर्कटे ॥

मुखोल्का । स्त्री॰ दावाग्नौ । भूतसञ्चार्याम्

मुख्यः । पुं॰ शास्त्रविधौ । शास्त्रोक्तप्रथमकल्पे ॥ यथा । व्रीहिभिर्यजेत । श्रुतिमार्गशयनाद्यतादर्थ्यमवसीयते । तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते । त्रि॰ श्रेष्ठे । वरे ॥ प्रधाने ॥ मुखमिव । शाखादित्वाद्यः ॥ मुखोत्पन्ने ॥ मुखेभवः । दिगादित्वात् ॥

मुख्यक्रमः पुं॰ प्रमाणविशेषे । प्रधानक्रमेणयोऽङ्गानांक्रमः समुख्यक्रमः येनहिक्रमेणप्रधानानिक्रियन्ते तेनैवक्रमेण तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते । तदासर्वेषामङ्गानांस्वैः स्वैः प्रधानैस्तुल्यं व्यवधानंभवति । व्युत्क्रमेणानुष्ठानेकेषाञ्चिदङ्गानांस्वैः प्रधानैरत्यन्तमव्यवधानम् । केषाञ्चिदत्यन्तं व्यवधानंस्यात् । तच्चायुक्तम् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधापत्तेः । अतः प्रधानक्रमोऽप्यङ्गक्रमेहेतुः । अतएवप्रयाजशेषेणपादावाग्नेयच्चविष्णोरभिघारणम् । पश्चादैन्द्रस्यदध्नः । आग्नेयैन्द्रयागयोः पौर्वापर्यात् । एवञ्चद्वयोर्द्वयोरभिघारणयोः स्वस्वप्रधानेनतुल्यमेकान्तरितंव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभिघारणे चाग्नेयच्चविरभिघारणाग्नेययागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐन्द्रदध्यभिघारणैन्द्रयागयोर्द्व्यन्तरितं व्यवधानं । तच्चायुक्तमित्युक्तमेव । सचमुख्यक्रमः पाठक्रमाद्दुर्बलः । मुख्यक्रमोहिप्रमाणान्तरसापेक्षप्रधानक्रमप्रतिपत्तिसापेक्षतयाविलम्बितप्रतिपत्तिकः । पाठक्रमस्तुनिरपेक्षत्वाऽध्यायपाठक्रममात्रसापेक्षतयानतथेतिबलवान् । प्रवृत्तिक्रमाच्चबलवान् । प्रवृत्तिक्रमेचबहूनामङ्गानांप्रधानविप्रकर्षात् । मुख्यक्रमेतुसन्निकर्षात् ॥

मुद्गसर्गः । पुं॰ व्याघरसटौ ॥ मु-

ख्यसर्गश्चतुर्थस्तुमुख्या वैस्थावरा : स्मृताइ० वराहपुराणात् ॥

मुख्यार्थ: । पुं० शब्दश्रवणमात्राऽगम्यर्थे यथा । श्रुतिमात्रेण यत्रास्य तादर्थ्यमवसीयते । तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यार्थे ॥

मुगूह: । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥

मुग्ध: । पुं० भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणाञ्चसमर्थोऽविकलेन्द्रिय: । सुप्तवद्वर्त्तते नित्यं भिक्षुर्मुग्ध: स उच्यते ॥ त्रि० रम्ये । सुन्दरे मूढे विवेकविकले विपर्यस्ते श्रुत्यर्थपरिशीलनविधुरे नवे

मुग्धा । स्त्री० नायिकाप्रभेदे उदययौवनामुग्धालज्जाविजितमन्मथा । इ०लक्षणम्

मुचिर: । त्रि० दातरि ॥ मुञ्चति । मुचॢ० । इषिमदिमुदीत्यादिना किरच् ॥ पुं० धर्म्मे ॥ वायौ । देवे ॥

मुचुकुन्द: । पुं० मान्धातृनृपते: पुत्र ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । क्षत्रवृक्षे । चित्रके । प्रतिविष्णुके । मेचकुन्द-फूल०इ०भा० । मुचुकुन्द: शिर:पीडापित्तास्रविषनाशन: ॥

मुचुटी । स्त्री० मुष्ट्याम् । मुठी । मुट्ठीइ०भाषा ॥

मुष्कक: । पुं० मुष्कवृक्षे ॥

मुञ्ज: । पुं० तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । बाणे । स्थूलदर्भे । मूंज०इ०भा० ॥ मुञ्जद्वयन्तुमधुरंतुवरंशिशिरंतथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रबस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरंवृष्यंमेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जद्वयम्०मुञ्जभद्रमुञ्जौ ॥

मुञ्जकेशी । पुं० विष्णौ ॥

मुञ्जरम् । न० शालूके ॥

मुञ्जातक: । पुं० मुञ्जे ॥ पुष्पशाकप्रभेदे ॥

मुञ्जावट: । पुं० तीर्थविशेषे ॥ यत्रमहादेवस्तिष्ठति ॥ तीर्थान्तरे ॥

मुण्ड: । पुं० दैत्यविशेषे राहुग्रहे ॥ मुण्डितसमस्तशिर: केशब्रह्मचारिविशेषे ॥ सशिखकेशश्मश्रुरहिते परिव्राजि ॥ नापिते । स्थाणुद्रौ पुं०न०मूर्द्धनि न०बोले ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि०मुण्डिते ॥ मुण्ड्यते । मुडिखण्डने । घञ् ॥

मुण्डक: । पुं० नापिते ॥ न०मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे ।

मुण्डचणक: । पुं० कलाये ॥

मुण्डनम् । न० वपने । परिवापने । क्षौरे । केशच्छेदने ॥ मुण्डनंचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधि: । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजां तथा ॥ मुडि० । ल्युट् ॥

मुण्डफल: पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाकाराणिफलानियस्यसः । मुण्डेफलानियस्यवा ॥

मुण्डमांसम् । न० मुण्डामिषे । तस्यपाकप्रकारो यथा । समग्रं विदहेन्मुण्डमग्निनास्थूलचेतिना । प्रक्षाल्यतप्तपानीयैर्लोमान्यपिच घर्षयेत् ॥ खण्डयित्वापचेत्तैले घृते वोपस्करान्विते ॥ मुण्डामिषं वातहरं स्निग्धं गुरुतरं स्मृतम् । पथ्योयं स्याद्धियम्मुण्डं तन्मांसैकगुणावहम् ॥

मुण्डशालिः । पुं० शालिप्रभेदे ।

मुण्डनवी । त्रि : मूके ।

मुण्डा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ॥ मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री० महाश्रावणिकायां ॥

मुण्डायसम् । न० लौहे ॥

मुण्डितम् । न० लौहे ॥ त्रि० परिवापिते । मुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डामैस्य । मुडि० । क्तः ॥

मुण्डितिका । स्त्री० मुण्डीर्याम् । कदम्बपुष्पायाम् ॥

मुण्डी । पुं० नापिते ॥ मुण्डं करोति । मुण्डमिश्रेतिणिच् । यस्यादित्वाणिनिः ॥ शृङ्गहीनेमृगविशेषे । योमृगः शृङ्गहीनः स्यात्समुण्डीतिनिगद्यते ॥ मुण्डीतुज्वरकासासमश्वासापहोहिमः ॥

मुण्डिनिका । स्त्री० श्रावण्याम् । मुण्डीर्याम् ॥

मुण्डी । स्त्री० मुण्डायाम् । गोरखमुण्डीतिख्यातौषधौ ॥ मुण्डीतिक्तकटुः पाकेवीर्योष्णामधुरालघुः । मेध्यागण्डापचीकृच्छ्रकृमियोन्यर्त्तिंपाण्डुनुत् ॥ श्लीपदारुच्यपस्माराप्लीहमेदोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता महर्षिभिः ॥

मुण्डीरिका । स्त्री० मुण्डायाम् ॥

मुत्०द् । स्त्री० हर्षे ॥ मोदनम्, । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ हविनामौषधौ ।

मुदा । स्त्री० हर्षे । सुखे ।

मुदितः । पुं० सप्तस्यांसिद्धौ ॥ त्रि० आनन्दिते । हर्षिते ॥ विहारादिभिः सन्तुष्टे । मुद० । क्तः उदुपधादिति० वा कित् ॥ न० आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायिकयानायकस्यवामपार्श्वेउषित्वावामपादं तस्योरुद्वयमध्येस्थापयित्वोभौमिलित्वायदवस्थानमिति कामशास्त्रं ॥

मुदिता । स्त्री० हर्षे ॥ पुण्यवत्सुविषेषमुदितां भावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानुमोदनेनहर्षं कुर्यात् । न तु विद्वेषं नचोपेक्षाम् ॥

मुदिरः । पुं० मेघे । वारिवाहे ॥ मोदन्तेनेन । मुद० । इषिमदिमुदी-

तिष्किरच् ॥ कामुके ॥ भेके ॥

मुद्गः । पुं० शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । भुक्तिप्रदे । हयानन्दे ॥ मुद्गोरूक्षोलघुर्ग्राहीकफपित्तहरोहिमः । स्वादुरल्पानिलोनेत्र्योज्वरघ्नोवनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गोमहामुद्गोहरितःपीतकस्तथा । श्वेतोरक्तश्चतेषान्तुपूर्वः पूर्वोलघुः स्मृतः ॥ सुश्रुतेनपुनः प्रोक्तोहरितः प्रवरोगुणैः । चरकादिभिरप्युक्तएषएवगुणाधिकः ॥ मुद्गस्यफलंमुद्गः । बिल्वादिभ्योण् । तस्यफलपाकेतिलुपियुक्तवद्भावः ॥ यद्वा । मोदयति । मुद० । मुदिग्रोर्गग्गाविति गक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री० वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्पपर्ण्याम् ॥ मुद्गपर्णीहिमारूक्षातिक्तास्वादुश्शुक्रला । चक्षुष्याक्षतशोथघ्नीग्राहिणीज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारहृत् ॥ मुद्गः पर्णमस्याः । मुद्गशब्देनमुद्गपर्णसदृशंलक्ष्यते । पाककर्णेतिङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं० घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं० घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदकः । पुं० मुक्तामोदके ॥

मुद्गरः । पुं० लोष्ठादिभेदने ॥ कर्मारद्रव्ये ॥ मोगरा० इ० भा० प्र० पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपर्णे । अतिगन्धे । जनेष्टे । स्वनाम्नाप्रसिद्ध० शस्त्रविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके ॥ न० मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । गॄनिगरणे । अच् । मुद्गोगरः ॥

मुद्गरकः । पुं० कर्मारद्रव्ये । कमरख इतिभाषा ॥

मुद्गलः । पुं० गोत्रकारकेमुनिविशेषे ॥ हर्यश्वराजपुत्रे ॥ न० रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटकः पुं० । मूंगवरा० इतिलोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानांवटकास्तक्रे मज्जितालघवोहिमाः । संस्कारजप्रभावेणवह्निदोषशमनाहिताः ॥

मुद्गवटिका । स्त्री० मुंगौडी इ० लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानांवटिकास्तद्वद्रचितासाधितास्तथा । पथ्यारुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्गसूपगुणाः स्मृताः ॥ तद्वत् ० माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवटः । पुं० वटकविशेषे । अदेवरा० इ० भा० ॥ आदावडा० इ० यौ० भा० ॥ मुद्गपिष्ट्याविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेनचूर्णयेत्सम्यक्तस्मिन्चूर्णेविनिक्षिपेत् । भृष्टंहिङ्ग्वार्द्रकंसूक्ष्मंमरिचंजीरकंतथा । निम्बूरसयवानीश्च युक्त्यासर्वंविमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टींपचेत्सम्यक्स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तुगोलकान्कुर्यात्तन्मध्येपूरणंक्षिपेत् ॥ तैलेतान्गोलकान्पक्वाक्वाथितायांनिमज्जयेत् । गोल-

काः पाचकैः प्रोक्तास्ते त्वाद्र्ककवटांश्चपि ॥ मुद्गाद्र्ककवटाश्च्या लघवोबलकारकाः । दीपनास्तर्पणापथ्या स्त्रिषु दोषेषु पूजिताः ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छाप० इ०भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोदतेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापाअक्षरइति- भा०प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे । मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूतालिपयः पञ्चधास्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्रीशुभदाहरेति ॥ मुण्डमालातन्त्रेपियथा । लेखन्यालिखितंविप्रैर्मुद्राभिरङ्कितञ्चयत् । शिल्पादिनिर्मितंयच्चपाठ्यंधार्यञ्चसर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्रसिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रकयोः ॥ पुराणाद्युक्ता० शरीरेधारणीयेभगवतआयुधादिचिह्ने ॥ कृष्णायुधाङ्कितंदेहंगोपीचन्दनमृत्स्नया । प्रयागादिषु तीर्थेषु गत्वाकिंकरिष्यति ॥ यद्वायस्यप्रपश्येत्तदेहंशङ्खादिचिह्नितं । तदातदाजगत्स्वामी- तुष्टोहरतिपातकम् ॥ भवतेयस्यदेहेतुमहोरात्रंदिनेदिने । शङ्खचक्रगदापद्मंलिखितंसोऽच्युतः स्वयम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मानंकलौयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमेरुतुल्यानितस्यवै ॥ शङ्खादिनाङ्कितोभूत्वाश्राद्धंयः कुरुतेद्विजः । विधिहीनन्तुसम्पूर्णंपितॄणाञ्चगयासमम् । यथाग्निर्दहतेकक्षंवायुनाप्रेरितोभृशम् । तथादहन्तिपापानि दृष्ट्वाकृष्णायुधानिवै ॥ देवताप्रीतिजनिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मोदनात्सर्व्वदेवानांद्रावणात्पापसन्ततेः । तस्मात्मुद्रेतिसाख्याता- सर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रयाचिह्निते । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर० इतिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्मितमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । त्रि० अप्रफुल्ले । सङ्कुचिते । निद्राणे । मीलिते । मुद०० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुधा । अ० व्यर्थे ॥ मुह्यति । मुह वैचित्त्ये । काप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् हस्यधः ॥

मुनिः । पुं० वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

सिनि । परमार्थतत्त्वस्य मननान्मुनिरिति शास्त्रकृतां व्युत्पत्तेर्नेतरो जनः शास्त्रविदपि तत्त्वज्ञानाभावात् । सदा मननशीले । यो जीवन्मुक्तो मुनिः स हि । स्थितप्रज्ञादिभिः शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषु वर्ण्यते ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्न मुनिर्भवति नारण्यवसनान्मुनिः । स्वलक्षणान्तु यो वेद स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते । मन ज्ञाने । मनेरुच्च तीन्० उपधाया उत्त्वस्य । किदित्यनुवर्त्तनान्न गुणः ॥ वङ्कसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति । पियाले । किंशुके ॥ दमनकवृक्षे ॥ सप्ताङ्के ॥

मुनिखर्जूरिका । स्त्री० खर्जूरीप्रभेदे ॥

मुनिच्छदः । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरुः । पुं वकवृक्षे ।

मुनिद्रुमः । पुं० वकपुष्पे । वङ्कसेने । अगस्तिया० दू० भा० प्र० वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंज्ञकोद्रुमः । शाकपार्थिवादिः ॥

मुनिनिर्म्मितः । पुं० डिण्डिशे । डिंडसो० टिंडा० इ० प्र० फलशाके । मुनिनानिर्मितः ॥

मुनिपित्तलम् । न० ताम्रे ॥

मुनिपुत्रः । पुं० दमनकद्रुमे ॥ ऋषिसुते ॥

मुनिपुत्रकः । पुं० भद्रनामनि । खञ्जने ॥

मुनिपुष्पः । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे ।

मुनिपूगः । पुं० रामपूगे । कामीने ॥

मुनिभेषजम् । न० आगस्त्यहरीतक्याम् । अगस्तिपथ्यायाम् ॥ लङ्घने ॥

मुनिव्रतः । त्रि० उपशान्ते ॥ मुनीनां व्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रतः । पुं० सुव्रताख्ये बुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम् । न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्रः । पुं० श्रीघने । बुद्धे । जिने ॥ मुनिषु इन्द्रः श्रेष्ठः ॥

मुन्यन्नम् । न० नीवारादौ ॥ मुनेर्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥

मुमुक्षुः । पुं० यतौ । संसारग्रन्थिभेदनैकृतप्रयत्ने । साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकजातकादीनभ्यस्यति निरन्तरम् । विजिगीषुर्यथा तद्वन्मुमुक्षुः स्वं विचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता । स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथं स्यान्मे कदा विधे । इतिया सुदृढा बुद्धिर्व

त्व्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भावः तल् ॥

मुमुक्षुत्वम्। न० मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यञ्चमुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्यतुविद्यते। तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा० तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं। भावे त्वः ॥

मुमुचानः। पुं० मेघे।

मुमुषिषुः। त्रि० चौरे।

मुमूर्षुः। त्रि० आसन्नमृत्यौ। मर्त्तुमिच्छौ। सन्नन्तान्मृङः सनाशंसभिक्ष उः ॥

मुरः पुं० दैत्यविशेषे। मुरति। मुरसंवेष्टने। इगुपधत्वात्कः ॥ न० वेष्टने ॥

मुरजः। पुं० मृदङ्गे ॥ मुरणम्। मुर०। तुदादिः। घञर्थेकविधाममितिकः। मुरं वेष्टनं जातमस्य ॥

मुरजफलः। पुं० पनसवृक्षे ॥ मुरजसदृशानिफलानियस्य सः ॥

मुरजबन्धः। पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्डः। पुं० लम्पाकदेशे ॥ तद्देशस्थे तुमुरण्डाः ॥

मुरन्दला। स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दनः। पुं० विष्णौ ॥

मुररिपुः। पुं० विष्णौ। मुरस्यरिपुः ॥

मुरला। स्त्री० मुरन्दलायांसरिति ॥

मुरली। स्त्री० वंशीवाद्ये। वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधरः। पुं० श्रीकृष्णे ॥

मुरहा। पुं० केशवे। विष्णौ ॥

मुरा। स्त्री० स्वनामप्रसिद्धगन्धद्रव्ये। तालपर्ण्याम्। गन्धकुट्याम्। मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघ्वीपित्तानिलापहा। ज्वरास्रग्भूतरक्षोघ्नीकुष्ठकासविनाशिनी। मुरति। मुर०। इगुपधत्वात्कः टाप्

मुरारिः। पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअरिः। मुरः क्लेशेचसन्तापेकर्मभोगेचकर्मिणाम्। दैत्यभेदेप्यरिस्तेषांमुरारिस्तेनकीर्त्तितः ॥

मुरुः। पुं० लोहविशेषे ॥

मुर्भिणी। स्त्री० अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्मुरः। पुं० तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ॥

मुलतानः। पुं० देशविशेषे ॥ करतोयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकंशिवे। मुलतानदेशोदेवेशिमहाम्लेच्छपरायणः ॥

मुशटी। स्त्री० सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशलः। पुं० न० मुसले। मुष्यत्यनेनवा। मुसखण्डने। उज्ज्वलदत्तादयोमुंतालव्यमध्यमाहुस्ततोवृषादित्वात्कलः ॥

मुशलिका। स्त्री० पल्ल्याम् ॥ इतिहलायुधः ॥

मुशली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषत्यनेनत्रा । मुषखण्डने० इतिधातोर्ईन्त्यान्तेषुमूर्द्धन्यान्तेषुचवोपदेवाद्येयादिभि : पठितत्वात्कल : ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : ॥ नमुषितांस्त्रियंप्रेक्षेत । च चमुषितेवमुषिताचौरैर्हृतवस्त्रेव० नग्नेत्यर्थ इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । सृवृभूशुषिमुषिभ्य : कक् ॥ सङ्घाते ॥ मोचकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कवृक्षस्तुद्विविध : श्वेतकृष्णप्रभेदत : ॥ तस्करे ॥ मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटलौ । गोलीढे । मुष्के । झाटले । मोचे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोग्राह्युष्ण : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डूवस्तिरुक्कृमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णाति रोगम् । मुषे : ककन्तात्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के । प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोऽण्ड : । सोऽस्यास्ति । ऊषसुषीतिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महल्लिके । राज्ञोन्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषेक्त : ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुट्ठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । घासमुष्टिंपरगवेसाद्यंदद्याच्चय : सदा । अकृत्वास्वयमाहारंस्वर्गलोकंसगच्छतीतिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुडवाष्टभागे । छटांक० इ०भा० ॥ मोषणे । सङ्कोचने । मुष्यतेनया । मुष० । स्त्रियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्कोइतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्त्तस्य तिलादीनांमुष्टिग्रहणेचौर्याभावो यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्त्तैर्नान्यथा विप्रविधिविद्भिरितिस्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरस्यमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यअन्तक : ॥

मुष्टिद्यूतम् । न० जुआके । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । धेट् पाने । नाडीमुष्ट्योश्चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्ध: । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ अहोमल्लस्यमुष्टिबन्ध: ॥ मुष्टेर्बन्ध: ॥ मुष्टिनाबन्धोदृढग्रहणं वा ॥

मुसल: । पुं० न० अयोग्रे । कण्डनीयदण्डे । मूसर० मूसल० हू० भा० ॥ मुस्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चेतिकल: ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनावितीनि: ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुद्धोद्योगे । हलञ्चबलभद्रस्यगगनादागतं ज्वलत् । मनसोभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतुविद्वद्भिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीचद्विधाप्रोक्ताश्वेताचापरसंज्ञका । श्वेतास्वल्पगुणोपेता अपराचरसायनी ॥ मुसलीमधुरावृष्यावीर्योष्णाबृंहणीगुरु: । तिक्तारसायनीहन्तिगुदजान्यनिलं तथा ॥ आखुपर्ण्याम् ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुस्यति० मुसलि संशयं वा । मुस० । वृषादिभ्यश्चित्कल: । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीष् ॥

मुसलीय: । त्रि० मुसल्ये ॥ मुसलायहित: । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिपक्षेछ: ॥

मुसल्य: । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहित: । अपूपादित्वात्पक्षेयत् ॥

मुस्त: । पुं० न० मुस्तके । मोथा० हू० भा० ॥

मुस्तक: । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० हू० भा० ॥ मुस्तं कटु हिमं ग्राहितिक्तं दीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयज्जातं मुस्तकं तत्प्रशस्यते । तत्रापिमुनिभि: प्रोक्तं वरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु० । ण्वुल् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यतृणे ॥ मुस्तयति । मुस्त० अच् । टाप् ॥

मुस्ताद: । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा० हू० भा० ॥

मस्तु: । पुं० मुष्टौ ॥

मुस्नम् । न० अश्रुणि ॥ मुस्यति । मुस० । मुसेरक्बाहुलकात् ॥ मुस्ने ॥

मुहिर: । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहवैचित्त्ये । इषिमदि

मुदीव्यादिनाकिरच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री० पुनः पुनः कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष० घञ् ॥

मुहुः । अ० पौनःपुन्ये । मोहनम् । मुह० । मुहेः किच्चेत्युसिः ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्तः । पुं० न० द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥ दण्डद्वयात्मकेकाले ॥ मुहूर्त्तंघटिकाद्वयमित्युक्तेः ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपोनिमेषः परिकीर्त्तितः । द्वौनिमेषौत्रुटिर्नामद्वेत्रुटीतुलवः स्मृतः ॥ द्वौलवौक्षणइत्युक्तः काष्ठाप्रोक्तादशक्षणाः । त्रिंशत्काष्ठाकलाप्रोक्ताकलात्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणोक्तलक्षणान्तु । रौद्रः श्वेतस्तथामैत्रस्ततः सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रोवैश्वदेवश्चगन्धर्वः कुतपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैवविजयोनिर्ऋतिस्तथा ॥ संवरोवरुणश्चैवभगः पञ्चदशस्मृतः ॥ इतिदिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रातः कालोमुहूर्त्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेत् । राक्षसीनामसावेलागर्हितासर्वकर्म्मसु ॥ हूर्च्छति । हूर्च्छाकौटिल्ये । यस्माल्लिङ्चोर्द्धंमौहूर्त्तिकइतिनिर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दोनिष्पन्नः ॥ अल्पकाले ॥ दिनशुद्धिविशेषे । लक्षणयातदुपलक्षितेकाले ॥

मुहिरः । त्रि० मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह० । मूलेरादयश्चेतिसाधुः ॥

मुह्यमानः । त्रि० अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतयाविक्षिप्तचित्ततयाचिन्तामापद्यमाने ॥

मूः । स्त्री० बन्धने ॥

मूकः । पुं० जलशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि० अवाचि । वर्णानुच्चारके ॥ दीने ॥ मूमितिकायति । कै० । आतोनुपेतिकः ॥

मूढः । त्रि० तन्द्रिते ॥ बाले । जडे ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यविपर्ययमोहव्याप्ते ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमितिविवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्यद्वितीयायाम्भूमौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ आकाशादिषुस्थलेषुकेचित्तमः प्रधानतयामूढाः मोहप्रकाशकाः विषमाः गुरवः केचिद्विशेषास्तेमूढाः कथ्यन्ते ॥

मूढग्राहः । पुं० अविवेकातिशय

कृतेदुराग्रहे ॥ ग्राहोग्रहणम् । मूढानांग्राहः ॥

मूढता । स्त्री० अकार्यपरिज्ञानत्वे ॥ अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानंचितौयानगतश्चदेहोदेहेपिचान्यः पुरुषोनिविष्टः । ममत्वमुर्व्यांनतथायथाऽस्मिन्देहेऽतिमात्रंवतमूढतैषेति ॥

मूढदृक् । त्रि० देहमानिनि । देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनिः । पुं० पश्वादौ ॥

मूढा । स्त्री० तामस्यांमनसोवृत्तौ ॥

मूतः । त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ् बन्धने । क्तः ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम् । न० प्रस्रावे । मूत० पिसाव० इ० भा० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रवणे । घञ् ॥ मूत्रमित्याहुरुदकंवस्तेस्त्वाजिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते यत् । मुचॢ० । सिविमुच्योष्टेरूचेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणाः । गोमूत्रंकटुतीक्ष्णोष्णंक्षारंतिक्तंकषायकम् । लघ्वग्निदीपनंमेध्यंपित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्ड्वक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहंशोथकामलापाण्डुरोगहृत् । कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासंसकुष्ठजठरकृमिपाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रंगुणतोधिकम् । अतोविशेषात्कथनेमूत्रंगोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाह कामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायंतिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रंगरंहन्तिसेवितंतद्रसायनम् । रक्तपामाहरंतीक्ष्णंसक्षारलवणंस्मृतम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणांमूत्रंप्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वानांपुंसांमूत्रंहितंमतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा । वातेनपाण्डुरंमूत्रंरक्तंनीलञ्चपित्ततः । रक्तमेवभवेद्रक्ताद्धवलंफेनिलंकफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्याम् । कृच्छ्रे । मूत्रेकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्यचिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्याः । निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपस्थघोरमपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकादिक्वाथः ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांमेर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रत्यक्षमृत्युरपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरजः

सूक्ष्मपिष्टं मधुनासहयोजितम्। मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशुसंलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेनमिश्रितंक्षीरं कटूष्णं कामतः पिवेत्। मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करायाश्चनिश्चयः ॥ ४ ॥ धात्रीरसंचेक्षुरसंपिवेद्वाकृच्छ्रे सरक्ते मधुनाविमिश्रम्। शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रेकार्याक्रियामारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथोगोक्षुरबीजस्ययवक्षारसमन्वितः। पीतः प्रशमयत्येवकृच्छ्रंविड्भारगोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः कल्कं कोलसमन्वितम्। वारिणालवणीकृत्यपिवेन्मूत्ररुजापहम्॥ कोलंबदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकं वृष्यं श्रमघ्नं तर्पणंप्रियम्। पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सपादक्षाणतुलितोयवक्षारः सितायुतः। भक्षितोनाशयत्येवमूत्रकृच्छ्रंनसंशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कः पीतः कर्षमितोनरैः ॥ मस्तुनापलमात्रेणमूत्रकृच्छ्रंव्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः सितामाक्षिकसंयुतः। नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणितथैवोष्णसमीरणम्॥ उष्णसमीरणंउष्णवातंमूत्राघातविशेषम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

मूत्रदोषः। पुं० प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः। पुं० मूत्रप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा। पिष्टंवैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम्। साधितं छागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम्। हरेन्मूत्रनिरोधञ्चहरेद्वैपाण्डुशर्करां ॥

मूत्रपतनः। पुं० गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम्। न० नाभेरधोभागे। मूत्राशये ॥

मूत्रफला। स्त्री० कर्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम्। न० त्रपुषे ॥ त्रि० मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला। स्त्री० कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः पुं० प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायोमूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः। जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देनपुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनांरूक्षाशनादीनाञ्चग्रहणम्। मूत्रविघाताद्यैः कुपितैर्दोषैरित्यन्वयः। ननुमूत्रकृच्छ्रमूत्रघातयोः कोभेदः। उच्यते। मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकंविबन्धोऽल्पः। मूत्राघातेतुविबन्धोबलवान्कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अस्यचिकित्सायथा। नलकुशकाशेक्षुबलाक्वाथंप्रातः सुशीतलंससितम्। पिबतोनश्यतिनियतंमूत्रग्रहइत्युवाचकविः ॥ कविः शुक्रः। कर्पूरर-

जसायुक्तावस्त्रवर्त्तिः शनैः शनैः। मेढ्रमार्गान्तरेन्यस्ता मूत्राघातंव्यपोहति॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः कल्कसिद्धं हितंघृतम्। मूत्राघाते मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषेचदारुणे॥ धान्यगोक्षुरकं घृतम्॥ मूत्रकृच्छ्रेश्मरीरोगेभेषजं सत्प्रकीर्त्तितम्। मूत्राघातेषु सर्वेषु तत्कुर्य्याद्देशकालवित्॥

मूत्रातिसारः। पुं॰ प्रस्रावातिसरणरोगे॥ तस्यौषधंयथा। बलामूलत्वचश्चूर्णंपीतंसक्षीरशर्करम्। मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशयइति॥

मूत्रातीतः। पुं॰ मूत्ररोगविशेषे॥ यथाहुः। चिरंधारयतोमूत्रंत्वरया नप्रवर्त्तते। मेहमानस्यमन्दंवामूत्रातीतः सउच्यते॥ इति॥

मूत्राशयः। पुं॰ वस्तौ। मूत्रपुटे॥

मूत्राशयपुटः। पुं॰ वस्त्याम्। मूत्रपुटे॥

मूत्रितः। त्रि॰ कृतमूत्रोत्सर्गे। मीढे॥ मूत्र्यतेस्म। मूत्र॰। क्तः॥

मूर्खः। पुं॰ पुरीषमे। माषे॥ गायत्रीरहिते। सार्थंगायत्रीरहिते॥ त्रि॰ अज्ञे। वैधेये। बालिशे॥ शास्त्रज्ञानशून्ये॥ शून्यवादिनि॥ देहात्मवादिनि अधीत्यवेदशास्त्राणिसंसारेरागिणश्चये। तेभ्यः परोनमूर्खोस्तिसधर्मः श्वाजशूकरैः॥ समङ्गतिशेषः। मानुष्यंदुर्लभंप्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच। बध्यते यदिसंसारेकोविविच्येतमानवः॥ मुह्यति। मुह॰। मुहःखोमूर्च॥ मूर्खोवर्षाप्रवासीसतिनिजविभवे सञ्चयोनास्तिगेहेनानाधान्यौषधीनांसतिपितरिगृहेनार्जितायेनविद्या। भार्य्यांत्यक्त्वासुरूपांरतिमिहकुरुतेभक्तमत्त्यांचदास्यांवाण्यांवैराभिलाषीकुमतिजनरुचिर्वर्त्तिराजन्खगोयम्॥ वाख्याम्॰ गीर्वाणभाषायाम्। उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधमंकामयमानोमूर्खः॥ मूर्खेणसहसंयोगोविषादपिसुदुर्जरः। विज्ञेनसहसंयोगःसुधारससमःस्मृतः॥ अत्रमूर्खनिन्दादेवीभागवतेद्रष्टव्या।

मूर्खता। स्त्री॰ मूर्खत्वे॥ मूर्खस्यभावः। तस्यभावस्त्वतलावितितल्॥

मूर्खत्वम्। न॰ मूर्खतायाम्। अज्ञत्वे। मूरखपन्॰ इ॰ भा॰॥ मूर्खत्वंसुलभंभजस्वकुमतेमूर्खस्यचाष्टौगुणानिश्चिन्तोबहुभोजकोतिमुखरोरात्रिंदिवास्वप्नभाक्। कार्य्याकार्य्यविचारणादिरहितोमानापमानेसमोदत्त्वासर्वजनस्यमूर्ध्निचरणोमूर्खश्चिरम्जीवतु॥

मूर्च्छनम्। न॰ मूर्च्छायाम्॥ मूर्च्छापित्ततमः प्राया।

मूर्च्छना स्त्री॰ गीताङ्गविशेषे। ग्रामस्थसप्तमभागे॥ चतुर्द्दशविधायाम्। षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम्। तदुक्तं शाण्डिल्येन। यतैत्रस्तुः स्वराः पूर्णामूर्च्छनात्युदाहृतेति॥ अन्यदमूर्च्छनालक्षणं यथा। क्रमात्स्वराणांसप्तानामारोहश्चावरोहणम्। सामूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएताः सप्तसप्त च। ग्रामत्रयेपिप्रत्येकंसप्तसप्ततुमूर्च्छना॰इत्येकविंशतिमूर्च्छनाभवंति।

मूर्च्छा। स्त्री॰ कश्मले। मोहे॥ संज्ञावहासुनाडीषुपिहितास्वनिलादिभिः। तमोभ्युपैतिसहसासुखदुःखव्यपोहकृत्॥ सुखदुःखव्यपोहाच्चनरः पततिकाष्ठवत्। मोहोमूर्च्छेतितांप्राहुः षड्विधासाप्रकीर्त्तिता॥ मूर्च्छनम्। मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः। गुरोःश्चहलइत्यः। उपधायाश्चेतिदीर्घः। टाप्॥ इन्द्रियैः सहमनसउपन्नोमूर्च्छेतिव्याख्यातारः॥

मूर्च्छायः। पुं॰ मूर्च्छायाम्॥

मूर्च्छालः। त्रि॰ मोहयुक्ते। मूर्च्छिते॥ मूर्च्छास्यास्ति। सिध्मादिषु॰ क्षुद्रजन्तूपतापयोश्चेतिपठितात्लच्। प्राणिस्थादातइतिनभवति॰ प्राण्यङ्गादेवेतिव्याख्यानात्॥

मूर्च्छितः। त्रि॰ मूर्त्ते। मूर्च्छायुक्ते। मूर्च्छाले। विचेतने॥ सोच्छ्रये॥ मूढे॥ वृद्धे॥ मूर्च्छतिस्म। मूर्च्छा॰। गत्यर्थेतिक्तः॥ मूर्च्छासञ्जातास्यवा। तारकादित्वादितच्॥

मूर्त्तः। त्रि॰ मूर्च्छाले। मूर्च्छिते॥ कठिने॥ मूर्त्तिमति। सन्निवेशानेवदृश्योयस्यतन्मूर्त्तमुच्यते। चित्यस्वृग्निवयंमूर्त्तममूर्त्तंत्वितरद्वयम्॥ मूर्च्छतिस्म। मूर्च्छा॰। अकर्मकत्वात्क्तः। राल्लोपः। नध्याख्येतिनत्वंन॥ न्यायमते॰ पृथिवी॰ जलं॰ तेजः॰ वायुः मनश्च। एषांगुणाः रूपं॰ रसः॰ गन्धः स्पर्शः॰ परत्वम्॰ अपरत्वम्॰ गुरुत्वम् स्नेहः॰ वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः। सङ्ख्या॰ परिमितिः॰ पृथक्त्वम्॰ संयोगः॰ विभागश्च इतिभाषापरिच्छेदः॰॥

मूर्त्तवित्। त्रि॰ आगमिके॥ त्रिशूलधारीमहेश्वरः शङ्खचक्रादिधारीविष्णुर्वापरमार्थोभवतीत्यागमिकाः कल्पययन्ति। तत्रतेषांकल्पनम्॰ भ्रान्तिमात्रम् अस्मदादिशरीरवत्तस्यापिशरीरस्यपाञ्चभौ

तिकत्वात्लीलाविग्रहकल्पनञ्च ॰ विग्रहाभावेलीलायोगादयुक्तमेव ॥

मूर्त्तिः । स्त्री॰ काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतस्यद्रव्यस्यपरिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयोयथा । सर्व क्षितिः समुद्दिष्टाभवोजलसुदाहृता । रुद्रोग्निरुग्रोवायुःस्यात्भीम आकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानोमहादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्यइत्येतामूर्त्तयोष्टौप्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्हिधर्मस्यपत्नी । यथा । मूर्त्तिःस्वधर्मपत्नीसाकान्तिरूपामनोहरा । कान्तिरूपाशोभारूपा । परमात्माचविश्वौघोनिराधारोययाविना ॥ शोभाविनापरात्मापिनिराधारोनिरर्थकइत्यर्थः ॥ सर्वत्रशोभारूपाचलक्ष्मीर्मूर्त्तिमतीसती । श्रीरूपामूर्त्तिरूपाचमान्याधन्यातिपूजितेतिभागवते ६ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेनविलक्षणविविधसंस्थानासुतनुषु ॥ मूर्च्छति॰ मूर्च्छतेवा । मूर्च्छा॰ । क्तिन् । राल्लोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे. ॥ लग्ने ॥

मूर्त्तिमान् । त्रि॰ कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्याऽस्त्यस्मिन्नितिमतुप् ॥ स्त्रियाम्॰ मूर्त्तिमती । उगित्त्वान्ङी

प् ॥ न॰ शरीरे ॥

मूर्त्त्युपचयः । पुं॰ स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं॰ क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकर्परी । स्त्री॰ जलछायायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न॰ छत्रे ॥

मूर्द्धजः । पुं॰ केशे ॥ त्रि॰ मूर्द्धिजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न॰ तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्चपिचुर्बस्तिरितिक्रमात् । मूर्द्धतैलंचतुर्द्धास्याद्बलवत् तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा । पुं॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छात्राः कारैः शिरोभिस्तुनृपानिम्नशिराधनी । चिपिटैस्तुपितुर्मृत्युर्गशाव्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापापरुचिर्धनाद्यैः परिवर्ज्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह॰ । श्वन्नुक्षन्निति॰ मुहेः कनिन्॰ निपातनादुपधादीर्घोधान्तादेशोरमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि॰ मूर्द्धनिभवे ॥ शरीरावयवाच्चेतियत् । येचाभावकर्म्मणोरितिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइति॰ टिलोपाभावः ॥

मूर्द्धपुष्पः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरसः । पुं॰ भक्तफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न॰ उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं॰ भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूर्द्धि अभिषिच्यते स्म । षिचक्षरणे । क्तः । राज्यदानसमये मूर्द्धन्यभिषिच्यते तत्प्रभवत्वात्सवर्णोपि क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्त उच्यते । क्षत्रिये ॥ प्रधाने ॥ मूर्द्धन्यभिषिक्तः । वर्णसङ्करजातिविशेषे विप्रात्क्षत्रियायाम् जाते ॥

मूर्धावसिक्तः । पुं० ब्राह्मणात्परिणीतक्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ अस्यवृत्तिस्तु । हस्त्यश्वरथशिक्षाचअस्त्राणांधारणंतथा । मूर्धावसिक्तस्य वृत्तिः प्रोक्ताउशनसाशुभा ॥

मूर्वा । स्त्री० लताविशेषे । देव्याम् । मधुरसायाम् । मोरटायाम् । मुरहरा० इ० भा० प्र० । धनुर्गुणोपयुक्ता० मुरगा० इ० गौ० भा० प्र० मूर्वासरागुरुः स्वादुस्तिक्ता-पित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृद्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा । मूर्वति । मूर्वीबन्धने । घञ् ॥

मूर्विका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव । स्वार्थे कन् ॥

मूलम् । न० शिफायाम् ॥ बध्ने । अङ्घ्रिनामके । जड० इ० भा० ॥ मूलमात्रे ॥ यथा । अर्थस्यमूलं निकृतिः क्षमाचकामस्यमूलंवपुर्वयश्च । धर्मस्ययागादिदयादमश्च मोक्षस्य सर्वोपरमः क्रियाभ्यः ॥ आद्ये । प्रथमे ॥ यथा । मूलप्रकृतिः । मूलवित्ते ॥ भे ॥ निकुञ्जे । निजे ॥ चरणे । टीकार्हग्रन्थे । शूरणे । पिप्पलीमूले ॥ पुष्करमूले । विशेषमूलस्यान्वेषणे निषेधो यथा । नदीनामग्निहोत्राणांभारतस्यकुलस्यच । मूलान्वेषोनकर्त्तव्योमूलाद्दोषेणहीयते ॥ पुं० न० अन्तिके । पार्श्वे । नक्षत्रविशेषे ॥ यथा । हस्तास्वातिश्रवणाश्लेषामृगशिरोनपुंसिस्यात् । पुंसिपुनर्वसुपुष्यौमूलन्त्वक्लीबंस्त्रियांशेषाः ॥ निर्ऋतिदेवताकेनक्षत्रे ॥ अस्मिन्जातस्यफलंयथा । मूलंविरुद्धावयवंसमूलंकुलंदहत्येववदन्तिसन्तः । चेदन्यथातः पुरुषाविशेषात् सौभाग्यमायुश्चकुलानुवृद्धिः ॥ मूलसञ्ज्ञे ॥ मूलति । मूलप्रतिष्ठायाम् मूलरोहणे वा । इगुपधेति कः ॥ मवते । मूङ्बन्धने । मूशक्यम्बिभ्यः क्लः ॥

मूलकः । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मूलकम् । न० मूलविशेषे । राजालुके । महाकन्दे । हस्तिदन्तके । मूली० इतिभाषाप्रसिद्धे कन्दे ॥ अस्यगुणाः । मूलकंद्विविधंप्रोक्तं तत्रैकंलघुमूलकम् । शालामर्कटकंविस्रंशालेयंमरुसम्भवम् ॥ चाणक्यमूलकंतीक्ष्णंतथामूलकपोतिका । नेपालमूलकंचान्यत्

स्तत्वेद्गनदन्तशत् ॥ लघुमूलकमुष्णं स्याद्रुच्यं लघुचपाचनम् । दोषत्रयहरं स्वर्यंज्वरश्वासविनाशनम् ॥ नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयनाशनम् । महत्तदेवरूक्षोष्णंगुरुदोषत्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् । तत्पुष्पंश्लेष्मपित्तघ्नं फलंवातकफप्रदमिति । मूलति । मूल० । क्वुन् । यद्वा मूलयति । मूलरोहणे । चु० । पच् । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा । मूलेजात : । पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् ॥

मूलकदण्ड : । पुं० गांडर० गण्डक्ष० हु० प्र० मूलकावयवे ॥ सपत्र : स्कोटिललक्ती दण्डोमूलकस्यसूक्ष्मक : । छरीदजस्तुडिण्ड्वाख्येलवणो नविशिष्यत : । गुरुच्यंमूलकंशाकं विष्टम्भिकफकारकम् । वातपित्तहरंस्निग्धं कृच्छ्रघ्नं सुगुणावहम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्यपर्णे ॥ पाचनंलघुरुच्योष्णंपत्रंमूलकजंनवम् । स्नेहसिद्धंत्रिदोषघ्नमसिद्धं कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकमूला । स्त्री० चोरकण्टक्याम् । चोरीशहचे ॥

मूलकर्म्म । न० कार्म्मणे । टौना० हू० भा० प्र० कर्म्मविशेषे ॥ मूलेरोषधीमूलै : कर्म० मारणोच्चाटनस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म । उपपातकविशेषएतत् । यथा । सर्वाकरेष्वधीकारोमहायन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनांस्त्र्याजीवोऽभिचारोमूलकर्म्म च ॥ इतिमनुः । मूलकर्म्म० मन्त्रौषधादिनावशीकरणमितिकुल्लूकभट्ट : ॥

मूलकार : । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि । मूलंकरोति । कृञ : कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् । मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये । मूलधनसम्वृद्धिविशेषे ॥

मूलकृच्छ्र : । पुं० न० एकादशविधपर्णकृच्छ्रव्रतान्तर्गतव्रतविशेषे । यदाक्वथितानिबिल्वमूलानिमासंपीयन्ते० तदामूलकृच्छ्रव्यपदेशंलभन्ते । यथाहमार्कण्डेय : । फलैर्मासेनकथित : फलकृच्छ्रोमनीषिभिः । श्रीकृच्छ्र : श्रीफलै : प्रोक्त: पद्माक्षैरपरस्तथा ॥ मासेनामलकैरेवंश्रीकृच्छ्रमपरंस्मृतम् । पत्रैर्मत : पत्रकृच्छ्र : पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते ॥ मूलकृच्छ्र : स्मृतोमूलैस्तोयकृच्छ्रोजलेनतु० इति ॥

मूलज : । पुं० उत्पलादौ ॥ न० आर्द्रके ॥ त्रि० मूलोद्भवे ॥

मूलत्रिकोणभवनम् । न० सूर्यादिग्रहाणांराशिरूपगृहविशेषे ॥ यथा । सिंह

गोमेषवनिताधनुर्युक्घटास्तथा । मूलत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादितः क्रमात् ॥ एते राशयः क्रमात् सूर्यादीनां मूलत्रिकोणभवनान्याहुः । यथा । सिंहः सूर्यस्य मूलत्रिकोणभवनम् । एवं वृषश्चन्द्रस्य॰ मेषः कुजस्य॰ कन्या बुधस्य॰ धनुर्गुरोः तुला शुक्रस्य॰ कुम्भः शनेरिति ॥

मूलत्रिकोणांशः । पुं॰ रव्यादीनां त्रिकोणभागे ॥ य॰ । खयुग्मभार्कदिक्पालदिक् पञ्चदशविंशतिः । मूलत्रिकोणभागाः स्युः सूर्यादीनां यथाक्रमात् । यथा । सिंहराशौ सूर्यस्य विंशत्यंशा मूलत्रिकोणभागाः स्युः । एवं चन्द्रस्य वृषे प्रथमतुङ्गांशत्रयादूर्ध्वं सप्तविंशत्यंशाः कुजस्य मेषे द्वादशांशाः बुधस्य कन्यायां तुङ्गपञ्चदशांशादूर्ध्वं दशांशाः पञ्चविंशत्यंशपर्यन्तम्॰ गुरोर्धनुषि दशांशाः शुक्रस्य तुलायां पञ्चदशांशाः शनेः कुम्भे विंशत्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्युरिति ॥

मूलदेवः । पुं॰ मूलभद्रे । कंसासुरे ॥

मूलद्रव्यम् । न॰ मूलधने ॥

मूलधनम् । न॰ वणिजां मूलवित्ते । नीव्याम् । परिपणे । पूंजी॰इ॰भा॰ ॥ मूलभूतधनस्य ॥

मूलनगरम् । न॰ राजधान्याम् ॥

मूलपर्णी । स्त्री॰ मंडूकपर्ण्याम् ॥

मूलपुष्करम् । न॰ पुष्करमूले ॥

मूलपोती । स्त्री॰ शाकप्रभेदे । क्षुद्रवल्ल्याम् । क्षुद्रपोतिकायाम् ॥

मूलप्रकृतिः । स्त्री॰ मायायां शक्तौ । प्रधाने ॥ प्रकृतिः प्रधानम् । मूलस्यासौ प्रकृतिश्चेति विग्रहः । विश्वस्य कार्य्यकलापस्य सा मूलम्॰ न त्वस्या मूलान्तरमस्त्यनवस्थाप्रसङ्गात् । न चानवस्थायामस्ति प्रमाणम् ॥

मूलफलदः । पुं॰ पनसे । कण्टकिफले ॥ मूले॰ फलं ददाति । डुदाञ्॰ । कः ॥

मूलबन्धः । पुं॰ राजयोगाङ्गविशेषे ॥ यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबन्धनम् । मूलबन्धः सदा सेव्यो योग्यो सौ राजयोगिनाम् ॥

मूलभद्रः । पुं॰ कंसासुरे ॥

मूलरसः । पुं॰ मोरटलतायाम् ॥

मूलविभुजः । पुं॰ रथे ॥ मूलानि विभुजति । भुजो कौटिल्ये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

मूलस्तम्भः । पुं॰ स्थितिहेतौ ॥

मूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥ मूलभे ॥

मूलाधारः । पुं॰ गुह्यलिङ्गयोर्मध्येऽङ्गुलिद्वयमितस्थाने । शरीरस्थसकलनाडीनां मूलस्थाने ॥ मूलमाधारषट्कानाम्मूलाधारं ततो विदुरिति देवीगीतोक्तेः ॥

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविवेके । अयंजीवोनकूटस्थं विभिनत्तिकदाचन । अनादिरविवेकोयंमूलाविद्येतिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० ज्येष्ठायाम् ॥

मूलेरः । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चेति साधुः ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वस्ने । मोल० निरख० हि० भा० दर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्यायाम् । वेतने । महीना० भाडा० हि० भा० ॥ मूलेनआनाम्यम्० मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् । त्रि० मूलतउत्पाटनयोग्ये मुद्गादौ ॥ मूलमावर्हियस्य । मूलमस्यावर्हीतियत् ॥

मूषः । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्तन्यां ॥

मूषकः । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूषस्तेयेदीर्घोपधोप्यस्ति । भ्वादिः । खुल्संज्ञायांवुन्वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकारातिः । पुं० ओतौ । विडाले ॥

मूषली । स्त्री० पक्षां ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्तन्याम् ॥ देवताडे ॥ अन्तःशुषिरायांमृत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । इगुपधेतिकः ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकद्वित्र्यादिमूषावहनमितिमहीब्रह्मेभूमिभर्तुर्हर्म्येरम्येष्टमूषेचतुरविरचिते स्वच्छशालाविशाले । इत्यादिलीलावत्यांक्षेत्रव्यवहारः ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । हेमतुल्ये ॥

मूषिकः । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणाः । अहिनकुलशल्यगोधामूषिकमुख्याविलेशयाः कथिताः । श्वासानिलकासहरंतन्मांसंपित्तदाहकरम् ॥ अन्येविलेशयास्तुः कोकिण्डोन्दुरुकादयः । गर्हितंतस्यमांसञ्चमधुगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुरःस्निग्धोव्यवायीबलवर्धनः ॥ पारिभाषिकोयथा । विभवेसतिमैत्रालिनद्दातिजुहोतिच । तस्मादुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषेर्दीर्घश्चेतिकिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलवृक्षविशेषे । चित्रायाम् । उपचित्रायाम् । न्यग्रोध्याम् । मूषाकर्णीतिख्याता

याम् । इन्दुरकानीपामा ०दू० गौ० दे० भा० ॥ मूषिकपर्णमस्याः मूषिककर्णाकारपर्णत्वात् । पाककर्णेतिङीष् ॥

मूषिका । स्त्री० मूषिकपर्य्याम् ॥ मूषकस्त्रियाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥ मूषायाम् ॥

मूषिकाङ्कः । पुं० गणेशे ॥

मूषिकाञ्चनः । पुं० विघ्नहारिणि । गणेशे ॥

मूषिकारः । पुं० आखौ । उन्दुरौ ॥ मूषिकायाः पुमान् । आरक्पुंसीत्यारक्

मूषिकाराति । पुं० विडाले ॥

मूषिकाह्वया । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥ मूषिकपर्य्याम् ॥

मूषितः । त्रि० मुषिते । चोरिते । मूष्यतेस्म । मूषस्तेये । क्तः ॥

मूषिपर्णिका । स्त्री० मूषिकपर्य्याम् ॥

मूषी । स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनमात्रे । स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे । मूषायाम् ॥

मूषीकः । पुं० उन्दुरौ । मूषिके ॥

मूषीककर्णी । स्त्री० मूषिकपर्य्याम् ॥

मूषीका । स्त्री० उन्दुरौ ॥

मृकण्डः । पुं० मृकण्डुमुनौ ॥ अयमदन्तोमृगव्यादयश्चेतिसूत्रे० उज्ज्वलदत्तग्रन्थे स्पष्टः ॥ मृकण्डस्यमुनेस्तीर्थंतद्याम्यामतिनिर्मलमितिस्कान्दोक्तेश्च ॥

मृकण्डुः । पुं० मृकण्डमुनौ

मृगः । पुं० आरण्यपशुमात्रे । करिविशेषे ॥ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ यथा मृगेगत्वाश्विवेश्यित्वाऽद्वितौगच्छन्जयेद्रिपूनिति ॥ एकदेशप्रयोगात् ॥ अन्वेषणे ॥ याञ्चायाम् ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ यज्ञविशेषे ॥ मृगनाभौ ॥ मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनामप्रसिद्धे पशुविशेषे । कुरङ्गे । वातायौ । हरिणे । अजिनयोनौ ॥ अस्यमांसप्रकारगुणाः । मार्गंमांसंबहुशकलितंस्विन्नमीषच्चतोयेलमस्त्रं हिंगरणसहितेपाचितंशब्दमुच्चैः । सान्द्रंसार्द्रंलवणसहितंदाडिमेनातियुक्तंखादन्खादन्कलयतिशिरश्चन्द्रचूडोपिनूनम् ॥ एणंमांसंहिमंग्राहिरुच्यंदोषत्रयापहम् । षड्रसंबलदंपथ्यंवृष्यंलघुज्वरापहम् ॥ मृग्यते । मृगअन्वेषणे । अदन्तः । घञ् । मृगोनवविधोयथा । सम्बरोरोहितोन्यङ्कुः कुरङ्गः सुष्टशोरुरुः । एणश्चहरिणश्चेतिमृगाः नवविधामताः ॥ पाठान्तरंयथा । रुमूरुरोहितोन्यङ्कुः सम्बरोवभ्रुणोरुरुः । अशेणहरिणाश्चेतिमृगाःनवविधामताः ॥ हरिणस्यापिविज्ञेयः पञ्चभेदोत्रभैरव । ऋष्यः खड्गोरुरुश्चैवपृषतश्चमृगस्तथा ॥ एतेवलिप्रदानेचचर्म

दानेचकीर्त्तिता:॥ इतिकालिकापुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरीक्षा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुकार्थंतथापुन : । मृगा : पोष्यामहीन्द्राणांतेषांवक्ष्यामिलक्षणम् ॥ पृथिव्यब्वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्चधाभिद्यन्तेनैकभेदास्तुसमस्तामृगजातय : ॥ तद्यथा । येगन्धिन: क्षीणशरीरकर्णास्तेपार्थिवागन्धमृगाप्रदिष्टा : । सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रकामंपुण्येप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ येवैविशालागुरुदीर्घशृङ्गाश्चमांसलाश्चोन्नखुर:देशा : । आप्यास्तुतेवैप्रसरन्तिभूरिसर्वत्रदेशेप्रभवन्तिचैव ॥ धावन्तियेवातमिवान्तरीक्षेदीर्घास्तुतेवातमृगा : प्रदिष्टा : । तेयत्रयत्रैवभवन्तिशक्तास्तत्रैवसर्वाणिशुभानिसन्ति ॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यसत्त्वानिर्गन्धदेहाश्छगलप्रमाणा : । तेगागनावैशक्रानराणांस्पृश्यानतेनापिनिरीक्षणीया : ॥ येकृष्णवर्णागुरुदीर्घशृङ्गा : क्रुद्धाभृशंयान्तिचवायुवेगा : । तेकृष्णसारा : खलुतैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ भोजोप्याह । पार्थिवादिमृग: सर्वश्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गास्तनुलोमानोब्राह्मणामृगजातय : । कृष्णा : पञ्चरिशृङ्गाश्चक्षत्रिया : खरलोमश: । आवर्त्तशृङ्गास्तनवोहरिणावैश्यजातय: । कुशृङ्गावाप्यशृङ्गावाशूद्रा:खरतनूरुहा: । अश्वानांयेगुणादोषास्तेज्ञेयाहरिणेष्वपि ॥ तथापिदोषा : पञ्चामीवर्ज्यन्तेहरिणाश्रया : । नेत्रयोरन्तरेयस्यलोमावर्त्ता : सपापकृत् ॥ विषमौविकृतौशृङ्गौयस्यसस्वामिनाशन : । आवर्त्त : पृष्ठतोयस्यसनाभिमभिविन्दति ॥ पश्चार्द्धेयस्यवावर्त्तस्तौस्याज्यौभयकारकौ । वर्णनेत्रपदादीनांवैकृताद्धननाशन : ॥ गार्ग्य : । दोषवन्मृगजातीनांविजातीनामथापिवा । दर्शनात्स्पर्शनाच्चैवगन्धाद्दानाच्चपोषणात् ॥ भवेयुर्विपद : सर्वास्तथाचैवाद्यपोषणात् ॥ शङ्कोपि । हरिणपोषणतोधरणीभुजांनहिभवेन्मरुदुद्भवपीडनम् । नपविवह्निरुजारिपुजंभयंतदनतंहरिणंशृणिलंनृप: ॥ इतिमृगपरीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विधपुरुषेषुपुरुषविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । वदतिमधुरवाणींदीर्घनेत्रोऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह : शीघ्रवेगोमृगोयम् ॥ शशकेपद्मिनीतुष्टामृगेतुष्टाचचित्रिणी । वृषभेशङ्खिनीतुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी ॥ पद्मिनीशशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गुलौ । चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथाविधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगसदृशगमनशीलायाम् ॥

मृगघर्म्मजम् । न० जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगघर्म्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्यथा । सीमागतावन्यमृगारुवन्तः स्थिताव्रजन्तोथसमापतन्तः । सम्प्रत्यतीतैष्यभयानिदीप्ताः कुर्वन्ति शून्यं परितोभ्रमन्तः ॥ दीप्ताः भयंकुर्वन्तिआवेदयन्तीतिसर्वत्रान्वयोबोध्यः ॥ तेग्राम्यसत्त्वैरनुवाच्यमानाभयायरोधायभवन्तिवन्याः । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुवाशितास्तेवन्दिग्रहायैवन्मृगारुवन्ति ॥ वन्येसत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्यरोधोवाच्यःसंप्रविष्टे विनाशः । सूतेमृत्युः स्याद्भयं संस्थितेचगेहंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजहुः पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । ण्यासेतियुच् ॥

मृगतृट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाअस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मेमरुदेशेसिकतास्वर्करश्मयः प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्तामृगतृष्णाअस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णेव । स्वार्थेकन् ॥ रेचित्तचिन्तयचरंचरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्म्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं० गोमायौ । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायांकन् ।

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्य्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्य्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्वयापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषु-तेनत्वंविदुषांमध्ये पङ्के गौरिवसीदसि । मृगोनक्षत्रविशेषोनेतायस्याः । नेतुर्नक्षत्रेऽब्वक्तव्यः ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रे इवनेत्रे चक्षुषी यस्याः ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लुः । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । हि

मांशौ ॥

मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥

मृगवधाजीवः । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवोयस्यसः ॥ मृगवधेनाजीवतित्रा । जीव० । इगुपधेतिकः ॥

मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थंजालविशेषे । खावल्० इ० पर्वतभा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगोबध्यतेऽनया । बन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।

मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मृगमदः पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्यमदः ॥

मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥

मृगमातृकः । पुं० मृगविशेषे ॥ स्वल्पः पृथूदरोह्रस्वः शरभोमृगमातृकः । गुणैः शशेनसदृशोगदितो मृगथमातृकः ॥

मृगया स्त्री० आच्छोदने । मृगव्ये । आखेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अवलस्वकुलाशिनोझषान्निजनीडद्रुमपीडिनः खगान् । अनवद्यतृणार्दिनोमृगान्मृगयाघायनभूभृतांमताम् ॥ इतिश्रीहर्षः ॥ मृगयन्ते मृगाअस्याम् । मृग० । चु० अदन्तः । परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाऽटाव्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधुः ॥

मृगयुः । पु व्याधे । लुब्धके । हेडिया० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थंमृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान्वधार्थंयाति । या० । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ गोमाये । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥

मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥

मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराजते । राज० । क्विप् ॥

मृगराजः पुं० सिंहे ॥ मृगाणांराजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

मृगरिपुः । पुं० सिंहे ॥ मृगाणांरिपुः ॥

मृगरोमजम् । न० राङ्कवे । मृगरोमजेवस्त्रे ॥

मृगलाञ्छनः । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनंयस्य ॥

मृगवल्लभः । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥

मृगवाहनः । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनंयस्य ॥

मृगव्ययम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगाव्ययन्तेऽत्र । व्ययगतौ । अन्येष्वपीतिडः ॥

मृगशिराः । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरः । न० मृगशीर्षे । पंचमेनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलम् । शरासनाभ्यासरतोविनीतः सदानुरक्तोगुणिनांगुणेषु । भक्तानुपस्तेहभरे

णपूर्णः सन्मार्गवर्त्ती मृगजन्मभागी ॥ आकृत्यामृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरा । स्त्री॰ आग्रहायण्याम् ॥ मृगशिरसि ॥

मृगशीर्षम् । न॰ मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ आकृत्यामृगः शीर्षं यस्य ॥

मृगशीर्षा । स्त्री॰ मृगशिरोनक्षत्रे ॥

मृगा । स्त्री॰ सहदेवीलतायाम् ॥

मृगाक्षी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् । विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांरात्रौ ॥ मृगलोचनायांनार्य्याम् ॥ मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥

मृगाङ्कः । पुं॰ कलानिधौ हिमांशौ ॥ कर्पूरे ॥ वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोऽङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणंप्राप्य परावृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमुखंदर्पणगतमिवपश्यन्ति॰एवंचन्द्रमण्डलंप्राप्यपरावृत्तास्तेदूरत्वदोषात्॰पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्डलगतांपश्यन्ति॰सएवचन्द्रेमृगचिह्नमित्युपचर्यते॰ इतिव्याख्यातारः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा। स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंद्विगुणंभवेत् । गन्धकस्तुसमस्तेनरसपादस्तुटङ्कणः ॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोधयेत् । भाण्डेलवणपूर्णेथपचेद्यामचतुष्टयम् ॥ मृगाङ्कसंज्ञकोज्ञेयोरोगराजनिकृन्तनः ॥ अपिच । रसस्यभस्मनोहेम पिष्टीकृत्यप्रयोजयेत् । गुञ्जाचतुष्टयञ्चाज्यमरिचैर्भक्षयेन्नरः ॥ इति मधुमती ॥

मृगाजीवः । पुं॰ व्याधे ॥

मृगाण्डजा । स्त्री॰ कस्तूर्य्याम् ॥

मृगादनः । पुं॰ तरक्षौ । तेंदुवावाघ॰तरख इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ मृगमत्ति । अद॰ । ल्युः ॥

मृगादनी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ सहदेव्याम् ॥

मृगादिः । पुं॰ मार्गशीर्षे ॥

मृगादी । पुं॰ सिंहे ॥ मृगानत्तुंशीलंयस्य । णिनिः ॥

मृगाधिपः । पुं॰ सिंहे ॥

मृगान्तकः । पुं॰ चित्रव्याघ्रे । चीता॰ इ॰ भा॰ ॥ मृगाणामन्तकः ॥

मृगारातिः । पुं॰ मृगस्यशत्रौ ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥

मृगारिः । पुं॰ कण्ठीरवे । सिंहे ॥ शार्दूले । व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥

मृगावित् । पुं॰ व्याधे ॥

मृगास्यः । पुं॰ मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्यसः ॥

मृगितः । त्रि॰ अन्वेषिते । ढूंढा॰ इ॰ भा॰ ॥ मृग्यते स्म । मृग॰ । क्तः । इट् ॥

मृगी । स्त्री॰ वनिताविशेषे ॥ मृग

नार्यांस्त्रियाम्।मृगीणांजङ्गलोत्थानांछागोक्षीरगुणंपयः॥ कश्यपकन्यायाम्। पुलहभार्यायाम्। हरिणादिमृगाणांमातरि॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे। रोमृगी० द्रुतिलक्षणलक्षिते॥ यथा। सामृगीलोचना। राधिकाश्रीपतेः॥ हरिण्याम्॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके॥

मृगेक्षणा। स्त्री० मृगनेत्रायाम्॥ मृगेर्वारौ॥

मृगेन्द्रः। पुं० सिंहे॥ नाभिषेकोनसंस्कारः सिंहस्यक्रियतेवने। विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्रता॥ मृगाणामिन्द्रः॥ वर्णवृत्तान्तरे॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि॥ यथा। वृथाविलपानि॥ मध्यलघोः पञ्चमात्रापर्याये० ऽ।ऽ०॥ यात्रायोगान्तरे॥ लग्नेशुक्रः शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा। मृगेन्द्रयोगोविख्यातोयातुः सर्वार्थसाधकः॥

मृगेन्द्रचटकः। पुं० श्येने॥ चटकानांमृगेन्द्रः॥ राजदन्तादिः॥

मृगेन्द्रमुखम्। न० अतिजगती १३ छंदोभेदे॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौजरौगः॥ यथा। गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धायुधिसमुपेत्यनदानवाजिजीवुः। क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगाउपेत्यक्तानुखलविभ्रतिजीवनस्ययोगम्॥

मृगेन्द्राशी। स्त्री० वासके॥

मृगेर्वारुः। स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्याम्। मृगाक्ष्याम्। श्वेतपुष्पायाम्। मरुजायाम्॥

मृगेष्टः। पुं० मुद्गरवृक्षे॥

मृग्यः। त्रि० अन्वेष्ये। मृगितव्ये॥

मृजः। पुं० वाद्यविशेषे। मर्दले। दाढजे। मादल० द्र० गौ० दे० भा० प्र०॥

मृजा। स्त्री० मार्जनायाम्। प्रोञ्छनादिनाङ्गनिर्मलीकरणे॥ मार्जनम्। मृजूशुद्धौ। मृजूशौचालङ्करणयोश्चुरादिर्वा। भिदाद्यङ्॥

मृज्यः। त्रि० मार्ज्जनीये॥

मृडः। पुं० शिवे॥ मृडति। मृडसुखने। मृड्णातिवा। मृडचचात् क्षोदे। इगुपधत्वात्कः॥

मृडङ्कणः। पुं० बालके॥ मृडति। मृड०। मृडः कीकच्कङ्कणाविति कङ्कणः प्रत्ययः॥

मृडा। स्त्री० दुर्गायां॥

मृडानी। स्त्री० चण्डिकायाम्। अम्बिकायाम्॥ मृडस्यस्त्री। इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ॥

मृडी। स्त्री० दुर्गायाम्॥

मृडीकः। पुं० मृगे। हरिणे॥ मृडति। मृडःकीकच्कङ्कणाविति कीकच्॥

मृणालम्। न० नलदे। उशीरे॥ पुं०

न॰ वसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशीतलंवृष्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षं शालूकमपितद्गुणम् । विसाङ्कुराश्चन्द्रकलानुकाराविभाविताः सैन्धवनिम्बुकाभ्याम् । विकीर्णखण्डीकृतशृङ्गवेराजलेपिवह्निं लघुदीपयन्ति ॥. मृण्यते । मृणहिंसायाम् । तमिविशिबिडिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री॰ पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यत्र । पुष्करादिभ्योदेशइतीनिः ॥

मृणाली । स्त्री॰ विसे । जलादिमूले ॥ अपचयविवक्षायाम्गौरादित्वान्ङीष् ॥ स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृतः । त्रि॰ परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रवसितंसत्यञ्चदूरेगतंपृथ्वीमन्दफलाजनाः कपटिनोलौल्येस्थिताब्राह्मणाः । मर्त्त्याः स्त्रीवशगाः स्त्रियश्चचपलाः नीचाजनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृताः ॥ इतिगारुडे ११५ अध्यायः ॥ न॰ मृत्यौ ॥ याचिते । मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनुः । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदुःखजनकत्वान्मृतमुच्यते ॥ म्रियते स्म । मृङ्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्तः तनिमृङ्भ्याकिच्चेतितन्वा ॥

मृतकम् । न॰ शवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यान्मृतकेसूतिर्मृतकेचमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरहःशेषेद्विरात्रकम् ॥

मृतकल्पः । त्रि॰ मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृतः । ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रत्ययः ॥

मृतकान्तकः । पुं॰ शृगाले ॥

मृतजीवः । पुं॰ तिलकवृक्षे ॥

मृतमत्तः । पुं॰)

मृतमत्तकः । पुं॰) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री॰ अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री॰ मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् । मृतः सञ्जीव्यतेऽनया । जीवप्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नातः । त्रि॰ अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नातः । सप्तमीतिसमासः ॥

मृतस्नानम् । न॰ अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतस्वमोक्ता । पुं॰ राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न॰ तुत्थे ॥

मृतालकम् । न॰ तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

मर्ख्यम्। संज्ञायांकन्॥

मृतिः। स्त्री॰ मरणे॥ मृङ् प्राणत्यागे। स्त्रियांक्तिम्॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्नतुनाशः सतोमतः। मृङ् प्राणत्यागइत्युक्तंस्वयंनष्टः कथंत्यजेत्॥

मृत्करः। पुं॰ कुम्भकारे॥

मृत्कांस्यम्। न॰ शरावे॥

मृत्किरा। स्त्री॰ जलजन्तुविशेषे। घुर्घुर्याम्॥

मृत्चारम्। न॰ मूलके॥

मृत्खलिनी। स्त्री॰ सप्तलायाम्। चमकषायाम्॥

मृत्तालम्। न॰ तुवरिकायाम्। सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम्॥ मृदितालः प्रतिष्ठाऽस्याः॥

मृत्तालकम्। न॰ मृत्ताले॥ स्वार्थेकन्॥

मृत्तिका। स्त्री॰ मृदि॥ माटी॰ इ॰ भा॰॥ मृदेव। स्वार्थे॰ मृदस्तिकन्। प्रत्ययस्यादित्त्वेवसिद्धे॰इकारोच्चारणंप्रक्रियालाघवार्थम्। टापोलुक्यपिश्रवणार्थञ्च। पञ्चभिर्मृत्तिकाभिः क्रीतः पञ्चमृत्तिकः पटः॥

मृत्फली। स्त्री॰ कुष्टौषधे॥

मृत्युः। पुं॰ मरणे। पञ्चतायाम्। निधने। शरीराद्यारम्भककर्मचयनिमित्ते। सर्वमर्मच्छेदनरूपे॰शरीरादिविच्छेदे॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति। तथाहि। प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापराईद्वयसम्मिते। निधनंयातितरसाजगत्कर्तास्वयंप्रभुः। चतुर्युगसहस्रेषुब्रह्मणोदिवसेकिल। पतन्तिभवनात्पञ्चनवचेन्द्रास्तथापुनः तथैवद्विगुणेविष्णुर्मरणायोपकल्पते॥ तथैवद्विगुणेकालेशङ्करः शान्तिमेतिच॥ काचिन्तामरणे मूढानिश्चलेदैवनिर्मिते। महीमहीधराणाञ्चनाशः सूर्य्यशशाङ्कयोः॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच। अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयशः स्थिरम्॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्यायः॥ आसन्नमृत्युर्लोकोयंध्रुवादीन्नहिपश्यति॥ तथाहि। अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच। आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम्॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते। विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्यायः॥ संसारे। अविद्याकामकर्मसमुदाये। स्वाभाविककर्मणि॥ स्वाभाविकेज्ञाने॥ संहारकारिणांमध्येविनाशहेतौ भगवतोविभूतौ। यमे। वैवस्वते॥ मरणम्। मृङ्॰। भुजिमृङ्भ्यां

युक्त्युक्ताविति त्युक् ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा॰ सोमे उत्तराषाढा॰ कुजे शतभिषा॰ बुधे अश्विनी॰ गुरौ मृगशीर्षम्॰ भृगौ श्लेषा॰ शनौ हस्तनक्षत्रञ्चेन्मृत्युयोगो भवति ॥ लग्नादष्टमभवने ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यक्षेत्रगावेकक्षे चेवाकविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायकः ॥

मृत्युजरे । स्त्री॰ द्वि॰ प्रज्वारस्य प्रियाप्रिययोः ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वारस्य प्रियाप्रिये । याभ्यां जगत्समुच्छिन्नं विधात्रा निर्मितं विधौ ॥ जरामृत्योरपि कालादुत्पन्नत्वात् कन्यासदृशत्वात् कन्यात्वम् । ते मृत्युजरे कालस्य कन्ये प्रज्वारस्य प्रकृष्टज्वरस्य प्रियाप्रिये पत्न्यौ भवतः । प्रियातोऽप्रियेऽतिशयितप्रिये इत्यर्थः ॥

मृत्युञ्जयः । पुं॰ कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताशश्वच्छिवेन गुरुणा मम । न मृत्युनाजितः शम्भुः कल्पे कल्पे श्रुतौ श्रुतम् ॥ मृत्युं जयति । जि जये । संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः । इति खच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभे भौमो गुरुश्छिद्रे षष्ठस्थाने च भास्करः । मृत्युञ्जयसमाख्योयं सर्वशत्रुनिवर्हणः ॥

मृत्युनाशकः । पुं॰ पारदे ॥ त्रि॰ मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाशः । पुं॰ अधर्माज्ञानरागद्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्पः । पुं॰ इक्षौ ॥

मृत्युफलः । पुं॰ महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गुरकः । पुं॰ भवकति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्यः । पुं॰ रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि॰ मृते ॥

मृत्युवञ्चनः । पुं॰ शम्भौ ॥ श्रीफले ॥ द्रोणकाके ॥

मृत्युबीजः । पुं॰ वंशे ॥

मृत्युसूतिः । स्त्री॰ कर्कट्याम् । सागसायाम् ॥ मृत्युर्वै सूतिः प्रसवो यस्याः ॥ यथा कर्कटकी गर्भमाधत्ते मृत्युमात्मनः ॥

मृत्सा । स्त्री॰ प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामिति सः । टाप् ॥ तुवरिकायाम् । तूअर॰ इ॰ भा॰ ॥ मृत्साऽस्त्यस्याः : चेत्त्वेन । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री॰ प्रशस्तायां मृत्तिकायाम् ; मृत्सायाम् ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामिति स्नः । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूअर॰ इ॰ भा॰ ॥

मृत्‌०ट्‌ । स्त्री० मृत्तिकायाम्‌ ॥ शौचे मृद्विशेषोयथाविष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातांमृदमन्तर्जलान्तथा । शौचावशिष्टंगेहाच्चनादद्याल्लेपसम्भवाम् ॥ अन्तःप्राण्यवपन्नाश्चहलोत्खातांचपार्थिव । परित्यजेन्मृदस्त्वेताः सकलाशौचसाधनइति ॥ अन्तःप्राण्यवयन्मासकीटाम् ॥ मृदति०मृद्यतेवा । मृदक्षोदेसम्पदादित्वात्क्विप् । काच्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कुरः । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्गः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धेवाद्ये । मुरजे ॥ अथमृदङ्गादिविवरणम् । मर्द्दलः खादिरः श्रेष्ठोहीनः स्यादन्यदारुजः । रक्तचन्दनजोवाद्योगभीरध्वनिरुच्चकैः ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणन्तुदैर्घ्यमस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गुलंवाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ दक्षिणञ्चभवेद्धीनमेकेनाऽर्द्धाङ्गुलेनवा । करणानद्धवदनोमध्येचैवपृथुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेद्धस्तस्तत्सर्वकरणंमतम् । मृत्तिकानिर्मितस्यैवमृदङ्गः परिकीर्त्तितः ॥ पातयेत्खरलिंवाद्यवादनार्थंश्चमर्द्दले । विभूतिगैरिकंभक्तंकेन्दुकीनचसंयुतम् ॥ यद्वाचिपीटकंदेयंजौविनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वमेकत्रपिष्टंतल्लेपः खरलिरुच्यते ॥ बामास्येपूरिकांकृत्वालेपंदद्याच्चदक्षिणे । एवंमर्द्दलकः प्रोक्तः सर्ववाद्योत्तमोमतः ॥ अस्यसंयोगमासाद्यसर्ववाद्यञ्चशोभते । एतद्धिबीजकाष्ठेदलमर्द्धाङ्गुलंविदुः ॥ इति । विशेषः सङ्गीतशास्त्रेद्रष्टव्यः ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते । मृद० । विडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥ मृत्‌अङ्गमस्येतिवा ॥

मृदङ्गकः । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गइवफलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री० कोषातक्याम् ॥

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्याम् । श्वेतघोषाइतिगौ०दे०भा० ॥

मृदरः । पुं० विषे ॥ त्रि० विलससति ॥ म्रियतेऽनेन०मृद्नातिवा । मृङ्‌मद०वा । कृदरादयश्चेति०अरप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकरः । पुं० वज्रे ॥

मृदितः । त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पीडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यतेस्म । मृद० । क्तः । इट् । क्ङितिचेतिनगुणः ॥ चौर्णे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

मृदु: । त्रि० कोमले ॥ अतीक्ष्णे ॥ मृदु: सर्वत्रबाध्यते ॥ मृद्यते । मृद मर्द्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकु: सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वातद्द्रव्यमविधत्ते इतिगुणवचनोमृदुशब्द: । तेनस्त्रियांङीषभावे०मृदु: ॥ न० विशेषनक्षत्रादौ ॥ यथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्वमृदुमैत्रं तयाभृगु: । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्यंस्वशोभनम् ॥ स्त्री०गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न० सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि०मन्दगमने ॥

मृदुचर्म्मा । पुं० भूर्ज्जवृक्षे । त्रि०कोमलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुच्छद: । पुं० भूर्जे । कुक्कुरद्रुमे ॥ शीताले ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री० मृदुत्वे ॥

मृदुताल: पुं० शीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक् । पुं० भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृद्वीत्वगस्य ॥

मृदुत्वच: । पुं० मृदुत्वचि ॥ मृद्वीत्वचायस्यस: ॥

मृदूत्तमम् । न० सुवर्णे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

मृदुपत्र: । पुं० नले ॥ न०कोमपलर्णे । त्रि०कोमलपर्णवति ॥ मृदूनिपत्राणियस्यस: ॥

मृदुपत्री । स्त्री० चिल्लीशाके ॥

मृदुपर्व्वक: । पुं० वेत्रे ॥ त्रि० कोमलपर्व्ववति ॥

मृदुपुष्प: । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपुष्पाणियस्यस: ॥

मृदुफल: । पुं० मधुनारिकेले ॥ विकङ्कते ॥ त्रि० कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्यस: ॥

मृदुमध्य: । पुं० सात्त्विकराजसवृत्तिद्वये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुल: । त्रि० कोमले मृदुर्गुणोस्यास्ति । सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न० जले ॥

मृदुलोमक: । पुं० शशके ॥ त्रि०कोमलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न० नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न० वङ्गे ॥ कोमलाबयवे ॥ त्रि०तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्म्मधारयोबा ॥

मृद्वी । स्त्री० कपिलद्राक्षायां ॥ कोमलाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वा०मृदुत्वगुणयुक्तं द्रव्यमभिधत्ते इतिगुणबचनत्वेन०वोतोगुणवचनादितिपाक्षिकोङीष् ॥

मृद्वीका । स्त्री० गोस्तन्याम् । द्राक्षायाम् । मुनक्का० इ० भा० ॥ मृद्नाति । मृदु० । अलीकादयश्चेति-

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । वाहुलकात्० भावे० घञर्थेवाक : ।

मृन्मय : । त्रि० मृदोविकार : ॥ मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥

मृन्मरु : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥

मृषाध्यायी । पुं० वके ॥

मृषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर : । कूर्मलोमतनुत्राण : शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।

मृषालक : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मृषावाद : । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । ठट्टयाम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोस्यास्ति । इनि: ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ राजसूयसूर्यमृषोद्येत्यादिनामृषोपपदाद्वदे : कर्म्मणिनित्यं क्यब्निपात्यते ॥ न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म । मृजूशुद्धौ । क्त: । न०

मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं० अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्म्मदायांसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षेरद्रेर्वाकन्यका ।

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी० । ड : ॥

मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ॥

मेखलकन्यका स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेश्चर्मादिनिर्मिते कटिबन्धने ॥ युद्धे हस्तात्पतनवारणायमणिबन्धे प्रक्षिप्यमाणे चर्म्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक : ॥ इतिपठन्ति० इहत्वभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांवस्त्रग्रन्थने ॥ श्रोणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे ॥ उपनयनकाले

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला । क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभेतुकर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकवल्वजैः । त्रिवृताग्रन्थिनैकेनत्रिभिःपञ्चभिरेववा ॥ इ०मनुः ॥ होमकुण्डोपरिमृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तंवशिष्ठपञ्चरात्रे । यावान्कुण्डस्यविस्तारः खननंतावदिष्यते । हस्तैकेमेखलास्तिस्रोवेदाग्निनयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डेद्विहस्ते ताश्चेयारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्ते तुकुंडे तावसुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥ मेखलाब्रह्मचारिमेखलावत्कुण्डवेष्टितामृद्घटिताःताश्चखातदेशाद्बाह्ये एकाङ्गुलिकपंकण्ठंपरित्यज्योच्छायेणविस्तारेणचेत्यादिक्रमेणवेदाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्त्रान्तरोक्ताव्यवहारविरुद्धाः ॥ पिङ्गलामतेपि । खातादेकाङ्गुलंत्यक्त्वा मेखलानांविधिर्भवेदिति ॥ मखंगतिंलाति । ला० । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥ मांलक्ष्मीम्ईखति०माईखतिवा । माशब्दोनिषेधेईखगतौ । बाहुलकात्कलच् ॥ यद्वा । माइँखलति । खलसञ्चयेसिद्धनेच । मूलविभुजादित्वात्कः । पणितु०वृद्धिःस्यात् ॥ नर्मदा-याम् ॥ प्रश्निपर्ण्यां ॥

मेखलिकः । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठक् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिके । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मेघः । न० अभ्रे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्तुत्रिविधास्तत्रवह्निजाधूमयोनयः । निश्वासजास्तुजीमूतास्तेज्ञेयाजीवरूपिणः ॥ यज्ञजास्तुघनाघोराः पुष्करावर्त्तकादयः । इतिविशेषउक्तः शब्दार्णवे ॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने । अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोथवसन्तश्चनटोनारायणस्तथा । श्रीरागोमेघरागश्चषडेतेपुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफः । पुं० करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं० वर्षर्त्तौ ॥

मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं० मेघजनने ॥ मेघान्करोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञः खल्प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

मेघजः । त्रि० मेघभववस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मेघावलौ ॥

मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघेजीवनमस्य ॥

मेघज्योतिः। पुं० इरम्मदे। वज्राग्नौ। मेघस्यज्योतिः॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्निः स्त्यद्वत्तादीयो ज्योतिरग्निः पततिसः॥

मेघडम्बरः। पुं० मेघगर्जने॥ मेघस्यडम्बरः॥

मेघतिमिरम्। न० मेघाच्छन्नदिने॥

मेघदीपः। पुं० विद्युति॥

मेघध्वनिः। पुं० गर्ज्जिते। मेघनिर्घोषे॥

मेघनादः। पुं० वरुणे॥ रावणात्मजे। इन्द्रजिति॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य॥ मेघशब्दे॥ पलाशवृक्षे। तण्डुलीयशाके॥ इतिराजनिर्घण्टः॥ मेघस्यनादः॥

मेघनादजित्। पुं० रामानुजे। लक्ष्मणे॥ मेघनादमजैषीत्। जि०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मेघनादानुलासकः। पुं० मयूरे॥

मेघनादानुलासी। पुं० मयूरे॥ मेघनादेनअनुलसति० तच्छीलः। लसश्लेषणक्रीडनयोः। सुप्यजातावितिणिनिः॥

मेघनामा। पुं० मुस्तके॥ मेघनामानिनामास्य॥ आदिलघौपञ्चमान्तके०।ऽऽ॥

मेघनायकः। पुं० आवर्त्तादौ॥ यथा। चियुतशाकवर्षेतुचतुर्भिः:शोधितेक्रमात्। आवर्त्तंधिंसंवर्त्तपुष्करद्रोणमम्बुदम्॥ फलंयथा। आवर्त्तौनिर्ज्जलोमेघ:संवर्त्तश्चबहूदकः। पुष्करोदुष्करजलोद्रोणः सस्यप्रपूरकइति॥

मेघनिर्घोषः। पुं० स्तनिते। गर्ज्जिते॥ मेघस्यनिर्घोषः॥

मेघपर्यायः। पुं० आदिलघौपञ्चमान्तके०।ऽऽ॥ मुस्तके॥ मेघोमेघवाचकः शब्दः पर्यायोऽस्य॥

मेघपुष्पम्। न० पिण्डाभ्रे। वर्षोपले॥ अम्बुनि॥ नदीजले॥ पुं० इन्द्रस्याश्वे॥ कृष्णस्यघोटके॥ मेघस्यपुष्पमिव॥

मेघप्रसवः। पुं० जले॥

मेघभवः। त्रि० मेघोत्पन्नवस्तुनि॥

मेघभूतिः। पुं० वज्रे॥

मेघमालः। पुं० प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे॥

मेघमाला। स्त्री० कादम्बिन्याम्॥ मेघानांमाला॥

मेघयोनिः। पुं० धूमे॥

मेघरागः। पुं० रागविशेषे॥ मेघसंज्ञकोरागः॥

मेघवर्णा। स्त्री० नीलीवृक्षे॥ त्रि० घनसमानवर्णवति॥

मेघवर्त्म। न० नभसि। गगने॥

मेघवह्निः। पुं० वज्राग्नौ। इरम्मदे॥

मेघवाहः । पुं० इन्द्रे ॥ यथा । राजात्त्वर्थान्समाहृत्यकुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रणीतोमेघवाहस्तुमहतीं वृष्टिमावहेदितिदण्डनीतिः ॥

मेघवाहनः । पुं० इन्द्रे । तुरासाहि ॥ मेघाः महामेघागजरूपधारिणऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयतिचालयतिवा । ल्युः ॥ इन्द्रोहिमेघानाविश्यवर्षतीत्यागमः ॥

मेघविस्फूर्ज्जिता । स्त्री० अतिधृतिच्छन्दः १९ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । रसर्त्त्वंश्वैर्य्यौन्सौररगुरुयुतामेघविस्फूर्ज्जितास्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवनाः केकिनः कान्तकेकाः ॥ विनिद्राः कन्दल्योदिशिदिशिमुदादर्दुराहप्तनादाः । निशान्त्यद्विद्युद्विलसितलसन्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रियः स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न० खे ॥

मेघसारः । पुं० चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं० मयूरे ॥ मेघः सुहृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भवः । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाश । पुं० अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न० मुस्तके ॥

मेघागमः । पुं० प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री० वलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं० मयूरे ॥

गेघान्तः ॥ पुं० शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्तः । पुं शरदृतौ ॥

मेघास्थि । न० करकायाम्

मेघाह्लदम् । न० आकाशे ॥

मेघोदरः । पुं० अर्हत्पितरि ॥

मेघ्यः । त्रि० मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचकः । पुं० मयूरस्यचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचकः कृष्णनीलः स्यादतसीपुष्पसन्निभः । इतिशब्दार्णवेभेदः ॥ वर्हिकण्ठसमं वर्णंमेचकंब्रुवतेबुधा इतिकात्यः ; मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मच मुचिकल्कने । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरिच्चोपधाया इतीत्त्वे लघूपधगुणः ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि० श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री० आमलक्याम् ॥

मेठः। पुं॰ हस्तिपके। निषादिनि॥

मेढ्रः पुं॰ मेहने। शिश्ने॥ मेहन्त्यनेन। मिहसेचने। दाम्नीतिष्ट्रन्॥ मेहतिवा॥ मेषे॥

मेढ्रशृङ्गी। स्त्री॰ मेषशृङ्गीवृक्षे।

मेण्ठः। पुं॰ हस्तिपके॥

मेण्डः पुं॰ मेठे। हस्तिपके॥

मेण्ढः। पुं॰ मेषे॥

मेथिः। पुं॰ मेधिकाष्ठे। खलेवाल्याम्। खलेपशुबन्धनार्थंकाष्ठे॥ मेथ्यन्तेपशवोऽत्र। मेथृसङ्गमे। सर्वधातुभ्यइन्॥

मेथिका। स्त्री॰ मेथिन्याम्। मेथ्याम्। गन्धवीजायाम्। मेथीतिप्रसिद्धशाके॥ मेथिकावातशमनीश्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी। ततः स्वल्पगुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता॥ अपिच। मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्क्रमिशुक्रनुत्॥ रूक्षोष्णांतत्फलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत्॥

मेथिनी। स्त्री॰ मेथिकायाम्॥

मेथी। स्त्री॰ मेथिकायाम्। गौरादित्वात्कृदिकारादितिवाङीष्॥

मेदः। पुं॰ मेदसि। वपायाम्। शुद्धमांसस्नेहे॥ अलम्बुषायाम्॥ मेद्यति। ञिमिदास्नेहने। घञ्॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते॰अन्त्यजविशेषे॥

मेदःपुच्छः। पुं॰ दुम्बके। दुम्बा॰ दुम्बा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मेषविशेषे॥ मेदःपुच्छोद्भवंमांसंहृद्यंवृष्यश्रमापहम्। पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम्

मेदःसारा। स्त्री॰ मेदायाम्॥

मेदकः। पुं॰ जगले। सुराकल्के॥ मेद्यतिञिमिदा॰। क्वुञादिभ्यो वुन्॥

मेदजः। पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ॥ त्रि॰ मेदोद्भवे॥

मेदः। न॰ शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे॥ वपायाम्। वसायाम्॥ मेदसः स्वरूपंयथा। यन्मांसंस्वाग्निनापक्वंतन्मेदइतिकथ्यते। तदतीवगुरुस्निग्धंनलकार्यंतिबृंहणम्॥ स्थानंयथा। मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम्। अतएवोदरेवृद्धिः प्रायोमेदस्विनोभवेत्॥ रोगविशेषे॥ तन्निदानंयथा। अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविनः। मधुरोऽन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत्॥ अन्नरसः॰ आमद्रवः अस्यवृद्धौवैगुण्यंयथा। मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यनेनधातवः। मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्तः सर्वकर्मसु॥ मेद्यति। ञिमिदा॰। असुन्॥

मेदस्कृत्। न॰ मांसे॥

मेदा। स्त्री॰ अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे।

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादियथा । शुक्लकन्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः समेदेति विज्ञेयोजिज्ञासातत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगंगुरुस्वादुवृष्यंस्तन्यकफावहम् । वृंहणंशीतलंपित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् ० मेदामहामेदे ॥ मेदामहामेदास्थाने शतमूलींप्रक्षिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्त्यस्याम् । अतइनिः । मलघ्नोमेदकुष्ठहेतिशालिहोत्रेऽदन्तोपिमेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा० । ग्रह्यादित्वाण्णिनिः ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रवः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । त्रि० सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । ञिमिदा० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोन्ध्रः । पुं० वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेधः । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधाः । पुं० मेधोभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावत्यांबुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ॥ इतिविशेषः ॥ साचेयं ज्ञानस्यभार्या । यथा । ज्ञानस्यतिस्रोभार्यास्युर्बुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वंमूढंमत्तसमंसदेति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥ मेधाकरमौषधंयथा । शङ्खपुष्पी वचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतंप्रस्थंविपाचयेत् । कण्टकार्यारसंप्रस्थंवृहत्याचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतंनामस्मृतिमेधाकरंपरम् ॥ * ॥

मेधाकरः । पुं० मेधाजनकेगणविशेषे । यथा । सतताध्ययनंतत्त्वज्ञानस्यचकथासदा श्रेष्ठानांतन्त्रशास्त्राणामवलोकनमेवच । सद्द्विजाचार्यसेवाच गणोमेधाकरः स्मृतः ॥

मेधाकृत् स्त्री० मुनिषण्णके । सिता

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥

मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनौ ॥

मेधातिथि: । पुं० मुनिविशेषे । कण्वर्षे: पुत्रे ।

मेधारुद्र: । पुं० कालिदासे ॥

मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्० मेधावत्० इ० पुंनपुंसकयो: ॥

मेधाविकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि० मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । ऊहापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसा:मवापिकाङ्गयुक्तनमननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नंवेदान्तमहावाक्यकरणकंनिरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कंचिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवमेधा०तयानित्यंयुक्ते०स्थितप्रज्ञे०विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि: ॥

मेधाविनी । स्त्री०ब्रह्मण: पत्न्याम् ब्राह्म्याम् ॥

मेधि: । पुं० खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधि: खलेदारुन्यस्तंयत्पशुबन्धने ॥ मेध्यन्तेपशवोत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेधिर: । त्रि० मेधाविनि ॥

मेध्य: । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि०पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा । उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादित्त्वाद्यत् ॥ मेधइववा शाखादिभ्योय: ॥ ज्ञानेनमेध्यमखिलममेध्यंज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥

मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सोम:शौचंददौस्त्रीणांगन्धर्वश्शुभांगिरम् । पावक: सर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यत: ॥

मेनका । स्त्री० हिमालयस्यभार्यायाम् । अपर्णामातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया: आत्मजा ॥

मेनकापति: । पुं० हिमालये ॥

मेनकापुत्र: । पुं० मैनाके ॥ मेनकाया: पुत्र: ॥

मेनकाप्राणेश: । पुं० हिमालये ॥

मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्यायाम् ॥

मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥

मेनाद : । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥

मेनाधव : । पुं० उमागुरौ । हिमालये ॥

मेनासुत : । पुं० मैनाके ॥

मेय : । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धि : ॥ मीयते । माङ् माने । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥ मातुंपरिच्छेत्तुंयोग्योत्रा ॥

मेयाभ : । त्रि० मेयसमानाकारे ॥ मेघस्यआभेवाभायस्यस : ॥

मेरक : । पुं० विष्णो ॥: शत्रुप्रभेदे

मेरु : । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां शिखरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपंचितेर्नाभिस्तद्वृत्तंलक्षयोजनम् । क्षाराब्धिनापरिव्रतम् परिवृत्तमेतावता ॥ तस्यमध्येस्थित : शैलराजराजोहिरण्मय : । तिरस्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरु:सुरनिषेवित: सषोडशसहस्राणिचितौविष्टोमहीतलात् । तदूनमुन्नतोलक्षंमूलेषोडशविस्तृत : ॥ समेरुर्भूमेरन्त षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्ट : महीतलादारभ्यऊर्द्ध्वंयावच्चतुरशीतियोजनसहस्रोन्नति : मूलेचषोडशसहस्रविस्तार : । ऊर्द्ध्वतोस्यशरावाकृतिविस्ताराधिक्येनद्वैगुण्यम् । उक्तञ्चश्रीमत्स्यतन्त्रे । षोडशैकसहस्राणिबुध्नभागेप्ररोपित : । तान्यस्यमूलेविस्तार : स्यादूर्द्ध्वंद्विगणस्तु स : ॥ सशरावाकृतिर्देविमेरुर्देवाश्रयोद्रिराट् । इति । त्रिषुपादान्तरेष्वस्यचतुर्द्दिक्षुपर्वसु । नेमय: कटकाकारानिर्गतादीप्तिमत्तरा : ॥ एकादशसहस्रातुमनुसाहस्रकीपरा । नेमिर्यामस्तकोपान्तेलोकपालसमाश्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहु : सर्वरत्नप्रभावतीम् । अस्यमेरो:स्वोच्छ्रायपादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्तरंयेषांतेषुतथाविधेषूत्तरंचतु : ससहस्रविवृद्धेषुपर्वसुभागसन्धिषुकटकाकारा : सुष्ठुदीप्तास्तिस्रोनेमयोमेखलानिर्गता : ० तदेवेषुत्रिषुस्थानेषुचतुर्द्दिक्ष्वंदर्शयति । एकादशसहस्रेत्यादिना० एकाआद्यादशसहस्रप्रमाणा० द्वितीयामनुसाहस्रिकाचतुर्द्दशसहस्रा० चतुर्द्दशत्वोक्तस्य० तृतीयाऽष्टादशसाहस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकसमीपेलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्नप्रभाभासुराच० तांचक्रवाटोक्त्याआगमज्ञाआहु : । एवञ्चप्रागुक्तचतुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्यमेरो : पर्वत्रयंपञ्चसप्ततिसहस्रमानकम् । कटकत्रयन्तुनवसहस्रोन्नत

मेकैकस्त्रिसहस्रमानकत्वमित्यागमज्ञाः । सिद्धगन्धर्वमरुतांतदधः पर्वसुस्थितिः । चक्रवाटाधः स्थितेषुत्रिषुपर्वसुसिद्धादीनामास्पदम् । यातुचक्रवाटाख्यौर्द्ध्वंमेखला तस्यामष्टसुशृङ्गेषुपुर्योऽष्टौसमवस्थिताः । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानांनामतस्तानिबोधत ॥ नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृताहरेः । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टारुक्मभूरमरावती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकारगोपुरा । वह्नेस्तेजोवतीवह्नितुल्यभूतनिषेविता ॥ मृत्योः संयमनी तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ क्षयाद्दैत्यपतेर्मृत्योर्धामनद्दैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूषया ॥ शुद्धवत्यम्बुनाथस्यस्फटिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादःसेविताभातिधामभिः ॥ वायोर्गन्धवतीतुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । वलवल्गूतसङ्घुष्टासर्वरत्नविनिर्मिता ॥ महोदयाचन्द्रमसःश्वेतामुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभैः ॥ ज्वलज्ज्वालाट्टट्टध्वजरत्नस्तुयशोभितः । पुरीयशोवतीसर्वरत्नजारुद्रसेविता ॥ इतिसर्वर्त्तुसुखदाचक्रवाटार्द्धविस्तृताः । पुर्योऽष्टाननिलोद्धूतपारिजालरजोरुणाः ॥ चक्रवाटार्धेन नवसहस्रात्मकेनविस्तीर्णाः ॥ वेधसानिर्मितालोकपालचक्रानुवर्तिनाम् । भूतयेस्वर्गदुह्येतागीयन्ते कविभिः क्षितौ ॥ अथब्रह्मणः पुरी । चतुर्द्दशसहस्राणियोजनानांस्वयम्भुवः । मध्येमनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारारुणानुच्चैर्विभ्रन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजसः । महायोगीश्वरंसिद्ध्यैयमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ तदीशभागेतस्याद्रेः शृङ्गमादित्यसन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्याहुः सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्यसानुषुहैमेषुरत्नचित्रेषुसंस्थिताः । स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणेश्वराः ॥ मूर्ध्नि दैवादिदेवस्य स्थानंत्रिपुरविद्विषः । रुद्रायुतगणैर्जुष्टंब्रह्माद्यैः सुरोत्तमैः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहितायांविद्यापादेभुवनाध्वप्रकरणेमेरोर्वर्णनम् ॥ जपमालाग्रवर्त्तिन्येकस्मिन्मणौ ॥ मिनो ० तिक्षिपतिज्योतींष्युच्चत्वात् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । मिपीभ्यांरुः ॥ माचामाच्चे ।०।० ॥

मेरुकः । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेः पत्न्याम् ॥

भगवतऋषभस्यजनन्याम् ॥

मेरुसावर्णः । पुं० एकादशेमनौ ॥

मेल : । पुं० सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलक : । पुं० सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल० । घञ् । स्वार्थेक : ॥

मेलकलवणम् । न० सौवरेलवणे ॥

मेलनम् । न० मेले । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री० मसीजले ॥ मेलके ॥ अञ्जने ॥ महानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री० मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धू : । स्त्री० मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बु : पुं० मस्याधारे ॥

मेष : । पुं० हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा० हू० भा० ॥ मेषस्यमांसंपुष्ट्यैस्यात्पित्तश्लेष्मकरंगुरु । तस्यैवाण्डविहीनस्यमांसंकिञ्चिल्लघुस्मृतम् ॥ अपिचास्यमांसगुणाः । मेषमांसंगुरुस्निग्धंबल्यंवातकफप्रदम् । मेदःपुच्छामिषंवृष्यंकफवातकरंगुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । अच् । भैषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके । लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्यफलंयथा । मेषलग्नेसमुत्पन्नश्चण्डोमानीधनीशुभः क्रोधीस्वजनहन्ता अविक्रमीपरवत्सल : ॥

मेषक : । पुं० जीवशाके ।

मेषकम्बल : । पुं० ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृत : कम्बल : । शाकपार्थिवादि : ॥

मेषलोचन : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥ मेषस्यलोचनमिवलोचनमस्य० तत्तुल्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक : ॥ त्रि० मेषचक्षुस्तुल्यनेत्रे ॥

मेषवल्ली । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्ग : । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री० नन्दीवृक्षे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसेतिक्तावातलाश्वासकासहृत् । रूक्षापाकेकटु : पित्तब्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलंतिक्तंकुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनंस्रंसनंकासकृमिब्रणविषापहम् ॥ मेष : शृङ्गमस्या : । मेषशब्दोमेषशृङ्गसदृशेलाक्षणिक : ॥ गौरादि : ॥

मेषा । स्त्री० त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्ष : । पुं० चक्रमर्द्दके ॥ मेषस्याक्षीवाक्षियस्य० तत्सदृशपुष्पत्वात् । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । अक्षिशब्द: पुष्पेलाक्षणिक : ॥

मेषाक्षिकुसुम : । पुं० चक्रमर्दके ॥

मेषाण्ड : । पुं० इन्द्रे ॥

मेषाधिप : । पुं० भौमग्रहे ॥ मेषस्य मेषराशे : अधिप : ॥

मेषान्त्री । स्त्री० वस्तान्त्रीवृक्षे ॥

मेषालुः । पुं० वर्ब्बरावृक्षे ॥

मेषाह्वयः । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

मेषिका । स्त्री० मेष्याम् ॥

मेषी । स्त्री० मेषस्त्रियाम् । भेड० भेडी० इ० भा० ॥ तिनिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥

मेसूरणम् । न० दशमलग्ने ॥ यथा । कर्मस्थानञ्चदशमंखंमेसूरणमास्पदम् ॥

मेहः । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥

मेहघ्नी । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥

मेहत् । त्रि० सूत्रयति ॥ मेहति । मिह० । शतृ ॥

मेहनः । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥ न० मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहत्यनेन । मिह० । करणेल्युट् ॥

मैत्रः । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्य्ये ॥ न० अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषनक्षत्रादौयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्वमृदुमैत्रंतथाभृगुः । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्य्यञ्चशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायुसम्बन्धान्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ यथाहापस्तम्बः । मूत्रपुरीषेकुर्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्० गत्वेतिशेषः ॥ तथा अस्तमितेचवहिर्ग्रामादाराच्चावसथान्मूत्रपुरीषयोः कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठैः पत्रैर्वेणुदलैर्नवा । मृन्मयैर्भाजनैर्वाप्यन्तर्द्धाय वसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्यादुदङ्मुखः । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्चयथादिवेतिमनुः ॥ त्रि० मित्रसम्बन्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यण् ॥

मैत्रभम् । न० अनुराधानक्षत्रे ॥

मैत्रायणीयः । पुं० यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥

मैत्रावरुणः । पुं० पुरोनुवाक्यायावक्तरि० ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेनपुरोवाक्यायामुक्तायां तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्य्युर्होतृपठितयाज्यान्तेवषट्कारेणसोमादिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

मैत्रावरुणिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पीत्वागजंन्त्यपस्त० ॥

मैत्री । स्त्री० सौहार्द्दे ॥ स्निग्धताया

म्॥ सर्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्नेषु॰ साध्वेतन्मममित्राणांसुखित्वमितिमैत्रींभावयेन्नत्वीर्ष्याम्॥ अणन्तान्मैत्रशब्दान्ङीप्॥ विद्विष्टपतितोन्मत्तबहुवैरातिकीटकैः। बन्धकीबन्धकीभर्तृचुद्रान्तृतकथैः सह॥ तथातिव्ययशीलैश्चपरीवादकरैः शठैः। बुधोमैत्रींनकुर्वीत॰ नैकः अत्यन्तकीटवत्पीडकः॥ उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयद्वच्छिलासुसिकतासुजलेषु रेखा। वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषुयद्वच्छिलासुसिकतासुललेषु रेखेत्युद्भटः॥ उपकारित्वे॥ अनुराधाभे॥

मैत्रीवलः। पुं॰ बुद्धे॥ मैत्रीवलंयस्यसः॥

मैत्रेयः। पुं॰ ग्लावाभिधर्षौ। वके। चैकितायने॥ मुनिविशेषे॥ मित्रायाः अपत्यम्। गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ्। दाण्डिनायिनेतिनिपातनाद्युलोपः॥ वैदेहादायोगव्यां जाते॰ सङ्करजातिविशेषे॥ मैत्रेयकन्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते। नृन्प्रशंसत्यजस्रंयोघण्टाताडोरुणोदये॥ माधूकंमधुरभाषिणम्॥ भाविबुद्धविशेषे॥

मैत्रेयिका। स्त्री॰ मित्रयुद्धे॥ मित्रयूनांभावे॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेष्वितिवुञ्। कैकयमित्रयुप्रलयानामितियादेशः॥

मैत्रेयी। स्त्री॰ याज्ञवल्क्यस्यर्षेः पत्न्याम्॥

मैथिलः। पुं॰ जनकनृपे॥ त्रि॰ मिथिलायांभवे॥ अण्॥

मैथिली। स्त्री॰ जानक्याम्॥ सीतायाम्॥

मैथिलेयः। पुं॰ सीतापुत्रे॥ अपत्येढक्॥

मैथुनम्। न॰ मिथुनसाध्येऽग्न्याधानपुत्रोत्पादनादौ॥ सङ्गते॥ रते। सुरते। धर्षिते। व्यवाये। ग्राम्यधर्मे। निधुवने॥ मिथुनमेव। प्रज्ञाद्यण्॥ मिथुनस्येदंवा॥ स्मरणंकीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणंगुह्यभाषणम्। सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच। एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिणः॥ अशास्त्रीयेस्त्रीपुंसव्यतिकरे॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घायुरन्यथाल्पायुः॥

मैथुनी। पुं॰ सारसे॥

मैथुन्यः। त्रि॰ मिथुनायहिते। तस्मैहितमितियत्॥ न॰ मिथुनीभावसुखे॥

मैनाकः। पुं॰ पर्वतविशेषे। हिमालयस्यज्येष्ठपुत्रे। हिरण्यनाभे। सुनाभे॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमैनाकोनामपर्वतः। मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम्॥

मैनाकस्वसा। स्त्री॰ पार्वत्याम्॥ मैनाकस्यशैलस्यस्वसा॥

मैनिकः। पुं॰ मात्स्यिके॥ मीनान् हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक्॥

मैन्दः। पुं॰ वानरविशेषे॥ विष्णुवध्यासुरविशेषे॥

मैन्दहा। स्त्री॰ विष्णौ॥

मैरेयम्। न॰ मद्यविशेषे॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्बुसहितमितिमाधवः॥ आसवे॥ मिरायांदेशविशेषे॰ औषधिविशेषे वाभवम्। नद्यादिभ्योढक्॥ वारुण्येवमैरेयमितिव्याख्यातारः। तेषांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसाम्। निम्लोचतिरवावासीद्वृष्णीनामिवमर्द्दनम्॥ तेषांयादवानाम्॥

मोक्षः। पुं॰ पाटलिद्रुमे॥ मोचने मृतौ॥ मृत्युरेवापवर्गइतिचार्वाकः॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वातन्त्र्यसम्प्राप्तावूर्द्ध्वपदासादनंमोक्षइत्यनेकान्तवादिनः। यदाहुः। लोहपञ्जरविच्छेदात्प्लवतेऽलाबुकं यथा। आरोहतितथामोक्षंजीवो मोहादिसंक्षयात्॥ नित्यबोधसुखाद्यैस्स्वधर्मैर्युक्तःसतिष्ठतीति॥ मुक्तौ। कैवल्ये। निर्वाणे। श्रेयसि। निःश्रेयसे। अमृते। अपवर्गे। तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे। निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ। निरवशेषानर्थोच्छित्तौ। स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहादावात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थाने॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम्। साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्षउच्यते॥ मोक्षमिच्छन्सदाकर्मत्यजेदेवससाधनम्। त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तुःप्रत्यक्परंपदम्॥ यथोक्तंनिर्वाणे। यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा। तावन्नजायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि॥ यथालौहमयैःपाशैःपाशैःस्वर्णमयैरपि। तथाबद्धोभवेज्जीवःकर्मभिश्चाशुभैःशुभैः॥ कुर्वाणःसततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि। तावन्नलभतेमोक्षंयावद्ज्ञानंनविन्दति॥ मोक्षणम्। मोक्षअसनेचुरादिः। घञ्॥ यद्वा। मोक्षयति। मुचेःसन्नन्तादकर्मकाण्णिजन्तादच्॥ मुचेर्बाहुलकात्सोवा॥

मोक्षकः। पुं॰ मुष्ककवृक्षे॥

मोक्षणम्। न॰ मोचने॥

मोक्षधर्मः। पुं॰ शमदमादिषु॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे॥

मोक्षपरायणः। त्रि॰ सर्वविषयविरक्ते॥ मोक्षःपरमयनमस्य॥

मोक्षमयः। त्रि॰ परमानन्दस्वरूपावस्थानरूपे॥

मोक्षसाधनम्। न॰ ज्ञाने॥ कर्मणा-

स्वान्तः करणशुद्धिद्वाराज्ञाने उपयोगेन तेषां साक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । । यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञानन्तुपरमागतिः । कषायेकर्मभिः पक्वे ततोज्ञानंप्रवर्त्तत इति । उपासनानान्तुचित्तैकाग्र्यम् । नकैवल्यमुपासनात् । तथाचमोक्षप्राप्तौत्रयोमार्गाः । तत्रज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनमितरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः ।

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावराः कृमयश्चाब्जाः पक्षिणः पशवोनराः । धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वामुक्तासहस्रशः । सुकृतान्मानवोभूत्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतुरशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्रतत्वज्ञानन्तुलभ्यते ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानुष्यंपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमोक्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् । यस्तारयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोत्रकः ॥ नरः प्राप्योत्तमंजन्मलब्ध्वाचेन्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंवस्तुसभवेद्ब्रह्मघातकः ॥ इतिश्रीकुलार्णवेप्रथमोल्लासः ॥

मोक्षोपायः । पुं० विविदिषासन्या

क्षे ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोगः । पुं० जलवरष्टे ॥

मोघः । पुं० प्राचीरे ॥ त्रि० हीने ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥ हीने ॥ इतिमेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह० । हलश्चेतिघञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

मोघकर्म्मा । पुं० सकामकर्म्मणि ॥ मोघानिश्रममात्ररूपाणियग्निहोत्रादीनिकर्म्माणियस्यसः ॥

मोघज्ञानः । त्रि० कुतर्कज्ञानविशिष्टे ॥ मोघम् ईश्वराप्रतिपादककुतर्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्तिः । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री० पाटलावृक्षे मोहयति । मुह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ विडङ्गे ॥

मोघाशः । त्रि० कर्म्मिणि ॥ ईश्वरमन्तरेणकर्माण्येवनःफलंदास्यंतीत्येवंरूपामोघानिष्फलैवआशाफलप्रार्थनायस्यसः ॥

मोघोलिः । पुं० प्राचीरे ॥

मोचः । पुं० शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । न० कदलीफले ॥

मोचकः । पुं० कदल्याम् ॥ शिग्रौ । मुष्ककवृक्षे ॥ त्रि० निर्मोचके ।

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचणे ॥ त्रि० मोचकर्त्तरि ॥

मोचनिर्यास: । पुं० मोचरसे ॥

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोचकल्याम् ॥

मोचरस: । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसार: । पुं० मोचरसे ॥ मोचस्रावोहिमोग्राहीस्निग्धोवृष्य:कषायक: । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ॥

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ नीलीवृक्षे ॥ मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाट: । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीसस्ये ॥ मोचाफलंस्वादुशीतंविष्टम्भिकफकृद्गुरु । स्निग्धंपित्तास्रतृट्दाहक्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वंस्वादुहिमंपाकेस्वादुवृष्यस्ववृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहृन्मेहघ्नंरुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्याभेदा:कदल्यावहवोऽपिसन्ति । उक्तागुणास्तेष्वधिकाभवन्ति निर्दोषतास्याल्लघुताचतेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोडु० इतिख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्या वृंहणीमधुरागुरु: । पित्तहृत्कफकृद्रुच्यावृष्यादीप्ताग्नयेहिता ॥

मोचित: । त्रि० मुक्ते । मोक्षंप्रापिते ॥

मोटकम् । न० पितृदानार्थंद्विगुणभुग्नकुशत्रये ।

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ।

मोटन: । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे । आक्षेपे ।

मोटनकम् । न० त्रिष्टुप्छन्द: ११ प्रभेदे ॥ यथा । स्यान्मोटनकंतजजास्वलगौ ॥ रङ्गे खलुमल्लकलाकुशलस्यायूरमहाभटमोटनकम् । य:कीलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुंपरिमोटयतु ॥

मोटा ॥ स्त्री० वलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । मोट्टायितंप्रियंस्मृत्वासाङ्गभङ्गंविजृम्भणम् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्तादौहृदितद्भावभावत: । प्राकट्यमभिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते ॥ द्र० ॥ मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् । वाहुलाद्घञस्तुट् । भृशादिकच्

न्ताज्ञावेत्त : ॥

मोण : । पुं० शुष्कफले । वाने ॥ नक्रमक्षिकायाम् ॥ सर्पकरण्डे ॥

मोद : । पुं० हर्षे ॥ सन्तोषे ॥

मोदक : । पुं० क्षत्रियाच्छूद्रायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा० इ० गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं० न० खाद्यविशेषे । लड्डुके । यवासशर्करायाम् ॥ शर्करादिद्वारापक्वौषधविशेषे ॥ न० वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमद्वयमाहर । सुन्दरिसर्वजनीनमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा । मानसमेतदनुक्षणमिच्छति गोपकुलेयदिहहरिरागच्छति । तत्करवैप्रणतिंमुरविद्विषिसर्वसपत्नजनेविहततत्त्विषि ॥ त्रि० हर्षके ॥

मोदनम् । न० सिक्थके ॥ मोदे ॥

मोदनीय : । त्रि० हर्षणीये । आत्मनि ॥

मोदमान : । त्रि० आनन्दावस्थाप्राप्ते ॥ प्रमुदिते ॥ अष्टम्यांसिद्धौ ॥

मोदमोदिनी । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री० वनमल्लिकायाम् । कठचेंवेली० इ० भा० ॥

मोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मोदाख्य : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मोदाढ्य : । त्रि० हर्षयुक्ते ॥

मोदाढ्या । स्त्री० मोहिन्याम् । अजमोदायां ॥

मोदित: । त्रि० सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे ॥ मुद्हर्षे । कर्त्तरिक्त : ॥

मोदिनी । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ यूथिकायाम् । मदिरायाम् ॥ कस्तूरिकायाम् ॥ अजमोदायां ॥

मोरट : । पुं० लताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूले-क्षीरमोरटे ॥ न० इक्षुमूले ॥ अङ्कोठप्रसूने ॥ सप्तरात्रात्परक्षीरे ॥ नष्टदुग्धभवंनीरंमोरटंजैय्यटोऽब्रवीत् ॥ मुरति । मुरसंवेष्टने । शकादिभ्योऽटन् ॥ अङ्कोठमूले ॥

मोरटकम् । न० इक्षुमूले ॥

मोरटा । स्त्री० मूर्विकायाम् । मुरहरा० इ० भा० । टाप्

मोष : । पुं० चौरधने ॥ मुष्यते । मुषस्तेये । घञ् ॥

मोषक : । पुं० तस्करे ॥ मुष्णाति । मुष० । ण्वुल् ॥

मोषणम् । न० लुंटने । मोसना० लूटना० इ० भा० ॥ छेदने ॥ वधे ॥

मोषिता । त्रि० चौरे । मोषणकर्त्तरि ।

मोह : । पुं० मूर्च्छायाम् ॥ दु:खे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यत्र कुण्ठीभवेद्बुद्धि: समोहइतिलौकिका: ॥ चित्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम् । विपर्यये । अस्मितायाम् । तम : कार्ये ।

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्य्यये । निर्ण्यासामर्थ्ये । व्याकुलताहेतावविवेके ॥ मोहेनभवतिभेदः क्लेशाः सर्वेपितन्मूलाः ॥ अस्याष्टविधोभेदः । देवाद्यष्टविधमैश्वर्यमासाद्यामृताभिमानिनः ० अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति ०सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मुहवैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढत्वे ॥ मोहोधर्मविमूढत्वं मानस्त्वात्माभिमानिता ॥ मोहश्चोयथापाद्मे । सुमनोवाच । श्रूयतामभिधास्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूपमुपदेशस्यसर्वविज्ञानदर्शनम् ॥ लोभः पापस्यबीजोऽयंमोहोमूलन्तु तस्यहि । असत्यं तस्यस्कन्धोमायाशाखासुविस्तरः ॥ दम्भःकौटिल्यपत्राणिकुबुद्ध्यापुष्पितः सदा । पैशुन्यं तस्यसौगन्ध्यमज्ञानं फलमेवहि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्चकूटाः क्रूराश्चपापिनः । पक्षिणोमोहवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिताः ॥ अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्मः फलस्यहि । भावोदकेनसंवृद्धस्तस्यसत्त्वास्तुप्रियः । अधर्मस्तस्यसुरभिः सोदसमधुरायते । तादृशैस्सफलैश्च वसुफलोलोभपादपः ॥ तस्यच्छा

यांसमाश्रित्ययेनराः परिवर्त्तते । फलानितस्ययेऽश्नातिसुपक्वानिदिनेदिने ॥ फलानान्तुरसेनैवअधर्मणतुपोषितः । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्त्यः पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदंममेदमित्यज्ञानविलसिते ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहनः । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे ॥ धूस्तूरवृक्षे । गर्वे । न० ग्राम्यधर्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादिद्वारामुग्धताकरणे । त्रि० मोहकारके ।

मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ।

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे । सरुन्मालायाम् । पृक्कायाम् ।

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटपत्र्याम् ॥

मोहपक्षः । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमानप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्यपक्षः ॥

मोहरात्रिः । स्त्री० जन्माष्टम्याम् ॥ कृष्णजन्मनियाप्रोक्तामोहरात्रिस्तुसामता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशानिमोहरात्रिः प्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दिनप्रलये ॥ यथा । एवंपञ्चाशदब्दे गतेतुब्रह्मणोनृप । दैनन्दिनन्तुप्रलयंवेदेषुपरिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्चसाप्रोक्तावेदविद्भिः पुरातनैः । तत्रसर्वेप्रणष्टाश्चचन्द्रार्कादिदिगो-

ख्वरा : ॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ महाप्रलये। इ० कश्चित् ।

मोहशास्त्रम् । न० अविद्याजनकग्रन्थे ॥

मोहान्धकारः । पुं० अज्ञानध्वान्ते ॥

मोहितः । त्रि० विवेकायोग्यत्वमायाहिते। निर्णयासामर्थ्यंप्राप्ते ॥ मोहः सञ्जातोऽस्य। तारकादित्वादितच् ॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभिमानरूपयुक्ते पुरुषे ॥

मोहिनी । स्त्री० त्रिपुरमालिकापुष्पे॥ पृक्कायामौषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानभ्रंसहेतुभूतायांप्रकृतौ ॥ समुद्रमथनकालेदैत्यानाममृतपानायासुराणांमोहनायचभगवदवतारविशेषे॥ स्वर्वेश्याविशेषे

मौक्तिकम् । न० मुक्तायाम् । इन्दुरत्ने । मुक्ताफले । मोती० इ० भा० ॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यं चक्षुष्यं बलपुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकञ्चमधुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषापहम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षीणवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्यलक्षणंयथा । नक्षत्राभंशुभ्रमत्यन्तमुक्तंस्निग्धं स्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च । न्यस्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मौल्यंमौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषलक्षणंयथा । यच्छिन्नच्छायंमौक्तिकंव्यङ्गकायंशुक्तिस्पर्शंरक्ततांचातिधत्ते । मत्स्याक्षंरूक्षमुत्तानमस्रंनैतद्धार्यंधीमतादोषदायि ॥ अष्टधामौक्तिकंयथा । मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिरस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुदराच्चमौक्तिकमणिःस्पष्टंभवत्यष्टधा॥ मौक्तिकविशेषोयथा । छायापाटलनीलपीतधवलास्तत्रापिसामान्यतः सप्तानांबहुशोनलब्धिरितिचेच्छौक्तेयकंतूल्वणम् ॥ अस्यपरीक्षायथा । लवणक्षारक्षोदिनिपात्रेऽजगोमूत्रपूरितेक्षिप्तम् । मर्दितमपिशालितुषैर्यद्विकृतंतन्मौक्तिकंजात्यं । मुक्तेव । विनयादिभ्यष्ठक् ।

मौक्तिकतण्डुलः । पुं० धवलयावनाले॥

मौक्तिकदाम । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पयोधरमत्रचतुष्कमवेहिकलाधरणेकिलषोडशदेहि । भुजङ्गपतेहृदिमौक्तिकदामसुवृत्तमिदंशृणुमौक्तिकदाम ॥ यथा । मयातवकिञ्चिदकारिकदापिविलासिनिरासमनुस्मरतापि । तथापिमनस्तवनाध्वसनायव्रजामिकथंभवतीमपहाय॥

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मौक्तिकयोनिः । पुं० शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु ॥ यथा । शुक्तिः शङ्खोगजः क्रोडः फणीमत्स्यश्चदर्दुरः । वेणुरेतेसमाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनयः ॥ अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्याहिवंशशङ्खवराहजाः । शुक्त्युद्भवाश्चविज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनयः । इति।

मौखर्य्यम्। न० मुखरत्वे ॥

मौञ्जी। स्त्री० मुञ्जनिर्मितमेखलायां॥

मौञ्जीतृणाख्यः। पुं० मुञ्जे ॥

मौञ्जीनिबन्धनम्। न० उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥

मौञ्जीपत्रा। स्त्री० बल्वजायाम् ॥

मौञ्जीबन्धः। पुं० उपनयने ॥

मौञ्जीबन्धनम्। न० उपनयने ॥

मौढ्यम्। न० मोहे ॥ मूढस्यकर्मभावोवा। गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिचेतिष्यञ् ॥

मौदकिकः। पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मोदकाःपण्यमस्य।तदस्यपण्यमितिठक्

मौद्गः। त्रि० मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा। बिल्वादण्। मुद्गैःसंसृष्टेऽन्ने।मुद्गादण्

मौद्गलिः। पुं० काके

मौद्गल्यः। पुं० मुद्गल [illegible] निपुत्रे ०गो चमारके ॥

मौद्गीनम्। न० मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभवनंक्षेत्रम्।धान्यानांभवनेक्षे०खञ् ॥

मौनम्। न० [illegible] । तूष्णीम्। तूष्णीकाम्। शब्द [illegible] गराहित्ये ॥ कर्मविशेषेमौनंय [illegible] उच्चारेमैथुने चैवप्रस्रा [illegible] न्तधावने स्नाने भोजनकालेचषट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांगोपनहेतुर्मौनंचाचंयमत्वं-भगवतोविभूतिः। नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानामध्येसन्न्यासश्रवणमननपूर्वकमात्मनोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंवाभगवतोविभूतिः। मौनञ्चैवास्मिगुह्यानामितिभगवदुक्तेः ॥ मुनिभावे। एकाग्रतयात्मचिन्तने० निदिध्यासनाख्ये वाङ्मयसंयमहेतौ ॥ मनःसंयमोमौनमितिभाष्यम् ॥ मुनेःकर्म्मणि० ज्ञानाभ्यासलक्षणे० निदिध्यासनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्तन्ते अप्राप्यमनसासह। यन्मौनंयोगिभिर्गम्यंतद्भवेत्सर्वदाबुधः ॥ वाचोयस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुंकेनशक्यते। प्रपञ्चोयदिवक्तव्यः सोपिशब्दविवर्जितः ॥ इतिवातद्भवेन्मौनंसतांसहजसंज्ञितम्। गिरामौनन्तुबालानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभिः विज्ञा[illegible]णे। मुनेःकर्म्मभावोवा। इगन्ताल्लघुपूर्वादित्यण् ॥

मौनधरः। त्रि० मौनिनि ॥ धरति। धृञ्०। अच्। मौनस्यधरः ॥ मौनंधरतिवा ॥

मौनी। पुं० मुनौ ॥ त्रि०संयतवाचि। मौनव्रते ॥ यथा। सिनीव [illegible]

[illegible]

नाह्रतम् ॥ एतच्चमौनमरुणोदयमारभ्यस्नानपर्यन्तंकार्यंन्तुस्नानकालमात्रे ॥ मौनमस्यास्ति। अतइनिठनाविति इनिः ॥

मौनेय:। पुं॰ गन्धर्वगणविशेषे ॥

मौरजिक:। त्रि॰ मार्दङ्गिके। मुरजवादके ॥ मुरज: लक्षणयातद्वादनंशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् ॥

मौर्ख्यम्। न॰ जाड्ये ॥ मूर्खस्यभाव:। वर्णदृढादिभ्य: ष्यञ् चेतिष्यञ् ॥

मौर्वम्। न॰ काण्डे ॥ भस्मनि ॥ मूर्वाया: विकार: अवयवोवा। अण् ॥

मौर्वी। स्त्री॰ ज्यायाम्। धनुर्गुणे ॥ मूर्वायाविकार:। अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण्। ङीप्। अजशृङ्ग्याम्। कौ॰गा॰डू॰गौ॰भा॰ ॥

मौल:। पुं॰ वंशपरम्पराक्रमेणतद्देशावस्थायिनि ॥ भूम्यादेर्मूलज्ञातरि। सोडल्॰डू॰गौ॰भा॰ ॥ यथा। वंशपरम्परयामौला: सामन्ता: स्वामिनंविदु:। तदन्वयस्यागतस्यरातव्यागोचरैर्मही। तल्लक्षणंयथा। येतत्रपूर्वन्सामन्ता: पश्चाद्देशान्तरंगता:। तन्मूलत्त्वात्तुतेमौलाऋषिभि: परिकीर्त्तिता: ॥ मन्विहृये ॥ मूलादागत:। मूलेभवोवा। अण् ॥

मौलि:। पुं॰ स्त्री॰ किरीटे ॥ धम्मिल्ले संयतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मूर्द्धनि ॥ पुं॰ अशोकपादपे ॥ स्त्री॰ भूमौ ॥ मूलस्यादूरभव:। सुतङ्गमादित्त्वादिञ् ॥ यद्वा। मूलस्यापत्यम्। अतइञ् ॥

मौषलम्। न॰ मुषलतुल्ये ॥ यथा। गङ्गायांमौषलंस्नानंमहापातकनाशनम्। महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥

मौष्टा। स्त्री॰ क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टि: प्रहरणमस्यांक्रीडायाम्। तदस्यांप्रहरणमितिण:। टाप् ॥

मौहूर्त्त:। पुं॰ ज्योतिर्विदि। दैवज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा। तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥

मौहूर्त्तिक:। पुं॰ गणके। ज्योतिर्विदि। मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा। क्रतूक्थादिरितिठक् ॥

म्रक्ष:। पुं॰ स्वदोषगूहने ॥ म्रक्षणे ॥

म्रक्षणम्। न॰ स्नेहने। अभ्यङ्गे ॥ तैले ॥ स्निग्धताकरणम्। द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेणसंयोजने ॥

म्रदिमा। पुं॰ मार्दवे। मृदुत्वे ॥ मृदोर्भाव:। पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥

म्रदिष्ठ:। त्रि॰ म्रदीयसि ॥ इष्ठन् ॥

म्रदीयान्। त्रि॰ अतिसुकुमारे। अतिशयेनमृदौ ॥ ईयसुन् ॥ * ।

म्रातकम्। न॰ कैवर्त्तीमुस्तके ॥

म्रियमाण:। त्रि॰ मरणासन्ने ॥

म्लक्षम्। न॰ चोरिते ॥

म्लान:। त्रि॰ मलिने। कच्चरे। मलीमसे म्लैहर्षक्षये। क्त:। संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यन: ॥

म्लाना। स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥ म्लायतिस्म म्लै॰। गत्यर्थेतिक्त:। संयोगादेरितितस्यन:। टाप् ॥

म्लानिः । स्त्री० कान्तिक्षये ॥ म्लायति । म्लै० । बाहुलकान्निः ॥

म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अस्पष्टवाक्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्टभाषिते ॥ म्लाने ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तादिनानिपातितम् ॥

म्लेच्छः । पुं० किरातशबरपुलिन्दादिपामरभेदे ॥ म्लेच्छानांसर्वधर्मराहित्यमुक्तं हरिवंशे । सगरस्तांप्रतिज्ञांस्वगुरोर्वाक्यं निशम्यच । धर्मंजघानतेषांवैवेशान्यत्त्वंचकारह । अर्द्धंशकानांशिरसोमुण्डयित्वाव्यसर्ज्जयत् । यवनानांशिरः सर्वंकाम्बोजानांतथैवच ॥ पारदामुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः । निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेनमहात्मना ॥ शकायवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषादार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन्सगरेणमहात्मना ॥ शकानांशकदेशेयवनानांचक्षियाणाम् । एवं यवनादीनाम् ॥ तेचात्मधर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं ययुरिति विष्णु० पुरा० । बौधायनः गोमांसभक्षकोयस्तुविरुद्धंबहुभाषते । सर्वाचारविहीनश्चम्लेच्छइत्यभिधीयते ॥ पापरक्ते ॥ [illegible] ॥ अपशब्दे । त्रि० [illegible]

इतिभाष्यम् ॥ न० हिङ्गुनि ॥ म्लेच्छति । म्लेच्छ० । पचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्दः । पुं० लशुने ॥

म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचनेजातीयर् ॥ ॥

म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहितखशादिदेशे । प्रत्यन्तेयस्मियदेशादन्यस्मिन्देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशेनविद्यते । तंम्लेच्छविषयंप्राहुरार्यावर्त्तमतःपरम् ॥ अत्रापिविशेषोयथा । नधावीसफला यत्रनविष्णुस्तुरुसौदलम् । तंम्लेच्छदेशंजानीयात्यत्रनायान्तिवैष्णवाः ॥ म्लेच्छानांदेशः ॥

म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूमे ॥ न० यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् न० ताम्रे । शुल्वे । तांबा० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशोमुखमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यमुखमिववा ॥

म्लेच्छास्यम् । न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेशआस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यास्यमिववा ॥

म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषायाम् ॥ नम्लेच्छितव्यंयज्ञादौस्त्रीषु नाप्राकृतंवदेत् । सङ्कीर्णनाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छ० क्तः । इट् ॥

श्रीएकलिंगोविजयते

शंभुर्जगत्सुखकर : प्रभुरेकलिङ्ग : शैलप्रधानशिखरस्थसुशैवपुर्य्याम् ॥ रम्यद्रुपुष्पितलताङ्कुरशोभितायां संराधितोद्विजगणैरवतात्सुवंशम् ॥ १ ॥

सुमेदपाटप्रवरोनृपोय:शिवावतारं परिगृह्यराज्यम् ॥ करोतितम्मंदिरमागतस्सन् शिवार्चनंपुत्रवदातनोमि ॥ २ ॥

भूप : श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं वर्द्धयन्राजतेयंसर्वाविद्यासु मृग्य: सकलजनमनो गह्वरंशोभयन्त्य : द्रष्टुंचेच्छुनृपाल : भवतुसुनगरे सर्वं विद्याप्रधानो यस्मिन्कार्येवरिष्ठस्तदखिलसुमत : सर्वंराज्ये प्रवीण : ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसज्जनेशस्सकलहितकरो राज्यकार्ये प्रवृत्त : स्वीयंवृत्तं विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयिष्णु : सहिष्णु : । तिष्ठन्गच्छन्सदायो नयजनसहितोभव्यकर्मप्रवृत्त:कोशाद्दौस्सेतिहासंविवरिषति धियास्वीयवांछानुकूल : ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीवाप्पो योहि वापा सकल जनततौ रावलेति प्रसिद्धो येनेदंचित्रकूटं विदितं सुनयतोभूपमानाख्यमौर्यात् ॥ नैसंततंशभूपागजशतख्यातमेवं क्रमेरावलीयास्ते सर्वेभाग्यवन्तोवहुवलिगुणिनो राज्यकार्येसु दचा : ॥ ५ ॥

श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे श्री राहपो नरपति र्वहुभाग्यशाली ॥ तेनादि रावल पदाद्विधृताद्विराणातत् संज्ञया नृपतय: प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

तेषांहि वंशे जयसिंह भूप : श्रीलक्ष्मणोसावजयो नृपेश : ॥ नाम्नाऽरि हम्मीर नृपा वभूताम् श्रीचेत्रसिंहोऽवनिपोवभूव ॥ ७ ॥

श्रीलचसिंहो वहुवीर योद्धावीरप्रतापोसकलारिहन्ता । पश्चानृपो मोकल ववीरधर्मा धर्मार्थकामादिककर्मकर्ता ॥ ८ ॥

शून्याऽङ्काऽब्धीन्दु वर्षे सचिव जनहित : कुंभकर्णो भिषिक्तो राज्ये श्रीमोकलीये नयपद रचना दच वीरप्रतापी । येनस्वीयेन नाम्ना वरतम नगर : कुंभलो मेरुदुर्ग : देशेस्मिन् स्थापितो सौतदवनिप यश : कीर्तयन् भाति साम्ब : ॥ ९ ॥

पञ्चवीष्विन्दु वर्षे उदय पतिनृपो राज्यसिंहासनस्थ : सस्वीये नैव दुष्टा चरण पदस्तो भूल्कनिष्ठ : चितोम: । शून्यवीष्विन्दुवर्षेसकलजनमतो रायमल्लोवभूव संग्रामस्तत्पुत्रोरसस्तुमरचेराज्यसिंहा

सनस्थ : ॥ १० ॥
बाणाष्टे ष्विन्दुवर्षे निखल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे
ष्विन्दु वर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्यभ्राता : द्व्यङ्के ष्विन्दौषि
हत्वा समय नरपतिंबाणवीर :
कुदासो वेदाङ्के ष्विन्दु वर्षे उदय
नरपति स्तंनिराकृत्यभूप : ॥ ११
षट् चन्द्र त्विंन्दु वर्षे वृहदुदय
महा सागरस्यास्यपुर्यां : प्रारब्धंवै
महीप : श्रम धनतनुत स्तत्पूर्वो
चकार ॥ वेदयुग्मेन्दु वर्षे उदय
नरपतिंचित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
धराहो अकबर यवन : संजिगा
यातियुद्धे नागयुग्मेन्दुवर्षेनवतपन
सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२
चोष्वङ्गेन्दौमितेब्दे चमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ:शास्त्राङ्गेन्दु
वर्षेनव तरणि सम : कर्णसिंहो
हितस्थौ ॥ वेदाष्टत्विंन्दु वर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपोद्युदारोनन्दा
श्वान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्सरेजे ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरम्स्वराज
सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थं कर्मणा सुरम्य
कूलेभवने : सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्यद्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयाख्यादिसिंहो येन स्वीयेन

नाम्ना बहुजल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे ह्यपर नरपति : राज्यदक्षो
द्वितीय: सप्तत्वंद्रीन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्या ऽष्टा ऽद्रीन्दु वर्षे अपरनृप
जगत्सिंहभूपस्सुतस्थौ ॥ सप्ताब्धाष्टे
न्दु वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये नवष्टेन्दु वर्षे अपरनरपती
राजसिंहो नृपालो नागेन्वष्टेन्दु
वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोपदा
न्व : ॥ १७ ॥
नन्दाष्टेन्दुवर्षेऽपरनरपतिहम्मीर
सिंहोनृपालो वेदत्र्यष्टेन्दु वर्षे बहु
बलचपलोभीमसिंहोनरेश: ॥ बा-
णाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाष्टाष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
नन्दाष्टाष्टेन्दु वर्षे प्रबलभटहित:
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्वी
सकल जनहितो लोक विख्यात
कीर्ति : ॥ चोधु त्यागी स्वराज्यं
गज रथ धनत : पूर्णयन् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रबंधंनयनिपुणधिया
प्राकृतोदार शील : ॥ १९ ॥
नागेन्द्वङ्केन्दु वर्षेशुचिजनसुखद:
शंभुसिंहोबभूव भोगीदानीकृपालु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंहः

बहुविध रसिको रूप लावण्ययुक्तः। अल्पायुर्भोगभोक्तानिखिलजनहितो धर्मशीलः स्वलोकाच्छंभुर्भूमौस्वलीलां निखिलसुखकरींसंविधायाशुयातः ॥ २० ॥

इन्दुत्र्यङ्केन्दुवर्षे सकल सुखकरे सर्वसंपन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेशः सुजनसचिवयुक्राज्यसिंहासनस्थः। सर्वंकार्यंविजानन्सुनयगुणधिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चाच्चात्सुयोग्यानखिलजनहितान्स्थापयन्राजतेयम् । २१ ।

स्वीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनयगुणान् यत्नसंवीक्ष्य सर्वान् राज्ञांचिन्तानुकूलंनिखिल समयकं प्रेमपूर्वानु भाषम् ॥ नित्यानन्दप्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्कापूर्तिं भावा भावप्रकारं प्रकटयति मदीयः समेधास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥

भूपालाश्चंतिकेचित्स्वसुखरसरता स्वार्थभाजश्चभाजः केचिद्वित्तानुषक्ताः स्वपुरजनधनंकर्षयन्तोयतंतः सम्यग्रीत्यासुनीत्या निखलजनपदंपालयन् लालयन्वै श्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति लोकेयमेकः ॥ २३ ॥

लोकेकार्यंसमस्तं कठिनमतिधिया स्वान्तपूर्वानुकूलं तन्मध्ये राजकीयं स्वधनजनपदध्वंसलाभैकमूलम्। तत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनैश्चो यतेभूपसंघात् सोयंश्रीसज्जनेशो निखिलमतिमतां राजतेमध्यवर्ती ॥ २४ ॥

यावदार्यकुलकमलमन्त्री

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नवनिधिसहितश्चाष्टसिद्धैकपूर्णस्तस्यद्वौमन्त्रिवर्यौमिहिरविधुनिभौ स्वामिकर्मानुकूलौ ॥ एकश्रीश्यामलाख्योनिखिल जनमनो भारती भावदक्षः पन्नालालोद्वितीयःसकलविभवयुग् राज्यसर्वाधिकारी २५ -(*++*

लोभान्मोहाद्विरक्तो निखिलजनहितो राज्यलाभानुरोधी संपथ्यापथ्यदृष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्यो हियोग्यः ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरणभटे सर्वशस्याढ्यभूमौसोयंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकविवरो वर्ततेमंत्रिराजः ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवरः श्यामलोवीरसिंहः शास्त्रव्यासंगसक्तोगुणिगणरसिकः कोशपूर्णाभिलाषी ॥ कोशंशब्दार्थचिंतामणिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्तं वृत्तंग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्टवान्स्वीयमिषात् ॥ २७ ॥

प्रशिष्यपाद्ज्ञातम्

सप्ताष्टाष्टेन्दुवर्षे उदयपुरपुरे श्रीजवानांख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ।

कोशविषयकप्रश्नो

दैवादागत्यगौड द्विजकुलतिलकः श्रीसुखानंदनाथ : कोशंशब्दार्थंचिंता मयिमतिफलदं ह्यत्रसंरब्धवान्स : ॥ २८ ॥

पञ्चाशद्वर्षभागा अतिगहनतरा स्त्वास्यग्रन्थस्यनूनं तेषामेकैकवर्णस्वरपदरचने दीर्घकालोव्यतीतः॥ शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिविदिततरे कोशसंघेविदृष्ट्वा चेत्थं त्रिंशन्मिताव्दा : श्रमसुरचनया संगता : कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्वयम्मुद्रित मित्यत्रोच्यते)

श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्तारपूर्वंक्रमतोयथावत् ॥ वात्सल्यमेवानुवदेयमेत द्विस्तारत : संवद बोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभवद्भि : स्वमुद्रालये कोषएष :॥ सुसंमुद्रणीयस्त्वत : प्रीतिभावात्तदाचोत्तरं तन्मया संव्यलेखि॥ ३१ ॥

भवच्छ्रीकृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठंस्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि॥ मदीयाहिशक्तिर्नवित्तस्यदृष्ट्या सहायेस्तिशक्तिस्ततोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥

तदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेषामदीयेहृदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंकीमकसांहनं संप्रयाचे जगत्यालिकेपूरिता शेम्बहित्वम् ॥ ३३ ॥

श्रीघासीरामकथनम्

दैवात्सुरम्ये यमुनानिकूले अग्रादिपौरस्थितताजगंजे ॥ श्रीघासिरामस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्यास्य समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मित्रं प्रसन्ना ननभृत्यसेव्यं सानन्दमायान्त ममंदगत्या ॥ अस्यामिदानीं भरतस्यभूमौ दृष्टाहिलुब्धानहिदानशूरा : ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भि : सर्वैस्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ कस्यापिवाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वमन्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भि:शूरानसंतीदमसत्यवाक्यम् ॥ शौर्येण कश्चि द्धनतोहिकश्चिद्ध वर्तित : क : कतरोहिशूर : ॥ ३७ ॥

शूरंधनाढ्येच्छसि कार्यदक्षं मत्तोयदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृपातोधनत : समर्थौ हंतावकीनो निजभृत्यमुख्य : ॥ ३८ ॥

जानामिसन्मित्र मुदारभावं त्वांसादरंप्राप्यवदामिहृद्यम् ॥ इन्द्रस्यपुर्यांतवमातुलोस्ति विद्वद्वरोधी तसमस्तविद्य : ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोद्भुतोसौ त्रिंशन्मिताव्दे नवहुप्रयासात् ॥ द्रव्यव्ययीलोक हितार्थकारिन् तन्मुद्रणंकारयभोसमर्थ ॥ ४० ॥

श्रीमन् सखेस्मिन् सुकृते हिकार्ये

द्रव्यंकियत्सं मितमत्रयोग्यम् ॥ श्रुत्वातदाविंशतिकंसहस्रं देयंभवद्भिर्नततोधिकञ्च । ३९ ॥

एतन्मितद्रव्य सुदानकार्ये शक्तिर्मदीयाभवतःप्रसादात् । प्रात : समागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु मांसनाथम् । ४० ॥

प्रातर्घासीय रामस्थलमति रमुलं प्राप्यहृष्ट : कृतज्ञस्तं मांसंवीक्ष्यशीघ्रान्निजजनसहितश्चासनादुत्थितस्सन् ॥ गाढंव्यालिंग्यमोदाद्दतिनमनतयास्थापयन्दक्षभागेस्थित्वाग्रेबद्धहस्त : सगद्गतिधनदस्तद्धनंसंगृहाण ॥ ४१ ॥ हस्तंगृहीत्वास्वधनस्यकोशे यत्रस्थिता : सन्तिधनस्यपेटा : ॥ नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्धिवित्तम् वांछाङ्कनेतद्ग्रहणेनवांछा ॥ ४२ ॥

घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधरस्येन्द्रपुर्य्यांगमनम् ॥

इत्थंविचारेयदिशक्रपुर्य्यां गत्वाभवन्तंनयग्रन्थकारम् ॥ यास्यामि संकल्पकरस्तदङ्घ्रि वित्ताङ्कितंपत्रमवाप्ययात : ॥ ४३ ॥

इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवशतीमुख्यमित्रेक्षणाय चायान्तंदूरदेशाद्विबुधवरसुखानन्दनाथोनिरीक्ष्य ॥ प्रत्युत्थानंहिदत्त्वानिजजनसहित : स्थापयन्नग्रभागे धन्योस्मिस्वीय मित्रं निज भवनगतं वीक्षयामि प्रसन्नम् ॥ ४४ ॥

धन्योस्मिवीक्ष्य कुशलाङ्गसमस्तदेहं श्रीमन्तमद्यदययासहगच्छचायम् ॥ कोशस्यमुद्रणविधौकुरुयत्नमाशु वित्तंप्रदास्यतिपरंतवभागिनेय : ॥ ४५ ॥

सिद्धि:कृता भगवता खिलवित्तरूपा तस्मात्सुगत्य कृपयागमनार्थमेकम् ॥ पत्रंसुप्रेषयततोनिजकर्मंकृत्वा यास्याम्यहंनवतयाभवदंघ्रिकूलम् ॥ ४६ ॥

कृत्वापणं स्वपुरतस्तव भागिनेयाद्यातोस्मिकार्यमभिधायजवाद्व्रजीयम् ॥ दास्यामिचाशदिवसेनिजहस्तपत्रंगच्छामितत्रबहुकालसमागम : स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम सुहृदस्यसुपत्रहस्तं मांवीक्ष्यपत्रनिखिलाशयमाभिगम्य ॥ सानन्दतोह्यभिवदन् किमुकार्यं मद्यपत्रं सुप्रेषययतस्सबुधःप्रयातु ॥ ४८ ॥

पत्रं बिलिख्य ददतेस्म सुडाकगेहे तत्प्राप्यपण्डितवरस्य समागतोत्र सर्वं सुसाधन मयत्वरया गृहीत्वा कोशस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंतत् ॥ ४९ ॥

दत्ताहना दधिकदान सुशक्यभावे कोशस्यकार्यमरुधन्नितदर्हजाते ॥ पश्चाद्धनी सद्विबुधापि परत्रगन्ता शोकस्तयो स्समभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थस्थवासी द्विजवरजगदानन्दनाथो महात्मा तच्छिष्यो धीरवृत्तिः सकल बुधजनैश्चेमिसो योऽग्रवर्ती कोशग्रन्थानुपूर्व्यं बहुतरनगरेभ्यश्च माप्तःप्रयासी ॥ ५१ ॥

तच्छिष्यपण्डितवरो जगदाशिनन्दः सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्रप्रस्थः ॥ कोशार्थं मुद्रणकरेषु यत्नकारी द्रव्यव्ययैर्बहुकृतैर्नृपराज्ञदृष्टिः ॥ ५२ ॥

वाक्यार्थकारण विचार परप्रधाना लोकप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥ यत्कार्यमस्ति कठिनं परमं दुरूहं सञ्जायते सुगमतः परया हि दृष्ट्या ॥ ५३

देशेऽपि सञ्चितबहुबोधनपाण्डुपाशाः कोशस्य पूर्णकरणे कृतबुद्धिचित्ताः ॥ कस्यापि शक्तिरभवन्न हि पूर्णविस्तापूर्णे हितस्य कृतधीः कविराजसंघो ॥ ५४ ॥

श्रीयादवार्यकुलपद्मजसूर्यभूपः श्रीश्यामलालकविराजहि निशम्य चिन्ताम् ॥ कोशस्य लोकसुखदस्य समस्तवृत्तमांद्यांददाति कृतकोशसमाप्तियत्नम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणशास्त्रपूर्णे विद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥ श्रीसूर्यवंशनृपकीर्तिविशालमूर्तौ कोशस्य पूर्तिं रिह संरचिता विधावा ॥ ५६ ॥

श्रीश्यामलालकविराजवरेण सूर्ये श्रीधराद्युधवराश्रितदैवसख्यात् ॥ एवं कियच्चमितं बहुसाधनाद्यं सर्वं विचार्य धनतः परिपूरितञ्च ॥ ५७ ॥

पत्तनस्थवामनगराद्द्विजजेष्ठरामाद्वर्गाद्दिसौसकमय कलकातपौरात् ॥ लाला मनोहर सुदास कराश्चटे पमिंपीय साहिब कराहरु मूल्यमात्रम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्य जनसुखकरी राज्यसिंहासनस्थे लाभन्मासाविशालानिखिलसुखकरायासरायान्तिनिलम् ॥ न्यायंन्यायप्रसक्ताउचितमनुचितञ्चोस्य कुर्वन्ति विज्ञा स्थानंस्थानंविभिन्नंनिखिलजनगतं तत्रकार्यस्य पूर्तिः ॥ ५९ ॥

यंत्रस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं तत्रमुद्रातिपञ्च दैवीदेशीसुपासौ मितहिनरचितैर्मण्डभाषाक्षराणि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनियतनिदेशानुसंवंशा बलिष्ठ श्रीमच्छ्रीश्यामलालो विरचयति कविस्सर्ववृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥

देशेऽस्मिन्मेदपाटे निखिलजनमरव वसुधायासिसर्वे श्रीमच्छ्रीसज्जनाज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखान्निःसृता या ॥ तस्माद्राज्ञी द्विबुद्धा सकल

जनगणादेशर्देशात् प्रयान्तिभाग्यात्सर्वेमनुष्या न्नृपवरविहितांजीविकांसंलभंते ॥ ६१ ॥

भूपालाभाग्यवन्त: स्वसुखरसपरा: स्वेननाम्नाप्यकार्षुं रम्यंस्थानं समस्तात् निजमहिमधिया वर्तयन्त : स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जीर्णभूतं बहुसमयवशात्केनदृष्टिर्नदत्ता तत्सर्वं सज्जनेशो विपुलधनचयान्नव्यवत्सं विधत्ते ॥ ६२ ॥

पङ्कक्लिन्नार्तिं भ्रष्टोदयपुरनगरोये-नदृष्ट:पुरायस्तस्मिन्सर्वंचवीथ्यांविविधनगलतादृश्यतेसर्वंभागे ॥ स्वच्छा सर्वाङ्गशुद्धा पुलिस जनगणैर्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रनियत नियमात्सं निरीक्ष्यातिहृष्ट: ॥ ६३ ॥

दत्तानिपदानि प्रतिष्ठाया:

श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नेहवर्तिना ॥ पदंदत्तंप्रतिष्ठाथा : कविश्यामलधीमते ॥ ६४ ॥

कविराजपदंचैका मभ्युत्थानंद्वितीयकम् । तृतीयंस्वशंनं चाङ्के चतुर्थं पादभूषणम् ॥ ६५ ॥

हैमादिकंचतत्सर्वंबोटीदानंचपञ्चमम् ॥ स्वासनस्थावकरत : षष्ठंदत्ताहिमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकाशय :

राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्जप्रसादत : ॥ कविराज पदख्यातश्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ॥

तूल्याद्यन्या:पदव्योपि बहुसम्मानसूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रेणकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥

श्रीनरेशस्यहिप्रीतिर्यथाश्यामलधीमति । विश्वासभूतासत्याङ्गीनतथान्यचदृश्यते ॥ ६८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशात्श्यामलप्रेरणात : कोश : शब्दार्थंचिन्तामणिगुणनिकर : । त्वंशक : पूर्तिमागात् ॥ सप्ताब्धाङ्केन्दु वर्षे बहुरसिकतरेफाल्गुनेशुक्लपक्षेदेवाचार्ये चितिथ्यांसकलसुखकरेसार्द्धवर्षद्वयेन ॥ ६९ ॥

श्रीभूप : सज्जनेशो निखिल जनहितोराज्यकर्मप्रवीणो । विद्याशोस्वैकदक्ष : सुभटसचिवयुक् सर्वदाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरोग:शिवविधिकमला स्वामितुष्टौवबाली मार्कण्डेयोऽल्प जीवी वरवरदशिवाराधनाद्दीर्घजीवी । ७० ॥

श्रीमच्छ्री सज्जनीयेबहुलबलतया वीरलक्ष्मीर्भुजाग्रे जिह्वायां दववाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनंकारयन्तौ । राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलविभवस्कोशगेहेप्रपूर्णाचेत्थंधान्यैर्धनौघैर्निखिलजनचयं पूर्णंवित्तंविधेहि । ७१ ॥

कोशशब्दार्थचिन्तामणि स्तृतीयोभाग :

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डीदवाल प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राजकाचार्य श्री मद्धरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ प्रवर्ग : स्तृतीयोभाग : समाप्तिङ्गत :

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलावतंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै: अखिल भूपाल मौलिमणिभि : श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनाजितदेव शर्मणापशोधित : जीवनराम शम्भूनाथ श्यामसुन्दर गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणिनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्विजै ; वर्णक्रमेणादर्भित: सर्दारवेग यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रित;

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधान्युदयपुरे
सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रित;

शुद्धाशुद्धविषयकचिह्नानि

॥ नमः श्रीगुरवेनमः मुद्रीकृता अनेकेषांकर्तृत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोऽस्थिररूपत्वात्स्यादेवाशुद्धिसम्भव : १ अतोमुद्रीकृतेग्रन्थे ह्यपिपण्डितशोधिते । अशुद्धोद्घाटकस्यास्यपत्रस्यावश्यकंमतम् २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामणिकोश शुद्धाशुद्धसूचनापत्रलेख : तत्राशुद्धिर्द्वेधा । शब्दाशुद्धि: १ शब्दव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति ॥ सोभयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धि : १ वर्णाशुद्धि : २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभेदात् । अत्रशब्दाशुद्धौसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत्° । व्याख्यानाशुद्धौतुपूर्वत्रचिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततोमात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरंलिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखेतुसमस्ता : शब्दालिख्यन्ते । तत्र । मात्रायांशुद्धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णेतुशुद्धाक्षरस्याध: शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौ पूर्वपर पार्श्ववर्णयोर्वायत्पूर्वंपरमुत्थितरेखादिस्यात्तस्यतस्यलेख : तत्रमध्येलक्ष्मचेति—पतितरेखाया: । शुद्धिलेखेतुन्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्थमध :—पतितरेखाया: । अधिकवर्णाशुद्धौतुपूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखेचिह्नं कृतम् । शुद्धलेखेतुयथार्थस्यैवलेख : ॥ अपिच । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौतु पूर्ववदशुद्धलेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेख: । शुद्धिलेखेतुलिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे देश देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घारेखाकृष्यते ॥ अनेकवर्णाधिक्ये तु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेख : । नीचैस्तावतीदीर्घारेखाच । शुद्धौतुशून्यादि ॥ वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशुद्धलेखेवर्णयोरुपरिद्व्यङ्कयो : क्षेप : २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेति दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानांक्रमेणलेख : । तत्र स्तम्भलेखे प्र॰ द्वि॰ इतिपूर्ववर्णयोर्लेखेयावत्प्रथममधोध : शून्यमेव लिख्यतेतथायावद्द्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्रतत्रविशेषोलेख :कृतोदर्शनीय: ॥ यदिसद्भिरेकवारं पुस्तकावलि : क्रियेतशुद्धमिदम् ॥ दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुकृतम् ॥ १ ॥

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
२१ - न्ह्यो : । म्बे	धूमवह्न्यो : सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	२४
- र	रालीककारे	३	प्र०	९
- ष	घञ्	४	०	२६
- मु	जल्युक्तपङ्क्ते	४	०	२७
- यि	निशामपि०	४	द्वि०	२१
- व्	कुञ्न०	५	०	२४
- ङ्	अपाङ्क्तेये ।	५	०	२५
- न्या	अग्र्या :	६	प्र०	४
- ल्ये	अङ्गवैकल्येन	६	०	१३
- र्षि	हर्यिभ्योऽतच्	६	०	२८
- स्य	पचम्पचा ।	६	०	९
- ता	ममतांदेहे	७	०	२८
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
का - ॥	निदिग्धिकाव्यंष्ट्रासमिलित'सु	८	०	१८
- चं	पलमान्नं स्वाद्	८	०	२३
- भा	भण्डे ॥	८	द्वि०	२२
- र्णि	पौर्णमास्याम्	९	०	३
० -	पञ्चपर्णिका } स्त्री० गोरची-	९	०	२२
० -	पञ्चपर्णी } चुपे ॥	९	०	२३
- सो	सरसोरुहम् ।	१०	प्र०	२१

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
णु,	पेषण्युपस्करं	११	०	१०
- मौं०	बलिर्भौंतो	११	०	१६
- त्व	उष्ट्रादौ ॥	११	०	२४
- ता	महत्तिक्तं	१२	प्र०	१२
- प्य-वे	प्यभावेतु०	१२	द्वि०	२
- गु	गड	१२	०	२३
- धा	दाचीसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंशति	१३	०	११
- द्र	द्रावणं	१४	०	१०
- भ्रा	प्रभवाना	१४	०	२६
- न्ध	सुगन्धिद्रव्ये	१५	०	१८
०पुं०	पञ्चस्रोतः नं०	१५	०	२९
- हे- ॥	गृहस्थे	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिपञ्चसु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- ची	अत्राञ्चौ	१८	०	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
- सं	सुस्फुटङ्कृति०	१९	०	२१
- बा	बाग्	१९	०	२७
- पिं	०पञ्जराखेट :	१९	द्वि०	२४
- ञ्ची	पञ्चीकर :	१९	०	२४
- चा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं॰ सु	पुं॰न॰सुचेलके	२०	॰	२८
- च	चिह्न॰	२०	॰	२९
- च	क्वचिदपवाद	२०	द्वि॰	६
- चा	चितेरा	२०	॰	११
- क	वलीके।	२१	प्र॰	२९
- पुं॰ अं	बस्त्रगृहे॥ पटबास: पुं॰ अंशुका॰	२१	द्वि॰	४
- प्	चचेडाँ	२२	द्वि॰	२२
- ही	पट्टार्हा	२३	॰	१७
- व्यं	पुण्यद्रव्ये	२५	प्र॰	५
- य	प्रणाय्यते	२५	॰	६
- पंडा	पराड्ते	२५	॰	२४
- त्म - ज्ञा	निर्णयात्मकज्ञाने	२५	द्वि॰	६
- व्य - नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	॰	१५
- स्य - द	व्यसनिनो	२५	॰	१७
- कौ	काटकोले	२७	प्र॰	७
- मा - र	समाचरन्	२७	॰	१७
- ।पुं॰, न॰	पचम् न॰	२९	द्वि॰	१०
- ले - क:	लेखक :	३०	॰	२१
- ध	॰ पचघना। स्त्री॰	३४	प्र॰	२४
- रि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि॰	९
- यं	लज्जायां	३४	॰	१२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- र्याम्	कर्तन्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाघटे	३५	प्र०	६
ह -	हारी	३६	द्वि०	२१
- मृ - त्त्व	अमृतत्त्व	३७	प्र०	१८
- । - वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
- । - कथं०	उभयमित्याह	३९	०	१२
- ता	उभयथा	३९	०	१३
- र्श	विमर्शः	४०	०	२
- ॥-प्रतिज्ञा	तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिः सिद्धान्तः ६	४०	०	५
- प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
- क्वा	पिकोङ्गपक्षिणि	४२	०	२४
- त - रं	वातकरं	४४	प्र०	१२
- रे०	भाग्यमि्	४४	०	१२
- र	धारिणाम्	४४	०	२४
- र्त्ता	हृत्ताईन्मातरि	४४	०	२९
- पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
- सु - ज्ये	सुरज्येष्ठे	४६	प्र०	९
- धैः	बुधाः	४६	०	१५
- दे-वि	तदेव विष्टम्भि	४६	द्वि०	१४
- तित	पित्तकफापहः	४६	०	१९
- द्वि	द्वीपे ॥	४८	०	६
- ग	पराधीने ॥	५०	०	३

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
- पुं०	०परन्तप : त्रि०	५१	प्र०	३
- ण	नाराचर्णं ॥	५२	द्वि०	५
- चा	सौचान्तिकादिमते	५३	प्र०	१०
- क	कारणम् ॥	५३	०	२४
- ष्म	ष्मायोजनं	५३	द्वि०	४
- नाश	नाशात्	५३	०	११
-शि-नि	अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
- रो - त्क	मुक्तरोत्तरोत्कर्ष०	५४	०	२०
०पुं०	०परमायु : न०	५४	०	२८
- विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
०पुं०	परमाशक्ति : स्त्री०	५५	द्वि०	४
- न	दोषानास्कंदिते ।	५५	द्वि०	१७
- र - स्वा	परमस्वासाबीश्वरस्य	५५	०	१७
- ति-ष्ठा	तिष्ठति । ष्ठा० ।	५५	०	२६
ऽ - उपग	उगवादिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
- भ्यो	खनिशृभ्यांङ्च्चेतिकु :	५७	द्वि०	२
-तां।व-ती	अयं चेतायुगादावबतीर्ण :।। अशुद्धिद्वयम्	५७	०	११
- य	जमदग्निर्महातपा :।	५७	०	१४
ऽ - सातश्मात्	००००	५७	०	१८
- द - स्य	पदस्थस्य	५८	प्र०	२५
- त	भोजनम्	५९	०	३
ऽ ऽ ऽ - पराजयनम्	००००	६०	०	६

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- जि	पराचिते ॥	६०	०	११
० शुडं	०पराडीनम् । न०	६०	०	१५
- न्तौ	जीवन्तोपिचतेस्मृता :	६०	द्वि०	६
- अ - न्त ऽ	०परान्तकाल: । पुं०	६०	०	१६
- तित्प ऽ	प्रतिपत्त्यर्थं०	६२	प्र०	२२
- सससो	ससोग्निमान्	६२	०	२४
- टं	परं हैरण्य०	६२	द्वि०	१७
- प	अवरञ्चपरावरम्	६२	०	१९
० हण :	०पराह्ण : पुं०	६३	द्वि०	२०
- ह्णे	अपराह्णे ॥	६३	०	२०
- त	दोषताभिधानात्	६४	प्र०	१९
- ष्ठा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
- य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
- ष्ठा	अनूढज्येष्ठे०	६४	०	२८
- ष्ठा	कनिष्ठ०	६४	०	२८
- र्मा	परिकर्म्मा ०भाषाशुद्धि:	६४	द्वि०	१८
- ष्टि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
- ष्ठ	०रूपदेष्टने	६५	०	७
- र्मां	पुंसां०	६५	०	२५
- ह	विरहे	६५	०	२६
- स्त्र	शास्त्राऽनिषिद्ध०	६५	द्वि०	२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठांङ्क	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- धा	फलंयथा	६५	०	१०
- वा	०परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	१३
- तीत	परिचरतीति	६६	०	१
- ठ्यं	आढ्य०	६७	प्र०	२३
- धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- नां - प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावे।	६७	०	२५
- स्य	रूपस्य०	६८	प्र०	८
- धी - ते	धीयते	७०	०	१३
- प्र	बर्हप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- र्त्तिं	वर्तुले ॥	७२	०	१९
- र्घे	दीर्घं	७३	प्र०	९
- ध्व	महत्त्वमिति	७३	०	९
- उ	परिमाणमुच्यते	७३	०	१५
टु	डुवप्	७४	द्वि०	२६
ब	बृहबृहिवृद्धौ	७५	द्वि०	१
- न्टप्	रूप :पश्येत्	७५	०	६
- त	श्रयति	७५	०	१५
- ढ	अनूढज्येष्ठे	७६	प्र०	७
- न - फ	वस्तुनधीनशुभफलमाह ।	७६	०	२७
- णां - णा	अष्टाणांनक्षत्राणांवापृथक्	७७	०	१३
- स्य	पार्थिवस्य	७७	०	२१

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- द्वि	दृष्टियुद्धं	७७	द्वि०	५
- स्ना	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ढ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग :	८०	०	८
- प - क	अपचकथनं०	८१	प्र०	६
- स्व - दो	अस्मिंस्वदोषत्रयेदोषद्वयं	८१	द्वि०	१९
- व	सएषलोकविख्यात :	८३	प्र०	१३
- ट्	डुवप्	८४	०	३
० रि	०परीवार : । पुं०	८४	०	५
- क्ष - णे	उपकरणे	८४	०	६
- प	पाचिश्चोदीर्घ :	८४	०	२३
- ह	वाहुलकादु : ॥	८४	०	२८
- न्त	घटन्ति	८४	द्वि०	१६
- णा - च	ब्राह्मणेतिच	८४	०	१९
- ष	द्वेषात्	८४	०	२०
- सू	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ञ्ज	०पर्ज्जन्यवर्ष : । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पर्ण	॥ पृणाति । पृणप्रीणनेप० अच् ॥ यदृ । पर्णयति ।	८६	द्वि०	१०
- ॥ - प	॥ केशसमूहे इति	८७	प्र०	२९
- ष्य	खर्पशिल्पमर्ष्ये०	८७	द्वि०	७
- त	पितपापड़ा० भाषाशुद्धि :	८७	०	९
- ० - ॥	०ष्ठन् ॥	८८	प्र०	२०

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ब्या-म्	घटाभ्यायाम् ।	८८	द्वि०	१०
- स्र	प्रामस्थानियद्दे ॥	८८	०	१५
- न्तर्मक	शान्तकार्मणि ॥	८९	प्र०	७
- मा	भुज्यमाने	८९	०	२४
- भु	पद्भ्यांसुता०	९०	०	११
- क्रा । म्	मक्रान् तन्नामानां०	९०	०	१२
- ष्ठ - ज्ये	तिष्ठतिज्यै ०	९१	०	२४
- का ;	कालेन ।	९१	द्वि०	१५
० र्वं - श्र	०पर्वताग्रप्रदेशः । पुं०	९२	०	१९
- र्वै	पर्व्यवैवा ।	९३	प्र०	१४
ऽ रणका	रोश्वारकाल :	९४	०	२८
- नम्	विवर्त्तकम् ॥	९५	०	१९
२ १ - लीपी	पोलि०गौ०भाषाशुद्धिः	९५	०	२७
- क	शून्यधान्यनाशि ॥	९६	०	५
- शा	शस्याम् ।	९६	द्वि०	८
- न्य	परिहण्यते नेनवा ।	९६	०	२९
- ङ्, च	तण्डुलाङ्कुशचषा०	९८	०	१०
- । - वज्ञु	। पञ्चपवनेवाघञ्जुल०	९८	०	२०
- ष्ठो	ज्योतिष्टोमे०	९९	प्र०	२४
- ता	का : ।	९९	द्वि०	१२
- का	कारवी ॥	९९	०	१५
- च-द्व	माचकुशपञ्चद्वये	९९	०	२२

शुद्धा शुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क .	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- । - प	। पूयतेनेनपुत्रः संज्ञायांमिती षः यद्वा । पवते	१००	प्र०	१
- षो । षौ० २१	षषि र्षा दिभ्यड्षोषौ ॥	१००	०	३
- मद्द	द्दमनकि ।	१००	०	५
- र्या	कुर्यान्ममसा०	१०१	०	२६
- व - शु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
- स्व - प	पश्वसुपर्वसु	१०१	०	२०
- शु	पांशुलातिबा	१०५	०	२
- चि	समुच्छ्रितस्य	१०६	०	६
ना - म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
- क्त	भुक्तं	१०८	प्र०	१६
- शु	पातेर्वलिजुट्चेत्यसुन् ।	१०८	द्वि०	९
- पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
- षा - स्य	परिमाणमस्य	१०९	प्र	१
- ल्य - व	पाटल्यावयवी ॥	१०९	द्वि०	१०
- न - क्र	येनह्निक्रमेण	११०	०	२९
- दा - ना	पदार्थाना०	१११	प्र०	२
- म	सर्वलोकानां	११२	०	२
- त्य - स्य	आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥	११२	द्वि०	२५
- ण	पर्णः	११३	प्र०	१९
ऽ - ससम	समस्यतद्गति०	११३	द्वि०	१६
- षी	षिषद्व्योष०	११४	०	२४
- भू	पाण्डुभूर्मि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क	क्षयोदक्षे	११५	०	२८
२ १ - मट	द्मनकवचे ॥	११५	द्वि०	२५
अथपाण्डाशब्दे पाण्डारात्छिद्रत्यस्मायपाण्डूनामित्यादिपूर्वास्मन्पाण्डूकशब्दे यल्लिखितंतद्बोधनीयम्		११६	प्र०	११
- तो । श्रि	चाश्रयोयस्यस : ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेड्ंति :	११७	०	८
- क	कुठेरके ।	११७	०	१९
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि :	पाथसिधर : ॥	११९	प्र०	११
- चि	बंशस्यविच्छेदरी	११९	द्वि०	१
- ॥ - प०	॥ कृतिकर्मविघन्प्रयते	११९	०	१२
- त	पादृचपे ॥	१२०	०	१७
- घा । पा	पदाती ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
ष	अमानुषंयुद्धं०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदाती	१२१	०	१५
ऽ - मंनमं	कूर्मनक्रास्व०	१२१	०	२१
२ १ - हिन	उपानहि	१२२	प्र०	३
ऽ - तेनेन	पद्यतेनया।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरेहरेः ।	१२२	०	१४
- कं	एऔकं०	१२४	०	७
- त्वे	परश्वेषु	१२६	०	५
- घ.जे	अन्त्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-फ	पलम्	१२८	०	२७
-॥-म	॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारयते॰ पिबतिदेहंवामनिन्मन्॰	१२८	द्वि०	८
-यो	रोगस्य	१३०	०	१८
-ष्टं	वङ्गनकुष्ठं॰	१३०	०	२७
-पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
-रा	जलान्वितैः।	१३१	०	२२
-न्ब	दोलायन्ते	१३१	द्वि०	१४
-वि	सर्वमलैर्विमुच्यते ।	१३२	प्र०	४
-क्ष :	क्रोष्टेत्वितिट् :	१३५	०	१
-न्	ठञ्	१३५	०	२९
-न्यं	परिपन्थ्यं	१३७	०	२४
-भे	श्रोथमेदः	१३७	द्वि०	१७
-ग	गजहण्ड॰गौ॰भाषाशुद्धि :	१३८	प्र०	२८
-ष्टा	प्रकोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
ऽ ॰ ण्ट :	॰ पार्घण्टः:पुं॰	१३९	प्र०	१९
-त्र	त्रिधानात्	१४०	०	२
-तो	पृष्ठवर्त्ती	१४१	द्वि०	१०
-वा-। पा॰	पाल्यतेवाम्बानयावा पाल॰	१४२	०	१५
-र्त्ते॰	शूलार्त्ते ॥	१४४	प्र०	२१
ऽ -ण्डा	कड़ार :	१४६	०	१७
-तु	तूले ।	१४७	०	२८
-या	वपुषि	१४७	द्वि०	१७

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।- मन्ये ०	। टीकागतौमन्ये ०	१४७	०	१९
० ङ्क	०पिटङ्काक्षः पुं०	१४९	०	५
० का०	०पिटङ्काकी । स्त्री०	१४९	०	६
ऽ - द्विशे	श्राद्धशेष०	१४९	०	२६
- ते	दृश्यन्ते	१५०	०	२३
- ॥ - ॥	॥ स्वार्थेकः ॥	१५०	०	२९
- डी	भक्तपिंडीं०	१५१	प्र०	२३
ऽ ० रकः	०पिंडीतगरः पुं०	१५१	०	२८
- ह : - ॥	पितामहः पितृपिता ॥	१५१	द्वि०	२६
२ १ - त्प	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र०	२
- । - सच०	॥ मन्त्रदेसच०	१५२	०	५
- त्य	समेत्याचु०	१५२	०	१३
- च	मन्त्रद्रमिति	१५२	०	१६
ऽ - कादिचि	नेष्टकाचिते	१५२	द्वि०	१२
- ते - पि	चितेदेवपितॄँस्तपयेत्	१५२	०	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र०	२३
- क	पिनाकियोगोविज्ञेयो	१५५	०	१३
- थ	च्छे दितोप्वल्यः	१५५	द्वि०	२२
- लि	बालवैधव्य०	१५६	प्र०	८
- ची	गुडूच	१५६	द्वि०	२
- का	मुद्गमसूरादिपिष्टे ।	१५८	प्र०	१९
- त्य	कृतगन्धद्रव्यचूर्णौ	१५८	०	२४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नी	वासिनीं	१६०	•	१
- वो । क्रि	भैरवैर्क्रियते	१६१	प्र०	२६
० क	०पीठकेलि : । पुं०	१६१	द्वि०	११
- म	वन्दामहे	१६१	•	२१
- ण्डो	पिण्डीतक०	१६३	•	१
० - । श्रा	०पीतपुष्पा । स्त्री० आढक्याम् ।	१६३	•	५
ऽ - पुष्ष्याम्	अपुष्याम्	१६३	द्वि०	१०
- णा	लक्ष्मणाक्रान्दे ।	१६८	•	२
- भू	कोष्ठंमूषा ।	१६८	•	२५
- ल्य	वाल्कस्य	१६९	•	१२
- व्या	वाङ्गुलिमात्रकम्	१६९	•	१५
२ १ - मद्द	दमनकवृत्ते	१७०	०	२८
० प	०पुण्यजन : । पुं०	१७२	प्र०	१८
- सु :	सुखेनतिष्ठति ॥	१७४	द्वि०	१७
- ध्या	अध्याय :	१७६	प्र०	१०
- ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि०	७
- ना	धनंधान्यञ्च	१७६	•	२५
० त्रे	०पुत्रैषणा । स्त्री०	१७८	•	९
० र्भ	०पुनर्नवः । पुं०	१८०	प्र०	२
ऽ - नर्नवा - जा	पुनर्वारजाते ॥	१८०	•	२८
- स्त	अरिग्रस्ते ।	१८३	०	१८
- स्था	पूर्वस्थांवा	१८३	•	२७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ल्प	॰पुराकल्पः। पुं॰	१८३	द्वि॰	१२
२ १ - ष्यदि	उपदिश्यन्ते।	१८३	॰	२१
- स	संपूर्णः	१८५	प्र॰	६
- चे	पक्षे॰	१८५	प्र॰	१७
- सा	॰पुरुदंशा। पुं॰	१८५	द्वि॰	६
- त्सु	आपत्सु मूढो॰	१८५	॰	२२
- पु	परलोकं	१८६	प्र॰	२३
- स	साश्रीर्यान॰	१८६	द्वि॰	९
- न्त	दृश्यन्ते	१८७	प्र॰	१३
- ष - घ्न:	॰पुरुषदघ्नः। त्रि॰	१८७	॰	२६
- व	चतुर्वर्गे	१८७	द्वि॰	२५
- च	क्षमाच	१८८	प्र॰	५
- मा	॰पुरुषोत्तमः। पुं॰	१८८	॰	१३
- बै	वेदेच	१८८	॰	२३
- ति - भा	द्युतिदेवीभाग॰	१८८	द्वि॰	११
- या	पुरूरवा॰	१८८	॰	१७
- मे	अयगे	१८८	॰	१९
- प	पुरोधसि॥	१८९	प्र॰	२२
- य	मनोवुद्धि॰	१८९	द्वि॰	१५
- मे	कामिभेदे॥	१८९	॰	२४
- गो	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि॰	३
- ण : पुं,॰	॰ पुष्करेक्षणाख्यौ॰	१९२	प्र॰	१

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
पुष्पघातक:पुं०।	अस्याग्रेमध्येऽस्यार्थंशब्दद्वयंचैकंध्य ततीयशब्दस्यार्थलेखोजात : अत्रशुद्धम् । यथा वंशे । त्वक्सारे ॥ पुष्पचाप:पुं० कामदेवे पुष्पचामर: पुं०	१९३	०	१६
- त्थ	पुष्पंधनुरस्य	१९३	प्र०	२७
- ण	लक्षण	१९४	०	८
- र	रक्त :	१९४	०	१०
- ने ०	वचनेन०	१९४	प्र०	२१
- पु - शि	पुष्पविशिष्टे ॥	१९४	०	२८
- ष्प	पुष्कर०	१९४	द्वि०	६
- ता	पित्तहरी०	१९४	०	२०
- ष्प	निष्कलायाम्	१९४	०	२७
- णा - र	भ्रमणार्थेरथे	१९५	०	१९
- शिपत् - रो	दैववित्पुरोधोभ्याम ।	१९५	०	२७
- र्मा	कर्मणि ॥	१९६	प्र०	५
- त	सुमनोहरै :	१९६	०	२०
- न्द्रे	द्वन्द्वे ।	१९६	द्वि०	६
- स्त्र	शास्त्रं	१९७	प्र०	२६
- गे	रोहिषटक	१९९	०	११
- ण	कर्ण०	१९९	०	२२
- ॥ -	॥ दुर्गस्वशायी ॥	२००	०	६
- सो	गर्भैण	२००	०	१५
- श्रा	अग्रहायणी	२००	०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न	दक्षिणनासा०	२००	द्वि०	२२
-गे	पूरीमाप्यायने	२०१	प्र०	१
-का -दे	कालदेश०	२०१	०	२
-क्ष	०पूरण: । पुं०	२०१	०	४
-खि	खिन्नं	२०१	०	७
-घा	विचार०	२०२	द्वि०	२३
-सावर्वाचा २ १	पूर्वाचासावषाढाच ॥	२०५	प्र०	२
-जिष्ट	सखिभ्यष्टजि०	२०५	०	१४
-ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि०	५
-नः	तन्	२०६	प्र०	१
-॥-	॥ अन्येषामितिदीर्घः	२०६	०	४
-ष	चित्रपर्ण्याम्	२०६	०	२७
-पृथक् ऽ	०पृथक् । ष०	२०६	द्वि०	२१
म॥त्वह।मृ-क् ऽ	महत्यामृत्वक्पत्याम्	२०८	०	५
-रपयु	पयोधरयुता	२०८	०	१४
-त्वा	बृहदेलायाम्	२०८	०	२४
-पुं -श	दंशभीरौ ।	२१०	०	११
-॥-खे	। टङ्ज्वरोनिलदौर्बल्यकुक्षिरोग विनाशिनी	२११	०	१६
-॥-च	॥ खड्गप्रधाने ॥ मांसपिण्डाम् ॥ चण्ड	२१२	०	१९
-म	०पैत्तिकम् । चि०	२१३	प्र०	२९
पा की	कौनिपातके ।	२१५	०	१९
-ट -दु	जीमातृमातृपितृदुहितृ	२१५	द्वि०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न०	पीनः पुन्यम् । अ०	२१७	०	६
र्भु	पुनर्भूत्वा	२१७	०	१७
-र्पु	रामकर्पूर०इ०ख्याते ॥	२१७	०	२०
-नि	पौराणिकोहि०	२१८	प्र०	११
-चि०-पू०	चि०पूर्वाह्णगते तने ॥ पूर्वा०	२१९	०	२४
-म-त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१९	द्वि०	३
-त्-र्षे	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
-श-च्चा	प्रकाशकस्यच्चातरि ॥	२२३	प्र०	११
-ण्ड	भाण्डा०	२२३	द्वि०	१
-मध्यमे-वर्त०	रजसिक्लश्यतिशब्दस्तामसः स्मृतः । त्रिगुणात्मस्वरूपाया । सर्वशक्तिसमन्विता । प्रधानात्सृष्टिकरणे प्रकृतिस्तेनकथ्यते । प्रथमेवर्त०	२२४	प्र०	२५
ऽ -अच्चल	अपराच्चेचलच्चणा ।	२२५	प्र०	६
-प्र	विकृतिरिति०	२२५	०	१९
-बा-पृ	बीजादयोबानपृथिव्या०	२२५	द्वि०	२
-:-। वै०	लयः प्रकृतिलयः । वैराग्यात्	२२५	०	१३
-।-प्र	। प्रकृतेः सरूपम् चि०प्रकृतेः	२२६	प्र०	२
०म्-	०प्रच्चेपणमन० ।	२२६	द्वि०	२८
-ता	अप्लुतरे ॥	२२७	प्र०	८
ऽ ऽ ऽ -स्त्री-प्रकृष्टायाम ।	० ० ० ० ० ० ० ० ०	२२७	०	२६
-श्मी-सु	रश्मी सुवर्णा०	२२८	०	२१
-त्वा	सुवर्णालु०	२२८	०	२२
ऽ -ष्पा	वृषादीनां०	२२८	०	२९

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- व०	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि०	१०
- न्य	प्रहृष्यते	२२८	०	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
- ख्यात	रोगाख्येति ।	२३०	०	१३
- वा	सङ्गमाज् ०	२३१	प्र०	१९
- ष	त्वष्टरि	२३१	द्वि०	२०
- ष्टी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
- घ	दर्वादीनां०	२३२	प्र०	७
- ज्ञा - धी	रज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
- श्व	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र०	२१
- नि - घ०	स्यन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीव	२३३	०	२५
- ण	पुराणे	२३३	द्वि०	२५
- श्र	प्रश्रये	२३४	प्र०	६
- ष्टे	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
- र्मे	कर्मणि	२३४	०	२५
- ऋ	ऋदोरप्	२३४	०	२७
- ण	प्रत्यर्पणे	२३५	०	११
- ति	कृदिकारादितिङीष्	२३५	द्वि०	२६
- व - मा	अवयमानेण	२३६	०	१६
- ा - वा	प्रापूरणी। प्रथमप्रख्याने वावाहुल०	२३७	प्र०	१२
० अत्रप्रतिशर्म । शब्दार्थे सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धि : यथा० प्रतिकाय : । पुं० शरव्ये । लक्ष्ये । प्रतिरूपके । प्रतिकृती ॥		२३७	०	२४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ञ् :	क्तञ :	२३७	द्वि॰	१४
- णि	घण्टकायाम् ॥	२३८	॰	१५
- ग	गादाधरी ॥	२३८	॰	२१
- ल्य	ल्युट्	२३९	प्र॰	२२
- त्तो - क्ता॰	। ल्यु,त्ता॰ अयमर्थंविशेषणत्वेनच परेणप्रत्य,त्तो॰क्ता॰	२३९	द्वि॰	१७
- स	संन्यास :	२४०	प्र॰	११
- थि	प्रतिवाद्ये	२४०	द्वि॰	२३
- कर	कृतद्भुतिमनु :	२४१	॰	१९
ऽ - द्वप्रतिपदे॰	विश्वदेवादिभिरनु॰	२४१	॰	२१
ऽ धे ॥य	विधेयतयावा॰	२४१	॰	२९
- त - सा	विपरीतसाध्वसा॰	२४२	प्र॰	३
- ट - मा	घाटस्थमार्तण्डबिम्ब :।	२४२	॰	२८
२ १ - उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि॰	३
- कि	बोधने.	२४२	॰	२१
- पा - र	पालरक्षणे	२४२	॰	२९
- रे	मनोहृते ॥	२४३	प्र॰	२२
॰ क	॰प्रतिभयाकार:। पुं॰	२४३	द्वि॰	१७
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र॰	६
ऽ - द्दोषस्या	ऽ प्रतिवाद्दोषास्ति	२४५	द्वि॰	२३
- रो	विशिष्टे ॥	२४९	प्र॰	१४
- पुं॰	॰प्रतिहति : स्त्री॰	२४९	॰	१९
-। - नि	। अपेक्षायाम् निर्ज्ञात॰	२४९	द्वि॰	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रा	प्रतिपाल्ये०	२५०	प्र०	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	०	२६
- न - प्रो	,पमानप्रयोजकधूर्वहत्त्वे नोपमान प्रातिलोम्यात्	२५१	०	१३
ऽ कैतवात	कैतवात्	२५१	०	१७
०।- अपा	०प्रत्यक्पर्णी। स्त्री०अपामार्गे ॥	२५२	द्वि०	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	०	४
- ख्य	तत्त्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम्।	२५५	०	१७
- ञ्चा	अर्थंयाच्ञायाम्।	२५६	प्र०	१५
० व	०प्रत्यवस्थानम्। न०	२५६	द्वि०	१४
० पुं०	०प्रत्यासत्तिः। स्त्री०	२५७	०	१८
- व - दे	ऽऽश्रयावैवनदेहमानिने	२५८	०	१८
- ख्य	प्रथप्रख्याने	२५९	प्र०	१८
ऽ - दप्रदप्र	तुष्टिदप्रदक्षिणम्	२५९	द्वि०	२१
ऽ दारर	हविदारणे।	२६०	०	४
- व	दीपवृक्षाख्या०	२६०	०	२५
ऽ - धंदेव्या	सार्द्धं देवै निंशामुखे	२६१	०	१६
- न्न	अन्नालाभा०	२६२	प्र०	३
- सा	रथस्यचक्रान्ते०	२६२	०	२६
- या	राचार्या०	२६३	प्र०	१९
- ॥ - प	॥ पतितुमिच्छौपततेः०	२६४	०	२७
- टे - द्वि	पश्चाटे॥ द्वि०	२६४	द्वि०	३
- द	दुग्धे	२६४	०	१४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख .	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- ष्ये -पु	चक्षुष्ये सुपुष्पेषु०	२६४	०	१७
- त्रि०	त्रिफला०	२६४	०	२६
- य -क	अभिधेयस्यकल्पना०	२६५	प्र	८
- र्भा०	भार्येयम्	२६६	द्वि०	१४
· स्न	धातुस्न्न	२६६	०	१७
- न	विरतिन्	२६६	०	२४
- ष	प्रत्यूषे ।	२६७	प्र०	११
ऽ - लिकाना	मालिनाम०	२६७	०	२३
- श्व	परमेश्वरे	२६७	द्वि०	२२
- त्ये	पत्त्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥	२६९	०	२९
र्षौ	सन्निकर्षौ०	२७०	प्र०	११
ऽ - नंख्यात्त	ज्ञानंतद्विशिष्यकम् ॥	२७०	०	१८
- ष्ट - म्	द्रष्टव्यम्	२७०	०	२८
- । - हा	। यथाहास्तिनमुदकम्०	२७१	०	१४
- । - त०	०प्रमाणाबाधितार्थकःपुं०तर्कवि०	२७१	द्वि०	१७
- घा	बानरान्तरे	२७२	०	१४
- ष - नु	अनुष्ठान०	२७२	०	१७
- णि - ताः	कर्मणिक्तोक्ताः	२७३	०	१२
- मू	सूत्रम्	२७४	प्र०	१२
ऽ मोदक :	०प्रमोकःपुं०	२७४	०	१७
सा-र	अहिंसादिरवे	२७४	द्वि०	२३
- र	शरीरे	२७५	प्र०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र्शं.- श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशका०	२७५	द्वि०	१२
- भ्य न्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	नगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
० अत्रप्रयुक्त	शब्दाः सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थाः।पुं०प्रत्युतक्रमेःप्र कृष्टंयुद्धसर्थीः॥	२७७	प्र०	१५
- प्रांश ऽ	प्रयोगप्राशुभावबोधकी	२७७	०	२५
- यंप्रप्र	पर्यायंप्रयोग०	२७७	०	२९
- कोभाकोभा	सात्त्विकोभावद्रुत्युक्तो	२७९	०	३
- क	विद्यमानस्यैव	२७९	०	५
- त्यं	नित्यः	२७९	द्वि०	१५
- तु	सिद्धेषु	२७९		१६
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
- भा ऽ	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रवतो	प्रतं दे ॥	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्हस्पत्याः	२८१	द्वि०	३
- र्पा	पार्श्वया	२८१	द्वि०	१९
- । आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- गव	काण्वायन	२८२	०	२४
- न	वज्रर्धीनाम्	२८२	प्र०	१८
-ष्ठ्यांनासत्वा	ज्यैष्ठ्यांसमतीतायां०	२८३	प्र०	२४
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१७
वं	वायोरूर्ध्वं स्थितः	२८४	प्र०	५

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ - शिच्छिरो	नेतिशिरोमणिः॥	२८४	प्र०	१०
- ये - ह	स्त्रियोवहनाययानविशेषे ।	२८४	०	२३
- प्रा	हिंसादानेषु ।	२८४	द्वि०	१
- ज	प्राजापत्येस्वरन्तीतिवाक्ये न०	२८६	प्र०	२४
· गा	सोनामूग० भाषाशुद्धिः	२८७	प्र०	६
- न्त	निष्क्रान्ते ॥	२८७	द्वि०	९
ऽ - । शश	शद्लशातने।	२८७	०	२७
ऽ -॥प्रस्तावे॥	००००००	२८९	०	२१
- प्र	अप्राधान्यम्	२९०	प्र०	११
- वि	प्रधानता	२९०	०	११
- न्न - या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
- कु	कलुषितः	२९०	द्वि०	७
- घ्रि	अर्तिस्पृशि०	२९०	०	२८
- त्य	उत्पाद्यमाने	२९१	प्र०	१४
- म	व्याप्यमिह०	२९२	०	२५
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	द्वि०	१२
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	०	२३
ऽ ० जनम्	०प्रसूतिजम् । न०	२९३	०	२६
- का	वीणाप्र	२९४	०	१०
- का - णां	०विदूषकादीनां परस्पर ०	२९५	प्र०	२४
० र - क	०प्रहरणकलिका । स्त्री०	२९७	प्र०	२७
० । - घा	०प्रहारः । पुं० घाघाते।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-फ	घोट॰फोट॰ भाषाशुद्धि :	२९८	०	२
-डूनि : ॥-	डूण् । ङिच्च	२९८	०	१०
-न्त	स्वान्ते ॥	२९८	०	१६
-हु	प्रस्नुटू त्याम्	२९८	द्वि०	७
-।- तु	उदये ।तुङ्गे ॥	२९९	०	१
-षि	हिंसायाम् ।	२९९	०	१६
-विंशति	षोडश	२९९	०	२०
• घी	दीर्घे ॰	३००	प्र०	१
-म	संयोगएव	३००	०	२५
• ती	॰प्राखर्यम् । न॰तीक्ष्णतायाम्॰।	३०१	०	२३
-स्ये	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि०	१
- दोष :	देश :	३०२	०	१५
-क्रुन्	ख्वुल्	३०२	०	२९
-स्य -ङी	उगितश्चेति ङीप्	३०३	प्र०	८
-प्रा	प्रति॰	३०६	प्र०	७
-वर्तते	हृन्मध्ये	३०६	०	२९
-ऽदिकांसं	पानादिसञ्ज्ञां॰	३०६	द्वि०	४
-।-वशि	॥ अनिले । वशे ॥	३०६	०	१०
-ऽन्तो -पु	उच्यन्ते नपुनरेके॰	३०६	०	२२
-या	प्राणायाम :	३०८	०	२९
२ १ -दुव	भगवदुक्ते	३०९	प्र०	२९
-न्म	जन्मिनि	३०९	द्वि०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	मन्निचितंतथा	३१०	प्र०	१४
-।। - मह	नि०महमुखे०	३१०	०	२८
- स - न्धि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	छत्वेत्यर्थे	३१२	प्र०	८
- य	०श्वर्यान्तर्गतै०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	देवमन्दिरे ।।	३१७	प्र०	१७
- प्रौ	पीतसाक्षतरी	३१८	०	२२
- नि ष०	पोमभियुक्तोष्ट्र.दूच०	३१८	प्र०	२६
- न	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - ह्रै	प्रुषद्दाहे	३२१	०	१२
- न	खुखेनबखदंने	३२२	०	९
- सी	प्रभासि०	३२३	प्र०	८
- क्षा	देहत्यक्त्वेत्यर्थे	३२३	०	१४
-। - द्वै०	द्वेषउच्चे द्वेष०	३२४	द्वि०	१२
- :। - क्षे	पैष :। पुंक्षेपे।'	३२४	०	१७
- त	त लट्च०	३२५	०	१
- गुड	मन्त्रङ्ग	३२८	प्र०	१६
- स्व	पश्चकमस्य०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	मुति :	३२९	०	५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- जं	जृम्भायाम्	३२९	०	१९
-। - फणा	फणभारी। पुं० फणाभृति:॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञक :	३३०	द्वि०	३
- कू	कीटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एच	एत्रच	३३१	द्वि०	७
ऽ -न्निधाधा	सन्निध०	३३२	प्र०	२२
- ल - तुं	०फलवतुंलम्। न०	३३२	०	२४
- ल	फलंवृत्ति०	३३२	द्वि०	१
- म	द्राक्षायाम्	३३४	०	१४
-गति -ल्गु	मतिवल्गु०	३३४	०	२५
- त्यनु	चेत्युनन्	३३५	प्र०	१५
- ल्गु-न्यो:	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्यो:	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाण्यते।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फणवती।	३३५	द्वि०	१६
- भू	धूम्याटविहगे।	३३६	०	१७
ऽ - दमनं	कदनं०	३३७	०	६
त्का	फूत्करणम्।	३३७	०	१९
- ट्ट	कटुणाम्।	३४२	०	१५
ऽ - ध्या-चा। दा	वध्याद्दाचार्यमुख्यागुरवस्तथैवेति॥	३४३	प्र०	४
-ध्ना	वध्र्याम्।	३४३	०	१०
- च	तनासुरसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- प - त्वा	रूपत्वादासुरसम्पदुत्पादकत्वाच्च०	३४३	०	२२
- न	चीयमानेभ्य:	३४३	द्वि०	६
- सां - क	पुंसांसुखकराश्चैव	३४३	०	२६
- श	कार्श्यं	३४४	प्र०	११
- तं - प्र	तंच प्रकाशं०	३४४	प्र०	१७
- स	सप्तद्विशम्बु :	३४४	द्वि०	१६
- स	सर्पदर्प०	३४५	०	१७
- ष्टा । या	स्रष्टामाया :	३४६	प्र०	२७
- त्रि०	पारिभाषिक०	३४६	द्वि०	२६
- सं	समासा०	३४८	०	१८
- द्व	बलात्सन्दूषयेद्	३४९	प्र०	२३
- स्था	पूर्वपदस्थैव :	३४९	द्वि०	२४
- र	शराङ्कुरे	३५०	प्र	२९
- क्षां	क्षुन्दत्वचे	३५०	द्वि०	२०
- लि	वलीमुखे ॥	३५१	प्र०	१४
- धैं	क्रोधेहि	३५१	द्वि०	१८
- नि०	बाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र०	९
- पुं०	०बहुतवीक: । त्रि०	३५३	द्वि०	१०
S. - धावा ॥	त्रिधार्थैधा ॥	३५४	प्र०	३
- । - ष०	॥ चिषतिशय०	३५४	०	११
- तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि०	३
- ष्मां०	श्लेष्मातके	३५६	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ - चिताक्षा-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्नानद्वयं	३५८	०	६
- न्न	नवान्ने	३६१	प्र०	१
२ १ - हाग्र	वालग्रहा०	३६१	०	१८
- णे - ति	करणेचेतिक्रि :	३६१	०	२६
- क्लि	क्लिंव्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	बालाशंस्था०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - के	स्त्रीकेशप्रष्ठास्वचेकेश०	३६२	०	११
- बा	बलिशस्य	३६३	प्र०	१०
- म	बलीयामाच् गौ०भाषाशुद्धि:	३६३	द्वि०	१
- प	कूपिके	३६३	०	६
२ १ - मांसा	सांमार्दवम् ।	३६३	०	२१
- द	कच्चाद्यङ्गुल्य०	३६४	०	१७
- पुं० ऽ	सगणे ॥ ऽ ॥	३६५	प्र०	२
- गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष्ठ - कु	निष्ठएवकुर्वंदृक्षप्राख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ॥	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापार :	३६७	०	२३
- । - म०	। प्रज्ञायाम् । शेमुष्याम् ॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
ऽ -। शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्च	३६८	०	१३
- मा ॥	व्यवसाय :	३६८	०	२३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- । - दृ	॥ दृष्टानिष्टविपत्तिः दृष्टानिष्टानां०	३६८	०	२५
ऽ - र्ययस्त	विपर्यंस्तम् ॥	३६८	द्वि०	२५
- ष्व	पञ्चैषां	३६९	०	१०
- घ	घटद्युति	३७०	०	११
- । - ।	।क्षुद्रवार्ताव्यासः। क्षुद्रायाम्	३७१	०	१८
- पुं० - पा	पुं-हिन्ताल॥बृहत्तिकाः स्त्री-पाठायाम्	३७२	प्र०	१०
- म	घण्टारवायाम्	३७२	०	२५
- ध्या	स्वराध्ययनादेतद्वा०	३७२	द्वि०	६
- ष्य	ष्यूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि०	९
- ब	०बृहद्वनम् न०	३७२	०	२७
ऽ - देवव	देवगुरोर्मनुष्यः॥	३७३	प्र०	२८
२ १ - टक्षः	०विकटः।	३७३	द्वि०	३
- ॥ -वो	॥ वैतालिकीं बोधं करोति	३७४	प्र०	१३
- ध्ये	मिथ्यैव०	३७४	द्वि०	१२
- न०	पुं० स्त्रीक्षणो ।	३७७	प्र०	१४
ऽ - येप्रलयेस्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि०	३७७	०	१६
- सं - तम्	संश्रितम् ।	३७७	द्वि०	२२
- णो	ब्राह्मणस्त्वविशेषस्य०	३७८	प्र०	१०
- खि०	शिखरान्वितः	३७८	०	२२
- श्य	दृश्यते०	३७८	द्वि०	२
- च	लक्ष्यते०	३७९	०	८
ऽ - लापय	कालापरिच्छिन्न०	३७९	०	२०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-च्च	सर्वच्चं ॰	३७९	॰	२३
-त । त्	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	-	१६
-र । ह्म	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोल्लासेपरब्रह्मो॰	३८१	प्र॰	१३
-र । श	निरतिशयमहत्त्व॰	३८१	द्वि॰	२
ऽ -योतोक्ता	योजायबे	३८२	प्र॰	६
-ह्म	ब्रह्मैव	३८२	॰	२२
-ग	संयोगंपतितैर्गत्वा॰	३८३	॰	१८
-स । यो	सादैश्सहस्रयुगे॰	३८३	द्वि॰	५
-ग्य । नञ्ज	भोग्यंशननीयसम्भञ्जनीयम् ॥	३८४	प्र॰	२८
-तो - ।	उत्पातोश ।	३८४	द्वि॰	१०
-र	पराश्विद्यायाम्	३८५	॰	११
-स्या	यस्तुस्यामोहितोगर्भः :	३८८	प्र॰	६
-दा -ति	पूर्वपदादितिणत्वे	३८८	॰	२०
ऽ -सर्पणि	वह्मक्षिसर्पणे ॥	३८९	॰	५
-ल	एतेषाऽलिकैर्भागै :	३८९	द्वि॰	२४
- ॥ -व्र	॥ चेतिक्यप्व्र॰	३९०	प्र॰	९
ऽ ऽ -ब्राह्मणाऽज्ञातो	॰ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰	३९१	॰	२१
-न	मश्रुतंनबहु॰	३९१	द्वि॰	४
-य :	अध्यापयतिनोशिष्यान्	३९२	॰	१५
॰ च्छं	ब्राह्मणाच्छंसी । पुं॰	३९३	प्र॰	३
-ण - ण	ब्राह्मणमाणवबाडवादन्	३९३	द्वि॰	७
-ध	मधुर	३९४	॰	२९

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- व्यम्	चीनकधान्यं	३९५	०	११
- पो	घोटकविशेषे ।	३९६	प्र०	२
- ः - श्र० ऽ	ः पङ्क्त्याम् ।। श्रद्धायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- श्वर	सवेश्वरः ।	३९७	प्र०	१९
- च्ये	तन्मन्ये	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिणः	३९७	द्वि०	७
- भ	दुर्लभस्थानं	३९७	०	९
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- र्व - क्तं	सर्वमुक्तं	३९८	०	१६
- मा	न्यादे ।	४००	प्र०	२४
- क्ष	मथितं	४००	प्र०	२७
- स्तु० ऽ	ब्राह्मणस्य	४००	द्वि०	२८
- शुद्धग्र	शुद्ध्यस्त०	४०२	प्र०	६
- त्र	तथायत्नं	४०२	०	१०
- क	यथापाकं	४०२	०	११
० वि०	०भगवान् पुं०	४०२	०	२२
- पा :	स्तुवादरूपा	४०३	०	१
- द०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- तं	संयोगास्य	४०३	०	२३
- व-ट्-	मघवषट्के ।।	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ।। - भं	शि०भंगार्हे ।।	४०५	०	८

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- सु	यथादिच्च	४०५	०	१५
-व - क्षा	व्यापयोरविकारणात् ।	४०५	०	१८
ऽ - पाराणे	पुराणे	४०५	०	२५
- । - मन०	भनक्ति । भग्नो० । पावक् । भग्नजृषि० वर्तमानभजायि॥ भन-	४०६	प्र०	२०
- च - त्रि	चाश्चिचादिभ्यश्चोवार्षिति०	४०६	द्वि०	१४
- जे०	पूज्ये ॥	४०७	प्र०	२
- क्ता	नाव्योक्ता	४०७	०	७
- जे	पूज्ये	४०७	०	८
- च०	चादित्ववारे	४०७	०	१४
- क्ता	नाव्योक्त्या	४०७	०	१७
- ट	खंजरीटै	४०८	०	२२
- : - ।	भपतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ङ्गा	भङ्गा.र्यम्	४११	०	९
ऽ - मकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	९
ऽ - याभव	यावज्ञयमनागतम्	४११	०	१६
ऽ - ककरो	भयंकरीति	४११	०	२१
- जे०	जले बिलासी०	४१२	०	१८
- ण्यं	शरण्यौ ॥	४१३	प्र०	१०
- त्त्व - भ	ऽधिष्ठानत्त्वे नभरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
- गि	भिषग्भिराप्ते०	४१५	०	१०
- षु - ई०	प्रभृतिषुभसंङ्गति०	४१५	०	१२
दि	भेदनम् ।	४१६	प्र०	९

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ - षिश	भवेषक्षुषशोधने	४१८	द्वि०	१२
- र	पुराणविशेषे	४२१	०	१
- भ	भाजनम् ।	४२२	०	२२
- ।-॥	क्षाहिम्य क्ति । अनुनासिकस्येति दीर्घः ।	४२३	प्र०	२४
ऽ - तांवांगां	तांगांविप्रायदार्थम्	४२४	०	१०
- ना	मानंचितोऽर्पित :	४२४	०	२६
ऽ - स्ययस्यस :	भायस्यस :	४२४	द्वि०	२१
- य	कृपास्तथा	४२६	प्र०	५
- भक्तलपा०	क्रतपावना :	४२६	०	१२
- व्य	चित्तोत्पला	४२६	द्वि०	१६
- लां	पुण्यजला :	४२६	०	२५
- मै०	मालवास्ये व	४२८	प्र०	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२९	०	५
- प	उपासनोपायसाधकं ।	४३१	प्र०	१९
- ङ्ग	यतीलिङ्ग ० ।	४३२	०	६
- स्व	रामस्य त्वेव	४३२	०	१२
- तृव	तन्वादिष्व्दमसु ।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभि : काल :	४३२	०	२९
ऽ ०तषभ०	० मावज्ञ : चि०	४३२	द्वि०	८
- याम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
- प	द्विषयान्तर०	४३२	०	२७
- । - ह्मा	। ब्रह्माख्या० ।	४३३	प्र०	७

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-एम	एवमन्यथानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
ऽ - शीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	९
- ञ्च	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
-ऽ - डीयायां	द्राविड़ीयांड्रादेशीच	४३५	०	२६
ऽ · मामग०	मागरी ।	४३५	०	२९
- भि :	भिक्षोर्धर्मं,	४३८	०	५
- र	भैक्षापगतैर्हं०	४३९	प्र०	१३
- ध्याक्षिमं	मातिवाधीर्भवेत्	४३९	द्वि०	५
- गडी	भिक्षाम्लोषा०	४३९	०	२०
- मि	भिन्दिर्०	४४०	प्र०	२६
ऽ - दयड्या	म्लेच्छजात्यन्तरे	४४१	०	१९
- भी- वृ	भीमे । वृकोदरे	४४२	द्वि०	२०
- क-र	कर्पूरस्येति०	४४३	प्र०	४
- क्षु :	क्षुः ॥	४४३	०	२४
० ज्भि	० भुक्तमुज्झितः ।	४४४	०	२४
- मे	स्रग्गो ॥	४४४	द्वि०	८
ऽ -यौनीनौ	धृत्तौपीनौनरेश्वरे	४४४	०	१८
- च्	क्षुजिप्रत्ययः	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४९	प्र०	२०
- सु०	सुभक्तृहीना	४४९	०	२१
ऽ -विपेशि	विशिपिषु उत्तरोत्तरराज्यलक्ष्म्याःविभूषौ ॥	४४९	द्वि०	११
॥ -भ०	भवनम्०	४५३	प्र०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
नेगृहारम्भेप्रवेश ने ॥	० ० ० ० ० ० ० ०	४५५	०	१७
- म - भू०	सप्तमभूमिका	४५६	०	१४
- ख्व	याताख्वे	४५७	द्वि०	९
- षो	अतिशायने	४५८	प्र०	२७
० -वारं०	०भूयोभूय : । अ०शारं०	४५८	द्वि०	३
- वा	उखर्वं लक्षणे ॥	४५८	०	१८
- अ - न - प	भोजपत्र०	४५९	प्र०	२२
- ङ्का	लङ्कांप्रति०	४५९	द्वि०	२४
- म - त :	हिमवत :	४६१	०	३
- ङ्ग	षिङ्ग ॥	४६१	०	१५
- क्ष	अल्पपक्षिविशेषे	४६२	प्र०	१०
- भृ०	भृस्जपाके	४६३	०	११
- श्य	अश्यं०	४६३	०	१६
- मि०	अमिंभ्रमणशीलं	४६३	द्वि०	२७
- ॥ - शी०	॥ मुहुरर्थे ॥ शोभने॥	४६४	प्र०	५
- ति - वि	रितिनीतिविदांमतम्	४६५	द्वि०	७
- ष्ठा	द्विष्ठोयद्यपिसम्बन्ध :	४६५	०	१७
- ष्ट्र	भेष्टभये ।	४६६	द्वि०	१२
- णसस	प्राणसन्धारणार्थं०	४६७	प्र०	७
- ष्टि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	९
- या - तत	मनुयातश्च	४६८	प्र०	२६
- च्य	नोच्य ।	४६८	द्वि०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- ते०	जीर्यति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
- श्चां	समाशास्त्रा	४७२	द्वि०	२
- ऽअथाभ्र	अभ्रुकुंसादीना०	४७२	०	२९
- गौ	मौगोनौगो०	४७४	प्र०	९
- सु०	सु.वर्णं ०	४७४	०	२२
- ष्टा	०भ्रष्टतीर्थं०	४७४	द्वि०	२१
- ऽ२००)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	९
- क	कोहवामुखम्	४७५	द्वि०	१७
- म्रा	सम्भ्रान्तिमान्	४७६	प्र०	१२
- च -वा	काविच्यचत्यवार्तिं०	४७७	०	१९
- सु०	भ्रुकुंसे०	४७७	०	२१
- त्या । त्व	ऽ नित्यत्वान्नमुम्	४७८	द्वि०	२८
- ल	शूलं	४७९	प्र०	२३
- हि	मखगतौ ।	४७९	द्वि	१५
- स्थ०	जङ्घीयस्या :	४८०	प्र०	२२
ऽकविरितिमनोरमायांस्फुटम्॥	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	० मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
- ॥ -य०	॥प्रत्ययस्यादितोत्वमयथा	४८३	०	१
- का -[illegible] ०	कामचर्चिकायारूढि०	४८३	प्र०	२
- भे	भे.दोमज्जविवर्द्धन :।	४८३	०	२०
- । - अ०	अतिशयेनमज्ज : । अति०	४८४	०	१६

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- ट	कुठरे	४८४	०	२०
ऽ ० ञ्जरीरा	० मञ्जीरा । स्त्री०	४८४	०	२३
- व०	सौम्याननयुक्तो	४८४	द्वि०	२७
- म्भौ	दर्पारम्भे ॥	४८५	प्र०	११
- वृ०	वृंहणो ।	४८५	०	२४
- प्रि	अपरेपिये	४८५	०	२७
- पं	सर्वलोकोऽस्तिय:	४८६	द्वि०	५
- न्ध	मणिवन्धे ।	४८७	प्र०	१३
- ड	मंड्राते	४९०	द्वि०	१२
- सु	सु निर्विघ्नेषिं ॥	४९०	०	१६
ऽ - समृक्ता । या-॥	सूर्यंभक्तायाम् ॥	४९१	प्र०	२
- नो०	ततोहीन	४९१	०	८
- ने	घ्राते ॥	४९१	०	१३
ऽ - ग्यमहा भा	इतिच्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि०	२५
- पुं०	० मत्कुणा । स्त्री०	४९२	प्र०	२०
- ना	प्राङ्गणावर्णं	४९२	द्वि०	११
२ १ - सय	यस्तगामत्तमयूर :	४९२	०	१३
- व	स्मरतहरि०	४९३	प्र०	२७
- ना	प्राङ्गणा वर्णं ।	४९३	०	२९
- गी	प्रगी वे	४९३	द्वि०	१
- त्या:-भू०	मत्स्या: पुं० भू०	४९४	प्र०	१५
- सु-दे	० स्तुनादेया : ॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- न्य	छिपिवान्यं	४९५	०	२६
- स	मांसं	४९६	०	३
- स्व - श	तुण्डांस्वसशल्कांश्चैव०	४९६	०	१३
- ङ्गौ	जलमङ्गौ० ।	४९७	०	१६
- भ्य	विध्यते	४९७	०	२३
ऽ - स्वासाव	स्वाषयवे	४९७	द्वि०	१२
- रो	सरवजिते०	४९८	प्र०	१४
- स्वा	स्वांमदात्	४९८	द्वि०	१३
- स्थ	कामावस्थायाम्	५००	०	९
ऽ लट: शतृ। -॥	कर्त्तरिलृच् तच्छीलाद्यर्थस्तृन्वा ॥	५०१	प्र०	२
- रे - ज्ञो०	पन्थान्तरेभ्योज्ञातव्या :॥	५०१	द्वि०	१९
- दै	दैशिक्योपदेशं	५०१	०	२९
- र्यी	गम्भीरतमायाम् ।	५०२	प्र०	२३
- र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि०	२
- ते०	धूपितोरस :	५०३	०	२९
- त	वान्तपुष्परसो०	५०६	प्र०	६
- वि - य	विड्ग्रहान्	५०६	०	१५
- द्य	साध्यं मौद्गा०	५०६	०	१८
० म - धू	मधुधूलि :	५०७	द्वि०	१३
- ध	घनमदन०	५०७	०	२६
- ने ऽ	धातोनुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
- ललगं	गलगंडादिरोगकृत्	५१०	०	१

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स्थौ	स्थैर्यंरत्नौ०	५१०	प्र०	३
-र	क्षीरामृतं	५१०	द्वि०	७
-कोमल्	कोमलम्	५१०	०	९
-मो०	मेदायाम्	५१०	०	२५
-का	काकोल्याम्	५१०	०	२६
-दुः	मधुरः	५१२	प्र०	५
-गं - के	मार्गप्रवर्तके	५१२	०	२२
-षे - सा	उलूकादयश्चेतिसाधुः	५१३	०	१
-व्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ।	५१३	०	१०
-मे - ॥	पञ्चमेस्वरे ॥	५१४	०	१४
ऽमधध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
-द्य	[illegible]द्ये ।	५१५	०	२६
-य - वा	प्रयत्नवान् ।	५१६	प्र०	४
-गा०	पञ्चवेगस्य	५१६	द्वि०	२१
-त्या	प्राग्गृह्यात्यविका०	५१७	०	२८
-तो - नि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
-त्सा	जरत्कारुमुनेः	५१८	०	२०
-मे :	मुनेर्मता	५१८	०	२४
-न्दा	परनिन्दा	५१९	प्र०	१९
-म०	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि०	१
ऽ -नृपय	नृयज्ञे ॥	५२२	प्र०	६
-वा - स०	कर्तृकरणेतिसमासः ॥	५२२	०	११

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-॥-॥०	॥ आवर्तक्यास् ॥	५२२	द्वि०	७
-तम	मुदितंत् चाव्ययंवन्दे०	५२३	प्र०	६
-सु। रि-स्त०	मुररिपोस्तनु :	५२४	प्र०	८
-ब्दे-ह्न	शब्देनह्नयते	५२४	द्वि०	१०
-र्थं-स्म	नचादृष्टार्थस्यार्थंस्मरणस्य०	५२५	०	४
-प्र-का	प्रतीकार :	५२५	०	१३
-न्त	मन्त्यते	५२५	०	२२
-स्वपथे	स्वरस्थे नि : शलाकेवा	५२६	०	१४
-त्वं	सम्यतत :	५२६	०	२१
-ष्य	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र०	६
-म	समुद्रे ॥	५३०	द्वि०	१
-त-वि	मन्मनं तद्विदुर्बुधा :	५३१	प्र०	२५
-स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
-स्त	सहस्राङ्घ्रिर्मं०	५३३	०	१५
०र	०मयूरिका । स्त्री०	५३३	०	१८
-ह	हृध्रवायस :	५३४	प्र०	५
-स्व-स	स्वच्छस्वगुरुसच्छायं	५३४	प्र०	२०
-नां-पू०	उपात्तानामपूर्वासां	५३४	द्वि०	१७
-वुवि	चित्तवेदनानां	५३४	०	१८
-ट-त्वा	तस्यकूटस्थनित्यत्त्वात् ॥	५३४	०	२०
-ग्ना-ष्ट	लग्नादष्टमभवने	५३४	०	२४
-ति-व	भवतिविरतिश्च० ।	५३५	प्र०	४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- ए	भाविन् पथिश्रेषि ॥	५३६	प्र०	४
ऽ - तिग्रहस्य	लोऽप्रतिग्रहमेधा०	५३६	द्वि०	१७
- ज्झ०	फणिज्झके	५३७	प्र०	१९
· ष्ट	असिदंष्ट्रके ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मत्स्यमुख: । पुं०	५३८	०	९
- वा	स्युर्वातपित्त०	५४०	प्र०	२
- यू	मलपू: स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
ऽ - स्वलस्व	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
- ॥ - स०	वि०मलिने ॥	५४३	प्र०	२
- द	दीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- ल्य	मल्लातेश ।	५४४	०	३
ऽऽऽ -दृथ।ती-विधेहिवि	विश्रुगते०विधेहि०	५४४	०	११
- क	विवेकिनि	५४४	०	१२
- की - पि०	मल्लिकेतिपिङ्गले०	५४४	०	१८
- ष्णा	कृष्णाञ्चित्रतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- ॥ - म	॥ श्यामलतायाम्मसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- स्य	जनमप्र यान्ति	५४८	द्वि०	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र०	२२
- स्याद्वा	यज्ञांयथावा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- क्	मनाग् मग्नो	५५१	प्र॰	२५
- प्रान्तोपि	॰ खांतोविमूढ :	५५१	॰	२८
- थे।-मे	त्वथोनमज्जतीति	५५१	॰	२६
- शै।	शौर्यादिभि॰	५५२	॰	२५
॰द्र	॰ महाद्रोणी । स्त्री॰	५५४	॰	१
- को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि॰	१९
- ह्या	लवणंवाराह्यांम्	५५७	प्र॰	२४
॰ पा	॰महापौरुषिक :।पुं॰	५५७	द्वि॰	४
२ १ - दे वे	वेदेह्यो॰	५५८	द्वि॰	१७
- ज्ञा	नृपोजात :	५५८	॰	२७
ऽ - नाननां	जिनानांविद्या॰	५५९	द्वि॰	१७
- री-भू॰	स्थितिंकरोतिभूतानां॰	५६०	प्र॰	२०
-।-ह	। बृंहणं॰	५६१	॰	३
२ १ - ह अँ	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	॰	२०
- य-यु	अतिशययशोयुक्तो ॥	५६१	द्वि॰	२०
- स्त॰	प्रवीणस्य॰	५६२	प्र॰	१७
- थे।	पारसीकादयोमता :	५६३	॰	३
॰ रा	॰महारोग :। पुं॰	५६३	॰	१३
॰ । - ना	महालक्ष्मीः।स्त्री॰नारा॰	५६३	द्वि॰	१३
- र्थं	तीर्थंमहाभागा॰	५६३	॰	१९
- क्ति	सक्तियुक्तवाक्यसमूहे ।।	५६४	प्र॰	२२
विषम्	॰महाविषुवम् । न॰	५६५	॰	२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- पा	पश्चाभ्यां॰	५६५	॰	३
- ति - सै	मीतिदेशावच्छिन्नानतीर्थेहनिष्यामीति॰सैव॰	५६५	द्वि॰	१९
- ऽसमया	तत्राहिंसया॰	५६६	प्र॰	१३
- हा	हरौ ॥	५६६	॰	२२
- ष्टे	विपष्ठे	५६६	द्वि॰	५
- ग्ट - स्थे	ग्टहस्थे	५६७	प्र॰	७
॰ पुं॰	॰महाशुक्तिः। स्त्री॰	५६७	॰	१४
- प - तु॰	परितुष्यते	५६७		२९
- ज्ञो॰	ससर्वज्ञोव्याधि॰	५६७	द्वि॰	१
- श्र्यां	काश्याम्	५६७	द्वि॰	४
- ज :	द्रुतिद्विजाः	५६७	॰	७
- श्या - ल्या	श्यामवल्याम्	५६७	॰	११
- रेऽसह॰	परेऽहनि।	५६८	प्र॰	२२
- ञ्जी	भुञ्जीतनान्यथेति॥	५६८	॰	२४
॰ सन्ता	॰महासान्तपनम्।	५६८	द्वि॰	१०
- ॥ - ॰	॥ चौरे	५६८	॰	२६
- ष्टि	वृष्यच्चस्पष्टविण्॰	५७०	प्र॰	१५
- जि॰	मोचिकायाम्	५७१	॰	१६
- सौ॰	सावर्ण॰	५७१	॰	२९
- ऽहयति	मद्यांरोहति।	५७१	द्वि॰	१६
- हा	महोत्सवम्	५७३	प्र॰	७
- द्या	सदाद्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	॰	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि०	२८
- क्ष्	प्राप्नुवन्त्युत्सृतीः पुनः ॥	५७६	प्र०	१२
- द	भवेदेवनसंशयः।	५७६	द्वि०	२८
- ष्ट	तत्कृष्टं०	५७८	प्र०	६
- ष	सर्पिषिसम्मृष्टं	५७८	०	८
- क	हुङ्कारउच्चारणार्थः	५७८	०	२१
० या	०माकोटः। पुं०	५७९	०	२
० शु०	०माचीकशर्करा। स्त्री०	५७९	प्र०	२०
- रा	पुरवासि०	५८०	०	२
- नवरा	जनयामासषण्नरान्	५८१	०	१७
- त्व - ष्टु	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥	५८१	०	२८
- मा	भात्तलगामा०	५८१	द्वि०	१७
- क्या	०माणिक्यम्। न०	५८२	प्र०	८
- दं	सुरङ्गदसमाङ्गम्।	५८२	०	१३
- लं	मार्करिलभिन्न०	५८२	०	१६
- च	पितुर्दंशगुणं	५८३	०	१५
- रा	पुच्छ्व	५८३	द्वि०	७
-पु	परादेव्या	५८५	प्र०	१२
- या	सेवनीय	५८५	०	१४
- कर्णे	कारणे	५८५	द्वि०	१२
- मा	मधिमिश्रांश०	५८६	प्र०	८
० से	०मातृष्वस्रीयः। पुं०	५८६	०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० स्ते	०मातृष्वसेयो । स्त्री०	५८६	०	२०
० त्त	०माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
० स्थ	०माध्यस्थ्यम् । न०	५८९	प्र०	१७
- मा	याम्याद्रिमूले	५९१	०	२२
- द्य	विद्याभश्यति	५९३	द्वि०	३
- ऽप्रभेदे	अभयप्रदे	५९३	०	२१
- क्त	मायान्तुप्रकृतिं	५९५	०	५
- तेय	पावकस्योष्णतैवेय०	५९५	०	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
- लि	नरश्ली ।	५९६	द्वि०	५
- या	मायया	५९७	प्र०	१०
- म	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५९९	०	१६
- गं मा	पौर्णमास्यस्मिन्मासि । सास्मिन्पौर्णमासीत्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्ग	६००	०	२०
० थी	०मार्गीवीथी । स्त्री०	६००	०	२१
- हा	देव्याग्रहन्तुय :	६०१	प्र०	४
- क्रो	शुक्र०	६०१	०	४
- ऽमार	मार्जारा०	६०१	०	२४
२ १ - र प	नपरचार्य०	६०१	द्वि०	२
- ल	मृजेरालीयच्	६०१	०	२९
- शी	मृजूशौचालंका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्ते	वृन्दे रामाला०	६०२	द्वि०	२२
- न्त०	ऋगन्ताच्चेत्यत्र् ॥	६०२	०	२९
- स	रामाहारा०	६०३	प्र०	२०
- का	चिक्कलि	६०४	०	२६
- तृणानि	तृणान्यस्य	६०४	द्वि०	१६
० ला	०मालीय : । त्रि०	६०५	०	२२
० सा०	०मालु : । पुं०	६०५	०	२४
ऽ - क्षस	राक्षसभेदे०	६०६	प्र०	२९
- । - भोज	पितृभोजने	६०६	द्वि०	१०
- ष	माषाणां	६०७	०	२४
- ण्	महाकुलादञ् खञा०	६०९	प्र०	२
- म	माहेन्द्रयो०	६०९	द्वि०	२३
- क्त	अनुरक्तं०	६११	प्र०	२७
- मिथुने	जितुम्	६१२	०	२०
- धू०	बिनाधूर्तं०	६१२	द्वि०	१०
- ये	बीजवापे	६१५	प्र०	११
० ट	०मीढुष्टम : । पुं०	६१६	प्र०	२१
- त	चोदिता :	६१७	द्वि०	१८
- रा	पुरोडाशे	६१८	प्र०	६
- ङ्ग - लिङ्ग	मङ्गस्यलिङ्ग	६१८	द्वि०	१७
- मु	निसृंक्तो ।	६२०	प्र०	१३
- ति	परिणतदाडिम०	६२१	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-टुकाका	चाटुकारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
-गे	प्रयोगोऽस्ते	६२२	०	२२
-स्फ०	० मुक्तास्फोटः । पुं०	६२३	प्र०	८
-स्फ०	मुक्तास्फोटा । स्त्री०	६२३	प्र०	११
-चे	मोचे	६२३	०	१४
-त्य	मुच्युतासवं०	६२३	द्वि०	६
० त्मु	ग्रहणान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
-लाप	प्रक्षालने	६२४	०	१०
-पुं०	०मुखशफः । त्रि०	६२५	०	१९
-व्य	व्युत्क्रमेण	६२६	०	१५
-घ	दूषिमहि ०	६२७	प्र०	२०
-स	निम्बूरसं	६२९	द्वि०	२४
-क्वा	क्वथितायां०	६२९	०	२९
-ग्र	सङ्ग्राहे ।	६३४	प्र०	३
० चे - ति	वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥	६३४	०	१०
-दि - क	वृषादिभ्यश्चिदितिकलः	६३४	प्र०	२६
-॥ - मु०	। मुस्तयतिमुस्त०	६३४	द्वि०	१५
० म०	०मुस्तुः । पुं०	६३४	द्वि०	२४
० र्षा	० मुहुर्भाषा । स्त्री०	६३५	प्र०	२
-ड	नडे ।	६३५	द्वि०	१६
-स्थ	स्थूलेषु ०	६३५	द्वि०	२५
-र्काय	चक्रायं परिज्ञानन्तु ॥	६३६	प्र०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-टू	कदुष्णं	६३७	०	३
-वि०	कोविमुच्येतमानवः ॥	६३८	द्वि०	४
-र्ध्नि	मूर्ध्नि जाते	६४०	०	६
-छाऽ।त्राः	छत्राकारैः	६४०	०	१२
-दा-स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
-ले	०मुत्पन्ने॥	६४१	०	८
-धा	मधुरसायाम्।	६४१	०	१४
-मा	वर्त्तनपार्श्वे।	६४५	०	२०
-त्र	मृगशिरोनक्षत्रे ॥	६४५	द्वि०	३
-वे	पशुविशेषे	६४५	०	८
-दं	वदति०	६४६	०	२२
-ष्णा-ष०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते । मृगातृष्णास्त्य०	६४७	०	३
०पुंऽ०	०मृगनाभिः स्त्री०	६४७	०	१८
-गथमा	मृगमातृकः॥	६४८	प्र०	१९
-म	मृगरोमजम्। न०	६४८	द्वि०	१४
-॥-मध्य०	।हरिंनभजामि। मध्य०	६५०	०	१६
-ल०	खलुविभाति०	६५०	०	२८
-ब	बिसे।	६५१	०	१
-व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
-म	चर्मकषायाम्	६५२	०	१३
-ष्ठौ।धा	कुष्ठौषधे॥	६५२	०	२६
-भ	भुजिमृड्भ्यां	६५२	द्वि०	२९

अशुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- गे	मृत्युयोगी०	६५३	प्र०	६
- रा - मृ	जरायामृत्यो	६५३	प्र०	१५
- तो - प्रि	प्रियातोपिप्रिये	६५३	•	१९
- जी	रक्तचन्दनजी०	६५४	•	१७
- है	चिपीटकन्दीयं	६५४	•	२८
- द्यो	घोषे	६५४	द्वि०	८
- ग्नि २१	मलत्त्वग्विशिष्टे	६५५	प्र०	१६
- पल	कोमलपर्णी ॥	६५५	•	२०
- घि	चिल्लीशाके	६५५	द्वि०	१
- दु	मृद०	६५५	•	२९
- ने	मेघजनके	६५७	•	२२
- ल्	खच्	६५७	•	२३
- र	पुष्करं	६५८	•	१
- र्यौ	रसत्त्वं श्वैयर्मौ०	६६९	प्र०	१३
- स्न ऽ	निलस्नेष्म	६६०	•	२१
- द्मस्य	मेदोस्थ्यस्याम्	६६१	•	१२
- पि	सामशयिका०	६६२	•	१५
- ख्य - वे	ध्यासनाख्यफलोपकाङ्क्षयुक्ता नच श्रवणाख्यवे०	६६२	•	१६
- ॥ - मे	। श्वेतवचायाम् ॥ अम्बायाम्॥ मण्डूक्याम् ॥ मेधा०	६६२	द्वि०	१४
- घ	मेयस्थ	६६३	प्र०	१३
- स्थे	माख्दम् ।	६६४	•	४
- र्मं	निर्मिता०	६६४	द्वि०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- न्द्र	स्कान्दनन्द्रि ०	६६४	०	१८
ऽ ऽ ॥ पीत्वागर्जन् ज्यपले० ॥	० ० ० ० ० ०	६६६	०	२७
- क :स०	नैक: पन्थानमाश्रयेत् चतिकीटक: अस्य०	६६७	प्र०	९
- ल	नलेषु	६६७	प्र०	१३
- । - ग्ट	। खीभ्योढक्॥ यद्वा। मित्रयोरपत्यम्। ग्टस्था०	६६७	०	१९
- मै - का	मैनाकोनामपर्वत : ।	६६७	द्वि०	२७
० खौ०	० मैन्दहा । पुं०	६६८	प्र०	७
- ष्का	निष्कले	६६९	द्वि०	६
- ला - द्	बाहुलकाद्यत्रसुट्।	६७०	०	२९
- हि	मोदिन्याम्।	६७१	प्र०	२९
- या	मापादिले।	६७२	०	[illegible]
- यो	मौनपेचि०	६७२	द्वि०	२
- च्छ	अच्छुतीनामु०	६७२	०	३
- तर्हं	भुजङ्गपतेर्हृदि०	६७२	०	१७
- मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४	०	१०

॥ शुभमस्तु ॥

Sabdartha Cintamanih

BY

Brahmawadhuta Srisukhanandanatha

शब्दार्थचिन्तामणिः

प्रणेता-ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथः

संस्कृत साहित्यानुशीलने शब्दकोशानामत्यन्तं महत्त्वमस्ति। यथा एकस्यैव समानार्थकशब्दानां संकलनं “अमरकोशत्वेन प्रसिद्धम्, तथैव प्रत्येकानां शब्दानां धातु-प्रत्यय-विकारादि-प्रदर्शनपूर्वकमर्थाभिव्यक्तिक्रमे वाचस्पत्यम्- शब्दस्तोममहानिधि - बाङ्‌ययार्णव - अभिधान राजेन्द्र-शब्दकल्पद्रुमादयः कोशाः भारतीय मनीषिभिरारचिताः। अदसीयेषु कोषग्रन्थेषु प्राचीनतमः कोषः श्रीसुखानन्दनाथविरचितः” “शब्दार्थचिन्तामणि” वैंविद्यते। इदमीयस्य शब्दकोशस्य प्रथमं प्रकाशनं वैक्रमाब्दे 1921 तः 1941 मध्ये भागचतुष्टये उदयपुराधीश श्रीमहाराणा-सज्जनसिंहाऽज्ञया आगरातो जातम्। कोशेऽस्मिन् निरुक्त-व्याकरणादि-प्रसिद्धाकारग्रन्थानां प्रमाणानि शब्दव्युत्पत्तिपूर्वकं संकलितानि सन्ति। कतिप कठिनशब्दार्थानां विवेचनं समाधानयुतं यथादस्मिन् कोशे वरीवर्ति, तथादन्यत्र सर्वथा दुर्लभा

Published by
Printwell

Sole Distributors
Rupa Books Pvt. Ltd.
S-12, Shopping Centre, Tilak Nagar
Jaipur-302 004 (India)